1924 ANUL XVI. OCTOMBRE. No. 10

Viața Romînească

1924 n

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ
Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.
ANUL XVI

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițind suma *prin mandat poștal.*

Reinoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an	300 lei
Pe jumătate an	150 „
Un număr	30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	500 lei
Pe jumătate an	250 „
Un număr	50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sint rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

Administrația.

Viața Romînească

Viața Romînească

Revistă literară și științifică

VOLUMUL LX

ANUL XVI

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA
„VIAȚA ROMÎNEASCĂ"
1924

LA MEDELENI*

HOTARUL NESTATORNIC

Partea întâia

CAP. I

Potemkin și Kami-Mura

Doi țărani salutară cu o arhaică solemnitate pe viitorul stăpîn al moșiei. Mișcarea vastelor pălării învălui pe Dănuț cu epicul vînt al gloriei. Se opri în mijlocul șoselei ca un gladiator aclamat în arenă cu călcâiul pe trupul biruitului, avînd drept scut zmeul, drept lance sfoara al cărei fulor îl stringea în pumnul răpezit îndărăt.

— D'apoi nu te doboară, boerule, namila asta?—întrebă unul din țărani.

— Pe mine!?

Dănuț tocmai isprăvise clasele primare. Era licean în vacanță.

— Mai bine hai de l-om da boerului o mînă de-ajutor să-l sue, se amestecă în vorbă celălalt țăran, apropiindu-se de zmeu.

— Da' mare-i!—se minună el. Cît o fereastră boerească!

Dănuț se simți mîndru că zmeul e al lui și umilit că e mai mare decît el. Instinctiv—cum ocolește o femee măruntă vecină-

---

* *„La Medeleni"* e titlul unei trilogii de romane închinate evoluției unei generații de Moldoveni a căror copilărie începe în vremea demodată a valsului și a căminului patriarhal,—și-a căror tinerețe e contimporană cu Pacea, Bolșevismul și Jazz-Band-ul.

Intâiul volum „Hotarul nestatornic" cuprinde copilăria; al doilea „Dacă vecinii îmi omoară hulubii", adolescența; iar al treilea „Olguța" tinerețea.

tatea celor înalte—se îndepărtă grav, măsurînd șoseaua cu pasul. Zmeul rămase arestat între cei doi țărani.

— Oprește, boerule, că nu bate vîntul dintr'acolo; întoarce-te 'napoi, porunci sfătos unul dintre ei.

Dănuț se codi o clipă, cercetă zările, se încruntă cu demnitate, ca frămîntat de socoteli adînci, de răspunderi... și se supuse. In goana mare trecu pe lîngă zmeul atent, și fugi, și fugi, depănînd sfoara între degete. In urma lui, mosorul se zbătea ca un guzgan epileptic.

— Dați-i drumul!—răcni el de departe, zmuncind sfoara din răsputeri.

Zmeul căzu în cap, Dănuț pe spate.

Intre timp, unul cîte unul, apoi pîlcuri-pîlcuri, copilașii satului îngrădiră, desculți și naivi, evenimentul de pe șosea.

— Lasă, boerule, că ți-l muștruluesc eu—îl liniști unul din țărani, ștergîndu-i straele de colb cu bătăi delicate, ca pe un patrafir.

— Vezi! Vezi! Dacă nu i-ați întins coada, suspină întretăiat Dănuț, abia stăpînindu-și lacrimile.

— Ia să vezi, boerule, numai să-l iei cu binișoru', ș'ăl vezi că pornește! Așa-i și calu' nărăvaș!... Ia te uită mata!... Ș'ăl tragi... ș'ăl încerci... ș'ăl mai lași slobod... și iar tragi hățu'... Ia 'n auzi!

Melodică mînie de violoncele, zbîrniitoarea vîjîia în salturile, tresăltările și 'ncovoerile 'ncordate ale zmeului însuflețit de viața vînturilor străvezii. Cozile se alintau femenin în larg, dezmierdînd puterea vînturilor.

— Hooo-pa!...

Dănuț întinse brațele pe jumătate, într'ajutor celui de sus, c'un gol în piept și înfiorat își feri capul. Cu o pornire de balet, fetițele se mlădiară lin; băeții se 'ncordară, gata să se avînte.

Ca un delfin pe valul mării zmeul se dăduse peste cap... și mirîind se 'nțepenise iar la loc, piept în piept cu 'ntreg văzduhul...

In urmă ondulară cozile păstrîndu-și grația de stele căzătoare.

— Hăi-hăi!—chiuiră copiii.

Dănuț clipi, zîmbind.

Sfoara curgea repede spre cer. Zmeul se înălță deasupra satului, mai sus decît dealurile, decît soarele, decît rîndunelele. Copiii îl căutau cu mîna streșină la ochi, cu degetul celeilalte întins.

— Uite-l măi!—izbucni un băețel.

— Taci măi!—se răsti la el un altul.

— Ci măi? Ci?

— Sss!—se 'ncruntară ceilalți.

In tăcerea din nou limpezită, cerul torcea înăbușit.

Dănuț pipăi sfoara ca pe un tăiuș de sabie, cu vîrful vîrfului degetelor.

— Apucă zdravăn, boerule, că țin și eu...

Dănuț se înghesui în țăran, apucă sfoara și pătrunse de adîncimea bulboanei de sus, își trase o mînă de pe sfoară. Dibuind cu ea 'ndărăt, apucă brațul omului. Mîna de pe braț strîngea din răsputeri; cea de pe sfoară, ușurel.

— Ține bine, boerule, nu-ți fie frică... Pune amîndouă mînile, voinicește.

Cu o pornire dușmănoasă, Dănuț se opinti și trase, încrețindu-și fața. Cerul nu se desfundă... In mînile lui, atletică, sfoara vibra, umplîndu-i mușchii de bărbăție... Ochii îi străluciră îmbătați.

— De-acum poți pleca.

— Rămîi sănătos, boerule, glumi cu seriozitate țăranul, prefăcîndu-se că pleacă.

Sfoara-i izbucni din mînă.

— Stai! Stai! Nu mă lăsa! Scapă-mă!—țipă Dănuț, îmbrîncit, tîrît, răscolit de panica unui înec în văzduh.

— Iaca aici-s!

Din urmă răsună un trap jucăuș...

— Vă poftește conița degrabă la curte.

— Dece?—se răsti Dănuț către omul depe bihuncă.

— Mergem la gară, boerule, că-i vremea!—răspunse omul, abia stăpînind calul.

— Feriți măăi!—chiuiră copiii, zbughind din calea calului speriat.

Colbul se luă la trîntă cu șoseaua... Hora copiilor încercui îndeaproape pe Dănuț.

— Ce ne facem?—întrebă el mihnit, cu toată nădejdea în țăran. ...Il dăm jos?

— Mai lăsă-l bădie!... Nu-l da jos, boerule!—se rugară în cor copiii, cînd la țăran, cînd la Dănuț.

— Eu zic să-l ducem în ogradă și să-l legăm.

— Sigur! Sigur!—jubilă Dănuț, mai-mai să sară de gîtul mîntuitorului.

In frunte cu Dănuț, alaiul mărunților călăuzi până la poarta ogrăzii, pasul înalt al zmeului... Ograda se umplu de zarvă: cînii hămăiau, slugile răsăreau din toate părțile.

— Hai, Dănuț, hai că vine trenul, îl îndemnă din trăsura gata de plecare, doamna Deleanu, cu mînile pe urechi.

— Stai, mamă, nu vezi că am treabă!—răspunse Dănuț, trăgînd de sfoara zmeului priponit, ca spre încercare.

— Gata, boerule! De-acuma nu mai scapă, că doar îl ține un stejar!

— Ai isprăvit, Dănuț?

— Bine, da' cine-l păzește?—se îngrijoră el.

— Noi! Noi!—protestă poarta înflorită cu copii.

— Ba eu!—hotărî apăsat un băeţaş mai răsărit, îngroşîndu-şi glasul.

Infruntînd dulăii, intră în ogradă şi se înfipse lîngă stejarul încolăcit de sfoara zmeului.

— Cum îţi zice ţie?—îl cercetă bănuitor Dănuţ.

— A Marandei, să trăiţi!—răsună marţial răspunsul.

— Şi mai cum, băeţele?—întrebă cu blîndeţă doamna Deleanu, scoborînd pe scara trăsurii.

— Gheorghiţă, sărut mîna!

— Şi nu ţi-i teamă c'or să te mănînce cînii?

— Ehei!...

— Măi Gheorghiţă, să nu te mişti de-aici!—porunci Dănuţ.

— Ecoute, mon petit, il faut lui parler gentiment, pas de cette manière; tiens, donne-lui des bonbons.

— Na... poftim, retuşă Dănuţ subt privirea doamnei Deleanu.

Şi brusc, îi întinse cutiuţa cu bomboane violete, oferindu-i orăşăneşte. Gheorghiţă şovăi, dar îndemnul cucoanei îl hotărî. Inşfăcă repede cutiuţa. Dănuţ rămase cu capacul, indignat şi nedumerit. Doamna Deleanu începu să rîdă.

— Lasă, Dănuţ, dă-i şi capacul... Poftim şi dumitale pentr'un rachiu,—şi-ţi mulţumesc.

— Să trăiască boerul şi să crească mare!—se ploconi ţăranul.

Trăsura porni..

Urcîndu-se în genunchi pe pernă, cu bărbia sprijinită de poclit, Dănuţ privi îndelung, cu melancolică invidie, pe din ce în ce micşoratul Gheorghiţă. La fel priveau copiii căţăraţi de-alungul porţii, pe străjerul stejarului cu zmeul.

Rămas stăpîn, Gheorghiţă a Marandei dezmierdă sfoara întinsă şi sonoră ca o strună. . şi nesocotind bunătăţile din pumnul închis, se aşeză la pămînt sprijinindu-se de trunchiu, îşi încrucişă braţele pe piept şi începu să privească cerul ca un flăcău îndrăgostit.

* * *

— ...Te rog, nu te deranja, domnule Şteflea.

— Vai de mine! Scuzaţi, vă rog! Ştiţi, căldurile...

Odăiţa scundă bîzîia ca un 10 Mai al muştelor.

Şeful gării, cu surtucul pe jumătate îmbrăcat, boxa în zădar, pe nevăzute, cu pumnul îndărăt, gaura blestemată a celeilalte mîneci... Insfîrşit, răzbind prin tunelul de alpaga albastră, mîna şefului se repezi spre mîna înmănuşată a doamnei Deleanu. Cu o înclinare eroică de om gras, sărută mănuşa. Aducîndu-şi aminte de batistă, şi-o luă de pe cap,—pudic.

Dănuţ se simţi înfrigurat, ca într'o magazie cu jucării misterioase. Nu-şi lua ochii dela looping-the-loop-ul lent al benzii de hîrtie ciuruită de pe rotiţa telegrafului... Ştia că banda aceia e tainicul funicular cu care urcă şi coboară cuvintele de prin văzduh... şi parcă nu-i venea să creadă.

— Vine regulat, domnule Şteflea?

— Vai de mine, coniţă, imediat!—gîfîi şeful.

— Hai, Dănuţ, afară.

Pe peron aşteptau un buchet de gîşte legate, o traistă vărgată,—şi blondă, dimineaţa de vară între doi castani.

— Ia să te văd, Dănuţ... Vai! în ce hal eşti!

Costumul elegant de marinar, îmbrăcat abia de dimineaţă, încercase naufragiul şoselei. Sandalele fumegau la fiecare mişcare, de colbăite ce erau, iar şosetele atîrnau buzate, descoperind gleznele mai albe decît pulpele.

Doamna Deleanu se aşeză pe bancă, avîndu-l pe Dănuţ în faţă, ca o problemă de arhitectură. Işi ridică voaleta, îşi scoase mănuşile. Dănuţ se simţi reconstruit.

Cochetă impertinenţă—poruncită de năsucul cîrn copilăreşte—bereta albă se înclină spre ceafă, cam pe-o ureche, decoltînd fruntea în întregime; panglicile fluturară marin; funda albastră reînflori cu ancora pe faţă, la îmbinarea aripelor gulerului...

— Numai o mireasă-i lipseşte!—se minună duios şeful gării, răsărind cu o condicuţă subţioară, şi cu chipiul roş deasupra pletelor batistei.

— Vine?

— Vine.

— Dănuţ! Dănuţ!

Cu resemnare satisfăcută, ca salvat dela sinucidere, Dănuţ se lăsă tras îndărăt. Zărise la orizontul vertiginos al şinelor, un punct negru, duşmănos ca o gură de revolver încărcat.

Mai aşteptară, privind şinele nervoase... Ingrozitor de supărată pe gară, maşina trecu înainte...

— Marfă... marfă... marfă; a treia... a treia... a treia... descifra Dănuţ în gura mare, clipind şi strîngînd mai tare mîna doamnei Deleanu.

— Uite-l pe tata, mamă! Nu-l vezi? Papa! Papa!

La fereastra unui compartiment, mîinile domnului Deleanu scuturau mănuşile spre cei depe peron... La uşa vagonului fluturară pletele întunecate ale Olguţei. Nici nu se oprise trenul, că Olguţa şi sărise de pe scară, veselă, familiară, cum sărea şi dimineaţa din pat pe covoraş.

— Vai, Olguţa! Vrei să mă îmbolnăveşti?—ţipă doamna Deleanu, alergînd spre ea.

In treacăt Olguţa-i sărută mîna şi se repezi la vizitiu.

— Moş Gheorghe! Moş Gheorghe! Am venit!

In urma Olguţei se coborîră bagajele—trecute pe geam lui Ion—apoi domnul Deleanu, chefliu, în haine de soie-écrue, cu panamaua pe ceafă, gata să glumească, să interpeleze;

după el, cu mişcări liniştite şi cu ochi mari de îndrăgostită, privind şi respirînd vacanța, Monica.

— Îți pare bine că ai venit la noi, Monica?—o intîmpină doamna Deleanu, luînd-o în brațe deadreptul depe ultima treaptă, şi sărutîndu-i obrajii.

— Vai, tante Alice, mă mai întrebi?

Pălăria de pai, cu boruri rotunde şi cu panglică neagră, prinsă cu elastic pe subt bărbie, îi alunecă pe spate, atîrnîndu-i de gît.

Doamna Deleanu surise părului descoperit: era auriu cum sînt numai petele de soare, pe care copiii vînători de fluturi le găsesc prin iarba crîngurilor, zîmbind subt pălăria lor, în locul fluturelui după care au azvîrlit-o.

— Ei, copii, n'am uitat vre-un bagaj?... Bun... Totu-i în regulă! Ei, bravo! Grozav îs de bine dispus!—se lumină deabinelea domnul Deleanu, frecîndu-şi mînile ca după un proces cîştigat.

Gestul bucuriei, al enervării şi al spaimei pe mîini era acelaşi la domnul Deleanu.

Dănuț se bosumflase; nimeni nu-l lua în samă, nimeni nu se uita la el! Închise ochii şi se făcu nevăzut!

— Mamă, unde mi-i pălăria?—gîfîi Olguța, sosind în goana mare dela cai.

Un cap de bunic, cu ochelari de aur pe vîrful nasului apăru la fereastra vagonului.

— Mă rog, a rămas în compartiment o pălărie de domnişoară; nu-i a dumneavoastră?

— Ba da!—o revendică Olguța cu tărie.

— Mai bine mulțumeşte domnului, Olguța... Poftim! Ce ți-ai mai uitat?—o cercetă, măsurînd-o d'in cap până 'n picioare, doamna Deleanu.

— Pfuuu!—izbucni Olguța, dînd cu ochii de Dănuț.

Şopti ceva la urechea Monicăi.

— Pfuuu!—pufniră amîndouă.

— Buftea-buftea poloboc, cioc-poc, cioc-poc!—apostrofă Olguța pe Dănuț.

Cele două săptămîni de vacanță la țară îi rotunjiseră obrajii, stîrnind astfel o nouă poreclă pe buzele Olguței. Deşteptat din posomorală şi uitare, Dănuț măsură pieziş pe sora lui, şi cu mînile care ținuseră sfoara zmeului, o pălmui din două părți, alungind depe obrajii ei paloarea examenelor.

— Bravoo! Galant cavaler!—se amestecă dela fereastra trenului pornit, domnul cel bătrîn.

— Rispectiii meli, coani Iorgu!—răsună un glas dela fereastra vagonului următor.

— Vus tis di Ianci?... A ghiten Weig.

La auzul jargonului ireproşabil, ferestrele vagonului de-a doua, se umplură de capete semite, ca ferestrele unei cafenele depe Ştefan cel Mare... şi de serviabile salutări. Care negustor din Iaşi nu fusese sau nu era clientul lui conu Iorgu Deleanu!

— Copii! Copii!! Ia mă rog!—îi potoli doamna Deleanu, despărțind la timp pe Dănuț de pumnul şi de piciorul Olguței.

— Am să-ți arăt eu ție, gesticulă Olguța.

— Lasă, Olguța, nu vorbi c'un rău crescut, o împăcă Monica, luînd-o de braț.

Porniră înainte, împreună cu doamna Deleanu... Dănuț le ajunse din urmă.

— Voi... voi sînteți nişte *fete*!—le aruncă el cu glasul înecat de indignare.

— Nu-i adevărat!—bătu din picior Olguța, răzbită de insultă.

— Nici nu mai încape vorbă! Tu eşti băiat, interveni domnul Deleanu. Singura noastră fetiță e Monica. Aşa-i, Monica?

— Ba şi eu!—protestă Olguța... Da' nu-i dau voe lui—îl fulgeră cu degetul—să mă insulte!

— Numai foc îi duduița noastră!—şopti Moş Gheorghe, cu zîmbete 'n musteți şi 'n ochi, către omul care 'ncărca geamandanele în căruță.

— Pace vouă!—le porunci rîzînd domnul Deleanu. Cine merge cu mine în bihuncă?

— Eu!—se pripi Dănuț.

— Ba eu!—îl înlătură Olguța.

— Eu am spus întâiu!

— Ce-are a face!

— Ba are!

— Nu vorbesc cu tine.

Intre timp doamna Deleanu se urcase în trăsură.

— Bine, da' cu mine nu vine nimeni?

— Eu, tante Alice, se oferi Monica.

— Atunci, voi, haideți cu mine în bihuncă.

— El să meargă 'n trăsură, stărui încruntat Olguța.

— Duduiță, îi şopti Moş Gheorghe, hai cu moşu' pe capră.

— Olguța se înseninà... dar repede-şi luă o figură de mucenică.

— Du-te cu bihunca! Mie nu-mi trebue!.. Lasă-lasă!—se prefăcu ea că suspină, urcîndu-se pe capră—eu îs persecutată: ştiu eu!

Şi zmulgînd biciul din teaca lui, şfichiui caii.

— Stăi binişor, duduiță, că ne răstoarnă!

— Moş Gheorghe, zvîcni Olguța cu neastîmpăr între picioarele lui, mînă cît poți... Să nu cumva să ne ajungă! Auzi Moş Gheorghe?

— Vă salut cu respect, coane Iorgule!

— Hei! Ce mai faci domnule Şteflea? Tot voinic? Tot vesel?

— Vă mulţumesc! Cu slujba... Mmdă...

Neastîmpărul şi mînia clocoteau în sufletul lui Dănuţ, încălecat pe bihuncă; deopotrivă şi 'n copitele calului rămas pe loc, în urma trăsurii.

— Hai, papa, te rog... iute...

— Stai, frate, ce atîta grabă? Doar nu eşti preşedinte la Casaţie!

— Să dea Dumnezeu s'ajungă!—dori din adîncul inimii, domnul Şteflea.

— Ai ajuns cu vre-un proces pe-acolo?

— Chiar pân' acolo, nu, se spovedi el modest... Numai la Curtea de Apel,—dă, ca omul!

— O mînă de-ajutor?

— Dac' aţi vrea!—îndrăzni el.

— Ei! Om vorbi altădată.

Dănuţ se muiase: trăsura nu se mai vedea. Un nod amar i se urcă în gît, amintindu-şi cum se urcase Olguţa pe capră... Atîta obidă se abătu asupra lui, încît subt pleoapele închise închipuirea-i dădu buzna în trăsură, alături de mama lui: să poată plînge şi să fie consolat... Locul era ocupat de Monica!... Dănuţ dădu pinteni roţilor bihuncii.

Picioarele Monicăi nu ajungeau până la podeaua trăsurii; atîrnau. Totuşi nu şi le legăna. Nici nu bătea cu vîrful ghetelor sîrguitor lustruite toaca, în geamandanul ei de pe scăunaş. Şi mînile Monicăi pluteau liniştite pe genunchii împreunaţi. Numai vîrfurile degetelor se ridicau uneori... şi iar se lăsau, şi iar tresăreau răsfirîndu-se...

.. fiindcă deadreapta şi deastînga drumului se legănau lanuri de culoarea soarelui, cînd luminate, cînd umbrite,—fiindcă pe-alocuri s'alungau atîţia maci, de parcă toate pozele Scufiţei Roşii din cărţile de basme, porniseră însufleţite, lăsînd albe paginile, rumenind cîmpiile...

„Ce bine-i stă în negru“ gîndi doamna Deleanu, şi îndată-şi duse cu spaimă superstiţioasă, mîna la gură. Monica avea abia zece ani şi purtase de trei ori haina de doliu, pe care copilăria ei o îmbrăcase acum pentru ultima oară, fiindcă de acum înainte nu mai avea pe nimeni.. Rochiţa neagră, pentru moartea bunicei, i-o făcuse doamna Deleanu...

— Monica, ce culoare-ţi place ţie mai mult?

Ochii fetiţei priviră grav pe doamna Deleanu. Prinzînd privirea îndreptată asupra rochiţei de doliu, îşi plecă genele negre pe ochii de miere brună. Obrajii i se împurpurară; lacrimi mari îi alunecară dealungul feţei. ...Mînuţele ei strînseră rochiţa ca pe o păpuşă primejduită.

— Pui mic, pui mic, n'am vrut să te supăr!

Îi luă capul mîhnit pe genunchi, murmurîndu-i descîntecul cu vorbe dulci, pentru durerile copiilor şi-ale îndrăgostiţilor.

Cîmpiile zvoneau de rîsetele glasurilor mici. Lumina soarelui adînc se dăruia pămîntului.

— Iartă-mă tante Alice, n'am să mai fac!... Îmi place albastrul, şopti Monica, îmbrăcînd cu-albastrul cerului unde era bunica, blondul holdelor unde 'ncepea vacanţa.

— Nu mai tragi din lulea, Moş Gheorghe?

— Duduiţa moşului, toate le ştie!...—clătină din cap moşneagul. Ba trag eu, cînd am vreme! Toate cu rînduiala lor.

— Da' acuma de ce nu tragi?

Moşneagul ridică din umeri. Cum să tragă? Palmele lui negre şi bătătorite învăluiau, ocrotitoare, pumnişorii albi încleştaţi pe hăţuri, ca două coji de nucă miezurile fragede.

— Da' caii cine să-i mîie, duduiţa moşului?

— Cine??... Eu.

— Bată-te norocul să te bată!

— N'ai tutun?—îl cercetă Olguţa, imitîndu-l.

— Cumpără moşu'!

— Moş Gheorghe, începu Olguţa cu sfială, întorcînd spre el coada ochilor negri ca două capete de rîndunici eşite din cuib, ţi-am adus un *pac di titiun*.. Vezi că m'am ţinut de cuvînt, Moş Gheorghe!—îl dojeni ea cu seriozitate.

De astă-vară făgăduise Olguţa, moşului, un pac de titiun şi nu uitase! Pacul era o cutie de tablă, cu tutun de lux, cumpărată de Olguţa din banii ei, decu toamnă, şi păstrată în dulăpiorul ei un an întreg.

Olguţa n'avea bunici.

Chipul vioiu şi ghiduş al moşneagului se încruntă de înduioşare. Ochii mici se micşorară sclipitori; musteţile 'mproşcate-a neastîmpăr, tremurară zburlite. Cuprinzînd c'o mînă hăţurile incrustate cu mînile Olguţei, scotoci cu cealaltă în buzunarul de la piept, scoase o garofiţă sălbatecă şi binişor înfipse în pletele întunecate ale fetiţei, roşul luceafăr al dedeochiului.

Dănuţ n'auzea decît tictacul mai al copitelor, bătînd în tact cu inima lui, până 'n inima pămîntului. Subt roţile bihuncei, şoseaua viscolea 'ndărăt... ...Dănuţ închise ochii.

„...Se făcuse noaptea neagră ca iadul, cînd zmeul se năpusti năprasnic în urma fugarilor. Fugea calul lui Făt-Frumos ca vîntul, dar zmeul s'apropia ca gîndul şi Făt-Frumos simţea în spate...“

Dănuţ deschise ochii, c'un fior în spate. Se prefăcuse el în zmeu, dar simţise numai spaima lui Făt-Frumos!... Ş'apoi, dacă Făt-Frumos ar fi tăiat capul zmeului, cine-ar mai fi urmărit-o pe Olguţa?... Dănuţ porni din nou la drum, călare pe bihuncă...

Domnul Deleanu ţinea hăţurile, dar nici nu i-ar fi trecut

prin minte că nu mîna el calul... Și cum să-l fi mînat! Și bihunca și calul și hățurile, și Ion care-l ținea pe Dănuț să nu cadă, dela spate,—nu erau decît Dănuț prefăcut în ei toți. Cu dinții strînși, cu ochii închiși, cu fruntea încordată, Dănuț se iuțea după Olguța, în rostogolul roților, în tic-tacul mat al copitelor.

Dănuț se putea preface 'n oricine și 'n orice; putea fi oricînd, oriunde. N'avea decît să 'nchidă ochii... Să fi vrut el, cît rău n'ar fi putut face! Noroc că era milos! Dănuț era mîndru cu spaimă de puterile ascunse 'n el... Odată se mîniase pe mama lui, fiindcă-l luase de urechi și-l pusese la colț. Inchizînd ochii Dănuț o omorîse... suferise... și grăbit o inviase la loc, căci dacă murea mama cine l-ar fi ertat! Nimeni nu bănuia tainele lui Dănuț, nici doctorul care-l știa pederost înlăuntru și 'n afară. Subt pleoapele lui Dănuț, în adîncul lor, de acolo de unde vin lacrimile, se ascundea ceva, ca un somn cu visuri; cum închidea ochii, era mai mare peste toți, chiar peste tata și mama. Pe mama o făcea împărăteasă, pe tata ori general ori mare sfetnic, pe Olguța ori copil de casă ori o trimetea la bucătărie.

Cînd le povestise Moș Gheorghe povestea lui „Ivan Turbincă", Olguța ceruse moșului o turbincă la fel cu a lui Ivan.

— Dac' aș fi Sin-Petru, matale ți-ași da-o, duduița moșului!

— Dă-mi-o, Moș Gheorghe!

— De unde s'o iau?

— Dă-mi-o, Moș Gheorghe!

Olguța se inroșise de necaz. Dănuț tăcuse, cu 'n zîmbet pentru el, în ochi.. Mai tîrziu, la lumina luminării, Dănuț își pipăise fruntea, privind-o în înecul ciudat al oglinzii. O dezmierdase chiar, ca pe un dar. Acolo era turbinca lui Ivan, în care încăpea tot iadul cu tot pămîntul. Mult se bucurase Dănuț, fiindcă nimeni—nici Olguța—n'avea turbincă. Și nimeni nu știa că numai el o are, cînd închide ochii...

Dănuț simți deodată vîntul și soarele în părul lui.

— Ce-i?

— Opriți, boerule, opriți... a căzut pălăria conașului.

Fluturîndu-și panglicele, bereta se rostogolea pe jos. Ion sări după ea.

— Papa, nu pornim?—întrebă Dănuț, alarmat de presimțirea unui nou popas.

— Ține hățul, Ioane... Iar te grăbești? Măi-măi! Stai să 'nvîrt o țigară. Uite și pentru tine.

Zîmbind copilărește, domnul Deleanu își înfundă panamaua în capul lui Dănuț, lăsîndu-l fără cap, ca un cuer ocupat.

— Hoààà!—căscă el zgomotos, întinzînd brațele alene.

Dănuț ridică panamaua, posomorît, și se uită la tatăl lui, care-și răsucea țigara, cu ochii femeilor *neînțelese* de bărbații lor.

— Uu-uu; uu-uu; uu-uu;...

— Cine face-așa, Moș Gheorghe?—întrebă Olguța făcînd întocmai.

— Caii, duduița moșului, au băut multă apă.

— Așa! Au broaște 'n burtă.

Monica dezmierdă mîna doamnei Deleanu.

— Tante Alice!

— Ce-i Monica?

— Nimic, tante Alice, zîmbi Monica, respirînd adînc.

— Vrei să-mi spui ceva, Monica?

— Nu... E frumos, tante Alice!

— Pui mic!... Scoate-ți pălăria să te rumenească soarele...

— Tante Alice, uite romanițe!—recunoscu Monica florile călcate în picioare prin ograda școlilor.

Romanițele rîdeau în soare,—și ele în vacanță.

— Acele ce-s, tante Alice?

— Sînziene!

— Și acelea?

— Sîngele voinicului!

— Și acelea?

— Condurul Doamnei!

...Sînziene, murmură Monica silabele tremurătoare de soare ca un vers uitat de albine pe buzele copiilor.

Tăcură.

Uguiau nevăzuți în jurul trăsurii, dulci hulubi... Caii dădeau din cap blajin, urcînd la pas suișul... Pîlpîiau fluturași albaștri... Rîndunelele-și lăsaseră în iarbă, la uscat, rochițele umede de rouă.. Drumul de foșnete și de mirezme ducea spre cerul apropiat...—cu părul auriu, cu obrajii palizi, cu cozile pe spate, cu mînile împreunate,—pe Monica.

Putea să răsară, acolo unde drumul se împreuna cu albastrul, în haină albă, ținînd într'o mînă inelul cu cheile cele grele care deschid porțile cerului, Sfîntul Petru surizînd.

— Mi-i foame!—protestă Olguța.

De cînd aștepta Moș Gheorghe vorba asta!

— Sss!—șopti el la urechea Olguței; are moșul ceva!

— Ia să văd!—îl rugă Olguța cu glas scăzut.

Moș Gheorghe scoase din buzunar o pungulița de hîrtie.

— Ce are moșu'?

— Roșcove!—porunci Olguța.

— Iaca la asta nu m'am gîndit, se întristă moșneagul.

— Ce ai acolo, Moș Gheorghe?—se frămîntă Olguța.

— Ia niște zahar de ghiață, oftă el melancolic.

— Monica! Avem zahar de ghiață!—strigă Olguța, tropăind pe capră.

— Ei, Moș Gheorghe, îmi pare că vrei să-ți dai leafa pe mîna dentiștilor!—îl dojeni în șagă doamna Deleanu.

— Lasă, cuconiţă, să mănînce copiii zahar... Parcă matale nu-ţi dădeam tot aşa cînd erai mică !...

Doamna Deleanu zîmbi. Aşa era. Şi ea... Era mult de-atunci.

— Dar acuma îmi mai dai, Moş Gheorghe?

— Dă, cuconiţă! Cum o vrea duduiţa!

Olguţa sfărămă ceţoasele diamante înşirate pe sfoară... Incepu praznicul: Olguţa, pe capră, sfarma, sugea şi inghiţea, şi iar începea; Monica în trăsură ronţăia încetişor, privind aiurea. Doamna Deleanu sugea neîndemînatec, înghimpîndu-se în colţurile sloiului vanilat,— gîndindu-se la vacanţele de odinioară... Moş Gheorghe îşi smulgea musteţile zîmbind. Olguţa nu-l uitase: cu de-a sila îi vîrîse în gură o bucată de zahar; moş Gheorghe o furişase în buzunar, cu mare băgare de samă, ca pe un dar de preţ.

— Moş Gheorghe, grozav mi-i de poftă de un castravete crud... ştii, cu sare şi chiper!—ronţăi Olguţa.

— Lasă s'ajungem! Iţi pregăteşte moşu', cum ştie el.

— Moş Gheorghe, cumpărăm şi roşcove dela crîşmă... N'am mai mîncat decînd! Ştii, la cofetărie n'au roşcove! Auzi, Moş Gheorghe?

— Aud eu!

— Şi cumpărăm?

— Cumpărăm, cum nu!

— Şi mîncăm?

— ...Dacă mi-i da dinţii la loc oi mînca şi eu, şoricelul moşului!

— Vai, Moş Gheorghe! N'ai să mănînci roşcove?... Hai să le facem compot.

Un nechezat vesti din urmă apropierea bihuncei; caii dela trăsură nechezară războinic. Olguţa se răsuci, privi, se încruntă, şi puse mîna pe biciu.

— Moş Gheorghe! Nu mă lăsa! Ne-ajung!

Mult iubea moş Gheorghe caii, şi pe cei dela trăsură, şi pe cei dela bihuncă. Totuşi întrecerea începu vioae, ca odinioară, cînd boerii erau năprasnici la mînie şi la veselie, şi cînd surugiii învîrteau harapnice intrînd cu oiştea 'naintaşilor în porţi, ca să zîmbească inima boerilor de ţipetele jupîniţelor. Moş Gheorghe îşi mai aducea aminte; ştia şi Olguţa dela el.

— Hii-hiii!...—chiui Olguţa.

Moş Gheorghe zîmbi numai; biciul şueră o vorbă de şarpe; caii lungiră trapul, scuturînd coamele grele, fluturînd cozile lungi... Şi opt copite bătură toba luptelor.

— Uită-te 'napoi, Monica!—o îndemnă Olguţa în gura mare, ca în plină vijelie.

Monica îngenunchie pe perne, ridicînd capul pe deasupra poclitului.

— S'apropie?

— Parcă... şovăi răspunsul.

— S'apropie?

— Parcă da, se temu Monica.

— S'apropie?—tună Olguţa, luînd biciul din mîna lui moş Gheorghe.

— Da-da!—se 'nspăimîntă Monica.

Cu trupul lung şi zvelt de libelulă, bihunca răsări în rînd cu trăsura, gata s'o întreacă.

— Grăbiţi, copii! Grăbiţi: mi-i o foame grozavă! Şi-o sete! —le vorbi din goană domnul Deleanu.

Dănuţ, senin, se uita drept înainte, încordîndu-şi coada ochiului. Astfel arăta Olguţei dispreţul lui, şi totodată putea să-şi zărească înfrîngerea prelungă.

„Ce bine-i să fii bărbat!"—gîndi Dănuţ, respirînd cu nesaţ aroma de tutun desprinsă din haina tatălui său, respirînd cu convingere, duhoarea de tutun a mînilor şi a suflării lui Ion de la spate.

— Moş Gheorghe, opreşte!—hotărî în şoaptă Olguţa.

— Ho-ho, copii! Ho-ho, băeţi!

Bihunca se ducea dusă ca o săniuţă cu roţi prin pulberi.

— Da-da! Fugiţi dumneavoastră cît vreţi! Noi nu omorîm caii, le aruncă Olguţa, ca o piatră ucigătoare din urmă, mărinimia milei.

Caii opriţi gîfîiau din greu; suflările lor alergau încă, zbuciumîndu-i pe loc.

Cei din trăsură se ridicaseră în picioare, urmărind fumul bihuncei pe şosea. Olguţa răsucea biciul, îngîndurată... Ielele străvezii ale arşiţei umpleau zările de jocuri fără trupuri. Şi deodată, ca o melancolie de fîn cosit în toamna soarelui de sus, de îngeri trişti şi blînzi, mireazma sulfinei îi învălui.

— Nu mai pot! Mor de sete!—răsuflă Olguţa răsturnînd în trăsură braţul de sulfină zmulsă voiniceşte.

— Lasă că pornim îndată, o potoli doamna Deleanu, ştergîndu-i cu batista focul obrajilor năduşiţi.

— Uite, tante Alice!—răsări şi Monica, aducînd în braţe mănunchiul verde plin de galbene scîntei, şi pe obraji colori de cîmp, culese odată cu sulfina şi cu albăstrelele din păr. Ocolind trăsura pe dindărăt, să se urce în stînga, Monica se opri deodată, ca întîmpinată de un gînd rău... Hăinuţa neagră, trăsura oprită! In mintea ei de copil necăjit, toate trăsurile mergeau spre cimitir; toate trăsurile oprite aşteptau pornirea convoiului...

— Tante Alice! Trăsura n'are număr!

— Sigur că n'are! Trăsurile de casă n'au număr.

— N'ai număr!—şopti Monica trăsurii şi-o bătu cu mînuţa, bucuros.

Ajutorată de Monica, doamna Deleanu orîndui în poclit mă-

nunchiurile de sulfină, răsfirînd şuviţele... Caii porniră... Multă vreme, albine credincioase urmăriră colibioara de sulfină... In soare, sclipeau steluţe aromate, fulguind uşor pe capetele din trăsură.

— Tante Alice!

— Ce-i, Monica?

— Mai e mult până acasă?

— Acuşi ajungem!

— Vai!

— Iţi pare rău, Monica?

— Nuuu, tante Alice!

Sigur că-i părea bine! Şi totuşi... parcă ar fi vrut să nu se mai coboare niciodată din trăsura fără număr şi cu sulfină în poclit: trăsura vacanţei.

— Moş Gheorghe, ce s'aude?—întrebă Olguţa, cercetînd cerul, cu mîna adusă deasupra ochilor.

— Bat cinii!

— Ei! Cinii! Sus, moş Gheorghe!

— Bată-l să-l bată! Zmăul lui conaşu' Dănuţ.

— Aha!—mormăi Olguţa.

— Lasă că-ţi face moşu' unu' mai frumos!

— Nu-mi trebue!

Caii se opintiră şi zmuncind de hamuri, trecură pragul porţii la trap, pe subt vîjîitul zmeului străjuit de un stejar şi de un marinar mărunt. De-un marinar! De-un amiral avînd pe buze zîmbetul aceluia care primi spada înfrîntului Napoleon.

Risipa albă a caselor ogrăzii, cu cea din mijloc largă şi adîncă şi stăpînă peste toate, răsări ca o luminoasă mănăstire fără turle şi călugări, în ochii Monicăi.

Sforăind, caii se opriră la scară... In freamătul de viţă verde al pridvorului, zorelele multicolore căscau fraged.

— Mi-i foame, ţipă Olguţa cu mînie. Unde eşti, babo?

La glasul ei, cu chip şi trup enorm de eunuc—broboadă albă şi pestelcă albă, rîzînd în hopurile pîntecelui şi 'n căscatul ştirb al gurii, cu braţele deschise cuprinzînd ograda toată,—coborî pe scări bucătăreasa.

— Aici-i baba! Da' bine c'aţi venit odată, că-mi ard puii pe frigare, bătu-i-ar norocu' să-i bată.

* * *

Un cerşaf ud prins cu ţinte de colţurile ferestrei deschise, se bomba lin şi iar se întindea la loc, prefăcînd căldura care moleşea caisele livezii în răcorită boare.

In odăiţa fetiţelor nu era nimeni... Intrase Anica în goană desculţă, lăsînd pe scaun geamandanul uşurel al Monicăi şi eşise trîntind uşa, după ce-şi sclipise în oglinda ovală a şifonierei de mahon, surîsul de ţigancă tînără.

Acum geamandanul cu iniţialele bunicei era singur. In el aşteptau portretul bunicei şi o păpuşă îmbrăcată în negru, să vadă noua locuinţă a Monicăi.

Monica aşezată în sofragerie la masă, pe un scaun cu două perne dedesubt, mînca frumos cum o învăţase bunica: cu şerveţelul agăţat de pieptarul rochiţei, fără să-şi întindă coatele pe masă; cu gura închisă, ţinîndu-se dreaptă...

Dacă ar fi intrat bunica în odaia fetiţelor, şi-ar fi pus ochelarii şi fără să atingă cu degetul nici şifoniera, nici cele două dulăpioare de lîngă paturile de nuc, ar fi văzut că pic de colb nu-i nicăeri, nici muşte, şi-ar fi oftat cu uşurare; ar fi simţit mirosul de podele ceruite, îmbinîndu-se cu aroma de răcoare păstrată doar în tihna caselor bătrîne unde erneazâ mere şi gutăi, şi ar fi clătinat din cap cu bunătate şi cu duioşie; şi s'ar fi aplecat cu multă trudă, asupra paturilor neted învelite, şi dezvelind un colţ ar fi văzut că aşternutu-i de olandă şi că spălătoreasa-i vrednică şi că 'n dulapul rufelor mai e sulfină şi lavandă,—şi-ar fi acoperit ea cu evlavie colţul descoperit; şi dacă ar mai fi deschis şi şifoniera, şi-ar fi văzut păpuşile care-aşteptau emoţia fetiţelor premiante la examenul de clasa treia primară, şi-ar fi luat bunica ochelarii de pe nas, ştergîndu-şi-i, ar fi făcut o cruce la icoana Preacuratei din părete, o alta deasupra încăperii—şi 'ncetişor, încetişor, ar fi eşit, şi s'ar fi dus... fiindcă Monica putea să intre.

In odaia fetiţelor nu mai era nimeni.

— Copii, daţi-mi voe să-mi scot haina; nu mai pot!

Scoţîndu-şi surtucul de soie-écrue, domnul Deleanu rămase în cămaşă de soie-écrue, cu guler jos şi moale. Ridicîndu-şi braţele în sus, le scutură; mînicile alunecară în jos. Păstrase mişcarea aceasta demult, de cînd avocaţii pledau îmbrăcaţi în robă. Păstrase şi roba cu gîndul că Dănuţ va îmbrăca-o într'o zi ca să pledeze... Poate că până atunci vor pricepe „cretinii"—cretini erau toţi aceia care contraziceau părerile profesionale ale domnului Deleanu—că roba dă aripi cuvîntului şi vor reintroduce-o. De nu, să-i amintească măcar din dulap, lui Dănuţ, de vremurile vechi.

Domnul Deleanu îşi iubea profesia „ca pe-o amantă",—aşa spusese într'o pledoarie la Casaţie, rostind cuvîntul ilegal, cu pasiune şi aroganţă ca să deştepte pe un consilier adormit,—şi dorea ca şi Dănuţ să gîndească şi să poată spune la fel... Dacă Olguţa ar fi fost băiat!...

— Ei, Dănuţ, acuma eşti licean! Eşti băiat mare! Poţi judeca. Te faci avocat caşi tata?

Doamna Deleanu ridică din umeri.

— Lasă-l te rog să mănînce mai întâiu!.. Dănuţ! Iar ţii

coatele pe masă!... Uită-te la Monica ce frumos mănîncă. Şi-i mai mică decit tine!

Olguţa îşi retrase coatele, zimbind. Dănuţ se înroşi, scăpărind o privire cruntă înspre Monica şi Olguţa... Teroarea comparaţiilor cu Monica dăinuia de un an: decînd Monica şi Olguţa preparau împreună, cu aceiaşi profesoară clasele primare... Cine-o mai descoperise şi pe Monica! Olguţa! Fireşte! Ea aducea şi puii de mîţă, părăsiţi pe subt garduri, spre desnădejdea bucătăresei. Asta mai mergea! Dar pe Monica n'o putea mistui. Uzurpatoarea! Aliata Olguţei! Blonda!.. Dănuţ demult aştepta prilejul s'o tragă de cozi, cum trebue!

— Lasă!—înghiţi el în gînd. Şi din nou se dezrobi, afară, cu zmeul.

Ochii Olguţei îl iscodeau pe subt gene. Dela o vreme băgă de samă. Clipi, se suci. Olguţa nu-l slăbea din ochi. O ţinti şi el drept în ochi.

— De ce te uiţi la mine?

— Eu?—se miră candid Olguţa.

— Da, tu!—replică el, hotărît să facă scandal.

— Eu nu mă uit la tine! Eu mă uit la Monica!—argumentă Olguţa, uitîndu-se la Monica. Spune şi mata, mamă?

— Ba te-ai uitat!—îşi eşi din fire Dănuţ, schimbind timpul şi împungînd cu degetul, violent.

— Ei şi! N'am voe să mă uit!

— Bine! Vom vedea!

— Ba ia te rog să te astîmperi!—îl urechi din ochi, doamna Deleanu.

— Pfuu!—se bucură Olguţa, cu şervetul la gură.

— Şi tu să te linişteşti!

— Eu nu fac nimic!... Eram să mă 'nec!—răsuflă Olguţa.

— Ia mă rog!

Domnul Deleanu îşi trecu zadarnic şervetul peste faţă; toţi îi zăriră rîsul. Dînd din umeri, se resemnă şi doamna Deleanu să rîdă. Rîsul se răspîndi ca o horă batjocoritoare în jurul posomorălii lui Dănuţ. Se ridică dela masă, zvîrlind şervetul, şi porni spre uşă.

— Dănuţ, unde te duci? Ce, ai isprăvit? Ne-am ridicat dela masă?... la poftim înapoi!

— Nu vrau! îngînă Dănuţ cu jumătate glas.

— Nu vrei la masă!... Bine! Foarte bine!... Atunci poftim la colţ... Auzi, Dănuţ?—închee scurt şi energic, doamna Deleanu.

Dănuţ se duse, gîrbov... In sufragerie se făcuse o tăcere solemnă... Doamna Deleanu zîmbi cu bunătate, întîlnind ochii speriaţi şi umezi ai Monicăi, aţintiţi asupra ei.

— Vrei să-l ert, Monica?

Monica dădu din cap, cu putere.

— Poftim la masă... Şi mulţumeşte Monicăi! Da-da!

— Merci!—tremurară sarcastic buzele lui Dănuţ, lăsînd o mînă moartă în mînile Monicăi.

— Acum mănîncă-ţi caisele.

Dănuţ despică în dinţi o jumătate de caisă şi aşteptă, şi aşteptă să-i treacă nodul din gît, ca să o poată înghiţi... Cu sîmburele în ea şi cu o viespe proaspăt aterizată, cealaltă jumătate rămase în farfuria cu caise graţiate dela moarte.

— Să vă fie de bine... Eu mă duc să mă culc!

— Dănuţ du-te şi tu la culcare.

— De ce, mamă?

— Fiindcă aşa trebue!

— Hai cu tata şi te culcă, măi băete!—îl consolă domnul Deleanu, căscînd cu poftă.

— Şi zmeul de afară?—scînci Dănuţ.

— Te-aşteaptă.

Bucuria jocului cu zmeul în plin soare se umplu de amărăciunea somnului silit.

„Lua-l'ar dracu' de somn!"—blestemă Dănuţ în gînd pe Molochul după amiezilor copilăreşti.

— Ai isprăvit, Monica?

— Da, tante Alice: mulţumesc!—răspunse Monica, păturindu-şi şervetul şi scuturîndu-şi fărmăturile de pe rochiţă.

— Haidem, să-ţi arăt odaia voastră.

Olguţa, cu capul plecat în farfurie, trudea mîncînd caise, absorbită şi atentă caşi cum ar fi învăţat o poezie pe derost.

— Şi tu, Olguţa, hai-hai, isprăveşte.

— Vin îndată, uite: numai patru caise mai am, se rugă ea.

— Să ştii că te-aştept în odae, Olguţa! Să nu cumva să te prind pe-afară!

— Dacă spun că vin!

— Bine-bine!

Rămînînd singură, Olguţa trase cu urechea... Incredinţîndu-se că nu se 'ntorcea nimeni în sufragerie, se uită lung la Profira. Profira îşi întoarse faţa turtită de pansea albă, spre Olguţa. Aşteptă... scuturînd un şervet.

— Profira... Ascultă bine... Adă-mi chiar acuma, un foarfece, un creion, şi o bucăţică de hîrtie!—gesticulă Olguţa cu degetul arătător, întovărăşind substantivele cu cîte o ciocăneală în masă.

— La ce, dudue?—căută să se dumirească femeia.

— Nu te priveşte! Aşa vreau eu!

In aşteptarea Profirei, Olguţa îşi sprijini bărbia de marginea mesei, îşi lăţi coatele, strîngîndu-şi obrajii cu pumnii, şi medită preocupată.

— Ai adus?

— Am adus!

— Nu cumva i-ai cerut mamei ce ţi-am spus?—se alarmă deodată Olguţa.

— Ba chiar aşa!
— Vai, Profira! Şi vrei să am încredere în tine!
— De ce, dudue? Iaca am adus.
— Şi ce-a spus mama?
— A spus să caut la dumneaei în odae, şi eu am căutat şi am adus.
— Aşaa! Bun!... Iţi mulţumesc.

Olguţa zîmbi. Aplecîndu-se asupra mesei, începu să scrie pe hîrtia elegantă, luată de Profira din cutia de scrisori,—mare, lătăreţ, apăsat,—scoţînd limba la fiecare cotitură de literă.
— Bun!

Eşi hotărîtă, cu ochi îneguraţi de Salomee,—cu foarfece de Parcă despicat în mînă.
— Amarnic diavol!—exclamă admirativ Profira, muşcînd dintr'o caisă.

* * *

Odaia lui Dănuţ se învecina primejdios cu odaia fetiţelor. Punctul de fruntarie era uşa închisă, cu cheia în broasca din partea cealaltă.

Faţa dinspre odaia fetiţelor purta un cuer de care atîrnau pălării de paiu, funde de mătasă, un cerc tricolor, o reţea cu mingi multicolore, şi două paltonaşe pepitta.

Faţa dinspre odaia lui Dănuţ, era împodobită în partea de sus, cu o panoplie de postav de biliard, alcătuită astfel: o puşcă Eureka—culcată pe ţinta ei de carton alb cu cercuri roşii în jurul centrului albastru,—în tovărăşia beţişoarelor isprăvite cu un tampon de gumă lipicioasă; două săbii de tinichea cu tecile pistruiete de rugină şi scofîlcite de duelurile cu Olguţa, încrucişate în X; şi o şuerătoare prinsă de un şnur roş, cu şuer bîlbîit şi gust acrişor.

Mai jos de panoplie, despărţite de o sabie atîrnată vertical ca o coloană vertebrală a războiului, erau răstignite două uniforme: una de amiral japonez, cu şapcă şi fără pantaloni, poreclită Kami-Mura; alta de amiral rus, botezată Potemkin.

Pe atunci era la modă războiul ruso-japonez.

Olguţa proteguia pe Ruşi, Dănuţ pe Japonezi. De aceia, decoraţia—o fundă dela o jartieră de-a doamnei Deleanu—cusută nemuritor de Profira pe pieptul amiralului japonez, fusese zmulsă cu stofă cu tot şi era păstrată prudent în buzunarul amiralului rămas decorat cu „steaua căptuşelii". In schimb, chipiul amiralului rus, subt pumnul lui Dănuţ se destupase. Olguţa lipise la loc arhipelagul de carton, cu gumă-arabică şi cususe trainic fundul cu sfoară, împodobind totodată chipiul cu ciudate ţăsături de aur. Olguţa îşi avansase chipiul la gradul de Peste-Amiral şi inaugurase evenimentul destupînd la rîndul ei—ceva mai calm şi mai metodic decît Dănuţ—chipiul amiralului japonez. Doamna Deleanu reconstruise chipiul, iar Dănuţ îl avansase generos la gradul de Peste-Peste-Amiral; „celace" spunea Olguţa „e imposibil".

Iată şi epilogul războiului ruso-japonez în casa Deleanu:
— Acuma ce mai spui? *Ai* mîncat bătae!—o anunţase Dănuţ pe Olguţa, îmbrăcat în uniformă de amiral japonez.
— Nu-i adevărat!
— Să spue papa.
— Dă, Olguţă! Ce să-ţi fac! Ruşii au mîncat bătae;—iacă-tă jurnalele.
— Ruşii, nu eu.
— Da' tu nu eşti Potemkin?—o sfidase Dănuţ.
— Eu? Nici n'am fost, nici nu *puteam* să fiu.
— Cum!?
— Fetele nu fac armată. Eu îs fată... să spue şi papa... Şi 'n afară de asta, Japonezii tăi au avut noroc, da's nişte fricoşi.
— Minţi.
— Mint? Atunci de ce-s galbeni?
— Cum, de ce? Fiindcă-s galbeni; aşa-s Japonezii.
— Să-ţi spun eu: îs galbeni de frică. Toţi au gălbenare!—ţipase Olguţa pentru urechile întregii Japonii... Şi dacă vrei să te baţi, să te baţi cu *Mine* nu cu Ruşii, încheiase Olguţa cu fruntea sus.

La masa dată în cinstea ambilor amirali, domnul Deleanu cetise următorul comunicat:

Potemkin şi Kami-Mura
Au pornit dîrji la răzbel
Foc şi pară şi oţel.
Ura! Ura!

S'au luptat cît s'au luptat
— Umplînd casa de dezastre—
Prin salon, sofragerie,
Şi prin locuri mai sihastre.

Au mai stat ei şi la colţ
— Aveau şi părinţi duşmani! —
Riposlînd: colţ pentru colţ
Cu toată cenzura mamii.

In ce hal fără de hal
Ţi-e chipiul, Potemkin!
Dar e Peste-Amiral;
Kami-Mura-i mai puţin!

Peste-Peste-Amiral
Kami-Mura-i avansat.
Dar chipiul e 'ntr'un hal
Supra-supra-natural.

Kami-Mura a învins
Deci Dănuţ a cîştigat
Dar Olguţa a pretins
Că e fată, nu băiat.

Şi că deci nu poate fi
Biruită, nici vasal,
Fiindcă n'a fost niciodată
Autentic Amiral.

Envoi I

Kami-Mura legendar,
Vezi proverbul cu căruţa!
Buturuga nu-i la Ruşi,
Păzeşte-te de Olguţa.

Envoi II

Japonezi stăpînitori
Pe îndepărtate mare,
La ce bun? Toţi veţi pieri
In curînd de gălbenare.

Odaia lui Dănuţ avea şi Flotă! Flota de lighean lucrată de Moş Gheorghe din coji mari de nucă: chibrituri drept catarg, foiţe de hîrtie ceruită drept vîntrele, buzele lui Dănuţ drept vînt, şi ale Olguţei drept cyclon.

Flota de băltoace: corăbioare debile încărcate ca Arca lui Noe, cu vietăţi de celuloid găunos. Şi Flota de iaz, cumpărată dela „Magazin Universel" din Bucureşti de Moşu Puiu: un singur vas, lung şi gros cît o franzoală, cu elice, steag, tunuri, coşuri şi marinari de tinichea, paralizaţi pe punte.

*

Dănuţ trînti uşa cu atîta putere, încît molozul i se prăbuşi pe umeri. Se scutură, clătinîndu-şi buclele castanii, cu mişcarea biblică a lui Samson.

— Lasă-lasă!—dădu el din cap.

Dînd cu ochii de ultima cunună de primiant întâiu, atîrnată deasupra patului, o zmulse din cui, şi o trînti pe jos, îmbrîncind-o cu piciorul.

— De asta învăţ eu, ca să mă persecute! Lasă... v'oi arăta eu vouă!—clătină el pumnii spre uşa fetiţelor...

Desprinzînd puşca de pe ţintă, o înarmă cu săgeata gumată şi trase... Chipiul Peste-Amiralului rus, tresări, rămînînd cu o gropiţă întunecată în fund.

Pac, pocni săgeata, rămînînd lipită de uşă, ca o fişă de telefon... Dănuţ o desprinse... Pe uşă rămase un monoclu aburit. Pac... pac... pac...

— Ei, da' ce-i scandalul acesta? Ce faci acolo, Dănuţ? Nu dormi??—îl întîmpină de dincolo de uşă, glasul doamnei Deleanu.

Dănuţ amuţi. In vîrful picioarelor îşi atîrnă puşca la loc... Culese cununa, măturînd foile desprinse, sub dulap, şi atîrnă restul gloriei în cuerul ei.

— Ai adormit?

Dănuţ izbi cu pumnul în pernă, şi se întinse pe rug.

— Uite, Monica... Asta e odaia voastră... Iţi place?

Mîna Monicăi îi strînse mîna mai tare.

— Ce bine miroase, tante Alice!

Cuprinzînd-o în braţe, doamna Deleanu o ridică sus, sus...

— Vezi tu ceva acolo?

— Da... Eiii!... Merci, tante Alice!

Zăzise deasupra şifonierii o tabla de-argint acoperită cu sulfină.

— Acuma să-mi spui în care pat vrei să dormi?

— Olguţa pe care şi l-a ales, tante Alice?

— Las-o pe Olguţa, o dezmierdă doamna Deleanu; alege-ţi-l tu pe care-l vrei... Pe cel dinspre fereastră, sau pe cel dinspre uşă?

— Mi-i tot una, tante Alice...

— Bine, atunci ţi-l aleg eu pe cel dinspre fereastră... Aşa o am pe Olguţa mai aproape de urechea mea!—zîmbi doamna Deleanu...

Uşa etacului ei, şi uşa odăii fetiţelor, aşezate faţă'n faţă, erau despărţite de tăcerea unui vast antret.

— Ş'acuma, hai să desfacem bagajul... Unde-i cheia?

— Poftim, tante Alice!—îi oferi Monica, cu capul ridicat, capătul lanţucului de argint din jurul gîtului, scos de pe piept, de sub pieptarul rochiţei.

— Da' asta ce-i, Monica?... Ce cruciuliţă frumoasă!

Alături de cheiţa nichelată, atîrna o cruce de aramă pe care ardea relieful unei chinuite răstigniri.

— Iţi place, tante Alice?

— Foarte mult... O ai dela mama?

— Nu ştiu... mi-a dat-o bunica... Tante Alice...

— Ce-i, Monica?

— ...Te rog, ia-o!—o rugă fetiţa, cu obrajii încinşi, scoţîndu-şi lănţucul... Vreau eu să ţi-o dau, tante Alice!—stărui ea, cu sprincenele ridicate, în preajma energiei lacrimelor.

Şi cu deasila, strecură lănţucul în mîna doamnei Deleanu.

— ...Iţi mulţumesc, Monica, o împăcă ea dezmierdîndu-i părul... Da' astfel de lucruri nu se dau, pui mic! E o amintire dela părinţii tăi... Eu ţi-o păstrez numai.

— Ţie pot să ţi-o dau, îi răspunse cu linişte şi gravitate Monica, privind în pămînt.

— O iubeşti aşa de mult pe tante Alice?

— Da.

— Şi tante Alice te iubeşte pe tine mult de tot... ca pe Olguţa şi Dănuţ.

— Ştiu!—şopti Monica.

— Oare Olguţa de ce nu mai vine? Ia du-te şi vezi tu.

Doamna Deleanu clipi... şi până să deschidă giamandanul dibui mult în jurul broaştei, cu cheiţa nichelată.

— N'o găsesc, tante Alice!—intră alarmată Monica.

— Lasă că vine ea singură... Trebue să fie la Moş Gheorghe! Uite, Monica! Ţi-am pus pe măsuţa de noapte, portretul bunicei... Dacă vrei să-l atîrni în părete, îţi dau eu o altă ramă.

— Nu-nu, e bine aşa, tante Alice.

— Lucrurile ţi le-am aşezat în şifonieră... Uite: rafturile de sus sînt ale tale...

— Tante Alice, se cutremură Monica, n'ai găsit o păpuşă în giamandan?

— Ba da!—zîmbi doamna Deleanu. Am culcat-o, uite...

Şi din penumbra raftului, luă în braţe un pătuţ în care dormeau două păpuşi cu pălăriile în cap.

— Mie, tante Alice?—nu-şi crezu ochilor Monica.

— Sigur, Monica!... Uite şi o şifonieră cu rochii pentru păpuşile tale.

— Da' Olguţa?—se opri fetiţa cu braţele întinse.

— Şi ea are la fel!

Clanţa descărcă un foc de puşcă, uşa porni şi bufni la loc, răpezită îndărăt cu mîna stîngă de Olguţa...

— Ce-i? Ce-i?

Olguţa se aruncase de sus, în pat, legănîndu-se molatec în tresăltările arcurilor scîrţîitoare care dormeau de un an.

— Bine, Olguţa, aşa se intră într'o casă de oameni?... Şi cu botinele murdare în pat! Vai!—Vai!—Vai!

— Nu mai pot!

— Unde-ai fost?

— La moş Gheorghe.

— Şi ce-ai mai făcut, Olguţa, o interogă doamna Deleanu, privindu-i deodată ochii cu luare aminte.

— Nu spun? Am fost la moş Gheorghe!

— Olguţa, iar ai făcut o poznă!

— ...

— Spune drept, Olguţa!

— Am făcut *ce trebuia să fac!*—vorbi Olguţa sacadat, sfidind.

— Olguţa, nu umbla cu fleacuri! Aşa se răspunde?

— ...Foarfecele l-am pus la loc, încheè Olguţa, prin vorbe, mărturisirea începută în gînd.

— Foarfecele!!... Cine ţi l-a dat?

— Chiar mata!... Sigur!—mata mi l-ai dat!—se lumină Olguţa, simţind fericirea vinovaţilor care-şi găsesc din senin un complice la răspundere, după ce-au săvîrşit singuri fapta.

— Eu!! Olguţa, vină-ţi în fire!... Ia hai şi te dezbracă mai bine... Răpegior-răpegior.

— Mamă, mi s'a rupt ciorapul!—se bucură Olguţa, cu o gheată în mînă, cambrîndu-şi degetul cel mare dela picior, prin spărtura mereu lărgită de înflorirea lui roză şi ghiduşă.

— Văd şi mă bucur... Lasă ciorapul în pace, Olguţa! Hai scoate-l!

— Să-ţi ajut, Monica?

— Nu merci, tante Alice! Pot singură.

Cu braţele aduse la spate pe deasupra grumajilor Monica îşi deschise nasturii rochiţei... Ciorapii Olguţei zburară violent. ...Alunecînd, rochiţa Monicăi descoperi un trup de băeţel mlădiu, cu piept naiv... Simţind privirea doamnei Deleanu, se acoperi din nou, plecînd bărbia.

— Eu mă duc... Dezbracă-te, Monica.

— Mamă, ce bine-i în pantaloni!—se făli Olguţa, sărind de pe pat jos.

Incepu să-şi contemple poziţia de scrimă în oglindă.

— Drac împieliţat, culcă-te odată!... La revedere, Monica.

Inchizînd ochii, Dănuţ deschise turbinca lui Ivan...

...Dănuţ e paşă sau sultan: n'are a-face! Capul e înfăşurat într'un turban de subt care răsar două musteţi ca două iatagane şi o pereche de ochi fioroşi... Doi colţi lungi ies prin gură rînjind.—Colţii sînt împrumutaţi dela un strigoi!...

Sultanul-Dănuţ era aşa de înspăimîntător, încît Dănuţ deschise ochii şi se răsuci pe-o coastă... Din odaia fetiţelor, s'auzea glasul Olguţei; Dănuţ închise ochii cu mînie!

..Sultanul stă pe un tron de aur. De-a dreapta şi de-a stînga, două arăpoaice cu dinţii ca frişca pe crema de cafea, flutură mari evantalii colorate. La picioarele tronului se 'nşiră mii de turbane aplecate pânăla pămînt. Toţi se 'nchină sultanului. Numai doi harapi goi, negri şi buzaţi, cu părul des şi creţ ca icrele negre, stau drepţi ş'aşteaptă cu mîna pe securi. Nimeni nu vorbeşte. Sultanul ridică un deget... Răsare un armăsar care tresaltă şi rînjeşte... Sultanul face un semn... Harapii înoadă cozile Monicăi de coada armăsarului... Monica muşcă dintr'o caisă. Nu-i pasă! Lasă că-i arată el sultanul!... O sută de mii de harapnice s'abat asupra calului...

Harapii o înşfacă pe Olguţa. Olguţa dă din picioare şi se strîmbă la sultan. Aşa! Bine!... Harapul ridică securea... Olguţa e speriată... N'are pe nimeni s'o apere decît pe fratele ei Dănuţ... Şi'ntradevăr, în fruntea unei oşti, ca Mihai-Viteazul, vine Dănuţ, ucide pe Sultan şi pe harapi—turbanele fug—şi scapă dela moarte pe Olguţa şi pe Monica. Olguţa şi Monica îngenunchiază şi-i sărută mînile. El le ia pe şea şi porneşte, şi porneşte...

In fundul turbincei lui Ivan era somnul.

— Tu dormi, Monica?

— Nu.
— Nici eu.
Olguţa îşi ridică picioarele în sus, bătîndu-şi tălpile goale cu palmele.
— Auzi, Monica?
— Ce s'aud?
— Mă bat la tălpi...
— Dece?
— Ştiu eu!... Fă şi tu aşa...
— ...
— Monica, ce facem?
— Nu dormim?
— Dece să dormim?
— Aşa vrea tante Alice.
— Ei şi! Parcă tu dormi!
— Eu încerc!—se scuză Monica.
— Nu mai încerca... Parcă ne ştie cineva! Mama doarme.
— ...
— Monica?
— Ce?
— Nimic...
Olguţa căsca a pustiu... Incepu să colinde cu privirea, plafonul alb, numărind zgrumţurii varului.
— Monica, tu ai vrea să fii muscă?
— Muscă?
— Da, muscă! Eu grozav aşi vrea... Ştii, m'aşi plimba pe plafon cu capul in jos...
— Eu aşi vrea să fiu mare, visă Monica.
— Şi eu, se grăbi Olguţa s'o ajungă... Ce-ai face tu dac'ai fi mare?
— ...Nu ştiu!—se încurcă Monica.
— Eu m'aşi face vizitiu... ca moş Gheorghe!... Şi l-aşi răsturna pe Buftea din trăsură.
— Ce ai tu cu Dănuţ?
— Eu?... Nimica! El are cu mine.
— Adevărat, consimţi Monica. Te-a bătut; asta nu se face!
— M'a bătut?—se răsti Olguţa, intrebător.
— Da, azi dimineaţă!
— Nu mă ţin!... Dacă nu-l apara mama, ii arătam eu lui!
— Tu ştii să te baţi, Olguţa?
— Tu nu ştii??
— Nu.
— Eu ştiu foarte bine!
— Şi-ţi place?
— Sigur... Vrei să-ţi arăt?
— Nu.
Tăcură. Olguţa oftă...
— Monica, dece nu-ţi tai cozile?

— Dece să le tai?... Ii plăceau bunicei... ea mi le 'mpletea.
— Da... cred!... Da' nu-s bune la batae? Te-apucă de ele!
— Dece să mă bat?
— Nu poţi şti!
— Şi cu cine să mă bat?
— Cu Buftea... Nu, ai dreptate!—reveni Olguţa. Nu-i dau *eu* voe!
Olguţa se ridică într'un cot, mişcind piciorul in aer.
— Monica, tu ai muşchi?
— Nu ştiu!
— Eu am! Uite: cînd string piciorul!... Monica, eu nu mai dorm!
Sărind jos din pat, începu să ţupăe pe podele, inspectînd odaia...
— Monica!—ţipă ea deodată, cu intonaţia prezumată a lui Cristofor Columb in faţa Americei.
— Ce-i?—sări speriată, Monica.
— Nimic!—răspunse iute Olguţa, închizînd portiţa sobei. Se aşeză pe scaun, peste rochiţa Monicăi, meditind...
— Ascultă, Monica, am să-ţi spun un secret.
— Spune.
— Ei, nu aşa!—dădu din cap Olguţa, aşezindu-se pe patul Monicăi.
— Mai întăiu să te juri că nu spui.
— Eu *nu spun!*—se revoltă Monica.
— Nu te supăra! Te cred. *Dar* trebue să juri.
— ...
— Te juri?
— Nu mă jur; eu *nu spun*, se încăpăţînă Monica.
— Nu te juri??
— Nu.
— Bine!
Olguţa se ridică de pe pat. Incepu să se plimbe prin odae, ocolind-o pe Monica... Intr'un tîrziu, se aşeză iar pe marginea patului.
— Te-ai supărat, Monica?—o dezmierdă Olguţa.
— Nu!—se îmblînzi Monica... Da' dece nu mă crezi?
— Atunci te rog, jură-te!... Te rog, Monica! Fă-mi mie plăcere! Haide, Monica!
— Bine... mă jur.
— Ei, vezi! Bravo!... Pe ce te juri?
— ...
Făcind ocolul odăii, ochii Olguţei se opriră o clipă deasupra măsuţei de noapte. Monica zări privirea Olguţei.
— Pe portretul bunicei?—întrebă ea cu ochii mari.
— Nu! Asta nu!—se apără Olguţa... Atunci jură-te pe păpuşa ta.
— Mă jur pe păpuşa mea Monica... începu ea repede

— ...Că n'am să spun la nimeni... formulă Olguța mai departe, bătînd tactul cu degetul arătător.

— ...: că n'am să spun la nimeni... repetă Monica, dînd din cap.

— ...celace are să-mi spue Olguța.

— ...celace are să-mi spue Olguța.

— Stai! se încruntă Olguța. Mai spune după mine!... Și dac'oi spune...

— ...și dac'oi spune... repetă Monica în silă, ridicînd din umeri.

— ...să-mi moară păpușa.

— ...să-mi moară păpușa. Ai isprăvit?

— ..Stai, așa nu-i bine... Spune încă odată!... „Și dac'oi spune"... spui?

— ...Și dac'oi spune, oftă Monica.

— ...îi dau voe Olguței...

— ...îi dau voe Olguței...

— ...să spargă capul păpușei mele Monica.

— ...să spargă capul păpușei mele Monica, repetă Monica, indignată.

— ...Acum spune: Amin!

— ...Amin.

— Fă-ți cruce.

— Am făcut.

— Ei, acum să-ți spun secretul!

Tăcu zimbind.

— Spui, Olguța?

— Spun! Așteaptă... Hai să-ți spun. Ridică-te, și vino cu mine.

O duse de mînă pănăla gura sobei.

— Da' n'ai să spui?...—cercă Olguța să zmulgă suprema făgăduială.

— Vai! Olguța!

— Deschide și uită-te, îi dădu voe Olguța, c'un gest larg.

— Asta era secretul?!

În umbra răcoroasă a sobei, ședeau două gavanoase de dulceață, cu capele de hîrtie albă.

— Ce? Poate nu-ți place!... Să nu cumva să spui, Monica!— gesticulă Olguța c'un deget spadasin.

*

— Ați dormit bine?—le 'ntrebă doamna Deleanu, intrînd pe ușă urmată de Profira, care aducea pe tabla, chiseaua cu dulceață de trandafir.

Monica se înroși; plecă ochii în pămînt.

— Dacă-i cald, mamă dragă!—mărturisi Olguța, îndreptîndu-se cu brațele aruncate în sus.

— Nu te-a lăsat să dormi, Monica?

— Nu *poți* să dormi pe-așa călduri!—hotărî Olguța, evasiv, răsucind lingurița în dulceață.

— *Mata* ai insomnii?

— Ce-i asta „insomnii", mamă?—suspectă Olguța, cuvîntul și politeța formulei și zîmbetul însoțitor.

— *Asta* nu-i pentru tine. Mai bine spune drept de ce n'ai dormit?

— Eu n'am insomnii! El are insomnii!—aruncă Olguța noul cuvînt, în ușa lui Dănuț care dormea dus...

Ușa se deschise blînd, fără zgomot de clanță... Fiindcă umblau în vîrfuri, ghetele scîrțîiră, dojenite de un „ț" bine cunoscut lui Dănuț. Doamna Deleanu, făcea „ț" (încrețind nasul și scuturînd capul cu o mișcare vioae) cînd era enervată din pricini mărunte ori din pricini mai grave și trebuia să se stăpînească... De pildă, fiindcă nu intra ața în gămălia acului, sau fiindcă lampa fila demult, înainte de-a fi băgat de samă, sau cînd un musafir fără creștere mînca brînza cu cuțitul...

— Doarme... Umblă încet!

Profira pășea desculță cași cînd ar fi avut cizme: podelele duduiau... Copiii, mai de mult, o porecliseră „Sfînta lui Sîntu Ilie".

— Tic-tac: tic-tac: tic-tac... bang... ..vorbi pendula din părete, nesocotind porunca de tăcere.

Bătuse jumătatea lui cinci...

— Să-l scol?...—șovăi doamna Deleanu, cumpănind primejduirea somnului dela noapte cu binefacerile somnului de dupămasă.

Storul cu resort, nu țîșni cum avea obiceiu cînd îl zmuncea Dănuț; se urcă lin, însoțit de mîna doamnei Deleanu pănăla cerul copt de soare, între frunzele mărului domnesc dela geam.

Dănuț își stăpîni un zîmbet de superioritate... Pleoapele lui pe care le privea cu ochii închiși, împodobeau haina de mătasă cenușie a somnului abia isprăvit, cu întortochiate crizanteme portocalii, scuturate din lumină...

Somnul cași boala făceau pe Dănuț invulnerabil, și răsfățat de părinți. Deaceia lui Dănuț îi plăcea să fie bolnav și să ție ochii închiși dupăce se deștepta.

Doamna Deleanu se așeză oftînd pe marginea patului... Prezența ei parfumă altfel căldura venită din livadă. „...Se uită la mine... Ha-ha!... Cu-cu, aici-s"! țipă gîndul lui Dănuț, țupăind, ascuns în trupul cald și fericit ca într'un pod în care atîrnă lenea strugurilor copți.

Genele lui Dănuț tremurau; începu să clipească...

— Hai scoală, leneșule!... Hai, somnorosule!—îl îmbie doamna Deleanu, culegîndu-i buclele de pe frunte.

Dănuț se întinse și căscă sincer, deschizînd ochii deabinelea...

— Deschide gura mare!... Ia repede să nu curgă!

Lingurița plină adusă plutitor de-asupra paharului cu apă care o oglindea, intră dulce în gura căscată,—și eși anevoe dintre buzele închise asupra-i, curată la față... Doamna Deleanu cuprinse cu brațul capul lui Dănuț, îl ridică, ajutîndu-i ca unui convalescent neîntremat să bea apă din pahar.

Dănuţ primea calm, răsplata somnului.

Bluza de mătasă înflori cu roş de mac neastîmpărul văratec al Olguţei. Işi închee grabnic centura de lac, despărţitoare la mijloc, între bluză şi'ntre rochiţa écossaise.

— Gata! răsuflă ea, încîntată c'a întrecut-o pe Monica.

— Stai, Olguţa, nu ţi-ai pus ciorapii.

Privindu-se'n oglindă peste umăr, ridicată'n vîrfuri, Monica işi încheia la spate nasturii rochiţei de doliu.

— Monica, nu mi-ai văzut ciorapii?—întrebă Olguţa, căutînd scoasă din fire, şi sub pernă.

— Nu i-ai pus pe scaun?

— I-am pus, da' nu-s!—se înfurie Olguţa trîntind perna.

— Poate i-a luat Profira să-i cîrpească!

— Am să-i arăt eu ei... Cum?... Nu-i dau voe să umble în lucrurile mele!... Eu nu-s copil!...—bombăni Olguţa trîntindu-se din nou pe pat.

— Iţi dau eu o păreche de ciorapi... Vezi îţi vin?—o îndemnă întrebător Monica, aşezîndu-i ciorapii la căpătîiu.

— Nu vreau nimic! Nu primesc!... Eu nu mă mişc din pat până ce nu-mi dă ciorapii mei!... Uite-i, Monica! I-am găsit... Merci.

Ciorapii zvîrliţi de Olguţa, atîrnau peste pălării, în cuerul uşii.

— Eşti gata, Olguţa?

— Indată.

Işi pălmui părul cu amîndouă mînile în dreapta şi'n stînga unei cărări alese pe nevăzute.

— Ia uită-te! E bine?

— Dece nu te piepteni în oglindă, Olguţa?—o întrebă Monica îndreptîndu-i cararea.

Olguţa se plecase docil subt mînile Monicăi. Isprăvind, Monica îi strînse părul la tîmple cu şuviţele alipite, păstrînd o clipă în palmele ei capul pieptănat corect, ca pe o enormă boabă de cafea Ceylon prăjită din cale-afară... Olguţa se privi în oglindă.

— Ia să vedem care din noi e mai înaltă?

— Ce bine-ţi stă cu bluză roşie! Eşti frumoasă, Olguţa.

— Tu eşti mai înaltă!... Da' eu îs mai voinică!—se consolă Olguţa, lăţindu-şi umerii, bombîndu-şi pieptul în oglindă...

— Ridică-ţi şosetele, Olguţa!

— Lasă-le-aşa! Haidem!

In faţa uşei se răsuci pe loc, pironită de un gînd.

— Ascultă, Monica, să ştii că azi are să se'ntîmple ceva!

— Nu ştiu!—ridică din umeri Monica, potrivindu-şi cu degetul elasticul pălăriei pe subt bărbie.

— Iţi spun eu!—o asigură Olguţa.

— Bine, da' ce are să se 'ntîmple?

— Ceva!—se încruntă enigmatic, Olguţa.

— Şi ce pot să fac eu?

— Ba poţi!

— Eu??

— Sigur!—apăsă Olguţa, privind-o în ochi.

— Ce pot eu?

— Tu *trebue* să ţii cu mine.

— De ce?

— Fiindcă tu eşti prietina mea.

— Sigur...

— Atunci mi-ai făgăduit?

— Da, Olguţa, oftă Monica.

Dănuţ străbătu casa în goană. Ii erau mînile flămînde: decînd aşteptau ele sfoara zmeului! Totuşi, dupăce trînti uşa antretului din faţă, gata de fugă... încetini pasul... şi se aşeză pe treptele pridvorului, calde de soare. Zmeul era acolo, Dănuţ era aici... Inainte de a se juca, Dănuţ se bucura că are să se joace. Şi aştepta. Fiecare bucurie avea pentru Dănuţ, întocmai caşi săptămîna, o Sîmbătă şi o Duminică... Duminica, în timpul şcolii, era Vacanţa cea Mare a săptămînii. Sîmbătă era ajunul ei. Dar pe cînd bucuria Duminicei, era întotdeauna întristată de apropierea treptată a celei mai urîte zile din săptămînă: Luni, zi neagră în calendar după ziua roşie,—bucuria Sîmbetei era ocrotită de apropierea unei Duminici care-o despărţea de Luni. Dănuţ aj nsese să preţuiască mai mult Sîmbăta decît Duminica... De Duminică parcă se temea...

„Ştie"! gîndi Olguţa văzîndu-l pe Dănuţ aşezat pe scări. Muşcă o îmbucătură bună din tartina cu unt, rugă pe Monica să-i ţie restul, şi cu mînile slobode, cobori treptele. Monica o urmă cu tartinele în mînă, nemai îndrăznind să muşte din a ei. Trecură pe lîngă Dănuţ, atingîndu-l cu umbrele lor. Dănuţ întoarse capul într'altă parte.

„Laş"! murmură Olguţa pentru sine, cuvîntul de curînd învăţat într'o poezie patriotică şi tălmăcit de tatăl ei.

— Ce 'nsamnă asta „laş", papa?

— Cum să-ţi spun eu ţie!... Uite: Dacă cineva îţi dă o palmă şi tu nu-i răspunzi, eşti laş!

— Vrasăzică eu eram laşă, papa?

— Dece?

— ...Bine papa, cînd îmi trăgea mama cu papucul unde ştii tu?—îi replicase Olguţa privindu-l pe subt sprincene.

— Asta-i altceva!—începuse să rîdă domnul Deleanu.

— ...Şi dacă aşi fi dat şi eu?—îndrăznise Olguţa cu oarecare codeală şi fără convingere.

— Ai fi fost obraznică, şi s'ar fi supărat şi papa!

— N'am înţeles. Mai spune-odată, papa

Şi însfîrşit se lămurise Olguţa, că un copil nu poate să fie laş decît între copii, dar că acolo nu trebue să fie.

— Haidem Monica; n'avem ce căuta *aici*.

Un început de nelinişte îl cuprinse pe Dănuţ, dupăce trecură fetiţele. Abia atunci îşi dădu samă că lipsea ceva... ceva: a! nu s'auzea zbîrnîitoarea zmeului. Cu inima în hopuri se repezi înspre stejar.

Subt cerul fără Dumnezeu şi fără zmeu, Dănuţ ceti biletul înfipt în sfoara care atîrna tăiată de stejar.

„Asta pentru palmele dela gară. Buftea!

Olguţa Deleanu"

Sufletul lui Dănuţ căzu, tăiat caşi sfoara zmeului.

Se aşeză ostenit de durere la rădăcinile stejarului... De data aceasta, turbinca lui Ivan era plină de lacrimi.

— Mai lasă zmeul, Dănuţ!... Hai şi mănîncă ceva, îi strigă din capul scărilor doamna Deleanu.

— ...

— Dănuţ, n'auzi!

— ...

Doamna Deleanu cobori scările...

— Te-ai lovit, Dănuţ? Dece stai aşa?

— ...

— A!... Asta era foarfecele Olguţei!

Pe doamna Deleanu anumite lacrimi o întristau adînc. Lacrimele de acum ale lui Dănuţ erau dintr'acelea... Răutatea Olguţei o revoltă.

— Hai cu mama, Dănuţ... N'ai tu încredere în mama?

Dănuţ aştepta un Miracol.

Doamna Deleanu îl luă de după gît înspre casă... Pe măsură ce se'ndepărta de locul zmeului, Dănuţ îşi ducea tot mai des mînile la ochi. Se împiedecă de scară, orb şi zguduit de suspine, ca de pragul unei temniţe.

— Dudue Olguţă! Dudue Olguţă!—dădu alarma în livadă un glas ascuţit.

— Aha!—se pregăti Olguţa.. Aici-s!—înfruntă ea începutul începutului.

— Dudue Olguţă, începu Anica gîfîind de alergătură, cu mînile pe sîni, vă pofteşte coniţa în casă.

— Spune că vin.

— Nu se poate, dudue!—dădu ea cu spaimă din cap. A poruncit coniţa să veniţi îndată... că de nu—Anica plecă ruşinată ochii în pămînt—să vă aduc *pe sus!*

— Să pofteşti!... Du-te şi spune că vin!—comandă Olguţa.

— Iaca mă duc!... Da' să veniţi, dudue Olguţă! se milogi Anica.

Olguţa aşteptă până ce pierdu din ochi tulpanul roş al Anicăi.

— Acuma haidem!

Olguţa păşea ca un erou, înainte; Monica după ea, ca o mucenică.

(Va urma)

Ionel Teodoreanu

Sonete

Candela

Vieaţa nu e tot, ci amănunt;
Nu-i Timp, ci clipă; rază, nu lumină;
Nu-i val, ci strop; nu-i una, ci duzină;
Nu-i ideal măreţ, ci vis mărunt.

Cu toate-aceste, pentru ce să'nfrunt
Increderea 'n esenţa ei divină?
Oricum ar fi, iluzia senină
E binefacere 'n măcelul crunt.

De-aceia cînd îmi oglindesc figura
Prin amăgirea ce ne-o dă Scriptura,
Surîd şi-i iert pioasele minciuni;

Iar pentru mîngîierea ce-mi aduce,
Cu 'ndemnul poeziei din străbuni,
La pat îmi arde candela sub cruce.

Otrava

Utroque clarescere pulchrum

Odată, stînd de vorbă cu Socrat,
Mi l-a descris așa pe-Alcibiade:
„A fost un tînăr foarte cumsecade,
Deși era puțin cam desfrînat.

In viciu poți să fii nemăsurat,
De cînți cu el virtuții serenade
Pe sub balconul veșnicei Helade,
Pășești spre zei cu pas imaculat...

Și-acolo sus, pe culmea unde Timpul
A nematerializat Olympul,
Nimic nu-i imoral cînd e Frumos;

El e unicul nostru Drept și Bine;
Iar Lui ca să te dai întreg prinos,
Poete, hai... bea cucută ca mine".

Răsbunarea

Cu zîmbetele tale de copil,
Imi re'nflorești toți crinii din grădină;
Prin noaptea mea tu treci ca o lumină;
Prin toamna mea, ca un fior de-April.

Mi-e visul plin de farmecul subtil
Ce'n preajma ta tristeța mi-o 'nsenină;
Mi-e toată inima de tine plină,
Iar gîndul meu îți este sclav umil.

Așa pe 'nvingătorul din Nemeia,
S'a răsbunat un alt felin: Femeia...
Și l-a ținut sub jug păn' l-a răpus.

Dar cine-ar vrea să scape de-o robie
Cu mult mai dragă lui și mai presus
De orișicare altă 'mpărăție?...

Mihai Codreanu

Forme arhaice în viața poporului romîn

Oricît ar încerca omul să rupă ițele nevăzute care-l leagă de pămînt, de mediul fizic, cu greu va putea ajunge la o complectă emancipare. Albatrosul care-și duce viața pe valurile mării sbuciumate, sau în furtuna cea mai năprasnică, tot nu se poate lipsi de stîncile țărmului. Omul sboară cu gîndurile printre spațiurile interstelare, se avîntură cu aeroplanul până 'n adîncul văzduhului; urzeala vieții lui însă este prinsă tot între dealuri și văi. Și chiar dacă aparența e înșelătoare la popoarele culte, cu oameni stăpîni pe voința și hotărîrea lor, popoarele zise naturale, la începutul evoluției lor, poartă în toate pecetea mediului unde se sbat. Mediul fizic, prin înlesnirile pe care le procură omului, ori prin piedicile pe care i le pune 'n cale, influențează până și asupra țăsutului psihic: spațiul, deci înlesnirea ori îngreuerea traiului, joacă de asemenea un rol însemnat nu numai în dezvoltarea economică ori socială, ci și în alte numeroase manifestații etnice. Așa fiind, omul nu poate face excepție dela legile generale biologice, al căror temeiu, stabilit mai riguros de către *Lamarck*, constă tocmai în raportul strîns dintre vietate și mediu. Specificul omenesc nu intervine decît spre a da o coloratură proprie manifestărilor omenești, fără să anihileze legile biologice. În evoluția omenirii se prind absolut aceleași linii diriguitoare, cași în evoluția organismelor; *Xenopol* a preconizat aplicarea în istorie a metodei de cercetare a relațiilor dintre cauză și efect, cași a succesiunii fenomenelor, din Geologie și paleontologie. Etnografia în special nu e decît o pagină de biologie, după cum în sociologie ușor se poate destrăma țesătura proprie, spre a da de urzala comună tuturor ființelor.

Evoluția ființelor nu a fost uniformă, cași a omenirii. Plecîndu-se dela tipurile primitive, diferențiarea în trepte, până la cea mai de sus, nu s'a făcut la fel nici în raport cu timpul, nici cu spațiul. Curba de perfecționare a vietăților nu este decît unirea vîrfurilor de curbe evolutive parțiale, fiecare cu un început, un maximum și adesea o regresiune până la totala dispariție. Cele mai multe genuri și familii nu se întîlnesc decît în stare fosilă, dar continuitatea caracterelor lor superioare, care le forma diferențiarea vremelnică, se prinde la supravețuitori. Totalitatea caracterelor cîștigate cu vremea, constitue gradul de evoluție al comunității, animal ori plantă. Tot așa se poate constata existența sîmburilor de evoluție mai iute, după favorizarea centrelor diferite de mediu. Iată cum se explică diversita-

tea faunei și florei la un moment dat. În starea actuală, pe lîngă animale cu caractere superioare—să zicem momițele—diferențiate tardiv prin o pregătire îndelungă, se găsesc și stafii ale vremurilor depărtate, cum e reptila *Hatteria* din Noua Zelanda, singura rămășiță, pe cale de dispariție, a unui grup dominant, din vremea primară. Tot așa mamiferul *Okapi* descoperit mai acum cîțiva ani, în desișurile africane, e fosila vie din o grupă stinsă încă de pe cînd Carpații nu erau ridicați. Pelița vie, care învălue azi pămîntul, e un mozaic de forme arhaice, alăturea de majoritatea celor eșite din evoluție îndelungă. Din răspîndirea în spațiul a vietăților actuale, se pot întregi fazele desfășurate în timp, deși nota dominantă o au formele cu evoluție mai desăvîrșită.

Așa e și cu omenirea. Preistoria este legată de omul zis primitiv, în manifestațiile căruia, după ceiace a lăsat, mediul are influență precumpănitoare. Trecerea omenirii din faza preistorică în protohistorică, nu e uniformă, după cum nu e uniformă faza culturală a omenirii, nici în răspîndirea ei în spațiul actual. Mai mult chiar decît la celelalte animale, venind în joc conservarea obiceiului—una din fețele specificului omenesc—azi se pot reconstitui principalele trepte din evoluția omenirii prin studiarea sîmburilor diferiți păstrați în tăinuitele colțuri ale lumii largi. Poporul Wedda din Ceilan, sau Tasmanianii pe cale de dispariție, dau icoana omului zis primitiv, supus complect naturii. Bușmanii Africei de Sud sînt, după majoritatea preistoricilor, poate chiar rămășița locuitorilor din sudul Europei, de pe vremurile vechi, deducîndu-se aceasta nu numai după forma statuetelor din peștera Grimaldi, cu unele caractere proprii Bușmanilor (steatopigia), dar și din picturile găsite în ținutul Bușmanilor de azi. 1

Formele de așezăminte medievale, dispărute în Europa, mai sînt destul de bine păstrate pe înălțimile Tibetului, necunoscute nouă până la recenta expediție pentru urcarea Everestului. 2 Ceiace se poate prinde din ochirea, grea, asupra omenirii actuale, resfirată pe toată fața pămîntului, se poate afla mai lesne în unele regiuni de suprapunere a civilizațiilor, cum e în India. E drept că faza de evoluție a unui popor nu se socotește decît după caracterele predominante, însușite în decursul vremii; alăturea însă de acestea pot să se păstreze, în minoritate, și multe caractere ancestrale, ecoul fazelor trecute, care însă nu trag în cumpănă la specificarea etnografică. Poporului francez nu i se poate nega locul de frunte, în evoluția popoarelor, numai pentru că unele obiceiuri celtice s'au menținut, oricît de acoperite ar fi, în tipul breton. Dimpotrivă însă, se poate vorbi de arhaismul etnografic la un popor, cînd majoritatea elementului etnic, fie prin izolare, fie prin închistare silită de împrejurările geografice ori istorice, a păstrat obiceiurile vechi, nu numai ca dovadă de recenta lui evoluare spre o nouă fază, mai avansată, dar, posibil, și ca o oprire în loc a evoluției. Cazuri de acestea sînt dese în antropogeografie. China e exemplul cel mai tipic. 3 Chiar Negrii din Africa,—e o

1 *M. Boule*, Les hommes fossiles, Paris, 1921, pag. 388; *M. Hoernes*. Natur-und Urgeschichte des Menschen, Wien, 1909, Vol. I. pag. 500.

2 *C. K. Howard Bury*. A la conquête du Mont-Everest. 1923, Paris.

3 *P. Vidal de la Blache*, Principes de géographie humaine, Paris, 1922, p. 203.

comunitate foarte variată,—nu sînt socotiţi ca aflîndu-se tot în fază primitivă, cum se spune de obiceiu, ci dimpotrivă ca nişte întîrziaţi în evoluţie, din cauza izolării în care au fost ţinuţi, fie prin invaziunea altor popoare, fie chiar prin bariere naturale. „Au perdut multă vreme şi nu vor putea-o cîştiga într'o zi nici într'un veac". [1] Vorbindu-se deci de arhaismul etnic la un popor, nu înseamnă că puterea lui psihică este sleită şi că acel popor nu mai poate fi capabil de progres. Dimpotrivă, înseamnă o închistare, o apărare împotriva factorilor deprimanţi din timp, păstrîndu-şi latentă energia. Prin schimbarea condiţiilor neprielnice variate—plasa paianjenului stînjinitoare pentru un neam—energia latentă devine vie, folosind la forţarea evoluţiei; se poate cîştiga astfel, prin mijloacele proprii specificului omenesc, vremea perdută cu oprirea 'n loc.

* * *

Şi poporul romînesc a suferit o mare întîrziere faţă de evoluţia colectivă a Europei. Oricare i-ar fi origina, viaţa lui a fost legată de mari şi îndelungi piedici, neputînd păşi în acelaşi tempo ca şi vecinii lui dinspre Apus. Una din piedici fu situaţia geografică, la pragul dintre Apus şi Răsărit. De ea se leagă şi piedicile din domeniul istoric. A trăit într'un vîrtej necontenit, veacuri peste veacuri. Momente de reculegere cu greu se pot număra în viaţa lui; clipe de adăstare, de aşezare temeinică, abia în veacul din urmă au fost mai dese. Un mare noroc a avut. Un factor fizico-geografic i-a fost prielnic, salvîndu-i chiar viaţa etnică. Poporul romînesc e legat de munţii Carpaţi. În decursul închegării lui i-au servit ca adăpost, cum erau burgurile în evul mediu. Pajiştile întinse i-au dat putinţa de hrană; văile tăinuite i-au fost cărări de expansiune înceată. Un alt factor geografic favorizant i-a fost pădurea, peria nestrăbătută de molizi de pe coastele munţilor, caşi codrii deşi de fag şi stejar, întinşi odată, peste întreaga regiune deluroasă extracarpatică. Vechea zonă păduroasă coincide cu o deasă repartiţie a populaţiei. Marginea de pădure, cum e aceia care se ţine dealungul dealurilor din partea răsăriteană a Siretului, dela Ruginoasa până 'n Dorohoiu, este şi linie de densitate omenească. În faţa stepelor fu zăgazul, multă vreme. Numai cînd a încetat focul prădăciunilor, a început să se mai lese oamenii deocamdată în lungul apelor, sau pe drumul oilor. [2] Pădurea şi munţii formează temelul vieţii Romînului: de aceste fenomene geografice sînt legate nu numai cele mai de samă manifestaţii artistice ale lui, [3] dar şi posibilitatea mişcărilor mai în voe. Viaţa pastorală a precedat la poporul romîn vieţii agricole, iar lemnul a ţinut locul

1 *M. Delafosse*, Les noirs de l'Afrique, Paris, 1922, pag. 159.
2 *S. Mehedinţi*. Die rumänische Steppe in Zu Ratzel's Gedächniss, Leipzig, 1904.
G. Vîlsan, Faze în popularea ţărilor romîneşti, Bul. soc. geogr. Rom., 1912.
3 *E. de Martonne*, La vie pastorale dans les Karpathes merid. Zu Ratzel's, Gedächniss, Leipzig, 1904; *O. Densuşianu*, La vie pastorale chez les Roumains. Ann. d. Nationalités, Paris, 1914; *O. Densuşianu*, Viaţa Păstorească în Poezia noastră populară, Bucureşti, ed. Casa Şcoalelor, 1922.

pietrii dela oamenii din Europa meridională. Chiar după ce condiţiile s'au schimbat, după ce liniştea a venit şi putinţa contactului mai viu s'a stabilit, tot în lemn s'a bizuit mai mult pentru sprijinul vieţii sale. Acesta este unul din caracterele etnografice ale poporului romîn şi azi, păstrat din faza arhaică a evoluţiei lui. Restrîns în zona păduroasă multă vreme, izolat deci de influenţe străine mai tenace, lăsat apoi în complectă neglijare de cei care prin conducerea administrativă pot să îndrumeze colectivitatea spre o schimbare a obiceiurilor de traiu, poporul a păstrat până azi multe din însuşirile vieţii sale arhaice.

De sigur că într'un aglomerat etnic oricît de mic ar fi, nu se poate să nu se simtă, mai ales spre periferie, urme de contact cu vecinii mai înaintaţi sau cu caravanele comerciale, care, cînd vin de departe—cum a fost în Moldova între Polonia şi Orient—aduc cu ele germenii unei modificări. Oricît de izolat prin natura locurilor şi mai ales prin natura fenomenelor istorice a fost poporul romînesc, se observă în massa lui urmele acestor contacturi, unele continue şi îndelungate, altele vremelnice dar puternice prin afinităţi etnice. Dar şi în asemenea cazuri ziua de eri, apropiată, se cunoaşte lesne prin aşa numitele urme atavice, asemenea organelor închircite dintr'un organism fără mare întrebuinţare, dar importante pentru indicarea mersului evoluţiei.

În afară de mişcările metanastasice, [1] care au adus la noi un amestec important etnic, [2] nomadismul pastoral azi tot mai slăbit, a contribuit în largă măsură la întărirea elementului romînesc pe suprafeţe întinse. Popasurile, la început vremelnice, au devenit magnete de îngrămădire etnică. Obiceiurile trunchiului din care a eşit lăstarul depărtat, se păstrează la început aidoma. Chiar cei lăsaţi, în regiune cu totul alta decît muntele, ţin la oi. Cu vremea însă condiţiile noului mediu aduc schimbări. Adaptarea începe cu atenuarea obiceiurilor ancestrale. Origina grupării nouă omeneşti se prinde totuşi după vreme lungă, ca un abur, prin obiceiuri neînţelese în sine, luate izolat, dar lămurite, cînd li se caută continuitatea. Pe valea Hobănei, în preajma Mănăstirei Adam din jud. Tutova, în ziua de Sf. Gheorghe se adună tineri şi bătrîni la marginea satului în cîntece de fluer. Femeile se îmbracă cu ce au mai de samă şi pornesc la cîmp de fac horă mare, iar copiii ies în zori de zi şi cheamă lumea prin sunete de corn. „De îi întrebi ce înseamnă această serbătoare, spun că aşa au apucat din bătrîni". [3] În realitate este păstrarea inconştientă a obiceiului legat de pregătirea plecării străbunilor mocani spre plaiurile muntoase, sau a vremii cînd chiar cei strămutaţi în regiune de dealuri aveau atîtea oi, încît „Valea mirosea a brînză şi a chişleag". Pe urmă desigur şi aceste licăriri de amurg se vor stinge, mocanii prinzînd modul de viaţă al „perjarilor" cu care erau în duşmănie. Asemenea urme în stingere a unor semne anterioare sînt foarte importante. Ele arată părăsirea de curînd a unor forme arhaice. La fel e

1 *J. Cvijic*, La peninsule balkanique, Paris, 1918, p. 112.
2 *I. Simionescu*. Mişcări de populaţie în vechiul regat. Rev. Ştiinţifică „V. Adamachi", Vol. IX, 1923.
3 *Chr. S. Mironescu*. Observări geografice şi antropogeografice asupra regiunei dela Mănăstirea Adam. Anuar de geografie şi antropogeografie, Bucureşti, 1915.

şi cu locuinţele, asupra cărora influenţa mediului este dominantă.[1] Mediul schimbîndu-se, s'a schimbat în bună parte şi felul locuinţilor, sau vremea a adus schimbări spre mai bine în tipurile ancestrale. Tipul acesta însă a rămas aproape pretutindeni păstrat subt o altă destinaţie. Bordeiul, locuinţa veche de stepă, azi rar se mai vede.[2] Il folosesc Ţiganii lingurari, care se găsesc în faza de trecere dela nomadism, cu locuinţa în corturi, la viaţa sedentară. La Romîni (prin ţinutul Brăilei), bordeiul se mai păstrează (argea) chiar cînd casa de locuit e acoperită cu ţigle. In el se pune răsboiul de ţesut. Spre zona muntoasă e acelaşi fenomen. Locuinţa primitivă în pădure era conul de bîrne pe care-l mai întrebuinţează lucrătorii de pădure şi azi sau unele triburi din pădurile siberiene. Dar şi în curtea gospodarilor din satele aşezate se întîlneşte, subt aceiaşi formă, numai că serveşte ca bucătărie de vară. E unul din elementele pitorescului de ţară, cînd, spre sară, se aprind focurile pentru pregătirea mîncării şi fumul iese printre lobdele de lemn clădite în formă de piramidă. Mai în jos, în regiunea arborilor cu crengile mlădioase, uşor de împletit, în curtea fiecărui gospodar se vede cîte o coteneaţă de paseri de formă cilindrică şi cu acoperişul conic. E tipul primitiv al casei de locuit, preponderant şi azi la locuitorii din Sudan, caşi în vestul Africei.[3]

Forma rotundă de casă se găseşte mai des reprodusă în stînele de şes, făcute în grabă şi pentru timp scurt. Că această interpretare trebue să se deie coteneţelor rotunde, e faptul observat în satul Naslavce de pe malul Nistrului. Acolo coteneţele au forma prismatică, în totul asemenea cu o casă actuală, dar în miniatură: casa de locuit a evoluat devenind mai complexă, cu ferestre mari, cu muchiile şi coama acoperişului din trestie împletită. Forma simplă, comună aiurea, aici a fost păstrată, dar iarăşi i s'a schimbat destinaţia.

Cît de adînc sînt înrădăcinate asemenea forme arhaice, odată generale, în viaţa poporului se poate judeca şi după căpătarea focului. Desigur chipul primitiv de aţiţare, n'a fost scînteia căpătată prin cremene şi amnar, ci frecarea a două lemne uscate, obişnuită încă la Australienii sau Indienii din Bolivia. Azi poporul întrebuinţază chibriturile, deşi încă mulţi poartă în chimir amnarul, iasca şi o bucăţică de cremene. Totuşi n'a părăsit deplin şi sistemul frecării vreascurilor. A rămas însă în domeniul superstiţiilor, trecîndu-se prin fumul căpătat, oile la muls, ca nimeni să nu le ele mana şi să fie ferite de boli şi dihănii.

„*Focul viu* se face luîndu-se o bucată de lemn care se despică la amîndouă capetele, iar în despicături se pune iască. Apoi se înţepenesc două scînduri, borteliite, în pămînt; în ele se vîră *în uşor* capetele lemnului cu iască. După aceia se leagă acest vălătug, c'o funie, aşa, ca tras fiind de funie să se poată învîrti în dreapta şi în stînga. Deci, prinde un cioban neînsurat funia de o parte şi altul, şi el holteiu, de altă parte şi trag de funie aşa până cînd se aprind capetele vălătugului, iasca şi scîndura".[4] Aceasta e metoda întrebuinţată şi

1 *I. Simionescu*, Tipurile de casă din vechiul regat. Rev. Ştiinţifică „V. Adamachi", Vol. IX, 1923.

2 *Plopşor*, Bordeiul în Oltenia, Bul. soc. de geografie. T. XLI, Bucureşti, 1923.

3 Vezi lit. No. 3, pag. 202 şi No. 4, pag. 131.

4 *D. Dan*, Stîna la Romînii din Bucovina (extras din Junimea literară), Cernăuţi, 1924.

azi de Irokesi, trib de indieni din America de nord, iar la Romani, numai aşa se aprindea din nou focul sfînt din templul Vestei cînd, cumva, se stingea.

Tot aşa e cu meşteşugul măcinatului. Cea mai veche şi mai simplă metodă este acea întrebuinţată încă de negrii de pe coasta de aur din apusul Africei. O piatră mare scobită serveşte pentru depozitarea grăunţelor; femeia le preface în crupe sdrobindu-le cu o altă piatră mai mică. E mijlocul folosit de oamenii primitivi, judecînd după pietrele găsite, dar şi de popoarele protohistorice, cum se vede de pe însemnările egiptene. Dela această formă primitivă, s'a trecut la alta, cu pietre egale, cea de deasupra învîrtită printr'un mîner scurt ca în India, sau hadaragul e mai lung şi fixat într'o grindă din pod, cum e la rîşniţele din tinda casei, la care măcinau făină, în copilărie, mulţi dintre noi. Forma ancestrală, primitivă, nu a dispărut complect. Ciobanii pe prin Gorj o mai folosesc la măcinat sarea.[1]

Data recentă a păşirii într'o fază nouă de evoluţie, se mai învederează şi prin uşurinţa cu care se revine la arhaic, atunci cînd condiţiile devin analoage celor vechi. E cunoscuta poveste a lui Robinson, care se repetă chiar la germanul „civilizat", cînd e silit să-şi întemeieze o gospodărie în vre-o colonie depărtată. Incepe ferma cu o colibă acoperită cu frunzar, temporară, întru nimic deosebită de a colibelor durainice ale Hotentoţilor. Starea de provizorat este însă la ei scurtă. Voinţa şi priceperea învinge repede „revenirea la natură". Cu cît însă „faza culturală" e mai la începutul ei, cu atît această revenire e mai de lungă durată, reproducînd în faza nouă o periodă de intercalare a fazei arhaice. Ciobanul la munte, chiar cînd acasă în sat are casă bine închegată, trăeşte luni întregi subt adăpost de foltea, scoarţă jupită de brazi, sprijinită de un par ridicat pe două furci. Acesta e adăpostul mai ales al păzitorului de oi sterpe, nomadul adevărat, nelegat de stînă. Stîna locuitorului gospodar din Tătăruşi (jud. Fălticeni), aşezată în păşunea arendată, deci schimbătoare din an în an pe dealurile de a stînga Siretului, n'are nimic durainic în ea. Pari bătuţi în pămînt, cu nuele împletite, formează păreţele stînei de formă eliptică. Crengi cu frunze e acoperişul. Pămîntul bătut e patul, iar o adîncătură în el e vatra. Păzitorul oilor afară, ş'a făcut un pat, subt un acoperiş de crengi. Şi pe cînd în vecinătatea lui şuieră locomotiva expresului cu vagon-lit şi vagon restaurant, ori, în cealaltă parte, se zăreşte fumul ieşit din hornul fabricei de sticlă, flăcăii lui Ion Nitu, cu el în frunte, gospodar cuprins, se mulţumesc cu traiul de acum sute de ani, pe care mai eri l-au părăsit, aşa încît uşor le-a fost să revie la el. Tot aşa e cu gospodarul din jud. Dorohoi, colonist pe malul dobrogean al Dunării. Până ce-şi ridică locuinţă acătării, se mulţumeşte cu bordeiul primitiv săpat în loess, aproape fără ferestre; îi serveşte lui pentru odihnă, dar tot odată drept depozit, toamna, pentru cerealele culese de pe cîmp, ba chiar şi pentru adăpostul viţelului de curînd fătat. Şi acest provizorat l-am întîlnit după cîţiva ani dela colonizare.

Revenirea e aproape naturală, iar arhaicul neşters cu totul a pus iarăşi stăpînire. Unde se vede de minune această lesnicioasă revenire la viaţa lui Robinson, aceiaşi în insula Pacificului şi la o-

1 *C. S. Nicolăescu-Plopşor*, Insemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul romînesc.(Extras din Viaţa Agricolă, An. XIII). Bucureşti, 1922, pag. 13, (fig. 11.6 din planşă).

mul pietrei cioplite, este în deltă.[1] Coliba năvodarilor din Frumusiţa, nu se deosebeşte de locuinţa Cabililor din Algeria. Coliba pescărească dela Balta Samorei ori a Oltinei, din stuf, e conul din butuci de brad a lucrătorilor din pădurile muntoase, după cum în Filipoi, vezi tipul locuinţelor lacustre, ridicate pe piloţi.

Lingura pescarului e o scoică prinsă în dispicătura de creangă, iar strachina şi solniţa, e o bucată de lemn de salcie scobită, frumos sculptată uneori.

In afara acestor semne variate, luate dela munte, deal ori baltă, care arată scurta vreme de desiinare din viaţa arhaică, aceasta se găseşte în plină păstrare, acolo unde izolarea a fost mai completă, iar curentele de contact, vîntul evoluţiei, cu greu a pătruns.

In această privinţă aproape nu avem descrieri amănunţite, deşi sînt importante capitole chiar de antropogeografie generală. De asemenea lipsesc şi muzee de etnografie, care să cuprindă exemple luate din viaţa Romînilor, sau sînt rudimentare. Frumoasele muzee din Cluj, Sibiu ori Sf. Gheorghe din Ardeal, cuprind numai eşantilioane din viaţa Saşilor sau a Ungurilor. Inceputurile (Bucureşti, Cluj, Şc. normală Sighet) puse la cale şi pentru elementul romînesc, cuprind piese disparate, dar totuşi avînd o valoare cu atît mai mare, cu cît condiţiile istorice schimbîndu-se, e implicită şi schimbarea în obiceiurile poporului.

Am spus că nota dominantă a etnografiei romîne o dă pădurea, cea de molid la munte, cea de arbori cu foile caduce la deal; în al doilea rînd vine stepa.

Pădurea, caşi marea, este educatoarea energiei: ea este plină cu izvoare pentru viaţa unui popor.[2] Omul făcîndu-şi cuibul vieţii lui, îndată ce a simţit nevoia de a se fixa într'un loc, cu materialul care îl avea la îndămînă, lemnul şi pămîntul ţin loc de piatră şi metal. Pentru munte aproape numai lemnul serveşte să satisfacă toate nevoile vieţii casnice; pentru deal e lemnul dar şi pămîntul sub forma lutului găsit în rupturile de deal. Pentru stepă lutul preponderează; pădurile lipsind, păioasele şi stuful le iau locul. Aşa fu în faza iniţială a vieţii; aşa dăinueşte în centrele izolate din ţinuturile noastre. Cam aşa a rămas în regiunea dealurilor unde contactul şi influenţele reciproce au fost mai lesnicioase. Mai mare schimbare s'a întîmplat în regiunea de stepă unde colonizarea a venit ceva mai tîrziu.

Ca tip de regiune izolată, cu forma arhaică pe deantregul păstrată, poate servi Maramureşul şi părţile pădurenilor din ţinutul Hunedioarei; în al doilea rînd ar veni Ţara Oaşului din ţinutul Satumare, golf etnic cu mai largă deschidere spre şes.

Satele din Valea Izei în special, din Valea Vişăului mai puţin, nu au eşit din faza lemnului. Un sat izolat chiar de drumul mare e Endul, altul Apşa, actual rămas în Cehoslovacia. Sînt îngrămădiri de stîne stabilizate, scoborîte în vale şi adaptate ca locuinţă continuă. Totul e din lemn. Casele sînt butuci încheiaţi la colţuri; acoperişul e de şindrilă. La unele, cele mai bătrîneşti, lipseşte chiar tavanul. Se pot muta, ca şi stînele, din loc în loc, cu schimbarea proprietarului sau cu căpătarea unui loc mai bun. Două odăi şi o tindă e regula generală, iar îndărăt camara, în care sînt asvîrlite grămezile de lînă şi budăile asemenea celor dela stînă. Mobilierul e redus la laiţe de jur împrejurul odăii, cu masa într'un colţ. Masa poate să lipsească, fiind înlocuită cu o ladă mai năltuţă. Şi bisericile sînt de lemn, ca stil întru nimic inferioare vestitelor biserici de lemn din Scandinavia, cu acoperişul înalt, povîrnit, tras la streşină peste ferestre şi cu turnul svelt, săgeată subţire, cu cerdac la clopotniţe. Sînt case vechi de 300 ani, prea puţin deosebite de cele mai curînd clădite. In Apşa, locul nemeşilor Mihail de Apşa ale căror documente de nobili au fost reînoite în veacul al 14-lea, se păstrează o biserică mai veche de 500 ani. Examinînd obiectele adunate în decurs de 3 ani, de către harnicul director al şcoalei normale din Sighet, d. *I. Simon*, îţi poţi lesne da samă de simplicitatea vieţii din această regiune, dar şi de ingeniozitatea pusă în folosirea lemnului la toate. Până şi lacătul cu cheia dela uşă, e din lemn, un sistem pe cît de simplu, pe atît de greu de mînuit pentru necunoscător. Sfeşnic? Un trunchiuşor de brad, scobit la capăt, răzămat pe trei ramuri eşite din nod. Cînd ramurile sînt mai multe, e crîngul servind drept cuier. Rişchitor? O cracană în vîrf de creangă, înfiptă într'un capăt de scîndură. Pentru împletit aţele de opincă din păr de cal? Iarăşi o creangă cu un cîrlig la vîrf, înfipt în alt băţ mai gros. Crezi că sînt inelele de fier dintr'un lanţ de ancoră, ginjurile îndoite fel şi chipuri, întărite prin afumare. Surcalăul e o bucată dintr'un muzeu preistoric rătăcit în cel etnografic. Un capăt de creangă dintr'un corn de cerb, făcut ceva mai ascuţit la vîrf, servind drept sulă pentru găurit nojiţele la opinci, iar altă bucată de corn de cerb, frumos încrestat serveşte pentru păstrat şi turnat praful de puşcă. Până şi ciocan de piatră cu mîner de lemn se foloseşte încă de cei localnici.

Şi această viaţă arhaică se păstrează puţin alterată, chiar la cei cu bună stare, umblaţi prin lume, la care „importul" se restrînge la lucrurile de lux. Ustensilele zilnic obişnuite, cele băştinaşe, sînt toate din lemn. Nelipsită este piua de căpătat oloiu, o deviare dela întrebuinţarea primitivă pentru sfărmat popuşoi ori grîu, după cum nelipsită dela gospodărie este şi o adevărată maşină, tot din lemn, de bătut porumbul: o covată găurită.

Regiunea citată cuprinde tipul cel mai arhaic din cîte cunosc, în afară de stînele de munte şi mai ales cele de şes, unde, din fier, nu se găseşte decît întîmplător vre-un chiron, clanţa dela uşă, sau căldarea de fiert zărul, pe cînd din lemn e găleata de muls ca şi cupa scobită într'o singură bucată de trunchiu. Cum e în Maramureş, cam la fel e şi la pădurenii de lîngă Hunedoara, Romîni cu portul cel mai caracteristic, mai complicat, dar şi mai original.

Ar fi prea lung să mă ocup aice şi de locuitorii din regiunile dealurilor, la care lemnul joacă acelaşi rol principal, împărţit cu lutul. E deajuns a spune că modul cum se fac cele mai multe case, este acelaşi găsit la oamenii cei dintâiu care au colonizat regiunile împădurite bunăoară din Moldova deluroasă. Parii sînt bătuţi în pămînt, arătînd conturul; ei sînt împletiţi cu nuele peste care se asvîrle lut amestecat cu pale[1] după cum şi în staţiunile preistorice din jurul Braşovului s'au găsit bucăţi de lut întărit, cu urmele nuelelor pe ele.

1 *Dr. Gr. Antipa*, Pescăria şi pescăritul în Romînia. Acad. Rom. Public. fond. Adamachi, Bucureşti, 1916.

2 *Jean Brunhes et Camille Vallaux*, La géographie de l'histoire, Paris, 1921, pag. 171.

1 *Inl. Teutsh* în *M. Hoernes*, loc. cit., Vol. II, pag. 52, fig. 27.

Pe lingă acest fel de construit însă, cind pădurile erau mai din belşug, oamenii făceau şi pe la dealuri case durate 1 din birne lungi, după cum azi cind pădurile sint tăiate cu nemiluita, chirpiciul din stepă, se urcă şi spre dealuri.

Ca o caracteristică a preponderenţii lemnului şi în această regiune este faptul că unealta principală din agricultură, plugul, era în întregime făcut din lemn. Plugurile de lemn, după tipul celui din muzeul etnografic din Cluj, domina asupra celui de fer, chiar în anul 1905, cind s'a constatat abia un plug de fer la 10 hectare de pămînt, iar dintre acestea 32 la sută, tot cu grindeiul de lemn.2 In 1873 numărul plugurilor de lemn faţă de cele străine era ca 5:1. Puterea tradiţiei este mai mare decît chiar necesitatea vremurilor.

* * *

Am luat exemple numai din laturea materială a vieţii poporului nostru, pentru a arăta, cu totul schematic, că în complexitatea manifestărilor lui, se întîlnesc destul de des forme arhaice, legătura încă prea strinsă cu natura mediului în care trăeşte. Numărul covirşitor de mare al credinţelor, superstiţiilor, până şi al sărbătorilor păgineşti, denotă aceiaşi închistare, din pricinile spuse, în care poporul şi-a creiat o lume a parte, produsul imaginaţiei bogate dar necontrolate şi mai ales altoită pe inconştienta păstrare atavică a obiceiurilor din vremurile cu totul depărtate. In această privinţă există un material folcloristic foarte abundent, dar care aşteaptă interpretarea sintetică nu numai pe bază de influenţă între popoare, cit mai ales pe temeiul mersului evolutiv în gîndirea şi lămurirea fenomenelor în mijlocul cărora trăia poporul.

Şi în această direcţie sint unele lucruri importante. Se ştie că printre rămăşiţele omului neolitic sau chiar eneolitic dela Cucuteni, s'au găsit o mulţime de figurine de lut, cunoscute sub numele de idoli, deşi taina cea mai complectă stăpîneşte adevărata lor interpretare. Spre marea mea surprindere, în Muzeul destul de interesant de la Baia-Mare, am văzut o colecţie de asemenea idoli recenţi, întru totul asemenea celor dela Cucuteni, făcuţi din lut cu o slabă pojghiţă de smalţ. Nu mi-a fost cu putinţă să aflu nici întrebuinţarea lor, nici locul amănunţit de provenienţă. Chiar dacă astăzi li s'ar putea da numele de jucării, după arhaismul chipului lor nu pot fi puse decît în categoria acelor amintiri atavice, care arată perseverenţa în timp îndelungat a unor forme embrionare artistice. Arhaismului material adeseori se suprapune şi un arhaism în concepţia despre lume, o întîrziere în adaptare la valurile nouă revărsate peste omenire. In arhivele ministerului de instrucţie am dat peste o descriere recentă—cu vre-o zece ani înainte de războiu—a împotrivirii brutale din partea populaţiei dintr'un sat oltean la vaccinarea copiilor ; în altă ordine de idei stimatul meu coleg d. *Bogdan-Duică*, îmi atrage atenţia asupra păţaniei episcopului *Lemeni*, cînd a fost silit de împărat să facă vizite canonice prin părţile Haţegului, unde nefericiţii locuitori au fost sălbătăciţi mai înfricoşat şi unde, „la vederea episcopului îmbrăcat în

1 *Fr. Damé*, Incercare de terminologie poporană romînă, Bucureşti, 1901, p. 93.
2 *L. Colescu*, Statistica agricolă a Romîniei, Bucureşti, I, 1907.

mantie, oamenii apucară fuga 'napoi ; în unele comune femeile şi copiii numai cu aruncare de monedă măruntă puteau fi îmblînziţi să se cuteze a se apropia de biserică şi a intra în ea. Scene în adevăr dramatice s'au prezentat atunci ochilor acelui episcop. Numai împăratul Iosef aflase în 1770 pe Romînii din Banat rămaşi de subt Turci în o stare atît de sălbatecă, precum au aflat acest episcop mai vîrtos pe locuitorii din părţile muntoase ale comit. Hunedoarei.“ 1

Dacă aşa era în unele părţi ale Ardealului în 1833, aceiaşi stare, din cauze aproape identice, se întîlnea în Moldova înainte de 1787. „Je n'effrayerai donc pas votre sensibilité, mon Prince“, scrie contele *d'Hauterive* către Ipsilante „en vous annonçant que vous regnerez sur un peuple abruti par l'esclavage, et malheureux de sa misère. Quand l'indolence est volontaire, elle n'est pas toujours un vice. Ici elle est une ressource et à voir les Moldaves au moment ou leurs intérêts demandent d'eux que leur activité se réveille, on juge bien qu'ils ne sont pas nés pour la paresse.“ 2

Condiţiile istorice s'au suprapus celor geografice, pentru a întîrzia evoluţia unui popor, înzestrat dela natură dar stînjenit în progresarea sa. El şi-a creiat proverbe precum e: „capul plecat sabia nu-l taie“ punîndu-le în concordanţă cu manifestaţii de supunere în fatalitate, ca o apărare a vieţii etnice ; şi-a închis sufletul într'o închistare izolatoare şi a rămas credincios felului de viaţă pe care natura locului i-a indicat străbunilor săi. Aşa se explică desele forme arhaice din etnografia poporului nostru.

Intre satele moderne dela poalele munţilor, Răşinari ori Sălişte, aşezate pe căi umblate şi mai ales în preajma popoarelor cu deosebită înaintare evolutivă, venite de departe, între satele romîneşti de pe valea Mureşului, poarta largă deschisă a influenţei apusene şi populaţia văilor răzleţe, închise, din Haţeg, Maramureş ori a înălţimelor sărace şi izolate ca acelea unde locuesc Moţii, este o deosebire bătătoare la ochi. Intr'o parte arhaismul e numai aburul de pe fereastră care nu împiedică lumina, în cealaltă parte e caracteristica dominantă. Tot aşa s'a întîmplat şi cu Bănăţenii. Nici urmă n'a mai rămas din „sălbătăcia“ de pe vremea lui Iosif II. Contactul cu coloniştii aduşi, i-au schimbat repede şi pe ei. In schimb răzeşii satelor basarabene, cuprinşi mereu în ceaţă ori cei din Moldova, mereu gata de pribegie, sînt mai apropiaţi etnograficeşte de Maramureşeni decît de Sălişteni.

Arhaismul însă nu e primitivitate, după cum primitivii nu sînt sălbatecii nătîngi şi inapţi de progres. Oamenii primitivi, preistorici, au fost doar cei mai mari descoperitori, căci ei au pus temeiul elementelor civilizaţiei omeneşti.

Arhaismele denotă cel mult o întîrziere în drum. Putinţa progresului, prin variaţia condiţiilor, este arătată la noi tocmai prin lipsa unei omogenităţi etnografice ca şi prin pomenitele regiuni în contact mai intens cu elemente înaintate. Alături de sîmburi de întîrziere sînt pete sau canale de adaptare la evoluţia generală. Spiritul inventiv nu ne lipseşte ; dovadă satisfacerea nevoilor complexe din simplul material al lemnului sau şi mai mult, manifestaţiile artistice ad-

1 *G. Bariţiu*, Părţi alese din Istoria Transilvaniei, Vol. I, Sibiu, 1889, pag. 616.
2 *Comte d'Hauterive*, Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie, Ed. Acad. Rom., Bucureşti, 1902, pag. 86.

mirate de toată lumea, direcţia în care poporul şi-a dat sbor imaginaţiei şi concretizării ei. Nu ne lipseşte nici răbdarea—veacuri întregi poporul a răbdat,—nici putere de muncă. Condiţiile progresului omenesc, în ce priveşte natura psihică, nu ne-au fost precupeţite. Intîrzierea nu se poate pune pe sama substratului psihic, ci pe sama complexului de fenomene geografico-istorice.

Dar tocmai această caracteristică etnografică cere multă prudenţă, şi mai ales amănunţita ei cunoaştere, din partea celor care sînt chemaţi să iuţească evoluţia, pentru a cîştiga timpul pierdut. Reacţiunea nu poate să vie prin mijloace nici pripite, nici împrumutate. Dovada o avem în fenomenele observate după împroprietărirea prea bruscă şi fără prealabilă pregătire. In loc să se observe un progres în agricultura intensă şi raţională, sînt semne de revenire la un arhaism: creşterea vitelor. Abia s'a terminat cu „noi vrem pămînt" şi e mai mare cererea pentru islazuri.

Civilizaţia veche apuseană nu o putem în totul transpune la un popor care a stat sufleteşte închistat veacuri întregi. „Se poate întîmpla ca contactul cu alte civilizaţii să alunece fără să cuprindă adînc aceste organisme închistate, se pot căpăta împrumuturi, dar rămîn la faţă între societăţi puţin pregătite să reacţioneze una faţă de alta." 1

Sufletul poporului romîn trebueşte mai întăiu cunoscut în toate tainele faldurilor lui şi subt toate variaţiile, provocate de condiţiile diferite de traiu, mai ales acum cînd sînt strînse în acelaşi cerc politic, ramuri supuse la influenţe deosebite, deci în faze diferite de evoluţie, oricît de puţin diferenţiate ar fi între ele. Pe acest substrat, aşa cum trecutul ni l-a frămîntat şi păstrat, trebuesc înrădăcinate toate celelalte mijloace care iuţesc evoluţia.

Progresul real, sănătos, pe toate cărările omeneşti, culturale şi economice, sociale şi politice, nu poate fi trainic decît atunci cînd mijloacele unei vieţi nouă vor fi altoite pe specificul nostru etnic, cu toate arhaismele care-i dau nota de originalitate. Altfel mereu se vor naşte, cum e azi, pături în totul străine de marea massă etnică; nu vor fi bine prinse unele de altele într'un tot, ci vor aluneca unele pe altele în mişcări şi tendinţe deosebite, care nu vor constitui în nici un caz progresul evolutiv al întregului aglomerat romînesc.

Prof. I. Simionescu

---

1 *Vidal*, l. c., pag. 205.

Voica

XVI

Şi acum, rar, cîte o femee, în batjocură, îmi amintea:

— Da Voica, nu se mai întoarce? I s'a urît de tot cu noi"?

Iar Floarea, care, decînd mîncase bătae, trecea uitîndu-se chioriş la casa noastră, începu să vie din nou. Intra arţăgoasă, aducea în străchini mîncare pentru Dumitru, dereteca şi pleca lăsînd uşa deschisă, în semn de dispreţ: „s'o închidă Maria!"

Intr'o zi, am întrebat pe Dumitru de Voica. Imi răspunse rar, solemn, ca o prevestire.

— Păi, ar fi bine să se întoarcă.

— Acum vrei să-i dai pămînt?

— Ba pămînt nu i-oiu da... dar să nu-i iau şi ce are...

Sărmana Voica! De-ar şti, biet suflet, ce degrabă se învaţă omul cu mai răul! O durere nu poate să rămînă întreagă la nesfîrşit; durerea dacă nu te omoară, se vindecă, se uită. Atunci bucurii nouă se nasc, poate la început slabe, însă împuternicirea lor umple din nou viaţa, aducînd uitarea.

Sărmana Voica! Ce să fac? Să-i dau de veste? Dar ce să-i spun? Nu aflasem nimic.

Zilele treceau, aşteptam întristată. Mă urmărea privirea ei din dimineaţa aceia—în care bătuse pe Floarea, ochii ei care la plecare cuprinseseră deodată cu atîta dragoste, toată casa, toată ograda—în care simţisem tot dorul ce-i năvălise în suflet.

XVII

Stoiana s'a făcut bine. A venit azi dimineaţă, gătită ca de Duminecă, să-mi mulţumească:

— De nu erai matale, nu chema rominul meu pe coana moaşă şi tot zăceam, zău domnişoară!

Apoi urmă sfioasă:

— Să te întreb ceva şi să fie cu ertare că eşti numai un copil, dar vezi, ştii carte iar noi... de, oameni săraci. Ce să-i faci, îndrăznim de nevoe.

— Ce e, fată?

— Uite zău, să nu te superi... dacă te superi să nu-mi răspunzi... Cum fac cucoanele dela oraş de n'au copii aşa de mulţi ca noi?

La o asemenea întrebare nu m'aşteptam. Tăcui încurcată, neştiind ce să răspund.

— Vezi? Taci! Te-ai supărat? Să nu te superi, zău.

— Nu mă supăr, femee, dar asta n'o ştim noi, oamenii, o ştie Dumnezeu.

— Da'păi! Crezi? Eu ziceam că fac ceva.

— Nu. Dar uită-te la cucoanele dela oraş: au putere să meargă la cîmp să lucreze? Nu-i aşa? Vezi bine că nu. D'apoi la mîncare? Mănîncă ele cît mîncaţi voi? Tot nu. Păi dacă nici nu pot munci mult ca voi, căci sînt nevoioase la putere, tot aşa şi la copii, cred eu.

— Zău? O fi, zău!

— Sigur.

Rămase ţăranca întristată şi mai murmură odată încet de tot:

— Ziceam că or fi făcînd ceva.

O întrebai:

— Dar de ce nu vrei tu copii, Stoiană?

— Pacoste, domnişoară, şi greu. Până îi faci şi până îi creşti îţi blestemi viaţa. Mai rămîi şi beteşugită. Nu mă vezi?

— Dar nu vezi ce păţeşte săraca Voica, pentru că n'a avut?

— Ei bine, nici ca ea... unul, doi, trei haide, merge, dar aşa cum avem noi în toţi anii! Parcă sîntem iepuri!

— Ce ar zice bărbatu-tău de te-ar auzi?

— Păi de ce să m'audă?

— I-ar părea bine?

— Bine nu, că zice că se fac mari şi sînt de ajutor.

— Dar chiar aşa şi e!

— O fi, dar până îi faci şi până-i creşti...

— Dacă aşa e dat!

— Aşa-i.

Eşii cu ea afară. În poartă mă căuta o femee bătrînă, leleа Ioana ca să-i cumpăr ouă şi unt. Îi spusei:

— Uite, maică Ioană, ce zice Stoiana că ar vrea să nu mai facă copii.

— Ba, măiculiţă, să te pază sfintu', că-i blestem urît ăsta. Nu vorbi aşa cu păcat. N'o vezi pe Voica? Las' să vie copiii că's ai Sfîntului şi cînd îi vezi colo flăcăi voinici şi fete ţepene,

să vezi cum îţi se înveseleşte sufletul de parcă zici că-i cîntă lăutarii. Să-i vezi seara cînd se întorc dela cîmp cum umplu ograda de tinereţe şi veselie. Lasă, maică, copiii să vie cînd dă Sfîntul.

Stoiana sta cu capul plecat ascultînd sfioasă. Zise:

— O fi leică.

— Este, maică, este.

Stoiana plecă. Bătrîna îmi zise:

— Aşa e tineretul. Vrea să scape de greu şi numai la bine să dea de urmă. Asta nu se poate. Ce zici, maică? Nu spui eu mai bine? Să răbdăm şi greul şi uşorul cu inima tare, că de om fi slabi la fire, iute ne ducem în pămînt. Şi apoi de... acolo cine ştie ce o mai fi!—şi surizînd şiret adaose: că de acolo, vezi, nici unu' nu s'a mai întors să ne spue cum e... Cumperi ouăle astea?

— Cumpăr. Să chem pe Maria să le tocmească.

Se învăţaseră ţărancele cu obiceiul acesta: Maria tocmea, Maria aducea banii din casă. Observasem că pe mine mă puneau totdeauna să plătesc mult mai scump ca Maria, „că e mai săracă", ziceau, cu toate că ştiau că tot cu banii mei plăteşte şi tot pentru mine cumpără. De n'aveam bani mărunţi şi eşeam cu o hîrtie, vedeam cum le luceau ochii şi cum nu se mai îndurau să nu ceară mult, exagerat de mult, chiar de se învoiseră odată din preţ.

Bătrîna dete ouăle, luă banii, se aşeză pe buturuga din faţa porţii şi încet, cu mişcări stîngace, îi înfăşură în basmaua în care adusese ouăle şi o puse în sîn. Se uită apoi împrejuru-i şi văzînd că a rămas singură cu mine, îmi spuse pe furiş:

— O să facă prostia Dumitru!

— Ce prostie?

— De! omului bătrîn—că de, nu mai e aşa tînăr—fată mare îi trebue?

— Care fată mare?

— Care încă nu ştiu, dar să vezi c'o face, că au înnebunit cu toţii decînd cu blestematu' ăla de războiu. Auzi! om cu casă, cu nevastă, cu copil şi umblă acum ca flăcăii!... Nu l-ai văzut Duminecă cum s'a gătit? Cămaşa albă cusută ca de nuntă şi apoi de... ce să mai zic? Văduv, văduv, dar are parale şi asta-i totu'. Nu una, zece fete n'au să zică ba.

— Voica ştie?

— E—eh sărmana!... Eu, s'o văz, i-aşi spune o vorbă: „pe bărbat să nu-l laşi singurel nici-o clipă că, vezi, el nu e femee, nu boceşte, el caută alta. Nu i-e dat să rămînă singur, şi pace. Şi aşa, care femee şade pe lîngă el, aia e mai tare. Tu te superi cu el şi zici: las' că plec şi să vedem ce se mai face fără mine! Tu pleci, şi el te uită. Tu rămîi cu plînsul, el cu nunta". E aşa, maică?

— Aşa e.

— Păi. O viaţă am trăit doar. Oi fi învăţat şi eu cîteceva.
— Cu Voica ce facem?
— Păi, zic, să trimitem după ea.
— Bine.
— Trimitem, dar cine se duce? Că munca e în toiu şi ni-e teamă să dee ploaia, să scuture grînele. Acum a sosit şi maşina de treerat...
— Atunci ce facem?...
— Dacă găseşti... nisca-i parale, se face — şi vorbind repede — că plătim om de şade în locul meu la cîmp şi eu dau o goană pănăla Voica. De... ce zici?
— Bine, să te duci.
— E douzeci de lei pe zi la muncă. Şi de om să n'ai grijă, am eu pe cine să pui.

Ştiam că banii îi va ţinea pentru dînsa, căci, fiind prea bătrînă, nu mai lucra la cîmp, şi deci nu-i trebuia înlocuitor. Deaceia spusese să nu întreb de om. Mă învăţasem însă cu ahtiarea după bani a ţăranilor, încît nu mă miră că nu se duce fără plată la Voica, la care, oricum, ţinea. Zisei:
— Bine, ţi-i dau.
— Dă-i acuma, maică, să-i plătesc şi eu omului dinainte.

Cînd m'am întors cu banii, bătrîna m'aştepta în picioare. Luă banii, scoase legătura din sîn şi îi înfăşură cu o vădită plăcere la un loc cu ceilalţi, vîrî iar legătura la loc şi plecă mulţumindu-mi.
— Să trăeşti, fata maichi, şi să-ţi dea Dumnezeu bărbat bun.

XVIII

— I-am spus tot, maică. Ce era să-i ascund? mai rău făceam. I-am spus tot: iacă aşa şi aşa şi aşa. Ea, sta numai pe gînduri şi asculta şi cînd am isprăvit, a dat un ţipăt, s'a trîntit jos şi a început să bocească.

A venit şi mă-sa cînd a auzit-o. De ce să nu vie? Plîngea, Voica, plîngea sărmana de credeai că s'o muia şi pietrele. Mă-sa înjura şi blestema: „Să-i fie şi să-i dreagă, cînele şi turbatu'" !... Cică, auzi, că a bătut-o şi pe ea, el.
— Cine?
— Dumitru, cînd s'a dus acolo săptămîna ce a fost. Zău, măiculiţă, că poate e păcat să-ţi audă inima astfel de treburi, dar ce să-i faci? S'a dus şi le-a bătut pe cîteşi trele: pe Voica, pe soră-sa Ana şi pe mama lor, femee cu părul alb!... Iac'aşa. Zău, aşa e, cu toată ruşinea! Treabă e asta?
— Şi ce a zis Voica?
— Hei... după ce a plîns şi a plîns, şi şi-a mai uşurat sufletul, a zis:

— Maică, eu mă duc la el!
— La turbatu'? — a zis măsa — Cît oi trăi eu nu te-oi duce.
— Ba mă duc, maică, pămînt, pămînt, dar Dumitru mi-e drag şi nu-l dau alteia...

...Ce să mai zic, şi-a făcut mă-sa cruce peste cruce, apoi s'au potolit amîndouă şi am intrat în casă toate trele, de mă cinstiră cu rachiu. Şi Voica a zis cînd am plecat: „Spune-i domnişoarei, sărăcuţa, că vin şi eu acasă şi să nu-i spună lui Dumitru nimic". Iată, asta-i. I-am spus tot. Ce era să-i ascund? Mai rău făceam. Nu-i?
— Sigur. Şi cînd vine Voica?
— Astă grijă să rămie. Plec domnişoară. Uite m'aşteaptă copiii în drum, că le e mama dusă la cîmp. Rămîi cu Dumnezeu.
— Mergi sănătoasă.

Ce va zice Dumitru cînd va vedea-o pe Voica întorcîndu-se? Simţeam parcă mîndria care-l va cuprinde cînd va înţelege că a biruit.

XIX

Au mai trecut două zile, zile fără întîmplări. Azi, Sîmbătă, însă, pe seară, la vremea cînd soarele începe să obosească şi să cadă spre pămînt, colo în dosul bisericei, a sosit Voica cu măsa.

Una lîngă alta, tăcute, cu picioarele goale, cu legătura în spate, au intrat în casă.

Un „sărut mîna" scurt către mine apoi, cu un oftat adînc, un oftat de oboseală, au lăsat jos legătura şi, întinzînd braţele ca să se dezmorţească, întrebară:
— Unde e Dumitru?
— La cîmp.
— Şi cioara aia mică?
— În grădină cu Maria.

Voica eşi în curte şi strigă: „Hei! Mario"! Maria sosi, îndărătul ei Ion, în cămăşuţă, cu capul întins, cu ochii lui negri holbaţi a mirare, sosea şi el să vadă cine e.

Voica dădu mîna cu Maria, se uită la copil, îl apucă de cămăşuţă, îl suci într'o parte şi într'alta batjocoritoare, şi, scuipîndu-l, zise: „Barem de sămăna cu tat-su! Fugi, cioară" ! şi-l îmbrînci brusc.

Copilul începu să plîngă, căutînd adăpost lîngă Maria, care rîdea întrebînd:
— Da' cînd aţi venit? Staţi mult?

Voica nu răspunse. Se întoarse în casă şi luîndu-mi mîna mi-o sărută zicînd:
— V'a necăjit mult lighioana?
— Nu, Voico, că e copil bun.

Voica răspunse cu un „eh" ! scîrbit și apoi tăcu'.

Sosi Stanca cu boii dela păscut. Voica o chemă îndată:

— Așa, fă! Și zici că te-ai băgat la Dumitru slugă?

— Păi!

— Și ce'ți dă?

— Un pol... haine... mîncare. Mă Ioane, hai în grădină să mîncăm poame.

— Stai, fă! Și nu te-a bătut până acu'?

— Hinhî... Hai, Ioane că le mănînc toate singură.

— Aoleu că bine te-a mai învățat mâta să vorbești cu creștinii. Unde e Dumitru, fa?

Stanca supărată, încruntată, arătă cu capul afară și zise scurt:

— Cîmp.

Voica deschise ușa și se răsti înfuriată:

— Hai, fugiți să nu vă mai văd.

Ei o sbughiră ușor, rîzînd cu poftă odată ajunși în curte, departe de amenințare.

— Și așa, zi, lume nouă în casă la mine?! S'au înmulțit rău de tot!... Da asta ce-i aici? Cine a mutat ceaunul din loc?

— Floarea.

— Auziși? Floarea! Oiu așeza-o eu la loc și pe ea...

Cu privirea încruntată, mînioasă, Voica scotocea cu deamănuntul în toate colțurile. O vedeam cu sufletul necăjit, simțindu-se străină în casa ei. Obosi. Se lăsă căzută lîngă măsa.

După o liniște deplină, fiecare tăcut în gîndurile lui, se ridică glasul bătrînei, un glas umil, dureros:

— Fata mea, nu mai sta aci. O să te batjocorească. Vin acasă la noi.

Voica o privi și, cu un semn ușor al capului, nu primi. Bătrîna începu, să plîngă:

— Ce-o să-mi vadă ochii! Vai de zilele noastre!

O întrebai:

— De ce?

Printre lacrimi înțelesei că spune:

— Mai bine nu pleca!

Voica tăcea, neclintită, rece ca piatra. Părea gata să rabde orice. Spusei:

— Dumitru nu e om așa rău.

— Rău nu e, dar o să-i fie stăpîn! Și pămînt tot nu i-a dat.

Voica, plictisită, îi făcu semn să tacă. Se făcu din nou liniște.

Se înnoptase de tot. Stanca și Ion sosiră obosiți. Se ghemuiră unul lîngă altul pe un petec de haină și după cîteva minute, respirația lor regulată de copii adormiți se ridică, amestecîndu-se cu plînsul înnăbușit al bătrînei.

O chemai pe Maria la mine în odae. Dupăce îmi aprinse

lampa, îi dădui ceva de cusut, ca să nu se mai ducă dincolo, să le lase singure. Citeam. Era liniște. Rar, pe drum, un lătrat îndepărtat sau un scîrțîit de car rupea în răstimpuri liniștea.

Veni și Dumitru. Era cu alți oameni. Glasurile lor aprinse, rîsetele lor mă făcură să bănui că se întorceau dela cîrciumă. Era doar Sîmbătă...

Dumitru intră singur în casă. Cînd fu innăuntru, pe întuneric, se răsti:

— Cine-i?

Voica răspunse domol:

— Noi.

— Cine? Voica?

— Da.

— Hin, bine. Aprinde lampa.

Stam cu cartea pe genunchi și ascultam încordată. Se auzi chibritul, apoi glasul lui Dumitru continuînd, parcă fără pic de mirare:

— Ați venit? Să fi făcut barem focul și mămăliga... Ai venit cu mâta? S'o fi lăsat mai bine acasă. Iar începe cu de-ale ei.

— Pleacă mîine.

— Bine.

Dumitru nu băuse mult, era numai înveselit. Norocul Voichii.

— Măi, strugurel, dormi? Hai la tata! Oh, of, ce durduliu mai e! Măi oiță, deschide ochișorii... Să vezi ce ți-a adus tata... Na bomboane, na, oiță, na!

Ion începu să scîncească. Voica zise:

— Lasă-l să doarmă!

— Că te-oi fi întrebat!

Și Dumitru, supărat, se încăpățînă să deștepte copilul, care țipa cît putea.

Se deșteptă și Stanca. Voica îi porunci să așeze masa. Copilul plîngea mereu, din ce în ce mai tare și mai ascuțit. Se auzi o palmă și răcnetul copilului, lung, lung, fără respirație... Îl bătuse Dumitru. Și numai din palma aceia, dată așa de iute, înțelesei că e mișcat de sosirea Voichii. Bătrîna luă copilul, îl potoli mîngîindu-l cu blîndețe, izbuti chiar să-l adoarmă.

Acum, mîncau cu toții. Se auziau strachinele și lingurile izbindu-se ritmic.

* * *

Intr'un tîrziu am eșit în curte. Cînd am trecut pe la ei, erau adunați toți trei lîngă focul ce abia mai trăia. Își vorbeau pe șoptite. Bătrîna avea copilul în brațe. Spusei:

— Dumitre, acum ești bucuros? S'a întors Voica.

— Sîntem, domnișoară, dar mai bine nu mai pleca. Tot aci ajungeam. Timp pierdut în toiul muncii.

Dumitru vorbea cu îngîmfare; Voica, cu faţa plecată, luminată de flacăra roşie a vetrei, surîdea uşor sfidătoare. Bătrîna îl privea sfioasă, cu neîncredere.

XX

— Dumitre, să-mi dai pămînt. Nu-ţi face păcat cu mine. Suflet sînt şi eu. Îţi cresc copilul; vezi bine: ţi-am muncit de mi s'au rogojit mînile. Simt cum mi s'a aşezat pe trup toată truda. Rodul în hambarul tău l'om pune caşi în ceilalţi ani, dar numai să ştiu şi eu că am cu ce trăi la o nevoe.

— Nu ţi-l dau; şi mai taci, fă, odată; sînt sătul.

— Dumitre, fii suflet milos. Nu mă lăsa aşa. Uită-te la pămînt: sînt două pogoane numai din cinsprezece din cîte ai tu; uite, astea de lîngă casă, astea secerate. Subt ochii tăi ai să-l ai. L'oi munci cum oi vrea tu. Cu ce am dela mama mi-e deajuns de oi închide ochii înaintea mea; de nu, rodul să fie mereu al tău. Dumitre, zău fii suflet de om. Cu ce drag să mai muncesc cînd mă ştiu ca o slugă în curtea ta rămasă pe drumuri de nu ţi-o mai plăcea de mine.

Dumitru asculta cu capul puţin plecat pe piept. Îl ridicase numai la cuvintele: „uită-te la pămînt" şi apoi îl plecase iar. Credeam că se va înduioşa, însă răspunse rar, indiferent:

— Nu ţi-l dau, înţelegi tu? Nu ţi-l dau. Dacă ai venit, la ce să ţi-l mai dau, că n'oi fi prostit!

Subt lovitura cuvintelor aspre, Voica plecă faţa şi şopti înnăbuşind:

— Dumitre, nu fii cîine. Am muncit...

— Taci, fă!

— Ţi-oi fi credincioasă la casă şi la copil.

— Taci, fă!

— Dumitre, nu...

O îneca plînsul, ce i se urcase nod în gît, puse palmele pe faţă, iar corpul încovoiat i se sdruncina subt violenţa plînsului. Dumitru înnălţă nepăsător din umeri, parcă zicînd: „Nebună de!" şi plecă spre grădină.

Voica, simţind că se depărtează, începu să ţipe înjurîndu-l:

— Aah! Cîine turbat, de se'ntinse cu ţigăncile! Neam de bulgar! Corcitură! De te-ar înghiţi pămîntul! De l-aşi vedea peste tine, îngropat în el...

Dumitru se opri din mers şi, locului, o privi încruntat:

— Nu taci?

— Nu! Nu tac, turbatule! Nu tac! Uite aşa am să-ţi zic pân'te'i sătura; pân'oi închide ochii ori tu ori eu. Blestemat să fii! Cîine! cîine! Blestemat să-ţi fie şi copilul! Bles...

— Taci, fă, că te pocnesc!

— Să mă pocneşti tu pe mine? Aşa! Stai...

Şi Voica se repezi cu pumnii încleştaţi în Dumitru. Surprins, nu se putu apăra îndată; însă după cîteva clipe o bătu crunt, o trînti jos, o lovi cu piciorul şi plecă liniştit, scuturîndu-şi căciula prăfuită. O lăsă pe Voica tăvălindu-se, furioasă, urlînd, blăstămînd în mijlocul ogrăzii.

La gard cîţiva vecini se adunaseră, aşteptînd să vadă de nu e nevoe să-i despartă. Voica îi văzu, atunci se ridică de jos, o porni iute spre casă, cu mînile la gură, ca vrînd să-şi astupe ţipetele.

În drum se lovi de Ion, care sta în mijlocul bătăturii înspăimîntat de cele ce vedea. Îi dete un brînciu, scuipîndu-l duşmănos şi intră în vatră să bocească.

În curte, pe jos, Ion plîngea amarnic.

XXI

Noaptea adîncă se luminează într'un tîrziu, de lună. Norii, alunecînd rar, o acopere şi, ca nişte pleoape obosite, îi întunecă privirile... Norii plecînd, ochii se deschid şi razele de lună se preling din nou până la noi.

Pe Voica am simţit-o adinioarea eşind în curte. Am auzit-o plîngînd încet. S'a uitat pe fereastră văzînd lumina aprinsă la mine, dar n'a intrat.

Ies în curte. Acum e întuneric. În fund, grădina e o umbră mai neagră ca noaptea. Chem uşor: „Voică!"

Şi-mi pare că răspunde înfundat un hohot slab de plîns. E întuneric, nu ştiu încotro să merg.

— Voică! Voică!

O mîngîere îmi atinge mîna: e cînele. Ochii îi lucesc.

— Voică!..

Şi, desluşit, un bocet slab, întretăiat de hohotul plînsului, îmi răspunde.

Cînele pleacă. Îl urmez. Mă duce spre marginea bătăturii, spre gard. Aci, se ghemueşte, se face mic şi se strecoară printre lemnele rare ale îngrăditurii.

Rămîn în întuneric, ne-mai putînd înainta.

Luna, ce se sbătuse în nori, se desveleşte. Pot vedea acum printre zăbrelele gardului tot ce-mi stă înaintea ochilor: cîmpul, pămîntul dorit de Voica, şi la capătul lui, departe, profilat spatele casei vecine, gheboşată subt acoperişul ei de stuf. În mijlocul cîmpului, trîntită la pămînt, Voica. Cu faţa în jos, plînge, cîntînd a jale, lung, ca la mort:

„Pămînt blestemat!... Zilele mele, zile amare"...

Cînele, lîngă ea, o priveşte.

XXII

— Să nu v'apropiaţi că dau. Dau cu toporul în voi; dau, dau până fac moarte, sînge... Cîini turbaţi...

Voica, în faţa carului, cu toporul ridicat, cu dinţii încleştaţi, cu ochii nebuni de furie, aştepta, iar Dumitru, Stoian şi Floarea înmărmuriţi se uitau la ea cu spaimă, neîndrăznind să înalteze, să iee căruţa.

Cearta se iscase pentru o căruţă veche, pe care Dumitru o dăruise lui Stoian, fratelui său, şi pe care Voica nu voia să o lase din curte.

Cînd Voica văzu că-l poate opri uşor, lăsă toporul jos şi se rezemă în el sfidătoare. Dumitru pe înfundate, o ameninţa, neîndrăznind totuşi să se apropie:

— Fugi, fă, căţea!

— Auzi! Să dea căruţa Floarei, duşmancei! Dă-i şi pămînt, dă-i!...

— Taci, să taci că iau un par şi te pocnesc... ţigancă!

Insă Voica, pornită, părea că dăduse drumul la zăgazul sufletului şi că cuvintele, curgînd, o uşurau:

— Ţigancă? Eu ţigancă, turbatule?! Oi fi eu ţigancă acu', şi nebuna de-ţi făcu copilul cu altul o fi romîncă!?... Copilul tău?! Copilul tău, zici!? E cum este şi al meu! Făcut de alţii! Aşa! adună lepădătură de-ţi înmulţeşte neamul!

— Taci, fă! Taci!!

— Să tac? Eu să tac? Aşa! eu ţigancă şi ailaltă romîncă! Uite-o şi pe Floarea, putoarea astălaltă! Dă-i căruţa muncită de mine, dă-i că munca şi sudoarea mea nu-s nimic. Dă-i căruţa! Dă-i şi caii să se plimbe boeroasa! Am să-i trag eu căruţă! Jiganie!

— Taci!

— Luaţi-o numai, luaţi-o că v'arăt eu vouă!

Cu trupul drept, cu capul dat pe spate, cu furia în ochi, Voica era într'adevăr înfricoşătoare. Ar fi lovit fără cruţare.

Ei pricepură aceasta şi, după cîteva cuvinte şoptite între ei, se depărtară...

Voica, rămasă singură, se uită desnădăjduită în juru-i şi deodată toată încordarea ei de odinioară se frînse. Se lăsă căzută pe oiştea căruţei şi începu a plînge amar, femeeşte, zdrobită.

. . . . .

Acum era în casă, o auzeam cum boceşte:

„Maică, măiculiţa mea, ce ţi-am făcut?... Amar, amar de zilele mele" şi pe Maria cum îi spunea:

— „Lasă, leică Voică, nu mai plînge. Ce să-i faci!"

* * *

Dumitru şi Stoian, umblînd uşor, tiptil, după ce au uns căruţa să nu scîrţie, au tras-o, prin fund, în curtea vecină, la Floarea, care îi aştepta nerăbdătoare... Şi locul carului în şopron rămase pustiu.

* * *

Cînd a eşit Voica din curte şi a văzut carul lipsă, a dat un singur ţipăt puternic, şi-a ascuns ochii cu palmele şi a fugit înapoi în odae. Şi nu se mai auzi nici un zgomot.

Ingrijorată, mersei la Voica. Şedea pe pat, chircită, cu genunchii ridicaţi subt bărbia rezemată de ei şi înconjuraţi de braţele-i încrucişate. In faţa-i neagră, singur albul ochiului făcea pete puternice. Aşa nemişcată, îmi amintea o statue indiană, a vre-unui Budha neclintit, cioplit în lemn.

— Voică!

Singură lumina ochilor se mişcă, în semn de viaţă.

— Voică! Ce faci?

— Nimic.

— Voică, ce ai?! Vorbeşte!

— Nimic.

— Voică, ce vrei să faci?

Voica izbucni:

— Ah! aşa merge? Bine! Să-i vedem. Le-oi arăta eu lor!

— Voică, ce vrei să faci?

— Las' că ştiu eu!

— Să nu faci vre-o nebunie!

— Las' că ştiu eu ce să fac.. Aah! aşa îmi sînt?!

Se sculă şi-şi şterse energic ochii cu şorţul, punînd astfel capăt lăcrimilor, bocelei şi nedumeririi. Şi, ca orice suflet omenesc, găsi linişte în hotărîrea luată.

* * *

In miezul nopţii o flacără mare în curtea Floarei, lumina pînă departe: ardea căruţa. Voica turnase gaz peste ea şi îi dase foc.

Cu toporul în mînă, umblînd prin faţa-i, nu lăsa pe nimeni să se apropie s'o stingă. Ţăranii adunaţi se cruceau: „Să arză bunătate de căruţă"! şi alţii: „Săraca! de!..."

XXIII

Voica lincezăşte lungită la umbră, pe prispă, cu mînile subt cap, cu ochii departe, trişti...

Dumitru soseşte din grădină cu un braţ mare de buruieni. Il aruncă la porci, apoi, trecînd pe lîngă Voica, se opreşte, o priveşte lung şi în urmă o întreabă răspicat:

— Fă! N'ai de gînd să te mai scoli?

Voica nu răspunde.

— Tu n'auzi? Du-te de adă sacu' de secară din cîmp.

Şi cum Voica nu dădea semn de viaţă, el se răsti:

— Naa! Da' ce te găsi de cîteva zile? Sau crezi că te-oi ţine de pomană? Să te scoli că-i treabă! Ori eşti de omenie, ori... ştii! Hai scoală!

— Las' că mă scol, cîine!

Dumitru plecă nepăsător, învăţat acum cu ocările. Voica mai rămase mult aşa, înadins, leneşă, scîrbită, cu ochii mari deschişi.

Soarele, încet, topind umbra, se tîra spre ea. O ajunse, o lumină, o încălzi, îi orbi ochii. Atunci se sculă. Cu un gest molatec îşi scutură fusta, îşi aşeză legătura pe cap, se întinse dezmorţindu-se şi privi împrejuru-i. Dumitru ungea roţile unei căruţe noi, eu o priveam pe Voica. Atunci îmi zise:

— Vino, domnişoară, şi matale în cîmp. După grădină, mai niţel.

— Viu.

Cînd am trecut pe lîngă el, Dumitru îmi zise prietineşte.

— Vă duceţi şi dumneavoastră, domnişoară?

— Da, Dumitre.

— Numai să nu v'apuce ploaia!

Voica dete din umeri batjocoritoare, şi-mi spuse:

— Haidem, domnişoară!

Şi cînd ne mai depărtarăm: „Se dă bine pe lîngă dumneavoastră ca să nu credeţi la necazul meu, cîinele".

Soarele, neclintit pe cer, dogoreşte. Cîmpul, de căldură, scoate aburi. Greerii, cu una şi aceiaşi notă scîrţîită, cîntă. Cîntă aici, colo, mai departe, şi dincoace, şi peste tot.

— Uite sacul! Aşa. Să stăm niţel.

— Iar să stăm, Voică? Te ceartă Dumitru.

— Da' cui mai-i arde, domnişoară, de muncă! Să muncească dacă-i place!

Se trînteşte jos, scoate şorţul şi-l aşează pentru mine:

— Stai, domnişoară, că n'o fi grabă.

Voica se întinde, ca adineoarea pe prispă, cu mînile subt cap, cu ochii în depărtare, trişti. Pămîntul e cald subt noi şi greerii cîntă, cîntă...

Vîntul a început să bată. Curge prin cîmp cald şi nevăzut, apleacă în calea-i firele de iarbă, mîngîie obrazul şi se strecoară sîsîind prin porumbul înnalt semănat, colo, mai departe.

Aţipesc.

* * *

Cînd am deschis ochii, soarele se posomorîse şi albastrul cerului se încruntase de norii purtaţi de vîntul ce alerga nebuneşte.

Deodată un ropot metalic, Voica sări în sus şi:

— Fuga, domnişoară, plouă!

— Nu plouă încă, Voică, nu vezi? Dar ce se aude aşa?

— E ploaia, colo, cade pe porumb şi vine spre noi. Ascultaţi.

Ca zgomotul hîrtiilor mototolite aproape de ureche, mai puternic cu mult ca vîntul de toamnă în frunzele uscate, şi acum din ce în ce mai apropape, mai distinct, ca ropotul de piatră măruntă ce cade pe tinichea, se înnălţa gălăgia din porumbul ce se sbătea subt biciuirea ploaei. Şi norul, ca o stropitoare mare, se plimba pe cer spre noi.

— Fuga, domnişoară!

Voica puse sacul în spinare şi iute o pornirăm.

Aproape de grădină, norul ce ne urmărise ne prinse şi ne stropi cu picături mari, grele, calde. In grădină pomii ne găzduiră o clipă, însă dela ei şi până acasă ploaia ce cădea acum deasă şi repede, ne udă de tot.

E foc în vatră. Voica se usucă. Se întoarce cînd pe o parte, cînd pe alta. Ion e adormit în braţe la Dumitru care ceteşte rar, cu glasul pe jumătate, legănîndu-se la fiecare cuvînt, „Visul Maicei Domnului". Pe prispă Stanca vorbeşte cu cînele.

Norul a trecut, ploaia a stat.

Dumitru, în curte, scoate căruţa afară. Stanca a plecat din nou la cîmp. Ion doarme. Voica, chircită lîngă foc, cîntă a jale, fără cuvinte, apoi, fără să curme cîntecul, începe să plîngă. Umplea casa de gemete cîntate, dureroase, tărăgănate, nesfîrşite.

Maria îmi spuse:

— De n'o înnebuni leica Voica, domnişoară, să-mi spuneţi ce-oţi vrea. O să i se urce supărarea la cap. Nu mai vrea să lucreze nimic de cînd s'a întors. E supărat rău nenea şi zău, domnişoară, cui să-i dai dreptate?

Infundat, furios, glasul lui Dumitru se răsti:

— Taci! taci! că m'ai scos din fire... Taaci, că dau în tine cu ce-apuc!... Taci!

Un gemăt mai lung, mai jalnic, îi răspunse. Apoi, cît o clipă, linişte, şi deodată un ţipăt ascuţit, înspăimîntător. Eşii afară: Voica era pe prispă, lîngă Dumitru; îi ţinea cu mînile de cap şi, printre degetele ei, curgea sînge. Dumitru gemea.

— Domnişoară, fuga, s'a rănit Dumitru. Ce să-i fac? S'a lovit cu secerea... ce să-i fac?

Ion, în cămăşuţă, speriat din somn, plîngea ascuţit.

* * *

Lovitura n'a fost puternică, însă nu puteam înţelege ce se

intîmplase. Cînd îi întrebam, plecau amîndoi capetele ruşinați şi nu răspundeau.

* * *

Legat la cap, Dumitru s'a întins pe prispă pe țoale. Cere din cînd în cînd apă Mariei. Voica face mămăliga în vatră. Se grăbeşte acum. Ritmic zgomotul brățărilor ei sună.

— Dar ce s'a întîmplat, Voică, ce a fost?

— Da eu mai ştiu... iată... s'a mîniat... şi s'a repezit cu secerea la mine... da' ştiu eu... i s'a întors mînia... şi în loc să dea în mine a dat în el... Asta a fost...

Ritmic zgomotul brățărilor ei sună.

XXIV

Cînele Floarei moare de foame. E slab, prăpădit de slab şi ochii lui blajini, cu privirea pierdută, înecată într'o expresie dureroasă, umană, mă copleşesc. Şi ce e mai rău, nu-l pot ajuta. De cîteva ori i-am dat de mîncare, dar sărmanul se învăța la bine şi căuta să intre la noi în curte, şi atunci mai amar de zilele lui, căci Voica nu-l cruță: dă în el cu ce apucă. Eri a luat un lemn aprins din foc şi l-a lovit.

Chelălăitul lui prelung, până departe, nesfîrşit, mă turbură peste măsură.

— Lasă-l, Voică, să-i dau de mîncare.

— Nu-l las că e al turbatei. Să-i ție la ea. A avut ea milă de mine?

— Bine, dar cînele cu ce ți-e vinovat?

— E al ei.

— Voică, Voică, te credeam cu sufletul mai bun.

— Nu sînt rea, domnişoară, dar e cînele duşmancei; e al Floarei care, dè... ajuta să mi se strice casa. Să-l prind numai că-l schilodesc! Ce vine aci?

— Mai bine taci! Lasă-mă! Cînd vorbeşti aşa, îmi eşti urîtă.

Voica rîdea acum. Şiragul dinților albi şi umezi sclipeau fantastic în obrazul ei înegrit de soare.

Zise:

— Nu te supăra, dar zău, rîd! Cîtă milă pentru o pustie de lighioană!... Uite... tremur de mînie. Să-l prind şi ți-l las lungit!

— Taci,

— Aşa?... Te supărași? Las' că nu-i fac nimic... cînd eşti aici...

XXV

— Poate să zică ce o vrea, nu mă mai doare; poate să-i ardă şi casa, nu mai îmi pasă.

— Voică, nu te cred.

— Nu mai zic nimica, domnişoară, dacă nu mă crezi, dar vezi: aşa e! Ce?! Pe el îl doare cînd plîng eu? Nu! Atunci...

— Voică, nu te cred. Tu ții la el şi el la tine.

— Domnişoară, altădată mă uitam la el ca la icoană; acum, cînd văd că e năcăjit, îmi zic singură: „Aşa! Să te doară şi pe tine"... Asta e!... Dar, cîteodată, singurică, ce mai plîng! Uite: plîng, plîng şi zic: cum eram şi ce am ajuns! Parcă mi-e sufletul o piatră, d'alea mari, de moară... atît e de greu, îmi apasă tot trupul. D'aia nici nu mai muncesc eu ca înainte. Nu mai pot, zău, mi-e greu! Şi eu zic că mi-e aşa, pentrucă a pierit dragostea din suflet. Parcă-mi ținea de uşor! Munceam ca un bărbat şi nu simțeam truda... Asta e!... Să mergem, domnişoară, în grădină, amîndouă, să stăm acolo, la umbră, să ştim că e sărbătoare... Spunea Dumitru că te duce cu caru' la noapte la nişte fîn. Calea ni-o lumina-o luna. Merg şi eu... Tocmai pela miez de noapte ne...

Un foc de puşcă şi apoi din depărtare, din grădină, glasul Mariei țipă:

— Leică! leică!... Fuga c'a împuşcat purceaua aia mică, leică, leică!

Voica se sculă dreaptă, cu privirea încordată. Zise doar: „Auzi!!"

Eşi grăbită în prag, şi, scuturînd pe Dumitru care dormea în tindă, strigă:

— Hei, Dumitre! Fuga! Scoală! Auzi!

— Ce-i?

— Auzi!! Purceaua! A împuşcat-o! Hai! Vină!

Şi, luînd un par de jos, plecă hotărîtă spre grădină fără să-l mai aştepte pe Dumitru, fără să-l mai deslușească.

Se auzea din ce în ce mai departe: „Leică! Leică! Nene Dumitre!"

Dumitru se sculă, îşi îndesă căciula în cap, şi se îndreptă grăbit spre grădină. Se făcu linişte. Apoi, după un timp, glasul Voichii răsări din ce în ce mai puternic, mai furios:

— Auzi! Auzi! Să-mi împuşte purceaua!... Purcea de şaizeci de galbeni!... Auzi că-i dezgroapă cartofii! Auzi, auzi vorbă!... Purcea mare, purcea hrănită de mine, crescută de mine! Auzi, auzi vorbă! S'o împuşte!

Venea abia tîrînd purceaua. Dumitru sosea blestemînd, cu glasul înfundat. Maria urma. Stanca, cu Ion de mînă, alergau rîzînd.

Voica nu se opri decît în poartă, unde se adunaseră veci-

nii, puse purceaua jos, se așeză lîngă ea să vadă de-i moartă, și, către vecinii adunați, începu să povestească violent, cu lacrimi în ochi, cu glas puternic, ocărînd și văitîndu-se, tot ce se întîmplase. Femeile se cruceau, bărbații, adunați lîngă Dumitru, îl sfătuiau să dea omul în judecată: împușcase purceaua chiar pe ogorul lui Dumitru. Copiii, așezați jos, mîncau porumb fiert.

XXVI

Era după amiezi. Dormeam. Mă trezi un țipet. Ascultai speriată: striga un glas de om, dar odată cu el răzbea un chelălăit înfundat, nebun, desnădăjduit, a moarte. Es alergînd din odae și în tindă dau un țipăt de revoltă și mă reped la Voica, o apuc de rochie și o smucesc în lături:

— Ai înebunit? Lasă-l! Lasă-l că dau în tine cu ce apuc! Lasă-l!...

Și, ridicînd un scăunel, o amenințai. Voica se feri strigînd cu mînie:

— Uuh, l-am scăpat!

Cu picioarele din urmă atîrnînd, cu o dîră de sînge ce însemna calea sărmanului dobitoc, cînele Floarei se tîra chelălăind, îngemînd. De nu veneam, îl omora! Îl prinsese cu ușa, jumătate de trup afară, și așa strîns, neputîndu-se mișca, urlînd spre curte, Voica îl lovise cu sălbătăcie, țipînd și ea în nebunia ei...

Plîngeam, cu hohote, scîrbită peste măsură, sdruncinată pănă în adîncul firii.

Voica, dezmețită, nu mai îndrăznea să se miște, căuta să mă împace. Poate că înțelegea acum ce făcuse.

— Domnișoară dragă, ce e asta? Nu fi copil! Nu mai plînge că n'are nimica! De n'o veni mîine iar pe aici... să mă scuipi!... Vrei apă? Vino până afară. Hai, că nu-l mai bat niciodată... Zău, crede-mă. Bată-l pustia de cîine!... Ai să te îmbolnăvești! Hai vin afară... Auzi! să plîngi așa pentru un cîine!... Păi să nu-l omor eu?

XXVII

— Domnișoară, să vă puneți și pălăria în cap.

— De ce, Voică? E mai ușor fără ea, că nu e soare.

— Iacă. Vă rog eu așa. Odată veniți cu mine la horă. O să rîdă femeile de mine, dacă n'o puneți. Le aud: domnișoară e asta? Nici pălărie n'are. Și eu nu vreau așa. Eu doar știu cine sînteți dumneavoastră. O puneți?

Răspunsei rîzînd:

— Bine, o pui dacă vrei.

— Dar nici la horă să n'o scoateți.

— Bine, Voică, oi face cum zici.

— Așa, mîndra mea.

Plecă.

Aveam impresia pe care trebue să o aibă un cățeluș împopoțonat dus la plimbare de stăpînă-sa.

După o clipă Voica se întoarse și, sfioasă:

— Te-aș ruga ceva: să-mi dai și mie nițică pudră d'aia pe obraz. Că uite cu roșu m'am făcut ca o floare de mușcată. Aah, frumos miroși!

Din parfum nu îndrăzni să ceară, însă cînd văzu că-i dau și ei, înveselită îmi sărută mîna de cîteva ori.

— Iac'așa... Domnișoară, pe Ion l-am trimis înainte cu tat-su.

— De ce?

— Iacă... Mi-e rușine de el.

— De ce?

— Păi uite... nu e al meu... și zău mi-e teamă că rîd femeile de mine. Spun drept. Am fost Duminică, știi aia trecută, și s'a adunat în jurul meu de parcă aș fi fost țigan cu urs' învățat să joace. Spun drept... De ce n'am fost bărbat! Toate cele bune tot lor. Ce ar face nu-i batjocorește nimeni. El aduce copil făcut cu alta și tot eu sînt de ocară!

O clipă rămase adînc tăcută, apoi mă întrebă gînditoare:

— La oraș, tot așa o fi?

— De, Voică, cam tot așa!

— Zău! Eu ziceam... Hai să mergem.

* * *

Cerul, înorat ușor, lăsa să se cearnă căldura și lumina soarelui ca printr'o pînză ușoară și rară. Am plecat spre horă. Stanca a rămas să păzească bătătura. Cînele se luă după noi. Voica îl goni. Acum ea mergea vioi alături de mine. Era încălțată cu ciorapi groși, roși și papuci care plescăiau. Maria, în urma noastră, cu fete și băeți din sat, sosea și ea. Fetele erau toate cu capul gol—spre deosebire de femeile măritate—cu părul frezat mărunt și, spre ureche, înfiptă în coc, cîte o floare de mușcată. Toate grozav de văpsite cu hîrtie roșie muiată și frecată pe obraz și buze. Îmbrăcămintea lor la fel cu cea a mahalagioaicelor bucureștene, cu bluze colorate, garnisite, demodate, cu fuste largi de stambă și numai salbele bogate așternute pe piept, aminteau de portul țărănesc. Bărbații însă, toți în costum național, alb distins, curat, lucrat întreg de mînă.

În drum, din case eșeau și alți țărani pentru a merge la horă și fiecare, după ce da bună ziua, intra în vorbă cu Voica.

Era mîndră, sta lîngă mine, parcă să mă păzească, parcă să se vadă că sînt cu ea.

Se auzea din depărtare, dela horă, aduse de vînt, frînturi din muzica lăutarilor. Instinctiv paşii se grăbeau.

La cotitura drumului, se văzu o casă mai mare şi în faţa ei, locul larg, bătătorit, al horii. Era circiuma.

Lumea furnica. Cu un grup de ţărani, Dumitru cu Ion de mînă, ne eşi înainte.

— Sărut mîna, domnişoară.

Apoi către Ion:

— Spune şi tu, hai vină, sărută mîna domnişoarei.

— Lu mişoaa ?

— Da, pepenaş.

Ion veni până la mine, îmi luă mîna şi puse buzele pe ea. Nu le mişca însă, neştiind decît să imite gestul sărutatului. Apoi, ruşinat, se repezi cu capul înainte la tat-su şi şi-l ascunse în cutele cămăşii lui largi.

— Hai, hai, strugurel!

Ţăranii adunaţi rîdeau. Voica-l trase pe Ion la ea şi-i potrivi hăinuţele. Era îmbrăcat şi el ţărăneşte, ca un om mare, cu opinci minuscule în picioare, cu căciula de lînă albă in cap, cu brîu roş peste cămăşuţa înflorită.

Dumitru zise:

— Numai de n'ar muri, că prea e voinic şi înalt.

Se auziră glasuri: L-o feri sfîntul; însă Dumitru dădea din cap neîncrezător. Apoi îmi spuse:

— Poftim încoace să staţi colea, pe bancă, la umbră să vedeţi hora.

Dumitru plecă cu Ion în braţe urmat de ţărani. Voica rămase aşezată lîngă mine, extrem de măgulită de primirea ce ni se făcuse, cu toate că Dumitru se prefăcuse că pe ea nu o vede.

Cercul horii se învîrtea vioiu, ritmic. Rar cîte un chiot puternic îi strica armonia, căci atunci hora întreagă o pornea în partea inversă. Era prinsă numai de tineret şi, parcă, ameţindu-se, se învîrtea din ce în ce mai repede.

In cîrciumă oamenii puneau la cale din treburile lor, cinstindu-se. Glasuri răguşite, ciocănit de pahare, ieşeau neîncetat dinnăuntru.

— Uite, domnişoară, ăla de vine îmbrăcat nemţeşte e învăţătorul: cu nevastă-sa şi cu copilul şi cu preotul.

— E om cum se cade dascălul ?

— E, de ce să nu fie? Dar e faţă mai cinstită popa. Vrednic popă: munceşte cît trei.

— Unde?

— La cîmp, ca noi, că are sumă de copii. Işi sumecă antiriul, şi cu sapa în mînă nu se teme să înnăduşească. Să-l vezi cînd seamănă. Zău de nu-i ca o cioară, aşa umblă negru pe ogor. Asta numai, cam bea. Da' nu întotdeauna.

Cînd au trecut pe lîngă noi, Voica dădu din cap un semn de ziua bună învăţătorului, surise către nevastă-sa, iar preotului îi spuse un „sărut mîna" înveselit.

— Ei, te-ai întors, fată ?

— Da, părinte.

— Bine-ai făcut. Aşa e mai bine: fiecare la casa lui. Copilul unde e ? Ce zice Dumitru ?

— Ce să zică, părinte...

— Bine fată, bine. Bine că te-ai întors. Mă bucur.

Voica ridică privirea şi se uită buimacă împrejuru-i, ca deşteptîndu-se din vis.

Preotul nu băgă nimic de seamă, se depărtă vesel, grăbit să-l ajungă pe învăţător, depărtat cu o vădită gelozie faţă de mine care îi furam din succesul lui de Duminică. Voica îmi spuse într'un suspin:

— Domnişoară, domnişoară, cum mă doare sufletul. Vorbele popii parcă au turnat apă clocotită peste el. Uite-l ;colo pe Dumitru, uite cum se bucură de Ion, şi eu de nimic n'am să mă bucur. Uite cum se uită la Ion şi de focul meu cum a uitat... Iacă, aşa o să-mi treacă zilele toate, uite aşa în şir toate, una cîte una, să mă uit la ei ca o străină.

Şi, copleşită de valul acestei tristeţi, nu mai răspundea decît cu gura pe jumătate la cuvintele femeilor adunate lîngă noi.

Stanca, ce fugise de acasă, venise la horă. Sta ca de obiceiu chircită pe vine într'un colţ şi privea. Voica o zări:

— Fugi ! fugi, fă, acasă că te omor ! Scapă vaca şi boii şi vai de oasele tale!... Fugi, fă ! N'auzi?

Stanca închise ochii, strîngîndu-i cu putere, ca subt ameninţarea unui pumn, dar nu se mişcă.

— Aah, drace ! N'aude ! Stai numai!...

Se ridică îndreptîndu-se iute către Stanca. Fetiţa o sbughi în hohotele de rîs ale femeilor adunate.

— Şi las-o Voică, e copilă ! N'ai vrea să şadă acasă să toarcă!... zise moş Nicolae, un bătrîn totdeauna gata de glumă. Şi, văzîndu-mă că rîd, adaose, privind şiret:

— Ziceam să vă rog ceva, domnişoară ?

— Spune, moşule.

— Iacă... am nişte fîn de păzit. Nu mi-l păzeşti dumneata ? Opt clăi, nici o oboseală. Poţi dormi toată ziulica, iar de se fură, iei din fiecare claie cîte niţel şi o faci la loc pe cea furată... Zici ?... Nu-ţi place socoteala ? Apoi să te învoesc pe Duminică la sapă ?

Voica, încă necăjită de ruşinea ce i-o făcuse Stanca, zise:

— Lasă domnişoara, Moş Nicolae, ce o să creadă de matale ?

— Ce să creadă, nu vezi că rîde ? Sau i-o place mai bine ce-i spui tu ? Hai, fată ?...

Ţăranii, cunoscîndu-l pe moş de glumeţ, se adunaseră în

jurul lui şi rideau ascultîndu-l, iar bătrînul încîntat, puţin înveselit şi de rachiul cîrciumarului, se uita mîndru împrejur, şi oftă a şotie:

— De nu mai sînt ca voi... colo tînăr... satul întreg l-aşi învîrti.

O voce îl strigă:

— Te-ar iubi iar fetele!

Hohote de rîs se înnălţară. Voica înveselită îmi zise îngăduitoare: „Numai proştii vorbesc".

Soarele apusese, hora nu curma. Paşii mulţi, bătătorind pămîntul, întovărăşeau surd, în cadenţă, cîntecul ascuţit al viorilor. Lumea mişuna în praful ridicat.

Cu Voica, am plecat mai devreme spre casă, pe înserate. Mergeam tăcute amîndouă. În urma noastră zgomotul glasurilor, chiotelor, se amestecau într'un murmur din ce în ce mai slab.

Singur cîntecul ascuţit al viorilor se mai auzea din cînd în cînd adus de vînt.

XXVIII

Voica strigă vioae, glumind:

— Nu închide poarta dela drum, parcă-i astupi gura cu mîna! Las-o largă, să rîdă deschisă.

— Cum aşa, leică?

— De! aşa îmi pare mie.

— Bine, dacă zici matale... Uite că vine nenea cu oameni dela horă... S'a trîntit Ion în praf... Uite-i ce mai rîd!

— Blestematul, îl bat de şi-o murdări hainele.

— Ia vino zău, leică, şi vezi: a înnebunit Ion: ţipă, rîde, se svîrle şi se caţără de oameni... Vino fuga: iată s'a trîntit pe spate şi stă cu picioarele în sus! Uite... îl vezi?

Voica neliniştită se uită o clipă, apoi faţa i se lumină şi zise rîzînd, iertătoare:

— Să ştii că l-au îmbătat!... Ia veniţi şi dumneavoastră, domnişoară, o să rîdeţi! Fuga domnişoară! Ha! uite ce nebun e!

— Vai, Voică, să ştii că l-au îmbătat pe săracul copil!

— Păi, ce crezi!... Uită-te ce nebunii face!

Dumitru, apropiindu-se, puţin ameţit şi el, strigă mîndru:

— Vi l-am adus pe Ion!

Il ridică din praf şi-l săruta. Ion îl lovea cu picioarele în burtă.

— Naa! turbatu'!

— Vai, Dumitre, ce i-aţi făcut? Săracul copil!

Dumitru răspunse îngîmfat:

— Ce sărac! A băut ca un om mare!... Pepenaş, spune sărut mîna domnişoarei. Spune cît ai băut?

Ion apucase de coadă un cîne ce umbla pe lîngă el, şi-l trăgea cît putea. Cînele mîrîi, se smuci şi scăpă. Ion căzu jos ameţit, cu picioarele în sus.

Un hohot de rîs îl înveli.

Adă-l mai aproape!—strigă Voica.—Adă-l să-l vedem şi noi.

— Voică, are să se îmbolnăvească bietul copil.

— N'are nici pe dracu'! Hai veniţi!

În mijlocul curţii, Ion găsise un mototol mare de hîrtie. Da în el cu picioarele cu atîta putere încît, pierzînd echilibrul, cădea pe spate şi iar se scula, făcea cîţiva paşi clătinat şi cînd să dea în hîrtie, cădea. Aşa de cîteva ori, stîrnind tot mai mare haz, până ce, asudat, congestionat de credeai că-i va ţîşni sîngele din obrazu-i grăsuţ, începu deodată să urle, tăvălindu-se în praf în convulsii...

Voica se repezi şi-l ridică.

— Dumitre, să ştii că îţi omori copilul aşa, îl omori fără milă!

— Nu moare, domnişoară, din atîta! E ţapăn ca o piatră. A băut rachiu... de s'a stins!

— Asta-i o nebunie! Sărmanul copil! Cum să te fac să înţelegi că-l omori, îl tîmpeşti! Să plîngi de mila lui! Credeam că ai mai mult suflet pentru el!

— Lasă-i, domnişoară, că nu-i nimic. Se învaţă el şi cu asta... Asta-i obiceiu la noi la ţară! Ce credeţi, ca la oraş?

— Lasă. Nu mai vorbi. Caută mai bine şi te desmeteceşte dumneata... Nu vezi că i-e rău?..

Voica ţinea pe Ion aplecat, iar copilul, cu sforţări dureroase, da afară tot ce înghiţise. Aproape leşinase şi femeile adunate îl stropeau cu apă. Mai la o parte, bărbaţii, care acum nu mai aveau ce vedea, stau liniştiţi de vorbă.

Dumitru, cu obişnuitul său gest de nedumerire, îl privea scărpinîndu-se în cap.

— Ce să-i dăm, domnişoară? Scîrba! Auzi pentru niţel rachiu! Zic că n'a fost un pahar plin din alea mari! Ce să-i dau?

— Ştiu şi eu... Poate un ceai uşor de tei.

— Daţi-i.

Şi Dumitru plecă fără să se mai uite la copil, nevrînd să se vadă că e îngrijorat. Intră în vorbă cu ceilalţi oameni.

Voica zise rîzînd uşor:

— Aţi văzut ce ne-a făcut Ion? Ia te uită!

Ii ridică o mînă, o lăsă. Mîna căzu jos, ca moartă. Ion, cu ochii închişi, lăsînd să se vadă o lumină albă spălăcită, sta nemişcat, cu gura crispată în amărăciune.

Fu bolnav cîteva zile, cu temperatură mare, cu trupul zdrobit, plîngînd dureros cînd se deştepta, vindecîndu-se greu. Cu toată paza mea, ca să-i facă plăcere, îi dădeau să mănînce pune verzi, brînză...

XXIX

— Vezi, domnişoară, se rupe ceva ori te loveşti, dregi lucrul, se vindecă locul, dar tot rămîne semn. Uite aşa şi inima mea: rîd, mă mir şi eu; plîng, mă mir şi eu... că vezi sînt eu aci, la casa mea, cu creştinul meu, şi tot credeam c'o să-mi treacă, dar nu mai e ca înnainte. Nu mai mi-e rost de nimicuţa pe lume şi zău îmi vine să mă culc la pămînt şi să plîng... până or seca lacrămile din mine, bătu-le-ar pustiul de lacrămi, că o să-mi ardă ochii... Şi zic: acum, s'a sfîrşit cu mine şi apa toată din fîntînă s'o beau şi tot nu-mi sting focul din suflet.

— Voică, nu mai plînge. E timp puţin de cînd te-ai întors, dar să vezi tu peste cîtăva vreme: ai să uiţi şi tu şi el şi ai să fii iar ca înnainte. Innainte plîngeai şi mai mult.

— Geaba... S'a sfîrşit: dragoste dreasă... poţi s'o svîrli pe drum. A văzut că poate fără mine, că de, umblă fete mari după el... Acum, ce i-oi face, bine tot n'o fi; pămînt n'a vrut să-mi dea... şi-mi stă petecul înnainte şi atîta m'am uitat la el şi l-am dorit că de-oi închide ochii, îl văd aşa întreg, cum e, parcă i-aşi număra şi firele de iarbă...

Voica închise ochii ei mari, lucioşi de patimă şi lacrimi... o clipă, şi îi deschise desnădăjduiţi:

— Copil a făcut cu alta, gîndul poate îi e la ea; eu nu mai sînt ce-am fost. Şi-mi vine la cîte o vreme, uite da: să plec în lume, la oraş; să las tot, să mă bag slugă undeva, poate chiar la dumneavoastră, şi acolo să uit de casă, de pămînt, şi de el şi de mine. Voica mă privi cercetător, apoi şopti: Dar eu zic că numai moartă m'oi potoli... Sau poate aş mai gîndi ceva... s'o găsesc pe ai ţigancă, cea însemnată cu păcatul mai mare şi... vezi mîinile mele?... Uite aşa cu ele, da, uite, s'o strîng de gît, să-i vezi ochii cum se înneacă în moarte... cum s'au...

— Voică, nu mai vorbi aşa.

— Şi eu zic, domnişoară, că nici la judecată nu m'ar pedepsi şi că Domnul nu m'ar blestema de aşi face-o, că ar fi necrezut de mic păcatul meu pe lîngă al ei, şi aşi face numai dreptate...

Sosi Ion. Il acoperea doar o cămăşuţă, trupul lui plin se ghicea la fiecare pas. Tîra după el, de coadă, un biet pisoiu...

— Mamă! foame!...

Se apropie de Voica, se urcă cu caznă la ea în braţe. Pisoiul, printr'o svîcnitură mai energică, fugi. Ion rîse:

— Mamă! pisu!

Voica, mi-l arătă cu ochii:

— Il vezi? El ce ştie, îmi zice „mamă"!...

— Voică, acum îl iubeşti? Văd că-l săruţi mereu...

— Da mai ştiu şi eu! Aşi zice da, cînd îl simt aşa mic şi

fraged lîngă mine; dar cînd îl văd pe bătătură şi mă gîndesc că e al alteia cu tat-su... vai de zilele mele! L-aşi da cu capul de pămînt şi d'ala mi-e mai milă de el... El ce ştie?

— Mamă, mi-e foame!

Voica se sculă şi se lăsă dusă de el, făcîndu-mi semn cu umerii: — de, ce să-i fac!

Cum slăbise, biata Voică! O surprindeam atît de des dusă pe gînduri, cu faţa încruntată într'o sforţare dureroasă, cu sufletul înnecat în gînduri din acelea triste fără îndreptare.

Din casă se auzi rîsul ascuţit al lui Ion, înnecat în ţipete scurte de bucurie. Fugind, eşi cu coşul de mămăligă în braţe. Voica îl urmărea rîzînd şi ea şi prefăcîndu-se că l prinde.

— Prinde-l, domnişoară, prinde-l!

Ion se înneca de tot în rîs şi, ne mai putînd alerga, se aşeză pe jos şi ascunse coşul cu braţele:

— Nuu-i! a păpat cuţu!...

— Vezi hoţu'! — şi Voica se apleacă şi-l sărută zgomotos. Apoi îl săltă ca pe o pană, sus, sus de tot. Ion ţipa mîndru.

Acum, aşezaţi jos, se jucau. Voica îl muşca uşor, iar el, gîdilat, se tăvălea rîzînd. Cum îl lăsa în pace, el se scula, o prindea de haină, muşcînd şi el. Voica se repezea iar la el, Ion, roşu în obraz, rîdea şi mai tare. La urmă, Voica se sculă, îşi aşeză rochia scuturîndu-se de praf şi zise:

— Ajungă-ţi. Vine tata şi găseşte mămăliga nefăcută!

Dar Ion, aprins, nu voia s'o asculte şi cu zburdălnicie o întindea de rochie. I-o rupse. Voica se întoarse şi îi pleaşni o palmă. Furios, Ion o apucă de mînă şi i-o muşcă pânăla sînge...

— Uh! Blestematul!... şi, până să-l pot scăpa, îl bătu cu cruzime.

— Na, şarpe, şarpe!

Copilul, culcat pe jos, lungit în praf, obosit mort, plîngea înfundat cu suspine scurte.

O certai pe Voica:

— Iţi pui tu mintea cu un copil? Să ştii că mi-e ruşine de ce ai făcut şi că n'am să mai stau la voi. Te miri că te bate Dumitru... Să dai aşa în copil!...

Voica, cu ochii turburi de mînie, îngîna:

— Şarpele! Ştie că nu-i sînt mamă! Şarpele!

Imi arătă mîna învineţită.

— Dar de unde să ştie că nu-i eşti mamă?! Tu l-ai aţîţat. El a crezut că e tot joc.

— De face acum aşa, ce o să-mi facă cînd o fi mare!

— Atunci nimic, căci o să aibă minte. Tu crezi că el ştie acum că nu-i eşti mamă?

— Zici!... Auzi şarpele să mă muşte el pe mine! Il îmbrac... îl spăl... şi el... auzi!...

— Dar înţelege încă odată că nu e el vinovat acum, ci tu. Uite, să fiu Dumitru, m'aşi supăra rău pe tine.

Voica mă privi rugător. Urmai:

— Bine înţeles că n'am să-i spun nimic dar ştii... nu mi-ai plăcut de loc, dar de loc!

— Ertaţi-mă... dar prea-i afurisit. M'a îmbătat sîngele, că aşa l-am simţit parcă cum mi se urcă la cap... Auzi! să mă muşte aşa copilul alteia!...

— Tu nu înţelegi? Ori începem din nou? Să fi fost şi copilul tău şi tot aşa făcea!

— Zău? O fi!... Hai vino, afurisenie, să te spăl... Auzi, să mă muşte aşa!

Copilul se feri de ea, mototolindu-se la pămînt.

— Hai, că nu-ţi fac nimic! Uite, ticălosule, ce mi-ai făcut! Şi-i vîrî subt nas mîna învineţită. Ion, speriat, începu să plîngă. Voica îl luă de jos cu uşurinţă şi plecă cu el. Ion obosit, îşi lăsă capul moale, legănîndu-se într'o parte şi alta, ca frînt.

XXX

Vîntul adie uşor.

— Uite, domnişoară, tăem ogorul ăsta secerat, ca să ajungem mai curînd, pe urmă, vezi unde luceşte apa lacului? Mai înnainte de el cu mult o luăm spre stînga. Cînd ajungem la pomii ăia răzleţi, o să se vadă şi clopotniţa bisericii, că ea tot în satul vechiu a rămas, cu săracii. D'ala nici nu ne prea ducem noi, că e departe. Intrăm în sat...

— Voică, bătrînii unde mergem sînt oameni săraci?

— Nu, că nu stau chiar acolo; sînt mai spre noi. Ei mai au o casă şi la celălalt capăt al satului. Domnişoară, vedem şi o nuntă, peste drum de bătrîni. E nuntă cu dar, adică înţelegi mata ce e asta? Fiecare plăteşte ce bea şi ce mănîncă. Ei numai ce au gătit mîncările şi au aşezat masa.

— Da?

— Da.

— Leică Voică, — zise Maria din urmă — Ion svîrle în Stanca cu ţărînă!

Stanca văzîndu-se apărată, începu să plîngă ascuţit.

— De nu v'astîmpăraţi, vă bat pe amîndoi.

Rîsul lui Ion sună o clipă şi apoi, în liniştea cîmpului, singuri paşii se mai auzeau, şi rar, uşor, freamătul sfios al vîntului. Voica umbla liniştită, uitîndu-se departe. Zise:

— Domnişoară, nu e fată mare mireasa.

— De unde ştii?

— Ştie tot satu'. Da' tot o ia ăstălaltu, că i-a mai dat tat-su o vacă peste ce se învoise. Aşa, ca să se şteargă ruşinea.

— Cîţi ani are? E urîtă?

— Optsprezece şi nu-i urîtă, bat-o pustia.

— Şi unde e băiatul acela? Dece n'a luat-o el?

— E la armată. Dar tot n'o lua nici cînd se libera, căci e cel mai cu stare din sat... şi frumos.

— De ce n'a lăsat fata în pace dacă n'o iubea?

— D'apăi el ce a perdut? Oricînd ia alta. Ea a fost proastă, săraca, de l-a iubit. A rămas cu ruşinea şi acum, cu lacrimile în ochi, face nunta cu altul că de... nemăritată nu putea sta, o rîd toţi. A luat unu' mai bătrîn, văduv şi cu doi copii.

Şi Voica tăcu, liniştită, caşi cum cele spuse de ea n'ar fi închis nici o durere, nici o nedreptate.

Până departe, nesfîrşit de departe se întindea zarea. Cuprindeam din ea cît poate cuprinde privirea, până acolo unde, alburiu, cerul aplecat spre noi îmbrăţişează pămîntul, nesfîrşit de departe.

Am cotit spre stînga şi am intrat între pomii cei răzleţi, arătaţi de Voica adineaoarea, apoi în sat. Biserica dărăpănată, case sărace, vechi, cîni înfometaţi, copii mulţi. După cîtăva vreme o casă curată, cu curte mare, unde sta o masă lungă, rudimentar lucrată, aşezată cu mîncări, şi bănci de jur împrejur. La poartă un măr bătrîn, încărcat de poame şi ani, noduros şi de aceia parcă încordat în sforţarea ce o făcea să ducă greutatea lui şi a mulţimii de copii suiţi în el, pentru a-i culege fructele. Glasurile lor—ciripit curios—goniseră păsările ce de obiceiu se odihneau acolo.

— E devreme, domnişoară! N'a venit încă lumea la nuntă. Dar să mergem peste drum, la bătrîni. Stăm acolo ce stăm şi cînd plecăm acasă, ne întoarcem iar pe aci. Pe Ion îl lăsăm cu Stanca şi cu Maria să se joace cu copiii aici.

Cînd am intrat la bătrîni în curte, o senzaţie minunată de linişte şi de răcoare ne cuprinse, căci chiar şi soarele dacă pătrundea până acolo, se strecura sfios, cernut prin frunzele pomilor verzi şi deşi, lucrînd jos din umbra frunzelor o dantelă fină tremurătoare la adierea vîntului.

Iarba asurzea paşii, nici un cîne nu lătra. O bătrînă slabă eşi din casă şi, recunoscînd pe Voica, bucuroasă o primi:

— Tu eşti, fată? Da ce inimă bună îmi faci că vii şi pe la noi. Să-l chem şi pe moşu meu. Moşule, a venit Voica şi a adus-o şi pe domnişoara ei. Să poftiţi vă rog în casă, zău, la răcoare.

Moşul, încovoiat, sosi şi el cu paşi mărunţi, grăbiţi. Dete mîna cu Voica şi apoi blînd, îmi sărută mîna după obiceiul locului: o duse la gură, la frunte şi iar la gură.

— Poftiţi în casă. Dar Dumitru ce face?

— Păi, tot aşa...

Curat şi în casă, ca în poveşti de curat şi de bine. Vor-

beau cu glasurile mai stinse. Acum o întrebau pe Voica de cele întîmplate ei în urmă. O sfătuiau să fie cuminte, să rabde, să nu se mai certe...

Şi în ochii mari ai Voichii, lacrimi luceau. O simţeam îmbunată.

— Tu ştii, că am crescut cu mamă-ta. Te-am văzut şi pe tine de nu umblai. Vedeţi, domnişoară, îi sînt ca o mamă, ce să mai spui. E mai bine cum zicem noi... Să rabde.

— Aşa e, dadă Ană, dar mă doare, mă doare sufletul...

Şi Voica plînse.

— E mai bine cum zicem noi, e mai bine. Nu se poate altfel...

Şi printre lăcrimi, Voica repetă: „Nu se poate altfel".

* * *

Mergem spre fundul grădinii. Se aude un murmur surd, molcom. Cînd am eşit dintre pomi, apa Neajiovului ni se arătă. Păcuroasă, grasă, neagră, curgea greoae între ripile înnalte, sterpe, clisoase. Moşul zise:

— Nicăeri nu e Neajlovul mai sălbatec ca aci. S'au dat şi lupte pe malurile astea, de s'au îngrăşat peştii cu morţii prăvăliţi în el. Şi tare-i adînc şi viclean. Te trage la fund ca un blestem. Noi zicem c'o fi vrăjit... Nici sufletul celui necurat nu e atît de negru şi fără milă. Cînd trece în cîmp Neajlovul şi dă de soare, se înveseleşte el din nou, dar geaba, limpede ca Argeşul tot nu-i. De Sfîntu' Ilie, tot în Neajlov se înneacă omul nu în Argeş.

— Dadă Ană, spune-i şi domnişoarei cu fetele cele două care s'au scăldat atunci.

— Păi să-i spun, să ştie să se păzească: De Sfîntu' Ilie pe căldurile cele mari, două surate, din acelea legate prin sînge şi jurămînt, nu le-a fost teamă şi au ispitit pe cel de care nu trebue vorbit. Au spus: „noi ne scăldăm azi". S'au dezbrăcat, s'au zvîrlit una lîngă alta în apă, şi au plecat înnotînd. Pe mal, boceau mamele fetelor de credeai că e la mort. Tare, tare. Noi am auzit că fetele rîdeau şi le-am văzut că se grăbeau, se întreceau, sărmanele... Domnişoară... să-mi fie cu pedeapsă de oi minţi că numai ce auzirăm că nu mai rîd şi că, depărtîndu-se, plîngeau. Şi noi ne minunam, căci ele tot mai departe erau şi tot mai tare se auzea cum se tînguesc a jale; iar de pe mal, mamele lor boceau de se umpluse văzduhul până sus de ţipete... S'au pierdut aşa departe din ochii noştrii. Şi nici odată nu s'au mai întors şi nici nu le-a mai găsit nimeni pe nicăeri, aşa cum i-e dat creştinului ce se înneacă de iese la faţă.

În şoaptă moşu adaose: Asta-i Neajlovul! te trage la fund ca un blestem!

— Dar de ce-au vrut să se scalde, maică bătrînă?

— Ştim şi noi, domnişoară? S'au ispitit. Ce-i dat omului... D'apoi acum să mergem spre grădină. Se lasă seara şi aci e rece chiar cînd dogoară în cîmp da-mi-te pe înserate.

— Să mergem.

— Domnişoară—zise Voica—dumneavoastră nu v'aţi scălda aci?

— Nu, Voică. Dar dece?

— Uite... eu m'aşi scălda... poate de!... aş scăpa de necazuri.

Bătrînii se închinară iute, scuipînd uşor spre pămînt, spre Necuratul. Moşu, aşezîndu-i apăsat mîna pe umăr, zise:

— Doamne, ce cîne e durerea! Cum te face să gîndeşti! Fată Voică, nu mai vorbi aşa, ăsta e păcatul cel mare.

— Iaca, zic numai aşa. Nu te supăra...

— Ba mă supăr, zău. Fii cu mintea la suflet nu-l lăsa să stea singur. Cînd e lovit... sufletul e slab..

— Bine... bine... dacă ziceţi dumneavoastră.

* * *

— E nunta în toiu. Lăutarii cîntă, la masă se mănîncă, hora se învîrteşte chiotind puternic, copiii se joacă; răguşite, glasurile beţivilor cîntă sălbatec. In capul mesei, mireasa gătită, sulemenită, stă neclintită.

Noi plecăm iute spre casă. Ion, obosit, plînge nemai putînd umbla. E ud de tot pe haine. In lipsa noastră, a căzut în noroiu, iar Stanca l-a spălat la fîntînă aşa îmbrăcat.

— Cum să-l iau în braţe? Mă murdăreşte şi pe mine. Tu ar trebui să-l duci, ticăloasă. Uite, ce ai făcut copilului.

— Păi se usca noroiul aşa pe el şi tot mă băteai.

Iar Maria rizînd spuse:

— Scot eu şorţul să-l învelim.

Infofolit ca un pachet, Ion adoarme la Voica în braţe. Din cînd în cînd ea îl priveşte şi spune, fără duşmănie, ca pentru ea: „Scîrba".

Simt că-i e puternic, dureros acum în suflet gîndul că ea niciodată nu va avea unul al ei... sîngele ei, viaţa ei...

O clipă o văzui cum îl strînse mai tare la piept, apoi îşi domoli mişcarea şi mai zise odată, încet ca o mîngîere: „scîrbă"!

XXXI

Din loc în loc, singur porumbul e înalt, încolo, neted, tuns de toate semănăturile, cîmpul calm, matur, odihnindu-se după atîta muncă, stă culcat şi liniştit.

Şi cerul, cu o privire blîndă de ochi albaştri, îl acopere.

Cîte un ţăran, cu furca în mînă, a lene răstoarnă iarba cosită, în care mii de flori s'au uscat. Pe drumuri, încărcate cu fîn, trec căruţele. Sus în vîrf pe patul moale, cîte o femee stă cu ochii în depărtare, cu trupul legănat de mersul boilor, ca într'o plutire.

Soarele e în apus şi atît de roşu, înfierbîntat de căldura lui, încît parcă se topeşte, mînjind cerul în juru-i. Nori uşori, ca pînze de păianjen, trec sfioşi, se îmbujorează, apoi se sting.

Lacul Cîlniştea Neajlovului, înfrigurat de unda lui rece, se încălzeşte la cele din urmă raze de soare. Cînd trece mîngîierea vîntului, fiori îi sbîrlesc trupul într'o tremurare uşoară.

Spre pădurile de teiu, copacii, copleşiţi de frunziş, încrezători în bogăţia lor, stau liniştiţi, nebănuind că în curînd frunzele vor fi împrăştiate de nebunia vîntului de toamnă.

In zare colo şi colo, sate mici, albe, unde s'au cuibărit oameni, cu durerile, bucuriile şi frămîntările lor.

Henriette Yvonne Stahl

In Piaţă

In piaţa tîrgului, pe unde vin
Şi pleacă veşnic drumurile 'n ţară,
S'aducă grîu şi valuri mari de vin,—
A poposit mulţime grea de cară.

Deasupra crîşmelor cu guri adînci,
Cu zgomote şi pivniţi subt zăvoare,
Se'nalţă carăle, ca nişte stînci,
Spre cerul mut şi rumenit de soare...

De lîngă ele oamenii s'au dus
In crîşme : o femee
Cu dinţii ştirbi şi glasul răguşit,
Strivind în pieptul ei un cîntec trist,
Le umple 'n şir gărăfile, să bee;

Şi nu mai ştiu decînd s'au întîlnit,
Decît că soarele-i la asfinţit
Şi peste noapte stele-au să răsară;
Că mîne, soarele se'ntoarce iară
Să le'ncălzească sufletul pustiu
Mereu cu vin stricat şi cu rachiu..

Pe fruntea carălor, demult stinghere,
In preajma sării, din apus adie
Puzderii de lumină şi tăcere...

Cum le-au adus de mînă pas cu pas,
Pe lîngă ele boii au rămas
Drept singuri paznici credincioşi şi buni.

Copiii de pe stradă
Au alergat cu grabă ca să-i vadă
Şi-au început a-i desmerda pe gît,
Să afle de la dînşii doar atît:
De unde vine soarele şi unde moare?
Că păn'acum, din tîrg, nici un copil
Nu s'a putut apropia de soare...

Şi boii blînzi, cu ochii lor frumoşi
Şi limpezi caşi nopţile de vară,
Şoptesc copiilor de lîngă cară:

Că soarele din iarbă se ridică
Plutind deasupra holdelor, uşor,
Şi trece peste munţi şi peste ape,
Să doarmă, noaptea, subt pămînt,—aproape;

Că lumea asta pentru soare-i mică,
In tîrg e cerul strîmt şi-i colb pe stradă,
De-aceia, niciodată n'au să-l vadă...

In crişmele de-alături, oamenii
S'au îngropat subt ochii lor pustii
Şi zgomotul i-adoarme ca o vrajă;

Pe tîrg se 'ntinde noapte şi tăcere;
Iar carăle 'ncărcate 'n veci stinghere,
Deasupra întunericului, stau de strajă...

G. Bărgăuanu

Personalitatea şi activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

Aşa cum ni s'a păstrat, *Descriptio Moldaviae* este foarte importantă. Nu este o întîmplare că s'a publicat în ajunul şi republicat în cursul războiului ruso-turc terminat cu pacea dela Chiuciuc-Cainardji, după cum nu este un hasard, că Dimitrie Cantemir a început cu ea seria operelor de informaţii relative la trecutul romînesc.

Chestia situaţiei internaţionale a Moldovei reinteresase foarte mult lumea politică incepînd din 1683, ba chiar ceva de mai inainte. In cazul tratativelor, care au dus la pacea-sfîrşit al luptelor Ligii sfinte, soartea viitoare, atitudinea politică de atunci a Moldovei a fost semn de întrebare, la care s'au silit să răspundă în felul lor special şi pentru propriile lor interese imperialii, Polonii etc. Şi cînd Carol XII agită înaintea Turcilor spectrul războiului cu Rusia, cei interesaţi, şi mai cu grijă sau mai radioşi de speranţe s'au intrebat, ce va face Moldova. Ţara Moldovei, restaurată în vechile hotare prin creştini, ar fi însemnat un echilibru sau într'un caz mai rău pentru Moldova, biruinţa anumitelor tendinţe imperialiste. Continuarea suzeranităţii turceşti se considera ca cel mai mare rău. Forţele vii şi forţele materiale ale Moldovei meritau pentru orice imperialism orice sforţare, dar o reculegere, o restaurare, o revenire la trecutul ei politic dinainte de furtuna turcească merita Moldova şi pentru sine, şi pentru Moldovenii săi.

Este firesc prin urmare că apar cărţi informative despre ţările romîne, şi fiindcă imperialismul habsburgic, caşi cel polonez în ajunul lichidării politice a principatului ardelenesc viza ambele principate, informaţia se dă în acelaşi timp despre Ţara-Romî-

* Vezi „Viaţa Romînească", No. 7, 8 şi 9 din 1924.

nească şi Moldova. In timp am putea spune, că e seria a treia de informatori impuşi de împrejurări în vremuri cînd nu existau agenţii telegrafice, ca azi. Primii informatori sînt [din] întâiul veac al tiparului, cînd în sec. XV principatele romîne luptau pentru aceste regiuni europene.

Altă tendinţă de a informa lumea politică despre ţările noastre produce o literatură de broşuri în vremea şi în legătură cu Mihai Viteazul. Pentru întâia oară acum informaţia este mai amplă, mai bogată, ca broşurile lui Francus, lui Eyzinger, Meurer, ale lui Samuel Dilbaum,[1] care scoate şi o hartă a ţărilor romîne şi alte *Relationes historicae*, cînd apare şi oarecare literatură polonează, precum broşurile lui Paszkowski etc. In Polonia se scrie şi cronica lui Palamede etc..

Mijloacele de comunicaţie erau la sfîrşitul sec. XVI şi începutul sec. XVII mai puţine, interesul chiar de a cunoaşte situaţiile politice mai mic, massele mai puţin hotăritoare într'o sforţare îndelungată războinică. Cît de multă lume europeană însă a asistat interesată, cu nerăbdarea simpatiei la luptele ligii sfinte, al căror rezultat va încheia în aceste părţi europene, politiceşte, secolul! Pinda dela Rin avea tot atîta interes general, pentrucă va fi, zelul creştin al papei Inocenţiu XI răscoleşte pentru bani chiar Spania îndepărtată şi ia vama sfîntă şi dela cealaltă lume catolică, cînd şi cum putea, lupta cu Turcii era şi un capitol de întregire al năzuinţilor pentru păstrarea sau restabilirea echilibrului politic în Europa apuseană. Toate acestea sînt tot atîtea motive, ca literatura de informaţii generale politico-istorice să fie mai bogată decît mai înainte. Ţările de recucerit dela Turci mai interesau acum opinia publică şi pentru valoarea lor economică.

Operele străine mai de seamă din această vreme —seria a treia de informatori—sînt: Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia etc., de Anton Maria del Chiaro (Veneţia, 1718). Theatrum novellarum mundi: Beschreibung... Wallachey, Moldau, Ukraine, Wolhin, Podolien und Dniester Fluss,[2] Curiose Beschreibung von der Moldau und Wallachey etc..[3]

De astădată avem şi opere scrise de Romîni. Cel mai mare cronicar moldovean al vremii şi-a luat sarcina să informeze cercurile politice conducătoare din Polonia despre trecutul, originea neamului său şi să dea oarecare informaţii, de care Polonii aveau nevoe. Dlugosz era editat, numai o parte. Cărţile lui Cromer, Strijkowski, Sarnicki, Zamoyski[4] etc., nu erau la îndămîna tu-

1 Samuel Dilbaum, Bericht und Kurtze Erzehlung des heroischen Gemümis etc. fürst und Herr Sigismundus Batori, München, 1596 şi Tebvarivs anni 1597, Historische Relatio.

2 Augspurg, 1686.

3 Cf. şi Buletinul Societăţii Geografice Romîne XVI. 1895 pag. 115 şi urm. (după ediţia din 1699).

4 Opera lui Zamoyski a fost cunoscută istoricilor noştri (Miron Costin, Dimitrie Cantemir etc.) numai după Toppeltin, Origines et occasus Transsylvanorum, (Lyon 1667) care o cunoştea în manuscris şi-i zice odată Ştefan, altădată Ioan (pag. 25, 48, 53).

turor. Inainte de a-și scrie *Letopisețul*, așa cum il avem pentru anii 1595—1661, Miron Costin avusese de gînd să alcătuiască Istoria Moldovei „din descălecatul ei cel dintâiu, carele au fost de Traian împăratul" până la vremea sa. N'a putut realiza acest program, dar urzise „începătura letopisețului". 1 Ni s'a păstrat lucrarea „De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor", 2 care a fost dată însă publicității vremii sale cu interpolările lui Nicolae Costin. Așa a cunoscut-o Dimitrie Cantemir. Miron Costin a tratat cam același subiect și polonește. El dedica în Iulie 1684 din Daszow regelui Jan Sobieski poema: Opisanie ziemie Moldawskiej i Multanskiej. In această poemă, mult apreciată în literatura polonă, Miron Costin tratează originile neamului romînesc și-l trece repede prin peripețiile, după care apoi Negru Voevod și Dragoș, vor înființa unul Țara Romînească, al doilea Moldova. 3 Aceiași problemă o tratează în proză polonă, lucrarea cu titlu în traducere romînească: Cronica țării Moldovei și a Munteniei. 4 Intervenția lui Miron Costin în tendințele generale de a informa străinătatea despre noi era de foarte mare însemnătate. In cronica Țării-Romînești și a Moldovei, după ce povestește originile, dă cîteva știri și despre situația internă a țării. Aceste note vor fi mai multe și mai bogate în adaosul dela Poemul scris polonește. Interesantele note despre funcționarii și ținuturile Moldovei, note, care atît de mult se apropie de conținutul unui foarte important capitol din *Descriptio Moldaviae*, au putut fi cunoscute lui Dimitrie Cantemir. La sfîrșitul notelor găsim adică însemnarea datată din 10 Septembre 1700 că Wargalowski, fostul pisar de limbă polonă al lui Constantin Cantemir, a dăruit această carte unui membru al acelei solii polone, în fruntea căreia era Rafail Leszczynski. 6 La primirea soliei — știm — a avut rol important și Dimitrie Cantemir.

---

1 Miron Costin, Cronica ed. II Kogălniceanu, Letopisețe, vol. I, pag. 247.

2 Cea mai bună este ed. Giurescu, București 1914.

3 In *Miron Costin, Opere complecte*, II. (Bucuresci, 1888). V. A. Urechiă a dat din nou textul și traducerea (pag. 74—127), făcînd „mici îndreptări"—ne spune—la traducerea publicată de B. P. Hasdeu în *Archiva istorică*, III. Pentru textul polon a avut copia făcută din inițiativa Academiei Romîne, în Polonia după vol. 1348 al bibl. Czartoryski. Textul și traducerea, cum a dat-o Kogălniceanu, Letopisețele, III, ed. 2 este după un extras separat al scrierii Pisma de contele Ios. Dunin-Borkowski (Lwow I. pag. 239—274), iar traducerea e a lui B. P. Hasdeu.

4 Cf. text și traducere la I. Bogdan, Cronice inedite atingătoare de Istoria Romînilor, Bucuresci 1895 pag. 178 și urm..

5 Miron Costin, Opere complecte, II, ed. Urechiă, pag. 128—141.

6 Ibidem, pag. 141. Wargalowski — Neculce îl zice Vargalovici — a fost, după cum spune nota, pisarul lui Constantin Cantemir. Se vede că în 1700 era la Iași, în anturajul curții lui Antioh Cantemir. Vom arăta la locul său deosebirile dintre *Descriptio Moldaviae* și aceste note. Deocamdată anticipăm, că în aceste note nu se găsește *ținutul Ismailului*, despre existența căruia știa Dimitrie Cantemir (ed. cit., pag. 38—9).

Descriptio Moldaviae va urmări un plan mai vast decît cum avusese Miron Costin în lucrările sale, va da mai multe informații și mai amănunțite despre trecutul și situația Moldovei. Autorul, cași Miron, cunoștea de cele mai multeori prin propria experiență situațiile, pe care le descria, iar pentru deslușiri istorice va recurge la ceiace cetise în Moldova, în Constantinopol, la ce putea ceti și afla dela anturajul său din Rusia. Și planul lui Cantemir a fost conceput pentru contururi mai largi. Miron Costin insistă a explica, desface zgura uitării de pe origini, Cantemir se străduește să dea geografia istorică, politică, economică a Moldovei, să arate evoluția statului și societății moldovenești. Invitația de a scrie o astfel de informație istorică asupra Moldovei îi venise dela Academia din Berlin. Iată ce ne spune, după ce terminase *Descriptio Moldaviae*: „împinși și poftiți fiind dela unii priateni streini, și mai cu deadins, dela însoțirea noastră, carea iaste Academia științelor de Berolin, nu numai odată sau de două ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentruca de începătura, neamul și vechimea Moldoveanilor, precît adevărul poftește, măcar cît de pre scurt, să-i înștiințăm, așijderea de lucrurile, carile în vremile stăpînitorilor, din *descălecatul țării* Moldovei, *cel vechiu*, până la vremile noastre s'ar fi tîmplat, de starea și pusul locului ei; de așezămîntul aerului, bișugul pămîntului, ocolitul hotarilor, și de altele, carile spre folosul vieții omenești caută; și încă și obiceaele, leagea, țerămoniile politicești și bisericești și de alte carile spre orînduiala și cinsteșlia omenească stăruesc, pre cît în putința slabei noastre știință va fi să-i adeverim. Cu a pomeniților dară priateni îndemnare și cu a Academii în învățături luminată... a Berolinului poftire", 1 Dimitrie Cantemir, în timp ce-și revizuia îndreptînd și adăugînd *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othmanicae* concepu un plan grandios. In 1714 avea schițată o lucrare despre originea Moldovenilor. Din aceasta va eși în 1716 și 1717 *Descriptio Moldaviae* și conform planului conceput am fi avut Istoria Romînilor dela origini până în zilele autorului.

Descriptio Moldaviae avea să fie numai prefața pregătitoare a marei opere, ce va să vie. In același timp până'n 1716 inclusiv redacta părți sau corecta capitole din Istoria imperiului otoman, Descriptio Moldaviae și Hronic. In 1717—am văzut—Descriptio Moldaviae era gata, cași Istoria turcească și Hronicul în forma latină. Tocmai de aceia este interesant de subliniat faptul că în 1717, anul cînd a terminat cu redactarea Descrierii Moldovei, în planurile sale se constată persistînd intenția de a scrie întreagă Istoria Romînilor, pentru care op ne prepară a-l aștepta de câteva ori.

Scriind *Descriptio Moldaviae*, afirma despre întîmplările în

---

1 Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, ed. Tocilescu, pag. 178—179.

legătură cu diferitele domnii: „Dar aceste toate le vom arăta pe larg, cînd vom afla vreme să expunem întîmplările patriei noastre, dela descălecat până în zilele noastre". 1

Din acest program original a dus la capăt mai întâiu lucrarea *Descriptio Moldaviae*, cel mai bogat magazin de informații —am putea zice—pentru Moldova până la începutul secolului XVIII.

Lucrarea este împărțită în trei părți: 1) partea geografică, 2) partea politică și 3) despre starea bisericească și literară a Moldovei.

Partea întâia tratează despre a) numele vechi și de acum ale Moldovei, 2) despre așezarea Moldovei, despre hotarele ei vechi și de acum și despre climat, 3) despre apele Moldovei, 4) despre ținuturile și tîrgurile de acum ale Moldovei, 5) despre munții și mineralele Moldovei, 6) despre cîmpii și pădurile Moldovei și 7) despre animalele sălbatice și domestice. Partea a doua are următoarele capitole: 1) despre forma statului moldovenesc, 2) despre alegerea domnilor Moldovei, 3) despre obiceiurile vechi și de acum la așezarea domnilor Moldovei, 4) despre întărirea sau înoirea domnilor, 5) despre scoaterea sau mazilirea domnilor, 6) despre boeriile moldovenești și despre stările lor 7) despre armata Moldovei, 8) despre obiceiurile și ceremoniile curții moldovenești la eșirea și ospețele domnilor, 9) despre vînătorile domnului, 10) despre îngroparea domnilor, 11) despre legile țării Moldovei, 12) despre divanul de judecată al domnului și al boerilor, 13) despre veniturile cele vechi și cele de acum ale Moldovei, 14) despre tributul și darurile, pe care Moldova le plătește curții otomane, 15) despre nobilimea moldovenească, 16), despre ceilalți locuitori ai Moldovei, 17) despre moravurile Moldovenilor, 18) despre obiceiurile, pe care Moldovenii le observă la logodne și la nunți și 19) despre obiceiurile moldovenești la înmormîntări. Partea a treia ne deslușește 1) despre religia Moldovenilor, 2) despre ierarhia bisericii moldovenești, 3) despre mănăstirile Moldovei, 4) despre graiul Moldovenilor și 5) despre literele lor.

1 Trad. cit., pag. 67. Hronicul este arătat ca gata la pag. 138 nota. Putem presupune și că este vorba de forma latină a *Hronicului*. Toate datele, cite le găsim în *Hronic*, ne arată că Descriptio a fost de autor considerată gata în anul 1717. În *precuvîntarea* scrisă în 1719, căci vorbește despre moartea lui Carol XII—acesta a fost găsit mort pe cîmpul de bătălie la 11 Dec. 1718 (vezi *Hronic*, ed. Tocilescu, pag. 169 și urm.)—spune că înainte cu doi ani s'a terminat redactarea *Descrierii* (Ibidem, pag. 179). Iar în capitolul V din cartea X, autorul ne trimite la „cartea hotăririi țării Moldovii, pre care cu patru ani mai înainte în limba lătinească am scris-o" (pag. 472). Cantemir scria cartea X după 22 Ianuar 1721, cînd a scris și înștiințarea cătră cetitori (pag. 49 și urm.). Trimiterea dela pag. 64 în legătură cu Miron Barnovschi, se referă la același op, pag. 88. Cf. și *Hronicul*, pag. 179—180. In Istoria imperiului otoman, trad. cit., pag. 149 nota 36, pomenind pe Cassiciu Vodă, adică Țepeș, pe care-l confundă cu Țepeluș, spune atît de greșit că Dracula a fost în Moldova „cu mult mai înainte" de Dragoș și afirmă că despre acesta va vorbi mai pe larg într'alt loc, nu se referă la intenția autorului de a scrie toată Istoria Romînilor, ci Descriptio Moldaviae, care în vremea redactării acestei note, era numai proect și autorul nu-și alcătuise nici cadrele generale ale lucrării. Celelalte argumente speciale pentru *Hronic* le vom discuta, cînd vom trata despre acesta.

Pentru a duce la bun capăt această lucrare, pentru a epuisa chestiile aranjate în atîtea capitole, se cerea ca autorul să fie din atîtea părți informat, cum nu putea să fie orișicine. Situația înaltă a autorului, importantul rol politic ce l-a jucat, neobositul său zel de a se informa cît mai bine, a contribuit ca să ne poată da informații mai multe și mai complecte decît oricare altul, despre cît mai exacta fizionomie a Moldovei dela începutul secolului XVIII. Chiar și vremea în care ne dă informațiile, ridică valoarea lucrării. Epoca ce a urmat, vremea fanariotă va produce transformări mari în statul și societatea moldovenească, cu toate hipostasele acesteia.

Dar lucrarea lui Dimitrie Cantemir se referă și la trecut, pe care a-l expune „mai pe larg... ne oprește acea mare întunecime, care învăluește toate istoriile neamurilor acelui timp"—zice autorul, cînd vorbește despre alegerea domnilor. Despre trecut găsește de multe ori așa de puține știri, dar se consolează ca un nou Sallust în chipul următor: „a da știri despre acest lucru chiar dela începutul neamului nostru, ne-a oprit *negrija strămoșilor, cărora le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decît să scrie*".

Scriind *Istoria imperiului otoman*, Dimitrie Cantemir ne-a dat din cînd în cînd știri de istorie romînească. Redactînd Descriptio Moldaviae trebuia să facă totdeauna legătura dintre prezent și trecut—așa își făcuse autorul programul, conform căruia viața istorică din Moldova va fi expusă mai pe larg sau mai pe scurt, după cîtă nevoe are pentru a desluși situația de azi, sau după cîtă informație găsea în izvoare. Pentru multe chestii și situații, a căror origine o căuta și evoluție încerca să o determine, izvoarele de orice fel erau foarte nesatisfăcătoare la diferitele întrebări. Mai ales despre situația internă a țării, despre variațiile vieții sociale, economice, culturale, informația indigenă, cronicarii au așa de multe lipsuri. Autorul n'a avut arhive la dispoziție. Amintește „documente", 1 diplome domnești, 2 registrele statului despre veniturile din Cîmpulung etc., pe care în scurtele-i domnii sau fiind la curtea tatălui și a fratelui avusese prilej să le cunoască. Dela Moldovenii refugiați cu el în Rusia, Cantemir putea să afle cîte ceva din celace-l interesa; mai ales Ion Neculce, fostul său hatman și nepot prin alianță, 3 i-a putut da informații

1 Trad. cit., pag. 91.

2 Ibidem, pag. 131.

3 Ion Neculce ținea în căsătorie pe fiica lui Lupul Bogdan și a domniței Ruxandra Cantemir.

prețioase. Dela Moldovenii săi a putut afla Cantemir despre stînca cizelată de natură în chipul unei bătrîne înconjurate de oi pe vîrful Ceahlăului. Autorul adăoga numai explicația, că a putut servi în vremuri depărtate la cultul păgîn. Tot dela aceștia poate a aflat despre oile dela Soroca, care au o coastă mai mult decît celelalte, despre oile sălbatice moldovenești, despre rîmătorii din ținutul Orheiului cu unghia nedespicată, ca de cal, despre ieruncă, găina sălbatică, proastă și surdă. Cantemir culesese material și din izvoarele, în baza cărora scrisese *Istoria imperiului otoman*—este interesant de notat că Dimitrie Cantemir după prepararea Istoriei turcești a ajuns a scrie istoria romînească, iar d. Iorga invers,—multe fapte—și aici e foarte prețios—le știa prin sine însuși din experiență. Ce prețioase sînt tocmai din aceste motive capitolele despre alegerea, confirmarea și scoaterea din scaun a domnilor moldoveni, sau detaliarea ceremoniilor în legătură cu acestea. Astfel din *Descriptio Moldaviae* ar reeși că Constantin Vodă cel Bătrîn a lăsat testament, în baza căruia fratele cel mai mare a fost sacrificat desemnîndu-se ca domn fiul mai mic. Altădată vorbind despre procedura penală din Moldova, scrie: „Boerii, dacă au întrebuințat pentru trebuințile lor private ceva din visteria statului, ori dacă au pus la cale vre-o conspirație împotriva domnului, ceiace din pricina firii nestatornice a Moldovenilor, nu rar se întîmplă, fără să se mai consulte ceilalți boeri, ei pot fi pedepsiți de domn cu viața și cu averile lor. Dacă însă din întîrziere nu este de temut vre-un rău, și nici nu este teamă că ceilalți conjurați, din necesitatea schimbată în virtute, ar urma sfaturile lor, domnul, ca să arăte dreptatea judecății sale și ca să inspire spaima în ceilalți, poruncește, ca răzvrătitul să fie adus în divan, și dacă din scrisorile interceptate ori din alte dovezi, se convinge de trădare, îi hotărăște pedeapsa capului ori altă pedeapsă". [1] Nicăiri în lucrările sale Cantemir n'a dat așa de clar justificarea teoretică a judecății sumare, care sfîrșise viața lui Velicico și Miron Costin.

Această calitate face din *Descriptio Moldaviae* un izvor de primul rang pentru începutul secolului XVIII și un complement foarte prețios la expunerea cunoscută cronicărească. Oare cáre ceremonii dela curtea moldovenească pentru jumătatea a doua a sec. XVII avem și'n Călătoriile patriarhului Macarie, în memoriile lui Kemény, în cîteva descrieri lăsate de solii poloni spre Turcia: pretutindenea în acestea sînt lipsuri mari. Despre organizarea administrativă a Moldovei avem adaosul dela cronica veche moldovenească în prelucrarea lui Nicolae Brzeski din vremea lui Alexandru Lăpușneanu, [2] știrile din Cronica țării Moldo-

1 Trad. cit., pag. 127–8.

2 I. Bogdan, Vechile cronice moldovenesci până la Urechiă, București 1891 pag. 233. Cf. și textul din Archiva istorică a lui Hasdeu—ed. Kogălniceanu, Letopisețe ed. a 2-a.

vei și a Munteniei de *Miron Costin* [1] și adaosul dela poemul polon. Sînt însă multe știri, care se găsesc numai în Descriptio Moldaviae într'o formă complectă, aiurea întîlnindu-se numai fragmente. Autorul a trebuit în atîtea părți să caute știri. Aceste știri găsite în operele străinilor de multe ori erau colorate cu dușmănie. Cînd prezenta în cartea sa însă fapte și informații foarte greu accesibile străinilor, autorul putea fi ispitit să cază în exagerări eufemiste. Cantemir însă totdeauna tinde spre adevăr. Dominat de nostalgia trecutului glorios, autorul vede prea des chiar în culori negre vremurile sale. El zice odată: „Cei care vor să descrie moravurile Moldovenilor, lucru de altfel cunoscut la puțini streini ori chiar de nimeni, iubirea de patrie insistă și poruncește să încărcăm cu laude acel popor, în care ne-am născut și să recomandăm pe locuitorii unei țări, care ne-a dat viața. Se opune însă spiritul de adevăr și ne oprește să afirmăm cele ce dreapta judecată ne sfătuește că sînt de reprobat. În adevăr va fi mai folositor pentru patrie ca să se pue sincer subt ochii locuitorilor ei acele defecte, de care sînt plini, decît să fie înșelați cu o lingușire măgulitoare și cu o scuză ghibace, încît să creadă că sînt împlinite de dînșii corect cele ce toată lumea de pe glob crescută în moravuri mai fine condamnă". [2] În *enciclopedia sa moldovenească*, cum s'ar putea numi cu drept cuvînt *Descriptio Moldaviae*, arată calitățile Moldovenilor, dar nu uită să înșire defectele, de care—afirmă Cantemir—nu au în număr mai mic, decît alte popoare. Moldoveanul țăran dela sfîrșitul secolului XVII era dîrz și semeț, îndrăzneț, certăreț, dar glumeț și vesel. Cantemir vede deosebiri de temperament între țăranul din țara de sus și cel din țara de jos. Lupta cu vinul dintre Moldoveni și Munteni pe podul Focșanilor, cînd Munteanul umflat de prea multă băutură a murit, este ceva luat din graiul comun moldovenesc. Cantemir însă nu ține socoteală de evoluția istorică și de prea marea influență a situației politice asupra firei temperamentului poporului, cînd îi înșiră defectele. El adică se întreabă și nu știe să răspundă, cum acești Moldoveni dela sfîrșitul sec. XVII n'au putut fi supuși, desființați politicește cu sabia de către Turci, așa cum fuseseră Ungurii, Sîrbii, Bulgarii și prea înțeleptul popor al Grecilor. Cărțile sale mai cu dinadinsul întrebate i-ar fi putut răspunde, că principatele romîne s'au epuizat apărîndu-și solul și oprind pătrunderea Turcilor înspre nord, că Grecii din 1453 nu erau Grecii antici etc., că țăranii dela sfîrșitul sec. XVII erau așa de mult la discreția arbitrară a stăpînilor de moșii, a strîngătorilor de dăjdii, a lăcomiei domnești și turcești, care scotocea prin cele mai depărtate tainițe, cum afirmă de altfel însuși autorul. Pentru cine să adune pe acele vremi țăranul? Lucrarea are fapte inedite și singulare. De unde am ști noi fără spusele lui Cantemir, că Vasluenii sînt singurii Moldo-

1. I. Bogdan, Cronice inedite atingătoare de istoria Romînilor, București, 1895, pag. 178 și urm.

2 Trad. cit. pag. 151.

veni, care nu primesc oaspeți: cînd știau că vine vre-un oaspe, ei se îmbrăcau în zdrențe și cereau de pomană dela călător.

Cantemir nu înțelegea greutatea de plumb a situației politice asupra fizionomiei sociale și economice a Moldovenilor, nu înțelegea urmările faptului că aproape cu totul vom fi prinși în felul de viață turcesc, cum nu va înțelege mai tîrziu Carra, Bauer, Thornton și atîția alții.

Generația moldovenească dela sfîrșitul secolului XVII va fi în cadre generale repetată între 1800—1837. Se ridicase o pleiadă de tineri, care ar fi dorit mult să schimbe anumite părți din edificiul țării, dar nu vedea că prefacerea trebue să fie generală, restituirea trebue făcută pentru toți și numai într'un nou edificiu, complect restaurat se pot căuta urmașii acelor Moldoveni vechi, isprăvile cărora le amintea cu evlavie Cantemir.

In acelaşi fel cite pasagii interesante din considerațiile optimiste, or pesimiste mai mult ori mai puțin asupra vremii sale, cer discuție!

Uneori așa e și pentru părțile în care ne relatează situațiile mai vechi, considerînd faptul că trata chestii, care cu cîtă amplitudine voia el, nu mai fuseseră tratate de nimeni, iar altele mai mult ori mai puțin. Așa se explică asimetria diferitelor capitole.

Cantemir și aici își citează izvoarele. Avea la dispoziție „tiparul cel vechiu", cum îl zice în *Hronic*, sau poate ediția din 1711 a lui Dlugosz [1] cu anexele sale, Orichovius [2] și Sarniccius [3], un manuscris cu istoriile lui Herodot, în care ar fi cetit despre Taifali, [4] se referă la Cavatius, [5] la Piasecki, la analele Rușilor, [6] la Sozomen, [7] la Ammian; [8] se atribue lui Ptolomeu de bună samă din vre-o prelucrare tîrzie, ce nu-i aparține; [9] cunoștea pe Bonfini, [10] pe Matei Pretorul, [11] Pandectele lui Leunclavius (146 și cap. 71). [12] Își aducea aminte de cronica lui Ureche în forma ei interpolată, unde se spunea că boeriile moldovenești le-a înființat Alexandru cel Bun dupăce împăratul Ion Paleolog i-a dat titlul de despot și diadema regilor, că și-a format curtea după modelul celei constantinopolitane etc.. Forma interpolată a cronicei lui Ureche, Cantemir o amplifică cu tradiția dela Neamț? [13] Din opera lui Nicolae Costin știe că Soroca

1 Trad. cit., pag. 54 nota 150.
2 Ibidem, pag. 20, 150.
3 Ibidem, pag. 37 nota 150.
4 Ibidem, pag. 29.
5 Ibidem, pag. 180.
6 Ibidem, pag. 166.
7 Ibidem, pag. 37 nota.
8 Ibidem, pag. 21, 35 nota.
9 Ibidem, pag. 21
10 Ibidem, pag. 23 nota, 26, 36 nota 2, 37 nota.
11 Ibidem, pag. 35 nota.
12 Ibidem, pag. 37, 54, 60.
13 Cronica lui Ureche este amintită cu titlul: „Analele noastre" (pag. 59, 99), „Analele țării" (pag. 110, 131, 134), „Cronici moldave" (pag

se zicea în vechime Olchionia și o așează acolo, unde era Carsidava. [1] Altădată scriind despre Despot, căruia greșind îi dă ajutoare turcești, ca să ajungă domn, ne spunea că „istoricii noștri" îl zic *ereticul*, iar vorbind despre al doilea descălecat scrie: „fiindcă *istoricii neamului nostru* mărturisesc toți într'un glas că Moldovenii, cînd s'au întors din Maramureș în patria lor cea veche, au găsit tîrguri și cetăți pustii, de aici nu fără dreptate se poate vedea că întemeierea lor trebue pusă în timpuri cu mult mai îndepărtate". [2] „Istoricii noștri", „istoricii neamului nostru" nu pot fi decît Ureche și Costineștii.

Depozitul principal de știri era reprezentat prin cronica lui Ureche în forma ei interpolată, ale cărei știri le utilizează nu avînd textul înainte, ci, după cum își aducea aminte el și cărturarii moldoveni pribegiți dimpreună cu el, și iarăși în primul rînd trebue să ne gîndim la Ion Neculce. Dacă Cantemir ar fi avut la dispoziție o cronică moldovenească, cînd scria *Descriptio Moldaviae*, cum se explică marile erori, pe care le întîlnim la șireaua domnilor d. e. după Cantemir, Roman I este fiul lui Lascu etc.. Cei doi frați, care se luptă pentru domnie, pomeniți la anul 1359 în cronicele ieșești, la Cantemir își vecuesc ambițiile după Ștefan I și înainte de Iuga. Același Cantemir are și el un domn Ștefan după Petru Vodă, care va fi înlăturat de Roman, fiul lui Iliaș Vodă. De unde ia însă că auzind de moartea lui

111). Pentru tradiția dela Neamț vezi Cartea prea frumoasă numită Minunile Maicii Domnului... scrisă grecește de Agapie Criteanul Agioritul... ed. Neamț 1847, pag. 148 și urm. George mitropolitul Moldovei în 1723 consemna următoarele: Subt Alexandru cel Bun trecu prin Moldova venind dela Beciu „ginerele chesarului" (?) Ion Paleolog, viitorul împărat țărigrădean. I-au eșit înainte Alexandru Vodă cu mitropolitul Iosif, care cu ieromonachul George *Ceamblac bogoslovul* a fost la soborul al optulea; boerii de divan asistau la această întîmplare. Ion Paleologul se interesă de poporul, de statul, de biserica moldovenească etc. I s'a spus că Moldova este independentă, că bisericește ține de Ochrida. Atunci acela făgădui că va face mitropolia Moldovei independentă ca Ochrida și Ciprul. Ajuns în Constantinopol convoacă sobor a 4 patriarhi și toți mitropoliții, în care se scoate Moldova de subt Ochrida. Hotărîrea scrisă pe pergament fu trimisă domnului moldovean. Mitropolitul George a văzut însuși aceste cărți, care au existat în mînăstirea Neamțului „pănăla stricarea și răsipirea țării, ce s'au întîmplat în domnia lui Dumitrașcu voevod". Ion împăratul a mai trimis lui Alexandru Vodă coroana imperială și alurghidă, port observat de domni până în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, mitropolitului o sfîntă icoană a Maicii Domnului, mitră și sacos, iar doamnei Ana icoana Sf. Anii, care fu așezată în mănăstirea Bistrița, pe cînd icoana Maicii Domnului fu lăsată la Neamț.

Pergamenturile soborului din Constantinopol au fost cetite de Nicolae Milescu la 17 Febr. 1655.

Fratele lui Postolache Milescu — se adaogă — a fost și capuchehaie a lui Ștefan George. Fiind la Constantinopol a tradus biblia, care apoi fu tipărită de Șerban Cantacuzino. Ștefăniță Lupul îl însemnase la nas. — După Braiski Trud 1860 cart. 3 pag. 21 apud Golubinski, Privire scurtă asupra istoriei bisericei etc. trad. Caracicoveanu, Iassi 1897 pag. 44 nota, unde se afirmă — fără să se indice izvorul — că tradiția de mai sus cu împăratul Ioan Paleolog și autocefalizarea bisericii moldovenești era cunoscută către sfîrșitul sec. XVI, adică mitropolitului George Movilă.

1 Ibidem, pag. 31 nota 2.
2 Ibidem, pag. 39, 62.

Ştefăniţă Vodă, măjeriţa din Hîrlău a mers la boerii adunaţi să aleagă un domn nou şi le-a arătat hrisovul, prin care Ştefan Vodă cel Mare o scutise de dări şi declarase că Petru este fiul său: astfel ajunge domn Petru Rareş. Nu este evidentă aici contribuţia lui Neculce?

Nu ştie nimic despre Alexandru Cornea şi din acest caz, caşi din altele reiese că neavînd la dispoziţie textul cronicei lui Ureche, Cantemir a utilizat pe Bielski, la care în cursul textului acestei lucrări trimite pentru Polovţi etc. [1] După Bogdan, fiul lui Lăpuşneanu, adaogă că voturile boerilor îi dau domnia— repeta atitudinea lui Bielski—lui Ioan Armeanul „om foarte învăţat în limba latinească şi grecească, fost coleg de şcoală cu acel vestit erudit grec, Ioan Lascaris, ale cărui scrisori adresate lui există şi azi în *Turco Graecia* lui Crusius". [2] Domnia lui Petru Schiopul şi Iancu Sasul are atîtea lacune, caşi a lui Aron, căruia pe nedrept i se impută că a dat Turcilor Tighina, în loc să scrie despre satele cedate hanului de cără Ieremia Movilă. După Ştefan Răzvan nu se aminteşte trecerea glorioasă a lui Mihai Viteazul prin Moldova, ci se introduce imediat Ieremia Movilă.

Nici seria domnilor din secolul XVII nu este exactă. Cînd scria Descriptio Moldaviae, nu avea cronica lui Miron Costin, are însă ştiri interesante pentru unele domnii, din care cîteva merită anume amintire. La Miron Barnovschi, pe care-l face Polon—Miron Costin îi zice „om de ţară"—spune că din cauza trecerii lui Miron în tabăra polonă, boerii abzic de dreptul de a-şi alege domn, boerii, „dădură Turcilor de bună voe dreptul de a face domn, numai că acesta să fie de viţă domnească şi de religie ortodoxă". [3] Miron Costin spune altceva, ceiace numai interpretat prin exagerare poate să dea explicarea lui Cantemir. [4] La Moise Movilă, ne spune că a fost dăruit de sultan cu trei tuiuri; aceasta în Istoria imperiului otoman o spune la Ieremia Movilă. Domnia lui Vasile Lupu a fost jug pentru Moldoveni; la Duca „născut dintr'un neam necunoscut" ne spune că a putut obţine prin bărbăţia lui nu numai cea mai mare demnitate a Moldovei: domnia, ci şi pe fiica domnului ca soţie, Anastasia, era fiica din altă căsătorie a doamnei lui Dabija.

La domnii următori se aruncă cîte-o lămurire, care se întîlneşte şi'n Istoria imperiului otoman. Dar Constantin Cantemir, zis cel Bătrîn este Constantin III, nu al doilea, cum scrie Cantemir, care nu consideră domnia moldovenească a lui Constantin Şerban. Dimitrie Cantemir este desemnat moştenitor de tatăl său pe patul de moarte şi îl ung doi patriarhi: cronicele amintesc

1 Ibidem, pag. 40

2 Ibidem, pag. 63. Atribuirea greşită, ce o face D. Cantemir, derivă dela aparatul explicativ adaos la scrisoare. Cf. Turco-Graeciae libri octo. ed. Basel 1584 pag. 247 şi urm. Şi aici Cantemir cita din memorie?

3 Ibidem, pag. 64.

4 Miron Costin, Letopiseţul ed. Kogălniceanu ed. 2-a pag. 295 (ed. V. A. Urechia).

pe Gherasim de Alexandria şi Iacob de Ţarigrad. [1] Turcii aprobă însă în domnie pe Constantin Duca: intervenţia—nu ne-o spunea aici —fusese a lui Brîncoveanu. Apoi avem o ştire preţioasă: mărturisirea că sultanul ar fi destinat domn după prima domnie a lui Constantin Duca pe Dimitrie Cantemir. Acesta însă abzise în favoarea fratelui său mai mare, Antioh. Constantin Brîncoveanu era „vrăjmaşul de moarte" al neamului cantemiresc. Este curios că seria domnilor nu este exactă nici chiar pentru vremea colorată în istoria Moldovei prin intenţiile politice ale autorului. Lipseşte prima domnie a lui Mihai Racoviţă; la domnia a doua a acestuia termină zicînd că seracherul de Silistra i-a provocat mazilirea acuzîndu-l de defecţie, pe cînd Neculce arată apriat că Brîncoveanu prin oamenii săi avizase pe sultan că Mihai Vodă vrea să se hăinească, să treacă la Ruşi. Din lipsa iarăşi a unei informaţii mai amănunţite, şi concluziile scoase din seria domnilor pentru a stabili dreptul de succesiune la tronul moldovenesc, sînt şubrede. Căci să luăm una singură: la punctul al treilea afirmă că după stingerea neamului Drăgoşeştilor până în vremea Movileştilor alegerea domnilor a fost lăsată de Turci în sama boerilor, iar cu ceva mai înainte ne spunea că Petru Schiopul, care a fost fiul lui Mircea pretendent muntean şi nu domn, cum din cronica lui Ureche îşi aducea aminte Cantemir, a fost impus de Turci domn ţării. A încerca la începutul secolului XVIII să dai o soluţie alegerii şi dreptului de succesiune al domnilor Moldovei, era o îndrăzneală, considerînd că nici genealogia diferiţilor domni nu era desluşită. Cantemir a dat mai mult decît orişicine, iar erorile derivă din graba, cu care redacta lucrarea, pentru ca să-şi înceapă opera sa fundamentală: Istoria Romînilor din cele mai vechi timpuri până în zilele sale.

Cu informaţia ce o avem azi la îndemînă, găsim lipsuri în toate capitolele *Descrierii Moldovei* şi părţi de corectat. Întrebarea trebue pusă altfel: cunoştea Cantemir, ce se ştia în vremea sa despre faptele în legătură cu trecutul nostru şi dacă izvoarele sînt utilizate cum trebue. În această privinţă numai comparaţia lucrării lui Cantemir cu opera Costineştilor ne dă adevărata măsură a valorii, cîtă o are Descriptio Moldaviae.

O trăsătură comună leagă pe Miron Costin de Cantemir, şi indică predilecţia amîndurora pentru aceleaşi *epoci ale istoriei romîne*. Două lucrări scrise poloneşte ale lui Miron Costin şi una scrisă romîneşte [2] tratează primul şi al doilea descălecat, adică originile, care preocupă şi pe Cantemir în două lucrări. Miron Costin ne-a lăsat pagini de istorie aproape contimporană sieşi. Cantemir la rîndul său scrie şi stărue de atîtea ori însem-

1 La cele două amintite se adaogă: De neamul Moldovenilor. Din ce ţară au eşit strămoşii lor, vezi ed. G. Giurescu, Comisia istorică a Romîniei, Bucureşti, 1914.

1 În Vita Constantini Cantemyrii (Operele ed. Acad. Rom. VII) pag. 76 se arată că la căpătăiul muribundului Constantin Cantemir era şi Dositei, patriarh de Ierusalim.

nind evenimente din vremea sa și cea din trecutul nu prea depărtat de sfîrșitul secolului *XVII*.

Nu se poate afirma că Miron Costin pentru origini este mai bine informat decît Cantemir. Trăsătura de unire, care leagă ca rezultat al cercetărilor pe Cantemir, Costinești și Constantin Cantacuzino stolnicul, este: constatarea unității neamului romînesc de pretutindeni și originea lui romană în legătură cu cucerirea Daciei de Traian. Se despart numai în ceiace privește originea Romînilor din Balcani. In *Hronic* Cantemir va scrie: „Moldoveanii, Munteanii, Maramorășeanii, Romînii de peste Dunăre și Coțovlahii, din țara grecească . . . . toate aceste năroade, dintr'aceiași Romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vreamilor istorii mărturisesc“. 1

După Descriptio Moldaviae cei mai vechi locuitori ai pămîntului romînesc au fost Sciții, pe care cași Miron Costin îi va cobori din Tătari. In vremea Grecilor sînt Geți și Daci, iar în vremea Romanilor Daci, asupra cărora triumfează Romanii. Traian parte îi stîrpește, parte îi împrăștie prin diferite locuri. Dacia rămîne provincie romană colonizată și avea trei părți: măluroasă, mijlocie și muntoasă, împărțire, care nu se mai admite azi. In altă parte a lucrării scrie însă, că Romanii din Dacia au avut servitori daci, unii soții dace, dela care s'a introdus în limbă o samă de cuvinte dace 2. In fața seriei de barbari, care nu se mai întrerupea, Romanii se vor retrage în munți, cei din Moldova in Maramureș. Cînd se vor reintoarce cu Dragoș, fiul regelui (sic!) Bogdan, vor găsi „cîmpi mănoși, udați de rîuri, tîrguri și cetăți întărite, dar *deșerte de locuitori*“. Romanii rămași singuri la nord de Dunăre și'n munți totdeauna și-au avut regii lor. Bogdan, tatăl lui Dragoș, derivă din acel Ioan „domn prea vestit al Romînilor“, cu al cărui nume ne întîlnim în cronica lui Niketas Honiates 3. Toți cei aduși de Traian fuseseră cetățeni romani, deci nobili. Mai tîrziu au venit și streini în Moldova. Descălecătorii fiind toți nobili și-au adus mînă de lucru din țările megiașe. De aceea „țăran curat moldovenesc nu este nici-unul“ 4, ceiace arată și faptul că țăranului i se zice vecin. Cu această ocaziune Cantemir ne dă date interesante despre țăranii vremii sale din Moldova. In Moldova de sus sînt mai multe gospodării țărănești, pe cînd în cea de jos boerii au cumpărat cele mai multe gospodării, au fost supuși și o mare parte dintre răzeși vînzîndu-și proprietatea boerilor. Nu este stabilit, cît să încreze țăranul proprietarului, de moșia căruia ține. Stăpînul nu-i poate lua însă averea particulară: banii și vitele. Bătîndu-l poate însă să-i ia cu sila orice. N'are drept să-l omoare, nici să-l vîndă

1 Hronic, pag. 153; cf. și pag. 157; Descrierea Moldovei, trad. Pascu, pag. 152 etc.; *Hronic*, pag. 242: Arbănașii și Coțovlahii, care locuiau—știa Cantemir—în Epirurile amîndouă.
2 Trad. cit., pag. 15—17, 124, 181.
3 Pag. 53—54, 121, 16, 50, 138.
4 Pag. 146 și urm.

în afară de satul în care s'a născut. După Cantemir „țăranii moldoveni sînt cei mai nenorociți, dacă bogăția pămîntului și sămănăturilor nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor“. Și'n *Hronic* Cantemir va accentua, că boerimea țării de sus are mai mulți mojici podani Ruși, decît de alte neamuri. 1

Liber este oricine, care are proprietate sau dovedește că strămoșii lui au avut cîndva vre-o bucată de pămînt și atunci poate fi primit între călărași, curteni și aprozi.

Cantemir încearcă să ne facă și o oarecare schiță istorică a nobilimii moldovenești. Nu se poate afirma—spune el—că Dragoș a împărțit gradele superioare civile și militare după felul și mulțimea titlurilor de noblețe ale tovarășilor săi, cu care a descălecat Moldova, ci după vrednicie și nobilii au dat nume satelor după numele lor sau au adoptat pentru sine numele satelor 2. Mai înainte ne spunea că Teodor Cantemir pircalab de Chilia și de Smil (sic!), care apărase acele locuri cu vitejie în contra Tatarilor, după ce acestea au fost ocupate de Turci, și-a părăsit proprietățile părintești și a fost dăruit de Ștefan cel Mare cu trei sate în ținutul Fălciu, și a fost făcut mai mare peste codrul Chigheciului și mare căpitan al călăreților chigheceni. Strămoșul astfel inventat al lui Cantemir, dela Silișteni se va zice Silișteanu.

Nobili străini, sîrbi, bulgari, greci, tătari, poloni, cerchezi etc. se refugiară în cursul vremii în Moldova și fură primiți de domni în demnități de boerie, după cum mai mulți moldoveni fuseseră cooptați în noblimea poloneză. Despre Costinești d. e. scrie că sînt Sîrbi. De unde ia această știre? Altădată ne spunea că domnul poate să dea slujbele oricăror persoane ar vrea, fie chiar din treapta cea mai de jos 3. Cea mai mare slujbă din țară, marea logofeție, putea să fie dată unui țăran, dacă vroia domnul.

Boerimea este împărțită în trei categorii 4. Domnul nu poate scobori pe un boier la un grad mai jos, îl poate însă mazili din slujbă. Dar Cantemir nu arată, ca să nu mai rămîie nici o controversă pentru barierele celor trei categorii de boieri. El ne spune că locul dintîiu s'a dat boerilor, pe care domnii îi ridicau la serviciile cele mai înalte, sau erau urmașii unor astfel de familii. Curtenii avînd proprietate strămoșească un sat sau două, constituiau clasa a doua, fără ca să fie însă boeri, categoria a treia o alcătuiau călărașii, sau uzufructierii moșiilor dăruite de domn, pe care-l însoțeau la răsboiu pe socoteala lor.

Cantemir amintește și o a patra categorie: răzeșii, care mai mulți locuesc un sat și-și lucrează singuri pămînturile sau prin muncitori tocmiți. Aceștia, după acelaș Cantemir, s'ar putea numi mai curînd coloni liberi, nu nobili.

1 Hronic, pag. 325.
2 Pag. 138 și urm., 131.
3 Pag. 107, 57.
4 Pag. 86, 139, 100 (despre curteni). Dar Miron Costin în raportul său le zice: boieri.

Constantin Mavrocordat va încerca să discifreze această situaţie şi să stabilească o normă, să stabilească *niamuri* etc.

Intr'altă parte a lucrării sale 1 Cantemir vorbeşte mai pe larg de boeri. Tratează mai întâiu despre *boerii de sfat* care erau: 1) logofătul, (Miron Costin ne spune că semnul demnităţii logofătului era un baston verde incrustat cu osuleţe vopsite galben-auriu, iar Cantemir zice că purta la git un ghiordan atirnat de un lanţ de aur.); 2) vornicul de ţara de jos [=dela Dunăre la Iaşi]; şi aici Costin adaogă că bastonul îi era albastru împletit cu aur; 3.) vornicul de ţara de sus (=dela Iaşi la Hotin, Soroca); 4) hatmanul, care era şi părcalabul Sucevii. După Miron purta baston roşu împletit cu aur, iar în tabără buzdugan. Acesta din urmă afirmă că e o funcţie nouă introdusă de Ieremia Movilă. Noi însă ştim că era mai veche şi se dădea numirea polonă portarului Sucevii încă în vremea lui Lăpuşneanu. (Nicolae Brzeski aminteşte de hatman-vornic); 5) postelnic mare; 6) spătar mare. (Despre ţinuta acestuia Costin dă mai multe desluşiri: cînd la sărbări şi sărbători ţine în stînga sabia, iar în dreapta buzduganul domnesc, are haine şi şapcă aurită. In zile obişnuite, cînd merge domnul la biserică, poartă aceste insignii spătarul al treilea). După ambele informaţii marele spătar administrează jumătate din ţinutul Cernăuţilor, deşi Cantemir într'altă parte, la descrierea ţinuturilor atribue marelui spătar administraţia întregului ţinut. Acelaşi însă spune mai înainte, că dijma ţinutului Cernăuţi revine marelui logofăt, care prin urmare trebue să fi avut de administrat cealaltă jumătate din ţinut. 7) Paharnicul mare ar avea şi administrarea ţinutului Cotnari, care localitate mai înainte fusese arătată ca fiind în ţinutul Hârlăului. Şi Costin îl aminteşte cu stărostia Cotnarilor, nu ne dă datele preţioase ale lui Cantemir despre această slujbă, dar ne spune ce a uitat Cantemir să scrie, că la ospeţe domneşti, era îmbrăcat cu caftan aurit şi încins cu un brîu roşu. Amîndouă izvoarele adaogă la aceste slujbe înalte şi pe vistier, slujbă foarte rea azi, zice Costin, avînd necontenit griji multe şi mari.

Boerii de divan sînt de trei ranguri. Stolnicul mare, comisul mare, medelnicerul mare, clucerul mare, serdarul, marele sulger, jitnicerul mare, pitarul mare, şătrarul mare, armaşul mare, logofătul al doilea, uşarul mare, aga, postelnicul al doilea, logofătul al treilea, căpitanii de darabani ţin de rangul prim, deşi serdarul, logofătul al doilea şi al treilea, postelnicul al doilea, precum şi căpitanul darabanilor se consideră la ordinele celorlalţi, deci ar ţine de categoria a doua. Tot rangului întâiu se socotesc vameşul şi cămănarul. Costin termină seria boerilor de divan cu aga şi ne dă informaţii despre îmbrăcăminte, care nu sînt în Cantemir, detaliind şi alte părţi ale diferitelor funcţii. Stolnicul mare apare la masa domnească în caftan cu flori de aur, încins cu brîu roşu şi are subt ordinele sale pe grădinari,

1 Pag. 99 şi urm.

pescari, administrarea lacurilor de lîngă Prut şi Nistru, lacurile dunărene fiind atunci în mîna Turcilor. Şi medelnicerul mare are caftan cu flori şi e încins cu brîu. Tot cu brîu roşu erau încinşi şi medelnicerii mici, care umpleau la masă paharele cu vin. Despre serdar ne spune că trebuia să-şi aibă sediul sau în Lăpuşna sau în Orhei. 1 In *Hronic* va da şi detaliul, că oştile ţării de jos erau mai înainte subt comanda vornicului respectiv, pe cînd în vremea sa le comanda serdarul, care ascultă de ordinile hatmanului. 2

Cantemir ne înşiră şi pe boerii de rangul al doilea şi al treilea, dîndu-ne informaţii, care sînt unice în cartea lui. Slujitorii interni ai curţii domneşti se ziceau boerinaşi.

Ni se prezintă şi numele familiilor boereşti din Moldova, dintre care unele sînt foarte vechi, altele însă au origine foarte proaspătă: se pot recunoaşte boerii, mulţii boeri făcuţi, ridicaţi de Constantin Cantemir şi de înaintaşii imediaţi ai acestuia. 3 Şi cronica a însemnat supărarea boerilor mari pe Constantin Cantemir. „Erau la curtea domnească boeri mari tot feciori de mojici, Codreni şi Gălăţeni, şi zicea Cantemir Vodă că domnul face niamurile, domnul le stinge; şi-i erau urîţi feciorii de boieri, să nu-i vază în ochi, după cum îi era natura lui" — a însemnat Neculce. 4

Scriind despre boerimea vremei sale Cantemir este prins de nostalgia vremurilor trecute, mai bune. Se indignează că'n vremea sa „mîndria creşte cu sărăcia", că fel de fel de oameni sînt ridicaţi la cele mai mari slujbe. Aşa îşi explică Cantemir că printre cei mai mari boeri se întîlneau în vremea sa „oameni trufaşi, aroganţi, presumţioşi, incapabili nu numai de a administra statul, ci lipsiţi total de disciplina moravurilor, oameni, în care nimic nu vei găsi de lăudat, decît doar că natura lipsită de educaţie şi instrucţie, a dat unuia sau altuia vre-o calitate"... Societatea moldovenească, în care Cantemir era un întîrziat, se găsea în preajma epocei fanariote, pentru a cărei înţelegere Cantemir răbojindu-şi impresiile ne da cheia necesară.

Din nici o altă parte nu ştim pentru secolul XVII aşa de detaliat ceremonia instalării şi confirmării în diferitele slujbe boereşti, cum o arată *Descriptio Moldaviae*, 5 unde ni se dau amănunte şi despre obiceiurile Moldovenilor, despre ceremonia nunţilor şi logodnelor, ne spune, cum se înmormîntau Moldovenii, ni se arată superstiţii populare, cîntece etc., cum fără să le înţeleagă totdeauna ni le va descrie către sfîrşitul secolului XVIII Wolf, Sulzer, Raicevich etc..

De cîte ori este vorba de stat, Cantemir încearcă să ne

1. Miron Costin, Opere complecte ed. V. A. Urechia, II, pag. 128 şi urm.. Wolf in Beiträge etc. pag. 79—80 dă Chişinău pentru Orhei.
2 Hronic, pag. 244.
3. Trad. cit., pag. 140 şi urm.
4 Ed. cit., pag. 240.
5 Trad. cit., pag. 143 şi urm.

dele adevărate capitole de istorie, care însă considerînd insuficien[ța] informației de atunci, azi totdeauna au nevoe de comentariu.

Insistă foarte mult asupra originilor, care sînt curat rom[ane] și subliniază afirmînd că puținii Daci sau femeile dace ajunse soții a[le] Romanilor, n'au alterat compoziția adevărat romană a poporului mo[l]dovenesc, după cum nu a stricat-o străinimea refugiată și admisă [în] rîndurile noastre. Combate ideia lui Aeneas Sylvius că Moldov[a a] fost numai loc de surghiun pentru Romani. Urmașii cetățeni[lor] și soldaților romani aduși de Traian au locuit neîntrerupt [în] Dacia—teza aceasta a arătat-o apoi pe larg in *Hronic*,[1] —iar [cu] venirea Romanilor cu Dragoș era a doua descălecare. Cantem[ir] întîrzie totdeauna cu plăcere și detaliază, cînd e vorba de [a] arăta cea mai veche viață romînească pe plaiurile și cîmpi[ile] moldovenești. Antichitățile îl interesează foarte mult. Totdeau[na] caută să identifice localități din vremea sa cu localități amint[ite] în scriitori greco-romani, cînd amintesc aceste locuri,[2] amintes[c] urme preistorice lîngă Cosmin, Bîrlad, la Prut, unde cași [M.] Costin[3] atribue lui Herodot că au fost Taifalii. Cantemir afirmă c[ă] însuși a ordonat să se facă acolo cercetări.[4] Unele tîrguri, c[e]tăți după părerea lui ar putea fi nu numai romane sau genove[ze] ci și dela Daci.[5] Ni se descrie valul lui Traian, despre care, c[a și] despre cetăți putuse ceti și'n „Istorioara de Dachia" a lui [M.] Costin, deși același ceartă pe istoricii mai vechi și mai noi c[ă] n'au pomenit nimic despre această „mărturie veșnică" a rom[î]nității noastre. In *Hronic* specifică însă faptul că nu știe de un[de] au luat Miron și Nicolae Costin povestea cu *troianul*.[6] Dar „[ț]ăran curat moldovenesc nu este nici unul". Numele de *vecin* es[te] o indicație că sînt din țările dimprejur.[7] Țăranii aduși din P[o]lonia în Moldova de mijloc și-au uitat complect limba. Mai ș[tiu] leșește și rutenește numai țăranii dela granița către Polonia.

După reîntoarcerea Romînilor în regiunile, cîmpiile, plaiur[ile] mănoase, care au constituit țara Moldovei—numele îl explică aic[i] Cantemir după tradiția cunoscută a descălecării—urmă o înf[lo]rire repentină a vieții de stat, înflorire în strînsă legătură c[u] calitatea descălecătorilor și bogățiile țării, despre care auto[rul] ne dă amănunte totdeauna binevenite pentru cercetători. Ștef[an] cel Mare a dat țării cele mai întinse hotare. Dar dela lupta c[u] regele Mateiaș, Cantemir ajunge la concluzii, care nu și găse[sc] sprijin în altă informație: în baza unui tratat de pace închei[at] de Ștefan cu regele Mateiaș, cel dintâiu ar fi cîștigat pentru Mo[l]dova din șirurile de munți, care despărțeau de Ardeal, „acele păr[ți]

1 Pag. 138.
2 Pag. 27 și nota, 28, 29, 30 nota, 31 și nota 1, 32, 33, 36.
3 De neamul Moldovenilor, ed. cit., pag. 46 aparat.
4 Trad. cit., pag. 29.
5 Ibidem, pag. 41.
6 Hronic, pag. 192.
7 Pag. 147–8.

care se aflau la mijloc între rîurile care curg în Moldova. Așa dar o linie a fost dusă dela izvoarele rîului Cirimuș, peste izvoarele rîurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Trotuș până la rîul Milcov".[1] Epoca lui Ștefan cel Mare reprezintă apogeul statului moldovenesc și după el începe *descreșterea*, care va merge până „la sărăcia care este acuma".[2]

Ne arată, cum schimbaseră Turcii hotarul spre Marea Neagră. Luînd Basarabia și Thighina, hotarele moldovenești au fost trase mai spre nord așa că în vremea lui Cantemir, Moldova avea hotar în această parte Prutul, dela gură până la satul Traian „de aici la șanțul lui Traian peste rîul Botna și în linie dreaptă la gura rîului Bîcul, unde se varsă în Nistru". Cantemir știa că provincia adaosă de Ștefan cel Mare la nord mergea până la gura rîului Serafineț.

(Va urma) **I. Minea**

---

1 Trad. cit., pag. 19.
2 Ibidem, pag. 20.

Balaurul

„Fraţii mei! a început cu mare putere comisul Ioniţă, şi s'a ridicat în picioare, cit era de nalt şi de uscat; adevăr mărturisesc în faţa lui Dumnezeu că istorisirea cuvioşiei sale părintelui Gherman mi-a zbirlit părul subt cuşmă; dar ceiace vreau să spun eu e cu mult mai minunat şi mai înfricoşat!

— S'ascultăm povestirea comisului... a strigat atunci cu glasu-i răpezit, moş-Leonte Zodierul. S'ascultăm povestirea cinstitului comis! Să vedem dacă avem pe lingă noi ce ne trebue şi s'ascultăm. Chiar tare voiam să te rog, comise Ioniţă, să nu-ţi uiţi datoria şi cuvîntul. Noi, aici, decînd ţin eu minte, încă de pe vremea Ancuţei celei dedemult, am luat obiceiu să ţinem sfaturi şi să ne îndeletnicim cu vin din Ţara-de-Jos. Gustînd băutură bună, ascultăm întîmplări care au fost. Socot eu, cinstite comise Ioniţă, că nu se mai găseşte alt han ca acesta cit ai umbla drumurile pămîntului. Aşa ziduri ca de cetate, aşa zăbrele, aşa pivniţă, aşa vin, — în alt loc nu se poate. Nici aşa dulceaţă, aşa voiebună ş'asemenea ochi negri: eu parcă tot subt ei aşi sta până ce mi-a veni vremea să mă duc la limanul cel fără de vifor... Nu trebue să-ţi încrunţi sprîncenele, jupîneasă Ancuţă, căci eu am fost prietin maicii tale. I-am căutat şi ei în cartea de zodii, cum ţi-am căutat şi dumitale. Foarte bine şi foarte adevărat i-am spus, şi socot că nici dumneata n'ai rămas nemulţămită.

— Ba am fost mulţămită, răspunse hangiţa rizînd.

— Se 'nţelege, căci altfel nu se poate, jupîneasă Ancuţă; căci eu în taşca asta dela şold am carte veche întru care se spune tot adevărul. Cînd m'ai întrebat, ţi-am spus toate după rînduială: mai ales că porţi după dumneata miros de busuioc şi faci pe bătrîni să dorească anii tinereţii.

— Asta-i foarte adevărat, întări răzeşul dela Drăgăneşti; însă asta o puteam spune şi eu, fără carte de zodii.

— Se poate, comise Ioniţă, şi te poftesc, nu-ţi uita cuvîntul. Cum am spus, asemenea poveşti numai la un asemenea han

se pot auzi. Deci am ascultat pe părintele Gherman, care iar s'a învălit întru întristarea sa şi tace. Ci eu nu ştiu, comise Ioniţă, dacă ai să poţi a ne arăta ceva mai înfricoşat. Vă spun drept că numai odată, decînd sînt, mi-am mai simţit aşa inima, ca potîrnichea în căngile şoimului".

Hangiţa a întors spre bătrîn ochii ei aprigi, c'un glas pripit:

„Cînd ai văzut întâiu balaurul, moş-Leonte!

— Da, încuviinţă bătrînul, cînd am văzut întâiu balaurul".

Toţi ne-am întors pe dată către zodier, şi s'a ridicat şi părintele Gherman din barba sa.

„Ce vorbeşti de balaur, frate? a întrebat cu tulburare comisul Ioniţă, şi s'a aşezat la locul lui. Care balaur? — Şi ne privea încrucişat şi nedumerit, parcă atunci căzuse între noi.

— Cînd am văzut întâiu balaurul... grăi cu linişte moş-Leonte. Eram aşa, flăcău trecut de douăzeci de ani, şi părintele meu mă învăţa meşteşugul lui, căci şi el a fost zodier şi vraciu care nu se mai afla pe lume. Şi pe după Sîntilie, stînd cu el la tîrlă pe dealul Bolindarilor, îmi arăta ziua buruenele şi rădăcinile pămîntului, iar noaptea stelele cerului. Atuncea am văzut întâiu balaurul".

Răzăşul dela Drăgăneşti răsuflă prelung şi aruncă o privire ca de duşman spre moş Leonte:

„Asemenea dihanie mie încă nu mi s'a arătat... mărturisi el, şi glasul parcă-i era slăbit şi fără curaj. Spune răpede, moş-Leonte, căci vreme mai avem destulă.

— Mult n'am de spus, se apără zodierul, fără decit numai ce-am văzut. Cu voia comisului Ioniţă, am să povestesc, — şi mare dorinţă am să ascult pe urmă istorisirea dumisale"...

Moş-Leonte îşi potrivi cu coatele chimirul, îşi pipăi taşca, şi se uită în juru-i, ca să se încredinţeze că oala cu vin i-i la îndămînă. Era un ţăran dela noi, de pe Moldova, ras şi cu musteaţa albă, plin la obraz, voinic şi c'oleacă de pîntece. Şi cînd grăia şi rîdea i se vedeau măselele ca nişte bucăţi de criţă. „Cît am moara asta, striga el cînd avea chef, nu mă tem de Cea cu dinţii lungi"...

Incepu a vorbi cam răpezit, cum îi era obiceiul.

„Apoi cum ţi-aşi spune eu mai degrabă asemenea întîmplare, cinstite comise? cuvîntă el. Trăia la noi, la Tupilaţi, pe vremea aceia, un boier mare şi fudul: îl chema Nastasă Bolomir. Era nalt şi 'ncruntat ş'avea pe piept o barbă mare cît o coadă de păun. Acu' se 'nsurase el de două ori, cu toată rînduiala. Şi luase întâia oară o fată de boier dela Bîrlad, ş'aceia mult n'a putut suferi asprimile şi miniile lui şi s'a întors bolnavă şi plîngînd la părinţii săi. Iar de-al doilea s'a însoţit cu văduva unui grec Negrupunte: frumoasă femee ş'aceia, şi bogată. Dar n'au trecut doi ani decînd le-a pus popa cununiile pe cap — şi 'ntr'o toamnă am văzut-o galbănă şi ovilită, parc'o

bătuse bruma; și s'a dus la doftori prin străinătăți, unde-a și murit. A rămas boierul nostru singur o vreme, și i se dusese numele că-i mor nevestele. Erau muieri în sat, frumoase, dar proaste, care stupeau după dînsul, cînd îl zăreau, ca după dracu'. Tata chiar spusese rîzînd că deacuma cuconu' Nastasă Bolomir moare văduvoiu,—dar nu-i pasă, căci are curtea plină de țigănci tinere... Așa trecînd o vreme, numai ce s'aude că boierul se 'nsoară iarăși. Cum se poate? Cu vre-o văduvă de cele de abanos, cu vre-o cneaghină de cele dela Muscali, care umblă cu ciubote de iuft și cu nagaică: numai așa femee ar fi pe potriva lui... Cînd colo, ce vedem noi? S'a dus la Ieș și s'a cununat chiar la sfînta Mitropolie, ș'a adus la Tupilați în droșcă cu patru cai o copilă ca de șaptesprezece ani. Cînd s'au dat jos la scara curții, deabia ajungea cu capul la barba lui. Și era bălae și rîdea, parcă era soarele. Iar babele, dela poartă și de pe lîngă odăile slugilor, au prins a o căina ș'a o plînge: că-i așa de puținică și de frumoasă,—ș'are s'o răpue și pe asta bărbosul. Iar Bolomir a luat-o așa, frumușel, de două degete dela mîna stîngă ș'o purta ca pe-un odor de mare preț pe treptele de piatră, așternute cu covor. Dar n'a apucat a o duce până sus, că numai s'a întors cătră dînsul rîzînd, a clătinat din cap și parc'a vrut să-l împungă cu niște cornițe; s'a desprins de el ș'a fugit singură înainte.

Era și tătuca de față. A clătinat el din cap și nu i-a plăcut o treabă ca asta.

Așteptăm noi o vreme, după vorba babelor: vedem că cucoana Irinuța nu-și pleacă fruntea. Ba-i eșiseră două ruje în obraji, și rîdea totdeauna arătînd niște dinți mititei ca de șoricel. Dar erau pe semne dinți ascuțiți, căci pe boierul nostru cel mare îl vedeam mai scăzut și mai tăcut. Avea cucoana Irinuța gust să se plimbe până la Roman, ori să se răpadă până la Ieș, apoi numai un deget mișca ș'o vorbă îngîna și cuconu' Nastasă își pleca barba și-i făcea pe voie. Acu' nevasta grămăticului și cu cămărășița aflaseră nu știu de unde că drăcușorul boierului nu-i nici bogată și nu-i nici din cine știe ce neam. Un fel de fată a unei nepoate de-a părintelui mitropolit.. Așa zîmbeau ele și făceau cu ochiul vorbind despre asta, cum îi treaba muierilor, că eu, ca un flăcău prost ce mă aflam, nu înțelegeam nimica.

Acu' într'o vară, mă aflam la tîrlă, precum am spus, și de la Sîntilie venise la oi și tata; și stăteam într'o colibă de frunzari aproape de malul Moldovei, mai la o parte de ciobani. Și de-acolo dela noi se zăreau gîrlele și scruntarele și hanul acesta; la spate, departe, erau pădurile și munții până unde se vede ca o negură albastră. Ce se mai întîmplase în sat, la curte, nu știam, și nici nu mă îngrijam eu de asta. Iaca 'ntr'un rînd, la amiază, fiind singur și priveghind ceaunul pus în cujbă deasupra focului,—aud tropot de cal și văd cu mare uimire pe cuconu' Nastasă Bolomir oprindu-se și descălecînd la coliba noastră, în singurătate.

„Noroc bun, băiete,—zice,—tu ești feciorul lui Ifrim zodierul?

— Sărutăm dreapta, cucoane, eu sînt.

— Unde-i tată-tu?

— Tătuca,—zic,—îl la făcut fîn nu departe de-aici, pe coastă. Trebue să vie la mîncare.

— Dă o fugă și-l cheamă. Să vie numaidecît în clipeala asta!"

Eu stăteam în cumpănă; dar boierul s'a uitat așa de urît la mine ș'a întins mîna spre harapnicul dela oblînc, încît am și apucat-o pe coastă, cu capul gol. L-am întîlnit în drum pe tătuca: venea la mîncare. Cînd a auzit că-l cheamă așa de aprig boierul, a făcut: Hm! ș'a clătinat din cap; dar nu mi-a spus nici o vorbă. Cînd am ajuns la colibă, am găsit pe boier tot lîngă cal, sprijinit c'un cot în șea și cu barba 'n piept. Eu m'am dat în dosul frunzarului. Tătuca a pășit cu îndrăzneală înainte.

„Ce cauți aicea, bre Ifrime? grăiește boierul cu supărare. Eu te caut în sat și tu sălășluești în pustie?

— Sărut mîna, luminate stăpîne, răspunde tata; am venit la nevoile mele. Dar dacă mi-ai fi trimes, măria-ta, un cuvînt, aș fi lăsat tot și m'aș fi înfățișat numaidecît la curte.

— Știu, grăește boierul tot supărat,—dar eu n'am cînd aștepta. Ascultă, Ifrime,—nimene nu știe și poate nici tu nu știi, ce amărăciune mare apasă sufletul meu.

— Supărarea-i dela Dumnezeu, stăpîne, și trece.

— Nu trece. Vorbești ca proștii, pentrucă nu știi.

— Ba știu, măria-ta, că supărările de dragoste sînt mari, dar trec ș'acestea..."

Boierul s'a uitat la el încruntat:

„Ce știi tu, bre Ifrime?

— Măria-ta, zice tata, eu știu multe, c'așa-i darul meu. Eu cetesc nu numa 'n zodii, ci și pe obrazul omului.

— Atuncea știi tu, bre Ifrime, că 'n casa mea a intrat un demon și că nu mai pot avea liniște?

— Știu, luminate stăpîne.

— Știi tu că mă chinuește ca pe domnul nostru Hristos? și-s ca un om însetat pe care-l pedepsești legîndu-l de colacul fîntînii?

— Așa este, stăpîne, precum spui.

— Ascultă, omule: n'am putut face nimica nici cu mînia, nici cu rugămintea. Și pentru puțin lucru, mi-am supus toată ființa mea ca un rob. Iar acuma, chiar în dimineața asta, cămărășița mi-a adus rușinoasă veste: că drumurile soției mele la Roman sînt pentru ocara mea și obrazul cuconașului celui mai mare al lui Vuza Vornicul. Este unul Alixăndrel Vuza, poate l-ai și văzut: în vara asta a intrat în casa mea de două ori, subt cuvînt că are de vînzare niște cai albi din țara muscălească. El însă venea pentru altceva, și eu n'am înțeles. Acuma am ho-

tărit eu în inima mea ce să fac, am venit însă şi la tine, ca să nu greşesc cumva. Tu eşti un om care poţi cunoaşte adevărul şi vreau să mi-l ceteşti şi mie"...

Boierul nostru era aşa de tulburat şi aşa de rătăcit, cum am văzut puţini oameni în viaţa mea. Işi rodea barba şi n'avea astîmpăr. Iar tătuca fără întîrziere a intrat în colibă şi a eşit în clipă cu taşca aceasta pe care o vedeţi la şoldul meu. Şi scoţînd cartea, s'a aşezat lîngă foc pe scăunel, a îmbalat degetul ş'a început a întoarce foile. Boierul aştepta în picioare, lîngă cal.

„Măria-ta, în ce lună şi'n ce zi ai văzut lumina lumii?

— M'a născut neneaca într'o Marţi, Ifrime, în optsprezece zile a lunii lui Octomvrie.

— Atuncea, a cuvîntat tătuca pe gînduri, se cuvine să deschidem la zodia Scorpiei, căutînd şi'n alte locuri, după rînduiala adevărată. Luminate stăpîne, aicea se spune adevărul, cumcă măria-ta eşti om mînios: deci cunoscînd această patimă, nu trebue să te laşi în voia ei"... Şi a prins a-i ceti tata din cuvintele zodiei,—cele ce se potriveau unui asemenea om naprasnic cum era boierul nostru... Şi cugeta că poate va putea să-l domolească.

Dar boierul îşi scutura barba cu mare nerăbdare.

„Spune-mi, Ifrime, ce scrie despre căsnicia mea".

Tătuca s'a uitat cu luare-aminte în carte şi i-a răspuns astfel:

„Măria-ta, casa nunţii domniei tale este Taurul. Cununia cu cucoana Irinuţa ai pus-o măria-ta în luna lui April, în săptămîna luminată, după sfintele Paşti. Deci aceasta este însoţirea cea bună şi adevărată după zodie. Iar aicea, stăpîne, scrie astfel: casa împreunării nunţii lui este Taurul, atuncea va avea mare noroc cu muierea lui...—Şi mai spune aici mai departe, măria-ta: casa norocului lui este cumpăna: la acel ceas va avea tulburare mare a mincinoaselor mărturii... Apoi, slăvite stăpîne, dacă sînt scrise aici aceste cuvinte, apoi atuncea eu socot că vorbele auzite sînt netrebnice, şi trebue să depărtezi dela inima măriei tale gîndurile cele rele"...

Boierul a stat puţin cugetînd.

„Se poate, Ifrime, să fie cum spui tu?

— Slăvite stăpîne, aşa este precum spun.

— Atuncea dece s'a dus la Roman cucoana Irinuţa? A plecat eri, cu vorbă că vine azi.

— S'a dus, măria-ta, căci aşa a voit Dumnezeu, să nu se întîmple o cumpănă, după vorbe mincinoase şi mînie...

— Se poate... a mormăit boierul ceva mai domolit. Intr'adevăr, altfel, s'ar fi întîmplat faptă cumplită... *Aferim*, omule; am auzit vorbe adevărate din cartea ta şi altădată. Atuncea ce socoţi tu că trebuie să fac?

— S'aştepţi, măria-ta, căci are să fie bine..."

Cu acest cuvînt a plecat boierul dela coliba noastră. Iar

tătuca s'a uitat după el lung şi zîmbind, pănăce nu l-a mai văzut. Apoi a lăsat ceaunul în cujbă pe focul stins şi mi-a poruncit să pun calul la căruţă. Cuibărindu-ne amîndoi în iarbă, ne-am lăsat la vale, am trecut prin vad,—şi am mînat numai o fugă până aici la han. Aicea sta aşteptînd în prag Ancuţa cea de altădată.

O întreabă tătuca răpede, trăgînd căruţa lîngă prag:

"Fină Ancuţă, spune-mi, te rog, o vorbă bună. Asară a trecut cucoana Irinuţa dela Tupilaţi spre Roman?

— Trecut, cum nu, nănaşule...

— Şi înapoi aşa-i că încă nu s'a întors?

— Nu. Poate-a trece mai cătră sară.

— Atuncea ai spus, fină Ancuţă, cuvînt plăcut lui Dumnezeu.

— Dar ce este?

— Ce să fie? S'a milostivit un suflet bun să deschidă ochii lui Bolomir—ş'acum el îşi scutură barba, crîşcă şi vrea să verse sînge.

— Cum se poate! Cine-a făcut asemenea faptă?—a ţipat Ancuţa pocnindu-şi palmele. S'o omoare şi pe asta, după ce-a asuprit ş'a pus în pămînt două femei? Partea lui pe lumea cealaltă are să fie Caraoschi,—încaltea las' să-i plătească una de-a noastre şi pe astă lume"...

Aşa vorbind părintele meu cu jupîneasa Ancuţa, amîndoi s'au sfătuit s'aţie drumul cucoanei şi să-i deie de ştire să se păzească.

Intr'adevăr, cinstite comise şi oameni buni, asta s'a întîmplat chiar în ziua aceia, pe la toacă. Soarele se 'nvăluise la amiază în mare ferbinţeală şi'n aburi, şi de pe munte se ridicau împotriva lui nouri alburii. Cînd s'a întins umbra asupra şleahului, iaca vedem venind de cătră Roman în nouri de pulbere căleaşca cu patru cai a cucoanei. Trece în lungul unui lan de păpuşoi, pe lîngă un colţ de dumbravă,—şi tătuca ese înainte, în mijlocul drumului, şi începe a face semne de primejdie cu braţele.

Ţiganul depe capră opreşte. Atuncea din colb a eşit înainte cătră tata un călăreţ tînăr pe-un harmasaraş negru. Tata l-a cunoscut numaidecît, după frumuseţe şi după îndrăzneala ochilor.

„Cucoane Alixăndrel, zice tata; întoarce-te, că-i primejdie. Nu cuteza a trece mai departe.

— Ce este, omule?"—s'a auzit şi glasul cuconiţei; ş'am văzut-o plecîndu-se la scara trăsurii, cu gătelile ei albe, subt un cortel trandafiriu şi mititel.

Atuncea s'au întîmplat două lucruri. A pornit dintr'odată a juca un vînt iute dinspre apa Moldovei ş'a mînat pulberile pe mirişti ca pe nişte perdele. Şi 'ntr'acelaşi timp am văzut dinspre cornul de dumbravă năvălind boierul, cu barba 'n două părţi, cu slujitorii după el, răcnind toţi cu mare glas.

Am rămas încremeniţi, şi eu am simţit pe mine cămeşă de ghiaţă. Alixăndrel şi-a opintit harmasaraşul în două picioare ş'a cercat a trage un pistol dela coburi. Cucoana Irinuţa a slo-

bozit un țipet și s'a ascuns subt cortel. Boierul cu slujitorii s'au năpustit, au încunjurat trăsura, au prins pe tata ș'au dat jos din șea pe feciorul vornicului Vuza.

„Mișele!—răcnea cu strășnicie Bolomir cătră tătuca. Asta-i credința ta, ș'așa-ți este știința? Luați-l și legați-l și să-mi jupiți din spinarea lui de-o păreche de papuci; dar să nu cumva să-mi iasă pielea c'o crestătură, ori c'o spărtură, că vă spînzur! Și tu, hoțule! Ești feciorul vornicului Vuza?—ești neam de boier? Am să vă arăt eu la amîndoi, și ție și jupinesei, cum știu eu să plătesc... Măi!—se 'ntoarse el cătră argați, apucați și desfundați căruța solomonarului și descalțați-i roatele de ciolane, și după ce-ți lăsa-o numa'n pinteni, să-i legați pe amîndoi de dînsa,—c'așa vreau să-i duc numa'ntr'o goană la Ieș, până'n ogradă la sfînta Mitropolie"!

Țiganii au și apucat căruța ș'au prins s'o fărme și s'o descalțe. Alți slujitori au apucat pe tătuca între harapnice. Unii au prins a rupe straiele de pe Alixăndrel Vuza. Iar spre cucoana Irinuța s'a îndreptat pufnind de mînie și giffind, însuși boierul, cu biciu plumbuit în mîna stîngă. Îi căzuse cușma din cap și vîntu-i împrăștia și-i amesteca barba cu pletele.

Atunci a răsărit de subt cortelașul ei cuconița, sprintenă, subțire și mînioasă ca o viperă. Și l-a înfruntat c'un țipet și cu ochi plini de ură:

„Nu te-apropia de mine, urîtule și blăstămatule"!

Zvîrlise cortelul și deodată îi crescuseră parcă la mîni ghiare agere, cu care-și amenința soțul. Mi s'a părut că văd în părul ei auriu și cornițele cu care voise odată să-l împungă. În același timp tatăl meu răcnea cu glas înalt subt cuțitul lui Pîrlea țiganul:

„Cucoane Nastasă, are să te-ajungă mînia lui Dumnezeu"!

Cînd a răcnit astfel subt cuțit bătrînul, s'a făcut o clipă tăcere. A scăpărat ș'a trăsnit cu sunet mare în munte. Și deodată am văzut cerul îmbrăcat cu boltă joasă de nouri, și vîntul veni dela asfințit c'o izbitură, închizînd și detunînd ușile hanului.

Peste Moldova, dincolo de dealul Bolindarilor, cerul se mișcă și se aplecă rotindu-se împotriva pămîntului; ș'un muget peste fire și nemaiauzit umplu văile venind dintr'acolo; și toată lumea care se afla față, întorcînd ochii holbați, a văzut balaurul venind în vîrtej sucit, cu mare iuțeală.

L-am văzut și eu și m'am cutremurat. Venea drept spre noi. Cu coada subțire ca un sul negru pipăia pămîntul, și trupul i se înălța în văzduh, iar gura i se deschidea ca o leică în nouri. Și mugind, venea cumpănindu-și coada; iar în răsuflările lui sorbea și juca în slavă clăi de fîn, acoperișuri de case și copaci dezrădăcinați. Și peste mugetul lui ne învălui c'o revărsare de grindină și ape, parcă'ar fi luat pe sus albia Moldovei ș'ar fi prăvălit-o asupra noastră..

La vederea puterii lui, Țiganii au căzut cu fețele la pămînt.

Ancuța s'a mistuit undeva într'o cotruță a hanului. Eu m'am răpezit la tata să-l dezleg,—ș'abia am avut vreme să mă tupilez lîngă el, subt căruța cu roatele fără ciolane. Droșca, cu caii învăluindu-se, a întors în loc ș'a apucat-o în goană spre Roman, avînd și pe feciorul vornicului Vuza într'însa. Iar balaurul, alungind în partea cealaltă pe boier, l-a cuprins, l-a sucit și l-a izbit amestecîndu-i barba cu vîrtejul,—pân'ce l-a lepădat aproape mort într'o rîpă, mai încolo. Și cum s'a întîmplat asta, năvala de ape și piatră a stătut, și numai mugetul fiarei a mai rămas stăpînind,—ș'am văzut-o cum se ducea cătră miază noapte, ca un stîlp, pe urmă ca un fum, până ce încet-încet s'au alinat cuprinsurile.

Apoi dintr'aceia i s'a tras moartea lui Bolomir. Iar unii oameni au scornit că părintele meu ar fi chemat balaurul, din salașul lui. Ca solomonar cuminte, tata îi lăsa pe oameni să vorbească,—însă el știa mai bine decît oricine de care poruncă ascultase dihania furtunilor. Intr'adevăr, de drăcușorul cel balan nu s'a mai auzit nimic, și nimene nu l-a mai văzut niciodată.

Mihail Sadoveanu.

La moartea lui Anatole France

L-am văzut, sînt de atunci patru ani, într'o stradă din Paris. Ceiace impresiona în această figură de octogenar era paloarea ei diafană. O mască de ceară prin care nu străbătea nici o şuviţă de singe. Pe deasupra, o piele uscată ca pergamentul făcută, parcă, dintr'o materie anorganică. Nicăeri, nici o urmă de sanguinitate în această fantomă deplin spiritualizată, în care descompunerea materiei nu mai avea ce căuta, fiindcă corpul, eliminînd ceiace era organic în el, se pietrificase într'un echilibru chimic stabil, capabil să cunoască eternitatea.

Asimilarea şi dezasimilarea se opriseră într'o justă echivalenţă.

Mi-am zis atunci, în deplină credulitate, că, în baza unui misterios paralelism psihofizic, trupul luase forma cea mai potrivită unui suflet ce izbutise să alunge din el toată bestialitatea vie, aceia care trăeşte violent, dar care, atinsă de germenii morţii se descompune fulgerător. Caşi fachirii indieni, Anatole France putea să trăiască mult, fiindcă în el nu mai avea ce să moară. Şi fiecare, cu restul fatal de suflet ancestral ce-i mai rămîne gîndea: cine ştie dacă nu se întîmplă cu el minunea aceia, pe care milenii de încordare o aşteaptă, cîndva, la apusul civilizaţiilor.

Astăzi, faptul ireparabil e o simplă unitate care se adaugă imperceptibil la numărul infinit de speranţe decepţionate, pe care nebunia de Sisif a lumii, încă din noaptea timpurilor, se îndărătniceşte să le refacă la fiecare ocazie.

Totuşi, moartea aceasta, pentru mulţi oarecare, dă de gîndit. Ea e o dîră de mitologie care străbate timpurile, din antichitate până azi. Atît era de plin cu lumea senină a vechei Elade, atît crezuse în zeii ei, încît fiinţa lui s'a modelat încetul cu încetul după secretul zeităţilor antice. Acelaşi voit şi declarat amestec de perfecţie şi slăbiciune, aceiaşi picantă notă omenească, care se aşterne ca un accent pe monotonia desăvîrşirii divine, aceiaşi conştiinţă de limită, de sfîrşit, fără de perspectiva căreia, nu există adevărată voluptate—căci nimeni nu poate şti, dacă nu cumva ideia morţii, ameninţînd veşnic cu neantul, nu oferă cadrul antipodic din care reesă plăcerea.

Astfel de zei, pătaţi de imperfecţie, ne sînt mai aproape, fiindcă posedăm în noi, măcar la unele din gesturile lor, criteriul de a le înţelege.

Dacă gîndim o clipă la senzul în care a evoluat omenirea, o concluzie firească ne apare: mersul omului e în contra biologiei, am zice aproape în contra vieţii. Intelectualitatea, morala, religia, iubirea sînt capitole care n'au nimic de aface cu instinctul de conservare.

Toate sînt victorii ale absurdului asupra logicului. A gîndi în loc de a lucra, a erta în loc de a urî, a te închina idolilor şi a jertfi viaţa pentru fictiva lor plăcere, iată conduite pe care logica directă, rapidă, a fiziologiei animale nu le cunoaşte. Gloria omului e de a se cheltui pentru nimic. El însuşi, marele maestru a spus-o: „dacă toţi oamenii s'ar transforma în intelectuali, planeta ar fi periclitată". Dar această absurdă intelectualitate care eliminase dintr'însa omenescul, creindu-şi alături de viaţă o altă lume, era el. Inteligenţa sa monstruos hipertrofiată nu cunoscuse legile adaptării practice. Se dezvoltase în sarcina aceasta stranie, de a gîndi, de a nega şi depăşi apoi lumea, dar mai ales de a se măsura şi nega pe sine; cu o furie destructivă plină de nobleţă generoasă, oferindu-se, în momente de suprem lux sufletesc, în dar, ilogismului universal.

Şi prin alte aspecte ale persoanei sale, marele maestru, suise o treaptă mai mult, peste aceia pe care o atinsese speţa noastră comună. Nu s'a înfuriat şi nu s'a lăudat, n'a urît, n'a batjocorit, nu s'a dat niciodată în spectacol. Bunul gust i-a fost

așa de definitiv, încît l-a dezlipit cu totul de obiectul cel mai frequent al patimilor: gloria și corolarul său invidia. N'a polemizat, propriu zis, niciodată cu nimeni și nici n'a cunoscut vanitatea eforturilor disproporționate.

Te înfricoșează atîta măsură. Figura sa n'are nimic omenesc fiindcă nu conține într'însa ridicolul. Ori, nimic nu leagă mai mult decît conștiința ridicurilor respective. La dînsul, nici o urmă de toate acestea. Perfect până la absurditate, nu s'a lăsat niciodată complect înțeles de comunul muritorilor. Cași Moise al lui Vigny, el a fost admirat, temut și singur. Poate chiar că o ușoară rancună a plutit în jurul său, ca în jurul zeilor lui Homer, nutrită de acei pe care i-a ofensat cu perfecțiunea sa. Căci ceiace numim de obiceiu om simpatic e cineva care lasă să i se observe ceva inferior nouă. S'a zis doar: „pour disposer quelqu'un en ta faveur aie l'air embarassé devant lui".

Anatole France a scăpat din nenumăratele curse pe care le întinde ridicolul printr'o filozofie cum numai cumințenia antică cunoștea. „Ataraxia" era o stare de suflet care excludea surpriza în fața plăcerii ca și a durerii. Convins că toate aspectele vieții sînt umbre palide ale unui adevăr neînțeles pentru noi, filozoful antic se antrena încetul cu încetul să-și elimine din suflet speranța zadarnică, cași mirarea naivă. Nimic nu e sigur, totul e posibil—era credința lui de toate zilele.

In această ambianță omul e o biată scîndură bătută de toate valurile: neputința lui e radicală. A întreprinde în asemenea condiții, acțiuni eroice, disproporționate, e o vanitate ce nu poate aduce decît dezamăgiri. E mai cuminte să trișăm cu viața: să-i cerem puțin ca să nu aibă ocazia se ne refuze nimic. O modestă umilință care se poate aștepta la orice și la nimic, o indulgență care nu condamnă pe nimeni, fiindcă din punctul lui de vedere—și ce reprezintă o individualitate omenească altceva decît un punct de vedere?—fiecare are dreptate, o iubire nesfîrșită pentru cei mici și umiliți, un dispreț duios și compătimitor pentru despoți și călăi—nu e aceasta starea de spirit a unui semi-zeu?

E greu de găsit în civilizația modernă un suflet mai lipsit de animalitate prin extirparea violenței și a impulsivității ca acela al marelui maestru. De aici și liniștea sa divină. Calmul în-

seamnă rezolvirea conflictului, adaptarea supremă la dialectica lumii senzibile, victoria finală printr'o sinteză definitivă a celace Hegel numea lupta între contrarii. Și acest calm de regal aristocratism, fără crispație, fără plebeiană sforțare, l-a păstrat toată viața.

Indulgența și ertarea totală nu e posibilă însă nici în lumea divină. Fiindcă există Dumnezei și oameni trebue să fie și deosebiri erarhice. Cei sus așezați își sancționează rangul, fiindcă altfel l-ar pierde. Clădită după modelul claselor sociale, divinitatea trebue să pedepsească ori măcar să judece. Anatole France cere și el o sancțiune, mai exact două: mila și ironia, mai ales ironia.

După cum asigură mitologia indiană, providența obișnuește să se amuze, lumea noastră nefiind altceva, decît una din cele treizeci și șase de comedii, care servesc la distracția ei. Una din temele cele mai favorite ale acestei comedii, e aceia care se complace să încurce aspirațiile și planurile omenești într'un total quiproquo, într'o bufonerie a cărei neînțelesuri sînt cu atît mai rizibile. Și Anatole France privea la fel anarhicul peisaj al vieții. Risul său nu era grosier, țărănesc în bonomia sa suculentă ca al lui Rabelais, nici crispat de răutate ca al meschinului Voltaire și nici de un straniu macabru ca al lui Swift. Era un rîs, mai degrabă un surîs, lucid și dizolvant desigur, dar schițat cu grație și dulceață, fără rancună personală mai ales, de natură universală asemenea unui sistem metafizic. Risul său era cosmologic, oamenii însemnînd în cadrul universului doar simple detalii de înscenare, minuscule simboluri reprezentative pentru eternele fenomene: foamea și dragostea.

Forma prin care s'a exprimat nu e nici ea o derogare de la atributele sale supra-pămîntești și nu era întru nimic inferioară gîndirii sale. E, întâi de toate, impersonală fiindcă nu era vorba de exprimarea unui temperament original dar sărac, ci de o exprimare valabilă pentru toți oamenii și toate timpurile. Perfecția ei se masca cu un fel de banalitate, fiindcă adevărata perfecție se apropie mult de truism. Orice stil pe lîngă al său e o vulgară grimasă, o convulsie chinuită către o formă pe care nu o poate ajunge, către care tinde însă din răsputeri, cu o sforțare pătată de neputință. Arta lui Anatole France se înfățișează calmă, odihnită: jucîndu-se, creiază lumi.

In această lungă enumerare a calităților divine ale ilustrului mort, una, ar putea să apară ca o scădere. Voesc să vorbesc de naivitatea sa.

Ii plăcea citeodată lucidității sale să îmbrace haina copilăriei și să rătăcească în lumea basmelor, în lumea iluziilor fecunde, care fac viața suportabilă. Era oare aceasta, partea sa omenească, punctul vulnerabil al lui Achile ori Siegfried, prin care eroul devenea muritor? Trebue să ne îndepărtăm dela un astfel de răspuns. Din contra naivitatea e grația zeilor. E mijlocul prin care aceștia intră în contact cu oamenii. Ea e destinderea și recreația lor. Sabaoth însuși a creat lumea într'un moment de naivitate, de joc sau de glumă. Un geniu fără naivitate ar fi odios. Lui Anatole France îi plăcea să se coboare adesea până la împărăția fericită a copilăriei, a ignoranței sau a sărăciei de duh. Acest însetat curios ardea de nerăbdare să înțeleagă mințile de subt el cași pe aceiea de deasupra lui. Se costuma atunci cu haina naivității, ca altădată, în basmele copilăriei Dumnezeu și Sf. Petre cu haina sărăciei, și peregrina, înțelegător, în lumea săracilor.

* * *

Cazul Anatole France rupe cadrul unui fenomen de istorie literară ori filozofică, ca să se înscrie de-adreptul în biologie. In evoluția frămîntatei noastre spețe, el pare să fi trecut stadiul, în care se menține orgoliosul „homo sapiens" de cîteva zeci de mii de ani. Și cu toată strălucirea progresului tehnic, multe din apucăturile scheletului dela Heidelberg,—cel mai bătrîn strămoș al nostru,—trăesc cu virulență în respectabilul civilizat al erei noastre.

Numai din cînd în cînd, la distanțe de cîteva veacuri, curba leneșă a evoluției e ruptă de o izbucnire individuală, monstruoasă prin superioritatea ei față de mediul care a produs-o, izbucnire precipitată și nerăbdătoare, încercînd să sară mai departe în gol, în viitor. E ceiace numim în istoria civilizației geniu, iar în biologie mutație. Hugo de Vries a descris felul de evoluție realizat prin aceste sărituri neașteptate ale unor monștri desprinși cu totul—cine știe prin ce ciudate împrejurări,—de mersul lent al semenilor lui, efectuind printr'o singură combinație fericită, adaptări viitoare necunoscute încă, spărgind perspective posibile în imposibilul de eri. Aceștia sînt Dante, Shakespeare, Newton, Kant... Se va intîlni Anatole France cu ei în pantheon? E el din rasa și neamul lor? Și el a realizat un salt în gol peste frontiera speței, dar genealogia și natura geniului său e alta.

Există revoluție și evoluție, există mutație și transformare lentă. Progresul se poate înfăptui, astfel, pe două căi. Ne-am obișnuit să numim geniu o uraganică deslănțuire de forță, care apare brusc ca un meteor, care se afirmă mai ales prin discontinuitate, prin opoziție cu trecutul, cu tradiția, cu momentul istoric în care trăește. In acest senz, Anatole France nu e un geniu. Apariția lui putea fi prevăzută și se impunea ca un fenomen necesar. Nu e de loc sigur însă, că evoluția umanității se face numai prin salturi. Acumularea anonimă de infiniți factori lucrează pe nesimțite, cu aceiași eficacitate și cu aceiași fecunditate cași momentele catastrofale. Anatole France e un produs al naturii normale, al evoluției obișnuite, sigură de inevitabilul ei mers. El nu s'a impus ca o curiozitate stranie, fiindcă geniul său a fost preparat de milenii civilizatorii, cu răbdare și susținere. Suflet rezumativ al tuturor tentativelor făcute de oameni de a evada din ei, el e mai bogat prin această experiență decît geniile catastrofale, limitate într'o facultate obsedantă și unică. El e o lume, o umanitate întreagă cum voia Goethe, care, cu toate deosebirile, trebue privit ca singurul său precursor.

Fără să rupă continuitatea, marele maestru, e un moment dintr'o serie, ultimul azi, depășit poate, mine. Dar afirmarea sa în sinul naturii, cași opera sa în istoria civilizației, s'a făcut discret, cu nobleță, cu același bun gust plin de adresă și subtilitate, care își cere dreptul la viață, scuzindu-se că atrage atenția numai fiindcă își permite să trăiască.

* * *

Aproape în toate domeniile, a înțelege înseamnă a putea. O mașină căreia îi pricepi mecanismul îți devine sclavă docilă, un om căruia îi cunoști patimile ori slăbiciunile îl poți educa ori

intrebuința. Excepția cea mare dela această regulă, apare în fața morții. A pricepe ce e moartea nu înseamnă a o evita, nici măcar a o evita ceva mai mult ca alții.

In nenumărate pagini, Anatole France a ințeles cu o rară luciditate care e realitatea morții. A ințeles ce neinsemnat eveniment, în mersul acestei lumi, e dispariția cuiva, atunci cînd a arătat în sfîrșitul din „Les Dieux ont soif", pe Elodie spunînd, ad litteram, aceleași cuvinte noului său amant ca acelea pe care le spusese cu cîteva luni înainte lui Evariste Gamelin, intrebuințînd cu ultimul amant trucuri identice, ca să înșele vigilența tatălui său. A ințeles, mai ales, fenomenul morții totale, atunci cînd, într'o supremă viziune, a descris dispariția complectă a vieții de pe această planetă: pămîntul pustiit de viață, înghețat, mut, rătăcind dezmetic ca o nălucă în infinitul gol și întunecat, dar purtînd pe flancurile sale, cu o macabră fudulie, ca o glorioasă zdreanță, ruinile Parthenonului.

Și fiindcă a ințeles atît, nu s'a găsit nimeni în acest Cosmos surd, să-i dăruiască, drept premiu, cîteva decenii de viață mai mult, ca să poată însemna și prin neobișnuința vrîstei, față de noi ceilalți, acea superioritate pe care o însemnase prin măreția unică a sufletului său.

Mihai D. Ralea

In Trentin și la Lacurile italiene

Note de călătorie

2 August

San-Candido!
Italia.

Un bersalier cu pană la ureche și pantaloni bufanți. Tînăr și destul de oacheș, primește trenul cum ar primi colonelul său o defilare.

Până mai eri, locul se chema — în limba oficială de atunci — Innichen. Lovită peste degete, Austria și-a tras mîna, și deasupra slovelor de poruncească, care par șterse de vreme, s'a așezat vechiul nume italienesc: San Candido.

Bufetul gării este o mică gheretă de lemn; dar pe tejghea cîteva piersici durdulii fac curte unui strugure de aur. Compania lor mă atrage, și deschid ușa vagonului. Un gest scurt al omului cu pană la ureche mă invită să reintegrez domiciliul meu rulant: *Dogana e Passaporto!*

Trebue să așteptăm obișnuitele forme. Dela București până aici, de șase ori în patruzeci de ore, la fiecare graniță de intrare sau eșire: vamă, pașaport. Este, probabil, un gest necugetat al noilor frontiere care țin să se impue călătorului printr'un „memento" greu de uitat. Inainte de războiu, Europa începea dela Predeal, și puteai călători într'însa fără piedici. Victoria noastră din 1918 a ridicat cîte un dublu Predeal de chinezerie biurocratică la fiecare graniță. Este singura noastră înrîurire asupra bătrînei Europe, care în alte privinți rămîne încă destul de deosebită de scumpa noastră țară.

Și mi-am deschis astfel, pentru a șasea oară, geamandanele. Vameșul trecu gentil, destul de indiferent, și nu mi l-ași aminti

dacă'n timpul vizitei lui, piersicile durdulii și strugurele de aur n'ar fi dispărut de pe masa bufetului... Dar să trecem... Viața e făcută din renunțări, tot atit de benevole.

Peste cițiva kilometri, Dobiacco. Trebue să schimbăm trenul pentru Cortina d'Ampezzo. Dar cum avem două ceasuri de așteptare, putem face inconjurul localității și dejuna.

Sîntem în Trentin, Tirolul sudic de eri, și fiecare sat este o stație de vilegiatură. Peste tot, otelurile șed strînse în jurul gării, ca precupețele în jurul pieței. Sporturile de iarnă au dublat numărul sezoanelor și oteleria nu mai este nicăeri prin părțile acestea o industrie de vară. De altfel, aproape fiecare casă e un mic otel, și florile din ferestre, grădinița sulemenită, treptele netede din fața ușii, sînt tot atîtea undițe întinse călătorului... Dobiacco se chema Toblach, și a rămas Toblach pentru numeroșii vienezi care n'au pierdut obișnuința de a petrece aici luna lor de odihnă. In tren, am călătorit cu o doamnă și fetița ei, austriace din Triestul italian, care străbătuseră vechea lor patrie — de dincolo de Gorizia, prin Villach, până la San Candido — ca să-și regăsească sălașul de vară tot în Italia, la Dobiacco. Amîndouă vorbeau foarte bine limba învățată după războiu a țării celei noi. Fetița avea într'un coșuleț, confortabil ca un dormitor, o broască țestoasă nu mai mare decît un ou de curcă.

— *La picola tartaruga!* — exclamai cu cît mai multă grație, ca să-mi arăt resursele vocabularului.

— *E italiana anche essa*, replică fetița nu fără oarecare mîndrie.

— *E fascista*, adăogai eu și mai mîndru.

— *Si puo dire*, interveni doamna, cu un ușor suspin: *mangia tutto*.

— *Ma, come: e viva?*

— *Siccuro!! Lei l'a creduta in carta* (Ați crezut-o de carton?).

— .. *Ma ...che dire ...Da noi* (blestemată mîndrie națională) *le tartarughe sono sempre grande grandissime... come...*

— *Come un bue*, strigă fetița, așezînd pe dată tartaruga pe podeaua vagonului.

Și învățai, cu acest prilej, că o tartarugă mică merge mult mai repede decît una mare. Tinereța, bat-o focul — cum zicea biata bunica.

•

Dela Dobiacco la Cortina nu sînt decît treizeci de kilometri. Ii parcurge incetișor și gîfîind un tren cu linie îngustă, care zvîrle toată zgura sa necăjită în obrazul călătorului. Lăsăm valea Puster, larg coridor dela Apus la Răsărit al Tirolului de

jos și ne îndreptăm cu hotărîre spre Sud. Fiecare stație tiroleză care se respectă își are lacul ei; lacul poate fi mare cît un basin; chiar și așa, luciul său de un albastru special dublează suprafața de azur hărăzită localnicilor. Mîndria acestora nu poate fi decît cu totul explicabilă. Dobiacco se respectă și își are lacul; unda sa este un geam albastru-verzui, pe care lunecă lin două bărci pescărești. Expresul nostru le privește peste umăr și trece.

Urcăm cu toată seriozitatea. Drumul fuge mereu în sus, către izvoarele Rienz-ei. Pentru ochii noștri deprinși din pruncie cu haina de brad a Carpaților, priveliștea este în fiece clipă surprinzătoare. Stîncile Ceahlăului, repetate în mare și în infinită serie, cu un spirit de invenție oricît de deosebit, n'ar putea da decît o palidă imagine a peisajului dolomitic. Imense mase de calcar, cînd albe, cînd sure, cînd roze, așezate după regulile unei gotice incomparabile... Urcăm în umbra catedralelor. Străvechile ziduri, brăzdate de mușchiu, străpunse de nenumărate creneluri și ferăstruici asupra cerului, uvrajate în fel și chip, se pierd în lumină. Arhitectura Dolomiților este, la fiece pas, fantezia dezolată și copleșitoare a unui artist de geniu și nebun.

Dar trenul urcă. O stație: Landro. 1407 m., stație de vară frecventată, scrie ghidul. Un portar cu galoane de general așteaptă oaspeți care nu se coboară. O băbușcă împietrită, chimeră căzută de pe ziduri.

Alt lac de sticlă, și în fund, la stînga Le tre Cime di Lavaredo, piscuri tăioase de marmoră, iar în față, Monte cristallo, gigantic bătrîn cu coamă de zăpadă.

Nu băgăm de samă cînd am ajuns la altă stație, al cărui nume îmi scapă. Valea cotește spre Apus și noi după dînsa. La dreapta, sus, o namilă sîngerată scrîșnește spre senin: Croda Rossa, uriașă cascadă de sînge împietrit. Peste un timp, incepem să coborîm. Trenul nostru își arată puterile. Drumul șerpuește pe coama muntelui, se furișează printre stînci, se ascunde în tuneluri, face tot soiul de schime rîului de jos spre care fuge pe calea cea mai lungă, dar tot așa de iute pecît de greu suise. Culmile se dau la o parte și valea își arată finețele. Le simt nările înaintea ochilor. Stogurile dese sînt în Moldova noastră niște băbușțe gheboase care rotesc cu grijă ce le-a mai rămas: fustele. Aici, mai multe și mai agere, ele sînt niște pitici șireți care fiecăresc într'un picior. Insfîrșit: Cortina. O vastă poiană, destul de accidentată, un rîu de munte grăbit și gălăgios, sumbre și dese convoiuri de brazi încovoiate la genunchii munților... Aceștia par a se reculege. Nu mai stau să se lovească, s'au desprins din încăerare. Din depărtări, se măsoară... Soarele spectator pasionat, s'a retras și el. Din ascunzișuri, mîini nevăzute învălue poiana. O lumină schimbătoare stărue pe culmi, stropind ici și colea, cu reflexe fugitive, un acoperiș mai țanțoș sau un zid mai zglobiu.

E prea frumos ca să tragem la un otel prost. Și iată-ne la *Miramonti*: Palace, bine 'nțeles. Tariful camerii—100 lire pe noapte—ne-a luat orice dispoziție de-a mai admira munții. La drept vorbind, culmile acestea dințate și goale sînt destul de plicticoase. Priveliștea e măreață, nu se poate tăgădui, dar Bucegii noștri sînt mai amabili și n'au aerul să se distreze pe contul drumeților care dau 100 de lire ca să le viseze toată noaptea.

Răzbunarea ni se oferă însă dela sine: Nu vom cina la Miramonti. Macaroanele sînt tot una de lungi peste tot, iar sticluțele de Chianti tot atît de pinticoase: Coborîm cu satisfacție treptele otelului. In hall, un giovine superb absoarbe două doamne. Sînt mai gălăgioase decît rîul din vale, dar nu există. Giovinele, mut, le copleșește. E brun, are pantofi albi, ciorapi albi, pantaloni albi, o vestă de flanelă mauve, iar cravata de cel mai jovial roș. Stă inclinat și privește. Se vede, probabil, în ochii femeilor; surîde. Ele vorbesc: Cascade de vorbe sonore, în două tonuri, împletite într'un torent inepuizabil... Pentru întâia oară, pricep puterea tăcerii masculine.

Ieșim. Minunat amurg. Avem doi kilometri până 'n sat, dar îi binecuvîntăm. Fînețele sînt peste tot: pe pămînt, în aer, în urechi. Aroma lor cîntă. Toate ierburile și toate gîzele lui Dumnezeu își au glasul în cîntecul acesta. Ceiace simțim e atît de deosebit de ceiace ne ofereau acum trei zile Bucureștii noștri, că putem uita pe Miramonti.

In ulița mare, care nu-i decît drumul dela Dobiacco la Venezzia, s'a ghemuit tot tîrgușorul: poșta, primăria, biserica, poliția, agențiile de voiaj, multe magazii, destule restaurante și mai toate otelurile de a doua și a treia mînă. In piațeta de lîngă catedrală suflă din toți plămînii, cu chipiul pe ureche, fanfara stridentă pe care vom găsi-o până 'n cel din urmă tîrgușor italienesc. Ne mîncăm macaroanele și luăm același drum, printre fînețele îmbălsămate.

5 August

Cortina nu ne va privi decăzînd. La Miramonti, nu putem rămîne, dar nici mai jos n'om luneca. Plecăm. Faimoasa cale a Dolomiților, construită cu multă cheltuială și cu intenții strategice din porunca bătrînului Kaizer Franz este astăzi, în zorii unii ere de pace, unul din cele mai extraordinare drumuri ale turismului internațional. Statul italian, negustoros și serviabil, a înființat excelente servicii de autocare, menite să continue pe toate căile accesibile opera de penetrație a drumurilor de fier. Și avem astfel, pentru 150 de lire, două jilțuri destul de confortabile, din care vom putea privi ca la cinematograf desfășurarea, neintreruptă decît de obișnuitele antracte, ale grandiosului spectacol muntos care începe la Cortina și se sfîrșește la Bolzano.

Vremea este mai mult posomorîtă. Așa o judecă, fără îndoială, în limba lor, și tovarășii noștri de drum, care vorbesc aproape toți englezește. Or fi insulari, sau de peste ocean, greu de spus. Ținuta neglijată a bărbaților ne îndeamnă să-i socotim Americani. Este și o familie care vorbește nemțește; vom afla mai tîrziu că sînt Germani din Reich, și nu Austriaci din republica Vienei. Cu toții, Americani și Nemți sînt îmbrăcați de iarnă și 'nfășurați în lînă până subt nas; nenumărate pleduri, pelerine, tricouri constitue rezerva, și ghemuite pe genunchii doamnelor își așteaptă chemarea în linie. Pardesiile noastre, destul de străvezii, par oaspeți estivali rătăciți în această expediție pe care nu vrem s'o socotim polară. Ne dă oarecare curaj ținuta ceva mai meridională a șofeurului și compartimentul închis dela spatele mașinei, în care simțim că ne vom refugia la nevoe. La întrebarea noastră, ajutorul șofeurului ne spune că avem opt ore de drum, cu opriri cu tot, și 121 de kilometri. Ca viteză, nu e un record, dar vom pricepe îndată de ce.

Abia eșit din Cortina, drumul începe să urce. Și urcă și urcă și urcă, întâiu printre fînețe, apoi printre brazi, și 'n urmă printre stînci. Nu poate lua culmea 'n piept, dar o șerpuește anevoe, cînd spre stînga, cînd spre dreapta, și urcă. Mașinuțe mai sprintene lunecă pe lîngă noi, în sus ori în jos. Miramonti a rămas departe, în fund, la poalele pădurii. Il privim cu superioritate și urcăm mereu. Din nefericire, culmile încep să se învălue. O ceață rece se lasă, și stropi mărunți determină în jurul nostru intrarea în linie a primului rînd de tartane. Pardesiile romînești se țin bine, dar jilțurile ar fi putut să fie mai puțin largi. Urcăm. Cînd ajungem sus, la Falzarego, cel dintâiu pas pe care îl trecem, plouă de-a binelea. La 1800 m., ploaia are dreptul să fie rece. Pentru a feri pardesiile—Romînii își respectă hainele, totdeauna—ne refugiem în cupeu, unde Nemții ne-au precedat.

Cum corabia noastră s'a oprit pentru un sfert de ceas în fața otelului, prin care prevederea omului se afirmă și pe această culme, imaginea vaporoasă a unui ceai cald îmi surîde... Drumețule, care urci la Falzarego, nu începe să cobori fără să treci pela cantină. Cel puțin cînd plouă. Prăjituri de casă, cozonaci, pinițe rumene în care s'a furișat cea mai fragedă șuncă, și ceșți din care aburul se ridică în spirale voluptoase, acopăr mesele. O ceată veselă luptă cu aceste bunătăți; și dela cassă, două grațioase doamne surîd în toate idiomurile globului spre această fraternitate universală. Nu putem spune „stai" acestei clipe adorabile, căci trompeta șofeurului ne invită la plecare. Abia avem timp să judecăm după cartolinele ilustrate înșirate pe pâreți frumusețea locului în zile senine. A doua chemare, și plecăm. Ploaia a stat, norii și-au mai ridicat vălurile. Coborîm, în serpentine, o pantă amețitoare. Priveliștea e superbă. Ca latini exuberanți ce sîntem, avem admirația mută, în vreme ce tovarășii anglo-saxoni punctuează cu cîte un Aoh!... fiecare cotitură.

Trecem pe lingă ruinile unui castel. Iată și un sătișor: Pieve di Livinallongo. Printre brazi și fînețe, urcăm iarăși. Peste o oră oprim la Arabba, șofeurul nostru ia puteri, și incepem urcușul de aproape opt km., în pantă destul de aspră, a pasului Pordoi. De sus, priveliștea trebue să fie măreață. Sîntem preveniți, și stăm gata să admirăm. Dar ploaia, îndărătnică cumătră, ne pîndea. Abia urcăm 2—3 kilometri, printre povîrnișuri goale, presărate până pe înălțimi cu ciudate gherete de lemn, și dușul celest se pornește iarăși. Americani, Britanici, Germani, Romîni, Italieni, o blestemăm in limbile noastre respective, care samănă de data aceasta cași picăturile apei care curge. Motorul rămîne implacabil și mașina noastră urcă. Urcă, urcă, și la o vreme stă. Sîntem pe culme, lîngă un mic otel. Scoatem Baedekerul și cetim: „Pordoi, 2250 m., vedere magnifică asupra Marmolatei (3344 m.) și a Dolomiților dela Ampezzo la Cadore". Bine 'nțeles nu vedem nimic. Sîntem literalmente în nori. Și plouă, atît de insuportabil și atît de rece, că evocăm, cu regret, Calea Victoriei incandescentă subt un soare de Iulie.

Dar incepem coborîșul și ploaia stă. Ne recăpătăm vederea, din fericire la timp, căci Val di Fassa care ne apare jos în adîncimi ireale, între verdele sumbru al pădurilor și smaraldul însorit o clipă al fînețelor, este o incomparabilă minune. La fiecare sucitură, priveliștea se schimbă. Și de data aceasta a mușit și Aoh-ul britanic. Ne deșteptăm din scurtul vis în fața unui impozant otel: „Albergo Canazei". Este și numele localității. E ora 1, și șofeurul nostru ne dă voe să prînzim. Dar nu mai mult de 45 de minute. Orarul înainte de toate.

Avem prilejul să apreciem efectele legii americane care prohibă alcoolurile: fiecare din Yankeii noștri are înaintea sa cîte o damigeană de Chianti rosso, care ne-ar ajunge două zile. Recomandația șofeurului de-a mînca repede n'avea nici un sens; în 45 de minute, ceata înfierbîntată ar fi săcătuit toată bucătăria, dacă serviciul ar fi putut pune înaintea noastră mai mult decît cele patru feluri ale unui dejun minimal.

Plecăm iarăși. Călătoria in automobil, cu orar fix, este imaginea însăși a vieții: cursă oarbă și neîncetată, printre fugitive aspecte și cu popasuri de o clipă, care nu se pot prelungi. Coborîm Val di Fassa. Cei 12 kilometri până la Vigo sînt o dulce siestă. La vre-o cotitură mai bruscă tresărim. Visăm Marmolata (3344 m.) pierdută în nori și coborîm. Dar numai până la Vigo, căci de acolo drumul urcă din nou spre cei 1750 m. ai pasului Carezza. Aerul viu al culmii deschide toți ochii. Orizontul se lărgește dintr'odată, norii se împrăștie. Dungi tot mai late de albastru se întind dinspre Apus; se arată soarele. În multiple șiruri, crestele Dolomiților, uriașe ruine haotice peste care lumina Occidentului aprinde acum o flacără stranie, se îndreaptă descrescînd spre hotarul lor: Adigele. Dincolo, stăpîn pe zare crește la fiece pas giganticul Ortlez. În lumea munților, la fel ca 'n lumea oamenilor, nenumărate spinări încovoiate împresură pe acest puternic... Norii sînt cu desăvîrșire înfrînți; ultimele lor cete intră în văzduh; strălucit și suveran, soarele domnește peste noi. Stopăm în fața otelului dela Carezza, considerabil Palace, așezat în mijlocul unui luminiș, între codri de brazi, închiși în cetatea roză a munților. Zidurile se 'nalță până la cer, și pe seninul intens crenelurile lor apar cu toată amănunțimea celace sînt: o inimitabilă dantelă. Puțin mai la vale, subt straja brazilor funebri, unda sinilie a lacului Carezza își strigă spre azururi setea de lumină. Trecem, fără să-i putem ajuta, coborînd mereu spre Sud și spre Apus. Livezi de castani, pe urmă de nuci și de meri ne arată că mergem spre altă climă. Intrăm în faimoasa Val d'Egga, defileu prăpăstios și îngust, de un romantism desăvîrșit. Nu sîntem decît noi, adică drumul care ne poartă, apa vijelioasă, cei doi pereți de piatră, și sus de tot, deasupra lor, cerul, care a lăsat să pice cîte un castel pe cele mai nebune stînci. Cînd eșim din acest labirint, trecem torentul spumos al Isarcului, și intrăm în Bolzano.

4 August

Cum nu ne-am oprit în Viena, este primul oraș pe care îl vedem după București. Și ne surprinde înfățișarea sa urbană. Ca oaspeții de rînd, care poftiți la o masă mai aleasă, stau mirați de albeața imaculată a șervetelor, de lustrul sticlăriei și al tacîmurilor, așa și noi, orgolioși cetățeni ai unei capitale de un milion ne mirăm că acest tîrgușor de 25000 locuitori are străzile pavate și curate ca parchetul, casele clădite cu grijă și bine întreținute, bulevardele și grădinile plantate cu arbori superbi din care nu spînzură crăci sfîșiate, că are lumină care luminează, apă care curge la robinet, canale care nu supără mirosul, că este cu un cuvînt altceva decît un mare și sălbatec sat. E drept, colegul italian pe care l-am cunoscut la filiala Băncii Comerciale, mă informează că veniturile comunei sînt proporțional mult mai mici decît la noi, căci și dările sînt mai reduse, că consilierii municipali n'au fiecare un automobil comunal la dispoziție, că primarul nu este un personagiu politic și nici fiul cuiva (decît la oficiul nașterilor), tot atîtea inferiorități pe care sufletul meu de patriot le înregistrează cu satisfacție.

Din Cortina, telegrafiasem pentru cameră la otel Europa, recomandat de sfătuitorul nostru, Baedeker. Fără folos, căci otelul dispăruse. Hotel Walter Vogelweide, situat și el în piața principală a orașului, dispărut deasemenea. Cași în centrele provinciilor noastre alipite, cele mai multe dintre otelurile spațioase au devenit, după unire, bănci, societăți de asigurare, administrații publice. Cele rămase nu se plîng, căci prețurile au crescut în consecință. Pentru o cameră la etajul al patrulea, dar, mare și curată, la Otelul Orașului, plătim 35 lire pe zi. Este

tot aşa de scump ca la Bucureşti, dar mai scump decît in oraşele vechii Italii, unde otelurile au rămas oteluri.

Ca aşezare, Bolzano—eri Bozen—ar putea sămăna cu Piatra Neamţ. Aceleaşi dealuri nalte, ici stîncoase, colo pădurite, Isarco înlocueşte Bistriţa, iar Cuejdiul ar putea fi Talvera; doar piscurile roze ale Dolomiţilor spre răsărit şi văile pline de vii şi de livezi spre Apus nu-şi au replica in orăşelul moldovenesc. Drept vorbind, Bistriţa noastră, maestoasă şi intunecată, mi-e mult mai dragă. Isarcul e prea nervos şi prea verde ca oul de raţă. Cuejdiul este însă un mic mahalagiu, şi nu se poate asemui Talverei, sprintenă munteană, care-şi răsfiră pletele la soare, printre vii şi livezi.

Gries, localitatea de peste apă, este grădina Bozenului. Numai vile, flori şi copaci. Pomi roditori în fiecare curte; nu au poezia celor dela noi, dar nici sălbătăciunea şi nici omizile. Stau in şir, ca dansatoarele dela operă, pătrunşi de importanţa lor şi-şi arată poamele fără nici o jenă. Aerul e plăcut şi uşor. Toamna, multă lume vine aici pentru cură de fructe, şi iarna pentru climă.

Ca aspect, Balzano este in toată puterea cuvîntului un oraş italienesc. Secessionul, care a făcut ravagii acum două decenii la München şi Viena, a răzbit până aici. Nu se remarcă însă decît ca simple pete. In inima tîrgului, faţadele sînt limpezi şi netede, ferestrele rîd cu o cochetărie veneţiană, acoperişurile n'au neapărat mîndria că s'au suit pe casă. Biserica parohială din Piaţa Walter, simpatică relicvă gotică din veacul XIV, domină oraşul cu turnul său ajurat, albit de vreme; leul veneţian, în dublă efigie de marmură roşie, suportă cele două coloane ale porticului dela intrare.

Afişe colorate ne poftesc să vizităm o expoziţie de pictură: *Mostra d'Arte della Venezia Tridentina, organizzata dalle Federazioni degli artisti di Trento, Bolzano e Merano; Agosto—Settembre, 1924*. Expoziţia are loc în foyer-ile Teatrului comunal, şi cuprinde cîteva sculpturi, desenuri, gravuri originale in piatră sau lemn şi multe picturi, de o coloraţie aproape totdeauna stridentă şi de un gust cu totul nemţesc. Ştiu, din alte expoziţii recente, că epidemia tonurilor crude bîntue şi în ţările latine, dar fără atîtea complezenţe pentru disgraţioasa cacofonie şi pentru putreziciunea planturoasă. Latinii sînt lipsiţi de misticismul atît de necesar artelor de inspiraţie, dar au un simţ al măsurii care-i fereşte de unele exagerări. Futurismul poate fi o invenţie italiană, şi cubismul una franceză; numai Nemţii au putut stoarce din ele maximul de absurd pe care-l puteau da, tot aşa cum din sculptura lui Rodin au dedus plastica grotescă, pe care o predau înainte de războiu până şi academiile lor de belle-arte.. Alături de Bolata, Bavelli, Donati sau Depero, catalogul expoziţiei tridentine cuprinde mulţi Amonn, Hoffmann, Hofer, Holzmeister, Stolz, Wolf, Riss, etc. etc..

5 August

Dimineaţa, hoinărim pe dealuri, după amiază mergem la Meran. Plecăm din gară cu un tren local, destul de încet şi de murdar, căruia-i trebue un ceas împlinit pentru cei 30 de kilometri ai parcursului. TrecemTalvera şi dăm de Adige, care nu este aici decît la 100 km. de izvorul său. Cu toată statura de adolescent, are de pe acum înfăţişarea unui fluviu: calm, grav, constant, îşi urmează calea hotărît; pîlcuri de arini îl petrec, sălcii mlădioase îi cată pe urme. Sîntem intr'o ţară de castele. De pe fiecare colnic ne veghiază cîte unul. Vremea şi-a lăsat mîna asupra lor, dar soarele îmbărbătează pe bătrîni şi edera iubeşte zidurile vechi. Valea se strînge, lumina s'a dus la stînga, după munte. Dintr'o dată, în dreapta, dealurile se feresc, şi în plin sud, incendiat de flăcările astrului care coboară, ni se arată Merano. O lentilă gigantică pare a concentra toate razele apusului asupra acestui focar unic. Păşind pe aleia umbroasă care duce dela gară în oraş, ne convingem că nu e o simplă iluzie optică. Temperatura s'a schimbat simţitor. Deşi e aproape şase, localnicii poartă haina subt braţ. Bulevardul, cu otelurile pompoase, cheiurile Passer-ului cu obişnuitul Kurhaus, nu au nimic italienesc. Sîntem la hotarul lumii germane şi toate rămăşiţele trecutului ne-o arată: castelul prinţilor, biserica, vechea Laubengasse cu arcadele ei. Meranul a fost cîndva capitala-fortăreaţă a Tirolului, şi trecutul nu moare niciodată cu totul. El nu mai are aici decît rostul unui muzeu. Suferinzii, care vin să se bucure de soare toamna şi iarna, pot afla o dulce mîngîere în această permanenţă.

Un orologiu bate şapte ceasuri, şi e cald. Ne întoarcem spre apă, şi urcăm pe cursul ei. Plimbarea e din cele mai plăcute. In cîteva minute sîntem la munte: stînci, cascade, lacuri, frunzişuri negre care se îmbină sus cu cerul. Şi iarăşi ruini. Abia avem timp s'ajungem la gară, de unde acelaşi tren plin de funingină ne duce înapoi la Bolzano.

6 August

Spre Apus, pe malul drept al Adigelui, valea Bozen-ului este închisă de păretele stîncos al Mendolei, masiv aproape uniform ca înălţime (1400—1800 m.) care se întinde dela Nord la Sud pe o distanţă de vre-o 50 de kilometri. Povîrnişul pe care-l vedem din Bolzano este un zid abrupt, brăzdat de muşchi şi de licheni. La mijloc, o uşoară scobitură, ca o şea. Acolo este o mică staţie de vară, care ni se recomandă în deosebi: se cheamă Mendola, caşi muntele. Un tren, electric de astădată, ne duce repede printre admirabile vii şi livezi până la Sant Antonio, tîrguşor de podgoreni aşezat la umbra povîrnişului. Aici luăm funicularul şi în jumătate de ceas sîntem sus. De pe platforma sta-

ţiei, suspendată deasupra prăpăstiei, priveliştea e superbă: tot masivul dolomitic, cu miile sale de piscuri de marmoră scînteie în lumină; jos Adigele, rege peste vale, îşi taie calea către Sud; iar dedesubt, pe pantă, brazii negri se năpustesc printre stînci către o scoică albastră, deschisă spre soare: lacul Caldaro.

In spatele nostru, culmea se prezintă ca un platou păduros, care se ridică destul de brusc spre Miază-noapte şi Miază-zi, dar coboară în pantă lină spre Apus. Lîngă staţia funicularului, orientate spre Răsărit sînt două oteluri şi două vile. Celelalte două oteluri şi zece-douăsprezece vile care complectează localitatea sînt aşezate nu departe pe celalt versant, şi privesc către Apus şi Sud. De partea aceasta priveliştea este mai puţin variată, dar cu mult mai odihnitoare. Valurile verzi ale codrilor şi fineţelor coboară domol înaintea ochilor, iar Ostlerul care-şi înalţă în fund culmile de omăt dă o impresie de stabilitate indestructibilă.

E cît se poate de frumos şi vom rămîne aici: o zi, două, o săptămînă. Reţinem cameră, şi fug la Balzano să-mi aduc geamandanele.

7 August

Avem toate motivele să fim încîntaţi. Am găsit un loc de odihnă ideal. Nu este muzică militară, nu-s nici cinematografe cu soneria lor care zbîrnîe şapte ceasuri. Nu sînt trăsuri, nici tramvae, nici negustori ambulanţi. De patru ori pe zi, trenul electric lunecă trecînd spre Fondo şi Dermulo, şi din cînd în cînd trompa unei maşini cîntă veselă în vîrful pantei. Serpentinele şoselei se desfăşură dedesubtul nostru: panglică galbenă care fuge printre brazi. Sezonul este în plin, şi otelurile, vilele, sînt toate tixite. Lumea foarte elegantă, în special sexul gingaş, care nu poate plimba delicioasele toalete de vară decît subt cape şi blănuri albe. E răcoare. Către amiază termometrul marchează 18°. La soare, poate fi ceva mai mult; şi după dejun, pe terasa spaţioasă, subt lumina aurie care mîngîie toţi Alpii, elegantele noastre ascultă aţipite, în fotolii de mlădiţă, complimentele stăruitoare ale atîtor giovini solicitaţi de altitudine. Sîntem la 1400 m.; şi italienii care se stăpînesc cu greu la nivelul mării, au dreptul să se arăte ceva mai montaţi la această înălţime. Aerul este, de altfel, atît de uşor, că bătrîneţa nu poate subsista pe culmile Mendolei. Am văzut, între fineţe, două băbuşte îndantelate care literalmente sburau.

8 August

Otelul nostru are un singur cusur: este ţinut de o nemţoaică din Caldaro (Kaltern), implacabilă directoare de pension, care ne impune cu străşnicie observaţia orelor de masă.

Protestăm vehement, căci nu putem suferi regula. Ceiace determină pe Frau Caldaro, care în public nu vorbeşte decît italieneşte, să ne apostrofeze.

— „Voi romeni siete sempre cosi: indisciplinati".

— „Posibile", răspunsei ca să nu rămîn dator: ma troppa disciplina a fatto perdere a un gran' imperio, che si chiamava Austria, questo bel paese..."

Nu ştiu dacă replica era întemeiată, cum se zice în stil juridic; dar ştiu că trei zile am scăpat de surîsul graţios şi de „Buon' appetito" al directoarei.

Tovarăşul nostru de masă e un personagiu foarte simpatic. Trebue să aibă şaizeci şi cinci de ani, e scund, vioi, elegant, şi poartă pălărie de plută. Nu are nici barbă, nici mustaţă, şi mimica sa e cu atît mai expresivă. I se zice de toată lumea: Comandorul. Legăm, destul de repede, relaţii cordiale. Ştie că sîntem Romîni, şi ne felicită, c'un uşor surîs, pentru politica economică „cosi tenace" a d-lui Brătianu:

— „Siete il solo stato veramente independente, in Europa."

Nu speram niciodată onoarea să pot primi felicitări pentru d. Vintilă Brătianu. I le transmit, cu toată modestia, pe această cale, şi îi ţin la dispoziţie neînsemnata mea mărturie, dacă socoate că-i poate fi de vre-un folos în aprigul proces pe care i-l fac toţi „duşmanii neamului".

Intrebăm pe comandorul nostru dacă se ocupă cu politica. Ne spune că nu. Dar o cunoaşte suficient de pe cînd îi asculta poruncile. Căci a fost douăzeci de ani guvernator al Eritreii. După un timp adaogă:

— La noi, fascismul e maicusamă politic.

— Şi credeţi că ministrul nostru Brătianu face fascism economic.

— Economia fascistă este destul de rezonabilă. După cîte putem şti aici, în Italia, d. Brătianu a introdus în economia sa metodele fascismului politic.

— Ar fi atunci, zic eu, premergătorul d-lui Mussolini; căci noi l-am cunoscut aşa, totdeauna.

— Possibile...

Aveam însă şi subiecte mai plăcute de conversaţie: cucoanele din Mendola, excursiile, noutăţile zilei, pe care Comandorul le găseşte în *Corriere*, iar noi în *Stampa*. Italienii au cîştigat c'un „Alfa Romeo" cursa de automobile din Lyon, bătînd Delage-urile franţuzeşti, cum şi pe ceilalţi concurenţi, americani, englezi, belgieni; şi prietinul nostru triumfă cu generozitate, recunoscînd că Francezii aleargă bine.

9-10 August

In fiecare dimineaţă, coborîm valea spre Fondo, pe şosea sau printre fineţe, ori rătăcim prin pădure. Către amează, brazii

se încing subt soare şi mireasma lor viguroasă ne umflă pieptorile. Găsim că dejunul se serveşte prea tîrziu şi păstrăm ora cu sfinţenie. Frau „Buon' Appetito" ne surîde atît de gingaş, că mă încearcă gîndul să redevenim nedisciplinaţi.

Comandorul ne arată, cu discreţie, o doamnă destul de matură care prezidă zgomotos masa cea mare din partea opusă a sălii: e romîncă şi ea. Comandorul se teme că va muri de inaniţie; nu pentrucă s'ar priva de orice bucăţică pentru fetiţa-i de alături, dar de mult ce vorbeşte, n'are timp să se hrănească. Prietinul nostru a privit-o un sfert de ceas, şi ne împărtăşeşte toată grija sa. Am aflat după aceia, fără voe, dela Frau Caldaro, că este o doamnă—să zicem Silberstein, din Brăila şi că nu ştie decît italieneşte, şi puţin romîneşte. Fetiţa a auzit însă undeva vorba „Motter" şi o spune adesea, fără rost.

După amiază, urcăm pentru a doua oară culmea Penegalului. Este o primblare de un ceas şi jumătate, destul de uşoară, până la cel mai nalt pisc al Mendolei. Priveliştea este de sus mai complectă decît cea de pe platforma staţiei şi merită a doua vizită. Vederea se poate roti de jurimprejur, fără piedică şi spectacolul e din cele mai mărețe. Un mic châlet, cu excelentă cantină—Ristorante Paradisso—stă la îndemîna iubitorilor de singurătate. Un asin care aduce în fiecare dimineaţă proviziile proaspete, ne roagă să le împărţim cu dînsul. N'am putut refuza dările pe care ni le-a cerut insaţiabilul fisc romînesc,—cum am fi putut refuza un sandviş măgarului de pe Penegal!

11 August

Ne luăm rămas bun dela Mendola. Adio păduri, adio linişte, adio altitudine. Stringem mîna Comandorului şi făgăduim Signorei Caldarro să-i recomandăm casa tuturor compatrioţilor noştri, iubitori de odihnă şi de masă bună. Ceiace facem, cu onestitate.

In trei ceasuri, trenul electric ne duce domol la vale, printre coline şi 'nalte platouri însorite. Fondo, Cavareno, Romeno, Sanzeno, Dermulo, San Michele, Trento... Numele sonore îmi cîntă încă în urechi, şi'n ochi îmi joacă şi acum valurile de soare pe care am coborît spre Lacurile italiene.

Eugen Crăciun

Oblomov

X

Oblomov se afla în starea unui om care deabia a petrecut cu ochii soarele de vară, ce a apus, şi admiră urmele lui rumene, fără să-şi ridice privirea dela zarea încă luminoasă, fără să se întoarcă îndărăt de unde vine soarele, gîndindu-se numai la întoarcerea de mine a căldurii şi luminii.

Lungit pe spate, se desfăta de ultimele urme ale întîlnirii din ajun. „Te iubesc, te iubesc, te iubesc",—vibra încă în mintea lui, mai frumos decît toate cîntecele Olgăi; pe faţă-i tremurau încă cele din urmă raze ale privirii ei adînci. Cetea încă înţelesul ei, măsura gradul ei de iubire, şi începuse să se cufunde în uitarea somnului, cînd deodată...

Adouazi Oblomov se trezi palid şi întunecat; pe faţă urme de nesomn; fruntea plină de increţituri; în ochi nu mai e foc, nu-s dorinţi. Mîndria, privirea veselă şi vioae, graba măsurată şi conştientă a mişcărilor unui om ocupat — toate au dispărut.

Luă ciaiul alene, n'atinse o carte, nu se aşeză la biurou; îngîndurat, aprinse ţigara şi se aşeză pe divan. Mai înainte s'ar fi culcat, dar îşi pierduse deprinderea, şi acuma nu se simţea măcar atras spre pernă; se răzămă pe ea.totuşi cu cotul — semn care aduce a deprindere veche...

Era întunecat, uneori ofta, stringea deodată din umeri, clătina, abătut, capul.

Il frămînta ceva, dar nu dragostea. Chipul Olgăi e dinaintea lui, dar pluteşte parcă departe, într'o ceaţă fără raze, străină pentru el; se uita la el cu o privire îndurerată şi sfioasă.

„Trăeşte cum a lăsat Dumnezeu, nu cum îţi place ţie — înţeleaptă regulă, dar..."

Şi căzu pe gînduri.

„Da, nu poţi trăi cum îţi place — e limpede", — începu să

vorbească în el o voce posomorîtă, răzvrătită...; „ai să cazi într'un haos de contraziceri, pe care n'are să-l discurce o minte omenească, oricît de adîncă, oricît de indrăzneaţă! Eri ai dorit, azi ţi-ai atins dorinţa: cu patimă, până la sleire; iar poimîine roşeşti că ai dorit, apoi blăstămi viaţa: de ce s'a intîmplat? Iată ce ese din mersul independent şi indrăzneţ in viaţă, din încăpăţînatul *vreau*. Trebue să mergi pe dibuite, să închizi ochii asupra multor lucruri şi să nu aiurezi după fericire, să nu indrăzneşti să te plîngi, că ţi-a scăpat — iată viaţa! Cine a născocit că e o fericire, o plăcere! Nişte zmintiţi. „Viaţa e o datorie", — zice Olga, — o obligaţie, şi o obligaţie poate să fie grea. Să ne îndeplinim deci datoria"...

Oftă.

— Nu mă mai văd... cu Olga. Doamne! Tu mi-ai deschis ochii şi mi-ai arătat datoria, — zise, uitîndu-se la cer: — dar de unde putere? Să rup! E încă putinţă deocamdată, deşi cu durere.. dar pe urmă n'ai să te blăstămi?... Şi dela ea au să vină îndată, vroia să trimită... Olga n'aşteaptă...

Dar ce s'a intîmplat? Ce vînt a atins deodată pe Oblomov? Ce nouri a adus? De unde jugul atît de trist?... Şi parcă eri încă privea în sufletul Olgăi şi vedea acolo o lume senină şi o soartă luminoasă; a cetit horoscopul ei şi al lui. Ce s'a întîmplat?

Trebue să fi visat, sau a stat culcat pe spate, şi dispoziţia poetică a cedat locul unor grozăvii.

Adesea se întîmplă să adormi într'o seară liniştită, senină şi instelată de vară, şi să te gîndeşti cît de frumos are să fie adouazi cîmpul, în culorile luminoase ale dimineţii. Cît de plăcut are să fie, să te înfunzi în desimea pădurii şi să te ascunzi de căldură!... Şi deodată te trezeşti în zgomotul ploiei, sub nişte nouri suri şi trişti; frig, umezeală...

De cu seară, ca de obiceiu, Oblomov îşi ascultă bătaia inimii, apoi o pipăi cu mîinile, o controlă... Însfîrşit se adînci în analiza fericirii sale, şi deodată dădu peste o picătură de amărăciune şi se otrăvi...

Otrava avu un efect puternic şi grabnic. Oblomov îşi revăzu în gînd toată viaţa: pentru a mia oară îi veni pocăinţa şi tîrzia-i părere de rău. Se gîndi ce ar fi el azi, dacă ar fi fost activ; apoi trecu la întrebarea, ce e azi, cum poate să-l iubească Olga, şi pentru ce?

Nu-i oare o greşeală? — îi trecu deodată prin minte, ca un fulger, şi fulgerul ăsta nimeri drept în inimă. Oblomov gemu. „O greşeală! da.. iată ce e!".

„Te iubesc, te iubesc, te iubesc'" — îi răsări din nou în amintire, şi inima-i începu din nou să se încălzească, dar se răci din nou deodată. Şi acest triplu „te iubesc" al Olgăi — ce înseamnă? O înşelăciune a ochilor, şoapta vicleană a unei inimi încă necoapte; nu e dragoste, ci numai o presimţire a dragostei.

Vocea aceasta va răsuna odată, dar va răsuna cu atîta putere, va intona un acord, după care va tresări întreaga lume! Are să afle şi mătuşa, şi baronul, şi va ajunge departe zgomotul acestei voci! Acel sentiment n'are să se strecoare aşa de încet, ca un pîrăiaş ascuns prin iarbă, ca un murmur abia auzit...

Acuma iubeşte, cum coasă pe canva: încet, alene schiţează un desen, şi mai alene îl desface, se uită la el, apoi îl pune deoparte şi-l uită. Da, e numai o pregătire pentru dragoste, o încercare. El? — Un individ care, din întîmplare, s'a nimerit cel dintâiu ceva mai potrivit pentru experienţă..

I-a întrunit doar şi i-a apropiat numai întîmplarea. Ea nu l-ar fi observat. Stolz i l-a arătat, Stolz i-a molipsit tînăra, impresionabila-i inimă prin simpatia sa; se arătă apoi compătimirea pentru soarta lui, se arătă o încercare ambiţioasă de a scutura somnul depe un suflet lenevit, ca îndată să-l şi părăsească...

— Iată cum stau lucrurile! — îşi zicea Oblomov cu groază, ridicîndu-se depe aşternut şi aprinzînd luminarea, cu mîna tremurătoare. Nimic mai mult: nu-i şi n'a fost! Fata era gata să primească o iubire, inima aştepta cu încordare, iar el se întîlni cu ea întîmplător, nemeri din greşeală... Numai să se arate un altul, şi ea se va trezi cu groază din greşeală. Cum are să se uite atunci la dînsul, cum are să se întoarcă... grozav! Răpesc ce nu e al meu! Sînt un hoţ! Ce fac! Ce fac! Ce orbire, Dumnezeule!

Se uită în oglindă: palid, galbăn, ochii stinşi. Se gîndi la acei tineri fericiţi, cu privirea îngîndurată, dar puternică şi adîncă, umedă, caşi a ei, cu tremurare de scîntei în ochi, cu siguranţa izbînzii în zîmbet, cu un mers aşa de vioiu, cu vocea sonoră. Şi nu-i mult până să se arăte unul: ea are să se aprindă, are să arunce o privire la el, la Oblomov, şi... are să înceapă a rîde cu hohot!

Se uită din nou în oglindă.

— Asemenea indivizi nu sînt iubiţi! — îşi zise Oblomov.

Apoi se culcă şi-şi înfundă capul în pernă.

— Adio, Olga, fii fericită!

Zachar! — strigă Oblomov dimineaţa. — Dacă vine dela Iliinschii vre-un om după mine, spune-i că nu sînt acasă, că am plecat în oraş.

— Inţeles.

„Ea... Nu, mai bine îi scriu", — îşi zise Oblomov; — o să-i pară sălbatec, că am dispărut deodată. Trebue o explicaţie...

Se aşeză la biurou şi începu să scrie: iute, cu foc, cu o grabă febrilă, nu aşa cum scrisese proprietarului la începutul lui Maiu. Intîlnirea apropiată şi neplăcută între doi *care* şi doi *ce* n'avu loc o singură dată.

„Ţi se pare ciudat, Olga Sergheevna (scria el), să primeşti, în locul meu, această scrisoare, cînd ne întîlnim atît de des. Ci-

teşte-o până la urmă, şi ai să vezi că n'am putut proceda altfel. Trebuia început cu această scrisoare; atunci am fi scăpat amindoi de multe mustrări ale conştiinţei. Dar nu-i tîrziu nici acuma. Am început să ne iubim în chip aşa de neaşteptat, aşa de iute, — parcă ne-am fi îmbolnăvit deodată amindoi, — şi aceasta m'a împiedecat de a mă trezi mai devreme. Apoi cine, uitîndu-se la dumneata, ascultîndu-te ceasuri întregi, ar fi vrut să ia de bună voe asupra-şi, greaua datorie de a se trezi din farmec? De unde să aduni pentru fiecare clipă atîta stăpînire de sine şi atîta putere de voinţă, ca să te opreşti la fiecare povîrniş şi să nu luneci la vale? Şi mă gîndeam în fiecare zi: mai departe n'am să lunec, mă opresc; atîrnă de mine; dar am lunecat, şi acuma începe lupta, în care cer ajutorul dumitale. Numai azi, în noaptea asta, am înţeles cît de iute îmi alunecă picioarele: numai eri am reuşit să arunc o privire mai adîncă în prăpastia în care cad, şi am hotărît să mă opresc.

„Vorbesc numai de mine nu din egoism, căci atunci cînd voi fi în fundul prăpăstiei, dumneata ai să zbori mereu, ca un înger curat, şi nu ştiu, dacă vei mai vroi să arunci în ea o privire. Ascultă-mă, îţi spun fără aluzii, drept şi simplu: dumneata nu mă iubeşti şi nu mă poţi iubi. Ascultă şi experienţa mea, şi crede-mă în totul. Inima mea a început să bată demult: ce e drept se bătea fals, greşit, dar tocmai faptul acesta m'a învăţat să deosebesc o bătae regulată de una întîmplătoare. Dumneata nu poţi, dar eu pot, şi trebue să ştiu unde-i adevărul, unde-i rătăcirea, şi asupra mea cade datoria de a preveni pe cel ce n'a cunoscut încă aceasta. Şi iată că te previn: ai rătăcit, opreşte-te, dă-ţi seamă.

„Cît timp iubirea dintre noi se arăta subt forma unui vis uşor şi zîmbitor, cît timp răsuna în Casta Diva, plana în parfumul ramurii de liliac, într'o simpatie tăcută, într'o privire ruşinată, eu nu mă încredeam în ea, luînd-o drept un foc al închipuirii şi o şoaptă a ambiţiei. Dar nebuniile au trecut, eu am ajuns bolnav de dragoste; am simţit simptomele pasiunii; dumneata ai devenit îngîndurată, serioasă, mi-ai dăruit timpul liber: la dumneata au vorbit nervii; ai început a te turbura, şi atunci, — adică abia acuma, — m'am înspăimîntat, şi am simţit, că asupra mea cade datoria de a mă opri şi de a-ţi spune ce s'a întîmplat.

„Ţi-am spus că te iubesc, mi-ai răspuns acelaşi lucru: auzi ce disonanţă sună aici? N'auzi? Ai să auzi mai tîrziu, cînd eu voi fi în beznă. Uită-te la mine, gîndeşte-te la viaţa mea: poţi dumneata să mă iubeşti, mă iubeşti dumneata? „Te iubesc, te iubesc, te iubesc"—ai spus eri. Nu, nu, nu!—răspund eu cu tărie.

Dumneata nu mă iubeşti, dar dumneata nu minţi,—mă grăbesc să adaog,—nu mă înşeli; nu poţi spune *da*, cînd în dumneata vorbeşte un *nu*. Vreau numai să-ţi spun, că „te iubesc"

al dumitale de azi, nu e iubirea adevărată, ci numai cea viitoare; e o cerinţă nesfîrşită de a iubi care, în lipsa unei hrane adevărate, în lipsa focului, arde de o lumină falşă şi rece, — care la femei se arată uneori în gingiuleliile copiilor, altei femei, sau pur şi simplu în lacrimi, sau accese isterice. Eu aşi fi trebuit să-ţi spun sincer încă dela început: „te-ai înşelat, în faţa dumitale nu e acela pe care îl aşteptai, la care visai. Aşteaptă, are să vie, şi atunci ai să te deştepţi, are să-ţi fie necaz şi ruşine de greşeala dumitale; iar mie acest necaz şi ruşine o să-mi pricinuiască durere",—iată ce ar fi trebuit să-ţi spun, dacă aşi fi fost mai pătrunzător din fire şi mai bun la suflet, dacă însfîrşit aşi fi mai sincer... O şi spuneam, dar ţii minte cum: cu frică ca să nu crezi dumneata, ca să nu se întîmple; îţi spuneam dinainte tot ce pot spune alţii mai tîrziu, ca să te pregătesc să n'asculţi şi să nu crezi, şi în acelaşi timp mă grăbeam să mă întîlnesc cu dumneata... Căci mă gîndeam: „până vine altul, eu sînt fericit". Iată logica antrenării şi pasiunilor.

„Acum judec altfel: Mă gîndesc ce are să fie cînd mă voi ataşa de ea, cînd a o vedea — va ajunge nu un lux al vieţii, ci o necesitate, cînd iubirea se va înfige în inimă (nu degeaba simt eu acolo o învîrtoşare)? Cum să mă zmulg atunci? Invinge-voiu această durere? Rău are să fie cu mine. Chiar depe acuma nu mă pot gîndi la asta fără groază. Dacă dumneata ai avea mai multă experienţă, dacă ai fi mai în vrîstă, atunci mi-aşi binecuvînta fericirea şi ţi-aşi da mîna pentru vecie. Dar aşa...

„Dar dece scriu? Dece n'am venit să-ţi spun deadreptul, căci dorinţa de a te vedea creşte pe fiecare zi, pe cînd n'ar trebui să te văd. Judecă şi singură: aşi avea eu curaj să ţi le spun toate astea în faţă? Uneori a-şi vrea să-ţi spun aşa ceva, dar vorbesc cu totul alta. Poate că pe faţa dumitale s'ar exprima tristeţă (dacă e adevărat că nu-ţi era urît cu mine), sau poate că neînţelegînd bunele mele intenţii, te-ai simţi jignită: nici una, nici alta — nu le-aşi putea îndura, aşi spune iarăşi ceia ce nu trebue, şi intenţiile cinstite s'ar risipi în vînt şi s'ar sfîrşi cu înţelegerea de a ne vedea adouazi din nou... Aşa, fără dumneata e cu totul altfel: blînzii dumitale ochi, buna, drăgălaşa dumitale faţă nu-i înaintea mea: hîrtia rabdă şi tace, şi eu scriu liniştit (mint): *mai mult nu ne mai vedem* (nu mint).

„Altul ar adăoga: *scriu şi mă scald în lacrimi*, dar eu nu pozez în faţa dumitale, nu mă drapez în tristeţea mea, fiindcă nu vreau să măresc durerea, să înseninez părerea de rău şi tristeţea. Orice drapare ascunde de obiceiu intenţia de a lasa rădăcini mai adînci în domeniul simţimîntului, şi eu vreau să distrug sămînţa lui, şi în dumneata, şi în mine. Şi plînsul se potriveşte, sau înşelătorilor care caută să prindă prin fraze ambiţia neprevăzătoare, sau visătorilor prea sentimentali. Le spun toate astea, luîndu-mi ziua bună, cum se ia ziua bună dela un prieten, cînd îl petreci la un drum lung. Peste vreo trei săptămîni, peste

o lună ar fi fost tîrziu, ar fi fost greu: iubirea face progrese de necrezut, e o gangrenă sufletească. Chiar acuma nu mai sînt om: nu mai număr ceasurile și minutele, nu mai știu de răsăritul și apusul soarelui, ci mă gîndesc: am văzut-o, sau n'am văzut-o; am s'o văd, sau n'am s'o văd; a venit, sau n'a venit, va veni?... Toate astea se potrivesc cu tinerețea care îndură cu ușurință emoțiile, și plăcute și neplăcute; cu mine se potrivește liniștea, — deși plicticoasă, somnoroasă, dar — cunoscută; furtunile nu le pot învinge.

„Mulți s'or mira de fapta mea: dece fuge? — or zice; alții or ride de mine: la nevoe sînt hotărît și la astea. Dacă mă hotărăsc să nu mă mai întîlnesc cu dumneata — înseamnă că-s hotărît la orice.

„In adîncul meu chin și durere mă mîngîiu puțin, că acest scurt epizod al vieții noastre, mie îmi va lăsa o amintire curată și dulce, care e de ajuns ca să mă împiedece de a mă cufunda în somnul de mai înainte, iar dumitale îți va servi, fără să-ți aducă vre-un rău, în viitoarea-ți viață normală. Adio, înger, zboară mai degrabă, — cum zboară o pasere speriată depe ramura, unde se așezase din greșeală, — tot așa de ușoară, de vioae și veselă cași ea, — depe ramura unde te-ai așezat din nebăgare de seamă!“

Oblomov scria cu insuflețire; condeiul zbura pe pagini. Ochii îi străluceau, obrajii ardeau. Scrisoarea era lungă, ca toate scrisorile de dragoste: înamorații sînt grozav de limbuți.

„Ciudat! Acuma nu-mi mai e urît, nu-mi mai e greu!“ — se gîndi Oblomov. „Sînt aproape fericit. Dece oare?... Probabil fiindcă am descărcat în scrisoare povara sufletului.

Ceti încă odată scrisoarea, o îndoi și o pecetlui.

— Zachar! Cînd va veni omul, să-i dai scrisoarea asta către domnișoara.

— Am înțeles.

Oblomov se simțea de bună samă aproape vesel. Se așeză cu picioarele pe divan și întrebă chiar: nu-i ceva pentru dejunat?

Mîncă două ouă și aprinse țigara.

Ii erau pline, și inima și capul, — Oblomov trăia. Iși închipuia cum are să se uite Olga la scrisoare, cît de nedumerită are să fie, ce față are să aibă, cînd o ceti-o. Ce are să fie apoi?...

Se desfăta de perspectiva acestei zile, de noutatea situației. Cu moartea în suflet, ascultă zgomotul ușii: n'a venit cumva omul, n'o fi cetind Olga deja scrisoarea... Nu, în antreu e liniște.

„Ce-o fi însemnînd?“ — se gîndi el neliniștit: „n'a fost nimeni: cum așa?“...

O voce tainică îi șopti îndată: „dece te turburi?“. Dar Oblomov o înăbuși.

Peste jumătate de ceas abia putu fi auzit de Zachar, care se afla în curte cu un vizitiu.

— N'a fost nimeni? — întrebă Oblomov. — N'au venit?...

— Ba da.

— Și ce-ai zis?

— Că nu sînteți acasă: a plecat, zic, în oraș.

Oblomov holbă la el ochii.

— Dece ai zis așa? Ce ți-am poruncit, cînd o veni omul?...

— D'apoi a fost fata din casă, nu omul, — răspunse Zachar cu o liniște neturburată.

— Dar scrisoarea i-ai dat-o?

— Cum se poate? Ați spus întâiu, să zic că nu sînteți acasă, și apoi să dau scrisoarea. Cînd o veni omul, i-o dau.

— Nu, nu, tu ești un curat... ucigaș! Unde-i scrisoarea? Dă-o încoace!

Zachar aduse scrisoarea, deja destul de murdară.

— Spală-ți mînile, uite! — zise Oblomov furios, arătînd o pată.

— Mi-s curate, — răspunse Zachar, cu privirea într'o parte.

— Anisia! Anisia! — strigă Oblomov.

Anisia se arătă pe jumătate din antreu.

— Uite ce face Zachar! — se plînse boerul. — Nați scrisoarea asta, dă-o omului, sau fetei din casă, cînd o veni dela Iliinschii, — ca s'o dea domnișoarei. Auzi?

— Aud, cuconașule. Dați-o încoace, i-o dau.

Dar cum eși Anisia în antreu, Zachar i-o zmulse din mîni.

— Pleacă, șterge-o, — strigă; — caută-ți de treaba ta femeiască!

In curînd, veni din nou, în fugă, fata din casă. Zachar căuta să-i deschidă ușa, iar Anisia se apropie de ea, dar Zachar se uită la Anisia cu furie.

— Ce cauți aici? — o întrebă răgușit.

— Am venit numai să ascult cum ai să...

— Hai, hai, hai! — tună bărbatul, amenințînd-o cu cotul. Bagi nasul...

Anisia zîmbi și plecă, dar se uita din cealaltă odae prin gaura cheii, să vadă dacă Zachar face ce a zis boerul.

Ilia Ilici, auzind zgomot, sări și el.

— Cine-i? Tu ești, Catea?

— A poruncit domnișoara să întreb unde ați plecat? Cînd colo, dumneavoastră — acasă! Alerg să-i spun, — răspunse fata, și o și luă la fugă.

— Sînt acasă. Asta tot minte! — zise Oblomov. — Nu, iaca, dă domnișoarei scrisoarea!

— O dau, cum ați poruncit!

— Unde-i domnișoara acuma?

— A plecat în sat, a dat poruncă să vă spun că, dacă ați isprăvit cartea, apoi să poftiți în grădină, pela ceasurile două.

Și plecă.

„Nu, nu mă duc... dece să irit un sentiment, cînd totul s'a sfîrșit?“ — se gîndea Oblomov îndreptîndu-se spre sat.

Văzu de departe cum mergea Olga pe deal, cum a ajuns-o Catea și i-a dat scrisoarea; văzu cum s'a oprit Olga pentru o clipă, s'a uitat la scrisoare, s'a gîndit, apoi i-a făcut Catei semn să plece, și a intrat într'o alee a parcului.

Oblomov o luă pe înconjur, pe lîngă deal, intră în aceiași alee pela celălalt capăt și, ajungînd pănă la mijloc, se așeză pe iarbă, între tufe, și așteptă.

„Are să treacă pe aici... Am să mă uit numai ce face și— plec pentru totdeauna".

Asculta cu moartea în suflet, să-i audă pașii. Nu, nu se aude. Natura trăia o viață intensă; totul era cufundat într'o liniște solemnă, dar în iarbă fierbea o muncă măruntă, nevăzută: totul se mișca, se tîra, se frămînta. Furnicile aleargă încolo și încoace așa de îngrijorate, se întîlnesc, se împrăștie, se grăbesc: parcă ai privi depe o înălțime un bîlciu de oameni — aceleași îngrămădiri, ciocniri; așa cum se înghesuie și norodul...

Veni o viespe, bîzîi în jurul unei flori, intră în caliciu: niște muște se adunară lîngă o picătură de suc, eșit din crăpătura unui teiu; undeva în desiș, o pasere repeta demult același sunet, — chema poate pe o alta.

Colo doi fluturi, după ce se învîrtiră unul în jurul altuia, porniră deodată, ca într'un vals, printre trunchiurile copacilor. Miros tare de iarbă, din care se aude un trosnet neîncetat...

„Cîtă larmă!" — se gîndi Oblomov, privind acest zbucium și ascultînd graiul mărunt al naturii: „și din afară pare așa pașnic, așa de liniștit totul..."

Dar pașii tot nu se auzeau. Însfîrșit iată că... „Oh!" — oftă Oblomov, dînd la o parte ramurile cu mare băgare de seamă. «Ea-i, ea... Ce e! Plînge! Doamne!

Olga mergea încet și-și ștergea lacrimile cu batista. Dar deabia le șterge — și apar altele. Se rușinează, le înghite, vrea să le ascundă chiar de arbori, și nu poate. Oblomov n'a văzut niciodată lacrimile Olgăi; nu se aștepta la lacrimi, — care acuma parcă-l ardeau; dar ardeau așa fel, că simțea parcă nu arsuri, ci căldură.

Se luă iute după ea.

— Olga! Olga! — îngînă Oblomov cu o voce duioasă, căutînd s'o ajungă.

Ea tresări, se uită în juru-i, îl zări, apoi își întoarse fața și păși înainte.

Oblomov se alătură de ea.

— Plîngi?

Lacrimile porniră mai tare. Olga nu se mai putea stăpîni, își apăsă batista pe față, izbucni într'un plîns cu hohot și se așeză pe cea dintăiu bancă.

— Ce-am făcut! — șoptea Ilia Ilici îngrozit, luîndu-i mîna și căutînd să i-o ridice depe față.

— Lasă-mă! — rosti ea. — Pleacă! Ce cauți aici? Știi că

nu trebue să plîng: după ce să plîng? Dumneata ai dreptate: da, totul se poate întîmpla.

— Ce-i de făcut, să nu mai fie lacrimile astea? — întrebă el, căzînd în genunchi dinaintea ei. — Vorbește, ordonă, sînt gata la orice...

— Ai făcut să fie lacrimi, dar să le oprești — nu-i în puterea dumitale... Nu ești așa de tare! Lasă-mă! — zicea ea, făcîndu-și vînt cu batista.

Oblomov se uita la ea și-și cetea în gînd toate blestemele.

— Nenorocita de scrisoare! — rosti el cu căință.

Ea deschise coșulețul cu lucru, scoase scrisoarea și i-o dete.

— Ia-o și du-o cu dumneata, ca să nu mai plîng, uitîndu-mă la ea.

Oblomov o puse, tăcut, în buzunar și se așeză lîngă ea, plecînd capul în jos.

— Cel puțin ai să dai dreptate intențiilor mele, Olga, — zise încet. — E o dovadă, cît mi-e de scumpă fericirea dumitale.

— Da, scumpă! — zise Olga, oftînd. — Nu, Ilia Ilici, dumitale ți-a venit probabil invidia, că sînt atît de fericită în liniștea mea, și te-ai grăbit să turburi această fericire.

— S'o turbur? Atunci n'ai cetit scrisoarea mea? Ți-o repet...

— N'am isprăvit-o fiindcă mi s'au umplut ochii de lacrimi: sînt încă o proastă! Dar restul l-am ghicit. N'o repeta ca să nu mai plîng.

Lacrimile începuse să-i curgă din nou.

Pentruce renunț eu la dumneata, — începu Oblomov, — dacă nu pentrucă prevăd fericirea dumitale în viitor, și mă jertfesc pe mine? Parcă o fac cu sînge rece? Nu plînge totul în mine? atunci pentruce fac?...

— Pentru ce? — repetă ea, încetînd deodată de a plînge, și întorcîndu-se spre el — Pentru același motiv, pentru care te-ai ascuns acuma în tufiș ca să vezi, dacă am să plîng, și cum am să plîng — iată pentru ce! Dacă ai fi dorit sincer ceiace ai scris acolo, dacă ai fi fost convins că trebue să ne despărțim, ai fi plecat în străinătate, fără să mă întîlnești.

— Ce idee!...—începu el jignit, și nu sfîrși.

Presupunerea asta îl izbi, fiindcă deodată i se arătă limpede, că e adevărat.

— Da, — întări ea, — eri îți trebuia *te iubesc* al meu, azi ți-au trebuit lacrimi, iar mine ai să vrei să vezi, poate, cum mor eu.

— Olga, cum se poate să mă nedreptățești până la atîta? Cum nu mă crezi că ași da acuma o jumătate din viață, ca să-ți aud rîsul și să nu mai văd lacrimi...

— Da, acuma, poate, — după ce ai văzut cum plînge o femee după dumneata...—Nu, — adăugă ea, — dumneata n'ai inimă. Zici că n'ai vrut lacrimile mele; n'o făceai, dacă nu vroiai...

— Dar parcă eu ştiam ?!—exclamă el, încrucişindu-şi mînile pe piept.

— Inima, cînd iubeşte, are mintea ei, ea ştie ce vrea, şi ştie dinainte ce are să fie. Eu eri eram împiedecată de a veni aici: ne-au sosit pe neaşteptate nişte musafiri; dar ştiam că dumneata te-ai fi chinuit aşteptîndu-mă, ai fi dormit poate rău: am venit, fiindcă n'am vrut suferinţa dumitale... Şi dumneata... găseşti plăcerea că plîng... Uită-te, uită-te, desfătează-te!...

Şi începu din nou să plîngă.

— Eu şi aşa am dormit rău, Olga. M'am istovit noaptea asta.

— Şi ţi-a părut rău că eu am dormit bine, că nu sufăr, aşa-i ?—îi întrerupse ea.—Dacă nu plîngeam acuma, ai fi dormit rău şi azi.

— Ce să fac acuma: să cer ertare? — rosti el cu o duioşie supusă.

— Cer ertare copiii, sau cînd te calcă cineva pe un picior, în mulţime; aici scuza n'ajută,—zise ea, vînturîndu-şi din nou faţa cu batista.

— Totuşi, Olga, asta e — adevărat. Dacă ideia mea e dreaptă, şi iubirea dumitale o greşeală... Dacă iubeşti pe un altul, şi, uitîndu-te la mine roşeşti...

— Şi ce-i cu asta ?—întrebă ea, privindu-l pătrunzător şi cu o ironie atît de adîncă, încît Oblomov se zăpăci.

„Ce vrea ea dela mine", se gîndi Oblomov.—„Ţine-te, Ilia Ilici!"

— Cum „ce-i cu asta"?—repetă el maşinal, uitîndu-se la ea cu nelinişte, fără să bănuiască ce idee se plămădeşte în capul ei, cum justifică ea acest „ce-i cu asta", cînd evident, această iubire, dacă nu se poate justifica, e o greşeală...

Ea îl privea cu atîta conştiinţă, cu atîta siguranţă, era parcă atît de stăpînă pe ideia ei.

— Dumneata te temi,—întîmpină ea muşcător, să nu cazi în fundul „beznei", te înspăimîntă suferinţa în viitor, — că n'am să te mai iubesc!... „Are să fie rău de mine",—scrii dumneata...

Oblomov tot nu înţelegea bine.

— Dar mie are să-mi fie bine, dacă iubesc pe un altul: va să zică am să fiu fericită! Şi dumneata zici că „prevezi fericirea mea" în viitor şi că eşti gata să sacrifici pentru mine totul, chiar viaţa!

Oblomov se uita la ea fix şi clipea rar şi larg.

— Iată ce logică esă!— şopti el. — Mărturisesc, nu m'am aşteptat...

Ea îl privea atît de sarcastic din cap până în picioare.

— Dar fericirea, din pricina căreia înnebuneşti dumneata? — întrebă ea. — Dar aceste dimineţi şi seri, acest parc, dar al meu „te iubesc"—nu fac nimic toate astea, n'au nici un preţ, nu merită nici o jertfă, nici o durere ?

„Ah, cum m'aşi prăbuşi subt pămînt!"—se gîndi Ilia Ilici, chinuindu-se în gînd, pe măsură ce ideia Olgăi i se descoperea mai mult.

— Dar dacă,—întreabă ea cu aprindere:—dacă dumneata te oboseşti de dragoste, cum te-ai obosit de cărţi, de slujbă, de lume; dacă mai tîrziu, fără altă dragoste,—fără să am o rivală, — adormi lîngă mine, ca la dumneata pe divan, şi dacă vocea mea nu te mai trezeşte; dacă nodul dela inimă îţi trece; dacă nu altă femee, ci—halatul dumitale îţi devine mai scump ?..

— Olga, asta e cu neputinţă!—o întrerupse Oblomov jignit, retrăgîndu-se de lîngă ea.

— Dece cu neputinţă? Dumneata zici că eu mă „înşel", că am să iubesc pe un altul, iar eu mă gîndesc uneori că dumneata ai să încetezi pur şi simplu de a mă iubi, şi atunci? Cum am să mă justific eu de ceiace fac azi? Lăsăm oamenii, lumea; dar cum am să mă justific faţă de mine? Nici eu nu dorm uneori din pricina asta, dar pe dumneata nu te sfîşii cu întrebări despre viitor, căci cred în mai bine. În mine fericirea birue frica; dumitale cîte odată îţi strălucesc ochii, cînd mă cauţi căţărîndu-te pe dealuri, uiţi lenea şi alergi pentru mine, pe arşiţă, prin oraş, după un buchet, după o carte; cînd văd că te fac să zîmbeşti, să doreşti viaţa... Eu aştept, caut un singur lucru — fericirea, şi cred că am găsit-o. Dacă mă înşel, dacă-i adevărat că am să-mi deplîng greşeala,—simt cel puţin că aici (şi-şi puse mîna pe inimă) nu-s vinovată; va să zică, soarta n'a vrut, Dumnezeu n'a dat. Dar nu mă tem de lacrimile din viitor; o să plîng, dar nu degeaba: am cumpărat ceva cu ele... mie... îmi era aşa de bine!...—adăugă ea.

— Atunci să fie iarăşi bine!—se rugă Oblomov.

— Dumneata vezi în viitor numai întuneric; pentru dumneata fericirea e o nimica... E o ingratitudine, asta nu-i iubire, e un...

— Egoism!—complectă Oblomov, şi nu îndrăznea să se uite la Olga, nu îndrăznea să vorbească, să ceară ertare.

— Du-te,—zise ea încet:—unde voiai să mergi.

Oblomov se uită la ea. Ochii ei se uscaseră. Ea se uita în jos îngîndurată şi desena pe nisip.

— Culcă-te iar pe spate,—adăugă ea!—n'ai să mai greşeşti, nici să cazi în „prăpastie".

— M'am otrăvit şi te-am otrăvit şi pe dumneata, în loc să fiu fericit simplu şi deadreptul...— bombănea el cu căinţă.

— Bea cvas: n'ai să te otrăveşti.

— Olga, nu-i mărinimos... După ce m'am executat singur, recunoscînd...

— Da, cu vorba te execuţi, te arunci în prăpastie, dai o jumătate din viaţă, apoi vin îndoelile, nopţi de nesomn: cît de gingaş devii faţă de dumneata, de prudent, de îngrijorat, cît de departe vezi înainte!...

„Ce adevăr, şi cît de simplu!"—Se gîndea Oblomov, dar îi era ruşine s'o spună în auz.

Dece nu şi-a tălmăcit-o el singur, şi a trebuit să vie o femee care abia începe să trăiască? Cum a înţeles ea aşa de iute! Şi mai dăunăzi era un copil...

— Noi n'avem ce să mai vorbim,—închee Olga, sculîndu-se. Adio, Ilia Iliici, şi fii... liniştit; doar în aceasta stă fericirea dumitale.

— Olga nu, pentru Dumnezeu, nu! Acuma cînd totul e clar din nou, nu mă alunga...—zise Ilia Iliici, luîndu-i mîna.

— Ce mai vrei dela mine? Dumneata te îndoeşti, — nu e cumva o greşeală iubirea mea pentru dumneata: nu-ţi poţi linişti îndoiala; poate de bună seamă e o greşeală — nu ştiu..

Oblomov îi lăsă mîna. Cuţitul atîrna din nou deasupra lui.

— Cum nu ştii! Dumneata nu simţi?—întrebă el din nou cu îndoiala pe faţă.—Bănuieşti?...

— Nu bănuiesc nimic; ţi-am spus eri ce simt, dar ce va fi peste un an — nu ştiu. Dar parcă după o fericire mai vine şi alta, apoi a treia, la fel?—întrebă ea, uitîndu-se la el uimită.—Spune, dumneata ai mai multă experienţă.

Dar Oblomov nu mai vroia s'o întărească în această idee, şi tăcu, clătinînd cu mîna un salcîm.

— Nu, iubeşti numai o singură dată!—repetă el, ca un şcolar,—o frază învăţată.

— Ei, vezi; şi eu cred tot aşa, — adăugă ea.— Iar dacă nu e aşa, atunci poate că am să încetez şi eu de a te iubi; poate că are să mă doară această greşeală, şi pe dumneata — deasemenea, poate ne despărţim!... Să iubeşti de două-trei ori... nu, nu!.. Nu vreau să cred!...

Oblomov oftă. Acest „poate" îi răscolea sufletul, şi Ilia Iliici se tîra îngîndurat după ea. Dar cu fiecare pas se simţea mai uşor; *greşeala* născocită de el în timpul nopţii era într'un viitor aşa de depărtat... Doar nu numai dragostea, doar toată viaţa e aşa..—îi veni lui deodată în minte; „şi dacă respingi toate ocaziile, ca „greşeli", atunci nu va fi greşeală? Ce-i cu mine? Parcă am orbit!"

— Olga!—zise, abia atingîndu-i cu două degete talia (ea se oprise):—dumneata eşti mai deşteaptă decît mine.

Ea clătină din cap.

— Nu, mai simplă şi mai îndrăzneaţă. Dumneata de ce te temi? Crezi, fără glumă, că o iubire poate înceta?—întrebă ea cu mîndrie şi siguranţă.

— Acuma nu mă mai tem nici eu!—rosti Oblomov cu curaj.—Cu dumneata soarta nu-i de temut!

— Vorbele astea eu le-am cetit undeva... în Sue, — mi se pare,—întîmpină ea îndată cu ironie, întorcîndu-se spre el:—numai că acolo le spune o femee unui bărbat...

Lui Oblomov îi izbucni roşeaţa pe tot obrazul.

— Olga, las să fie totul, cum a fost eri,—ruga el;—n'am să mă mai tem de *greşeli*.

Olga tăcea.

— Da?—întreabă el sfios.

Ea tăcea.

— Ei, dacă nu vrei să vorbeşti, dă vre-un semn... o ramură de liliac...

— Liliacul... a trecut, s'a dus! Uite cum a rămas: veşted!

— S'a dus, s'a veştejit,—repetă Ilia Iliici, uitîndu-se la tufele de liliac.—Şi scrisoarea s'a dus!—zise deodată.

Olga clătină din cap: nu! Oblomov mergea după ea şi se gîndea la scrisoare, la fericirea din ajun, la liliacul veştejit.

„Liliacul se veştejeşte de bună seamă! Ce rost a avut scrisoarea... Dece n'am dormit toată noaptea? Dece am scris azi dimineaţă? Iaca, acuma, cînd m'am liniştit din nou... (căscă)... grozav mi-i de somn! Şi dacă nu era scrisoarea, n'ar fi fost nimic: Olga n'ar fi plîns, toate ar fi fost caşi eri, am sta liniştiţi tot aici, în alee, ne-am uita unul la altul, am vorbi despre fericire. Şi azi tot aşa, şi mîne"... Căscă cu toată gura.

Se gîndi apoi ce-ar fi fost, dacă scrisoarea îşi ajungea scopul, dacă Olga ar fi împărtăşit îndoiala lui, dacă se speria, caşi dînsul, de greşeli, de depărtatele furtuni viitoare; dacă asculta de aşa zisa lui experienţă, şi consimţea să se despartă, să se uite unul pe altul?

Ferească Dumnezeu! Să-şi ia ziua bună, să plece în oraş, la noua locuinţă! Ar începe apoi o noapte lungă, urîtul de mîne, nesuferitul de poimîne, şi un şir de zile tot mai palide şi mai palide...

Cum se poate! Ar fi moartea! Nici o îndoială!...

S'ar îmbolnăvi. Nu vroia despărţirea, n'ar fi putut-o îndura, ar fi venit să se roage, ca s'o vadă. „Atunci dece am scris?—se întreba el.

— Olga Sergheevna!

— Ce pofteşti?

— La mărturisirile mele vreau să mai adaug încă una..

— Ce fel?

— Doar nu era nevoe de scrisoare...

— Nu e adevărat, era nevoe,—hotărî ea.

Se întoarse şi începu să rîdă, văzînd ce mutră făcea Oblomov, cum i-a trecut somnul deodată, cum i s'au deschis ochii de nedumerire.

— Era nevoe?—repetă el iar, pironindu-şi ochii în spatele ei.

Dar acolo erau numai cei doi ciucuri ai mantalei.

„Dar ce înseamnă aceste lacrimi, reproşuri? Să fie o şiretenie?" Da Olga nu-i o şireată: asta o vedea şi el.

Umblă şi se desfătează cu şiretenii numai femeile, mai mult sau mai puţin mărginite. În lipsa unei minţi drepte, acestea mişcă

resorturile vieții mărunte de toate zilele prin ajutorul șireteniei, brodează cum brodează o dantelă, politica lor casnică,—fără să bage de samă, cum se așează liniile mari ale vieții, încotro se îndreaptă și unde au să se întîlnească.

Șiretenia e la fel cu moneda mică, cu care n'ai să cumperi mare lucru. După cum cu o monedă mică se poate trăi un ceas-două, așa și cu șiretenia: se poate acoperi cîte ceva, înșela, schimba; dar șiretenia n'ajunge pentru a cuprinde depărtările orizontului, pentru a pune în legătură începutul și sfîrșitul unui fapt însemnat, mai important.

Șiretenia are vederea scurtă: vede bine numai subt nasul ei, nu în depărtare, deaceia singură cade adesea în capcana, pe care a pus-o altora.

Olga e deșteaptă, și atîta. Chiar întrebarea de azi,—cît de ușor și de lămurit a dezlegat-o! Și tot așa cu orice fel de întrebare: Olga vede îndată înțelesul adevărat al unui eveniment și se apropie de el pe drumul drept.

Șiretenia? Ca un șoarece: fuge încolo și încoace, se ascunde... Și nici caracterul Olgăi nu-i așa. Atunci ce-i?...

— Dece era nevoe de scrisoare?—întrebă Ilia Ilici.

— Dece?—repetă ea, și se întoarse iute spre el, cu fața veselă, găsind o adevărată plăcere, că-l poate pune în încurcătură la tot pasul.—Pentrucă,—începu ea apoi rar,—pentrucă n'ai dormit o noapte, ai tot scris pentru mine; și eu sînt egoistă! Asta-i una...

— Atunci dece îmi reproșai adineaori, dacă ești de aceiași părere cu mine?—o întrerupse Oblomov.

— Pentrucă dumneata ai născocit chinuri. Eu nu le-am născocit, chinurile mi-au venit, și mă bucur că au trecut, iar dumneata te pregăteai și te desfătai de ele dinainte. Ești răutăcios. Iată dece ți-am reproșat. Apoi... în scrisoarea dumitale te agită gîndul, sentimentul... ai trăit noaptea și dimineața asta nu după felul dumitale, ci cum vroiam să trăiești, prietinul dumitale și eu. Asta-i a doua; însfîrșit a treia...

Se apropie de el așa de mult, că lui Oblomov i se aruncase sîngele în inimă și în cap; Ilia Ilici începu să respire cu greu, cu turburare. Ea îl privea drept în ochi.

— Al treilea, fiindcă în scrisoarea asta se vede ca într'o oglindă delicatețea simțirii dumitale, prudența dumitale, grija pentru mine, pentru fericirea mea, se vede curățenia conștiinței dumitale... tot ce mi-a arătat la dumneata Andrei Ivanovici, și la care țin eu, pentru care uit lenea dumitale.. apatia... Te-ai dat pe față, fără să vrei: dumneata nu ești egoist, Ilia Ilici, dumneata nici gînd n'ai avut să te desparți de mine, ci fiindcă te temi să nu mă înșeli... a vorbit cinstea dumitale; altfel scrisoarea dumitale m'ar fi insultat, și n'ași fi plîns — din mîndrie! Vezi, eu știu pentruce te iubesc, și nu mă tem de greșeală: eu în privința dumitale nu mă înșel.

Ascultînd-o, o vedea în strălucire, în raze scînteetoare. Ochii ei străluceau de atîta triumf al iubirii, de atîta conștiință a puterii; pe obraji îi ardeau două pete trandafirii. Și izvorul acestei minuni era el! Prin mișcarea inimii sale curate i-a aruncat în suflet acest foc, acest foc de lumini, această strălucire!

— Olga! Ești superioară tuturor femeilor, ești cea dintâiu femee din lume!—rosti Oblomov în extaz, și trecînd peste orice stăpînire de sine, întinse brațele, se plecă dinaintea ei.—Pentru Dumnezeu... o sărutare, o chezășie a nespusei fericiri!—șopti el aiurit.

Ea se dete deodată un pas îndărăt; strălucirea triumfului, culorile dispărură depe față; în ochii ei blînzi fulgeră furtuna.

—Niciodată! Niciodată! Nu te apropia!—rosti cu spaimă, aproape cu groază, întinzînd brațele și umbrela între ea și el; și se opri înfiptă, împietrită, fără respirație, într'o poză înfiorată, cu privirea amenințătoare, cu fața într'o parte.

Sfiit, Oblomov se opri deodată: în fața lui nu mai era blînda lui Olga, ci zeița insultată a mîndriei și mîniei, cu buzele strînse, cu fulgere în priviri.

— Iartă-mă..—îngînă Oblomov, rușinat, nimicit.

Ea se întoarse încet și plecă, aruncîndu-i o privire îngrijorată și piezișă, peste umăr. El? Smerit ca un cîne, cu coada lăsată în jos, și căruia i-a bătut din picior, se tîrî încet din urmă. Ea începuse să grăbească pasul, dar zărindu-i fața, își stăpîni zîmbetul și păși mai încet, tresărind numai din cînd în cînd. Pete trandafirii i se arătau, cînd pe un obraz, cînd pe celalalt.

Pe măsură ce pășea, fața i se însenina, respirația devenea mai rară și mai liniștită. Olga merse cu pas mai potolit, lăsînd loc părerii de rău. Păși mai încet, tot mai încet...

Ar fi vrut să-și îmblînzească mînia; se gîndea la un prilej de a-i vorbi.

„Am stricat totul! Iată greșeala adevărată. „Niciodată"! Doamne! S'au vestejit liliecii",—se gîndea Oblomov, uitîndu-se la liliecii plecați: „Ziua de eri s'a vestejit, scrisoarea s'a vestejit de asemenea, și această clipă, cea mai frumoasă din viața mea, cînd o femee mi-a spus pentru întâia dată, cu un glas din cer, ce e bun în mine, s'a vestejit și ea!"...

Se uită la Olga: iar Olga se oprise și aștepta, cu ochii lăsați în jos.

— Dă-mi scrisoarea...—zise încet.

— S'a vestejit!—răspunse Ilia Ilici mîhnit, scoțînd scrisoarea.

Ea se apropie de el din nou și plecă chiar capul; genele-i erau lăsate cu totul în jos... Aproape tremura. Oblomov îi dete scrisoarea; ea nu ridica capul, nu pleca.

— M'ai speriat,—rosti ea cu ton blînd.

— Iartă-mă, Olga,—mormăi Ilia Ilici.

Olga tăcea.

— Acest teribil „niciodată"...—rosti Oblomov abătut, şi oftă.

— Se va vesteji!—rosti ea încet, înroşindu-se.

Ii aruncă o privire ruşinată, mingiioasă, îi luă amindouă minile, le strinse cu putere în ale sale, apoi le alipi de inimă.

— Auzi cum se bate! M'ai speriat. Lasă-mă!

Şi fără să se mai uite la el, se întoarse şi ridicîndu-şi puţin rochia, păşi iute pe alee.

— Incotro aşa de iute?—Am obosit, nu mă pot ţinea de dumneata...

— Lasă-mă! Mă grăbesc să uit, să cînt, să cînt!...—repeta ea, cu faţa aprinsă. Mă apasă pe piept, aproape mă doare!

Oblomov rămase locului şi se uită îndelung după ea ca după un înger în zbor.

„Să se vestejească oare şi această clipă?"—se gîndea el, aproape mihnit, şi nu simţea nici singur, dacă merge, sau stă pe loc.

„S'a dus liliacul",—se gîndi din nou: „ziua de eri a trecut, a trecut şi noaptea cu nălucirile ei, cu înăbuşeala ei... Da! Are să se ducă şi clipa asta, caşi liliacul. Dar, pe cînd se ducea noaptea de eri, înflorea dimineaţa de azi"...

— Ce va să zică asta?—rosti el deodată în uitare. Şi iubirea e... tot viaţă? Credeam că iubirea se lasă ca o amiază fierbinte deasupra celui care iubeşte, şi nimic nu se clinteşte, nu suflă în atmosferă: nici în iubire nu există repaos, şi ea se mişcă înainte... „cu toată viaţa",—zice Stolz. Şi încă nu s'a născut acel Isus Navin care să zică: „stăi, nu te mişca". Atunci ce are să fie mine?—se întrebă cu nelinişte şi plecă îngindurat, încet spre casă.

Trecînd pe lingă ferestrele Olgăi, auzi cum pieptul ei apăsat se uşura în sunetele lui Schubert, plingînd parcă, cu hohote de fericire.

Dumnezeule! Ce fericire să trăeşti pe lumea asta!

(Traducere din ruseşte de A. Frunză)

(Va urma)

I. Gonciarov

Anatole France

Cîteva reflecţii

Anatole France este în primul rînd *inteligenţa*. Inteligenţa pură, jocul cu idei, în forma senzibilă a artei.

Această însuşire rară i-a determinat şi felul creaţiei sale artistice.

Tipurile lui principale nu sînt pasionale decît rar: Thérèse şi Jacques din *Le Lys rouge*, Elodie din *Les Dieux ont soif* şi alte cîteva mai puţin importante. Tipurile lui ilustre, Sylvestre Bonnard, Jérôme Coignard, abatele Lantaigne, Monsieur Bergeret, sînt intelectuali, aventurile lor sînt în primul rînd aventurile inteligenţii lor,—pasiunea rămînînd secundară, ca un halo numai, al temperamentului intelectual, caracter pe care nu-l desminte nici chiar Jérôme Coignard, cel mai „sanguin" dintre ei, acela pe care „les esprits animaux" îl inving mai des.

Dar nu numai pe aceşti intelectuali de rasă îl vede France în perspectiva lor intelectuală (aici însuşi obiectul solicită această tratare), ci pe mai toate personagiile sale. Vreau să spun că celace îl frapează pe France mai ales, şi ne redă, este aspectul intelectual al personagiilor sale,—atitudinea lor faţă cu lumea, *concepţia lor despre viaţă*.

„Toţi aveţi o filozofie—s'a adresat cîndva William James auditorilor săi—şi celace e mai important în d-voastră, mai semnificativ în ochii mei, e chipul în care ea determină pentru fiecare perspectiva universului său personal".

Această concepţie despre lume, pe care o are orice om, dela tăetorul de lemne până la Kant, l-a interesat mai mult decît orice şi pe Anatole France. Faptele, zice el prin gura lui Jérôme Coignard, sînt lucruri de rînd, numai ideile sînt intere-

sante. Adăogînd că faptele devin interesante, numai cînd ilustrează ideile, vom avea aproape formula artei lui Anatole France.

Personagiile lui sînt zugrăvite prin concepţia lor despre viaţă, concepţie exprimată în ideile lor şi prin faptele lor. In *Le chanteur de Kymé*, Homer e atitudinea lui Homer în faţa vieţii; in *Les Dieux ont soif* e concepţia de viaţă a raţionalistului abstract Gamelin, a epicureului sceptic Brotteaux, a barnabitului Longuemarre (pentru care cea mai dureroasă ofensă e să fie confundat cu un capucin); în *La Rôtisserie de la Reine Pédauque* e concepţia de viaţă a epicureului şi scepticului generos Coignard, aproape concepţia lui France, motiv pentru care spaţiul romanului nu i-a fost de ajuns şi a scris un volum complimentar, *Les Opinions de M. Jérôme Coignard*, unde a exprimat această concepţie cu un minimum de ficţiune.

Raportul ori coliziunea ori ciocnirea dintre personagii, e, de obiceiu, ciocnirea, coliziunea şi raportul dintre atitudinile, concepţiile lor despre lume, sau rezultă direct şi imediat din ele. Şi aceasta nu numai în *Thaïs*,—între filozofi, adică filozofii; nu numai în *L'Orme du Mail*, între abatele Lantaigne şi Monsieur Bergeret,—conflictul dintre teologie şi libera-gîndire, ci de cele mai multe ori chiar cînd este vorba de oameni de rînd.

Aceste concepţii, uneori împrumutate de el personagiilor, nu sînt date rece, „obiectiv", ci luminate de atitudinea autorului faţă de ele, de concepţiile lui asupra lor.

Operele de căpetenie ale lui France sînt o colecţie sau o coliziune de atitudini şi de concepţii în faţa vieţii plus atitudinea sau concepţia lui asupra acelei colecţii ori coliziuni.

Graţie acestui „metod", care nu e altceva decît însuşi chipul său de a concepe realitatea şi a reacţiona intelectual la ea, el a putut trata lucruri inaccesibile altui scriitor şi exprima realităţi, pe care altul n'ar fi avut cum să le exprime. In sara zilei a doua după înmormîntarea lui Jérôme Coignard asasinat de Mosaïde pe drumul spre Lyon, Tournebroche şi Jahel, într'un suprem adio de despărţire, se lasă beţiei supreme pe mormîntul maestrului scump. Şi totuşi nu e nimic jignitor; totul e firesc, parcă chiar la locul lui şi de o estetică impecabilă. Acest unic „tour de force" se explică prin faptul că sîntem pregătiţi, puşi într'o anumită stare de gîndire, într'o anumită concepţie despre lume, prin atitudinea şi concepţia lui Jérôme Coignard care se infiltrează în noi dealungul romanului. Naturalismul lui filozofic, teologia lui umană, indulgenţa lui, lipsa lui de orice prejudecată care stînjeneşte libera desfăşurare a vieţii, exemplele lui, cinismul lui amabil şi înflorit au creat *deja* atmosfera, în care scena de un naturalism antic îşi are locul ei firesc. Şi bineînţeles, estetica, tactul, fineţa, ascuţimea de gîndire şi de expresie, cu care pregăteşte şi execută France pagina aceasta, direct şi curajos descriptivă,—unul din punctele culminante de artă mare din opera lui.

Atitudinea lui France, aproape mărturisită în *La Rôtisserie* şi în *Les Opinions de M. Jérôme Coignard* şi mai ales în prefaţa acestei din urmă cărţi, observabilă în celelalte opere prin toate acele chipuri, în care ni se desvăluie atitudinea unui scriitor,—atitudinea aceasta este în primul rînd a inteligenţii sale şi numai în al doilea rînd a sentimentului.

S'a zis—admirabil—că pentru inteligenţă totul e comic şi pentru sentiment totul tragic. In Dostoevschi, de pildă, partea sufletului îndreptată înspre lume a fost mai ales sentimentul. Altul e cazul lui France. La dînsul, lumea cădea mai mult în categoria inteligenţii decît a sentimentului.

Pentru France, la care oficiul îl face în primul rînd inteligenţa, totul e comic; de aici ironia sa. Sentimentul, care vine pe al doilea plan, pune o notă de duioşie alături de ironie („duioşie" e prea puternic; vreau să spun: tandreţă). Inteligenţa zîmbeşte, sentimentul se înduioşează. Dar aceasta este humorul. Anatole France este unul din rarii scriitori francezi humorişti. Mai fin în ironie şi mai discret în sentiment decît Dickens—la Dickens sentimentul e pe un plan mult mai ridicat în creaţie—humorul lui France e mai puţin viguros, dar mai delicat, mai „artist" decît al genialului scriitor englez, care-şi răsplăteşte lipsa de fineţă, dacă e un defect, prin puterea colosală de creaţie a vieţii pasionale şi active.

Ironia lui France variază după subiect, adică după atitudinea şi concepţiile personagiilor,—după „filozofia" lor. Discret ironic şi discret înduioşat faţă de Sylvestre Bonnard, pe care l-a înzestrat cu cîteva manii ale sale; mai ironic şi mai puţin duios faţă de Bergeret, în care a pus deasemeni ceva din el; abia ironic fără vre-o duioşie, pentrucă personajul nu are slăbiciuni, faţă de respectabilul abate Lantaigne; direct humorist faţă de Jérôme Coignard, alter-ego al său, s'ar zice mai degrabă o recunoaştere jovială a contradicţiilor propriei sale personalităţi, întrupată în tipul său; ascuţit ironic faţă de om în genere, adică faţă de concepţia despre lume a omenirii şi faţă de geneza acestei concepţii, în partea primă din *L'Ile des Pingouins;* necruţător ironic, în partea ultimă, faţă de personagiile, mai mult afective şi active de data aceasta, reprezentative desigur şi ele, dar nu întrupări de concepţie în măsura celorlalte. Şi aceasta, pentrucă faţă de tipurile din viaţa contemporană, antipatice lui, antipatice fiindcă sînt primejdioase, direct şi vădit vătămătoare, France are o atitudine specială. Această *manieră* apare mai tîrziu în evoluţia lui literară, atunci cînd devine mai „luptător", cînd opera sa începe să ia un caracter mai social. Atunci ironia lui olimpiană cedează satirei (Dar atîta ! Mînie nu există nicăeri în Anatole France).

Şi mai trebue de adăogat imediat că France e imparţial întotdeauna. In romanele sale sociale *(Histoire Contemporaine)* abatele Lantaigne, reprezentantul clericalismului, apare superior,

în orice caz nu inferior (adică nu mai comic, căci la France inferior=comic) decît liberul-gînditor Bergeret, în care a pus mult din el.—Iar în *L'Ile des Pingouins*, personagiile socialiste nu beneficiază din partea lui de mai multă bunăvoinţă decît cele de altă culoare. Dacă „trublionii" sînt ridiculi şi Colomban (Zola) simpatic, aceasta însamnă supunerea la obiect şi atîta tot. Am văzut că se ironizează chiar şi pe el însuşi în unele tipuri, mai ales în Bergeret. Această ironie faţă de propria-i atitudine, e supremul joc al inteligenţii.

Ceiace apare atît de clar în partea primă din *L'Ile des Pingouins*, este adevărat pentru toată creaţia lui France: el îşi exercită ironia mai ales pe socoteala genezei concepţiilor diverse despre lume, toate în funcţie de egoism, redus, după el, la foame, frică şi amor—care se tem să se recunoască din cauza vanităţii. (Din acest punct de vedere France este pesimist şi mizantrop; înălţimea însă de unde priveşte pe om şi deci zîmbetul indulgent pentru vanitatea cu care-şi transfigurează omul egoismul în motive nobile, transformă mizantropia lui France în scepticism indulgent). S'ar zice că întreprinderea lui de căpetenie e demascarea ironică şi de sus ertătoare a subterfugiilor şi ipocriziilor inconştiente ale pragmatismului în funcţie.

In raportul dintre atitudinea ori concepţia personagiului şi cauza ei ori împrejurările în care se manifestă, stă o bună parte din comicul lui France, cel mai „înalt" în erarhia comicului.

Mai întăiu contrastul dintre cauză şi efect.

O cauză mică, banală, fireşte de ordin egoist, dă naştere, inconştient (şi aci e comicul) unei opinii cu caracter şi de interes general. Cînd personagiul e simplu şi brutal-egoist, opinia e imediat legată cu interesul său, e vădit în funcţiune de acel interes, e cu naivitate *advocatus diaboli*: Locantierul din *Les Opinions de M. Jérôme Coignard* e convins că numai atunci treburile obştiei vor merge bine, cînd magistraţii comunali vor fi aleşi de negustori.—Cînd personagiul e un tip superior, atunci concepţia-efect e mult mai indepărtată, mai mediată, egoismul determină concepţia în ascuns. Abatele Lantaigne, spirit înalt, om foarte puţin practic, încurcat în datorii la furnisorii seminarului, unde e director, devine nervos, pesimist şi, din cauza aceasta, vede şi în mai negru situaţia ţării sale. Concluzia sa exclamativă: „Cele mai grozave nenorociri ameninţă Franţa" este determinată, mai ales, şi fără să ştie el, de neplăcerile cu măcelarul seminarului. Monsieur Bergeret, deprimat de soarta sa,—profesor umil, displăceri mari casnice,—*e convins* că viaţa e un mucigaiu, o maladie a materiei şi speră că mucigaiul acesta nu mai există nicăieri în univers; mai tîrziu, cînd află că e mutat la Sorbona, venind vorba din întîmplare despre problema vieţii din univers, imaginează cu lirism viaţa din alte corpuri cereşti.

Alte ori comicul rezultă din contrastul dintre atitudinea personagiilor şi împrejurările în care se produce. In faţa lui

Pafnuţiu, imobilizat pe stîlpul său pentru penitenţă şi mucenicie, funcţionarul roman Cotta, om pozitiv, lucid, serios şi prozaic, nu simte în el nici o problemă şi, administrator roman, pentru care toate nebuniile religioase sînt egale şi permise, el spune secretarului său să însemne şi acest lucru, că există indivizi care au obiceiul curios să stea în vîrful unui stîlp.—Jérôme Coignard, vinovat de „homicid" în urma unei petreceri, strecurîndu-se cu tovarăşii săi pe uliţele Parisului, ca să scape de poliţişti, invectivează luna, „astru obscen şi libidinos", că nu-i dă destulă lumină să citească pe Boeţiu, spre a se consola că a făcut moarte de om.

Alte ori efectul comic rezultă din contrastul dintre pretenţii, ori dintre aparenţele voite şi—fapte. Femeia prefectului (din *L'Anneau d'Améthyste*), d-na Worms-Clavelin, evreică, se zbate să facă un episcop; închisă într'o trăsură, pe străzile Parisului, cu un tînăr catolic regalist, de care ascultă ministrul republican, ea plăteşte sprijinul tînărului catolic cu turtirea cutiei de şocolăzi din buzunarul de dinapoi al rochiei. Şocolăzile turtite în aventura galantă a evreicii republicane cu catolicul regalist pentru confirmarea unui episcop francez, erau destinate fiicii inocente a prefectiţei, pensionară la o şcoală catolică... Dar cum sînt scrise toate acestea! Cu ce spirit, cu ce vervă! Ca o mirişte, care ia foc...

Comicul lui Anatole France este de cea mai înaltă esenţă. El rezultă din caracterul personagiilor şi din situaţii, nu din situaţii de fapte, ci din „situarea" atitudinilor,—între ele ori faţă cu realitatea. Pe vremea Teroarei (ca să mai dăm un exemplu), barnabitul Longuemarre, acuzat şi închis, îşi scrie apărarea pe peteci de hîrtie, pe bucăţi de cămeşi, pe tot ce poate găsi, zi şi noapte, în mijlocul vacarmului dimprejur, convins ferm că o să înfunde pe judecători cu argumentele sale teologice (contrast între realitate şi concepţie); şi apoi neatenţia, întreruptă doar de momentele de hilaritate, din sala tribunalului, unde-şi face călugărul pledoaria, după care e trimis la eşafod (contrast între concepţii).

Intr'o regiune mult mai înaltă de preocupări, comicul, subtil,—acompaniamentul unui zîmbet imperceptibil al inteligenţii—rezultă din contrastul unor concepţii legate de probleme mai generale ale soartei umane. Absoluta impenetrabilitate a patricianului filozof din Corint,—chinuit de soluţia crizei vremii de-atunci,—pentru tapiţerul urît şi gălăgios, care se certa cu alte soiuri de sectanţi în preajma sa pentru ideia care avea să dea soluţia, căci tapiţerul era Sf. Paul. *(Sur la pierre blanche).*—Ori Virgiliu, cînd zugrăveşte călugărului Marbode, venit în Infern la o sută cincizeci de ani după Dante, pe un pămîntean care l-a vizitat cu o sută cincizeci de ani în urmă, un Etrusc cu sufletul arzător, dar barbar, care crede în zeităţi jidoveşti, vorbeşte un jargon stricat şi nu ştie să facă versuri, pe care le termină cu aceiaşi silabă *(L'Ile des Pingouins).*—Ori morala dispreţuitoare

pe care i-o face intr'o noapte miticul cartaginez Cadmos, inchegat din fumul ţigării, că strică hîrtia degeaba cu poveşti şi fleacuri, ca un degenerat. *(Le Jardin d'Epicure)*.

Dar toate acestea se reduc tot la acel joc de idei, de care vorbeam la inceputul acestor consideraţii.

Iar acest joc de concepţii, este străbătut la rindul lui, este luminat de combinaţii neaşteptate de idei ale autorului, de scăpărări fulgurante, care deschid orizonuri in sclipirea lor momentană. Este *spiritul* lui France, ascuţimea inteligenţii lui scrutătoare şi neertătoare (căci ceiace numim obişnuit „spirit", France nu are; „nu face spirit" niciodată,—nu se scoboară până aici). Prin acest spirit el îşi exprimă mai bine şi mai sezisant gîndirea. Odată, revoltat de mărimea mizeriei şi a ridicolului din lume, visează parcă cu frenezie la sfărmarea cu dinamită a Planetei, pentru a da, zice el, „o satisfacţie conştiinţei universale, care de altmintrelea nu există"...

Aiurea defineşte teologia: „la théologie qui, comme on sait, traite avec une minutieuse exactitude de l'inconnaissable".

*

Această parte, pe care o are inteligenţa in creaţia lui France, a făcut să i se conteste uneori calitatea de creator de viaţă.

S'a zis că ar fi un intelectualist, un scriitor livresc şi chiar didactic.

Intelectualist? Dar el nu exprimă *rezultatele* gîndirii şi observaţiilor sale in termeni generali; el nu redă viaţa în formule abstracte. Din acest punct de vedere, rari scriitori sint mai puţin intelectualişti decît dînsul. Din faptul că el crează mai cu predilecţie tipuri intelectuale şi nu afective ori active ca Tolstoi, nu urmează că e un scriitor intelectualist,—cum nu urmează numaidecît că cine crează tipuri afective nu poate fi scriitor intelectualist (dovadă Bourget—adesea). Tipul intelectual e o realitate tot atît de concretă, caşi tipul pasional (Un tip ca Spinoza nu este tot atit de real şi de concret caşi Othello?). Şi cum altul se transpune mai ales în afectivitatea tipului său pasional pentru a-l reda, France se transpune mai ales in concepţia tipului său intelectual pentru acelaşi scop şi cu acelaşi rezultat. „Mai ales", pentrucă prin aceasta se defineşte şi trăeşte tipul intelectual,—cum celălalt mai ales prin afectivitate. Iar tipul acesta intelectual, il redă prin ideile lui, prin sensibilitatea lui, prin faptele lui, ca oricare alt creator, numai cît, încă odată, cu un accent mult mai puternic pus pe idei, pentrucă altfel nu s'ar supune la obiect... Spinoza e mai ales gîndire; Werther—sentiment; un ţăran al lui Zola—instinct.

Insuşirea de a se pune in alţii, in cît mai diverşi, şi de a-i realiza conform naturii lor şi conform cu felul lor de a se exprima, France o are in gradul cel mai inalt.

Nu *trăesc* oare, caşi personagiile celor mai puternici creatori de viaţă, Sylvestre Bonnard şi Jérôme Coignard? Dar poate fi un personagiu de ficţiune mai viu (mai de neuitat—aceasta e proba) decît aceşti eroi ai lui France? Vii, nu numai de realitatea specifică a tipului, ci şi de realitatea lor individuală, in carne şi oase,—cu figura lor, cu gesturile lor, cu ticurile lor. Să-şi petreacă prin minte cetitorul galeria lui France, bona lui Sylvestre Bonnard, directoarea pensionului, notarul, negustorul din Girgenti din *Le Crime de Sylvestre Bonnard;* tatăl şi mama lui Tournebroche, d. d'Astarac, Catherine la dentellière din *La Rôtisserie de la Reine Pédauque;* Choulette, D-na Marmet, miss Bell, prinţul Albertinelli din *Le Lys rouge;* prefectul şi nevasta lui, M-me Bergeret, d-na de Gromance, d-na de Bonmont, Guitrel, generalul de Chalmot, arhiepiscopul Charlot şi atiţia alţii din *Histoire Contemporaine;* bibliotecarul Sariette, Gilberte din *La Révolte des Anges;* Eveline şi mama ei, Hippolyte Cérès, etc. din *L'Ile des Pingouins;* Elodie, Brotteaux, Gamelin din *Les Dieux ont soif;* Crainquebille, etc. etc. Nu fac parte din cunoştinţile noastre toţi aceşti oameni?

Sint convins că ceiace e special în France, marca sa, partea covîrşitoare din opera lui, adică concepţiile personagiilor, interesul mare ce prezintă aceste concepţii, care frapează atit de tare şi de încîntător,—este ceiace face să rămînă parcă pe planul al doilea creaţia psihologică şi plastică, fără care acele concepţii *n'ar exista,* pentrucă ele nu sint juxtapuse creaţiei; sint elementul ei generator şi substanţa ei.

Această creaţie e una din cele mai pitoreşti şi mai variate, căci nici un scriitor n'a zugrăvit atitea feluri de oameni, deosebiţi ca cultură, temperament, clasă socială, meserie, vrîstă, epocă istorică şi chiar zoologie—dela inocentul Pied-d'Alouette până la genialul Jérôme Coignard, dela boarul incă antropoid, amantul Orberosei, până la hiperintelectualul Bergeret, dela frigidul Sylvestre Bonnard până la pasionatul Jacques Dechartre, dela Celtul Kom Atrebatul până la poetesa simbolistă miss Bell, dela Homer până la romancierul anatolfrancesc Paul Vence, dela zarzavagiul ambulant Crainquebille până la Napoleon I, dela micul Pierre până la nonagenarul Cassignol, dela sfinţii bretoni pănăla judecătorii Teroarei, dela toţi aceştia pănă la căţelul Riquet şi cotoiul Hamilcar, — de mai dinainte de civilizaţie şi chiar de mai dinainte de om până in ziua de azi, oprindu-se in Elada, la Roma, la Alexandria, la Florenţa, in Galia, in lumea evului de mijloc, în Italia Renaşterii, in veacurile clasice, la Revoluţie — şi făcind să treacă pe dinaintea ochilor noştri oameni, cetăţi, peisagii din toate vremurile şi toate civilizaţiile.

Talentul mare de a se transpune in alţii, prin simpatie intelectuală, prin divinaţie — ajutat de o mare şi variată cultură, — apare mai ales in opera sa cu subiect istoric şi din viaţa copilăriei.

In nuvelele şi romanele istorice, *Clio, Balthazar, Le Puits de Sainte-Claire, Les Dieux ont soif, L'Ile des Pingouins*, cu toate că ţinteşte la general—şi are prin urmare drept să intenţioneze aluzia la actualitate,—France reuşeşte, pe cît e posibil în asemenea gen, în orice caz mai mult decît alţii, să iasă din prezent, adică din el insuşi, să se transpună în oamenii de altădată, în ideile lor, în sentimentele lor şi să-i vadă în împrejurările lor. Şi să-i facă să se exprime s'ar zice în limba lor. El ştie să dea un ton limbii actuale franceze, aşa încît să auzim parcă un răsunet al limbii epocei respective. Şi aceasta nu numai cînd e vorba de Franţa de altădată, ci şi atunci cînd reconstitue trecutul unui popor de altă limbă. In *Le Chanteur de Kymé*, limba e fluidă, dulce, uşoară ca în Homer; în *Kom l'Atrébate*, un episod din cucerirea Galiei, nuvelă care urmează imediat în *Clio*, tonul s'a schimbat, stilul e grav, lapidar, bloc lîngă bloc ca'n Caesar. Prima bucată din *Clio* are de subiect pe Homer şi ultima pe Napoleon I. Dela prima pânăla ultima, France ne duce prin toţi evii, e un caleidoscop al istoriei omenirii—şi un examen strălucit al simţului istoric al creatorului de viaţă Anatole France. In alte volume e „specializat". In *Le Puits de Sainte-Claire* Florenţa veche, în *Les Dieux ont soif* Marea Revoluţie.

Aceiaşi putere de transpunere în alţii, se vădeşte în cărţile sale despre copilărie. *Le Livre de mon ami* conţine amintiri proprii, caşi *Petit Pierre*. In prefaţa acestei din urmă spune că amintirile le-a complectat cu ceiace i s'a spus despre copilăria lui, de către ai săi. Dar este evident că cea mai mare parte a cărţii e *creaţie*—prin observaţia sufletului copilăresc şi prin divinaţie, prin „inducţiune". Şi-a amintit o parte, a aflat alta — a interpretat, dar mai cu samă a divinat, ca pe oamenii din vremuri foarte vechi cu suflete foarte îndepărtate. Şi, după cunoştinţa noastră, nu există în nici un scriitor o astfel de creaţie pe sama copilăriei. Şi,—căci doar e vorba de Anatole France,—ceiace e mai interesant şi mai încîntător, e divinarea concepţiei despre lume a copilului, metafizica omului de patru ani.

Dar el a trecut şi mai departe, dincolo de om şi a imaginat, —plauzibil, în orice caz fermecător—sufletul animalului şi, se putea altfel? concepţia lui despre lume, în căţelul Riquet *(Histoire Contemporaine)*, unul din tipurile lui cele mai fericit create, cele mai vii, mai simpatice, mai importante, mai de neuitat din opera lui. Trebue să observăm însă, că în Riquet France a făcut ceva mai mult decît să reconstitue sufletul unui animal: a arătat, *în genere*, geneza concepţiilor despre univers, cu aluzii la om, satirizînd încă odată pragmatismul concepţiilor umane despre lume. Riquet, Petit Pierre, omenirea din primele capitole din *L'Ile des Pingouins* sînt etapele evoluţiei metafizicii în preistoria omenirii.

*

Preocuparea aceasta de idei, profitul intelectual pe care-l are cetitorul din lectura lui France şi erudiţia, pe care o bănuim

ori chiar apare în operă, au făcut pe unii să clasifice pe France printre scriitorii livreşti.

E o confuzie, iarăşi.

Desigur, un scriitor, care îşi ia subiecte din trecut ca în *Thaïs*, ca în *Le Procurateur de Judée*, ca în *Clio*, n'a putut găsi materialul specific decît în cărţi. Şi, iarăşi, un scriitor, care a creat tipuri diverse, de savanţi, filozofi, teologi, n'a putut să nu se documenteze din cărţi, pentru a-i cunoaşte ca atare.

De unde era să ia el Florenţa dela 1400, dacă nu din cărţi? Şi de unde un filozof Alexandrin? De unde s'ar „documenta" cineva asupra lui Rabelais, dacă l-ar pune ca personagiu într'un roman, decît din opera lui şi din documente asupra vremii lui? Dar ceiace a găsit France în cărţi este numai *materia primă* a creaţiei sale, ca cucoanele din Moscova pentru romanele lui Tolstoi. (Şi nu toată materia primă, ci numai ceiace e specific trecutului,—restul, „eternul omenesc", l-a pus din observaţia directă şi din sufletul lui). Această materie primă avea să fie apoi „observată", selectată, inviată, transpusă în artă. Şi întrucît viaţa unui grec alexandrin (*dacă* a putut s'o cunoască, s'o înţeleagă şi s'o redee), este un material de artă mai puţin legitimat decît viaţa Anei Karenin?

Ştiinţa lui France este în primul rînd mijlocul lui de a descoperi mai multă viaţă şi mai variată decît aceia pe care o putem cunoaşte în jurul nostru. Este instrumentul de prelungire a observaţiei, cum telescopul este instrumentul care prelungeşte vederea. Un telescop întors spre trecut şi spre stările de suflet altfel incognoscibile.

El, care ar fi dorit să vadă lumea măcar o clipă cu ochii în faţete ai furnicii, ori s'o cugete cu creerul unui orangutan, a făcut ce-a putut, ca să cunoască cît mai mult în spaţiu şi timp. Erudiţia lui e curiozitate de observator, de amant al vieţii, al realităţii concrete,—al materiei prime a artei. Bucăţile din *Clio* nu se pot scrie fără erudiţie, dar ce este livresc în ele?

In al doilea rînd ştiinţa lui France este o mină de consideraţii, de apropieri, de comparaţii, care dau o mai mare forţă creaţiei sale. Cînd *(în Mannequin d'Osier)* Bergeret îşi surprinde nevasta cu d. Roux, autorul „livresc" are cîteva pagini de o vervă şi de un efect humoristic incomparabil. In cele cinci secunde cît Bergeret a trecut prin camera, unde colţunii roşi ai d-nei străluceau în întregime, în d. Bergeret vorbeşte mai întâiu omul primitiv, care vrea să ucidă; apoi omul social, care meditează pedepse în vederea justiţiei; apoi filozoful sceptic, pentru care micul act al d-nei Bergeret e ceiace e, şi nimic mai mult. In cele cîteva secunde Bergeret a trăit toată istoria speciei umane. (S'ar zice un caz de ontogenie care repetă filogenia...) Tratat sentimentul aşa—„livresc" —analiza, de atîtea ori făcută, a eternei gelozii, devine nouă, atît de ascuţită, deschide perspective asupra sufletului,—şi apoi ce desfătare pentru cetitor!

Dar France are şi „creaţii" de tipuri curat pasionale. Sint mai ales de femei. Femeia în France nu e decît sexul celălalt. E natura. Fină, rafinată, obiect estetic preţios,—dar natură. Au şi femeile lui uneori idei şi opinii, fireşte. Unele, ca Thérèse din *Le Lys Rouge* sînt foarte inteligente şi cultivate; una, misss Bell, e o poetesă de mare talent. Dar pe ele, pe femei, France nu le face purtătoare de concepţii generale despre lume, pentrucă sînt natura. Revin. In crearea mai ales a femeilor, se probează că France poate crea personagii pasionale, ca ceilalţi romancieri şi ca cei mai buni. Cu ce firesc, cu ce dozare sigură a trăsăturilor sufleteşti, a aspectelor plastice şi a incidentelor biografice crează el pe Thérèse, fermecătoarea în înţelesul nostru popular al cuvîntului, seducătoarea în înţelesul schopenhauerian; ori pe Jahel „beauté acide et mordante" din *La Rôtisserie*, acea entitate concretă de femee, acel explozibil de feminitate; ori pe frumosul animal d-na de Gromance, altruista doamnă, care face fericirea oraşului, exercitîndu-şi generozitatea „ca o magistratură publică" şi care scosese puţin din minţi chiar şi pe filologul Bergeret. Sau, în ordinea descriptivă—tot natură—Florenţa de astăzi, ori Bretagne de totdeauna. Acest intelectual, acest filozof, acest romancier al atitudinilor, crează cu senzaţii, cu impresii, cu imagini,—şi nu cu idei. Şi n'are nevoe de cărţi, decît atunci cînd realitatea care-l interesează nu se găseşte decît în cărţi, şi pe care o zugrăveşte tot prin impresii şi imagini.

*

Dela „intelectualismul" lui, s'a mai făcut un pas şi s'a zis că ar fi un scriitor didactic.

Un învăţămînt urmează din orice operă literară. Concluzii de toate felurile, putem scoate din oricare şi mai ales din a lui France. Intrebarea este dacă scriitorul, în conceperea şi executarea operei sale, a avut în vedere să ne înveţe ori să ne moralizeze—sau demoralizeze.

Poate cea mai bună dovadă că France nu-şi pune teze, este că acest socialist nu are niciun roman şi nicio nuvelă, în care să-şi predice ideile sau din care măcar să relasă concluzia socialistă. (Consideraţiile din *Sur la pierre blanche* sînt altceva; confirmă celace susţinem). In *L'Ile des Pingouins* observă şi transcrie cu humor ceiace a văzut, ridicolele tuturor concepţiilor şi partidelor. In *Les Dieux ont soif* nu ia partea Revoluţiei. Cartea poate conveni mai degrabă lui Charles Maurras decît lui Herriot.

Fraze didactice, aforisme morale,—cîte voiţi. Dar, afară de cele care au menirea să caracterizeze situaţii şi personagii... cum să zic? Să nu-l credeţi. Mistifică. Mistifică superior. Uneori se preface naiv. Alte ori ia aere pedante, spune cu gravitate truisme, parodiază nu ştiu ce atitudini şi tonuri „distinse", ca

să creeze o anumită atmosferă, ca să persifleze anumite atitudini. Mie mi se pare că tocmai atunci se dedă mai mult supremului joc care e arta.

Numai să ştim să deosebim genurile din opera lui. Aşa de pildă, partea primă din *L'Ile des Pingouins* să n'o considerăm ca roman. E şi istoria, transfigurată şi burlescă, a unei ţări civilizate, şi istoria concepţiilor morale şi sociale ale omenirii. Partea a doua ar fi roman (romanul Eveline—Paul Visire), dar şi aceasta e tot istorie, istoria contemporană a Franţei în imagini.

L'Ile des Pingouins este o dovadă puternică pentru adevărul că France este un creator: Chiar cînd subiectul a fost didactic, el n'a putut să-l trateze decît în imagini şi să ajungă la o creaţie de artă. Cum fac toţi artiştii în împrejurări la fel. Balzac a tratat teoria familiei în scenete şi imagini.

Că are şi cîteva „apologuri"? Aceasta e treaba lui...

*

Toate acestea pentru artist. Dar el a mai fost, alături, şi un cetăţean în toată puterea cuvîntului. E personagiul căruia îi datorim cele trei volumaşe din *Vers les temps meilleurs*.

Decînd a intrat în „la mêlée sociale", France a fost întotdeauna printre reformatorii cei mai din stînga. Socialist înainte de războiu, cînd socialiştii au devenit după războiu democraţi, el a rămas socialist şi s'a pomenit comunist.

Ca să înţelegem „politica" lui France, cred că nu e nevoe să recurgem la alte feţe ale spiritului său decît la acele, care ne fac să-i înţelegem arta.

Mai întâiu France n'a făcut altă politică militantă decît aceia de a ţinea discursuri, mai mult de adeziune şi de „recomandare", şi de a prezida întruniri. Incolo, politica lui este numai de concepţie şi de cabinet.

Şi n'a fost un teoretician al politicei, şi nici n'a jucat vre-un rol în diversele frămîntări ale socialismului francez.

France a avut o concepţie, şi atîta tot. Ori mai bine, un ideal.

Acest sceptic, era sceptic numai în inteligenţă şi era sceptic fiindcă spiritul lui critic era complect. Moralmente nu era un sceptic, fiindcă avea sufletul viu şi sănătos. Avea îndoeli şi, cum a spus-o, nu putea suferi pe oamenii siguri de el, dar îndoelile lui nu erau morale, ci intelectuale.

Natura lui France era sănătoasă. Să se observe că spiritul lui de analiză şi l-a îndreptat mai cu samă în afară, şi în special asupra ideilor, nu şi l-a exercitat pe sama propriului său suflet. Este o deosebire radicală între el şi Amiel, ori acela care îl urmează ca prim scriitor al ţării sale, Marcel Proust. Aceştia, acesta din urmă mai ales, au realizat cu sfinţenie şi sistematic vorba lui Socrat, cunoaşte-te pe tine însuţi. Dar aceasta dove-

deşte o stare morbidă, un suflet pornit spre decadență. Cuvîntul lui Nietzsche că odată cu Socrat începe decadența Greciei este adevărat, dacă norma de om sănătos este perfecta sănătate, cea teoretică. Autorul *Imitației lui Isus Hristos*, catehismul supunerii creştine, a renunțării la plenitudinea vieții, recomandă şi el cunoaşterea de sine,—aceia a altora fiind fără nici un profit şi cauză de pierzare. Mintea lui France, întoarsă spre înafară, spre viață şi lumină, însamnă sănătatea spiritului său. Un suflet atît de sănătos (sănătatea ființii lui a dovedit-o poate şi lunga lui viață robustă), trebuia să-l facă optimist, cu tot pesimismul inteligenții, care era efectul lucidității şi criticismului. Optimismul acesta trebuia să-l facă să creadă în viitor.

Pe dealtă parte, simțul lui istoric, unul din factorii artei sale, îi spunea că lumea nu stă pe loc, că ceiace este trece întotdeauna, în veacul veacurilor. Trebuia deci să creadă în schimbări viitoare.

Dar de ce visa la acele schimbări? Dece le aştepta? Pentrucă era nemulțumit de realitate şi pentrucă acele schimbări erau menite să o înlocuiască potrivit concepției sale despre om.

Omul, după dînsul, e o ființă slabă, mizerabilă, ridicolă, încă un antropoid, mînat de foame, de frică şi de amor (Nu e o concepție displăcută lui Marx! Din contra...). Pentru satisfacerea foamei, se luptă, să sfîşie — individ cu individ, clasă cu clasă, popor cu popor. Priveliştea aceasta îi supăra inteligența, estetica—şi probabil morala. Înlocuirea acestei lumi cu alta, în care foamea să nu mai fie satisfăcută prin ghiare, prin cuțite şi prin tunuri, cu cortejul lor: ura, minciuna şi calomnia,—trebuia să-l convină perfect. Şi să viseze la ea ca la o soluție, vină ea mîne, poimîne, ori peste o mie de ani. Termenul îl era indiferent, căci nu era politician. Probabil îl socotea îndepărtat, căci ştia că până să ajungă acolo, antropoidul trebue să se mai cioplească.

Dar cum de credea el în posibilitatea realizării acestui vis? Credea, fiindcă era un sceptic generos. Pentru sceptic totul fiind posibil, de ce n'ar fi posibil şi comunismul? Şi fiind generos, putea înclina spre *această* posibilitate.

Şi însfîrşit, ideia de justiție, puternică la un om atît de inteligent, căci injustiția, ofensă adusă logicii şi matematicii, e o durere pentru inteligență, indiferent de alte cauze, cînd sufletul omului nu e putred.

*

Fost-a France un înțelept, un pedagog moral, un fel de *papa* al veacului, cum vreau unii? De o bucată de vreme e o nevoe de onorabilitate burgheză, care înjoseşte şi banalizează pe cei care pot fi considerați ca supra-oameni. Un domn Lévy a

căutat nu demult să probeze cum că Napoleon a fost un bonom, familist lucru mare, cu frica lui Dumnezeu în sîn, model de moralitate, blajin, însfîrşit un burghez foarte cum se cade. Apoi dacă Napoleon nu ar avea ceva dintr'un Cezar Borgia invadat în plină societate contemporană şi busculînd'o, ce-ar mai rămînea *frumos* în el?

Sînt ridicole concepțiile satanic romantice, dar concepția asta în halat şi scufie e stupidă. France n'a fost un bătrînel înțelept, sfătuitor de lucruri cuminți spre binele nostru şi al familiilor noastre. Suflet bogat şi de elită, France a fost fără îndoială generos, dar el a avut ceva diabolic, din cauza răutății intelectuale, nedespărțită de o aşa covîrşitoare şi ascuțită inteligență. Dacă „înțeleptul" acesta a predicat ceva, a predicat cel mult oamenilor deştepți să rîdă caşi el de prostie. Dar poate că şi aceasta îi era indiferent.

G. Ibrăileanu

Cronica externă

Evoluţia fascismului

Mişcarea lui Mussolini ar vrea să-şi stingă în înţelepciune ultima ardoare a biruinţii. Mai liniştită şi tot aşa de vrednică, sprijinită pe doctrina unui partid de guvernămînt ea ar cîştiga poate în durată, ceiace ar pierde din prestigiu. Fără să tindă la o conducere exclusivă şi astîmpărîndu-şi freamătul eroic, Mussolini ar putea transforma pasiunea populară în obiceiu politic şi ar da grupării sale garanţia unei vieţi banale. Cadrele fascismului s'ar mai restrînge, dar s'ar împuternici cu ajutorul intelectualilor şi al vechilor conducători politici. Istoria fascismului ar pierde din curăţenia ei, dar nemai vărsind sînge şi fără sacrificii, n'ar mai avea nevoe de un oficiu sacru. Peninsula ar recăpăta fizionomia calmă a unui ţinut pacific şi n'ar mai vedea valurile de tinereţă exaltate la apelurile şefului. Munca ar deveni un izvor de viaţă legitim şi obişnuit, iar nu o împrejurare excepţională, sărbătorită cu solemnitate. Patriotismul ar fi mîndria supremă a naţiunii, o realitate abundentă şi discretă din care s'ar hrăni spiritul de toleranţă şi amorul de libertate. N'ar mai fi răscolit toată ziua şi, nemai fiind enervat, nu s'ar lăsa tîrît în lupte fratricide, nici în josnice orgolii. Inspiraţia antică ar patrona astfel pămîntul vechiului imperiu, căci Roma este exemplu veşnic al puterii organizate şi stabile şi al spiritului de toleranţă demnă şi cuprinzătoare. Recunoştinţa populară s'ar consolida împrejurul noilor nădejdi şi burghezia italiană ar căpăta o nouă organizare de susţinere.

Istoria Italiei ar repeta una din paginile ei de refacere glorioasă, în care excesele se legitimau ca sacrificii naţionale.

Mussolini însă pare a avea un temperament eroic. Evenimentele, pe care le-a dominat, i-au format conştiinţa grandioasă a marilor fapte. Biruinţa i-a dat măsura puterii.

Entuziasmul popular i-a insuflat mîndria consacrării. El ar vrea să perpetueze un moment istoric; de aceia dă discursurilor sale tonul chemărilor supreme şi la atitudinea gravă a dictatorului. Pe malu-

rile înalte ale Piavei, el vorbeşte cetăţenilor în ritmul înfrigurat al războiului; iar din balcoanele de marmoră ale vechilor palate dela Roma, el aminteşte zilnic miliţiilor fasciste de uniunea sfîntă a legiunilor romane.

Mussolini vrea să fie un dictator; de aceia, avînd totdeauna imaginea unui pericol, dă gesturilor o mişcare bruscă.

Concepţia sa politică e împletită din amintirea biruinţii şi a luptelor care au animat odinioară cetăţile libere din Italia. Psihologia poporului îngădue această concepţie şi suportă tensiunea nervoasă la care e supusă. Activitatea continuă şi răsunătoare a fascismului a stimulat forţele vitale ale naţiunii, dar întrebuinţîndu-le, le şi epuizează. Dictatura, printr'un paradox popular, dă impresia maselor că sînt conduse de o forţă superioară care nu se sprijină pe sforţările lor, dar mai tîrziu presiunea ajunge o servitute şi masele se mişcă. Trecutul acestui popor arată că populaţia chiar a vechilor democraţi, concepea foarte bine ca un partid să ia puterea şi să guverneze tiranic, dar a avut, în general, o nebiruită aversiune pentru puterea personală. Vorbind de Florenţa, Villani scrie: „cine s'a făcut şef al poporului, sau şef de partid, a fost răsturnat. Aşa a ştiut să răsplătească acest popor ingrat".

Ideia însăşi de justiţie a fost legată de spiritul de răzbunare înrădăcinat în suflete. Ciudatul asasinat al deputatului Matteotti e un ecou întîrziat al pedepselor patriotice din Veneţia şi Florenţa, o răzbunare tîrzie a Albilor sau Negrilor, a Guelfilor sau Gibelinilor. Peripeţiile tragice ale familiei de Medicis, exaltarea mistică a preotului Savonarola, sau democratismul subtil şi autoritar al lui Machiavel sînt presărate de crime făcute în numele dreptăţii şi al apărării naţionale. In Italia s'au confundat mai uşor ca oriunde interesele păturii conducătoare cu destinele înseşi ale patriei şi ideia de justiţie s'a legănat inocentă între nedreptăţile trecătoare ale răzbunării. Epocile agitate de lupte fratricide însoţeau jertfele de o adevărată voluptate: palatele nobililor erau distruse subt ochii magistraţilor, în vreme ce poporul striga „justiţie!".

Noţiunea de dreptate îşi pierduse aproape orice tendinţă de ocrotire individuală. Ea îşi păstra numai majestatea antică fundată pe o semnificaţie colectivă. Luptele lăuntrice diminuau valoarea individului şi conducerea tiranică a partidelor consacra autoritatea ca principiu suveran. Concepţia clasică a statului îşi desfăşura extravaganţele strivind libertatea individuală subt prestigiul său rigid. Concepţia de libertate era limitată la libertatea cetăţii, dar nu se întindea şi la libertatea individuală. Astfel se ajungea la acea formă de dictatură care a făcut gloria şi decadenţa Medicisilor, prosperitatea şi moartea democraţiilor libere dela Florenţa şi Veneţia. Populaţiile însă reacţionau şi în faţa pretenţiilor nemărginite ale şefilor de state, se afirmau drepturile colective ale majorităţilor conduse. Ideile evoluau spre o formă mai liberă şi mai echitabilă, cercau să se ridice către o sferă superioară, dar păstrau substanţa evolutivă a accepţiunii lor iniţiale. Justiţia şi libertatea erau purtate pe calea emancipării de solidaritatea lor cu politica şi tindeau să obţină o valoare absolută, un preţ metafizic. Ele vreau să se degajeze de vicisitudinile politice, să se deslipească de o mulţime de contingenţe pentru ca să se împlînte ca criterii imparţiale în conştiinţa populară. Istoria florentină povesteşte, printre minunile de artă şi de belşug ale cetăţii, viaţa de-

votată și austeră a lui Giano della Bella: Șef de guvern prin sforțările însingerate ale partizanilor, el vru să pună stavilă exceselor tiranice ale propriului său partid. De un caracter autoritar, idealist până la sacrificiu, înțelept dar închinat cu fanatism principiului de înaltă moralitate, Giano della Bella și-a jertfit norocul și viața, strigînd: „Mai bine să piară cetatea decît să sufere o astfel de nedreptate!" Admirația postumă și legenda populară dovedesc că Giano a încarnat aspirația instinctivă a partidului popular. Progresul ideilor de justiție și libertate era stimulat de o năzuință democratică, dar mersul lui era stînjenit de istoria frămîntată a cetăților italiene și de moștenirea glorioasă a doctrinei romane. Republica romană însăși s'a prăbușit din cauza grandoarei Imperiului.

Legile de luptă și de expansiune, puterea exorbitantă a generalilor, menținerea formală a autorității au transformat conflictele formale ale grupărilor din antagonisme economico-sociale în adevărate războae civile. Căci emanciparea progresivă și fatală a claselor sociale cași organizarea democratică a statului slăbesc autoritatea religioasă a legilor și instituțiilor și stabilesc caracterul variabil, relativ al lor. In același vreme însă, se realizează o circulație zilnică între clase și se îngădue societății o mișcare mai suplă și mai fecundă. Existența restricțiilor sociale se justifică prin protejarea intereselor individuale. Forma statelor rămîne, de obiceiu, în urma evoluției sociale, dar o diferență prea mare, fiind o insuportabilă disciplină, sporește reacțiunea populațiilor.

Mussolini este desigur un reprezentant al vechilor doctrine de guvernămînt. Schița istorică de mai sus explică nu numai concepția șefului fascist, dar și puterea poporului italian de a suporta o astfel de guvernare. Istoria oferă modele pentru toate imaginațiile oamenilor politici. Ea dă de obiceiu lecții întregi și pedepsește cîteodată pe cei care aleg numai fragmente.

Fasciștii au luat puterea printr'o fericită lovitură de stat, în momentul cînd Italia era pe pragul descompunerii. Tragedia acelor zile îngăduia orice mijloc. Amintind cetățenilor de vechile victorii naționale, Mussolini a înflăcărat nervozitatea populară. Așa zisul „sospetto" s'a redeșteptat. Această febră patriotică, care a salvat cetățile italiene dealungul secolelor, a cuprins încăodată populația peninsulei și ca odinioară „grupurile se formau, se închideau localurile, zăngăneau lanțurile și totul era suspendat în viața publică". Italia a fost scăpată.

Dar opinia publică s'a liniștit. Pericolul fusese înlăturat. Viața își recăpătase ritmul normal. Populația italiană aspiră la liniște și libertate. Valul de îngrijorare, care a cuprins peninsula cu ocazia asasinării socialistului Matteotti, o dovedește. Toată lumea amintește lui Mussolini că e periculos să se ridice în orice moment către izvoarele puterii. Senzaționalul și-a pierdut atracția. Clasele și-au restabilit echilibrul și, obosite de o lungă tensiune, reclamă o colaborare pacifică. Cu o veche tradiție democratică, vecină a două republici libere și tolerante, Italia va reintra în curînd în evoluția calmă a țărilor occidentale. Paranteza, cum o numește d. Bonomi, pe care a deschis-o era fascistă în istoria italiană, va fi închisă în curînd. Va fi un nou exemplu al vitalității și patriotismului acestui popor, căruia șeful său ar putea să-i închine, pe lîngă virtuțile războinice, și înțelepciunea tot romană a unei transformări liniștite. Desigur că el a înțeles-o și

cînd în ultima vreme s'a vorbit de o colaborare cu liberalii ne-am gîndit că Mussolini meditase exemplul familiei de Medicis. Numele ei era legat de bogăția proverbială și de gloria artistică a Florenței. Unul după altul, șefii nobilei cetăți i-au împodobit piețele și muzeele. Minunile Orientului se îngrămădeau somptuoase alături de monumentele de marmoră. Luptele civile și pofta rapace a străinilor obligau pe Florentini să-și construiască pe cîmpia moale, care se întinde la poalele Apeninilor, case eterne de piatră masivă și cenușie. Deasupra zidurilor compacte și misterioase, idealul de grație se realiza în broderii de marmură.

Tot felul de calamități, războae, trădări și valuri de boale au bîntuit cetatea. Un aspect grav acoperea discret sufletele pasionate ale Florentinilor. Ei puneau în sacrificiu o tragică voluptate și înconjurau moartea de o solemnitate stranie. Cînd asediul trupelor imperiale ori ciuma aruncau peste cetate grija îndoliată a dezastrului, grupări tinere se furișau până la colina dela Fiesole, „unde respirau aerul salubru și subtil". Apoi, legănîndu-se pe aripele uitării, răspîndeau în parfumul crinilor cîntecul jalnic al ultimei nădejdi:

„Moară-mi viața
Să-mi trăiască moartea!"

Viața Florentinilor a fost o veșnică aspirație către libertate. De aceia au îndurat chiar tirania. Acesta era un tribut provizoriu pe care îl plăteau destinului. Familia de Medicis a adus, alături de belșug, corupția și tirania. Cînd cetățenii liberei Florențe au simțit că povara dictaturii era fără sfîrșit, și-au adus aminte de jurămintele preotului Savonarola, au repetat cuvintele lui Guichardini „ceiace este un stat, unde domnește teama și violența, n'aveți nevoe să vă spun" și-au ridicat brațul răzbunător și au strigat: „Mai bine Florența în cenușă decît subt Medicisi!".

Luptele au durat până cînd cetatea, care își înarmase sînul delicat contra hoardelor barbare, căzu pradă lăcomiei străine și tiraniei dinăuntru. Alarmată de coalițiile dușmane, înveninată de dictatura familiei de Medicis, Florența și-a închinat steagul pe care flutura alături de un crin însingerat, cuvîntul „Libertas".

Matteotti și Casalini, victime ale aceluiași destin, au amintit lui Mussolini istoria democrațiilor italiene. Fascismul repetă astăzi luptele tiranice de odinioară. In avîntul său, se deslușește, alături de un patriotism viguros, și vanitatea inutilă a partidelor dela Florența. Ideia de justiție, ușor emancipată în preajma războiului, devine sclava politicii. Un partid fundat pe forță, într'o măsură exclusivă și suverană, trebue să-și alimenteze clientela. Mussolini reînviază adesea chestia națională. Ea îngădue, prin excelență, mijloacele rigide de conducere dictatorială și suprimă coalițiile oneste de interese particulare. In epoca noastră, pericolul patriei periclitate este arma obișnuită a guvernelor. Invocată adesea, patria pierde răsunetul sacru. Numele ei nu mai fascinează mulțimile, iar destinele îi sînt profanate de slujitori interesați. Peste ruinile făcute de materialismul istoric în domeniul social, șovinismul acut sau politicianismul vulgar adaugă o ultimă jertfă.

După adevăratul pericol bolșevic, fascismul a inventat demon-

strația dela Corfu sau rana dela Fiume. Legiunile negre s'au mișcat și dictatura a fost decretată.

Astăzi, Alpii înghețați nu pot opri ecourile conferinței dela Geneva. O aripă de pace adie peste democrațiile occidentale. Populațiile moderne merg nebiruit pe drumul emancipării. Conducătorii lor vor să le împace aspirațiile cu puterea tradițiilor. Națiile sînt astfel fortificate; umanitatea înscrie un progres. Instituțiile libere din Anglia, conducerea tolerantă din Franța asigură acestor țări liniștea și trăinicia. Un guvern travaillist într'o parte, radical socialist în cealaltă limpezesc raporturile internaționale, dar nu uită un moment să sporească în lume puterea și mîndria țărilor pe care le conduc. Anglia și Franța sînt deaceia națiunile cele mai ferite de tulburările bolșevice.

Mussolini va fi nevoit să-și arunce privirile dincolo de granițe. Stimulat de revendicările interne, încurajat de progresele vecinilor, el va acorda din vreme țării sale libertățile moderne. Imaginația sa bogată va fi slujită de instinctul politic al rasei și fascismul va deveni un partid pacific și primitor. Ameliorat cu elementele tinere din partidul liberal, susținut de o doctrină de progres tradițional, fascismul va conserva poate structura burgheziei în fața asalturilor socialiste. O cale diferită nu există. Și Italia nu poate sta împietrită într'o Europă care se preface.

Const. I. Vișoianu

Paris, Septembre 1924.

Cronica literară

Panait Istrati: „Kyra Kyralina"*

Toată lumea știe astăzi ceva despre Panait Istrati. Istoria vieții lui a fost de atîtea ori povestită, încît reluînd-o, ar trebui să repetăm. Cariera omului care rătăcește în Răsărit și în Apus, încearcă mai multe meserii, scapă dela moartea pe care voia să și-o dea singur și devine prozator francez cu renume, prezintă neapărat ceva miraculos și se înțelege că a putut vorbi cu forță fantaziei publicului din Franța și din Romînia. Cîte visuri nu va fi trezit această glorie unică! Pentrucă fiecare are dreptul să gîndească lucrurile cele mai bune despre sine, cîte surde acuzații nu se vor fi ridicat împotriva propriului destin obscur și cîte speranțe în posibilitățile sale nesfîrșite! Din aceste mii de suggestii s'a organizat în jurul omului larma unui succes incomparabil, care ar putea pe nedrept să acopere glasul operei sale.

Ajuns la noi, vestea succesului parizian al lui Istrati a lucrat ca un reactiv puternic, care a pus în libertate elemente constitutive ale mediului nostru literar. Democrații au recunoscut un frate în omul care fu anume prezentat drept o victimă a relei orînduiri sociale și au revendicat pe scriitor ca pe un reprezentant de-al lor. Cercurile din dreapta s'au arătat nemulțumite cu acest desrădăcinat care falșifică imaginea societății romînești. Delicații au trecut sub tăcere o operă scrisă fără nici o artă. Inceputul unei faime scandaloase pătrunse și alarmă alte cercuri. In sfîrșit, pentruca nici o voce să nu lipsească din ansamblu, d. H. Sanielevici, căruia, după cum însuși afirmă, îi datorim descoperirea „zguduitoare" că realismului îi urmează totdeauna clasicismul, văzu în „Unchiul Anghel" al lui Istrati, confirmarea teoriilor sale și zorile unei ere de sănătate socială. Proclamarea lui Istrati o însoți d. Sanielevici cu imolarea celor o sută cincizeci de scriitori pe care îi numără în revistele contimporane și acest enorm apetit sanguinar surprinse prin constatarea că gustul pentru moderațiunea clasică nu se întovărășește totdeauna cu practica cumpătării.

Această confuzie de tendințe și păreri este sporită de însăși

* Cînd ne-a sosit această cronică, nota dela Miscellanea numărului trecut asupra aceluiași subiect era deja tipărită. Astfel unele potriviri de idei între cele două articole, confirmă prin două surse deosebite același adevăr.

fapta lui Istrati care trimete săptămînal cetitorilor „Adevărului Literar” cîte un manifest, o scrisoare cuprinzînd vre-o replică ștrengărească sau vre-o amintire. Sfătos, precum sînt toți orientalii, nu este împrejurare care să nu-l excite verva. Această ușurință de a-și deschide inima trebue să fi mirat pe gravul apusean Romain Rolland care îi răspundea odată: „Nu scrisori exaltate aștept dela d-ta, ci opera esențială”.

Istrati este un oriental și darul povestirii este în adevăr principala sa caracteristică. Însușirea aceasta se vădește cu limpezime mai ales în Kyra Kyralina unde autorul renunță la formula romanului psihologic, clădit pe un conflict și culminînd într'o catastrofă, susținut adică de un interes dramatic, pentru a reveni la forma propriu zisă a povestirii unde interesul se concentrează asupra episodului. Împrejurările vieții lui Dragomir nu înaintează furtunos către desnodămîntul final, ci se desfășură cînd mai încet, cînd mai grăbite, după ritmul special al momentului. Sfîrșitul cărții nu coincide cu epuizarea interesului; la ultima filă dorești încă să asculți mai departe. Nici-o urmă din acea dibăcie literară care utilizează gradația, complicația, amînarea desnodămîntului sau care vor mai fi procedeele sale. Transcrierea literară se acopere perfect cu viața transcrisă, o urmărește credincios în mișcarea ei de înaintare și n'are nevoe s'o prelucreze pentru a-i smulge un accent mai patetic, pentrucă ea însăși este plină de energia, căldura și patosul lucrurilor cu adevărat trăite. O lipsă totală de artificii care greșit ar putea fi înțeleasă ca o lipsă de artă.

Povestire și experiență făcînd una, „Kyra Kyralina” este un document omenesc de primul ordin. Viața Orientului și destinele proletarului oriental ne vorbesc aici cu puterea unei mărturii autentice, căreia nici Francezii, nici noi nu-i putem opune un alt exemplu. Apoi ceva din viața porturilor noastre dunărene pentru care Istrati ne dă cea dintâiu notație literară. În legătură cu aceasta din urmă s'a ridicat obiecția că Istrati falșifică icoana societății romînești. Adevărul este că din complexul vieții romînești, Istrati alege alte aspecte decît acelea care au găsit până acum transcriere. El nu observă nici pe țăran, nici pe răzeș, nici pe proprietarul de pămînt și nici burghezia recentă. Mediul „Kyrei Kyralina” este acel al porturilor noastre în care, după cum aveam prilejul să observăm și în altă parte, de sute de ani continuă un proces de infiltrație balcanică. Negustori, contrabandiști, vîntură-lumea cu profesii imprecise, oameni stabiliți de o generație sau simpli trecători, se înțelege că viața tuturor acestora nu poate fi dominată de acel ton etic social care nu rezultă decît dintr'o desăvîrșită integrare în structura societății și dintr'o deplină solidarizare cu interesele ei. Mînați de-o aprigă nevoe de a-și cuceri un loc pe lume, toți oamenii aceștia sînt naturi impetuoase, fără multe scrupule, întreprinzători și harnici la ocazie și în genere străbătuți de un nostalgic sentiment al lungimii și lărgimii pămîntului. Firi individuale în toată puterea cuvîntului, oameni care știu că bucata de pîne pe care o mănîncă nu și-o datoresc decît lor și care sînt aduși astfel să prețuiască energia personală mai presus de orice. Morala lor nu este socială pentrucă nu-i privește protecția și caută să se sustragă sancțiunilor ei. Cred în omul absolut și în omenia care este aceiași în toate părțile, sau cînd o deziluzie amarnică le rănește sufletele se îndoesc de omenie și detestă radical pe om. Așa cineva este și Dragomir, un astfel de romantic cosmopolit și umanitarist. Un asemenea scriitor este și Panait Istrati. Cum a putut vedea aici d.

H. Sanielevici pe reprezentantul unei muncitorimi calificate și devenită aproape burgheză rămîne numai un exemplu instructiv pentru felul în care prejudecata unui sistem poate rătăci o judecată particulară.

Un individualist este totdeauna față de societate în situația unui protestator. Simpatia sa se îndreaptă către celace în om este fundamental, instructiv și spontan și se retrage chiar dela celace ar putea apărea ca drepturile cele mai legitime ale societății. Pentru un individualist, omul are totdeauna dreptate împotriva societății. Copil, Dragomir crește în casa mamei și a surorei sale, două curtezane care țin un zaefet permanent pentru străinii vizitatori ai portului. Din cînd în cînd însă apare tatăl și fratele mai mare, meseriași care trăesc despărțiți de familie, risipesc ceata adoratorilor care nu știu cum să escaladeze mai repede ferestrele și lovesc crunt pe cele două femei. Lucrurile merg într'o zi atît de departe încît, în încăerarea generală, Dragomir aplică o lovitură grea fratelui mai mare în timp ce fata, Kyra Kyralina, e gata să-și asasineze tatăl. Povestirea nu lasă nici o îndoială în acest conflict cui anume revine simpatia. Mama și fata ei ne sînt înfățișate ca niște ființe simpatice și demne de compătimit pentrucă viața neregulată pe care o duc pornește din spontaneitatea incorigibilă a naturii lor. Senzualitatea lor naivă, lipsită de orice perversitate, are grația și seninătatea unei înclinări firești. Bărbații, care strică din cînd în cînd tihna amoroasă a celor două femei, ne sînt înfățișați dimpotrivă ca niște zbiri sanguinari, brute fără nici-o viață interioară venite să răsbune nu știu ce onoare ofensată. Pe acești întunecați polițiști sîntem angajați să nu-i iubim. Societatea nu poate avea dreptate împotriva instinctului.

De cele mai multe ori însă problema socială nici nu se pune. Celace înaintează în primul plan este raportul dintre om și umanitate. Vinovată de căderea și tristețea ființei omenești nu este orînduirea socială, ci indiferența semenilor. Adevărata plagă care bîntue speța noastră nu sînt nici boliie, nici sărăcia, nici apăsarea celor slabi, ci numai singurătatea inconsolabilă a omului. Lucrul acesta îl resimte Dragomir cu un infinit spasm sufletesc cînd, fraged adolescent încă, abuzat, prădat și rătăcitor pe drumuri, nici o inimă omenească nu se apropie de dînsul. E unul din cele mai mișcătoare momente ale volumului: „Nu este adevărat, comentează Istrati, că ființa omenească ar fi o creatură care înțelege viața. Inteligența nu-i servește la mare lucru; prin faptul că vorbește nu-i mai puțin animal. Dar unde bestialitatea sa depășește pe acela a animalelor e cînd e vorba de a ghici și de a simți desnădejdea semenului. Ni se întîmplă uneori să vedem pe stradă vre-un om cu fața palidă și cu privirea perdută sau vre-o femee plîngînd. Dacă am fi niște ființe cu adevărat superioare, ar trebui să oprim pe acest om sau această femee și să le oferim cu grabă ajutorul nostru... Nimic din toate acestea nu se întîmplă”.

O inimă înțelegătoare se apropie cu toate acestea de Dragomir. E Barba Jani, un vînzător de salep pe care experiența vieții îl înzestrase cu o înțelepciune adîncă. Și este cea mai frumoasă figură a povestirii lui Istrati. Un om care ne reamintește de-aproape pe filosofii stoici răsăriți în amurgul imperiului roman și cărora le datorim descoperirea măreției personalității omenești. Barba Jani transmite ucenicului său învățătura sa și celace spune el cu această ocazie rezumă și tendința întregii activități literare a lui Istrati: „...Vom merge pe străzi, prin piețe, pe la serbări și bîlciuri și vom striga: *„Salep!... Salep!... Salep!... Uite salepgiul!”* Bunul pămînt al Levantului se

va deschide mare și liber înaintea ta, da, liber, pentrucă orice s'ar spune de această țară turcească absolutistă, nu este o alta în care se poate trăi mai liber; cu o singură condiție: acela de a te șterge, de a dispărea în masă, de a nu te face observat prin nimic, de a fi surd și mut"... Nu este vorba așa dar de manifestarea vreunui sentiment democratic care ar putea servi vreunei demagogii. In țara cea mai absolutistă din lume rămîne sufletului nostru destulă putere pentru a se elibera. Dacă mîntuirea nu se află la semeni, ea zace ascunsă în tine; trebue numai s'o desgrădinezi. Unui individualist îi rămîne această ultimă speranță și supremă mîndrie.

Aceasta mi se pare că este concepția care se desprinde din cartea lui Istrati. Interpretările care i s'au dat până acum mi se par mai toate alături de adevăr. Ea a adus oricum în lumea noastră literară o variație de probleme care nu poate decît să învioreze. E păcat numai că scrisă într'o limbă străină și aparținînd prin urmare unei alte literaturi, cartea lui Istrati, așa de interesantă pentru noi, nu ne poate vorbi decît prin reflex.

Tudor Vianu

Cronica ideilor

Anatole France critic

Deși a scris aproape șapte ani, odată pe săptămînă, despre cărți vechi și nouă, continuînd în sarcina de cronicar literar pe Sainte Beuve și Edmond Scherer, Anatole France a refuzat totdeauna să fie considerat drept critic, în sensul obișnuit al cuvîntului. „Nu sînt deloc un critic și nu știu să manevrez acele mașini „à battre", în care oamenii abili pun secerișul literar pentru a separa grîul de neghină".

Și desigur nimic nu era mai străin de spiritul lui sceptic, „nonchalant" și evitînd afirmațiile absolute, decît critica, care judecă și clasifică, pornind dela o doctrină și un sistem, cu greoiul ei aparat științific, așa cum o reprezinta pe atunci acel autoritar și imperios prefect de poliție al literelor franceze, care a fost Brunetière.

„In estetică, adică în nouri, scrie France, făcînd aluzie la atitudinea combativului său adversar, se poate argumenta mai bine decît în orice alt subiect, dar ea nu se razimă pe nimic solid. E un castel în aer. Unii vor s'o întemeeze pe etică. Dar nu există o etică, după cum nu există sociologia sau biologia". Se vorbește, fără îndoială, de viitorul acestor științe.

„Cînd biologia va fi constituită, adică după cîteva milioane de ani, se va putea constitui o sociologie. Aceasta, va fi afacerea unui mare număr de secole și după acela știința estetică va putea fi creată pe baze solide. Dar atunci planeta noastră va fi foarte bătrînă și va atinge termenii destinului său".

„Nu există critică obiectivă, spune el, în altă parte, după cum nu există artă obiectivă și toți acei care își închipue că pun altceva decît pe ei înșiși în opera lor, se lasă înșălați de cea mai falacioasă iluzie". „Adevărul e că nu eșim niciodată din noi. Sîntem în cavernă și vedem numai fantomele ei".

Asta nu însamnă să renunțăm la estetică sau la critică, dar să ne dăm samă că ea nu e o știință, ci o artă, din care nu poate fi exclusă „la passion et l'agrément".

„Farmecul Cleopatrei, dulcea blîndeță a lui Francisc de Assisi, poezia lui Racine nu se lasă reduse în formule și dacă aceste obiecte sînt susceptibile de știință, aceasta nu poate fi decît amestecată cu

artă, intuitivă, neliniştită, pururi neisprăvită". Critica aşa cum o înţelege France e formată din impresii pe marginea cărţilor, adevărat vagabondaj intelectual, capricios şi fără de ţintă, bogat în amintiri şi confidenţe de tot soiul.

„Je cause et la causerie a ses hasards". El însuşi o numeşte un fel de roman pentru spiritele „avisés" şi curioase şi fiindcă orice roman e în realitate o autobiografie, criticul bun e acel „care povesteşte aventurile sufletului său în mijlocul capod'operelor". Acest impresionism şi diletantism anarhic n'a împiedecat totuşi pe acest maestru al îndoelii filozofice, care mărturisea că nu crede decît în „relativitatea lucrurilor şi succesiunea fenomenelor" să judece uneori cu pasiune, ba să admită chiar, condus de ceiace numeşte „sentimentul frumosului", o erarhie a valorilor.

Celebrul lui articol împotriva lui Georges Ohnet, în care compara figurile din romanele acestuia cu „capetele de ceară ale coaforilor", intitulat „Hors la litterature", e semnificativ în această privinţă şi execuţia scriitorului favorit al burgheziei de odinioară e făcută cu o rafinată cruzime. Dezacordul dintre maximele şi sentimentele lui, France nu-l tăgăduia, de altfel. „Sufletele lipsite de ilogism scria el, mă înspăimîntă".

Aversiunile caşi preferinţele permanente, ca să nu spunem înclinaţiile dogmatice ale acestui spirit, în aparenţă numai, sinuos şi flotant sînt de altfel destul de nete. Nici unul din curentele care succedîndu-se au dat rînd pe rînd tonul literaturii franceze în secolul trecut, nu l-au atras cu deosebire.

Romantismul a fost după France „o oarbă şi violentă reacţiune neo creştină şi spiritualistă", „un gust pueril pentru evul mediu", „un foc bengal verde şi roş" „o modă inocentă în furia ei".

Naturalismul lui Zola şi al discipolilor lui „e inuman căci nu ţine samă de munca omenirii întregi. El smulge podoabele, rupe vălurile, umileşte carnea care triumfă spiritualizîndu-se şi ne reduce la barbaria primitivă, la bestialitatea cavernelor şi a locuinţelor lacustre".

Pe decadenţi şi simbolişti, France care a scris că „în literatură preferă să simtă decît să înţeleagă", îi considera cu bunăvoinţă şi curiozitate în încercările lor de a reînoi arta, dar cu toate sforţările lui, sfîrşeşte prin a recunoaşte că nu poate simţi nimic sau aproape nimic din enigmatica lor poezie. „Nu voiu crede niciodată în succesul unei şcoli literare, care exprimă gîndiri dificile într'o limbă obscură". Produs al unui fel de extaz, poezia simbolistă caşi proza decadentă, sînt după el mistice „şi e o fatalitate a misticismului să rămînă inintelgibil". „Viitorul e al simbolismului, cu o condiţie numai: dacă audiţia colorată sau nevroza care l-a produs se generalizează".

Asemeni multor parnassieni, în rîndurile cărora Anatole France a scris ca poet „Les poèmes dorés" şi „Les noces corinthiennes", el a rămas totdeauna un admirator entuziast al frumuseţii elene, al vieţii caşi al păgînismului antic.

În prefaţa colecţiei de studii din tinereţă, intitulată „Le génie latin", care începe cu „Daphnis şi Chloé" şi sfîrşeşte cu Sainte Beuve, el scrie următoarele: „E un act de credinţă şi de iubire pentru această tradiţie greacă şi latină de înţelepciune şi frumuseţă, în afară de care nu e decît eroare sau confuzie. Anticii pururi vii, ne învaţă încă".

Literaturile Nordului cu inspiraţia lor religioasă sau mistică, cu seriozitatea lor gravă, vagul şi zbuciumul vieţii interioare nu au

avut aproape nici un ecou asupra acestui epicurian senin şi voluptuos, asupra acestui estet sedus de forme plastice, de un ideal de naturaleţă, simplitate, sobrietate, măsură. Dintre scriitorii francezi admiră pe acei care i se par că nu contrazic sau continuă tradiţia greco-latină: pe Rabelais şi Montaigne marii prozatori ai Renaşterii, pe Molière şi La Fontaine dintre scriitorii secolului XVII. Corneille cu emfaza lui spaniolă i se pare declamator, Racine e însă „divin".

Elev al lui Renan, în curent cu toată erudiţia şi mişcarea istorică a secolului, el priveşte religiile cu o curiozitate simpatică, dar spre deosebire de maestru, fără de pietate şi romantică reverie. Atitudinea lui în faţa lor, rămîne pururi acea a unui filozof păgîn al antichităţii greco-romane.

Negînd cu o vervă uneori satanică orice supranaturalism religios caşi metafizic, el reproşează creştinismului adus în cetatea eternă de femeile şi preoţii Asiei, teroarea vagă şi fanatismul sombru care însufleţeşte pe apostolii tristeţii, vorbind cu oroare de „doctorul lung şi uscat din Geneva, plin de anticul spirit al lui Iehova; maniac furios şi rece, cel mai feroce inamic al graţiilor" sau de credinţa „întunecată şi lugubră" a lui Pascal.

Cu asemenea înclinaţii, epoca lui de predilecţie nu putea fi decît secolul XVIII, ateu, senzual, voluptuos şi raţionalist „cel mai amabil din secole şi cel mai mare". „Am crezut că acest secol deschide o eră nouă şi o cred încă".

Oprindu-se asupra unor figuri care au trăit atunci, el scrie cu o vădită căldură: „Asemenea suflete, în acelaşi timp frivole şi tari, ironice şi tandre nu puteau fi produse decît de o lungă cultură. Vechiul catolicism şi tînăra filozofie, feodalitatea murindă şi libertatea care năştea au contribuit să le formeze cu picantele lor contraste şi bogata lor diversitate. Aceste mîndre şi încîntătoare fiinţe nu se puteau naşte decît în Franţa şi în secolul XVIII. Multe lucruri, desigur bune şi utile sînt moarte în ele, credinţa şi respectul în vechiul ideal omenesc, cu deosebire. Dar cîte lucruri nu încep cu ele şi prin ele, care ne sînt infinit de preţioase, vreau să spun spiritul de toleranţă, sentimentul profund al drepturilor persoanei, instinctul libertăţii omeneşti".

Şi nu e desigur o întîmplare, că pe doi din eroii în care a pus o parte însemnată din propriul lui suflet, abatele Jérôme Coignard şi Brotteaux des Ilettes, care cu un exemplar clasic asupra-i, rămîne senin în căruţa funebră ce-l duce spre ghilotină, i-a făcut să trăiască în această epocă.

Afinitatea lui profundă cu spiritul secolului XVIII, ne explică într'o largă măsură de ce France, clasic şi tradiţionalist şi conservator în literatură, nu a ajuns ca unii din contemporani, Lemaître sau fostul lui discipol Maurras, la idei retrograde în cugetarea lui politică şi socială.

Acei ce caută să pună în contradicţie pe scepticul indiferent în politică, ba chiar respectuos pentru autorităţile stabilite, din „Vie littéraire" cu satiricul virulent şi luptătorul anticlerical şi socialist, care a devenit France, în urma afacerii Dreyfus, uită pasiunea neobişnuită cu care el a apărat cu ocazia apariţiei „Discipolului", libertatea intelectuală împotriva lui Bourget sau Brunetière, tinzînd s'o încătuşeze în numele unor pretinse necesităţi morale, ce ascundeau de fapt realităţi mai tangibile.

Dacă France în opoziţie cu naivul şi entuziastul Rousseau şi în acord de data aceasta cu moraliştii creştini ai secolului XVII, n'a ig-

norat instinctele inferioare ale bipedului omenesc, ba chiar le-a scos în lumină cu o tristă și lucidă pătrundere, el nu s'a îndoit niciodată, asemenea înțelepților antici sau filozofilor secolului XVIII, de sentimentul justiției, care există totuși în biata umanitate și devine tot mai puternic, odată cu dezvoltarea continuă și progresivă a rațiunii.

Aceasta cere dreptate nu pentru unii, ci pentru toți fiii oamenilor și considerate în lumina ei, instituțiile actuale, bazate pe contradicții logice și perpetuînd în multe privinți barbaria primitivă, apar fără îndoială absurde.

Comunismul cași pacifismul lui France nu sînt astfel decît rezultatul unei concepții pur raționaliste a societății.

Nu vom urmări evoluția lui în această direcție, nici nobila cruciadă pe care asemeni lui Voltaire a dus-o până în ultima clipă, împotriva urilor de rasă și de religie, a nedreptății și a minciunii.

Oprindu-ne numai la activitatea lui critică, episod secundar într'una din cele mai strălucite și complexe cariere artistice ale acestei epoci, nu vom tăgădui că ea e susceptibilă atît în celace privește concepția cași detaliile, de însemnate și legitime rezerve. Nimic mai firesc de altfel. Cele mai vaste inteligențe au limitele lor necesare.

Dar cine din acei care nu aprobă gîndirea sau unele idei estetice ale lui France, ar putea să reziste fineții atice, farmecului insinuant și subtil al atitor pagini, în care acest „gentil esprit", reunind în el ce a avut mai pur Montaigne, Voltaire și Renan, într'un amestec de o esență personală și unică, atinge totul fără a epuiza nimic, învăluind cu o fantezie „à la Watteau", operele în imagini grațioase și schimbătoare, asemeni „unor ghirlande rupte fără încetare și mereu reînoite".

Octav Botez

Miscellanea

Voica

In genurile, în care este de ajuns inteligența, știința, ori sentimentul, cineva poate ajunge până la treptele supreme ale producției științifice ori literare chiar în prima tinerețǎ. Deaceia știință, filozofie, poezie, critică estetică, toate de primul rang, pot fi semnate și de oameni subt treizeci de ani. Inutil să mai cităm nume.

Cînd însă e nevoe de o lungă observație personală, genul nu poate fi cultivat cu succes decît de oameni maturi. Și singura observație, care cere timp lung și nu poate fi împrumutată dela alții, e aceia a vieții sufletești, a altora și a noastră proprie, —materialul romanului, al criticii psihologice și al oricărui gen, care are de obiect omul moral concret și divers.

Și pe lîngă o îndelungată observație, mai e nevoe și de un timp îndestulător, pentruca observația să se lămurească, să se organizeze,—să se poată produce acele generalizări, acele rezumate și acele concluzii, care sînt ca niște precipitate psihice.

Cel mai mare analist al sufletului în literatură, Marcel Proust, a cărui serie „A la recherche du temps perdu" este „compendiul" cel mai bogat și mai dens de stări sufletești,—la douăzeci și cinci de ani (Les Plaisirs et les Jours), era deja un scriitor fin, subtil, înflorit, preocupat de probleme sufletești, chiar de unele tratate mai tîrziu în A la recherche..., dar încă liric, „poetic", un scriitor ca mulți alții, foarte talentat. Ce departe e încă de „Du côté de chez Swann", apărut cînd trecuse de patruzeci de ani. Chiar și stilul e altul, cu totul altul. La douăzeci și cinci de ani, cînd nu observase mult viața și nu pătrunsese a-

dinc în propriu-i suflet, de altfel mai simplu, stilul lui era ca al oricărui alt scriitor, adică normal („bun", ar zice cei cărora nu le place stilul de mai tîrziu). Stilul celălalt, al operei capitale, stilul „Proust", cu fraze lungi de tot, cu paranteze în paranteze, extrem de analitic şi extrem de sintetic, atît de adecvat fondului, atît de perfect deci, a venit atunci cînd a avut de transcris cea mai complicată psihologie, care a răsărit vreodată din materia vie.

Istoria literaturii ne arată că mulţi scriitori, ajunşi mai tîrziu romancieri mari, au tipărit în prima tinereţă romane, pe care apoi nu le-au mai retipărit.

Dar sînt, fireşte şi excepţii, cum a fost apariţia lui Radiguet (excepţie fără precedent) care, *pentru vrîsta lui*, a fost un fenomen. Cu inteligenţa, talentul şi curiozitatea lui psihologică, ar fi ajuns desigur la opere capitale, după ce ar fi trăit şi ar fi observat viaţa.

Această... introducere are de scop să explice „cazul" Voicăi, pe care am tipărit-o aici.

Noi nu avem obiceiul să însoţim de laude ceiace publicăm în corpul revistei. Acum derogăm dela regulă. Se va vedea pentruce.

Mai făcînd încă o excepţie dela obişnuinţele noastre, vom aduce amănuntul biografic (rugăm pe autoare să ne erte) că domnişoara Henriette Yvonne Stahl, pe trei sferturi franceză, restul de pe malul cestălalt al Rinului, şi citadină cît poate fi cineva, este abia în anii primi ai tinereţii.

Şi totuşi „Voica" este una din cele mai bune bucăţi din literatura romînă cu subiect din viaţa dela ţară.

Că se va fi observînd efectul puţin prielnicelor condiţii ale autoarei pentru crearea unei astfel de opere—se poate. Dar observaţia sigură, culoarea locală, autenticitatea tipurilor, dialogul exact ca psihologie şi limbă, dramatismul rezultat din conflicte sufleteşti; atitudinea autoarei faţă de tipuri, obiectivă, imparţială şi comprehensivă, iată atîtea calităţi de primul rang al acestui mic roman.

Să se observe că autoarea a păstrat ţăranilor toată brutalitatea, tot egoismul nemeşteşugit al omului primitiv—şi că sînt daţi cu putere ca atare—şi totuşi îi „înţelegem". In conflictul dintre ei autoarea, rămînînd obiectivă, adică fără să intervie, a ştiut să arate, ca toţi adevăraţii creatori de viaţă—ca scriitorii ruşi depildă—că amîndoi au dreptate, ori că amîndoi sînt vinovaţi, pentrucă, cu un instinct sigur, a ştiut să vadă şi să ne facă să vedem motivele fiecăruia.

Romanul acesta ţărănesc este o noutate în genul lui, prin lipsa de idealizare, prin lipsa de ponegrire, prin cruzimea cu care e redată „sălbătăcia" ţăranului, *alături* cu înţelegerea ei, deci cu ertarea ei.

Se va ţinea autoarea de marile angajamente luate acum? Dorim. Sperăm.

„Cazul" Istrati

A fost, şi mai este încă, un „caz" Istrati, şi cazul a luat proporţiile unui scandal. Gîndiţi-vă la cauză şi efect. Un om din Romînia a scris un volum în franţuzeşte, cu un subiect literar cît se poate mai străin de orice preocupare practică şi de orice contigenţă cu actualitatea. Cam tot atît de străin ca sonetele lui Hérédia...

Şi ce efervescenţă, ce pasiuni, ce reacţiune curioasă, diferentă calitativ şi cantitativ.

Şi pe cît afacerea s'a mărginit la critica literară, ce faliment al criticii, dacă nu şi al criticilor. Un pontif îl face geniu; alt pontif zice că e o nulitate. Şi amîndoi pontifii plecînd dela aceiaşi consideraţie extraliterară: subiectul şi moralitatea personagiilor operei în discuţie.

Dar, însfîrşit, asta e critică literară. (Şi se mai zice că e secetă de critică!). Pe ea, pe lîngă ea, pe subt ea, s'au pus toate problemele tratatului dela Versailles, şi alte cîteva, o mulţime de probleme de-ale noastre, foarte palpitante şi urgente şi foarte strîns legate cu valoarea cărţii în discuţie...

Şi pe urmă, ba chiar de pe la'nceput, s'a aruncat în harmalae şi însuşi d. Istrati. Şi nu-l putem ţinea de rău conform cu vechea şi învechita regulă, că artistul nu se amestecă în critica operei sale. Căci într'o aşa „critică" nouă, dece să nu se amestece şi d-sa? La noutate—noutate. Vorba ceia: La vremuri nouă, oameni noi.

Consideraţii teatrale

Predecesorii actualului director al Teatrului Naţional din Iaşi aveau predilecţie pentru dramă şi tragedie. Le plăceau ca actorii, îngînduraţi, să se primble dela un capăt la altul al scenei, întrebîndu-se enigmatic: A fi sau a nu fi? Le plăceau lacrimile, sîngele. Servitorii îşi dădeau demisie: în scenele furioase dintre culise, ca'n „Magda" de pildă, actorii îi luau la palme... pentru a-şi întreţine o mînie aprigă şi naturală. Controloarele, repartizate de Direcţie prin sală pentru menţinerea atmosferei tragice, îşi plînseseră toate lacrimile. Pompierii şi jandarmii deveniseră sangvinari. In oraş criminalitatea era în creştere.

Epoca sîngeroasă a Teatrului s'a încheiat. Actorilor de-abia le-au trecut vînătăile din pricina căzăturilor pe podele—şi piese glumeţe au înveselit scena. Era şi timpul. Spectatorii sînt destul de amăriţi şi aşa: nu mai au nevoe de stimulente lacrimogene. Cine vrea să plîngă... n'are decît să se ducă la cinema sau să citească romane senzaţionale!

Mai înainte mergeam la teatru cu o gravitate critică. Cumpăneam în mîini piesele, rolurile—ca nişte harbuji, pe care vreai să-i cumperi şi nu ştii precis care-i mai greu. După verificarea

pieselor şi a rolurilor, venea rîndul interpreţilor. Mai întotdeauna rolurile erau copleşitoare. Vedeai pe scenă nişte oameni gîrboviţi, asudaţi, gîfîind, cu o sarcină în spinare, pe care—cum ajungeau iarăşi între culise—o trînteau la pămînt de răsuna teatrul.

Noul director preferă comediile şi farsele. Şi bine face. Actorii se simt ca la ei acasă. Rolurile-s aşa de uşoare, încît actorii nici nu le simt povara: de-aceia nici nu le prea învaţă. Descotorosiţi de roluri, ei rămîn aşa cum sînt—„băeţi de viaţă" care joacă într'un picior, care sar peste mese. Nu-i stinghereşte decît glasul subteran al sufleurului, care din grota lui aruncă pe scenă pumni de replici. Replicile, ca nişte căpcăni invizibile, de multe ori rămîn cu gura căscată: cîteodată însă îi prind pe actori de picioare. Artiştii buni ştiu însă să se păzească de replicele sufleurului: ei sar peste ele, ca peste nişte obstacole. Actorii improvizează pe scenă o piesă care, uneori, n'are comun cu piesa din cuşcă decît personagiile, şi intrările şi eşirile. Artistul la rampă se antrenează: nu-i un simplu gramofon. Avîntul creaţiei îl ia pe sus. Deodată el se simte de două ori creator. Dispare şi sufleurul, şi copiii care se hlizesc între culise—dispare însuşi publicul. Rămîne numai artistul de talent, în mijlocul scenei,—creînd ca paserea care cîntă fără partitură. Dar farmecul nu ţine mult: sufleurul îi arată uşa cu cotul, directorul de scenă îl cheamă cu degetul între culise. Improvizaţia s'a sfîrşit. Actorii care improvizează, au suflet generos. Ei împodobesc pe autorii dramatici cu penaje străine. De un lucru ne mirăm: această furie de inspiraţie oare n'ar putea fi disciplinată? Dar dacă actorul ar deveni autor? Sîntem siguri că scena ieşană ar putea produce cîteva comedii bufe de samă.

In altă ordine de idei, trebue să remarcăm un lucru. Toate teatrele din lume, pe lîngă cîteva piese vechi care şi-au păstrat actualitatea, reprezintă şi piese nouă, brodate pe problemele de după războiu. Astfel pe lîngă preocupările sumbre de toate zilele, teatrul mai aduce o picătură de venin. Teatrul din Iaşi a făcut o inovaţie în această privinţă: a desmormîntat din arhivă piesele din veacul trecut cu atmosfera lor naivă, liniştită, aproape copilărească. Cîteva ceasuri sîntem zmulşi din mijlocul vieţii actuale; sîntem transportaţi spre lumea bunicilor noastre cu capeluţe de dantelă neagră şi încălţate cu ciuboţele de *brunel*. Două generaţii de ascendenţi s'au veselit, cu sufletul bun şi nevinovat, urmărind năzbîtiile „Mătuşii lui Carol". Această piesă întinde parcă o punte de zorele spre trecut. Reprezentaţiile pieselor vechi au clipe emoţionante: actorii pensionari, care au jucat pe vremuri rolurile principale, lăcrămează acum—cînd publicul hohoteşte de rîs.

Teatrul pare o casă a trecutului, un fel de teatru istoric, care reconstitue în sufletul nostru o lume de idei şi sentimente domoale, limpezi, dispărute pentru totdeauna.—*M. Sevastos*.

Nevoia criticii

Nu avem critici! De lipsa aceasta se plîng mai ales poeţii şi nuveliştii, şi mai mult poeţii.

Dacă suspinul acesta după critică ar exprima regretul că n'au ocazie să guste un gen literar plăcut lor, lamentaţia ar fi foarte naturală. Dar celace deplîng ei, cînd constată cu tristeţă ori, mai ales, cu „nervi", că n'avem critici literari, este lipsa unei pedagogii, care să contribue la promovarea literaturii. Cauza secetei literare ar fi lipsa unei echipe de critici naţionali. Ei nu scriu, sau nu scriu bine, nu din altă cauză, ci pentrucă n'au în preajma lor guvernantele numite critici. (Iar cînd le au, ei se întreabă tot nervoşi ce nevoe mai este de aceşti încurcălume, de aceste muşte la arat în ogorul literaturii).

Dar critica literară nu poate produce talent şi prin urmare literatură. Critica publică nu s'a putut exercita pănăla descoperirea tiparului. Şi de fapt genul acesta literar, aşa cum îl înţelegem azi, a apărut numai de vre-o sută şi ceva de ani. Literatura şi arta greacă s'au născut şi au înflorit fără critică literară şi fără critică de artă. Secolul Elisabetei, cu Shakespeare cu tot, s'a produs fără critică literară, şi tot aşa, fără critică de artă, s'a născut şi a murit pictura Renaşterii. Şi aşa mai departe. Să producă literaţii şi artiştii noştri măcar atîta—şi lasă dacă le-o mai bănui cineva că nu au talent şi că suferim de secetă literară!

Fireşte, observaţiile critice pot folosi unui scriitor, cum i-ar folosi aceleaşi observaţii făcute direct de un om de gust,—şi atunci cu un profit mai mare, căci i le-ar face discutînd, luminîndu-l, şi înainte de publicarea operei. Dar de aici şi pănăla explicarea inferiorităţii ori sărăciei literare, mai e.

Dacă celace se cheamă pictura olandeză n'a fost la anul 1200, cauza nu a fost lipsa unei critici de artă la Amsterdam în secolul al treisprezecelea. Iar la 1500 s'a produs fericitul eveniment fără critică de artă. Critica acestei picturi a venit foarte tîrziu cu Taine, cu Fromentin, peste cîteva sute de ani.

„Psihologie de rasă"

Un scriitor descoperea mai dăunăzi că un poet al nostru a reprezentat aspiraţiile *rasei* romîne. Din întîmplare însă, acel poet, după toţi biografii săi, are prin ascendenţa sa sînge dela mai multe *rase*. (Zicem şi noi, provizor, „rase"). Şi atunci? Dacă *e* o psihologie de rasă, cum se poate ca un poet, care are în sînge rasele *a*, *b*, *c*, *d*, să fie exponentul cel mai puternic şi mai autorizat al rasei *d*?

Noi am spus întotdeauna că nu există o psihologie de rasă, ci una de popor, şi că un popor e întotdeauna alcătuit din mai multe rase.

Sînt popoare alcătuite din *aceleaşi* rase şi au cu toate acestea psihologii deosebite, din cauza deosebirii de mediu natural,

de istorie şi în genere din cauza felului deosebit de traiu dealungul vremii.

Iar rasele componente (chiar dacă s'ar putea face dozajul) n'ar putea să explice decît diversitatea de temperamente intelectuale şi afective—acele stări ale sufletului, care formează sumarul tratatelor de psihologie—şi niciodată aspiraţiile *acele*, care formează fizionomia, crezul şi idealul unui popor.

Dacă copilului lui Gheorghe Eminovici şi al Ralucăi Iuraşcu i s'ar fi substituit, fără ştirea lor şi fără ca copilul să afle vre-odată, copilul Maurice Barrès,—se îndoeşte cineva, că *acel* Eminescu n'ar fi avut aceiaşi concepţie socială, acelaşi ideal? In orice caz, un ideal conservator, tradiţionalist, etc. care să formeze crezul tradiţionalismului romîn? (Şi doară Barrès şi Eminescu au, de altfel, natura foarte deosebită).

„Vocea sîngelui" nu mai are trecere (dacă o mai are), decît în romanele de senzaţie. Căci romancierul serios ştie că dacă un personagiu nu ştie că d. X e tatăl lui, nu simte nimic pentru el, şi iubeşte pe altul, pe care-l crede tată şi-l iubeşte chiar cînd a aflat că nu-i e tată, pentrucă s'a deprins să-l iubească.

In literatură sînt multe opere, în care tragismul stă tocmai în faptul că nici o „voce a sîngelui" nu-i spune cuiva, că are înaintea sa pe tatăl său secret, ori pe sora sa necunoscută. De pildă incestul, dela Oedip până la Portul lui Maupassant.

Avem scriitori mulţi şi mari, care tocmai au reprezentat cu putere aspiraţiile poporului romîn şi care au ascendenţi de alte „rase" (adică din alte popoare).

In Franţa, atît de eterogenă ca seminţii, aspiraţiile naţionale sînt la fel, la cei care le au, colorate, cel mult, cu temperamentul fiecăruia—mai grav dacă e din nord, mai *ambalat*, dacă e din Sud, etc..

Străinii dintr'un popor sînt străini, nu din cauza rasei, ci din cauză că... sînt străini, că nu s'au topit sufleteşte în poporul autohton. Nu au alte aspiraţii, pentrucă sînt străini, ci sînt străini, pentrucă au alte aspiraţii.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Mihail Manoilescu, *Organizarea financiară a economiei naţionale*, Bucureşti, „Cartea Romînească", 1924.

Arareori o inteligenţă speculativă s'a acordat mai bine cu spiritul practic, ca în persoana d-lui Manoilescu. Studiul ştiinţelor exacte i-a lasat rigurozitatea ştiinţifică, expunerea clară şi metodică, pe care autorul îşi reazimă cu multă ingeniozitate construcţiile sele economice. Cultura ştiinţifică a d-lui Manoilescu nu ştirbeşte nimic din elanul concepţiilor economice şi construcţiile d-sale sînt pline de multă viaţă. In studiul finanţelor şi al economiei politice d. Manoilescu s'a avîntat cu mult entuziasm ceiace l-a făcut, graţie calităţilor sale personale, să-şi apropie uşor o bogată cultură economică şi financiară şi să devină unul din economiştii cei mai avertizaţi. Numeroasele publicaţii economice ale d-lui Manoilescu ne evidenţiază prin interesul şi valoarea lor, calităţile d-sale de abil doctrinar ce acordă mereu ştiinţa abstractă cu realităţile practice.

In broşura de faţă despre *„Organizarea financiară a economiei naţionale"*, autorul trasează în linii mari raportul dintre nevoile producţiei şi mijloacele financiare ce-i sînt necesare. Prin dezechilibrul acestui raport d. Manoilescu priveşte situaţia economică a Romîniei pentru a explica fenomenul primar, al crizei de capital mobiliar, şi fenomenele secundare cum sînt criza de numerar şi criza producţiei.

După ce distinge patru forme de capital (bogăţiile naturale, investiţiile, mărfurile, numerarul şi disponibilităţile lichide bancare) după ce arată lichiditatea acestor capitaluri şi diferitele transformări ce trebue să le suporte pentru a ajunge la forma superioară şi universală de capital mobiliar (lichid), d. Manoilescu studiază raporturile dintre aceste capitaluri. Nerespectarea proporţiilor armonice constitue trei crize bine definite:

a) *criza economică* prin disproporţia dintre bogăţiile naturale şi investiţiile făcute pentru valorificarea lor.

b) *criza financiară* prin dezacordul dintre capitalul investit şi capitalul lichid.

c) *criza comercială* prin disproporţia dintre capitalul mărfuri şi capitalul numerar.

D. Manoilescu se ocupă de criza financiară sau mai exact de criza capitalului mobiliar, arătînd că raportul dintre capitalul investit și cel mobiliar se poate restabili destul de ușor în cazul abundenței celui de al doilea și foarte greu și în timp îndelungat în caz de lipsă. Ușurința adaptării se măsoară prin facilitatea transformării capitalurilor, care din punct de vedere al lichidității e mult mai mare în cazul transformării dintr'un capital superior într'un capital inferior.

Situația abundenței și lipsei de capital e indicată de importanța dobînzii curente, care e foarte redusă în primul caz și foarte ridicată în cel de al doilea.

In lumina elocventă a cifrelor, d. Manoilescu compară apoi raportul dintre producție și disponibilul lichid, înainte și după războiu. (In lipsa posibilității de a putea aprecia capitalul investit în instrumentele de producție, autorul se referă la producție). Concluzia e inferioritatea situației Romîniei de după războiu, neînsemnătatea capitalului mobiliar față de bogățiile naturale și de investițiile productive, precum și oprirea afluxului anual de capital dinăuntru și dinafară.

Această inferioritate a noii Romînii, d. Manoilescu o explică prin distrugerea capitalului mobiliar în cursul războiului, prin dobîndirea unui mare aparat de producție în provinciile alipite fără a dobîndi și baza financiară corespunzătoare, însfîrșit prin încetarea afluxului de capital străin. Lipsa fundamentală din structura noastră economică a capitalului mobiliar a luat astfel naștere odată cu constituirea noii Romînii. Criza aceasta însă nu a fost imediat observată din cauza supraaprecierii leului ce a păstrat cîtva timp o putere de achiziție deasupra valorii sale reale, precum și prin faptul că funcția de achiziționare a mărfurilor din străinătate a fost cîtva timp realizată pe calea creditului.

D. Manoilescu remarcă cu multă dreptate imposibilitatea de a rezolva criza de capital mobiliar prin simple soluții monetare.

Procurarea capitalului se poate realiza: sau prin creația producției interne intensificată, sau prin aducerea capitalului pe cale de împrumuturi externe.

Prima soluție cere un timp foarte îndelungat; în plus va trebuie atenție extraordinară pentru ca această sporire de capital să păstreze forma comercială bancară și să nu se consacre noilor investiții; însfîrșit însuși sporul de capital e în funcție de mărirea producției care la rîndul său e funcție de capital lichid.

A doua soluție, a procurării de capital mobiliar pe cale de împrumuturi, e aceia pe care o preconizează d. Manoilescu (d-sa studiază numai legătura dintre producție și finanțare așa că nu intră în studiul problemei capitalului străin).

Introducerea capitalului străin trebue să fie consacrată întâiu finanțării aparatului nostru economic și numai în mod accesoriu, creării de noi instrumente de producție. Capitalurile vor trebui să fie importante, întrucît capitalurile mici nu pot realiza nimic durabil și se risipesc fără de folos.

D. Manoilescu termină studiul d-sale arătînd necesitatea unei *„rezerve mobile"* de capital mobiliar, care grație concurenței ce o poate exercita prin afluxul ei într'un domeniu de producție, ar crea un echilibru între rentabilitățile diferitelor ramuri de producție.

Indicațiile d-lui Manoilescu sînt foarte suggestive și constituesc o interesantă contribuție la studiul economiei romînești. D-sa și-a propus a se ocupa numai de raportul dintre investiții și capitalul mobiliar, nestudiind celelalte raporturi care probabil ne-ar duce la concluzii foarte interesante. Soluțiile schițate cu linii mari de d. Manoilescu rămîn a fi studiate și aprofundate în detaliul lor.

* * *

I. Petrovici, *Figuri dispărute,* (Biblioteca universală), Bucu-
rești, 1924.

Sint generații care tac. Ce interesantă și, din păcate, ce tăcută
a fost la noi generația zaverei! In epoca de tranziție, care ține cam
pănăla 1840—vorbim de generații active în politică și literatură—ne dau
cîteva știri cu culoare personală Asachi, Negruzzi și Eliad, dar spora-
dicitatea vorbirii lor face atît de prețioase notele lui Sion, iar pentru
vremea de mai înainte ale lui Suțu etc. Mai mult a vorbit despre sine
generația dela 1848, care este și cea din 1859; a vorbit, a scris în țară
și'n străinătate. După generația care a colaborat cu Cuza-Vodă, ur-
mează un hiat. Trecerea la epoca de cultură și politică a *regatului*
este așa de săracă în memorii. Dar... așa sînt toate epocile de prepa-
rație. Și „epoca lui Titu Maiorescu" a fost o „prefață la timpuri, ce au
să vie", cum așa de nimerit o caracterizează d. *I. Petrovici* în *Figuri
dispărute.*

Volumașul acesta cuprinde note interesante prinse de o minte
clară și fin spirit de observație despre T. Maiorescu, P. P. Carp, Aurel
C. Popovici, Duiliu Zamfirescu, Dimitrie Greceanu, Teodor Șerbănescu,
P. Cerna și Take Ionescu. Seria se închee simetric. P. P. Carp a
fost logician în politică, și a văzut deznodămîntul tragic al raționalismu-
lui său, totdeauna mîndru, neiertător față de sine și alții, dar iarăși
totdeauna corect; Aurel C. Popovici timid în făurirea de planuri po-
litice pentru neamul său, neclătinat în buna sa credință, așezîndu-se
alături de politică, cum începuse în 1883; Duiliu Zamfirescu, figura
reprezentativă a principiului „artă pentru artă", căreia se poate însuma
și duiosul, interesantul Teodor Șerbănescu; P. Cerna, cel mai talentat
reprezentant al acelor credințe poetice, cărora slujise Eminescu; Take
Ionescu, omul generației de eri, dar și al aceleia, care a făcut răz-
boiul, reprezintă „epoca lui Titu Maiorescu", cum s'ar fi putut intitula
cu drept cuvînt galeria de portrete din „Figuri dispărute". Unii au ră-
mas statornici în ideile lor literare și politice, alții s'au adaptat vre-
murilor nouă; unii s'au schimbat de tot, alții s'au întrerupt numai.

Este firesc prin urmare, autorul „Amintirilor universitare",
să întîrzie mai mult la fostul său profesor Titu Maiorescu, despre
care nicăiri n'am cetit aprecieri mai juste.

Ni se deslușește importanța pe care a avut-o Maiorescu în cul-
tura romînească, celace, mulți din cei de azi n'o înțeleg pe deplin.
Fără să fi dat un sistem propriu de filozofie, Maiorescu a creiat
atmosfera de interes pentru filozofie la noi. Maiorescu a dominat
prin înalta sa cultură, prin marele-i *talent de profesor* facultatea de
litere din Bucureștii, dupăce începuse să stăpînească și să orînduiască
cultura romînească într'o vreme, cînd Hasdeu prezenta lumii romînești
bogăția minunată a talentului său și a „devenit unul din factorii cei
mai însemnați ai progresului nostru cultural-național" (pag. 19), a fost
„omul unei epoci de tranziție dela o fază anarhică cu pretenții cultu-
rale către o fază de cultură adevărată" (pag. 25). Se recunoaște că
„însemnătatea cuiva stă nu în celace a luat dela alții, ci în celace a
avut în sine și a făcut el singur" (pag. 12). Dar după autor, lui Maio-
rescu „un lucru îi se părea absolut exclus: să traeze ca *scriitor romîn*
chestii care depășeau cu mult nivelul intelectual al țării și interesul
cetitorilor ei" (pag. 15—16), preferind să rămie „omul timpului său și-a
nevoilor imediate ale țării" (pag. 21). Sîntem în fața unei explicații
inedite pentru opera *marelui practician* și luăm notă că lămurirea în
așa fel o aproba și Maiorescu. Prin aceste calități, micul studiu despre
activitatea culturală a lui Maiorescu are părți pe care nu le-ar fi putut
da un altul, care n'a trăit în intimitatea *marelui profesor.*

Celelalte portrete sînt reconstruite din hazardul fericit prins al
amintirilor personale, care le fac totdeauna inedite. Din șiragul de a-
mintiri, cele mai caracteristice s'au grăbit să fie reținute.

Fost elev al lui Maiorescu, d. Petrovici a putut păstra simetria

cerută, dîndu-ne contribuții valoroase pentru a lămuri o vreme așa de apropiată și totuși multora așa de puțin înțeleasă.

După ce cunoșteam cartea lui Boissier despre Cicero și prietenii săi, am cetit o mică cărțulie englezească despre generația marelui orator latin, prezentată în portrete separate. Mărturisesc că am cîștigat foarte mult.

Pentru noi cartea d-lui Petrovici înseamnă mult, fiindcă nimeni n'a dat o lucrare de răgaz asupra epocii lui Titu Maiorescu. Dar cine ar putea face o dare de seamă complectă despre un volum de figuri literare?

Figuri dispărute trebuesc cetite, ca să le înțelegi toată valoarea.

I. Minea

* * *

H. Kayserling, *Philosophie als Kunst*, Darmstadt, 1923.

Contele H. Kayserling a devenit celebru prin „Jurnalul de călătorie al unui filozof", operă originală, bogată și plină de temperament. In legătură cu o călătorie în jurul lumii de-alungul Indiei, Chinei, Japoniei și Americei, autorul notează în variate impresii și cugetări superioritatea spiritului extrem oriental, putînd servi ca îndreptar pentru decadența culturală a Occidentului. Atitudinea, se înțelege, e mistică, combătînd individualismul și raționalismul. Totuși el se exprimă prin observații pătrunzătoare, prin judecăți profunde, de ordin rațional însă. Lucrarea de față conține cîteva încercări asupra unor subiecte foarte variate, unite prin ele doar prin tonul și credințele autorului. Filozofia i se pare o artă în a prepara cumințenia. O astfel de școală de înțelepciune a și fundat autorul la Darmstadt și deja numeroși discipoli au și fost formați. Oamenii mari sînt prezentați și ei în această lumină: după cum pot sau nu propaga înțelepciunea („Zeitliche, Zeitlose, Ewige Geister"). In altă încercare („Germanische und romanische Kultur") compară civilizația latină cu cea germanică, înclinînd ușor în favoarea celei din urmă, mai spiritualistă, mai idealistă și mai mistică, deci mai aproape de preferințele autorului. Celelalte eseuri se ocupă de interesul studiului istoriei, despre teozofie, despre problema destinului etc. Talentul cu care sînt scrise nu e de loc inferior celui din „Jurnalul unui filozof".

M. R.

* * *

G. Popa-Lisseanu, *Amor și Psyche*, basm mitologic după *Apuleius*, cu zece ilustrații, București, 1924.

In 1890 Mih. de Bonachi da pentru întâia oară traducerea acelei frumoase părți din Metamorphoseon libri XI ale lui Apuleius din Madaura, a părții cu episodul lui *Cupido* și *Psyche* (lib. IV, 28 – lib. VI, 24). Traducătorul dialogului despre amiciție al lui Lucian, dă prin aceasta o parte din Λούκιος ἢ Ὄνος al aceluiaș Lucian, localizat de Apuleius în opera amintită, care s'a mai zis și *Asinus aureus*.

Amor și Psyche, cum i-au zis traducătorii, s'a recunoscut de toți ca o capodoperă a prozei beletristrice latine din sec. II după Christos. Traducerea lui Bonachi demult nu se mai vedea prin librării, așa că d. Popa-Lisseanu satisface o nevoe reală dîndu-ne și un text mai îngrijit și o traducere mai literară decît cea din 1890.

I. Minea.

* * *

G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924.

In 1879, cînd se împlinea o sută de ani dela nașterea marelui dascăl și îndrumător care a fost G. Lazăr, din cauza împrejurărilor politice prolivnice, nu s'a putut aranja serbarea cuvenită de pietate.

Comemorarea lui G. Lazăr a putut avea contururile cuvenite în Septembre 1923, la București și la Avrig, locul natal al marelui dascăl.

Este bine că acest prilej a făcut posibilă adunarea într'un volum a tot ce se știe azi exact despre viața și activitatea lui G. Lazăr – și știm mult mai mult, decît a putut aduna Petrache Poenaru.

Din însărcinarea ministerului instrucției d-nii *G. Bogdan-Duică* și *G. Popa-Lisseanu* ne-au dat volumul așa de prețios și necesar, care cuprinde și opere până acum nepublicate, rămase dela G. Lazăr.

In fruntea volumului ni se dă și chipul lui Lazăr și ni se spune că este reconstruit după informațiile date de Tell.

Se impune să dau un amănunt necunoscut relativ la reprezentarea plastică a lui G. Lazăr. Ion Popasu, episcop greco-oriental la Caransebeș, a spus că Poenaru în cercetarea sa asupra vieții lui G. Lazăr ne-a dat portretul fratelui acestuia, îmbrăcat în hainele aceluia care fusese luptătorul pentru drepturile culturii romînești în Muntenia. Așa îmi spunea părintele Șandru dela consistorul din Caransebeș.

I. Minea.

Revista Revistelor

Gîndirea, No. 1.

Cuprinde un fragment din romanul d-lui Cezar Petrescu: „A zburat o pasere neagră". E greu, desigur, să facem pronosticuri din acest fragment, asupra valorii romanului întreg. Talentul descriptiv al autorului se înfățișează și de data asta neschimbat. Versuri de d-nii Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Adrian Maniu. Note critice de Nichifor Crainic, Tudor Vianu, O. Cizek, etc..

Revista de Filozofie, No. 1—2, April—Iulie.

Număr închinat centenarului lui Kant, cuprinde diferite articole închinate marelui filozof.

Incepe cu un foarte interesant articol al d-lui I. Petrovici, despre „Kant și cugetarea romînească". D-sa arată influența — superficială desigur — a marelui filozof asupra lui Gheorghe Lazăr, Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Simion Barnuțiu, influență transmisă lor mai ales de discipolii lui Kant, în special de Fichte. In această epocă filozofia practică a filozofului dela Königsberg, se impune ca cea mai importantă. Teoria cunoașterii kantiene apare la noi abia cu Eminescu și Maiorescu. In urmă d. C. Rădulescu-Motru trebue privit ca un reprezentant mai autentic al acestei filozofii. Animat de obiectivitatea istoricului, d. I. Petrovici nu arată decît în treacăt influența kantismului asupra cugetării sale proprii.

Un bun fragment dintr'un studiu mai mare al d-lui Mircea Florian: „Kant și cugetarea modernă". Alte studii despre Kant scriu d-nii C. Siegel, Mircea Djuvara, M. Ralea, Marin Ștefănescu.

Joseph Conrad

Marele scriitor decedat de curînd, a navigat douăzeci de ani în întreaga lume, culegînd un stoc imens de amintiri, apoi treizeci de ani a explorat imaginile și impresiile care-i ornase căile sufletului, compunînd tablouri pururea nouă. Cînd a început această explorații era încă pe mare, pe care a părăsit-o numai ceva mai tîrziu. Liniile și culorile sînt încă vii și nete, apoi treptat, în măsură ce trece timpul, ele se atenuază iar contrastele devin mai temperate. In primele lui volume Almayer's Folly, An Outcast of the Island, Lord Jim, frescheța și intensitatea amintirilor dau o impresie de paroxism. Cu Youth și Typhon, această vehementă se moderează, fără a pierde din puterea ei. Conrad e tot mai stăpîn pe culorile lui, le amestecă cu mai multă artă și operele capătă o bogăție de nuanțe din ce în ce mai mare.

El lasă totdeauna cetitorului sarcina să degajeze concluziile și nici una din cărțile lui nu e scrisă pentru a susținea o teză, niciodată puterea lui creatoare nu e stînjenită de teorii preconcepute asupra senzului și semnificației vieții. Conrad posedă totuși, incomparabila putere de a face pe om să întrevadă că nu e decît o infinitesimală parte dintr'o formidabilă unitate, în care existența lui, pe care o crede atît de importantă e fortuită și futilă, dar nu neînsemnată și inutilă, căci orcît de zădarnic ar părea, efortul omului, nu e lipsit de grandoare. In privința existenței divinului în univers, el nu afirmă nimic. Aspectul misterios al vieții, inexorabila energie a Naturii îl stimulează, dar misticismul inuman al religiilor îl lasă incredul. De aceia, el adoptă acel ton particular de detașare, atitudine de ironică impasibilitate, atît de străină geniului rasei sale. Conrad nu cedează nici entuziasmului, nici miniei, nici desgustului. El e sincer, știind că orice mișcună comportă o sinceritate esențială și că în fiecare adevăr, există o parte de convenție. Fiindcă vede pretutindeni hazardul, „le coup de dé", s'a vorbit de pe-

simismul lui. Dar el nu e pesimist, cum nu e optimist. Sau e în același senz cu Thomas Hardy sau Kipling, pentru care neprevăzutul face din viață un lucru prea nesigur, pentru a putea fi judecat. Omul trebue să rămînă însă la locul lui, îndeplinindu-și sarcina, fără să încerce a înțelege o activitate, al cărui senz nu-l va descoperi niciodată.

(Henry Davray. *Mercure de France*, Octombre).

Cu prilejul esseurilor critice „Jugements", ale lui Henri Massis

Massis e un analist perspicace, incisiv care pătrunde adînc în temperamentele pe care le studiază și portretele lui morale și spirituale ale lui Gide, Barrès sau Claudel sînt adesea verosimile. Chiar pentru cine nu subscrie verdictele și anatemele lui, considerațiile pe care le întemeiază sînt instructive. Desigur, criticul are dreptul să fie dogmatic cu intransigență și fixînd un punct de perfecție, să impună o alegere, propunînd o erarhie de valori. Dar ceiace se poate reproșa lui Massis e că dogmele lui nu se razemă pe nici o operă contemporană și nu corespund decît producțiilor de acum trei sute de ani. „Artistul catolic, scrie el, va trebui să reproducă natura informată de către Grație și nu numai o realitate redusă și cu totul materială, care nu interesează decît senzibilitatea, dar acel real divin, autonom ce se impune spiritului și inimii noastre". O asemenea concepție a artei e însă sterilă și nu poate naște nimic viu.

Afară de „Polyeucte" e greu de găsit, chiar în literatura clasică, o singură capodoperă care să reproducă natura informată de grație. Massis e în această chestie, în contradicție cu Boileau. Cînd el ne afirmă apoi că nu e nimic mai prielnic romanului decît o viziune catolică a lumii, e greu să uităm că sînt în Franța cîteva romane bune care nu sînt catolice și că cele mai plictisitoare dintre romanele lui Balzac sînt tocmai cele catolice. Din punct de vedere al doctrinei pe care o reprezintă, Massis e un neoclasic, care e în plus catolic și thomist. El încearcă să contopească în una singură, două doctrine care pot exista foarte bine distincte. Căci agnosticul Maurras proclamă virtuțile clasicismului, pe cînd unele opere catolice și thomiste ca „Divina comedie", nu sînt clasice.

Perfecția clasică presupune desigur o erarhie, obligă pe scriitor la o alegere și la respectarea unei discipline, dar pentru Massis, acest principiu de ordinație și alegere e riguros definit, odată pentru totdeauna.

Sub influența filozofului thomist Maritain, Massis caută să dea scriitorilor o lecție de realism. Dar el uită, că realitatea primă care se prezintă atenției e eul. Nu pot eși din mine decît pornind dela mine. Și e o întrebare, dacă marii creatori de caractere au urmat alt drum. Shakespeare a fost considerat ades, ca cel mai obiectiv dintre dramaturgi, deși într'un anumit senz, e cel mai subiectiv.

Massis vorbește deasemeni de „reîntoarcerea la realitate pe căile inteligenții". Dar inteligența ca supunere la legile rațiunii sau la principiul identității nu e suficientă pentru artistul creator, pentru savant, filozof și chiar pentru critic. Ea nu joacă decît un rol secundar ca ordonatoare a elementelor. Intuiția dimpotrivă, pe care Massis o consideră numai ca susceptibilă de eroare, e adevărata producătoare a frumuseții.

(Jean Paul Zimmermann. *Philosophies*, No. 3, Septembre).

Problema datoriilor interaliate

Chestia datoriilor între aliați e la ordinea zilei în Franța cași la aliați, cel puțin la acei care sînt creditorii ei. Această chestie nu poate fi eludată deși soluția ei e din cele mai delicate. Din punct de vedere psihologic, opinia diverselor țări prezintă în această privință, divergenți însemnate. Anglia senzibilă, înainte de toate, la onoarea comercială, s'a grăbit să reglementeze propria ei datorie

faţă de Americani. In Franţa, starea de spirit e diferită. Aici s'a luat „à la lettre", în timpul războiului, doctrina punerii în comun a resurselor aliaţilor. Şi ea a dovedit acest lucru, risipind celace avea mai preţios, oamenii. Pentru a răspunde acestei concepţii, resursele financiare trebuiau să fie puse deasemeni în comun, prin contribuţiile voluntare ale diferiţilor aliaţi, proporţional cu mijloacele lor şi nu prin împrumuturi între beligeranţi. Astfel, fără să refuze de a recunoaşte—fiindcă acordurile financiare au fost făcute subt forma împrumuturilor între aliaţi—principiul unei datorii, Francezul judecă inelegantă această riguroasă comptabilitate, în materie de cooperaţie financiară, atunci cînd el nu a ţinut nici o comptabilitate de cooperaţie, cînd a fost vorba de oameni. Mai mult încă, el e scandalizat la ideia că o datorie între aliaţi, poate fi pusă pe acelaşi picior cu datoria agresorului învins, faţă de o ţară atacată şi sistematic devastată.

Ori, printr'o ironie curioasă a evenimentelor, în momentul în care planul Dawes face să apară perspective destul de nesigure şi limitate în celace priveşte solvabilitatea Germaniei, opinia franceză se hotărăşte a începe negocierile în celace priveşte reglementarea datoriilor interaliate. Inţelegînd că nu poate aştepta dela Englezi şi Americani o anulare generală a datoriilor interaliate care ar fi fost mai conformă cu sentimentul său, Francezul doreşte cel puţin să fie fixat asupra naturii şi a întinderii datoriilor lui de debitor şi mai cu samă ca ele să fie determinate în funcţie de propriile lui drepturi de creditor.

De aceia, el ar fi preferat ca chestiunea datoriilor interaliate să fi fost soluţionată în recenta conferinţă dela Londra şi dacă a ratificat un acord în care această chestie nu a fost rezolvită e fiindcă a avut încredere că aliaţii săi o vor reglementa, într'un spirit echitabil.

Căci după raportul experţilor se vede mai clar încă decît înainte, că problema datoriilor interaliate şi acea a reparaţiilor sînt legate nu numai prin raţiuni de echitate ci şi prin cauze economice mai profunde.

(Bertrand Nogaro. *La Monde Nouveau*, Septembre).

Scrisori inedite ale lui Dostoevski

După ispăşirea pedepsei de patru ani muncă silnică în închisorile Siberiei, Dostoevski a fost incorporat într'un regiment de infanterie şi a trăit mai mulţi ani ca soldat, apoi ca ofiţer, în acea parte a Rusiei. Decurînd s'au găsit scrisori din epoca aceia (1855–1859) care lămuresc mai bine viaţa lui de atunci.

Intr'una trimisă fratelui său Mihail la 21 August 1855, din Semipalatinsk, se vede că ducea o viaţă monotonă, sănătatea îi era şubredă şi nutrea în suflet un dor nemărginit de familie. Singurătatea sufletească îl dobora şi se ruga să i se scrie cîteva rînduri măcar, căci era singur „ca o piatră aruncată".

In altă scrisoare din acelaşi localitate, cu data de 22 Decembre 1856, Dostoevski scrie Varvarei, sora lui, şi i se destăinueşte ca unui duhovnic: Intîlnise o femee „inteligentă, fermecătoare, instruită, cu un caracter blînd", pe care o iubea cu pasiune şi cu care voia să se 'nsoare. Işi făcea planuri că cu solda lui de ofiţer şi cu un cîştig în urma scrierilor pe care le va publica, va trăi. O ruga să intervie pe lîngă un moş al lor, bogat, să-i trimeată şase sute ruble de care avea nevoe momentan. Ca ultim argument în sprijinul hotărîrii lui, spune că pe lîngă un tovarăş care-l înţelege, viaţa de familie îi va aduce şi linişte. Nu va mai fi prigonit de administraţie, va fi om serios şi cu răspundere şi nu va mai greşi ca înainte. Va căuta să obţie încrederea guvernului şi voia de a-şi tipări scrierile.

(*Revue Mondiale*, 15 Oct. 1924).

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii technice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot celace priveşte redacţia: manuscrise, reviste ziare, cărţi, etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

1924 ANUL XVI. NOEMBRE. No. 11

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI
Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3
1924

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVI

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an	300 lei
Pe jumătate an	150 „
Un număr	30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	500 lei
Pe jumătate an	250 „
Un număr	50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

Administrația.

Obiecții lui Flaubert

Acum trei ani se împlinise un secol dela nașterea lui Flaubert. Frédéric Masson, secretarul Academiei, om de bine și autor de multe volume asupra lui Napoleon, a refuzat să vie la serbare, fiindcă Flaubert a fost anarhist și a ponegrit familia franceză. O parte din presă a protestat atunci împotriva lui Masson, dar nimeni, mi se pare, n'a pomenit că acum patruzeci de ani familia franceză a fost apărată contra lui Flaubert de către un literat, obscur ce-i dreptul, Henri Laujol, sprijinit însă cu energică simpatie de Anatole France.

Pe atunci France ținea mult la romanele lui Feuillet, se emoționa gingaș de lirica lui Coppée, și Gyp îi plăcea cu deliciu: —nu era, prin urmare, deloc anarhist și se avea deci bine cu „familia franceză". In urmă, ideile lui s'au întors, putem zice, pe dos. Familia, statul și multe alte lucruri sfinte—nu numai franceze, ci oricare—au fost tratate în cărțile lui cu un haz minunat și cu o lipsă de respect grozavă. „Evoluțiile" lui au, incontestabil, eleganța violenței. E adevărat nostim și drăcos, cînd același om zice, despre același lucru, azi așa, mîne din contra. Inconsecvența are farmec ștrengăresc. Dar în exercitarea acestei cochetării cronice France a pus uneori, pare că, un fanatism care strică jocul: de exemplu, atunci cînd se avea bine cu Feuillet, Gyp, Coppée, deci cu familia franceză, a tratat, de dragul acestei familii, cu prea accentuată înverșunare pe anarhistul Flaubert. Nu-i vorbă, el nu-l face atîta cinste ca Masson, încît să-l numească *anarhist*—un calificativ cu oarecare prestigiu atunci cînd se aplică intelectualilor—ci îi zice deadreptul: prost, Don Quichotte, paiață dislocată, și la urmă, spre mîngîere, *ce pauvre grand écrivain*. E destul de tare. Dar France îl mai dojenește și pentrucă, în scrisorile lui către cunoscuți și prie-

tini de tot felul, nu are sistemă în idei, şi laudă sau ocărăşte cu excesiv temperament... Neaşteptată obligaţie, impusă unei corespondenţe particulare tocmai din partea unui amator aşa sistematic de dansuri de idei cu figuri eminent neprevăzute. Criticul France revendică, pentru dînsul privilegiul salturilor şi cabriolelor de opinii hebdomadare, ori poate chiar zilnice, în infinită libertate; celuilalt însă nu-i îngădue lipsa de unitate strictă nici măcar în scrisori private dintr'o viaţă întreagă. Exigenţele scepticilor sînt uneori groaznice, în adevăr. Graţiosul relativist France işi bate joc cu nesaţiu de romanticul stupid Flaubert fiindcă, într'o conversaţie particulară, ar fi zis că viaţa era pe vremea lui Homer mai puţin banală decît astăzi; şi-i aminteşte isteţ că orice epocă e banală pentru cei care o trăesc. Treizeci de ani mai tîrziu, France însuşi cînta, în capitole lungi, oarecum lirice, minunea unică a vieţii greceşti: numai cununi de flori, lapte, vin parfumat, cîntece fragede şi pline de spirit—un chef neîntrerupt, de un bun gust ireproşabil. Fără îndoială aceasta e un abuz romantic care ofensează grav inteligenţa şi simţul istoric... Inconsecvenţa, afişată ca sistem, este, cum se vede, un izvor de curaj cu totul miraculos.

Aşa dar pe atunci, France îşi găsise un aliat de mare preţ contra prostiei romantice, în persoana lui Monsieur Henri Laujol. Din acest domn el face o obiecţie vie, un monument de inteligenţă elegantă şi consecventă, ridicat în faţa inepţiilor confuze ale lui Flaubert. Cu vorbe care trebue să fie adevărat plăcute familiei franceze, Anatole France spunea: Henry Laujol est un faux nom sous lequel se cache un très aimable fonctionnaire de la République... Dans toutes les pages signées du nom de Henry Laujol, il se mêle au culte de l'art un souci des réalités de la vie, qui trahit l'homme d'expérience... Dans un conte du meilleur style il obligeait Don Juan à confesser que le bonheur est seulement dans le mariage et dans le train régulier de la vie.—France găseşte, cu multă blîndeţe, că şi Laujol, cel cuminte şi inteligent, exagerează puţin, cînd scrie: réussir sa destinée, c'est aussi un chef d'oeuvre. Lutter, espérer et vouloir, aimer, se marier, avoir des enfants, en quoi cela, au regard de l'Eternel, est-il plus bête que mettre du noir sur du blanc, froisser du papier et se battre des nuits entières contre un adjectif ?... Aici France e aproape alarmat: cela revient à proclamer le néant de la beauté, du génie, de la pensée, le néant de tout... Dar nu se supără prea mult: Mr. Henry Laujol n'était plus de sang froid quand il écrivait les lignes éloquentes que j'ai citées: Flaubert l'avait exaspéré, et je n'en suis pas surpris.—Şi luînd parte, evident din toată inima, la exasperarea amabilului funcţionar literat, France execută cîţiva paşi de balet critic de o graţie foarte agresivă în jurul lui Flaubert cel lipsit de toate graţiile, mai ales de acele eminent franceze: a bunului simţ cu fineţe şi a moderaţiei delicate în pasiune.

„L'homme est divers; Flaubert était divers; mais, de plus,

il était disloqué et les parties qui le composaient tendaient sans cesse à se désunir—Cet homme... n'était pas intelligent. A l'entendre débiter d'une voix terrible des aphorismes ineptes et des théories obscures... on se disait avec stupeur: voilà, voilà le bouc émissaire des folies romantiques, la bête d'élection en qui vont tous les péchés du peuple des génies.—Il était encore le grand saint Christophe qui, s'appuyant péniblement sur un chêne déraciné, passa la littérature de la rive romantique à la rive naturaliste, sans se douter de ce qu'il portait, d'où il venait, où il allait—Il avait des idées littéraires parfaitement insoutenables—Ses idées sont pour rendre fou tout homme de bon sens—elle sont absurdes et si contradictoires que quiconque tenterait d'en concilier seulement trois serait vu bientôt pressant ses tempes des deux mains pour empêcher sa tête d'éclater—Il travailla comme un boeuf... pendant beaucoup de temps à s'informer et à se documenter (ce qu'il faisait très mal, car il manquait de critique et de méthode)"—Nemulţumit parecă de toate aceste „exasperate" constatări ale sale, France le întăreşte astfel cu ajutorul inteligent al lui Mr. Laujol: „Flaubert devait conserver comme un viatique ses théories de collège sur l'excellence absolue de l'homme de lettres, sur l'antagonisme de l'écrivain et du reste de l'humanité... Une conception enfantine du devoir s'attarda dans cette intelligence où, malgré d'éblouissants éclairs, il y eut toujours une sorte de nuit".

Sacrificarea aceasta a lui Flaubert, scrupuloasă excesiv, spre gloria cît mai mare a bunului simţ şi a familiei franceze fericit reunite în persoana lui Mr. Henry Laujol care fiind „un très aimable fonctionnaire", practica cu egală şi inteligentă consecvenţă „le culte de l'art et le souci des réalités de la vie", această neîndurată batjocorire are enormitatea unei farse de cafenea literară. Lucrul e totuşi serios. Nu mai e aici persiflajul vesel; luarea în rîs sună acru şi rău—e revărsarea unei antipatii neîmpăcate. Pentru cine ascultă naiv pe France vorbind cu neistovită dulceaţă despre blîndeţe, toleranţă şi „înţelegere infinită", izbucnirea pare stranie. Dar el însuşi ştia bine, cred, că afişarea toleranţei este o straşnică deşărtăciune, şi, în sine, va fi preţuit cum trebue exhibarea aceia de „toleranţă" dumnezeiască din care îşi făcuse el, cine ştie de ce, un articol de toaletă. Şi se va fi gîndit poate cu particulară atenţie la această vanitate, dăunăzi, cînd, în corul oficial al jubileului de optzeci de ani, un tînăr literat intra cu următoarea disonanţă:

«Sa „Vie littéraire" est surtout remplie de ses ignorances: il a ignoré Rimbaud, raillé Mallarmé, exalté Coppée, Prudhomme et F. Plessis comme de „vrais poètes"... Mr. France explique toujours très clairement qu'il ne comprend pas; rien de ce qu'il ne perçoit pas et ne comprend pas n'existe pour lui, aussi son monde est-il très simple, très petit, sans ombre et sans nouveauté... Surtout il aime à penser comme tout le monde. Il s'est

moqué de ceux dont la foule se moquait... Ce pédagogue libertin et disert n'a poussé très loin ni dans l'ordre de l'intelligence ni dans celui du sentiment, n'a jamais douté de lui-même, jamais soupçonné l'étroitesse de ses perceptions» (Bernard Fay, în *Les Nouvelles Littéraires*, din 3 Mai 1924).

Tinăr fără măsură în gîndire şi la vorbă! Totuşi, exagerările lui devin exactităţi ciudate, cînd găseşti pe France combinat cu Laujol ca să batjocorească pe Flaubert cel profund şi definitiv impopular, şi vezi dispreţul în care France vrea să anuleze, sumar şi nedelicat, inovaţiile acestui „pauvre grand écrivain"...

«J'appelle bourgeois tous ceux qui pensent bassement»—: inferioritatea morală şi intelectuală a majorităţii, aceasta e „burghezul" lui Flaubert, şi e o farsă grosolană să i se facă dificultăţi din pricina cuvîntului. Iar războiul împotriva burghezului astfel definit nu-i o donchişonadă de romantic epileptic, cum vrea amabilul Laujol împreună cu Anatole France tovarăşul lui ocazional de bun simţ şi fineţe burgheză, ci e, de mai bine de un veac, atitudinea generală a intelectualului european faţă de public. Conflictul acesta este o banalitate în istoria literară dela romantism încoace. Oricare literat mai răsărit poartă cu dînsul semnul acestei ostilităţi—şi Anatole France nu poate fi trecut între excepţii, cu toată placiditatea lui vicleană. El a avut o întîlnire răsunătoare cu „burghezul" complect, în persoana şi opera enormului Ohnet. Oricum însă, delirant ca Nietzsche ori în stil de păcăleală ca France, aproape toţi iluştrii gîndirii europene din vremea noastră au dus războiu contra mediocrităţii agresive. Semnul timpului este răspîndirea extremă a instrucţiei; ea a degajat în cantităţi nemaipomenite prostia latentă a majorităţii, a făcut-o să se organizeze, să devie sistematică şi autoritară, şi încarnarea acestei incompetenţe organizate este „burghezul" cu care inevitabil se războeşte orice cap energic diferenţiat. Este o farsă caraghioasă să-i căutăm ceartă lui Flaubert, pentrucă, în scrisori particulare sau vorbind cu prietinii, se năpustea asupra „burghezului" cu injurii hiperbolice. Nu, desigur, pentrucă se însoară cu zestre, face copil (sau cel puţin le dă numele) şi îşi vede grijuliv de carieră, irita burghezul pe Flaubert, ci pentru mofturile stupide şi pompoase cu care îşi decorează micile lui treburi, pentru inconştienţa arogantă cu care face poliţia ideilor şi dictează cultură, însfîrşit pentrucă purtîndu-se aşa e disgraţios cu exces şi ridicol fără haz—e ofensă a simţurilor şi a spiritului, diabolică prin mulţimea cotropitoare a repetărilor sale.

Şi apoi nu-i adevărat că ideile literare ale lui Flaubert, aşa cum se găsesc în scrisori şi în amintirile lui Maupassant, sînt inepte şi confuze. Dimpotrivă: sînt precise şi inteligente, şi au o vădită unitate. Vreau să arăt aici sistemul literar al acestui desăvîrşit artist, de al cărui excluzivism strălucit doar incompetenţa sau poza se simt supărate. Vreau să arăt aceasta fiindcă

şi consecvenţa are farmec, şi caracterul îndărătnic are frumuseţe. Poate cineva face mofturi cu graţie; altuia însă îi şade bine cînd se ţine cu totul curat de orice moft.

*

„Je n'admets pas que l'on fasse la critique d'un art dont on ignore la technique" !—Cu vorbele aceste Flaubert refuza odată, spre mirarea nesfîrşită a redacţiei unui cotidian oarecare, să scrie despre expoziţiile de pictură. Era în adevăr ciudat: dela Diderot, care a făcut începutul, puţini literaţi au stat la îndoială să scrie foiletoane de pictură, deşi pictorii încă de demult şi-au apărat categoric meseria de amestecul necompetenţilor. Dürer zisese întocmai ca Flaubert: „die Kunst des Malens kann nicht wohl beurteilt werden, denn allein durch die, die da selbst gute Maler sind, aber fürwahr den anderen ist es verborgen, wie dir eine fremde Sprache". Intîlnirea acestor doi meşteşugari atît de îndepărtaţi unul de altul este însemnată. La Dürer e numai reacţia simplă şi logică a meseriaşului care meditase mult asupra artei sale; Flaubert însă rezumă o protestare complexă contra unui abuz cronic şi unei doctrine estetice care stăpînea moda servind ca justificare acelui abuz. Este vorba de interpretarea excluziv istorică şi psihologică a fenomenelor artistice. Operele de artă luate numai ca documente morale sau istorice—aceasta era dogma, declarată ori ascunsă, care domina pe atunci teoria şi istoria artei. In Franţa, Sainte-Beuve şi Taine erau patronii şi vulgarizatorii prea cunoscuţi ai noilor metode. Deosebit ca spirit, dar cu acelaşi efect de escamotare a problemelor propriu zis artistice, înflorea în Germania istorismul stîrnit de romanticii naţionalişti, strămutat în estetică de Hegel, după ce îl dresese cu metafizica lui idealistă. Şi Taine făcuse legătura între aceste direcţii din cele două ţări, invocînd expres şi cu entuziasm tocmai pe Hegel.

Tabloul acestei situaţii de toţi cunoscute se complectează folositor cu un detaliu ceva mai puţin banal: cu obiecţiile pe care artistul Flaubert le opune modei sociologiste şi psihologiste în estetică. Indată după apariţia *Istoriei literaturii engleze* (1864), Flaubert scrie doamnei Roger des Genettes: „Punctul de plecare al lui Taine este condamnabil. Există altceva în artă decît mediul în care ea se exercită, altceva decît antecedenţele fiziologice ale producătorului de artă. Cu sistemul acesta se poate explica seria şi grupul, dar nicidecum individualitatea, condiţiile speciale care ne fac să fim fenomenul particular care sîntem. Prin metoda aceasta vom ajunge neapărat să nu ne mai interesăm nici de cum de talent. Opera artistică va mai avea de acum încolo semnificare numai ca document istoric. Este exact contrarul vechei critice a lui La Harpe. Pe atunci se considera

literatura ca ceva cu totul individual, operele se socoteau căzute din cer, ca pietrele meteorice. Astăzi se neagă orice voinţă, orice fond absolut". Douăzeci de ani mai tîrziu, cînd George Sand, cea uşoară la minte, îi anunţă că, în curînd critica literară va pieri cu totul, el îi răspunde: „Tocmai dimpotrivă, cred că de-abia acum începe. Pentru moment criticii fac exact contrarul de ce se făcea mai înainte, şi nimic alta. Pe vremea lui La Harpe, criticii erau gramatici, pe vremea lui Sainte-Beuve şi Taine sînt istorici. Dar cînd oare au să fie artişti, nimic decît artişti? Ştii d-ta un critic care din toate puterile să se ocupe de operă în sine. Analizează ager mediul în care s'a produs, cauzele care au pregătit-o. Dar poetica *inconştientă?* De unde vine *ea?* Compoziţia, stilul, punctul de vedere al artistului? Niciodată". Greşala istorismului în studiul artei este descoperită complect prin simţul viu al artistului conştient de natura specifică a producţiei sale. Incă demult (în 1853, cătră Louise Colet) arătase Flaubert exact contrazicerea esenţială în practica obişnuită a criticii: „critica literară este de făcut de acum înainte; oamenii care o profesează nu sînt de meserie... Nu ştiu nimic de anatomia stilului".

Aceste constatări ale lui Flaubert, care oricum nu sînt nici confuze nici inepte, ne dau, mi se pare, înţelesul clar al plîngerii lui necontenite, că nimărui nu-i mai pasă de „arta în sine", nimeni nu mai ştie ce-i arta. „Chiar tovarăşii mei de breaslă sînt aşa de puţin—oameni de meserie". Era în adevăr o culminaţie de stil nespălat, pe care-l justificau literaţii populari cu „idei" oarecum „ştiinţifice" sau cu postulate sublim umanitare.

La umbra metodei istorice şi psihologice, creştea un relativism ipocrit: criticii desgropau, cu pompă panegirică, autori obscuri, afişau curiozităţi exotice, şi făceau cu atît mai grozav pe dificilii faţă cu talentele cele tari şi vădite. Sainte-Beuve aplica foarte meşteşugos această „largeur de vue", care masca, în bună parte, ambiţiile sale de poet şi romancier cu succese fracţionare. Flaubert scrie cătră George Sand: „L-am rugat pe Sainte-Beuve să aibă cel puţin atîta indulgenţă pentru Balzac, ca pentru Jules Lecomte". Era multă lume de faţă şi, oricît de relativist şi cu vederi largi era maestrul, s'a iritat foarte rău de insubordonarea aceasta, l-a făcut pe Flaubert pedant mărginit şi „ganache"—aproximativ: nătărău; ceiace arată că vederea criticului, dacă era obişnuit largă, era desigur uneori piezişă. Asprimea brutală cătră Flaubert, în favoarea lui Lecomte, mediocru gazetar care făcea şi pe romancierul de o treaptă foarte obscură, face iarăşi să pară problematică toleranţa celor care profesează cu ostentaţie spirit critic, istoric şi tot felul de scepticisme înţelepte.

In general, principalele întîlniri ale lui Flaubert cu Sainte-Beuve sînt caracteristic nenorocite. Opoziţia între cei doi este aşa de perfectă că devine comică. Iată ce zicea criticul psiholog despre Charles Bovary (Causeries du lundi, XIII, 361): „il faudrait peu de chose, à certains moments de ces situations, pour que l'idéal s'ajoutât à la réalité, pour que le personnage s'achevât et se réparât en quelque sorte. Ainsi pour Charles Bovary vers la fin: le sculpteur n'avait qu'à vouloir, il suffisait d'un léger coup de pouce à la pâte qu'il pétrissait pour faire aussitôt d'une tête vulgaire une noble et attendrissante figure. Le lecteur s'y serait prêté et le réclamait presque".—Sainte-Beuve generalizează această gingaşă obiecţie, şi scrie în concluzie (l. c., 362): „un reproche que je fais à son livre, c'est que le bien est trop absent... Pourquoi ne pas avoir mis là un seul personnage qui soit de nature à consoler, à reposer le lecteur par un bon spectacle, ne pas lui avoir ménagé un seul ami?... L'office de l'art est-il de ne vouloir pas consoler, de ne vouloir admettre aucun élément de clémence et de douceur?... Dans ces vies de province... il y a aussi de bonnes et belles âmes".—Şi ne asigură că a cunoscut o doamnă—îi dă şi numele: Madame Marsandon, qui résidait à Mézières, dans la Haute-Vienne—de inteligenţă superioară, cu inimă caldă şi care se plictisea fiindcă n'avea copii. Ce a făcut această doamnă pentru a-şi cheltui prisosul spiritului şi al inimii? A adoptat copii străini şi s'a consacrat binefacerii şi civilizării satelor din împrejurimi. „Il y a de ces âmes en province"... De sigur. Insă cu metoda aceasta de a suggera corecturi unei opere date ajungi unde vrai,—drumul e atît de larg, încît nu mai e drum. Negreşit, un lucru atît de complex cum e opera de artă oferă pretexte pentru nesfîrşite şi cît de neverosimile cerinţi şi obiecţii. Dar mi se pare că e cu totul de prisos, de prisos în grad comic, să constaţi cu regret că Baudelaire, de pildă, n'a scris cîntece în maniera lui Béranger, că Wagner n'a scris o cavatină cu repriză pentru Tristan, şi Degas n'a zugrăvit, patriotic şi cu lustru academico-militar, scene din războiul dela 70. Inainte de a se tîngui duios în rîndurile citate, Sainte-Beuve anunţase că ştie de ce e vorba (l. c., 362): tout en me rendant compte du parti pris qui est la méthode même et qui constitue *l'art poétique* de l'auteur... Atunci e cu atît mai rău; şi cu atît mai stranie e acolo intervenţia esteticei de antologie pedagogică. Dar pornirea era desigur fatală.

Cînd apare *Salammbô*, Sainte-Beuve arată progrese considerabile în sensul acelei estetice. Foarte abil caută el, dela început, să se prezinte în deplină comuniune cu opinia *bien pensante*: *on* aurait voulu—*on* s'attendait!... „Autorul lui *Madame Bovary*, artistul ironic şi mîndru care se crede independent de public şi de propriul său succes"—astea toate pentru a ajunge la următoarea delicată şiretenie: „on aurait voulu aussi qu'il purgeât son oeuvre prochaine de tout soupçon d'érotisme et de combinaison trop maligne en ce genre". Această pudoare oficială se manifestase plină de graţie, încă dela *Madame Bovary*, (l. c., 360): „dans la dernière moitié de l'ouvrage... je signalerai un

inconvénient qui a trop éclaté; c'est que, sans que l'auteur y ait visé certainement... il y a des détails bien vifs, bien scabreux, et qui touchent, peu s'en faut, à l'émotion des sens"... Despre *Salammbô* însă pudicul bărbat stărue aşa că fantazia lui începe a fi suspectă, fiindcă nu există operă mai evident curată de „erotism" decît a lui Flaubert. Şi pentrucă maestrul criticii psihologice exploatează atît de indiscret pudoarea, e voe să amintim că sexualitatea lui senilă izbutise să scîrbească pe prietinii cei mai indulgenţi, cum se vede în scrisorile lui George Sand către Flaubert, fără să mai socotim indiscreţiile luminoase ale biografiei savante care se înverşunează asupra lui Sainte-Beuve de o sumă de ani încoace. Mai trebue amintit că această nedemnă suspectare moralistică a cărţilor lui Flaubert era lucru grav: autorul avusese aface cu juraţii pentru—imoralitate. „Fiecare cuvînt al d-tale cîntăreşte greu; tipărită, o vorbă iscălită de d-ta poate să-mi piardă cinstea". Artistul nu exagera, fiindcă e un lucru de mare consecinţă cînd un asemene ilustru consimte să slujească aşa devotat şi cu meşteşug ideile şi cerinţele, ineptiile şi ipocriziile cele mai publice... Salammbô batifole avec le serpent, toute la scène est une gaudriole—desigur Sainte-Beuve practică aici avocătura moralei pe un nivel de tot echivoc.

In afară de sensibilitatea pudică, se perfecţionase criticul mult dela foiletonul despre *Madame Bovary* până la cel despre *Salammbô*. In cel dintâiu se plîngea numai că toată cartea, nu are măcar o singură figură aducătoare de mîngîere; pentru al doilea roman face o propunere pozitivă de îndreptare. Trebuia Flaubert să imagineze un filozof grec, discipol al lui Xenofon şi Aristotel, care să citească pe Menandru, să compătimească cu omenirea, să condamne din toată inima războiul şi orice cruzime—însfîrşit un personaj să reprezinte punctul nostru de vedere în mijlocul Barbariilor. „Autorul a pierdut ocazia de a realiza un contrast şi o lumină frumoasă". Şi de altfel: si vous voulez nous attacher, peignez-nous nos semblables! Aceste sfaturi minunate se cetesc în *Nouveaux lundis*, vol. IV, pag. 76.

Fără altă explicaţie trebue să înţăleagă cetitorul acum ce era exasperarea lui Flaubert contra burghezului.

Dar Sainte-Beuve manifestează despre noul roman, interese pur literare, şi, de exemplu laudă aşa: la description est belle, très-belle—le paysage est très bien décrit, ingénieux mais... artificiel—c'est habilement exécuté... Atît în ce priveşte, cum am zice—tehnica. Vine apoi un postulat aprioric destul de misterios: lumea—on!—nu se interesează de Cartagena decît pentru două personaje, diverse dar egal nemuritoare: Annibal şi Dido... Nu se poate şti dece ar fi nepermis să se intereseze cineva de vestita cetate şi în afară de cele două figuri, singurele celebre în învăţămîntul secundar din toată istoria acelui stat. Dar *on* şi Sainte-Beuve vreau numaidecît să fie aşa... Flaubert studiase ani întregi istoria Cartagenei. Iar essaystul, cu spiritul viu şi vederi largi, îşi poartă ochii numai, într'o după amiază, pe cîteva articole dintr'o enciclopedie, şi numai decît severitatea criticii se produce în raport invers cu scurtimea timpului în care s'a pus la cale foiletonul. Lui Sainte-Beuve orice detaliu îi pare suspect, neautentic, exagerat, neprobabil în ultimul grad; şi condamnă absolut tot ce e străin şi local, fiindcă i se pare bizar, neobişnuit—„chinezesc". Foarte răbdător îl informează Flaubert: că Periplul lui Hannon nu-i monument *punic* (!) şi că mai sînt alte izvoare pentru istoria Cartaginei decît acele care se găsesc în cartea clasică a lui Movers despre Feniceni; îi lămureşte că Polybiu, istoricul cel mai exclusiv politic care se poate închipui, nu cuprinde detalii concrete de viaţă antică, şi-i citează literatură veche de artă militară şi tehnică pe care a cercetat-o cu băgare de samă; îi spune că în Orient şi astăzi se tratează lepra cu lapte de cîne, că femeile din părţile acele se îneacă în parfumuri şi pomezi, cînd se gătesc deosebit (Sainte-Beuve, bazat de bună samă pe experienţa lui pariziană hotărîse că toaleta eroinii cartagineze *est décidément trop pimentée*); îl asigură, însfîrşit, ca unul ce călătorise în Orient, că în apropierea tropicelor nopţile sînt atît de luminoase încît se poate bine deosebi culoarea pietrelor scumpe.

Superb şi uşor, Sainte-Beuve clasase opera: Mr. Flaubert n'a făcut altceva decît să repete încercarea „epică" a lui Chateaubriand. Artistul însuşi e cu totul de altă părere: „sistemul lui Chateaubriand e tocmai opus sistemului meu. El pleca dela tipic şi dela ideal, iar eu am vrut să aplic antichităţii metoda romanului modern". Şi pentru oricine ceteşte fără să pîndească lacom *la gaudriole*, fără să caute operei corecturi pedagogice sau umanitariste, cartea stă martoră, cu toată structura ei, că autorul a lucrat-o aşa cum spune, şi că inovaţia e considerabilă. *Salammbô* pune capăt, în arta literară, ideilor convenţionale despre antichitate.

După toate aceste obiecţii oficiale, înţelegem că Flaubert ajunge nerespectuos. „Eşti curios să ştii, scumpe maestre, ce greşală *enormă* (*enorm* se potriveşte aici cu adevărat) găsesc în cartea mea?"... Şi urmează explicaţia aşa: arhitectura romanului e greşită—figura principală n'are lumină deajuns, fiindcă înălţimea nu-i cum trebue, soclul e prea mare pentru statue, prea uniform şi masiv—lipsesc şi articulaţiile potrivite—elementul secundar e în exces şi strică mişcarea şi progresia povestirii. Toate aceste restricţii, atît de exact percepute, trebue să le spue autorul singur, atenţia criticului întreagă fiind prinsă de morală şi alte sublime interese publice. Faţă cu o lucrare de artă cel puţin excepţional de onestă, şeful suprem al criticii psihologice „omul cu vederea largă", se arată redus la trivialităţile moralistice, la frivolitatea literară a primului venit. Cazul merită să fie memorabil în istoria recenziilor literare. Spre batjocura metodelor

pretențios afișate, primul critic al timpului nesocotește grosol cel dintăiu și cel mai simplu postulat: să întrebe care es senzul operei, care a fost intenția artistului. Și dacă aceasta s întimpla unui ilustru, atunci se justifică destul chiar cele mai ne cumpănite înjurii pe care artistul fanatic le vărsa asupra mas nesfîrșite de scribi, pecetluiți de dînsul desăvîrșit cu titlul d *farceurs à idées.*

Emile Faguet, inevitabilul, crede în deplină inocență c Flaubert nu putea suferi oamenii inteligenți: il est limité de c côté-là d'une manière incroyable—le domaine des idées lui es absolument fermé... Dovada o dau, pentru Faguet, cîteva locur din scrisorile unde tînărul Flaubert își bate joc de stilul une nuvele sentimentale a socialistului Proudhon, de niște note d călătorie ale gazetarului Veuillot, de *Politica scoasă din Sfînt Scriptură* a lui Bossuet, de „ideile" filozofice, religioase și sociale ale lui Thiers, de elucubrațiile politice ale lui Auguste Comte. Zglobiul și nevinovatul Faguet este convins cît se poate că în a ceste exemple literare se rezumă eminent lumea toată a gîndi torilor prin excelență; și scoate, numaidecît și simplu, concluzia un homme intelligent paraît à Flaubert un être anormal et quelqu chose comme un malfaiteur. Sigur, Faguet are de data ast imaginația amuzantă, vorba, ca întotdeauna promptă, logica îns misterioasă. In total, figura este adorabil humoristică și ar f dispus poate la împăcare chiar pe un hapsîn ca Flaubert.

Tot Faguet descopere, cu regret, lipsa de idei generale în corespondența lui Flaubert. Prin urmare el nu-i așa aspru ca Anatole France, care spusese că ideile lui Flaubert sînt confuze și inepte; dar pare a crede că gradul de generalitate (și acela greu de determinat, doar) este condiția unică a valorii ideilor. Lucrul însă nu-i așa simplu și sigur, de oarece toate platitudinile de bun simț, toate locurile comune sînt făcute din idei grozav de generale. Rămînem mai bine la idei așa cum se găsesc, indiferent de gradul generalității lor, în această corespondență care a stîrnit atît de exagerat zelul filozofic al criticilor.

Se găsesc, înafară de principiile și discuțiile analizate mai sus, observații de detaliu, amănunte de acele care oamenilor cu „idei" le par meschine, exagerate ori bizare. In *le Tigre* al lui Leconte de Lisle îl supără pe Flaubert versul: Toute rumeur s'éteint autour de son repos... *Rumeur* și *repos* sună fals într'o descripție atît de concretă; amîndouă cuvintele sînt aproape „metafizice", nu fac imagine și slăbesc efectul total. Și dacă versul e destinat să facă tranziție, să fie simplu și modest, atunci *s'éteint* este o metaforă prea tare. *Musculeux* nu se potrivește aplicat șarpelui. *Roi rayé*, pentru tigru, e fals căci *roi* este aici metaforă. Despre o poezie a tînărului Maupassant observă Flaubert cu pătrundere profetică: cela indique une facilité déplorable... o diagnoză care face să fie regretabilă cu deosebire perderea fișei pe care dascălul scrisese tînărului Médaniste obser-

vațiile lui tehnice—mes remarques de pion—pentru *Boule de suif.*

Relief și culoare—aceste sînt pentru Flaubert scopurile supreme în artă. Leconte de Lisle are culoare, dar îi lipsește relieful; ar trebui să fie mai „romantic", să învețe mai mult dela Shakespeare. Poezia fără imagini a lui Sully Prudhomme este un non-senz, o reîntoarcere la didactismul lui Delille... Lamartine și Musset sînt negațiile extreme ale esteticei lui. La cel dintăiu, hemistihuri stereotipe, perifraze goale, propoziții fără sînge și mușchi, totul văzut ca printr'o sticlă cețoasă—„omul acesta are urechea falșă (în *Graziella*, un paragraf întreg numai în infinitive!)... cet homme n'est pas un écrivain. Celălalt își rezuma, foarte degajat, doctrina artistică, în versul vulgarizat: Et vive le mélodrame où Margot a pleuré! „Musset credea că muzica e făcută pentru serenade, pictura pentru portret, poezia pentru mîngîierea inimii. Dacă pui soarele în pantaloni, arzi pantalonii, et l'on pisse sur le soleil. Ca să fii poet nu-i destul să ai nervi iritabili. Nu de ce simți e vorba, ci trebue să-ți lămurești ție însuți ce simți, adică: să vezi—asta-i tot. Cu ideile lui Musset ajungi, în morală la orice, în artă la nimic". Rezultate analog negative dau „ideile și filozofia în artă, și cu bunele intenții, îmbrăcate în alegorii și simboluri, care sînt numai pretexte pentru a escamota „viziunea" artistică. Și aici Flaubert se lovește de un exemplu enorm, *Mizerabilii* lui Hugo—ce livre pour la crapule catholico-socialiste, pour la vermine philosophico-évangéliste. „Posteritatea n'are să erte lui Hugo că a vrut, în contra naturii sale, să fie cugetător. Goana după proză filozofică, la ce l-a adus? Și ce filozofie? Filozofia lui Prudhomme și a lui Béranger!"... Astăzi, cînd s'au închis actele asupra lui Hugo, judecata aceasta pare dela sine înțeleasă pentru cei care se interesează de artă. Ceilalți urmează neapărat să caute în fiecare scriitor un profet și un apostol, fiindcă așa numitele interese superioare sînt doar expedientul cel mai comod pentru a salva lipsa talentului energic diferențiat sau indiferența pentru lucrarea artistică. Critică istorică sau psihologică cu pretenții vagi sau naive de știință, moralism burghez de nuanță conservatoare sau revoluționară (l'idéal marmontélien et l'idéal jacobin se donnent la main—zisese Flaubert cu pătrunzătoare imparțialitate), interese violente de carieră și beție de succes grabnic pe piață, toate puterile aceste operau împotriva artei propriu zise, și artistul exclusiv se revolta exasperat, dar cu simț limpede și sigur, contra copleșirii cu care ele amenințau.

Se 'nțelege, Flaubert n'a scăpat de fastidioasa șicană, că arta nu poate fi decît personală. Anatole France găsește de trebuință să repete paradoxul ușuratic și uzat că ori despre ce ar vorbi omul, tot despre dînsul vorbește. Celor care se desfată cu această cochetă nerozie, li se poate spune mai întăiu acest lucru elementar că expresia, de orice formă, este cu necesitate o depășire imediată și esențială a subiectivității. Expresie subiectivă

este un non-sens. Subiectivitatea este inexpresibilă. In acest înțeles, artă subiectivă este deopotrivă imposibilă cum ar fi știință subiectivă. Bocirea iubitei și o ceartă în stradă devin deopotrivă *obiecte*, îndată ce impresiile din care sînt făcute aceste complexe de imediată experiență încep să se apropie, în spiritul nostru, de forme expresive; fiindcă orice material expresiv este un sistem de simboluri cu totul neatîrnat de impulsurile și intuițiile care formează subiectivitatea propriu zisă. Cea mai slabă pornire de a lămuri expresiv o stare de conștiință, indiferent dacă este ea orientată spre o elegie sau spre rezolvirea unei equații, se supune imediat și necesar obiectivității: simbolurile expresive sînt imperative ale conștiinței generale, sînt, după cuvîntul exact al lui Hegel, spirit obiectiv. Orice om în stare să se observe simte simbolurile ca o constringere, indiferent dacă spune o vorbă numai iubitei, scrie un bilet de două rînduri unui prietin, sau o lucrare literară complicată. Orice expresie poartă caracterul unei discipline dictatoriale, este, cum se zice, *obiectivă*: stă *în fața* și oarecum *împotriva* impresiilor elementare și le impune *forme* determinate care obligă spiritul la o specială consecvență.—Flaubert, artistul, avea foarte clar în vedere expresia, adică arta, simțea dar că arta „subiectivă" este o contrazicere. Prin urmare de atît poate fi vorba, că artistul este capabil ori incapabil, în măsura în care știe a se supune expresiei către care s'a obligat prin punctul de plecare odată ales, și nu strică forma de dragul unor intenții și trebuințe care interesează cine știe cum persoana lui extraartistică. Acesta-i personalismul de care se supăra așa de rău Flaubert, pentrucă îl înțelegea ca negarea artei în principiu. „La personnalité sentimentale sera ce qui plus tard fera passer pour puérile et un peu niaise une bonne partie de la littérature contemporaine" (1854),—iată lucrul lămurit în idei clare și, pe cît mi se pare, destul de generale. Cerințele inteligenței pure, atît de aspru susținute de France și Faguet, sînt satisfăcute, cel puțin aici și cel puțin tocmai cît trebue.

*
* *

In activitatea lui Flaubert se concentrează cu deosebire luminos un moment desigur interesant al conștiinței europene: este desfacerea artei în total din legăturile ei străvechi cu alte sisteme ale spiritului. Fiindcă lămurirea experienței estetice este un fenomen cu totul recent, și e o stranie și comună greșală datarea lui din nu știu ce venerabile epoci de așa numit gust pur și clasic. Doctrina artei pentru artă n'a fost o modă de suprafață artistică ori socială; ea a formulat, cu excluzivitate caracteristică, o descoperire în domeniul spiritului general. Viața estetică s'a dat pe față afirmîndu-și dreptul de a fi absolut independentă; arta apare cu granițe și drepturi proprii. Și trebue însemnat cu deosebire că, după cum era și natural, artiștii—pe rînd și în diverse grade: romantici, realiști, impresioniști—au simțit și enunțat fenomenul cu nealterată hotărîre, și nu filozofii, care, tot așa de natural cași alți profani, și numai cu mai mult lux de știință au rămas închiși în compromisuri cu ideile lor despre artă.

Nu știu dacă această lămurire a experienței estetice mai apare undeva atît de clar și naiv ca la Flaubert, în teoria cași în practica lui artistică. Astăzi studiul științific și istoric al artei, în Germania mai ales, își preface metodele potrivit cu ideia specificității depline a vieții estetice. Istoria literară se determină tot mai lămurit ca istoria artei literare, adică a evoluției intențiilor artistice. Ințelegerea lucrării de artă ca atare este postulatul care logic trebue să primeze; și pe temeiul acestei înțelegeri numai, se poate determina obiectul și metoda acestui gen de istorie. Ce vor face alte discipline cu opera de artă este secundar din principiu.—Obiecții ca acele pe care Sainte-Beuve le face romanelor lui Flaubert apar, din acest punct de vedere, ca o grosolană confuzie sau obtuză rea voință, iar apărarea autorului și critica pe care o face lui Taine reprezintă o anticipare conștientă și prețioasă a metodei bazate pe considerația artei ca produsul unei experiențe clar diferențiate și cu legi proprii.

Flaubert a dus lupta pentru autonomia artei tumultuos și violent, dar ideile lui nu sînt inepte, nici confuze. Confuzia era în metoda sau lipsa de metodă care atît de straniu apare în Sainte-Beuve dar nu mai surprinde la atîți alții, inferiori lui. Fiindcă de multe ori pretenții psihologice ori sociologice, în studiarea artei, au servit să ascundă frivolitate sau nepricepere în materie. Erudituiui istoric, etnograf ori psiholog care, fără să stea mult la gînduri, se aruncă în studiul artei, i se potrivesc bine vorbele lui Kant despre anume tip de filozof: was er weiss das schickt sich nicht, und was sich schickt das weiss er nicht.

*
* *

Ca artist și ca om Flaubert a rămas profund impopular. Este însemnat lucru pentru istoria publicului și a clasei scriitorilor că artistul acesta supăra lumea chiar prin felul cum înțelegea să trăiască. Maxime du Camp, care-și vedea ferm de carieră, îl grăbea într'una să-și publice cît mai iute primul volum. Flaubert se apăra, spre mirarea tuturor oamenilor de bine: „Tu me parais avoir à mon endroit un tic ou vice rédhibitoire... Je te dirai seulement que tous ces mots: *se dépecher, c'est le moment, place prise, se poser*... sont pour moi un vocabulaire vide de sens"... Faguet, care desigur nu putea înțelege ca un „scriitor" să publice

mai puţin de un volum pe trimestru, este cuprins de mira
comică faţă de această îndărătnicie monstruoasă: son irritabil
était extrême et même étrange... on est un peu stupéfait... (
nu admitea graba nici goana impudică după succes, că a f
unul din artiştii cei mai curaţi de orice lichelism către pub
ori către anume persoane de mare utilitate, i se socoteşte l
Flaubert ca un viciu contra naturii.

Situaţia lui este exemplară.

Cărţile sale sint specific estetice. Pe *Madame Bovary*
mai cetesc femeile, din curiozitate sentimentală sau interes
carieră socială. *Salammbô* are o aproximativă reputaţie de
canterie, iar *l'Education sentimentale*, mulţi din cei care cet
romane nici n'o ştiu că există. Altminteri opinia comună îl s
coteşte scriitor greoiu, fără idei, mai ales fără emoţie—însfir
pesimist şi anarhist... Este însă cu deosebire demn de ţinut mi
că tocmai în cazul acestui scriitor care n'a vrut să fie altce
decit artist, opinia comună este iscălită de Sainte-Beuve şi
Anatole France.

*

Romantismul avusese efectul ca literatura să fie poetică
pitorescă. Flaubert a luptat, cu energie conştientă, să discip
neze acea formidabilă îmbogăţire a materialului literar, şi simp
tia lui pentru Boileau era perfect lucidă; iar cei care-l acuză
incoherenţă lovesc, şi în această privinţă, alături.

Marcel Proust compara inovaţiile lui Flaubert în arta lit
rară cu revoluţia lui Kant în teoria cunoştinţei. Luată întocm
paralela aceasta poate să pară de un dilentatism pretenţios; d
competenţa celui care a făcut-o este în tot cazul o garanţie s
lidă că entuziasmul lui nu era în deşert.

Paul Zarifopol

Stigmata Diavoli

„Ca şi cînd n'ar fi viaţa-mi, ca şi cînd n'aşi fi fost".
Mihail Eminescu. (Melancolie. Poezii)

—

„Să nu poţi fi vre-odată *nimic* în Infinit!"...
Mihai Codreanu. (Prăpastia. Diafane)

—

„—Ah! ne jamais sortir des Nombres et des Êtres!"
Charles Baudelaire. (Le Gouffre. Fleurs du Mal)

—

„Tu gardes les coeurs de connaître
Que l'univers n'est qu'un défaut
Dans la pureté du Non-Être!"
Paul Valéry. (Ebauche d'un Serpent. Charmes)

Eu sunt un strop de Nu, căzut în mine
Din înălţimea unde Dumnezeu
Distruge Universul Său ateu,
Pentru-a Se regăsi 'n Nimic pe Sine.

De-aceia port în mintea mea lumine
Abstracte, din concretul curcubeu;
Iar sufletul mi-e gol, deşi e greu
De cit pustiu de Rău cloceşte 'n Bine.

Aşa-mi fac iad din propriul meu cer,
Trecînd în togă neagră de mister,
Din mîne 'n ieri, prin clipa cea prezentă...

Şi mă 'nspăimînt că 'n veci nu voi scăpa
In existenţa mea neexistentă
De murdăria veşnicului Da.

Mihai Codreanu

LA MEDELENI

HOTARUL NESTATORNIC

Partea întâia

SFÎRȘITUL CAP. I

Potemkin și Kami-Mura

— A spus duduia că vine indată,—își îndeplini Anica însărcinarea cu glas scăzut și ochi cît mai de căprioară.

— O aștept... știe ea ce-o așteaptă!—vorbi uscat doamna Deleanu.

— Pfuu!

Doamna Deleanu dojeni din ochi pe părintele vinovatei și încrucișîndu-și brațele ridică umerii cu revoltă coborîndu-i cu desnădejde. Domnul Deleanu era avocat într'atîta, încît nici pe copii nu-i putea judeca,—mai ales pe Olguța.

Tribunalul vindictei părintești își inaugura ședințele in pridvor, la adăpostul plin de cîntece, de umbră și de soare al viței.

Cu inima grea ca o lacată de biserică pustie, Dănuț ședea în picioare îndărătul fotoliului de pai împletit, în care fierbea judecătorește mînia mamei lui.

Domnul Deleanu, răsturnat în fotoliu, picior peste picior, privea în sus, gîndindu-se cu nerăbdare și curiozitate la pledoaria Olguței. Țigareta de chilimbar cu țigara neîncepută, pîndea de pe masă clipa cînd orgolios de Olguța, o va chema la el să-și întregească mulțumirea fără chip și fără glas. Olguța urcă sigură treptele pridvorului. Descoperindu-l pe Dănuț îndărătul baricadei, se încruntă scuturîndu-și pletele.

— Am venit.

— Văd.

— Știu de ce m'ați chemat. Eu am dreptate.

— Crezi?!

— Sînt sigură.

— Atunci să taci din gură.

— Dacă-i așa, eu mă duc.

— Ba te poftesc să stai... și să stai cuviincios.

— Alice, interveni domnul Deleanu,—las'o și pe ea să se apere!

— N'are nevoe! Are destui avocați!

— ...Dar trebue să aibă și un judecător!—stărui cu înțeles știut domnul Deleanu, asupra acestui substantiv *abstract*, cum îi spunea el uneori.

— Poftim, judec'o!

— Nu!—se apără el.. Știi, eu...

— Știu. Ț!.. Spune, ce ai de spus?—reîncepu doamna Deleanu, adresîndu-se Olguței.

— Eu tac.

— Olguța, nu mă scoate din sărite!

— Eu tac.

— ...Dănuț, spune tu ce ți-a făcut?

— Eu am ertat-o!—îngînă posomorît și răgușit Dănuț.

— Asta nu, sări Olguța. Ertare nu primesc. Eu am dreptate. El m'a lovit întâiu. Așa-i, Monica?

— Asta-i adevărat. Am văzut și eu.. la gară.

— Vedeți?—triumfă Olguța.

— Minți!—se revoltă Dănuț.

— Ba tu minți.

— Nu-i adevărat.

— Ba da.

— Tu m'ai insultat.

— Și tu m'ai lovit!—zvîcni Olguța, gata să-și ia revanșa.

— De ce m'ai făcut „Buftea"?

— Fiindcă ești.

— Eu??

— Tu, Buftea!

— Să-mi dea zmeul, mamă!—scînci Dănuț.

— Ia-l!—zîmbi Olguța mefistofelic, arătîndu-i cerul.

— Am ascultat destul. Lasă-mă pe mine, Dănuț!—îl acoperi doamna Deleanu.

— Sigur! Toți pe mine!

— Olguța!

— Eu am dreptate.

— Foarte bine... Ai să te duci la tine în odae—unde ai să stai toată ziua—și ai să scrii de o sută de ori „Eu am dreptate" și de două sute de ori „Eu n'am dreptate". Mîne dimineață să vii să-mi spui față de Dănuț cine are dreptate,—dacă vrei să-ți mai dau voe să te joci și să capeți bomboane.

— Să stau până mine dimineață în odae!... Eu!?—sui glasul Olguței treptele eșafodului, împlîntînd pe ultima, roșul răzvrătirii.

— Da. Tu... și imediat.

— Dacă-i așa, eu mă mut.

— Te muți ?!

— Mă mut.

— Și unde, mă rog ?

— La Moș Gheorghe. El nu mă persecută fiindcă am dreptate și fiindcă nu-s băiat.

Domnul Deleanu aprinse țigara. Olguța pierduse procesul cu brio.

— ...Olguța, trebue s'o asculți pe mama...

Olguța se încruntă.

Domnul Deleanu făcu o pauză savantă, dînd răgaz propoziției să capete o valoare neatîrnată... Rostogoli un colac de fum aromat spre Olguța...

— ...cînd te roagă tata.

Olguța intră în casă, cu capul sus, strănutînd.

— Așa strici tu copiii!

— Alice...—începu domnul Deleanu, răsfirîndu-și musteţile. Spune drept, Alice, fără mînie, fără enervare... dacă Olguța nu-i un drac... îngeresc!—zîmbi el cu ochii Olguței...

— ...Așa e!—oftă doamna Deleanu, abia stăpînind o lucire de tainică mîndrie.

Și se grăbi să dezmierde capul înfrîntului Dănuț.

— Bine face tante Alice, aprobă în șoaptă Monica, gata să facă la fel.

— Lasă, Dănuț, iți cumpără mama un zmeu mai mare... Uite, chiar acum scriu la „Universel". ..Acuma ia-o pe Monica de mînă și jucați-vă 'mpreună.

Dănuț luă cu acreală mînuța timidă a suplinitoarei zmeului și o zmunci spre livadă.

Doamna Deleanu se ridică de pe fotoliu, pornind spre ușă... Din treacăt dezmierdă fruntea impertinent bombată a capului culcat pe speteaza fotoliului.

— Și pe tine ar trebui să te pun la colț!—zîmbi ea blînd.

— Păcat că nu se mai poate!—oftă nostalgic domnul Deleanu, scuturînd scrumul țigării.

Olguța eși din odaia ei, închizînd ușa cu zgomot. Se îndreptă spre ușa din față, fără șovăire, călcînd apăsat pe covorul moale. Bătu cu degetul îndoit în ușa etacului doamnei Deleanu, de două ori, corect, glacial.

— Pot să intru?

— ...

Bătu din nou, precipitat și violent.

— Au!

Începu să-și sugă, plină de mînie, încheetura îndurerată... Bătu din nou, cu pumnul în ușă.

— Nu pot să intru ?—apostrofă ea clanța piezișă.

— ...

Dădu buzna în odae.

— Am venit să...

— ...

Etacul era gol.

— Aha!—se dumeri Olguța.

Se îndreptă spre salonaș... Un picior îi lunecă pe podeaua bine ceruită, mai-mai s'o trîntească. Se uită crunt la podele—cu gîndul la Anica, ale cărei oglinzi erau podelele—și se întoarse îndărăt. Făcîndu-și vînt, își dădu drumul pe ghețușul roșcat... Buf, pocniră mînile ei în ușa salonașului.

— Ce-i ?

— M'am împiedecat!—gîfîi Olguța, cu mîna pe clanța din afară.

— Te-ai lovit ?—sări degrabă doamna Deleanu.

— Nu!—răspunse Olguța, reluîndu-și demnitatea.

— Ce vrei ?

— Am venit să cer hîrtie, cerneală, condei, peniță, sugătoare ...și un transparent!—mai născoci Olguța, cu noua suflare.

— Pentruce ?—o întrebă distrat, doamna Deleanu, ținînd cu mîna foile cărții cetită până la mijloc.

— Ca să scriu de o sută de ori că am dreptate!

— Și de două sute de ori, că n'ai dreptate!—adăugă doamna Deleanu, întorcîndu-și cartea pe dos.

Olguța își trecu mîna pe frunte, îndepărtînd șuvițele alunecate... Doamna Deleanu deschise saltarul biuroașului de lemn de trandafir. Scoțînd o plumieră de lac japonez, începu să caute cu mișcări de pianistă prin rafturile înguste. O flacără bombată se desprinse dintr'un bujor roș. Olguța o culese din zbor, o prefăcu în pungulița, o umplu cu suflarea ei și o pocni de frunte: Poc. La zgomotul petiţii, doamna Deleanu tresări.

— Iar te ții de drăcii... Uite un condei frumos.

Fruntea Olguței se 'ncărcă.

— ...și o peniță nouă.

— Mai dă-mi una!—pretinse Olguța întinzînd mîna mai departe, cu o atitudine de piccolo nemulțumit cu bacșișul căpătat.

— Poftim încă una... Asta-i „Claps" îi explică doamna Deleanu.

— Nu pot scrie cu „Claps"!

— Te rog, lasă-mă!.. Ce-ți place ? Hai, spune ?

— „Aluminium", triumfă Olguța, păstrînd penița „Claps".

— Poftim „Aluminium"! Acuma lasă-mă!... Ia-ți și calamara... și vezi să n'o scapi pe jos!... Ce mai vrei, Olguța ?—își eși din fire doamna Deleanu, văzînd-o că tot nu pleacă.

— Hîrtie.

— Uf!... N'am hîrtie!—răspunse scurt, doamna Deleanu, închizînd cutia cu hîrtie de scrisori.

— ...Atunci să nu scriu?

— Ba te poftesc!... Du-te imediat la tata şi spune-i să-ţi dea coli... cîte vrei!

— Mamă, nu pot să deschid uşa!

Trîntindu-şi cartea pe biurou, cu foile răscolite, doamna Deleanu servi de portar Măriei Sale Pedepsita.

— Papa, m'a trimes mama să-mi dai coli.

— Pentru ce, dragu' tatii?—se interesă domnul Deleanu, îndoindu-şi ziarul.

— M'a pedepsit, papa! Nu ştii?

Punînd calamara pe masă, Olguţa culese cu solicitudine scrumul din capătul ţigării, în palmă, şi-l suflă spre viţa pridvorului.

— Haidem în biurou, Olguţa, să-ţi dau coli.

— Şi-un transparent, papa.

— Şi-un transparent.

Olguţa întinse mîna spre calamara de cristal.

— Lasă c'o iau eu, se oferi galant domnul Deleanu.

— Merci, papa.

Olguţa luă ziarul subt braţ, ca pe o servietă şi porni îndatoritoare după domnul Deleanu.

Biuroul de stejar, caşi sufletul domnului Deleanu, era acoperit cu cărţi de drept, şi 'nlăuntru plin de bunătăţi pentru copii.

— Uite, Olguţa, asta din partea mamei...

Îi întinse un conţ întreg de hîrtie albă şi un transparent pătat de cerneală.

— Şi asta din partea mea,—serveşte-te...

Îi oferi cutia plină de verdele primăvăratec al bomboanelor de mintă.

— ...cu condiţie s'o asculţi pe mama şi să n'o superi.

— Bine, papa, dacă am dreptate!—se apără Olguţa, sfărmînd în dinţi bomboana.

— Lasă, Olguţa!... Cînd are mama dreptate... nu poţi avea şi tu.

— Dece rîzi, papa?—îl iscodi Olguţa.

— M'am gîndit la ceva!...

— Ştiu eu!

— Olguţa, lasă pe oamenii mari să ştie... Tu joacă-te!... Adică, du-te şi scrie ce-a spus mama...

— Papa, tu eşti supărat pe mine?

— Nu! Dece?

— Atunci am avut dreptate. Merci, papa!

Dănuţ intră în livadă, cu mîna Monicăi ferecată în pumnul

lui, aşa cum îşi aduce-acasă un bărbat mohorît soţia descoperită necredincioasă. Monica îl urma privind pe sus... Zarea se răsturnase roşie ca un coş de cireşe, pe cer şi pe obraji.

Dănuţ ştia că trebue să se răzbune, dar nu ştia cum să înceapă. Parcă începuse să-i mai treacă mînia. Asta îl revoltă!

— De ce mergi aşa încet? Nu poţi să mergi mai repede?—se stropşi el, grăbind pasul, la Monica.

Monica iuţi pasul după el. Mergeau repede ca subt ameninţarea unei ploi torenţiale, cînd n'ai umbrelă.

— Unde mergem, Dănuţ?

— Nu-i treaba ta!

„E supărat, săracu'"!—îl compătimi Monica.

— Ştii ce? Hai să ne luăm la 'ntrecere, Dănuţ!

— Nu.

— Atunci hai să stăm pe iarbă.

— Nu.

— Cum vrei!

— Aşa vreau!

— Eşti supărat pe mine, Dănuţ?

— ...

— Dece nu-mi răspunzi?

— ..

— Nu vrei să vorbeşti cu mine?

— Nu.

— Atunci mă duc.

— Ba să stai!

— Cu sila?

— Da.

— Cum? Nu-mi dai voe să mă duc?

— Nu-ţi dau.

— Dănuţ, ce 'nseamnă asta?

— Inseamnă!

— Eşti un rău-crescut!

— Vrasăzică mă insulţi?... Lasă că-ţi arăt eu!

Cu o mişcare vijelioasă o apucă de cozi şi zmunci. Monica îşi strînse dinţii; ochii i se înegriră subt sprincenele încordate...

— Vrei să mă baţi?—gîfîi ea...

— Da!—bufni Dănuţ neştiind cum să bată pe cineva care vorbeşte, în loc să lovească şi să ţipe.

Trase din nou de cozi cu stîngăcie... Inainte de-aşi da sama de ce i-au scăpat cozile din mîni, simţi o arsură la deget...

— Au!

Monica-i dădu drumul.

— Muşti?—o ameninţă el cu pumnii.

— Şi zgîrii.

In faţa ochilor şi-a mînilor Monicăi, Dănuţ făcu un pas îndărăt. O altă Monică o apăra pe cea dinainte.

— Nu mă bat c'o fată!... Du-te-acasă şi spune că te-am bătut,—o sfidă el mai de departe, alb la faţă.

— Eu nu pirăsc... cum ai pîrît-o pe Olguţa. In loc să ţin cu Olguţa, mi-a fost milă... Aşa îmi trebue! — suspină Monica ştergîndu-şi ochii cu mîneca.

— ...Te-ai supărat? — începu Dănuţ dezarmat, văzînd-o că plînge.

— Să nu mai vorbeşti cu mine.

Dănuţ privi îndelung cozile blonde tresărind pe spatele aplecat al Monicăi... O pierdu din ochi.

„Mai bine ne-am fi jucat amîndoi de-a caii" oftă el descoperind ce hăţuri minunate puteau fi cozile Monicăi, şi ce greu era de-acum înainte să le mai aibă în mîni. „Am fost un prost"...

Simţi o înţepătură la deget: dinţişorii Monicăi lăsaseră o cununiţă urzicătoare. „...că n'am bătut-o!"

— Dece m'a făcut pîrîtor? — ţipă el ciudos bătînd din picior... Lasă c'am să-i arăt eu! Blondă! — apostrofă Dănuţ o caisă coaptă, fiindcă în livadă, după Monica numai caisele mai erau blonde.

Amurgul era roşu.

Olguţa luă cu degetele din gură ultima bomboană de mintă şi o aşeză pe sugătoare. Apoi boteză între buze noua peniţă „Aluminium" cu gust de aguridă, o cufundă umezită în cerneală, scutură condeiul pe sugătoare, şi scrise titlul pedepsei:

Olguţa are dreptate.

Sublinie titlul cu-atîta energie încît linia, la început plină se prefăcu la sfîrşit în două şine subţiri, caşi cum expresul care le umpluse ar fi deraiat. Olguţa le contemplă cu satisfacţie... Mai muie odată condeiul în cerneală şi începu să caligrafieze afirmaţia... Virajurile roşii ale limbii, din ce în ce mai răsărită dintre buze, însoţeau virajurile negre ale peniţei, din ce în ce mai repezi... După a zecea afirmaţie, Olguţa se încruntă, contrazisă de cele două sute de negaţii care-şi aşteptau rîndul în ciubăraşul negru al călimării de cristal... Mirosea a cerneală.

Olguţa lăsă condeiul şi începu să-şi sucească nasul.

Luă din nou condeiul. Subt fiecare cuvînt al ultimei afirmaţii, însemnă cu vîrful peniţei, cîte două ghilemete drepte. Subt ele altele şi altele şi altele. Mişcarea îi plăcea. Parcă scărpina coala. Cu încetul, hîrtia se umplu până jos de un joc de ţînţari sinelii.

Olguţa nu era mulţumită. Iar lăsă condeiul, iar îşi suci nasul. Luă şi bomboana de mintă punînd-o în gură. Incepu să facă gimnastică suedeză cu degetele, deschizîndu-le, închizîndu-le, deschizîndu-le, închizîndu-le...

C'un „oac" de castaniete, degetele pocniră lovind vioiu podul palmelor. Bomboana de mintă explodă în dinţi. Condeiul se ridică în aer, orizontal, şi de-acolo cobori inspirat asupra unei coli intacte:

„Olguţa *nare* dreptate de două sute de ori".

Olguţa privi cu milă pe reprezentanta celor două sute de negaţii, ca pe un plenipotenţiar mut. Făcuse într'adins o greşală de ortografie, scriind „n'are" într'un cuvînt.

„Olguţa are dreptate de o sută de ori"

Privi cu mîndrie sinteza bine caligrafiată şi corect scrisă, a celor o sută de afirmaţii. Subt ele trase o linie, scăzu şi scrise:

„Olguţa n'are dreptate de o sută de ori"

Vrasăzică nimicise o sută de negaţii. Bun!

Dar tot mai rămîneau o sută... Bine! — dacă-i aşa:

„Olguţa n'are dreptate de o sută de ori
însă Buftea
n'are dreptate deloc".

Olguţa respiră privind epitaful pedepsei... Uşa se deschise încetişor... Monica intră în odae, privind podelele, cu mîna la gură.

— Monica, ia uită-te ce-am scris!

— Olguţa, începu Monica, uitînd să-şi scoată pălăria, — eu te-am trădat.

— Cine? Tu?

— Da, eu.

— Nu cred! — scutură ea capul.

Monica oftă.

— Am fost cu Dănuţ în livadă.

— Şi te-a bătut?

— Nu.

— Ce-aţi făcut atunci?

— ...Am mers...

— Nuu! Nu m'ai trădat! — tăgădui Olguţa. Ai ţinut cu mine cînd te-am întrebat... Ai voe să mergi cu el în livadă! — ridică ea cu indiferenţă umerii, schimbînd tonul. Numai să nu te bată... El ştie că ţii cu mine! — o încredinţă ea confidenţial.

— Da, ştie! — suspină Monica!

— Ţi-a spus el?

— ...Nuu... ştiu eu!

— Sigur. Ai dreptate.

— Da.

— Şi ţi-a spus ceva?

— ...Nu. Eu nu mai vorbesc cu Dănuţ.

— Dece?

— Aşa.

— Foarte bine! — aprobă Olguţa. Tu eşti prietina mea.

— Da, Olguţa, îţi promit că de-acum înainte sînt numai prietina ta.

— Bine! — acceptă Olguţa... N'ai văzut ce-am scris!?

— Cum?—ai şi scris?
— Uită-te!
— Aa! Numai atita ai scris!—se linişti Monica.
— Ce? Nu-ţi place?
— Nu zic că nu!... Da' scriu eu pentru tine.
— Da' nu vreau!... Aşa am vrut eu să scriu!
— Tante Alice a văzut?
— Aşa vreau eu!—se împotrivi Olguţa.
— Olguţa, fă-mi şi mie o plăcere... Eu ţi-am făcut: vezi! Am jurat pentru tine.
— Şi eu ce să fac?—începu să consimtă Olguţa.
— Tu uită-te!
— Asta nu!
— Atunci pune sugătoarea!
— Tţ!
— Fă şi tu ceva! Hai, Olguţa, lasă-mă să 'ncep.
— Ştii ce?
— ...?
— Scriu şi eu cu tine!
— Nu vreau.
— Da' vreau eu!
— De ce, Olguţa?
— Fiindcă n'am ce face!... Tu scrii „Olguţa n'are dreptate" de două sute de ori, şi eu scriu că am dreptate.
— Hai să 'ncepem.
— Monica, n'am condei!—se tingui Olguţa, lăsind-o pe Monica să-i ia condeiul.
— Vezi, Olguţa! Lasă-mă pe mine!
— Fă cum vrei!—oftă Olguţa. Eu te-aştept!

Începu să cutreere odaia în lung şi'n lat, din ce în ce mai repede. Poposi lîngă sobă, deschise portiţa, acordă o scurtă audienţă gavanoaselor, închise portiţa la loc.

— Ascultă, Monica, tu pui numere la 'nceput?
— Nu pun.
— Atunci cum ştii cît ai scris?
— Ţin minte.
— Aha!
— Vrei să pun?
— Nu... să-mi spui cînd îi ajunge la douăzeci.
— De ce
— Ai să vezi!

. . . .

Se aplecă pe umărul Monicăi, controlînd...

— Aşa! Douăzeci?
— Da.
— Scrie la'nceput numărul cincizeci.
— Vai, Olguţa!
— Fă cum spun!
— Şi tante Alice?

— Nu controlează... Scrie mare de tot, cincizeci... Aşa. Mai ai de scris douăzeci de rînduri, şi s'a făcut suta *mea*.

— Mamă, ce-avem la masă?—întrebă Dănuţ pe doamna Deleanu, intrînd în salon, mahmur de singurătate.
— Ţi-i foame, Dănuţ?
— Ştiu eu!... Da' n'am ce face!
— De ce nu te joci cu Monica?
— S'a dus la Olguţa.
— Du-te şi tu.
— La Olguţa??
— Bine. Ia o carte şi ceteşte.
— Ce carte să iau?
— Dănuţ!..Eşti băiat mare!... Ascultă muzică, dacă nu vrei să ceteşti.

„Ce rău e să fii băiat mare" căscă Dănuţ răsturnindu-se pe divan. ...Din pricina Olguţei şi-a Monicăi, trebuia să'ndure pănă la masă, pedeapsa unei sonate de Beethoven. Il ispiti deodată, o împăcare pornită dela el... Nu-şi dădu voe... ...„Cînd eşti băiat mare"...—începu el să-şi vorbească...

— Mamă, dă-mi te rog o batistă.
— Vai, Dănuţ, mai rău decît sălbatecii!... Poftim batista mea. De ce n'ai batistă?

Sonata reîncepu. Dănuţ ghemui batista mamei lui, în buzunar, peste batista lui.

...„Cînd oi fi mare n'am să-i dau voe nevestii mele să cînte la pian" hotărî el, remarcînd lipsa domnului Deleanu.

Şi fiindcă n'o mai asculta „Sonata lunii" începu să cînte'n el pentru amintirile de mai tîrziu... Afară s'aprindea clipa de argint a cerului pe înserate... melancolia umbrelor fără de soare şi de lună, clipa cînd nimeni nu îndrăzneşte să aprindă luminările subt ochii zilei care vede încă...

— Isprăveşte, Monica!—se impacientă Olguţa.
— Lasă că nu mai am mult.

Olguţa măsluise şi negaţiunile, silind-o pe Monica să numeroteze cu cîte-un „cincizeci" persuasiv, fiecare rînd al cincisprezecelea.

— Ascultă, Monica, începu Olguţa agitată, după oarecare codeală jenată,—îţi dau ţie păpuşa mea.
— Pentrucă ţi-am scris asta?—dispreţui Monica coliile acoperite de parada amăgitoare a literilor. Eu am două păpuşi!... Tu ce-ai să faci fără păpuşă?
— Nu!... Da' mie nu-mi trebue păpuşă. Ai isprăvit?
— Am isprăvit... Asta nu-i frumos, Olguţa! Ce-are să spue tante Alice.
— Lasă.. Caută-mi o panglică.

Olguţa făcu sul coliile.

— Ai găsit?

— Da.

— Acum fă o fundă frumoasă; ştii, cum mi-ai făcut pentru premii.

— De ce, Olguţă? — întrebă Monica, înflorind din vîrful degetelor funda sulului cu pedeapsa.

— Mama are să vadă că funda-i bine făcută, şi-are să fie mulţumită.

— ...?

— Fiindcă eu nu ştiu să fac funde... ş'atunci are să uite să mai controleze!

— Vai, Olguţa, tare eşti şireată!

— Aşa-i cînd... „ai părinţi" urmă în gînd Olguţa.

— Ce?

— Nimic... aşa spun eu.

— Vă pofteşte la masă, le vorbi din uşă Anica, sorbind din ochi funda roşie.

— Cine? — o luă în primire Olguţa.

— Coniţa!

— Pe cine?

— Pe dumneavoastră, dudue!

— Cum ţi-a spus?

— ...

— Spune cum ţi-a spus?

— Cum să-mi spue, dudue?!... Să veniţi la masă, mi-a spus!

— Monica, du-te tu singură. Eu nu mă duc.

— Pentruce, Olguţa?

— Fiindcă nu m'a poftit pe mine; şi eu am făcut pedeapsa.

— Iar începi, Olguţa!

— Te rog! Eu fac ce trebue... Du-te şi spune că eu nu vin la masă, fiindcă nu m'a poftit, scandă ea cu mina şi cu piciorul.

— Şi ce-ai să faci?

— Am s'aştept să mă poftească.

— Tante Alice, m'a rugat Olguţa să te 'ntreb dacă poate să vie la masă?

— Sigur că da... Anica, du-te şi-o pofteşte.

„Al dracului îs fetele!" — se mîndri Anica, alergînd din nou îndărăt.

Domnul Deleanu îşi întoarse faţa din lumină, — zîmbind: recunoscuse retuşarea.

Luau masa în pridvor. Ca pentru un început de chef, nevăzuţi, greerii îşi acordau subţire scripcele; broaştele îşi dregeau glasul...

— Am venit.

Olguţa întinse sulul ca un pretext pentru fundă.

— Bravo, Olguţa! — o lăudă înduplecată, doamna Deleanu.

Olguţa zîmbi modest şi blazat.

— Ei, acuma, fiindcă eşti o fată cuminte, să ne spui frumos şi drept cine-a avut dreptate: tu sau Dănuţ?

Olguţa privi adînc pe domnul Deleanu.

— Mata, mamă dragă.

— La masă copii, că se răceşte supa! — izbucni gălăgios domnul Deleanu de teama unui nou proces.

— Spune drept, Olguţa. Îţi pare rău de ce-ai făcut? — o întrebă doamna Deleanu cu polonicul de supă în mînă.

— Îmi pare rău... după zmeu, oftă Olguţa.

În jurul lămpii cu glob roz, începură să cotească fluturii ca nişte delicate vehicule la ultimul rond al unei şosele...

Faţa de pansea albă cu trup gigantic a Pachiţei, visa, ascultînd muzica lingurilor de supă. Mînile ei încrucişate, odihneau orizontal pe pîntece.

— Dănuţ, nu sorbi supa.

Iar!

— Dănuţ de ce nu te 'nveţi să mănînci frumos!... Monica, arată-i te rog, cum se mănîncă supa.

Cu rumen în obraji, ca o logodnică sărutată în faţa părinţilor, Monica aplecă vîrful lingurii spre buze, insinuînd supa, lin, fără murmur.

— Acuma fă şi tu la fel.

— Miauuu...

Modulaţia de foame a pisicilor se mlădiè veridică în noaptea de vară.

— Cîţţ! — se stropşi doamna Deleanu spre întunericul de subt masă, dînd cu piciorul.

O pisică nevinovată suferi în locul Olguţei. Domnul Deleanu îşi şterse cu şervetul un zîmbet înstelat de supă.

Începură să se adune oaspeţii nepoftiţi ai meselor de-afară. Veni, mai întâiu, Ali: pointerul lăptos, roşcat şi jovial. Se aşeză lîngă doamna Deleanu, privind-o cu deferenţă hemesită. Era plin de ticuri, sau de purici. Clipea; nările-i tremurau, mereu mobile; strănuta; îşi sucea gîtul ca cei care poartă gulere strangulatoare; îşi culca tîmplele cînd pe-o parte, cînd pe alta; hăpăia muşte şi le înghiţea caşicum ar fi avut amigdalită; îşi freca dinapoiul pe jos; botul i se sfădea cu coada; coada cu podelele; podelele cu picioarele...

— Marş, Ali.

Se dădu lîngă Dănuţ, tot scuturîndu-se, tot gudurîndu-se, plin de vorbe dulci, dar vorbind prea tare: Uu-iuuu, hau-hau!

Din farfuriile schimbate, se înălţă mirosul fripturii... Chemaţi de el, dulăii din ogradă — cu ochi de haiduc şi sfieli de căprioară — răsăriră întunecaţi pe scări... şi nu îndrăzniră... Subt garda picioarelor meselor, pisicile se strînseră mai tare, mute, c'un fior de frig de-alungul spinării.

— Patapum, sting; Patapum, drept; Patapum, sting; Patapum, drept! — comandă Olguţa — în picioare pe scaun — nemai ţinînd samă de nimic.

C'o ureche neagră pe ochi şi una răsfrintă pe ceafă, castanie; cu bot crocodilian; pieptos; cu picioarele strîmbe; cu mers legănat şi chilos de atlet în frac,—bassetul Patapum, ghiduşul ghiduşilor şi „bucuria Olguţei" îşi făcuse apariţia. In timpul zilei nu-l putea descoperi nimeni. Se ascundea ca o tragediană răscoaptă de lumina soarelui.

Veni deadreptul la Olguţa, conştient parcă de ilaritatea care-l intîmpina. Se opri la picioarele scaunului, aplecîndu-şi capul intr'o parte ca cineva care spune: „Aud?"

— Patapum, drepţi!

Patapum făcu un sluj ostăşesc.

— Patapum, bum!

Patapum căzu mort pe spate.

— Patapum, sus!

Patapum învie dînd din coadă.

— Patapum, hap!

Cu o strîmbătură acră, ca la unt de ricină, Patapum înghiţi musca oferită.

— Bravo, Patapum!

Patapum făcu o piruetă, şi înflori sluj, cu jumătate din friptura Olguţei în dinţii ilari.

Monica rîdea cu hohote. Ii căzură lacrimi pe friptura surprinsă. Doamna Deleanu rîdea cu ochii la Monica; domnul Deleanu, cu ochii la Olguţa; Olguţa, în braţe cu Patapum; şi lampa roză, tuturora.

Demn, Dănuţ întinse o bucată de friptură lui Ali: singurul rest de seriozitate cu care mai putea vorbi,—şi care-l asculta.

— Aii!—ţipă ascuţit Olguţa sărind de pe scaun cu mînile pe urechi.

Din braţele ei, expulzat, Patapum se rostogoli până subt botul lui Ali care de sus, aruncă o privire dezgustată bătrînului nemernic.

Acoperindu-şi pletele cu mînile, Olguţa îşi ascunse capul, violent, în braţele doamnei Deleanu.

— Ce-i, Olguţa? Ce s'a 'ntîmplat?... Hai, spune, Olguţa!

— ...

— Ai amuţit, Olguţa? Tu??

— S'a dus!—ţipă Olguţa înăduşit în rochia doamnei Deleanu.

— Cine?

— Liliacul! — ţipă ea scuturîndu-şi fiorii în braţele mamei ei.

Un mieunat strident străpunse tăcerea.

— Unde-i?

— ...Uf! S'a dus.

Doamna Deleanu închise ochii, cutremurîndu-se. Strigoiul moale al pletelor zburase afară, frîngînd un trăsnet negru pe tremurul l ceafăr.. ei.

— Hai, Olguţa. S'a dus... Sigur că s'a dus.

— Nu cred.

— Olguţa, lasă copilăriile!

— Papa, s'a dus?—întrebă Olguţa, trăgînd cu coada ochiului.

— Da-da! S'a dus.

Olguţa sări drept în sus cu ochii ţintă în ochii lui Dănuţ.

— Eram sigură că rîzi! Nu-ţi dau voe să rîzi de mine! Eu nu mă tem de nimeni.

— Numai de lilieci!—şopti suav Dănuţ, încordîndu-şi picioarele subt masă.

— Bravo, Dănuţ!—aprobă domnul Deleanu.

Chipul din afară al lui Dănuţ nici nu clinti, de teamă să nu-l descopere ceilalţi pe cel din lăuntru.

Olguţa se 'ncruntă o clipă numai, şi pufni de rîs.

— Ai dreptate!.. Ce bine că s'a dus!... Papa, de ce mă tem eu de lilieci?

— Intreab'o pe mama!

— Mamă, tu ştii de ce mă tem de lilieci?

— De unde vrei să ştiu!—ridică ea din umeri privind pieziş pe domnul Deleanu.

— Atunci de ce m'a trimes papa la tine?

— Intreabă-l!

— Eu ştiu!—dădu din cap cu tîlc, Olguţa.

— De ce, mă rog?

— Să spun?

— Spune.

— Fiindcă şi tu te temi de lilieci!

— Olguţa, nu fii obraznică!

— Şi eu mă tem de lilieci!—se spovedi Monica încă palidă.

— Sigur. Tu eşti prietina mea.

„Ce proastă-i Monica" gîndi c'un fel de respect Dănuţ, pe care nimeni nu-l ştia că se temuse decît pisicele de subt masă, călcate pe coadă.

— Dănuţ, strînge-ţi şervetul.

Pe-al Olguţei îl păturise Monica, aşa că ochii lui Dănuţ întîlniră o dezamăgire,—şi pe de-asupra ochii Olguţei, la pîndă. Vrasăzică Olguţa nu uitase spiritul făcut pe socoteala ei!... Dănuţ se concentră asupra şervetului.

— Mamă, hai să vorbim franţuzeşte, propuse Olguţa, aruncînd o privire spre Dănuţ.

— Cum nu!—consimţi surprinsă, dar cu plăcere, doamna Deleanu.

— Mamă, eu pot să mă scol?—întrebă Dănuţ, luîndu-şi inima în dinţi.

— De ce, Dănuţ? Stai cu noi. Vorbim cu toţii, împreună.

Dănuţ clipi, înghiţi, şi se supuse. Răzbunarea Olguţei începea.

— Olguța, que fais-tu en ce moment?—începu doamna Deleanu.
— Ça c'est trop simple, maman! Pose moi une autre question... plus difficile: n'est-ce pas, mon frère?
— ...
— Est-ce que tu as mal à la tête, mon frère?... Dis vrai! Si c'est oui que je ne te dérange plus!
— Dă-mi pace!—mormăi Dănuț, primenindu-și obrajii cu altă roșeață.
— Voyons, mon petit, dis cela en français, au moins!... Dănuț, comment dit-on en français: lasă-mă 'n pace?
— Laisse le tranquille, maman, il ne comprends pas!—dispreţui Olguța pe Dănuț, cu vorba, cu tonul și cu mișcarea buzelor.
— Olguța, sois plus aimable!
— Mais puisque je dis la vérité, maman!
Domnul Deleanu își mușcă buza. Îi creștea inima auzind-o pe Olguța polemizind într'o limbă pe care abia o învățase... și mai mult din auzite,—cu accent corect și dezinvoltură. „Ce temperament de avocat!"—regretă el.
— Olguța, tu n'as pas raison!—apără doamna Deleanu pe Dănuț, stăpinindu-și un zimbet.
— Qu'il le prouve!—gesticulă Olguța.
Dănuț știa franțuzește cit și Olguța. N'avea însă curajul să vorbească. Se jena, cași de recitarea poeziilor în salonul cu musafiri.
— Allons, mon petit, répond!—îl somă doamna Deleanu.
Lui Dănuț i se urcă singele la cap. Adunindu-și puterile, zmulse din tăcerea lui înnourată, o expresie auzită dela domnul Deleanu, și o fulgeră pe Olguța în franțuzește.
— J'e m'en fiche!
— Alors, va te coucher!—închee aspru doamna Deleanu.
Dănuț porni. In antret era întuneric. Se întoarse îndărăt în pridvor, și se așeză pe scări între cinii ciobănești care nu știau franțuzește, dar știau să muște... Cu accent de violă, Monica la rindul ei intrase în tabăra dușmanilor...

— Patapum, comment font les avocats?
— Hau-hau!
— C'est bien!... Patapum, comment font les magistrats?
Patapum închise ochii și căzu narcotizat.
— Hai, Monica!... *Și* Patapum știe franțuzește!—vorbi tare Olguța, trecind cu Monica de mină pe lingă Dănuț.
Dănuț, tot pe scară între cini, își strinse dinții, și tăcu patriotic în noaptea romînească.

— La ce te gindești, Alice?
— ...La nimic... Imbătrinim... Copiii cresc mari...
— Da...

— ...Ca mîni-poimîni, casa rămine goală... noi mai bătrini...
— Ce putem face?
— Nimic! Să-i creștem pe ei, și să ne privim tot mai rar în oglindă...
— Oglinzile de-acum înainte sînt numai pentru ei, cași noi.
Tăcură...
— Olguța și Monica, puneți-vă paltoanele. Și tu, Dănuț!
— Puneți-l și tu, Alice, să nu răcești.

Se pornise parcă o mișcare undeva pe cer sau pe pămînt. Nici vînt și nici murmur de frunze nu era.
O clipă broaștele amuțiră. Și din tăcerea lor de inimi zbuciumate care s'au oprit delaolată, buhaiul de baltă se tingui așa de simplu și de trist! Și broaștele 'ncepură iar, dar altfel, căci de pe zări desprinsă, se apropia încet, cu amfora răcoarei pe umărul ei gol de lună plină, adevărata noapte.

* * *

— Monica, ți-a plăcut ce i-am făcut?
„Săracu' Dănuț" gîndi Monica, revăzindu-l din nou singur pe scară între cini. Și cu glas tare:
— Dănuț nu știe franțuzește?
— Cum să nu știe!—îl apără jignită, Olguța, scuturîndu-și trupul în căderea albă a cămeșii de noapte.
— Atunci de ce nu vrea să vorbească?
— Așa-s băeții... proști!... Monica, închee-mă la git.
— Cum? Dănuț îi prost?—se miră Monica, prinzîndu-i nasturele în cheutoarea gulerașului.
— Am spus eu asta?
— ...Da. Tu ai spus că băeții îs proști.
— Sigur.
— Atunci cum?
— El nu-i prost... Da' așa-s băeții!
— Olguța, tu nu-ți pui papucii?
— Nuu! Așa-i bine! Scoate-i și tu! Așa-i că-i altfel cu picioarele goale?
— Ce frumos e, Olguța!—zîmbi fetița, călcînd desculță în apa lunii.
— Vezi, dacă m'asculți!
— Acuma ce facem?!
— Ne batem cu perne, îi dovedi Olguța, aruncîndu-i un puișor.
— Tu nu te'nchini, Olguța?—o întrebă, ferindu-se, Monica.
— După ce ne batem cu perne!
— Nu. Eu mă 'nchin.
— Hai și eu, atunci!
Ingenunchind pe pat, Monica se rugă în gînd cu ochii închiși „Tatălui nostru cel din ceruri"... Olguța, cu glas tare, în

picioare... Se opri ca să îndrepte icoana strîmbată de inaugurarea bătăii cu perne.

— Monica, tu ai vrea să fii Maica-Domnului?

— ...în numele tatălui, al fiului şi-al Sfîntului Duh, Amin...

Ce-ai spus, Olguţa?—o întrebă Monica desprinzîndu-şi faţa din cerul bunicei.

— Hai să ne batem cu perne!... Num... tată... fiu... duh... amin.

Dănuţ ştia de ce dormea Ali pe covor în odaia lui, în loc să doarmă afară, în pridvor. Dar nimeni nu trebuia să ştie nici ce ştia Dănuţ, nici că Ali sforăia în odaia lui, încolăcit pe covor ca un continent de purici. La drept vorbind nici lui Dănuţ nu-i prea venea 'ndămînă să ştie ce ştia, fiindcă ştiind, frica de noapte şi singurătate, nenumită,—îl privea gata să vie, ca cineva strigat pe nume.

— Hai să mă dezbrac, se îmbărbătă Dănuţ, sculîndu-se zgomotos de pe pat.

Începu să-şi scoată hainele, cu mişcările factice ale actorilor cînd reproduc pe scenă gesturile mici de toate zilele. Din odaia Olguţei răsunară moi bufnituri de pernă şi rîsete pe două glasuri.

„Ce bine-i să fii însurat"... Şi se gîndi deodată cu nedumerire că într'o zi chiar el, Dănuţ, va fi mare... Îşi ridică ochii în oglindă, şi privi sus, cu capul dat pe ceafă, locul unde va fi capul unui Dănuţ.., capul lui Dan de peste mulţi ani... Parcă nu-i venea să creadă!...

Adică va veni un străin, un uriaş, îl va înghiţi pe Dănuţ, şi cu Dănuţ în el, va face pe ceilalţi să creadă că-i însuşi Dănuţ?... Ciudat!.. Şi Dănuţ unde va fi?... Dănuţ nu va mai fi nicăeri...

— Nu vreau!—se împotrivi Dănuţ, ca în faţa morţii şi-a mormîntului.

...Nu-i aşa! Dănuţ va fi în el, ca un ou mic de lemn într'un ou mare... Nu-i tot una!... Fiindcă uriaşul va fi tot Dănuţ. ...Cum asta? Şi mic şi mare?... Capul lui Dănuţ îi ajunge până la buzunarul dela jiletcă, unde-i ceasul tatei,—şi totodată, capul uriaşului e însuşi capul lui Dănuţ? Ciudat!.. Ca şi cum ai ţine capul în mîni, şi capul ar gîndi deoparte—cum? poate să gîndească aşa!—Şi trupul fără cap, s'ar gîndi şi el!... Foarte ciudat!..

— Oare şi tata a fost mic?... Sigur c'a fost...

...Vrasăzică a fost odată un copil de-o vrîstă cu Dănuţ, frate cu Dănuţ şi cu Olguţa dac'ar mai fi, şi acuma nu mai este decît tatăl lui Dănuţ... Da' unde-i celălalt?... S'a dus, sau e în el?... Dacă l-ar tăia pe tata în două, l-ar găsi pe celălalt? Sigur că nu!... În trup e scheletul, inima, plămînii. Dănuţ a învăţat la şcoală tot ce-i în trupul tatei. Atuncea unde-i celălalt?

— Oare nu-s eu?

Dănuţ clipi ameţit.

...El e copilul tatei... şi-al mamei! Ciudat!... Să fii unul

singur şi să fii copilul a doi oameni!... Unu plus unu face doi... Asta-i sigur! A învăţat la aritmetică... Atunci de ce Dănuţ e copilul *şi* al tatei *şi* al mamei?...

— Şi cum se fac copiii?...

— Oare eu am să fac copii?

Dănuţ se privi cu spaimă în oglindă, şi-şi pipăi pîntecele...

— Eu îs băiat!—se linişti el, caşi cum s'ar fi amăgit pe sine ca pe altcineva mai mic decît el şi mai neştiutor...

— Olguţa are să aibă copii, o pedepsi Dănuţ.

..Olguţa!... Olguţa e sora lui!.. De ce?... Fiindcă şi ea e a tatei şi a mamei... Nu se poate!... Olguţa e a mamei şi Dănuţ al tatei.. Mama e femee... Cum poate să facă o femee un băiat!... Atunci tata l-a făcut pe Dănuţ?... Bine, da' motanii nu fac pui; numai pisicile fac!... Asta-i altceva!... Nu spune mama că Dănuţ e băiatul ei?... Oare mama spune minciuni?... De ce e mama femee?.. Are păr lung!.. Tata are musteţi!... Mama are rochie!... Şi tata ar putea să-şi pue rochie!

Închipuindu-şi-l în rochie, Dănuţ zîmbi.

...Tata e avocat... şi mama e femee... Oare şi Dănuţ va fi avocat? ...Nu-i vine să creadă!... Cum poate oare să vorbească tata un ceas în şir, fără să citească?... Oare învaţă pe derost? Nu se poate!.. Numai poeziile se pot învăţa pe derost!... Tata e foarte deştept... de asta poate vorbi un ceas!... Şi Olguţa e foarte deşteaptă... Dănuţ se teme de Olguţa... El e premiant întâiu, dar Olguţa e foarte deşteaptă.. Cu ea nu se poate pune... Oare Dănuţ fi prost?... Aşa crede Olguţa, da' nu-i adevărat!... Cum poate să fie Dănuţ prost, cînd Dănuţ vede cum e Olguţa şi cum e el singur!... El nu poate vorbi ca Olguţa... Atunci?... Asta-i altceva! Dănuţ ştie că nu-i prost, fiindcă el are turbinca lui Ivan... Olguţa nu ştie că Dănuţ e deştept... chiar foarte deştept!.. Dac'ar asculta Olguţa ce gîndeşte Dănuţ!... Ce păcat! Cu Olguţa poate vorbi numai!

Dănuţ se privi deodată în oglindă... El vorbea sau altcineva?... Îşi pipăi mînile, una pe cealaltă... Făcu mişcări cu degetele, cu braţul...

...Vrasăzică el, Dănuţ, era stăpînul lui: tot Dănuţ. El poruncea şi el asculta... aşa cum trebuia să asculte Dănuţ pe mama şi pe tata .. El putea face cu el orice!... Spunea mînii: „Întinde-te", şi mîna se întindea... Dacă i-ar fi spus: „Zgîrie-l pe Dănuţ", l-ar fi zgîriat?... Nu... De ce nu mai asculta?... Fiindcă n'avea cum s'o silească... Ba avea! Cu cealaltă mînă... Nici aşa! Nici una n'ar fi vrut să-l zgîrie... De ce?... Fiindcă nu le putea pedepsi... Ba da! Putea să le muşte!... Dar nici dinţii nu vroiau să-l muşte pe Dănuţ!... Aşa-i! Mînile care nu vor să-l zgîrie sînt mînile lui!... Oare şi degetele gîndesc?...

— Ce-i asta, Dănuţ? În loc să dormi te uiţi în oglindă? Ia mă rog!

Doamna Deleanu, în kimono, făcea rondul de noapte, pe tăcute, ca toţi cei care-l fac.

— Te-ai spălat pe dinți?
— M'am spălat.
— Mînile ți-s curate?... Ia să văd... Dănuț—Dănuț! Pentruce-s făcute perlile de unghii?
„Pentru mata, mamă, ar fi răspuns Olguța" gîndi Dănuț roşindu-se.
— Să vii mîni dimineață să-ți tai unghiile. Ai auzit?
— Am auzit.
— Şi-acuma culcă-te... Dănuț! Da' asta ce mai e?—înmărmuri doamna Deleanu, descoperindu-l pe Ali... Marş, Ali!
Ali deschise ochi de cuvios călugăr descoperit de stareță la maici, şi ondulă spre uşă.
— Ce caută dumnealui aici?
— A venit singur, mamă!
— Cred bine! Asta mai lipsea!... De ce nu l-ai dat afară?
— ...Am uitat.
— Noroc că mi-am adus eu aminte!... Da' tu ce cauți aici??
— N'avem chibrituri, mamă!...
Capul Olguței răsărise atent, prin crăpătura uşii care dădea în antret.
— Umbli cu picioarele goale? Olguța!
— Nu-mi găsesc papucii! Am să-i arăt eu Anicăi!
— Ba te poftesc să te culci!
— Ce cauți la *mine* în odae?—se oțări Dănuț.
— Eu vorbesc cu mama! Asta-i casa mamei. De ce n'o dai afară pe mama?
— Olguța, lasă-l în pace.
— Mamă, l-ai dat afară pe Ali?
— De asta ai venit!... Hai la culcare! Repede, Olguța!
— Mamă, cînii fac ploşnițe?
— Ce? Ai găsit ploşnițe?—se spăimîntă doamna Deleanu.
— Nuu! Da'ntreb aşa!
— Olguța, ai să mă 'nebuneşti!
— De ce, mamă dragă?
— Te rog, lasă-l pe Dănuț să doarmă!
— Eu nu-l las? El nu mă lasă pe mine!
— Olguța!
— Iaca mă duc... Mamă dragă, tare-ți şade bine în kimono!
Doamna Deleanu întoarse capul spre fereastră, să-i zboare risul acolo de unde răsar fluturii.
— Noapte bună, Dănuț.
Il sărută pe frunte, stinse luminarea, şi eşi lăsîndu-l pe Dănuț cu lumina lunii... şi cu ceva care nu intrase încă în odae... Dar inima lui Dănuț auzea venind, tăcută, mută, ascuțită ca umbra unui zbor de liliac, spaima.

...începu un gînd să povestească în gura mare, asurzitor, ca un papagal, tot dialogul cu Olguța şi cu mama: „Eşti un prost! Eşti un prost! Eşti un prost! Du-te şi-o bate pe Olguța! Nu ți-i ruşine să te facă de rîs? Să te facă de rîs...
Şi-un alt gînd, dimpreună cu celălalt, şoptea ca şerpii: „...In cimitir, se ridică din mormînt strigoiul. E galbăn la față, ochii negri ard; dinții şi unghiile cresc, cresc... şi strigoiul vine fără să-l auzi, prin lumina lunii... In cimitir, în cimitir... Şi nici nu-l auzi cînd vine..."
Deschise ochii: spaima lunii umplea odaia... Se zmulse de pe pernă şi repede întoarse capul: nu era nimeni la spate, dar poate plecase şi venise la loc...
„...Strigoii caută sînge de om tînăr..."
„...De fată tînără!"—țipă alt gînd de-al lui Dănuț.
Işi făcu semnul crucii... Se culcase fără să spue rugăciunea. Se făcu palid în paloarea lunii.

Olguța lăsă lingura în gavanos, gavanosul îl vîrî în sobă. Monica se vîrî în pat. Hotărîtă, Olguța porni spre uşa dintre odaia lor şi a lui Dănuț, de unde răsunau bocăniturile.
— Cine-i acolo?
— Eu.
— Cine, eu?
— Eu, fratele tău.
— Nu cred!
— Dacă-ți spun!
— Şi ce vrei?
— Să-ți spun ceva.
— Spune.
— Deschide uşa.
— Pentru ce?
— Ca să-ți spun.
— Şi ce-mi dai, dacă deschid?
— Spune tu ce vrei?
Olguța se 'ncruntă. Nu mai înțelegea nimic.
— Olguța, nu deschide!—o îndemnă tainic, Monica.
— De ce să nu deschid?
— Deschide Olguța, răsună tare şi grăbită, vocea lui Dănuț.
— Să-mi dai puşca ta.
— Ți-o dau!
— Jură-te.
— Spun pe onoarea mea.
— Spune: jur.
— Deschide, Olguța. Jur pe onoarea mea.
Olguța răsuci cheia, apăsă clanța şi brusc deschizînd, răsări în prag.
— Unde-i puşca?
— Ia-o.

— Olguţa desprinse puşca, nelăsindu-l pe Dănuţ să încalc hotarul.
— Buftea!—il încercă ea, înarmată cu puşca.
— Poţi să-mi spui! Nu mă supăr.
— Atunci nu-ţi mai spun.
— Cum vrei tu.
— Da' tu ce vrei?
— Olguţa... vreau să mă împac.
— Vrei să te 'mpaci?
— Da.
— Spui drept?
— Spun drept.
— Atunci intră.
Dănuţ respiră.
— Monica, şi cu tine vreau să mă împac.
— Ce bine 'mi pare, Dănuţ. Hai să ne sărutăm.
Se sărutară entuziasmaţi: Dănuţ în vînt, din grabă, Monica-l sărută pe nas, din greşală.
— Ce facem?—se 'ntrebă Olguţa.
— Dă-i şi lui, Olguţa, cercă s'o înduplece Monica.
— Tu zici să-i dau?
— Da, Olguţa, de ce să nu-i dai?
— Ce vreţi să-mi daţi?—se nelinişti Dănuţ.
— Da' juri?—interveni Olguţa.
— Da' n'am jurat?
— Pentru puşcă!
— Bine, jur.
— Zi după mine: Mă jur...
— Copii, voi nu dormiţi?—întrebă din capătul antretului doamna Deleanu, pentru a doua oară.
— Monica, spune tu că dormim; pe tine te crede.
— ...Incă nu, tante Alice.
— Noapte bună, Monica. Să ştii că te-aud, Olguţa!
— Mă jur... Hai, Olguţa!—începu Dănuţ în şoaptă.
— Aşteaptă să găsesc! ...să am crampe.
— ...să am crampe...
— Olguţa, asta nu-i jurămînt, asta-i blestem!—se 'nfricoşă Monica.
— Da? Foarte bine. Zi după mine... Ce-am spus?
— Să am crampe...—se strîmbă binevoitor, Dănuţ.
— ...şi să stau în pat toată vacanţa...
— ...şi să stau în pat toată vacanţa...
— ...şi să mă pue doctorul la dietă...
— ...şi să mă pue doctorul la dietă...—se îngrijoră Dănuţ.
— ...fără de dulciuri...
— ...fără de dulciuri...—oftă el amar.
— ...dacă oi spune cuiva...
— ...dacă oi spune cuiva...

— ...ce-are să-mi arate...
— ...ce-are să-mi arate...
— ...Olguţa...
— ...Olguţa...
— Spune Amin.
— Bagă de samă!... Şi-acum, poftim puşca înapoi.
— De ce, Olguţa?
— E puşcă de copil! Mie nu-mi trebue!
— N'o primesc. Am dat-o.
— Atuncea o ţin pentru Monica... Ai s'o pui în patul păpuşelor. Auzi, Monica?

...Albi pelerini ai căilor de lună pe covoare, trei copii desculţi, în lungi cămeşi de noapte—unul cu cozi blonde, doi cu plete brune,—poposiră în jurul unui gavanos cu dulceaţă.

Şi toţi trei mîncau din aceiaşi lingură, subt privirea aceleaşi bunice, din dulceaţa aceloraşi uriaşi,—jos pe covor.

(Va urma)

Ionel Teodoreanu

Printre tomuri brăcuite

Biblia mea englezească şi traducerea Noului Testament

Este un exemplar tipărit la Oxford, în anul 1868. Are slovă măruntă, pagina împărţită în două coloane şi pe marginea fiecărei coloane: cîte-o colonetă cu note foarte scurte şi cu arătarea locurilor paralele. Cartea aceasta îmi este deosebit de dragă şi aproape în fiecare zi trebue să răsfoesc prin ea, schimbîndu-i mereu locul, printre cele tomuri brăcuite din jurul meu. Mi-a dăruit-o Prea Cuviosul meu amic Arhimandritul Iuliu Scriban, mi-a dăruit-o cu mînă bună şi într'un ceas binecuvîntat. Intâiul ei proprietar, cine-o fi fost (amicul meu a primit-o şi el tot în dar) a făcut în ea multe sublinieri, dar a păstrat-o cu îngrijire.

Biblia mea englezească nu are nici un apendice cum au Bibliile cele nouă, nu are adică acel lung adaos de preţioase informaţii (istorice, filologice, geografice, mai ales arheologice) şi de reproduceri fotografice care complectează cartea sfîntă cu o adevărată enciclopedie biblică şi scuteşte pe cetitor de multe şi anevoioase cercetări explicatorii. Textul meu înfăţişează versiunea *autorizată*, dar nu şi *revizuită*.

Acest exemplar de Biblie englezească a fost să aibă asupra hotărîrilor şi asupra muncii mele o deosebită înrîurire.

Acum cinci şi şase ani, am scris şi am risipit, prin diferite publicaţii, peste o duzină de articole în care mă străduiam să fixez atenţia intelectualilor noştri asupra nevoii naţionale de a avea o nouă traducere a Sfintei Scripturi. Mi se părea mie atunci şi tot aşa mi se pare şi azi că la treapta de importanţă politică, atinsă de neamul nostru, este cuviincios şi de dorit să avem şi o versiune romînească, mai bună, a Cuvîntului dumnezeesc. Lucrul acesta, pe care îl spun în stilul meu de fiu al Bisericii creştine ortodoxe, cred că ar putea să-l spună orice ro-

mîn—luminat şi patriot—chiar dacă, din punct de vedere bisericesc, nu are convingerile mele. Intr'adevăr, iată, în Romînia Mare, atîţia cetăţeni care nu vorbesc limba noastră, dar care fiind creştini (catolici, protestanţi, Ruşi pravoslavnici...) au în casele lor Sfînta Scriptură, în limba părintească. Un Sas, un Ungur, un Rus... care-şi cunoaşte Biblia şi o ceteşte zilnic, dorind să înveţe romîneşte, ar dori, în chip firesc, să aibă întâiu o Biblie romînească. Din nefericire, neamul romînesc nu are, până azi o versiune a Sfintelor Scripturi, care să poată să stea—prin claritate şi prin acurateţă literară—alături de actualele versiuni germane, ruse sau maghiare.

Dar ceiace scriam eu acum 5—6 ani s'a pierdut în zarva altor preocupări, altor interese, altor pasiuni, mai neertătoare decît patima pentru Sf. Scriptură. Cel mult, dacă s'or fi găsit cîteva cugete miloase care să mă compătimească:

De! închipue-ţi, săracul, de ...scripturi ne arde nouă!

Cu toate acestea, tot scriind articol după articol şi tot prevestind că ar fi păcat să mai întîrziem cu noua traducere a Bibliei, am izbutit să conving pe cineva să se apuce de lucru. Acesta am fost eu însumi. Cîteva împrejurări şi cîţiva oameni, pe care firul povestei îi va scoate, într'o zi, în vileagul cunoştinţei obşteşti, m'au ajutat—cu schimbul—în această temerară întreprindere. Am primit totul cum a venit. Am mulţumit cînd am fost ajutat şi nu m'am plîns cînd am rămas, singur, în mijlocul drumului. Cînd te apuci să tălmăceşti Sf. Scriptură trebue să fii susţinut de concepţii şi de convingeri din altă lume decît cea pămîntească. Afară de aceasta, un traducător din zilele noastre nu poate să ignoreze istoria înaintaşilor, de pildă amărăciunile Fericitului Ieronim sau tribulaţiile lui Luther. Cine se încumetează să se apropie de Cuvîntul dumnezeesc, cu hotărîrea să-l tălmăcească, trebue să ştie să înţeleagă semnele şi simbolurile cu care Pronia Eternă îl va încerca şi îl va povăţui.

Am pornit să traduc Sf. Scriptură acum patru ani, Septembre 1920. Exemplarul dăruit mie de P. C. Arhimandrit Scriban a fost faptul cel din urmă care a venit să închege o lungă fermentaţie sufletească. Exemplarul acesta are tocmai o mie de pagini. (Notez că Biblia mea engleză, ca toate Bibliile britanice are numai canonul protestant, adică numai cărţile *protocanonice*, nu şi pe cele *deuterocanonice*, precum le au Bibliile ortodoxe şi cele romano-catolice). Numărul de o mie de pagini mi-a făcut o deosebită impresie. O judecată simplistă şi entuziastă m'a ridicat în sus: Va să zică, dacă un tălmaciu romîn ar vrea şi ar putea să jertfească o mie de zile din viaţa lui, adică să migălească şi să traducă *zilnic*, cîte-o pagină din Sf. Scriptură (pe măsura unei pagini din această Biblie engleză) într'o mie de zile

ar izbuti să agonisească, în romîneşte, toată Biblia protocanonică!

Socoteala aceasta mi s'a părut o revelaţie. Darul P. C. Arhimandrit Juliu Scriban cădea ca un bob de mărgăritar într'o cupă plină să se reverse. O mie de pagini, o mie de zile, adică trei ani, fără trei luni—şi traducerea va fi gata!...

Dar de atunci (Septembre 1920) au trecut patru ani, adică aproape o mie cinci sute de zile şi eu n'am ajuns să traduc decit *Noul Testament*, adică—măsurînd cu măsura Bibliei englez—deabia 236 de pagini!... In ziua de 31 August 1924, cu ajutorul lui Dumnezeu, am mîntuit de tradus ultimul capitol din Apocalipsă.

Sint cîţiva intelectuali, sint cîteva persoane eclesiastice care ştiu cum că lucrez la traducerea Sfintei Scripturi. Direct şi indirect, prin scrisoare particulară şi prin ziare am fost întrebat unde am ajuns cu lucrarea mea şi cînd se va tipări ce am lucrat. Acestor binevoitori şi acestor prietini vroesc să le dau cîteva lămuriri.

Am terminat de tradus Noul Testament. Ce calităţi şi ce cusururi o fi avînd această traducere a mea se va vedea în anul viitor 1925, cînd *Fondaţia Principele Carol* va tipări-o şi va răspîndi-o. Eu unul însă ştiu şi trebue s'o spun şi altora că o bună şi definitivă traducere a Sfintei Scripturi este, după experienţa de până acum, totdeauna operă de colaborare.

De obiceiu, unul merge înainte, trage liniile cele mari, samănă pe mile de stihuri sacre sămînţa limbii părinteşti şi îmbracă dumnezeescul ogor într'o recoltă nouă. Dar după el vin cîţiva tovarăşi, neapărat trebuincioşi, care observă şi îndreptează greşelile premergătorului. Traducerea Fericitului Ieronim, ca sa ajungă *Vulgata* de azi, a trecut, în decursul veacurilor, prin multe mîini experte, care au tot îmbunătăţit-o şi au precizat-o. Biblia engleză autorizată este operă de colaborare. 1 Traducerea lui Luther, care, în zilele ei, a fost primăvara şi soarele cel tînăr al limbii şi al literaturii germane s'a dovedit, cu vremea, plină de neajunsuri şi de greşeli. 2

Ceiace eu am tradus, în grele condiţii, timp de patru ani —cu cîte întreruperi! cu cît amestec de tristeţe, de preocupări şi de muncă străină!—însemnează o lucrare imperfectă, pe care viitori colaboratori recunoscuţi (unii poate nici nu s'au născut)

---

1 „Upon Tyndale's and Coverdale's versions was based the splendid new translation made by the Hampton Court Conference (1604-1611). This noble monument of Tudor prose is known as the *Authorised Version*"—*English Literature*... by F. Sefton Delmer, Berlin, ed. VIII, pag. 39.

2 „...la traduction de Luther est regardée aujourd'hui en Allemagne comme insuffisante et fautive; l'Ancien Testament comme incompréhensible pour le fidèle; les epîtres comme obscures; la version comme si pleine de ténèbres, qu'en 1836 quelques consistoires exprimèrent le voeu qu'elle fût revue tout entière"—*Histoire de Luther* par J. M. Audin, ed. VII, vol. II, pag. 378.

vor primi-o şi vor desăvîrşi-o. Cînd această muncă de şlefuire va fi gata şi cînd exactitatea intrinsecă va fi dovedită şi confirmată, atunci (şi numai atunci) traducerea mea va putea să obţină dela înaltele autorităţi bisericeşti binecuvîntare şi recunoaştere oficială. Până atunci, traducerea Noului Testament va apărea într'o ediţie de probă, sau, dacă va fi nevoe, în cîteva ediţii de probă.

* * *

Cei cu experienţă ştiu cît este de greu să traduci în limba ta o carte străină. Este şi mai greu să traduci Sf. Scriptură. Aici aproape fiecare stih ajunge o problemă. Stihul în aparenţă cel mai simplu, cînd deschizi un comentar şi cercetezi cum l-au înţeles comentatorii vezi că samănă cu o rază de lumină care cade—în camera obscură—pe o prizmă de cristal. Ce să mai zicem de stihurile sau de locurile dificile, unde interpretările, opiniile şi discuţiile teologilor fac adevărate cataracte, cu căderi de zecimi de pagini şi cu torente de erudiţie!... In asemenea împrejurări:

Unde vei găsi cuvîntul
Ce exprimă adevărul?

Voi lua ca pildă un verset care a fost şi este divers interpretat şi din care cetitorii mei,—cunoscători şi mai puţin cunoscători—işi vor da sama cit este de dificil să alegi, dintr'un complex de fire asemănătoare şi înodate, firul cel mai potrivit şi mai mulţumitor. Este vorba de *Epistola către Filipeni*, cap. 2, versetul 6, încadrat de versetele 5 şi 7: τοῦτο φρονεῖτε ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος...

Sau, în cuvintele *Vulgatei: Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui, cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus...*

Stihurile 5 şi 7 nu prezintă nici o greutate de înţelegere şi sînt aproape la fel fluente în toate traducerile. Stihul 6, însă (qui, cum in forma Dei esset non rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo) a dat foarte mult de lucru traducătorilor şi comentatorilor. Iată cum l-au înţeles şi l-au tradus cîţiva dintre ei:

1) Biblia mea englezească *(the Authorised Version):* Let this mind be in you, which was also in Christ Jesus: who being in the form of God, thought it not robbery to be equal with God: but made himself of no reputation, and took upon him the form of a servant, and was made in the likeness of men...

2) Luther: Ein jeglicher sei gesinnet, wie Jesus Christu auch war, welcher, ob er wohl in göttlicher Gestalt war, hie er's nicht für einen Raub, Gott gleich sein, sondern äusser sich selbst und nahm Knechtsgestalt an, ward gleich wie ei andrer Mensch...

3) Osterwald: Ayez les mêmes sentiments que Jésus-Chris a eus; lequel, étant en forme de Dieu, n'a point regardé comm une usurpation d'être égal à Dieu; mais il s'est anéanti lu même en prenant la forme de serviteur et se rendant semblab aux hommes...

4) Biblia englezească revizuită *(the Revised Version)*: Hav this mind in you, which was also in Christ Jesus: who bein in the form of God, counted it not a prize to be on an equality with God, but emptied himself, taking the form of a servant, being made in the likeness of men...

5) Carl Weizsäcker (*Textbibel des Alten und Neuen Testaments* – de Kautzsch și Weizsäcker): Die Gesinnung sei bei euc wie bei Christus Iesus, der da war in Gottesgestalt, aber da Gottgleichsein nicht wie einen Raub ansah, sondern sich selbs entäusserte, indem er Knechtsgestalt annahm, in Menschenbild auftrat...

6) Crampon (traducător romano-catolic): Ayez en vous les mêmes sentiments dont était animé le Christ Jésus: bien qu'i fût dans la condition de Dieu, il n'a pas retenu avidement son égalité avec Dieu; mais il s'est anéanti lui-même, en prenant la condition d'esclave, en se rendant semblable aux hommes...

7) James Moffatt *(The new Testament)* teolog quasiraționalist: Treat one another with the same spirit as you experience in Christ Jesus. Though he was divine by nature, he did not snatch at equality with God but emptied himself by taking the nature of a servant; born in human guise...

8) Iohannes Weiss, Wilhelm Bousset și alți opt colaboratori. *(Die Schriften des Neuen Testaments)*: Solche Gesinnung pflegt unter euch, wie Ihr sie in Christus Iesus seht. Obwohl er nämlich in göttlicher Gestalt war, dachte er doch nicht daran, die Gottgleichheit als einen Raub an sich zu reissen, sondern entäusserte sich selbst und nahm Knechtsgestalt an, ward den Menschen gleich...

9) Alexandre Westphal *(Les Apôtres)* teolog protestant: Ayez les sentiments qui animaient Jésus-Christ: Bien qu'il fût dans la condition de Dieu, il n'a pas cherché à dérober pour lui l'égalité avec Dieu, mais, au contraire, il s'est dépouillé lui même, a pris la condition de serviteur, s'est fait semblable aux hommes...

10) *Il nuovo Testamento* (operă protestantă, editată de Societatea „Fides et Amor"): Abbiate in voi lo stesso sentimento che Cristo Gesu ha avuto; egli che, esistendo in forma di Dio, non reputo questa sua uguaglianza con Dio esser cosa da ritenere con avidita, ma annichili se stesso, assumendo forma di schiavo e divenendo simile agli uomini...

11) Biblia romînească (tip. la Petersburg, 1819, după Biblia lui Klein): Că aceasta să se înțeleagă întru voi, carea și întru Hristos Iisus: carele în chipul lui Dumnezeu fiind nu răpire s'au socotit pre sine a fi el întocmai cu Dumnezeu: ci s'au micșorat pre sine chipul robului luînd, întru asemănarea omenească făcîndu-să...

12) Biblia dela Buzău (1856): Că aceasta să se înțeleagă întru voi, care și întru Hristos Iisus; care în chipul lui Dumnezeu fiind, nu răpire a socotit a fi el întocmai cu Dumnezeu; ci s'au deșertat pre sine, chip de rob luînd, întru asemănarea oamenilor făcîndu-se...

Actuala noastră versiune oficială este întocmai așa ca în Biblia dela Buzău. Cetitorul pregătit și răbdător își va da sam că în aceste douăsprezece versiuni se prevăd trei tipuri de interpretare:

a) Un tip care calchiază originalul grec, fără să-l aprofundeze, și traduce versetul 6, în divorț cu versetele 5 și 7: „Iisus Christos.. n'a socotit răpire egalitatea sa cu Dumnezeu" (1, 2, 3, 4, 11 și 12).

b) Al doilea tip, care insinuiază inegalitatea lui Iisus Christos cu Dumnezeu: „Iisus Christos... n'a căutat să zmulgă pentru sine egalitatea cu Dumnezeu" (7, 8, 9).

c) Al treilea tip, care se împacă foarte bine și cu textul și cu credința noastră în perfecta dumnezeire a Mîntuitorului: „Iisus Christos... n'a ținut ca la o pradă la egalitatea sa cu Dumnezeu (5, 6, 10). Astfel, înțelesul întreg este acesta: Aveți în voi simțirea (de smerenie) care era în Iisus Christos, cel ce, fiind în chipul lui Dumnezeu n'a ținut ca la o pradă la egalitatea sa cu Dumnezeu, ci s'a deșertat pe sine, a luat chip de rob și s'a făcut oamenilor asemenea. 1

* * *

Pornind să traduc Biblia, am început cu *Noul Testament*, adică cu Sfintele Evanghelii, care sînt cununa Sfintei Scripturi. Mai toți traducătorii vechi și noi au făcut tot așa. Bătrînii noștri tălmăcitori, cînd au început să facă loc, în biserică, limbii romînești, au tălmăcit întîiu *Evangheliarul, Apostolul* și *Psaltirea*. Noul Testament, care înfățișează cam a cincea parte din Biblia ortodoxă, este partea cea mai căutată și mai scumpă și pentru biserică și pentru creștinul evlavios. Urmînd calea înaintașilor mei—a bunilor călugări cărturari, a vlădicilor stihuitori și inte-

1 Același fel de a înțelege și de a traduce îl găsesc și în Biblia Americană revizuită (Standard Edition) care îmi cade în mînă, în ultimul moment: „...*who existing in the form of God counted not the being on an equality with God a thing to be grasped*"...

meetori de tipografii, a boerilor învățați—s'ar cuveni acum s
încep să tălmăcesc Psaltirea, care se cetește, în rînduiala slujb
lor, tot atît de mult cași Sf. Evanghelie. Deocamdată, însă, tr
bue să aștept.

Aștept să văd tipărită acea ediție de probă a Noului Te
tament și primirea de care va avea parte. O astfel de preocu
pare mi-a fost până acum complect străină și îmi va fi deapuru
orideciteori voi da in vileag vre-o lucrare personală. Cînd trim
în lume o carte de literatură n'am nici o grijă și nu mă într
nimic. Toată grija, nesiguranța, bucuria și plăcerea au fost a
tunci cînd am scris-o. Cu totul altfel este azi, cînd aștept să vă
ieșind de subt tipar traducerea Noului Testament. Aici este locu
să-mi aduc aminte ceiace scrie Sf. Pavel în *Epistola către Ga
lateni*:

„Pe urmă, după patrusprezece ani, m'am suit iarăși la Ie
rusalim... și am arătat Evanghelia pe care o propovăduesc într
neamuri, anume deosebi celor cu vază, ca nu cumva să aler
sau să fi alergat în deșert" (Galateni 2, 1—2).

Sf. Scriptură este, în primul loc proprietatea Bisericii. Cin
începe în sînul unei biserici să facă o nouă traducere a Sfinte
Scripturi trebue să se simtă și să rămîe în raporturi cuviincioas
și legiuite cu cîrmuitorii canonici. Munca mea viitoare atîrnă d
cîteva condiții, despre care voi vorbi pe larg, mai tîrziu. Dar a
tîrnă în bună parte și de ospitalitatea sufletească pe care vo
găsi-o—cu traducerea mea—în competința și în judecata șefilor
mei bisericești și a fraților mei întru Christos.

In așteptarea aprobării Sf. Sinod—oricît de tîrziu va fi să
vie—iertat să-mi fie să mă odihnesc și să mă mîngîi, cu cuvin-
tele Jupanului Hirjiln Lucaci (Lucas Hirscher), județul Brașovu-
lui și a tot ținutul Bîrsei, din *Preadislovia*, la *Cartea cu învăță-
tură* a Diaconului Coresi:

„Dereptu aceaia eu... foarte cu inimă fierbinte și cu jale a-
prinsă, de multu jeluia la această luminată carte... C'amu fostu
cugetatu și aceasta, ca să fie mai lesne și mai iușoru a ceti și
a înțeleage pentru oamenii ceia proștii... Mai vîrtosu celora ce
voru ceti cu grijă și cu socotință"...

G. Galaction.

Pittsburg

În țara oțelului

Marele Washington n'a fost negustor. Nici vreme n'a avut să se țină de afaceri. Dar în „jurnalul" său se găsesc multe însemnări prețioase asupra locurilor cercetate de ochii lui pătrunzători. „Iată un loc admirabil pentru o uzină" a spus el, contemplînd de pe-o colină, banda de pămînt cuprinsă între cele două ape: *Monogahela* și *Allegheny*, care se unesc formînd fluviul *Ohio*.

La încrucișarea celor trei drumuri de apă, la poalele munților feruginoși, pe un pămînt îmbibat de păcură, între pături de cărbune ce es la suprafață, răsare, pe locul micului fort construit împotriva Peilor-Roșii, un *oraș-ciupercă*, ce crește uimitor, ajungînd în cursul unui veac cea mai vastă și mai monstruoasă uzină metalurgică din lume,—uriașa cetate mondială a ferului, capitala regatului lui *Carnegie*, atotputernicul suveran al trustului oțelului.

Fără să debarc, de pe puntea vaporului care plutea încet pe cele trei ape cu unde negre, strălucitoare de pete de petrol, am privit o zi întreagă de-oparte și de alta malurile, pe care se înălțau munții de mineraiuri roșii, uriașe cazane-rezervoare de naft, furnale gigantice ca niște turnuri fumegînde, case-căzărmi negre de fum, monumente babiloniene ca niște imense pușcării de muncă forțată.

O săptămînă încheiată am colindat stradele triste și negre, pavate cu resturi feruginoase, trecînd printre ziduri ciclopeene lucrate în cărămidă aparentă afumată, acoperită de praful de căr-

bune, care se cerne peste tot ca o ninsoare fină. M'am pi
în labirintul uzinelor cu maşini monstruoase, printre roţi, ca
manivele, angrenaje şi transmisii care toate se mişcă, se învi
ameţitor într'o veşnică agitare.

In haosul de sgomote metalice, stridente, se ame
vijîituri de aburi, mugete asurzitoare ca în răscoala unei
furtunoase; iar la intervale, cîte-o detunătură groaznică cl
pămîntul de subt picioare şi-ţi sparge craniul ca într'un inf
bombardament de artilerie. Nu se poate auzi nici o vorbă;
se înţeleg prin semne.

Intr'o atmosferă otrăvitoare, înăbuşit ca într'o etuvă,
veşti năucit la blocurile de fer roşu arzînd în pară, la to
tele de metal lichid curgînd în valuri arzătoare, la ploaia
scîntei şi la flacările furioase, albe, orbitoare ce scapă sbuc
din gurile lacomelor furnale. Lucrătorii poartă ochelari şi m
metalice.

Surd, orb şi ameţit ieşi la lumină din iadul focului ş
ferului topit. Cauţi cu sete aer curat şi tragi adînc, până
fundul plămînilor, funinginea fină care pluteşte pretutindene
miros acru de forjă, cărbune şi gudron.

Afară, printre munţii de coks, cenuşă, mineraluri, vago
de cîte patruzeci de tone sînt răsturnate cu fundul în sus şi
lite în cîteva secunde. Locomotive nouă se leagănă în aer ridic
de macărăli puternice pentru a fi muiate dintr'o dată în băi
văpsea. Poduri metalice gata, prinse în nituri, înşirate pe
luri, se vînd cu metrul şi se transportă în toate părţile lu
demontate şi îmbarcate pe vase plutitoare.

Lucrul nu încetează nici o clipă; focul se întreţine veş
echipele de noapte înlocuesc pe cele de zi. Spre seară, la
schimbului, pe stradele negre şi infecte furnică mii de oameni
toate neamurile, cu hainele murdare, cu chipurile palide, st
de muncă, se răspîndesc în părţile mărginaşe prin cartierele
lucrători.

Acolo, seara, în *Homestead*, mizerabilul *Ghetto* al Pittsb
gului, am intîlnit grupuri de emigranţi, Ardeleni de-ai noştri,
torcîndu-se dela munca din fabrici. Cu sefertaşele de metal
mîni, cu surtucele prăfuite aruncate pe-un umăr, călcau gre
tăcuţi, întunecaţi. Pe figurile lor obosite se cunoşteau dung
şiroaelor de sudoare, prelinse prin praful de cărbune dep
pe obrajii pămîntii, subţi de munca silnică în uzină aşa
împotriva instinctelor fireşti ale omului crescut în sînul larg
naturii.

Mirajul dolarilor... setea de pămînt... i-au scos din va
satului şi i-au trecut peste ocean aruncîndu-i în iadul metalurg
Veşnic cu gîndul de întors în ţară, cu dorul de-acasă, cîţi
vor rămînea, pentru totdeauna poate, desrădăcinaţi, departe
malurile verzi ale Mureşului, de pădurile lor de fagi din vă
Oltului.

In cartierul şcoalelor lui Carnegie

In vastele ateliere *Westinghouse Electrical*, în cercul unui dinam colosal, un inginer mărunţel, suit pe-o bobină, ne da explicaţii într'o curată franţuzească.

Vioiu, cu părul negru buclat, cu ochii negri surîzători, simpaticul inginer îmi fu vecin de masă la gustarea dată de direcţia fabricii.

— Aţi făcut studii în Franţa?

— Nu, răspunse zîmbind, eu sînt belgian din Gand. De cîţiva ani sînt pe aci. Nici nu m'am americanizat complect.

— Sînt mulţi ingineri veniţi din Europa?

— Cea mai mare parte dintre specialişti sînt străini. Ştiţi, Americanii sînt oameni practici. Cînd trebue să facă o fabrică, vin în Europa, cercetează marile centre industriale, cumpără de-a gata maşinile şi aleg specialiştii necesari. Fabrica, imitată întocmai, e făcută de zece ori mai mare. Dacă era utilată pentru o mie de lucrători ei o fac pentru zece mii. Capitaluri şi materii prime au din belşug. Ei nu rezolvă marile probleme ştiinţifice, nu inventează, dar aplică, perfecţionează şi asimilează foarte repede. Pîndesc examenele facultăţilor din Europa şi dau o goană teribilă ca să pună mîna pe cei mai buni profesori, savanţi şi conducători tehnici pentru şcoalele lor superioare. Cu toată naivitatea şi orgoliul ce întîlneşti la fiecare pas, trebue să recunoşti cu admiraţie că un alt spirit stăpîneşte acest vast cîmp de lucru al lumii nouă.

Inginerul Jean Lorand, stabilit de opt ani în America, venit ca profesor de desen industrial la şcoala tehnică a lui Carnegie, deşi nu era complect americanizat, cunoştea foarte bine toate secretele marilor întreprinderi americane.

Insoţit de el, am vizitat aşezămintele de cultură întemeiate de Carnegie, cu milioane de dolari aruncate cu dărnicie şi folos.

O serie de edificii monumentale în stilul renaşterei italiene, ocupă un cartier întreg din oraş: muzeu, săli de muzică, de pictură, de sculptură, bibliotecă, şcoli tehnice; toate întreţinute prin rente anuale asigurate de către generosul Rege al oţelului căruia i se spune cu admiraţie şi simpatie: *micul patron*.

Intrarea liberă peste tot. Pe poarta principală e scris cu litere mari: *„Free to the People"*.

Secţia istorică a muzeului e ridicolă în comparaţie cu vechile muzee europene. Un început numai de religie a trecutului: fragmente de amintiri istorice, fără însemnătate, ţinute cu sfinţenie în vitrine bogat lucrate, de-alungul pereţilor de marmură verde şi roşă. Peste tot o risipă de bronz şi aur.

Preţioase colecţii de istorie naturală, numeroase fosile şi celebrul *diplodocus*. Scheletul giganticei dihănii ocupă o sală specială.

Biblioteca foarte bogată, c'o organizaţie practică, americană.

In mijlocul unei vaste și luminoase săli, un birou cu ingenioase instalații mecanice, tuburi pneumatice și butoane electrice. Elevatoare, vagonete pe șine transportă cărțile automatic. Admirabile săli de cetire pentru femei, copii și orbi—după metoda Braille.

Vizităm cu de-amănuntul marele institut tehnic, în care invață cîteva mii de tineri. Săli spațioase, laboratorii, ateliere, mașini, proecții luminoase. Ai mai mult impresia că ești într'o fabrică decît într'o școală. Aceiași metodă pentru toate ramurile de învățămînt: cursurile teoretice însoțite de aplicații practice. In unele ateliere am văzut studenții lucrînd manual fierul și lemnul, la banc, la strung și la minghinea, ca simplii lucrători.

— Școala americană, ne spune inginerul, e o imensă uzină. Se învață mai puțină carte, dar se face mai multă practică. La noi se îmbină mai bine teoria cu practica. E un învățămînt mai realist. Sistemul european pentru noi e prea rigid. Nu avem acele bariere de examene, diplome și titluri. Care are stofă de conducător răzbește aci la sigur. Nici Morgan, nici Carnegie nu sînt universitari.

In sala luminoasă de desemn industrial, unde zbîrnie vre-o zece ventilatoare electrice, o sută de băeți în cămăși, cu brațele goale, cu mînecile suflecate, lucrează aplecați pe planșete. E o bogată expoziție de mușchi. Băeți voioși, zdraveni, cu obrajii rumeni, cu priviri senine și îndrăznețe. Nu vezi nicăeri figuri stoarse, priviri obosite de tineri cărturari premianți.

— Atmosfera și nivelul școalei americane, ne explică inginerul, sînt desigur mai scăzute decît în Europa. Aci nu se face știință pentru știință și artă pentru artă. Nu există nici măcar minister de instrucție, dar desigur că școala americană, practică și utilitară, dă o pregătire mai largă la un număr de oameni cu mult mai mare ca în Europa. Desigur aci găsești mai rar dorința nobilă a științei și mai pe toți setea de îmbogățire, îi face să se instruiască. Dar ce încredere, ce entuziasm au acești elevi! Ei nu știu ce-i șovăirea, și timiditatea. In locul reflexiei și fineței, au îndrăzneala, inițiativa și vioiciunea.

In țările din Europa se privesc cu oarecare dispreț oamenii tehnici ridicați de jos, fără școli superioare. In America dimpotrivă sînt căutați și încurajați. Foarte multe invenții și perfecționări în mașinism sînt făcute de simplii lucrători. La fiecare fabrică există cîte un *registru de idei*, în care orice umil lucrător are drept să-și scrie părerea asupra mașinei la care lucrează zilnic. In unele fabrici sînt spirite inventive care nu fac altceva decît să experimenteze—bine înțeles că patronii se îmbogățesc și nu inventatorii.

Mai în toate țările din Europa rutina, tradiția și chiar erarhia paralizează sforțările. Alt spirit stăpînește lumea nouă. Pe lîngă multe cauze economice și sociale, poate activitatea, energia și atmosfera excitantă a Americei se datorește și aerului de ai

sec și încărcat cu o cantitate de fluid electric într'o proporție cu mult mai mare decît în vechiul continent.

Privind din Paradis în Infern

O colină înaltă, transformată într'un bogat parc englez, domină întreg orașul. Dela piciorul colinei, cît poți cuprinde cu vederea până în zare, se întinde, măreață și oribilă, vasta regiune metalurgică. Am ajuns sus spre seară. Nu se vedea soarele ascuns în atmosfera aburilor de sulf; urmăream numai scăpătarea lui, după gradația de culori luminoase, care aprindeau perdelele de fum roșu la ora aceia a asfințitului.

Lumina înecată, vaporoasă, schimba treptat conturul fondului, pierdut în depărtarea ștearsă. Și în pînza rară de neguri, fină ca o muselină, care se întindea plutind între pămînt și cer, coșurile monumentale înșirate pe malurile apei, apăreau difuz în zare, ca niște gigantice colonade, antice obeliscuri înălțate pe țărmul jos al Nilului într'un peisagiu egiptean. Sus în parc, alei largi, întretăiate armonic, acoperite cu nisip roșu, umbrite de brazi și tei mirositori, despart parchete geometrice de gazon fraged și ferigă umedă; constelații de flori variate, garduri vii, arbuști rotunzi, tăiați cu atîta artă că par crescuți așa dela natură. In boschete de crisanteme uriașe sînt așezate bănci de piatră, basenuri cu apă clară, fîntîni monumentale. O balustradă de marmură sculptată protejă terasa, făcută anume ca să deschidă vederii întinderea orașului, de jos dela piciorul colinei, până departe la orizont. Aci sus în parcul acesta plin de farmec și de parfumul unei vechi grădini regale, se ridică seara prinții Yankei, potentații suverani ai finanței și industriei mondiale, pentru a gusta o oră de liniște în bogăția și majestatea naturii acestui paradis pămîntesc, pe cînd jos, la picioarele lor, continuă fără încetare munca istovitoare în atmosfera sulfuroasă a iadului metalurgic.

In parc, peste tot locul, un lux sportiv. Printre paviloanele de piatră și lemn lucrate în stil rustic, îmbrăcate în ghirlande de glicină și trandafiri japonezi, se întind peluze și terenuri pentru jocuri de tenis, polo și golf.

In clădirea centrală a clubului cu eșirea pe terasă, sînt săli de biliard, de muzică, de lectură și de gimnastică. Pentru înotat un imens bazin de faianță albastră, cu scări de marmură albă, împrejmuit cu felurite plante meridionale.

La ora la care am sosit erau puțini bărbați. Multe doamne și domnișoare în costum de sport. Unele foarte decoltate, cu brațele goale; altele și cu picioarele goale, numai în sandale, fără ciorapi. Umbreluțe, evantalii și voaluri nu se vedeau deloc.

Ne așezarăm la o masă lîngă intrare, de unde puteam observa lumea care venea pe terasă.

In fața noastră o bătrînică uscată c'o bonetă de dantelă

albă, învelită într'un şal de caşmir, prins la piept c'o agrafă mare, bătută în diamante, sta îngropată într'un jilţ monumental şi citea un jurnal american, dintre cele de douăsprezece pagini-foaia cît un cerşaf şi litera cît puricele. Lingă ea se aşeză c'un aer obosit un domn înalt, robust, cu faţa roşă, cu părul sur. Se răsturnă de-odată într'un scaun cu leagăn, şi ridicîndu-şi picioarele mari cu nişte ghete groase ca bocancii cazoni, începe să se balanseze ţinînd capul dat pe spate, cu ochii pe jumătate închişi cătînd în vid.

— E arhimilionarul F.., îmi şopti Lorand, e mîna dreaptă a lui Carnegie. Mama lui, bătrîna din faţă, vine aci în fiecare seară şi îl aşteaptă, la ora repausului.

La intrare apăru o familie numeroasă; tata durduliu şi zîmbitor, mama înaltă şi uscată, trei fete şi doi băeţi. Toată dinastia cu părul roşu aprins.

— E tot unul dintre proaspeţii milionari făcuţi de Carnegie.

— Se vede că are fabrică de milionari, Carnegie?

— Da, precum vechii suverani din Europa aveau înainte fabrici de nobili. Şi Lorand începu să-şi dezvolte teoria lui asupra regilor americani. Suveranii, care au mai rămas în Europa, trăind numai din tradiţii sînt mai slabi şi mai săraci decît regii americani, care de fapt sînt guvernatorii muncii omeneşti. Ei sînt generalii care comandă în luptele economice mondiale. Mai mult chiar, regalitatea americană are prerogativele monarhiei absolute, puteri necunoscute şi uneori nelimitate, subordonînd adesea puterile publice şi chiar interesele naţionale. În Europa e sfîrşită demult lupta împotriva regalităţii, în America abia a început lupta pentru un regim constituţional, care să limiteze puterile acestor regi. Cînd ei au puterea, stăpînind soarta a milioane de oameni, importanţa, responsabilitatea, riscurile, reprezentanţi în toate părţile lumii, e natural să aibă orgoliul vechilor monarhi şi să-şi formeze curţi mai strălucite decît ale regilor din Europa. Carnegie dupăce a dat sume fabuloase pentru cultura poporului, ca să arăte că are o nobilă misiune mondială, a înhămat la curtea lui pe cei mai mari savanţi ai universităţilor americane, ca să facă în toată lumea propaganda „Fundaţiei Carnegie pentru pacea universală".

— Dar în definitiv, întreb eu, care i-au fost calităţile excepţionale, izvorul succesului acestui om?

— Carnegie a dovedit că e un mare spirit organizator şi un subtil psiholog, adînc cunoscător al sufletului omenesc—caşi un mare general, care ştie să aleagă, din masa pe care o conduce, cadrele necesare pentru a face continuu cuceriri nouă. El a ştiut să exploateze, mai bine ca alţii, sursele de muncă omenească, excitînd mereu setea de îmbogăţire a celor capabili, de care atîrna succesul întreprinderii.

A plecat dela constatarea că marfa cea mai rară e *capacitatea*. Deaceia de cîteori o găsea, o plătea oricît de mult. El a introdus sistemul de a interesa la beneficii şi a lua în fiecare an ca asociaţi pe unii dintre funcţionarii capabili, care dovedeau calităţi deosebite. E natural să fie trup şi suflet cu întreprinderea la care lucrează acei ce au posibilitatea să devină milionari. Şi în adevăr, în fiecare an produce cîte-o recoltă de milionari grădina lui Carnegie. În fiecare an se face cîte-o infuzie de sînge nou, care întinereşte întreprinderea. Astfel se întreţine vitalitatea organismului creat de Carnegie. Cu mare abilitate a combinat el o *scară mobilă*, după care nu plăteşte salarii fixe. Plata de lucru creşte şi scade în acelaşi timp cu profitul patronului.

Se povesteşte cazul unui oarecare căpitan John, care a refuzat să intre ca asociat, declarînd că se mulţumeşte să-i mărească leafa. Carnegie i-a fixat o leafă egală cu a Preşedintelui Republicei Statelor-Unite.

Înoptase cînd am eşit din nou pe terasă. Rezemat de balustrada de marmură, privesc încă odată în jos.

Ochiul nedeprins cată chinuitor să pătrundă în masa de întuneric. Conturul clădirilor nu se desprinde din negrul nopţii; apar numai umbre uriaşe plutind nedesluşit în forme fantastice. Lanţuri de becuri scînteiază înşirate de-alungul cheurilor, aşternînd dîre luminoase pe luciul tremurător al apei negre ca păcura.

În fund, pe cerul roşu, ca într'un incendiu îndepărtat, joacă pîlpîind limbile flacărilor, care se înalţă la orizont şi lîng marginile norilor coloraţi de reflexul furnalelor aprinse.

Un zgomot surd, un huruit continuu se ridică de jos. Dela distanţă nu se văd oamenii lucrînd; bănueşti numai munca minusculelor insecte mişcînd monstruoasele maşini acolo jos, în mijlocul torentelor de pucioasă, în lava fierului topit, în valurile de catran ca într'un foc al gheenei.

Din cînd în cînd şerpi de foc tae cu repeginne întunericul nopţii: sînt trenurile cu fontă roşă în fuziune, ce trec cu vitesă nebună, lăsînd în urmă din stropii căzuţi o ploae de stele colorate ca un foc bizar de artificii.

Pănăla miezul nopţii am rămas contemplînd dela înălţime tabloul acesta grandios şi groaznic, ca o scenă fantastică dintr'o satanică feerie.

Jos, la picioarele noastre, lucrul nu încetase, căci focul nu se stinge niciodată în ţara oţelului.

Jean Bart

Spital

In sălile dela spitale,
Eu simt cum umblă nebunie
Prin trupurile-orizontale,
Ce tot așteaptă veșnicie.

Tavanul alb și geamuri mate
Se 'nvîrt deodată, albe, sus
In fiecare pat, crispate,
Stau fețe slabe de Isus.

Bolnavii 's singuri ei cu ei.
In fiecare lumea lui
Se-așează toată 'n ochii grei
Și el n'o spune nimănui.

E-atît de-aproape veșnicia
Incît tăcerea ei străbate
Cum ar străbate vijelia
Prin coridoarele curate.

Viața toată-i în surdină,
Bolnavii 's obosiți de viață.
Ceva, va trebui să vină:
Așteaptă de-astăzi dimineață.

Pun termometrele să vadă
De mai trăesc sau au murit.
Și noaptea 'ncepe iar să cadă,
Și încă tot nu s'a sfîrșit.

Privesc la lămpile aprinse
Și-i doare capul de lumină;
Figurile li's tot mai stinse
Și-un val a început să vină.

Cu el e singur fiecare
Și numără încet în gînd
Bătăile prelungi și rare
A unui ornic, numărînd.

Și noaptea e așa de lungă;
Pe coridor un pas s'adună
Că nu mai poate să ajungă
Prin liniștea ce tot răsună.

In trupurile paralele
La fel s'aude-acelaș pas
Ce sună încă-odată 'n ele.

...Departe, bate-un sfert de ceas...

Și parcă cineva îi cheamă
De tot ascultă-așa mereu,
Și fiecăruia i-i teamă
De cineva... de Dumnezeu.

In noaptea ce nu mai sfîrșește,
Veghează toți, așa, gîndind,
De parcă cineva 'i pîndește
Ca să-i surprindă adormind.

Demostene Botez

Unanimismul lui Jules Romains

„...Mon enfance parisienne m'a laissé le besoin de ces foules travaillées par la lumière, où l'usure de l'âme se répare si vite".
J. Romains : „Lucienne"

Viața modernă, cu aspectele-i variate dar obositor de provizorii, s'a manifestat capricioasă și pe teren artistic. In țările cu producție intelectuală mare, numărul modelor sau, dacă dorim, al școlilor literare a devenit o cifră greu de determinat. Patruzeci și șapte! a numărat cineva numai în Franța și numai în cei treizeci de ani din urmă. Incurajate de o societate unde „noutatea a devenit un criteriu după care se măsoară valorile" unde, „mai mult, noutatea însăși a devenit o valoare",[1] școlile literare dispar tot așa de repede cum și răsar. Repede cași realitățile—adesea himerele—a căror expresie artistică erau.

Ne întrebăm acum dacă unanimismul, al cărui inițiator este Jules Romains, e și el o modă efemeră? Sau este expresia literară a unei realități morale și sociale a secolului nostru? Sau, cu alte cuvinte: găsit-a sufletul secolului XX în realizarea literară a credinței unanimiste expresia estetică necesară a unei tendințe caracteristice a sa? Și care e această tendință? Răspunzînd mai întâiu la această din urmă problemă, vom arăta izvorul de inspirație al lui Jules Romains. Iar, încercînd să lămurim procedeele sale artistice, vom răspunde la întâia întrebare.

Mașina cu vapori, dimpreună cu surorile sale mai tinere, comprimînd distanțele a făcut posibilă formarea și marilor

1 M. Ralea, L'Idée de Révolution, p. 394 sqq.

aglomerații umane. Diviziunea muncii a putut fi dusă aici la extrem, iar interdependența membrilor grupurilor a crescut. Și cu ea a crescut și coheziunea grupului. Tendința spre mari aglomerații, iată o directivă caracteristică a vremii noastre.

In interiorul acestor mari aglomerații umane, conștiința colectivă ia forme mult mai numeroase, mai variate, mai intensive, decît în grupările mici sau în grupările împrăștiate pe întinderi relativ mari. Același individ sau grup e polarizat social în mod continuu, în feluri multiple, cu intensitate variată. Pentru a avea un obiect relativ constant, fix, și deci mai ușor de studiat științificește, sociologia studiază viața colectivă în reziduurile ei: instituții, religie, legi, etc.. Dar, alături de aceste forme de viață colectivă prezentînd un oarecare caracter de fixitate, conștiința colectivă trăește în pulzații de natură mult mai mobilă, mai obscură căci mai profundă, mai efemeră totodată. Interferențe mentale continue au loc între indivizii aceluiași grup, dela individ la grup, dela grup la grup. Aceste interferențe mentale constituesc fondul vieții colective care naște și moare în gara unui oraș mare, în stradă, la teatru, în biserici, în metro, (Poème du métropolitain) și... „tout le long du trottoir". In orașele mari mai mult decît aiurea. „Sufletul" orașelor mari, și'n general conștiința colectivă a grupurilor este sinteza acestor fenomene sociale provizorii, în continuă oscilație, mai mult întrezărite decît „văzute". Raportul dintre aceste nebuloase fenomene de conștiință colectivă și faptele sociale pe care le studiază sociologia lui Durkheim, este același care există între ceiace Bergson a numit „datele imediate ale conștiinței" și procesele sufletești care formează obiectul de studiu al psihologiei propriu zise. O intuiție largă și viguroasă era singură în stare să prindă aceste diafane fenomene colective. Trăite de toată lumea, dar „nevăzute" de nimenea până la el, Jules Romains a fost descoperitorul lor. Viziunea unanimistă este percepțiunea directă a acestui dinamism social constant. Exaltarea mistică și lirică a acestei forme de conștiință—element în care se scaldă conștiințele individuale și care le depășește—este ceiace se chiamă unanimism: „Alors le groupe des femmes exista, avec cette âme confuse et bondissante qu'ont les foules des églises...; comme elles, il peina une minute pour incarner certains rêves de homme: *l'être qui se sent tout, et la vie qui ne finit pas*"[1] Programul de viață al lui Romains este elaborarea artistică a materialului furnizat de această viziune nouă.

Dar, poate ar fi exagerat să zicem că Jules Romains n'a avut predecesori. Romanul și poezia secolului trecut au arătat adeseaori interes vieții grupurilor omenești. Zola și Verhaeren au avut incontestabil influență asupra lui Romains. In volumul

1 „Mort de quelqu'un" – Sublinierile sînt ale noastre.

de poezii *La vie unanime* găsim ecouri din *Villes Tentaculaires* şi lui Verhaeren. Insă intuiţia vieţii colective la Zola şi la Verhaeren e mai mult anatomică—dacă ni se ingădue expresia. Zola şi Verhaeren privesc grupurile umane din afară, ca date. Pecind Jules Romains ne suggerează o viziune dinamică, genetică a grupului. Romains se plasează in „interiorul" grupului. Asistăm astfel la naşterea conştiinţei grupului, la oscilările ei, la creşterea, la moartea ei. Nimic mai suggestiv în acest senz ca titlul unui volum de poeme al său: *Un Être en marche*. Uneori plimbă un grup printre alte grupuri, notind modificările mentale pe care le-a suferit grupul in mişcare in contactul cu celelalte grupuri (Pensionatul de fete la plimbare).

In romanul *Mort de Quelqu'un* asistăm la răsunetul „social" pe care-l are moartea mecanicului Jacques Godard, care „exista cu moderaţie prin sine insuşi; şi exista abia, prin ceilalţi". Moartea lui Godard incheagă numeroşii locatari, din casa din Ménilmontant, in grup: „Casa era cu totul schimbată. Incă în ajun abia exista. Familiile se izolau şi blamau proprietarul care a făcut păreţi prea subţiri".[1] Iar scara casei inainte de moartea lui Godard nu era decît „o spirală de aer rece de unde se urca un zvon vag de scoică marină". Iar după moarte: „casa fierbea. Din corpul lui Godard s'a eliberat, cu cel din urmă oftat, o forţă de care casa avea nevoe"... „Apartamentele palpitau unul către altul din cauza mortului. Şi totul se amesteca în spaţiul scării".

Iar, la vestea morţii lui Godard, in satul lui din Auvergne: „Satul nu mai era numai cîteva granulaţii albe, ici şi colo, pe pămîntul plin de vegetaţie. El se lega in zale elastice, se aranja intr'o plasă fragilă pe care o făceau să tremure clopotele de amiazi"... Şi acum, admirabila scenă cînd pleacă bătrînul Godard la Paris, la inmormîntarea fiului său. Dupăce moşul a făcut o bucată de drum pe jos, se urcă in diligenţa poştei, care-l va duce la gara cea mai apropiată: „Moşneagul nu indrăzni la inceput să se aşeze in tihnă, să-şi întindă picioarele, să-şi razeme spatele contra păretelui diligenţei. Era cel din urmă venit. Şi-aştepta să se obişnuiască grupul cu prezenţa sa. Toţi călătorii il fixară cîteva clipe; simţea forţele lor incrucişindu-se în el, intocmai ca acele unui tricotaj. Incetul cu încetul dreptul moşneagului de a fi acolo creştea. Timpul se strecurase între corpul său şi celelalte corpuri, formînd un clei. Moşneagul îndrăzni să se tragă puţin înapoi şi să se razeme. Intr'adevăr, acum intra în grup, nu mai era numai aruncat acolo, se cufunda în grup. Oamenii nu-l mai fixau... sufletu-i era acum asemenea celorlalte suflete. Tuşi.. Tăcut, avînd cele două şiruri faţă'n faţă, grupul era ca o gură inchisă a cărei fălci se intilnesc. Sufletul [grupului] oscila intre corpurile opuse unul contra celuilalt; nu exista într'adevăr un centru; dar ceva mai sus decît capetele, subt plafonul de lemn vărgat, visurile se echilibrau"...

[1] Să ni se scuze citaţiile cam lungi pe care le dăm, dar care le-am crezut necesare pentru ilustrarea celor spuse mai sus.

Dar materia de inspiraţie, oricît de bogată şi de nouă ar fi, nu e condiţie suficientă pentru a asigura reuşita şi durabilitatea unei şcoli literare. Găsirea unei forme de expresie artistică clară şi sobră în acelaşi timp, era o a doua condiţie indispensabilă. Jules Romains a elaborat această formă simplă şi clară cu voinţă conştientă—poate prea conştientă uneori—şi cu măestrie remarcabilă. A ştiut să exprime cu maximul de economie de cuvinte—adesea în două cuvinte,—mişcări şi nuanţe sufleteşti, pentru exprimarea cărora un talent mai puţin viguros şi mai puţin disciplinat ar fi făcut discursuri întregi. A găsit imagini proaspete, nouă. Totdeauna concrete şi aproape toate suggerînd mişcare, acţiune. Abstracţii şi obiecte moarte devin subiecte de fraze cu verb tranzitiv: „*L'intérieur n'eut plus le courage* de sa forme, il ouvrit la portière et les gens sortirent". „*L'enterrement souffrait* de desir. Les hommes auraient voulu prendre le trot, etc.". Sau: „La boutique lui renvoyait la mort de son fils attiédie et illuminée". Părinţii lui Godard sînt foarte bătrîni. Şi-au văzut feciorul, el insuşi de şaizeci de ani, foarte rar, decînd e mecanic la Paris. Şi l-au văzut totdeauna pentru foarte scurtă vreme. De douăzeci de ani Jacques nici n'a mai venit în satul său din Auvergne. E lucru natural ca Jacques să trăiască în amintirea bătrînilor „plus jenne, plus près de sa naissance"... Dar iată fraza care rezumă situaţia întreagă: „*Il existait en patois*". Iar cînd sosea cîte-o scrisoare dela Jacques: Les nouvelles de la lettre montaient peu à peu par les ruelles du village, *comme des poussins qui s'écartent* et qui entrent dans les basses-cours étrangères". Cînd trece diligenţa hodorogită care duce pe bătrînul Godard la gară: „Trop étroite pour contenir tant de fracas, *la rue se dilatait* sur son passage, écartait ses murailles dans l'ombre, *comme une bouche que gonfle un cri*". Inaintea porţii pe unde vor scoate mortul s'a adunat lume multă: „En face de la porte tenturée l'air diminuait entre les hommes. A cause du cercueil *la rue durcissait*". Mulţimea s'a ingrămădit inaintea şi de cele două părţi ale porţii, lăsînd în faţa eşirii un spaţiu gol destul de mare, pentruca sicriul să poată fi scos fără dificultate: „Un arc de foule vibre ainsi, les pointes appuyées à la muraille de la maison, *comme si la mort était une flèche qu'il allait lancer à travers tout*"! Un tren în mişcare e, la o cotitură a drumului: „Tout le train résistait, à la torsion. Il était pareil à une épée qu'on entre de force dans un fourreau courbe". Un alt tren încărcat de lume intră în gară. Are să plece peste cîteva minute. Aşteptînd plecarea trenului fiecare călător: „*allongeait une volonté jusqu'à la machine*". Şi, înainte de a termina cu acest şir lung de citaţii, încă una: Diligenţa poştei are şapte călători şi e de douăzeci de minute în drum. La o cotitură a

drumului, văcarul din Malabrais se urcă pe imperiala diligenţei. „Depuis vingt minutes, là, où le groupe ne connaissait que son bruit, un vacher pensait à quelque chose. Puis on en fut un peu gêné. On ne pouvait oublier qu'il était là-haut, n'y sentir comme avant, que des bagages secoués et que l'air du soir. Mais l'âme [du groupe] s'affaiblissait en s'étirant jusqu'à lui. On n'avait plus l'impression d'être une famille à table. *L'âme vacillait comme la flamme d'un lanterne quand une vitre s'est cassée*".1

Jules Romains a reuşit astfel să dea formă de expresie nouă originalei intuiţii artistice pe care o aduce. Mai mult, Romains a reuşit să găsească o formă clasică. Inţelegînd prin termenul de „clasic" ceiace înţelege André Gide cînd spune: „...un mare artist clasic se căzneşte să nu aibă manieră; tinde spre banalitate. Un mare artist nu are decît o singură grijă: a deveni cît se poate mai uman,—să zicem şi mai bine: a deveni *banal*... Clasicismul tinde întreg spre litotă. Este arta de a exprima maximul spunînd minimul. E o artă de pudoare şi de modestie". Gide voind să-şi rezerve complectă libertate în ce priveşte materia, cere disciplină clasică numai cu privire la formă. In privinţa materiei pe care o elaborează, Gide a rămas la un individualism fecund în descoperiri, dar bolnăvicios. Ca motive de inspiraţie, Gide e un romantic, pe cînd Jules Romains realizează şi'n privinţa materiei programul clasic. Henri Massis se plînge că literaturii franceze contimporane îi lipseşte un obiect. „Ea e în căutarea obiectului pierdut". Romains—în felul lui—i-a găsit un obiect. Toată opera lui e îndreptată în afară; spre grupuri, nu spre eu. Spre ambianţa materială unde se mişcă grupurile şi nu spre profunzimile totdeauna anarhice ale vieţii mentale a individului. De aici optimismul lui Romains. De aici dragostea lui de mişcare, de acţiune, de obiecte, de concret. De aici risul lui. Imbrăţişind cu braţe largi lumea exterioară, şcoala literară pe care a intemeiat-o are posibilităţi de reînoiri nenumărate. Temperament poetic din naştere, Romains a aplicat doctrina unanimistă şi'n dramă, şi'n roman, dovedind astfel fecunditatea ei. Dar chiar şi în poezia sa lirică am căuta în zădar exaltarea eului. Lirismul lui Romains exaltă viaţa în general, viaţa colectivă, viaţa oraşelor mari, acţiunea de tot felul. Insă şi aici, lirismul său nu e o sete neastimpărată după imposibil. Nevoia de comuniune cu absolutul e ponderată printr'un fel de neîncredere pe care o are omul modern faţă de propriile sale înduioşeri... Uneori reuşeşte să găsească tonul unui limbaj naiv—voit, dar totuşi neafectat—care farmecă.

Unanimismul prin anumite aspecte ale sale putea duce la un romantism anarhic, la un sentimentalism răsuflat. Arta virilă şi adeseori supărător de voluntară a lui Romains a reuşit să împrăştie negurile sentimentale până şi într'o materie, în aparenţă rebelă. In *„Lucienne"* avem romanul de dragoste al unei profesoare de muzică, în provincie. Poetul liric a cedat aici complect locul romancierului. Pe toate paginile romanului lumina e exagerat de clară. Voinţa de „clasicism" e evidentă, prea evidentă. Acest roman de dragoste uimeşte prin răceala lui, dar prezintă faţă de *Mort de Quelqu'un* un progres: scheletul doctrinar al povestei e mai discret. Dar *Mort de Quelqu'un* prezintă şi el, la rîndul său, un progres enorm faţă de *Puissance de Paris*, unde întîlnim ideologul la tot pasul şi unde Romains alunecă des în didacticism care displace. Uneori accentul e prea autoritar, imaginaţia totdeauna dominată de inteligenţă. Adesea simţim nevoe de mai multă spontaneitate şi de mai puţină luciditate. Romains crează prea conştient.

1 Fiind vorba de stilul lui Romains, n'am mai tradus, pentru ca forţa expresiei să nu slăbească prin traducere. Sublinierile sînt ale noastre.

Dar această virilitate artistică era, poate, necesară pentru elaborarea „clasică" a materialului, care, cum spuneam mai sus, are un fond de misticism ce se putea descărca într'un wertherianism morbid. Restaurarea unui ideal clasic în artă au mai încercat-o şi alţii. Dar unii, lipsindu-le cu desăvîrşire viziunea realităţii, n'au făcut decît să îmbrace în forme vechi un conţinut scos din dulapurile bibliotecilor. Romains a dat clasicismului modern un obiect modern: fenomenul social. N'a renunţat la bogăţia experienţei moderne şi a plămădit materia furnizată de această experienţă complexă, ordonînd-o într'o formă clasică. După părerea noastră aceasta e o revoluţie. Poate tot atît de bogată în roade caşi romantismul secolului trecut.

Viaţa destul de lungă a unanimismului—1904—ar fi şi ea o probă că unanimismul este expresia potrivită a unor aspiraţii de natură statornică a secolului XX. Talentul viguros al intemeetorului şcoalei a contribuit şi el, fără îndoială, la această longevitate. Am văzut însă că conţinutul doctrinei însăşi reflectează o realitate socială caracteristică vremei noastre de mari aglomeraţii umane. Iată de ce credem că unanimismul lui Jules Romains nu e numai un simplu moft de modă literară trecătoare.

D. D. Roşca

Oblomov

XI

Oblomov găsi acasă încă o scrisoare dela Stolz,—care începea şi se sfîrşea cu vorbele: „acuma, sau niciodată"; apoi era plină de mustrări pentru nemişcare. Urma invitaţia să vie numaidecît în Elveţia, unde vroia să se ducă şi Stolz, şi însfîrşit—în Italia.

Dacă nu, să se ducă la ţară, să controleze starea lucrurilor, să învioreze starea adormită a mujicilor, să revadă şi să-şi hotărască bugetul, să ia măsuri pentru clădirea unei case nouă în prezenţa sa.

„Ţine minte învoirea noastră: „acuma sau niciodată",—încheia Stolz.

— Acuma, acuma, acuma!—repetă Oblomov.—Andrei nu ştie ce poem începe în viaţa mea. Ce treburi mai vrea dela mine? Parcă eu pot să mă ocup vreodată cu ceva! Să încerce el. Ceteşti despre Francezi, despre Englezi, că muncesc într'una, că n'au în minte decît treburi! Umblă prin toată Europa, unii chiar prin Asia şi prin Africa, aşa, fără nici o treabă: unul ca să facă vre-un album sau să dezgroape antichităţi, altul să împuşte lei, sau să prindă şerpi. Dacă nu, stau acasă într'o nobilă neactivitate: dejunează şi cinează cu prietini, cu femei—asta-i toată treaba! Ce sînt eu: salahor? Numai Andrei le tot născoceşte: „munceşte şi munceşte, ca un cal!" La ce? Sînt sătul, sînt îmbrăcat. Cu toate astea Olga iar m'a întrebat: am de gînd să mă duc la Oblomovca?"...

Se apucă de scris, de făcut socoteli, dădu chiar pela un arhitect. In curînd pe o mesuţă mică apăru planul casei, al grădinii. Casa—ca pentru o familie, casă spaţioasă, cu două balcoane.

„Aici—eu, ici Olga, ici odaia de dormit, odaia copiilor"... —se gîndea Ilia Ilici zîmbind. „Dar mujicii, mujicii?"... Şi zîmbetu-i dispăru, o grijă îi încreţi fruntea. „Vecinul care scrie, intră în amănunte, vorbeşte de arătură, de treerat... Ce plictiseală! Ba mai propune facerea unui drum pe socoteală comună, până la tîrguşor, cu un pod peste pîrău, cere trei mii, cere să ipotechez Oblomovca... Dar de unde ştiu eu, dacă trebue? O eşi vre-un folos? Nu m'o fi înşelind oare?... Nu-i vorbă, e un om cinstit: Stolz îl cunoaşte, dar se poate înşela şi Stolz; iar banii se duc! Trei mii: atîta bănet! De unde să-i iau? Nu, mi-i frică. Mai scrie să scot o parte din mujici la locurile pustii, şi cere răspuns mai degrabă—toate mai degrabă! Se însărcinează să-mi trimită toate actele pentru ipotecarea moşiei, la «consiliu». Trimite-i procură, aleargă la tribunal de o «legalizează»—oho! Şi eu nu ştiu măcar unde-i tribunalul, cum se deschide uşa"...

Oblomov nu răspunse nici în a doua săptămînă; în timpul ăsta Olga îl întreba, a fost la tribunal?... Mai dăunăzi Stolz le scrise din nou şi lui şi ei: întreabă „ce face Oblomov?"

De altfel Olga putea să observe activitatea prietinului său numai superficial, şi încă subt o formă accesibilă ei: dacă e dispus sau nu, dacă se duce bucuros unde trebue, dacă vine în crîng la ceasul hotărît, întru cît îl interesează o noutate din oraş, o conversaţie comună. Mai degrabă decît orice, vrea să ştie, dacă Ilia Ilici nu scapă din vedere scopul de căpetenie al vieţii. De tribunal, chiar dacă l-a întrebat,—l-a întrebat numai ca să răspundă ceva lui Stolz.

Vara e în toiu; Iulie e pe sfîrşite; timp minunat. Oblomov e aproape nedespărţit de Olga. In zilele senine e în parc, în amiezele fierbinţi se pierde cu ea prin crîng, printre brazi, stă la picioarele ei, îi ceteşte: Olga brodează acum a doua bucată de canva—pentru el.

E tot o vară fierbinte şi în sufletul lor: vin uneori nouri şi trec...

Chiar dacă lui Oblomov i se arată vre-un vis urît, şi îndoelile bat la poarta inimii, Olga, ca un înger de pază, e aici: îl priveşte în faţă cu ochii ei luminoşi, află ce are pe suflet—şi totul s'a potolit, şi sentimentul lunecă din nou, lin ca o apă, cu răsfrîngerea unor nouă privelişti ale cerului...

Felul Olgăi de a privi viaţa, dragostea, totul, se limpezi, se statornici şi mai mult. Priveşte în juru-i mai cu încredere decît înainte, nu se sparie de viitor, i se deschiseră laturi nouă ale vieţii, noi trăsături ale caracterului, care se arată cînd schimbăcios şi poetic, cînd neted, senin, potolit şi firesc...

E în Olga un fel de încăpăţînare care trece nu numai peste toate ameninţările soartei, ci chiar peste lenea şi apatia lui Oblomov. Cînd şi-a pus Olga ceva în minte, e într'o fierbere: n'auzi decît una. Şi chiar dacă n'auzi, vezi că una are în minte,

că n'are să uite, n'are să se lese, totul are să chibzuiască și are să izbutească,—orice ar încerca.

Nu putea Oblomov să înțeleagă, de unde lua Olga această putere, acest tact—de a putea și de a ști, cum trebue și ce trebue să facă, în orice împrejurare.

„Fiindcă la ea,—se gîndea el,—o sprînceană niciodată nu stă dreaptă, ci e totdeauna puțin ridicată; iar deasupra ei—o cutișoară așa de subțire, abia văzută... Acolo trebue să stea încăpățînarea, în cuta aceia"...

Oricît de liniștită, de luminoasă ar fi expresia de pe fața ei, cutișoara asta nu se șterge, și sprînceana tot nu stă dreaptă. Dar manifestări externe de energie, apucături și porniri iuți nu se văd. Puterea voinții și încăpățînarea n'o scot o clipă din firea ei de femee.

Nu caută să fie o leoaică, să ardă pe adoratorul stîngaciu cu o vorbă tăioasă, să pună în uimire prin agerimea minții tot salonul,—ca să strige cineva dintr'un colț: bravo, bravo!

Are chiar sfieli obișnuite multor femei: ce e drept, n'are să tremure, cînd o vedea un șoarece și n'are să leșine la căderea unui scaun, dar se teme să se îndepărteze de casă, se dă la o parte cînd vede un mujic care-i dă de bănuit, noaptea închide fereastra, ca să nu intre hoții, toate—femeește.

Apoi e așa de accesibilă pentru simțul compătimirii, pentru simțul milei! Să-i provoci lacrimi —nici o greutate. In dragoste—atita gingășie; în raporturile cu toți—atita blîndeță, atita atenție delicată, într'un cuvînt—femee!

Uneori în vorba ei sare și cîte-o scîntee de sarcasm, dar se vede atita grație, o minte atît de delicată, atît de nostimă, ci fiecare își expune fruntea cu plăcere unei asemenea lovituri.

In schimb, nu se teme de curente, seara umblă îmbrăcată ușor—ei puțin îi pasă! Sănătatea joacă în toată ființa ei; mănîncă cu apetit; ține la felurile ei de mîncare, știe chiar să le pregătească.

Adesea lucrurile astea le știu multe, dar multe nu știu cum să facă într'o împrejurare sau alta; și chiar dacă știu,—știu din auzite, din învățate, și nu-și dau seamă dece fac așa, iar nu altfel, și îndată aleargă la autoritatea mătușii sau cuzinei...

Multe nu știu nici singure ce vor, și chiar dacă se hotărăsc la ceva, apoi alene: să facă, să nu facă... Totul din pricină, se vede, că la ele sprîncenele stau în semicerc, parcă-s așezate cu degetul, și nu se vede nici cutișoara de pe frunte...

Intre Oblomov și Olga se statorniciseră niște relații tainice, nepătrunse de alții: orice privire, fiecare cuvînt neînsemnat, spus față de alții, pentru ei avea un înțeles deosebit. In totul vedeau aluzie la dragoste.

Și Olga, cu toată stăpînirea ei de sine, se aprindea cîteodată la față, cînd se povestea la masă istoricul vre-unei dragoste, asemănătoare cu dragostea lor; și cum toate istoriile de

dragoste se aseamănă foarte mult, Olga adesea se întîmpla să roșească.

Oblomov, la asemenea aluzii, înhăța deodată,—dacă erau la ceaiu,—cîte o grămadă de pezmeți așa de mare, că cineva trebuia numaidecît să rîdă.

Deveniră atenți și prudenți. Olga uneori nu spunea mătușii că a văzut pe Oblomov, iar Oblomov declara acasă, că pleacă în oraș, dar venea în parc...

Dar, cu toată limpezimea unei minți care-și dădea bine seamă de cele din juru-i, cu toată sănătatea tinereții, în Olga încep a se ivi un fel de simptome nouă și bolnăvicioase. Din cînd în cînd o cuprindea o neliniște care o punea pe gînduri; și nu știa cum să și-o tălmăcească.

Uneori, mergînd în amiaza fierbinte, la braț cu Oblomov, se rezăma lenevos pe umărul lui și mergea mașinal, simțind un fel de sfîrșeală, un fel de sleire, și tăcînd cu încăpățînare. Voioșia o părăsea; privirea obosită, nemișcată, se oprea pe un singur punct, și Olgăi îi era lene s'o îndrepte în altă parte.

Uneori îi e greu, ceva îi apasă pieptul, o tulbură. Scoate mantela, ridică eșarpa depe umăr, dar—n'ajută, tot o apasă. S'ar culca subt un arbore și ar sta lungită ceasuri întregi...

Oblomov se pierde, îi face vînt cu o ramură; dar ea, cu un semn de nerăbdare, depărtează aceste îngrijiri și continuă să sufere.

Apoi oftează deodată, se uită în juru-i și-și revine, se uită la el, îi strînge brațul, zîmbește și iar vine voioșia, rîsul; Olga e din nou stăpînă pe sine...

Mai ales seara, odată, căzu ea în această stare de neliniște, într'un fel de lunatism al dragostei, și se arătă lui Oblomov într'o nouă lumină.

Era mare zăpușeală; din pădure venea vuet surd de vînt cald; cerul era acoperit de nouri grei. Se întuneca din ce în ce.

— Are să plouă,—zise baronul, și plecă.

Mătușa trecu în odaia sa. Olga cîntă mult la pian, îngîndurată, apoi îl lăsă.

— Nu pot, îmi tremură degetele, parcă mă înăbuș,—zise lui Oblomov.—Să ne plimbăm puțin prin grădină.

Mult timp se plimbară prin alei, tăcuți, mînă în mînă. Mînile ei erau umede și moi. Intrară în parc.

Arborii și tufișurile se amestecară într'o masă întunecoasă; la doi pași nu se vedea nimic; numai cărările de nisip șerpuiau în dungi albicioase.

Olga se uita fix în întuneric și se strîngea de Oblomov. Rătăceau tăcuți.

— Mi-i frică!—rosti deodată Olga, tresărind, pe cînd se strecurau aproape pe pipăite prin aleea îngustă, printre pereții negri, nepătrunși ai pădurii.

— De ce? Nu te teme, Olga, ești cu mine.

— Mi-i frică şi de tine!—şopti ea.—Dar o frică parcă plăcută. Mi se opreşte inima. Dă mîna, încearcă cum se bate.

Tresărea şi se uita în juru-i.

— Vezi, vezi?—şopti tresărind şi prinzîndu-i mîna cu putere.—Nu vezi, trece cineva prin întuneric!

Se strînse de el mai tare.

— Nu-i nimeni,—zise Oblomov, dar îl furnică şi pe el prin spate.

— Acopere-mi ochii cu ceva mai degrabă... mai tare!—zise Olga în şoaptă...—Ei, acuma a trecut... Nervii,—adăugă ea turburată.—Iaca, din nou!—Oare cine-i? Să şedem undeva, pe o bancă...

Oblomov pipăi o bancă şi aşeză pe Olga.

— Să mergem acasă, Olga, tu nu eşti bine.

Ea puse capul pe umărul lui.

— Nu, aici aerul e mai curat; mă strînge ici, lîngă inimă.

Sufla aprins în obrazul lui.

Oblomov îi atinse capul cu mîna: capul era fierbinte. Pieptu-i respira greu şi se uşura prin oftări dese.

— N'ar fi mai bine să mergem acasă?—repetă Oblomov neliniştit:—ar trebui să te culci...

— Nu, nu; lasă-mă, nu mă atinge... vorbea ea cu o voce slăbită, abia auzită.—Mă arde ici...—arată ea pieptul.

— Zău, să mergem,—o grăbea Oblomov.

— Nu, mai stăi, are să treacă...

Îi strîngea braţul, din cînd în cînd îl privea în ochi şi tăcea îndelung. Apoi începu să plîngă, la început încetişor, apoi cu hohot. Oblomov se zăpăci.

— Pentru Dumnezeu, Olga, mergem acasă mai degrabă,—zicea el îngrijat.

— Nu-i nimic,—repetă ea suspinînd, nu mă împiedeca, lasă-mă să-mi sec lacrimile... focul are să iasă cu lacrimile; are să-mi fie mai uşor; nervii tot joacă...

Oblomov asculta pe întuneric respiraţia ei grea, asculta cum îi cad pe mînă lacrimile ei fierbinţi, cum îi strîngea ea mîna cu spasme.

Oblomov nu mişca, nu respira. Şi capul ei—pe umărul lui; respiraţia ei îi arde obrazul. Tresărea şi el, dar nu îndrăznea măcar să-i atingă obrazul cu buzele.

Olga se linişti apoi încetul cu încetul; respiraţia deveni mai regulată. Olga se potoli. Oblomov se gîndea: n'o fi adormit, şi se temea să mişte.

— Olga!—şopti el.

— Ce?—răspunse ea tot în şoaptă, şi oftă în auz.

— Iaca, acuma... a trecut...—rosti ea cu ton lînced:—mi-i mai uşor, respir mai liber.

— Să mergem.

— Mergem!—repetă ea alene.—Scumpul meu!—şopti ea

moliciune. Strîngîndu-i mîna şi răzămîndu-se pe umărul lui, cu paşi nesiguri, ajunse până acasă.

În sală Oblomov se uită la ea: era slabă, dar zîmbea,—un zîmbet ciudat, inconştient, ca subt stăpînirea unui vis.

Oblomov o aşeză pe divan, se aşeză în genunchi dinaintea ei şi cu o duioşie adîncă, îi sărută mîna de cîteva ori.

Ea îl privea cu acelaşi zîmbet, lăsînd libere amîndouă mînile, şi-l petrecu cu ochii pănă la uşă.

În uşă Oblomov se întoarse; ea îl urmărea cu aceiaşi privire; pe faţa ei—acelaşi stare de moliciune, acelaşi zîmbet aprins, pe care parcă nu-l putea stăpîni...

Oblomov plecă pe gînduri. A mai văzut el undeva acest zîmbet; şi-aduse aminte de un tablou, pe care era zugrăvită o femee cu un zîmbet la fel... dar nu Cordelia...

A douazi trimise să afle de sănătate. Porunciră să-i spună că: — Slavă Domnului, şi că pe ziua de azi e poftit la masă, iar seara cu toţii au să poftească la rachete, la cinci verste depărtare.

Nu crezu şi se duse singur. Olga era ca o floare: în ochi strălucire, vioiciune; pe obraji ard două pete trandafirii; vocea —aşa de sonoră! Dar cînd se apropie Oblomov, se tulbură deodată, aproape ţipă, şi roşi toată cînd fu întrebată, cum se simte după cele din ajun.

— O mică turburare nervoasă,—zise ea rece.—Ma tante zice că trebue să mă culc mai devreme. A început cu mine numai decurînd...

Nu sfîrşi şi-şi întoarse faţa, parcă ar fi cerut cruţare. Dar dece se simţea jenată, nu ştia nici ea. De ce o rodea şi o ardea amintirea despre scena din ajun, despre această turburare?

Îi era şi ruşine de ceva, şi necaz pe cineva,—parcă pe ea, parcă pe Oblomov. În alte clipe i se părea că Oblomov i-a devenit mai scump, mai aproape, simţea că o atrage ceva spre el, parcă o înrudire tainică...

Nu dormise mult; dimineaţa umblase mult timp singură pe alee, din parc pănă acasă şi îndărăt: tot se gîndea—se gîndea, se pierdea în presupuneri; cînd se întuneca, cînd se aprindea de roşeaţă şi zîmbea cuiva, şi tot nu putea să hotărască nimic...

„Ah, Sonicica!"—se gîndea ea cu necaz. „Ce fiinţă fericită. Îndată ar fi hotărît!"

Dar Oblomov? Dece fu mut şi nemişcat cu ea în ajun, cu toate că respiraţia ei îi ardea obrazul, că lacrimile ei fierbinţi îi cădeau pe mînă, că a dus-o pănă acasă aproape în braţe, i-a auzit şoapta indiscretă a inimii... Şi alţii? Alţii te privesc aşa de obraznic...

Oblomov, cu toate că-şi petrecuse tinereţa în cercul unui tineret atotştiutor, care demult rezolvise toate chestiile vitale, care nu credea în nimic şi analiza totul cu răceală şi înţelep-

ciune,—dar în sufletul lui mijea credinţa caldă în prietinie, în dragoste, în cinstea omenească, şi oricît de mult s'a înşelat în oameni, oricît s'ar mai fi înşelat încă, şi ar fi suferit în inimă, baza binelui şi credinţei în bine nu i s'a clătinat o singură dată. Oblomov se închina în taină în faţa unei femei curate, recunoştea stăpînirea şi drepturile ei şi-i aducea jertfe...

Dar n'avea destul caracter, ca să recunoască pe faţă principiul binelui şi respectul nevinovăţiei. În taină se îmbăta de aroma ei, dar pe faţă se unea cîteodată cu corul cinicilor, care tremurau numai la ideia unei curăţenii, sau unui respect al curăţeniei, şi adăuga la corul sălbatec şi cuvîntul său uşuratec.

Niciodată n'a căutat să înţeleagă limpede, cît de mult cîntăreşte cuvîntul binelui, adevărului, curăţeniei, aruncate în torentul vorbelor omeneşti, ce cotitură adîncă sapă acolo ; nu ştia că cuvîntul rostit cu curaj şi tărie,—fără roşeaţa ruşinii false, ci cu bărbăţie,—n'are să se înece în strigătele desgustătoare ale satirilor mondeni, ci va cădea ca o perlă în adîncimea vieţii obşteşti, şi că pentru această perlă se va găsi totdeauna o scoică.

Mulţi se sfiesc să rostească o vorbă bună, roşind de ruşine, şi rostesc cu îndrăzneală, în auz, un cuvînt uşuratec, nebănuind că nici acesta, din nefericire, n'are să piară zădarnic, lăsînd o urmă îndelungată a unui rău neşters.

De fapt însă Oblomov era un om curat: nici o pată, nici o mustrare a conştiinţei, pentru un cinism rece şi crud, comis fără antrenare, fără luptă, nu i-a apăsat sufletul. Oblomov nu putea să audă povestindu-se zilnic, cum unul a schimbat caii, altul mobila, iar cutare—femeia... şi ce cheltueli au adus asemenea schimbări...

A suferit nu odată pentru demnitatea şi onoarea pierdută a unui bărbat, şi a plîns pentru căderea în noroiu a unei femei cinstite. Dar tăcea de frica lumii...

Lucrul acesta trebuia ghicit: şi Olga l-a ghicit.

Barbaţii rîd de asemenea caraghioşi, dar femeile îi recunosc îndată: femeile curate, femeile detreabă ţin la ei prin simpatie, cele stricate caută apropierea de dînşii, pentru a-şi reface curăţenia.

Vara înainta, trecea; dimineţile şi serile deveneau întunecoase şi umede. Căzură florile nu numai depe lilieci, ci şi de pe tei, trecură şi fructele. Oblomov şi Olga se vedeau zilnic.

Oblomov se puse în curent cu viaţa, îşi însuşi din nou lucrurile, de care rămăsese în urmă; ştia dece a plecat ambasadorul francez din Roma, dece trimit Englezii corăbii cu oaste în Răsărit; se interesa cînd au să aştearnă alt drum în Germania, sau în Franţa. Dar la drumul prin Oblomovca, spre tîrguşor, nici nu se gîndea, la tribunal procura n'o autentifica şi la scrisorile lui Stolz nu răspundea.

Îşi însuşi numai ceiace se învîrtea în cercul conversaţiilor zilnice din casa Olgăi, ceiace se cetea în gazetele care se pri-

meau acolo şi, mulţumită stăruinţelor Olgăi, urmărea cu destulă sîrguinţă literatura curentă din străinătate. Toate celelalte se înecau în sfera dragostei curate.

Cu toate desele schimbări din această atmosferă trandafirie, orizontul era îndeobşte senin. Se întîmpla uneori că Olga privea cu oarecare grijă caracterul lui Oblomov şi iubirea sa pentru acest om, şi cînd, în mijlocul acestei iubiri, rămînea în inimă timp sau loc liber, şi cînd nu toate întrebările ei găseau un răspuns deplin şi gata în capul lui, şi voinţa lui nu răspundea la voinţa ei, iar la vioiciunea ei şi palpitaţia vieţii Oblomov răspundea numai cu privirea mută a extazului,—atunci cădea şi ea într'o îngîndurare grea: ceva rece, ceva ca un şarpe, i se strecura în inimă, o trezea din visuri, şi lumea caldă şi feerică a dragostei se prefăcea într'un fel de zi posomorîtă de toamnă, cînd toate par într'o culoare sură.

Se întreba de unde vine acest gol, această umbră în fericirea ei? Ce-i lipseşte? Ce-i mai trebue? Iubirea ei pentru Oblomov e doar—hotărîrea soartei! Iubirea aceasta e justificată prin blîndeţea lui, credinţa curată în bine, dar mai ales prin gingăşia lui, — o gingăşie, cum ea încă n'a văzut în ochii unui bărbat.

Dece atîta turburare, dacă la privirile ei Oblomov nu răspunde totdeauna cu o privire înţeleasă, dacă în vocea lui sună uneori altfel decît i-a sunat ei odată, poate numai în vis, poate aevea?... Închipuirea, nervii,—îşi zicea ea: ce să-i mai ascult şi să-mi bat capul?

Şi insfîrşit chiar de ar vrea să fugă de această iubire—cum să fugă? S'a sfîrşit: ea a iubit, şi să arunce depe ea această iubire, din capriciu, ca pe o haină, e cu neputinţă. „Nu se iubeşte de două ori în viaţă,—se gîndea ea,—se zice că e imoral"...

Aşa făcea ea şcoala iubirii, îi punea întrebări, şi fiecare pas îl întîmpina cu o lacrimă, cu un zîmbet, căuta un înţeles!... Apoi apărea acea expresie concentrată, subt care se ascundeau şi lacrimi, şi zîmbet, şi care înspăimîntau aşa de mult pe Oblomov.

Dar despre aceste gînduri, aceste lupte Olga nici nu-i pomenea.

Oblomov nu făcea şcoala iubirii, Oblomov se cufunda în piroteala-i dulce, la care visase odinioară în auz, faţă de Stolz; se gîndea din cînd în cînd cu încredere, la curăţenia fără nouri a vieţii, visa din nou la Oblomovca, plină de feţe bune, prietinoase şi lipsite de griji; la şederea pe terasă, la îngîndurările depe urma fericirii împlinite.

Chiar depe acuma Oblomov se lăsa uneori pradă acestor îngîndurări, şi de vre-o două ori adormi chiar, în pădure, în aşteptarea Olgăi... cînd deodată veni un nour.

Într'o zi se întorceau amîndoi de undeva, alene, în tăcere.

Deabia începură să treacă drumul cel mare, cînd se arătă în ca[…] un nour de praf, în nour o trăsură, iar în trăsură—Sonicica c[…] bărbatul şi încă un domn oarecare şi o doamnă...

— Olga! Olga! Olga Sergheevna!—se auziră strigăte.

Trăsura se opri. Toţi domnii aceştia şi doamnele se dădur[ă] jos, înconjurară pe Olga, începură să-i strîngă mînile, să se să-rute cu zgomot, începură să vorbească cu toţii, fără să bage [î]n seamă pe Oblomov. Apoi se uitară la el deodată cu toţii, un dom[n] îl privi chiar prin lornetă.

— Cine-i?—întrebă Sonicica încet.

— Ilia Iliici Oblomov!—îl prezentă Olga.

Până acasă merseră cu toţii pe jos. Oblomov era rău dis-pus; rămase în urmă şi ridicase chiar piciorul peste un gard, c[a] s'o şteargă printr'un ogor de secară, spre casă. Olga îl întum[pină] cu o privire.

N'ar fi fost nimic, dar toţi domnii ăştia şi doamnele se ui-tară la el aşa de ciudat; n'ar fi fost nimica poate nici asta: ma[i] înainte lumea nici nu-l privea altfel, mulţumită privirii lui som-noroase, plictisite, neîngrijirii în îmbrăcăminte.

Dar domnii şi doamnele aruncau aceleaşi priviri ciudate dela el spre Olga. Din pricina acestor priviri bănuitoare, Oblomov simţi deodată o răceală în inimă; începu să-l roadă ceva atît de dureros, de chinuitor, încît nu putu îndura, plecă acasă şi fu în-gîndurat şi posomorît toată ziua.

A douazi limbuţia drăgălaşă şi glumele mîngîitoare ale Ol-găi nu-l putură însenina. La întrebările ei stăruitoare, a trebui[t] să pretexteze o durere de cap, şi răbdă să i se toarne pe cap apă de colonia de şeaptezeci şi cinci de copeici.

Apoi, a treia zi, după ce se întoarseră acasă tîrziu, mătuşa îi privi, nu ştiu cum, prea pătrunzător, mai ales pe el, apoi lăsă în jos pleoapele sale mari, puţin cam umflate; dar cu ochii parcă tot îi privea şi prin pleoape, şi, îngîndurată, miros[i] cîteva clipe nişte spirt.

Oblomov suferea, dar tăcea. Să încredinţeze Olgăi îndoe-lile sale nu se hotăra; îi era frică să n'o turbure, să n'o sparie, şi,—vorbind drept,—se temea şi de el: se temea să turbure a-ceastă pace necurmată şi fără nouri cu întrebări de o aspr[ă] gravitate.

Acuma nu mai era întrebarea, dacă Olga l-a îndrăgit pe el, pe Oblomov, din greşeală sau nu, ci dacă nu e cumva o gre-şeală întreaga lor dragoste, aceste întîlniri în pădure, singuri, a-neori seara tîrziu?...

„Mi-am îngăduit îndrăzneala unei sărutări!"—se gîndea O-blomov cu groază, „şi doar asta e o crimă capitală în codul moralei, şi nu cea dintăiu, nici cea mai mică! Până la ea sint multe grade: strîngerea mînii, declaraţia, scrisoarea... Am trecu[t] prin toate. Dar,—se gîndi el mai departe, ridicînd capul,—inten-ţiile mele sînt curate, eu..."

Şi nouraşul dispăru deodată: în ochii lui se deschise, lumi-noasă, ca o zi de sărbătoare, Oblomovca, toată în strălucire, în raze de soare, cu colnicurile ei verzi, cu rîu-i argintiu... Merge cu Olga îngîndurat pe aleea largă, ţinînd-o de talie, stă în chioşc pe terasă...

Toţi pleacă în jurul ei capul cu admiraţie,—întocmai cum îi spunea el lui Stolz.

„Da, da; dar trebuia făcut un început!—se gîndi Oblomov îngrozit. „Cuvîntul «te iubesc», rostit de trei ori, ramura de li-liac, declaraţia—toate astea trebue să fie chezăşia unei fericiri pe toată viaţa, care la o femee curată nu se mai repetă. Şi eu"?...—îl izbi în cap ca un ciocan.

„Sînt un înşelător, un desfrînat. Atîta mai lipsea, să fac şi eu ca acest imund Don-Juan, cu ochii turburi şi nasul roş, care şi-a înfipt în butonieră trandafirul furat dela o femee, şi şoptea la urechea unui prieten despre victoria sa, ca să... să... O, Doamne, unde am ajuns? Iată prăpastia! Şi Olga nu planează sus, de-a-supra acestei prăpastii, e în fundul ei... pentru ce... pentru ce?..."

Se zbătea, plîngea ca un copil, că lumina trandafirie a vie-ţii lui s'a întunecat, că Olga are să fie o victimă. Toată dragos-tea lui a fost o crimă, o pată pe conştiinţă.

Apoi, pentru o clipă, mintea turburată se însenină, cînd O-blomov îşi dădu seamă că toate astea au un sfîrşit legal: să în-tindă Olgăi mîna cu inelul..

— Da, da,—îşi zicea Ilia Iliici în tremur de fericire:—şi drept răspuns va fi privirea sfioasă a consimţirii... N'are să zică o vorbă, are să roşească, are să zîmbească de o adîncă fericire, apoi privirea are să i se înece în lacrimi...

Lacrimi, zîmbet, mîna întinsă în tăcere, apoi bucuria vie, zburdalnica şi fericita grabă în mişcări, apoi conversaţia lungă, lungă, şoapte în patru ochi,—aceste şoapte încrezătoare ale celor două suflete, învoirea tainică de a contopi două vieţi în-tr'una...

În nimicuri, în conversaţiile despre lucrurile de toate zilele, va transpira dragostea nevăzută, ştiută numai de ei. Şi nimeni nu va îndrăzni să-i insulte cu privirea...

Faţa lui deveni deodată atît de severă, atît de gravă...

„Da,—îşi zicea Ilia Iliici,—iat-o, lumea fericirii adevărate, fericirii nobile şi statornice... Ce ruşine! Să ascund până azi a-ceste flori, să planez în aromatul iubirii, să caut întîlnirile ca un băeţandru, să umblu pe lună, să ascult bătăile unei inimi fecio-relnice, să prind tremurul visurilor ei... Doamne!"

Roşi până la urechi.

„Chiar seara asta Olga va afla ce datorii severe impune dragostea; azi va fi cea din urmă întîlnire în patru ochi, azi"...

Puse mîna pe inimă: se bate puternic, dar egal, cum tre-bue să se bată la oamenii cinstiţi. Se turbură din nou la ideia cum are să se întristeze la început Olga, cînd i-o spune el că

nu trebue să se vadă. Apoi cu sfială îi va lămuri intenția sa. Dar mai întâiu are să iscodească felul ei de a vedea, se va îmbăta de sfiala ei, apoi...

Vede apoi consimțimîntul ei sfiicios, zîmbet, lacrimi, mîna întinsă, lungi și tainice șoapte și sărutările în fața lumii întregi.

XII

Alergă și căută pe Olga. Acasă i se spuse că a plecat; plecă după ea în sat: ea nicăeri. Se uită, în depărtare—ea: ca un înger care se ridică spre ceruri, urcă dealul, se sprijină așa de ușor pe un picior, așa i se mlădiază talia...

Oblomov după ea. Dar ea de-abia se atinge de iarbă, și parcă de bună seamă ar zbura. Incepu s'o cheme depe la jumătatea dealului.

Olga îl așteaptă puțin, dar deabia se apropie Oblomov ca la vre-o doi stînjeni, o ia înainte și lasă iar distanță mare între ea și el, se oprește și rîde.

Oblomov se opri însfîrșit, sigur că Olga n'are să mai fugă, iar ea coboară în fugă cîțiva pași spre el, îi dă mîna și, rîzînd, îl trage după ea.

Intrară în cring: Oblomov își luă pălăria, iar ea îi șterse fruntea cu o batistă și începu să-i facă vînt cu umbrela.

Olga era veselă peste obiceiu, guralivă, zglobie, sau deodată se lăsa pradă unei porniri de gingășie, apoi cădea deodată pe gînduri.

— Ghici ce-am făcut aseară?—întrebă ea, după ce se așezară în umbră.

— Ai cetit?

Olga scutură de cap.

— Ai scris?

— Nu.

— Ai cîntat?

— Nu. Am dat în cărți! A venit eri econoama contesei; știe să ghicească din cărți, și am rugat-o...

— Și ce-a eșit?

— Nimic. A eșit drum, apoi un fel de mulțime, și pretutindeni un blond, pretutindeni... M'am înroșit toată cînd, față de Catea, spuse că la mine se gîndește un rigă de caro. Cînd a vrut să spună la cine mă gîndesc, am amestecat cărțile și am fugit. Tu te gîndești la mine?—întrebă deodată.

— Ah! Dacă s'ar putea să mă gîndesc mai puțin!

— Dar eu!—zise ea pe gînduri. Am și uitat cum se mai trăește altfel. Săptămîna cealaltă, cînd te-ai supărat tu și n'ai venit două zile,—ți-aduci aminte, te-ai supărat!—m'am schimbat deodată, m'am făcut rea! Mă certam cu Catea, ca tine cu Zachar; o văd cum plînge pe ascuns, și nu mi-i milă de loc! Nu

răspund lui ma tante, n'aud ce spune, nu fac nimic, nu vreau să merg nicăieri. Și cum ai venit tu—deodată am fost alta! I-am dat Catei rochia lilas...

— Asta-i iubirea!—zise Oblomov patetic.

— Ce? Rochia lilas?

— Totul! Din vorbele tale mă recunosc pe mine: nici eu fără tine n'am zi, n'am viață; noaptea visez numai văi înflorite! Te-am văzut—sînt bun, activ; nu, mi-i urît, mi-i lene, îmi vine să mă culc și să nu mă gîndesc la nimic... Iubește, nu te rușina de iubirea ta..

Tăcu deodată. „Ce tot spun? Doar nu pentru asta am venit",—se gîndi Oblomov, și începu se tușească; își încruntă chiar sprincenele.

— Dar dacă mor eu?—întrebă ea deodată.

— Ce idee...

— Da: răcesc, mă apucă o febră tifoidă; tu vii aici—eu nicăeri; vii la noi—auzi: bolnavă; mîne tot așa; obloanele închise; doctorul clatină din cap; Catea iți ese înainte, în lacrimi, pe vîrful degetelor și șoptește: bolnavă, moare"...

— Ah!—zise Oblomov deodată..

Olga începu să rîdă.

— Ce faci tu atunci?—întrebă, uitîndu-se în fața lui.

— Ce? Inebunesc, sau mă împușc, iar tu deodată te însănătoșezi!

— Nu, nu, oprește!—zise ea cu frică.— Unde am ajuns! Numai tu nu veni la mine mort: mă tem de morți...

Oblomov începu să rîdă, ea deasemenea.

— Doamne! Ce copii sîntem!—zise ea, trezindu-se din flecării.

Oblomov iar tuși.

— Ascultă... vroiam să-ți vorbesc.

— Ce?—întrebă Olga, întorcîndu-se iute spre el.

Oblomov tăcea.

— Hai, vorbește,—zise ea, scuturîndu-l ușor de mînecă.

— Nu-i nimic, așa...—îngînă el sfios.

— Nu, tu ai ceva în minte!

Oblomov tăcea.

— Dacă e ceva grozav, mai bine nu spune... Nu, mai bine spune,—adăugă deodată...

— Nu-i nimic, prostii.

— Nu, nu, e ceva, spune!—stărui ea, ținîndu-l tare de amîndouă borurile hainei, și-l ținea așa de aproape, încît Oblomov trebuia să-și întoarcă fața, cînd în dreapta, cînd în stînga, ca să n'o sărute.

N'ar fi întors-o, dar în urechile lui tuna grozavul ei „niciodată".

— Dar spune!...—stăruia Olga.

— Nu pot, nu-i nevoe...

— Atunci dece propovăduești că „increderea e baza fericirii reciproce", că „nu trebue să fie nici o cută în inimă, unde să nu poată ceti ochiul prietinului". Ale cui sînt vorbele astea?

— Aşi fi vrut numai să spun,—începu el rar,—că aşa te iubesc, aşa te iubesc, încît dacă...

Oblomov tărăgăni.

— Incît?—întrebă ea cu nerăbdare?

— Incît dacă tu ai îndrăgi azi pe un altul, şi acesta ar fi mai capabil să te facă fericită, eu mi-aşi... înghiţi amorul în tăcere şi i-aşi ceda locul.

Ea îi lăsă deodată haina din mînă.

— De ce?—întrebă mirată.—Nu înţeleg. Eu nu te-aşi ceda nimănui: nu vreau să te văd fericit cu o alta. E ceva prea adînc... eu nu înţeleg...

Privirea ei rătăcea gînditoare, pe arbori.

— Va să zică nu mă iubeşti?—întrebă ea apoi.

— Din contra, te iubesc până la sacrificiul vieţii, dacă- gata să mă jertfesc.

— La ce? Cine te roagă?

— O zic pentru cazul cînd ai îndrăgi pe un altul.

— Pe un altul! Ai înebunit? La ce, dacă te iubesc pe tine?... Parcă tu ai iubi pe o alta?

— Ce mă asculţi? Nici eu nu ştiu ce vorbesc, şi tu crezi! Nici n'am vrut să spun aşa ceva.

— Atunci ce ai vrut să spui?

— Am vrut să spun că-s vinovat faţă de tine, demult sînt vinovat..

— Dece? Cum?—întrebă ea. Nu mă iubeşti? Poate glumeşti? Vorbeşte mai degrabă!

— Nu, nu, nu-i nici asta!—zise el chinuit. Vezi ce e..—începu el nehotărît:—noi ne vedem... pe ascuns...

— Pe ascuns? Dece pe ascuns? Eu spun lui ma tante aproape fiecare dată, că te-am văzut..

— Chiar de fiecare dată?—întrebă el cu nelinişte.

— Ce rău vezi aici?

— Eu sînt de vină: demult ar fi trebuit să-ţi spun că.. asta... nu se face...

— Ai spus-o.

— Am spus-o? A! De bună seamă am... dat a înţelege. Atunci va să zică, mi-am îndeplinit datoria.

Se învioră şi fu bucuros că Olga îi ridică aşa de uşor greutatea răspunderii.

— Ce mai e?

— Mai e că.. dar atîta-i.

— Nu-i adevărat!—observă Olga hotărît; mai e ceva, n'ai spus totul!

— Mă mai gîndeam,—începu el, dorind să dea vorbelor un ton nepăsător...—că..

Se opri; ea aştepta.

— Că trebue să ne întîlnim mai rar. Oblomov o privi sfios.

Olga tăcea.

— Dece?—întrebă ea, după ce se gîndi puţin.

— Pe mine mă roade.. un şarpe: conştiinţa.. Noi stăm atît de mult împreună: eu mă tem...—abia sfîrşi el.

— Dece?

— Tu eşti tînără, Olga, şi nu ştii toate primejdiile. Omul uneori nu e stăpîn pe el; un fel de putere infernală îl cuprinde, peste inimă cade o ceaţă, iar în ochi scînteiază fulgere. Seninătatea sufletului se întunecă, respectul pentru curăţenie, pentru nevinovăţie—toate sînt spulberate de vijelie: omul uită totul, nu se mai stăpîneşte, şi atunci subt picioare se deschide—bezna.

Oblomov tresări chiar.

— Şi ce-i cu asta? Las să se deschidă!—zise ea, privindu-l cu nedumerire.

Oblomov tăcea; mai încolo sau n'avea ce spune, sau nu trebuia să spună.

Olga se uită la el lung, parcă ar fi cetit în cutele-i depe frunte, ca în nişte rînduri scrise, şi-şi aduse aminte fiecare vorbă a lui, fiecare privire; îi trecu prin gînd tot istoricul dragostei lor, ajunse pănăla scara cea întunecoasă din grădină, şi roşi deodată.

— Vorbeşti numai prostii!—observă ea scurt, uitîndu-se în altă parte.—N'am văzut în ochii tăi niciun fulger... te uiţi la mine de cele mai multe ori ca... dădaca Cuzminişna,—adăugă ea, şi rîse.

— Tu glumeşti, Olga, şi eu vorbesc fără glume.. şi încă n'am spus totul.

— Ce mai e? Ce fel de bezna?..

Oblomov oftă:

— E că nu trebue să ne vedem... singuri..

— Dece?

— Nu-i bine.

Olga tăcu o clipă.

— Da, se zice că nu-i bine,—rosti ea cu îngîndurare;—dar dece?

— Ce-au să zică, cînd or afla, cînd s'o răspîndi..

— Cine are să zică? Eu n'am mamă: mama singură m'ar fi putut întreba, dece mă văd cu tine, ar fi fost singură, în faţa căreia aşi fi plîns ca răspuns, şi i-aşi fi spus că nu fac niciun rău, şi tu deasemenea. Ea m'ar fi crezut. Altul cine?

— Mătuşa,—zise Oblomov.

— Mătuşa?

Olga clătină din cap trist şi negativ.

— N'are să mă întrebe niciodată. Dacă aşi dispărea cu totul, mătuşa n'ar umbla să mă caute şi să mă întrebe, iar eu n'aşi căuta niciodată să-i spun unde am fost şi ce am făcut. Cine încă?

— Alţii, toţi. N'ai văzut cum se uita mai dăunăzi Sonic[illegible] şi la mine şi la tine, cum zîmbea... Şi aceşti domni şi doam[illegible] care erau cu ea—deasemenea.

Ii povesti toată grija cu care a trăit el de atunci.

— Cît timp s'a uitat numai la mine,—adăugă el,—nu m'[illegible] sinchisit; dar cînd aceiaşi privire căzu pe tine, mi-a trecut [illegible] sloiu de ghiaţă prin mîni şi prin picioare.

— Şi ?—întrebă ea rece.

— Şi, iaca: mă chinuesc de atunci zi şi noapte, îmi [illegible] capul, cum să preîntîmpin zvonurile; mă îngrijeam să nu [illegible] sparîu... Demult vroiam să vorbesc cu tine...

— Grijă zădarnică. Ştiam şi fără tine...

— Cum „ştiam" ?—întrebă el cu mirare.

— Aşa. Sonicica mi-a vorbit, a căutat să iscodească, [illegible] mă împungă, mi-a dat chiar sfaturi cum să mă port cu tine...

— Nu mi-ai spus o vorbă, Olga!—îi reproşă el.

— Nici tu nu mi-ai spus despre grija ta.

— Şi ce i-ai răspuns ?

— Nimic. Ce eram să-i răspund ? M'am înroşit numai.

— Dumnezeule! Unde au ajuns lucrurile: tu roşeşti!—zi[illegible] Oblomov cu groază. Cît sîntem de imprudenţi! Ce are să [illegible] acuma ?

Se uită la ea întrebător.

— Nu ştiu,—răspunse ea simplu.

Oblomov ar fi vrut să se liniştească, împărtăşind grija [illegible] Olga, ar fi vrut să prindă din ochii şi vorba ei limpede o pu[illegible] tere de voinţă, şi acuma, negăsind un răspuns limpede şi hotărît, pierdu deodată orice curaj.

Faţa i se umbri de nehotărîre, privirea-i rătăcea mîhnită [illegible] juru-i. Incepu să-l cuprindă o febră uşoară. De Olga aproape uită. In faţa lui se îngrămădeau: Sonicica cu bărbatul, musafirii; se auziră vorbele lor; se auziră rîsete...

Olga, în locul priceperii ei obişnuite de a găsi soluţii, tac[illegible] se uită la el cu răceală, şi mai rece încă repetă „nu ştiu". [illegible] el nu-şi dădu osteneală, sau nu ştiu să pătrundă în înţelesul a[illegible] cuns al acestui „nu ştiu".

Oblomov tăcea: fără ajutor străin, în capul lui o idee sa[illegible] o intenţie nu s'ar fi copt şi n'ar fi căzut dela sine; trebuia ruptă.

Olga îl privi cîteva minute, apoi îmbrăcă mantela, ridic[illegible] eşarpa depe o creangă, o puse fără grabă pe cap şi-şi luă um[illegible] brela.

— Incotro ? Aşa de vreme ?—întrebă el, trezindu-se de[illegible] odată.

— Nu, e tîrziu. Bine ai zis,—rosti ea cu mîhnire şi îngîn[illegible] durare,—n[illegible]i am ajuns departe şi eşire nu există; trebue să [illegible] depărtăm mai degrabă şi să ştergem urmele trecutului. Rămî[illegible] sănătos,—adăugă ea rece, cu amărăciune şi, lăsînd capul în jos o luă pe cărare.

— Olga, dar pentru Dumnezeu. Cum să nu ne vedem ? D'apoi eu... Olga!

Nu-l asculta şi mergea iute; nisipul trosnea uscat subt botinele ei.

— Olga Sergheevna!—strigă Ilia Ilici.

Nu-l auzea.

— Pentru Dumnezeu, întoarce-te!—strigă Oblomov, nu cu glas, ci cu lacrimi.—Doar şi un criminal trebue ascultat... Doamne! Are ea oare inimă ?... Iată cum sînt femeile!

Se aşeză jos şi-şi acoperi capul cu amîndouă mîinile. Paşii Olgăi nu se mai auzeau.

— A plecat!—rosti el aproape îngrozit, şi ridică capul. Olga era dinaintea lui.

Oblomov îi apucă mîna cu o bucurie nespusă.

— N'ai plecat, n'ai să pleci ? Nu pleca: ţine minte că, dacă pleci, eu sînt mort!

— Iar dacă nu plec, sînt o criminală, şi tu deasemenea: ţine minte, Ilia!

— O, nu...

— Cum nu ? Dacă Sonicica cu bărbatul ne mai găseşte odată împreună,—sînt pierdută.

Oblomov tresări.

— Ascultă—începu el iute şi încurcîndu-se,—eu n'am spus totul...—şi se opri.

Ceiace acasă i se păruse atît de simplu, atît de firesc, atît de necesar, ce-i surîdea aşa de frumos, ce era fericirea lui, deveni deodată un fel de beznă. Să sară peste ea—i se oprea respiraţia. Pasul era hotărîtor, îndrăzneţ.

— Vine cineva!—zise Olga.

Pe cărarea lăturalnică se auziră paşi.

— N'o fi Sonicica ?—întrebă Oblomov cu ochii încremeniţi de groază.

Trecură doi bărbaţi cu o doamnă,—nişte necunoscuţi. Lui Oblomov i se uşură la inimă.

— Olga,—începu el grăbit, şi o luă de mînă; să mergem de aici uite, colo, unde nu-i nimeni. Să şedem acolo.

Ii arătă o bancă, iar el se aşeză jos pe iarbă, lîngă ea.

— Olga, tu te-ai supărat şi ai plecat, şi eu n'am spus totul,—rosti Oblomov.

— Şi iar plec, şi nu mă mai întorc, dacă te joci cu mine,—începu ea.—Ţi-au plăcut odată lacrămile mele; acuma ai vrea poate să mă vezi la picioarele tale şi să mă faci astfel încetul cu încetul sclava ta, ca să-ţi arăţi capriciile, să-mi faci morală, apoi să plîngi, să te sparii şi să mă sparii, apoi să întrebi, ce-i de făcut. Gîndiţi-vă, Ilia Ilici,—adăugă ea deodată, ridicîndu-se cu mîndrie depe bancă:—eu am crescut mult decînd te cunosc, şi ştiu cum se numeşte jocul pe care îl joci dumneata.. dar lacrămi dela mine nu mai vezi...

— Vai, zău nu mă joc!

— Cu atît mai rău pentru dumneata,—întîmpină ea rec
La toate temerile dumitale, poveţi şi presupuneri, îţi răspund u
până la întîlnirea de azi eu te-am iubit, şi n'am ştiut ce să fa
acuma ştiu,—inchee ea hotărît, pregătindu-se să plece;—şi d
mitale n'am să-ţi cer sfat.

— Şi eu ştiu,—zise Ilia Ilici, reţinînd-o de mînă şi aşez
d-o pe bancă, şi tăcu o clipă, adunîndu-şi curajul. Inchipueşte
începu el:—inima mea e stăpînită de o singură dorinţă, capul d
un singur gînd, dar voinţa, limba nu mă ajută: vreau să vo
besc, dar vorbele nu es de pe limbă. Şi doar cît e de simpl
cît de... Ajută-mă Olga!

— Nu ştiu ce ai dumneata în cap...

— O, pentru Dumnezeu, fără acest *dumneata:* mîndria pr
virii tale mă omoară, fiecare vorbă a ta mă atinge ca un s
de ghiaţă...

Olga începu să rîdă.

— Tu eşti nebun!—zise, punîndu-i mîna pe cap.

— Iaca aşa, iaca am şi dobîndit darul gîndirii şi cuvînt
lui! Olga!—zise Oblomov, lăsîndu-se în genunchi dinaintea
—fii femeia mea!

Ea tăcu şi se întoarse în altă parte.

— Olga, dă-mi mîna!—urmă Oblomov.

Olga nu i-o dădea. Oblomov i-o luă singur şi o lipi d
buze. Ea nu şi-o trase. Mîna era caldă, moale şi puţin-puţin
lavă. Oblomov vroia să-i vadă faţa, dar ea se întoarse şi m
mult.

— Tăcere? — rosti el, alarmat şi întrebător, sărutînd
mîna.

— Semn de consimţire!—complectă ea încet, dar fără s
privească.

— Ce simţi tu acuma? Ce gîndeşti?—o întrebă Oblom
aducîndu-şi aminte de visul despre consimţimîntul ei, despre la
crimi...

— Celace simţi şi tu!—răspunse ea, continuînd a se ui
spre pădure; numai săltarea pieptului arăta că se stăpîneşte.

— „Are ea lacrimi în ochi?"—se gîndea Oblomov; dar e
se uita cu încăpăţinare în jos.

— Tu eşti indiferentă, eşti liniştită?—zise Oblomov, d
tînd s'o atragă spre sine cu mîna.

— Nu indiferentă, ci liniştită.

— Cum aşa?

— Fiindcă am prevăzut şi m'am deprins cu ideia as
demult

— Demult!—repetă el cu uimire.

— Da, din clipa cînd ţi-am dat ramură de liliac... te-am
şi numit în gîndul meu...

— Din clipa aceia!

Işi deschise larg braţele şi vru s'o cuprindă.

— Se deschide bezna, scîntee fulgere... mai încet!—zise ea, lunecînd cu uşurinţă din braţele lui şi apărîndu-se cu umbrela.

Oblomov îşi aduse aminte de grozavul „niciodată" şi se astîmpără.

— Dar tu niciodată n'ai spus, n'ai exprimat măcar...

— Noi nu ne mărităm, pe noi ne mărită, sau ne iau.

— Din acea clipă... se poate?—repetă el pe gînduri.

— Tu crezi că eu, dacă nu te înţelegeam, veneam cu tine aici, singură, crezi că aşi fi stat cu tine serile în chioşc, te-aşi fi ascultat şi crezut?—zise ea cu mîndrie.

— Atunci...—începu el, schimbîndu-se la faţă şi lăsîndu-i mîna.

Ii veni o idee ciudată. Ea îl privea cu o mîndrie liniştită şi aştepta cu hotărîre neclintită; iar el ar fi vrut în clipa asta nu mîndrie şi hotărîre, ci lacrimi, pasiune, fericire îmbătătoare, —măcar pentru o clipă,—apoi lasă să curgă liniştea unei vieţi neturburate.

Cînd colo—nici lacrimi de fericire neaşteptată, nici consimţimînt sfios... Ce să creadă el?

In inima lui se trezi şi se zvîrcoli şarpele îndoelii... Il iubeşte, sau numai se mărită?

— Dar e alt drum spre fericire,—zise Ilia Ilici.

— Care?

— Uneori dragostea n'aşteaptă, nu rabdă, nu calculează... Femeia cuprinsă de focul, de tremurul pasiunii, încearcă dintr'odată chinul şi nişte bucurii, cum...

— Eu nu cunosc acest drum.

— Un drum, unde femeia jertfeşte totul: linişte, reputaţie, respect, şi găseşte răsplata în dragoste... cînd dragostea înlocueşte totul...

— Parcă avem noi nevoe de asemenea drum?

— Nu.

— Pe asemenea cale ai vrea să cauţi fericirea: pe socoteala liniştii mele, pierderii respectului?

— O, nu, nu! Jur că pentru nimic în lume,—zise Oblomov cu foc.

— Atunci dece ai adus vorba?...

— Zău, nu ştiu nici eu...

— Dar eu ştiu: tu ai vrea să ştii, dacă ţi-aşi jertfi eu liniştea mea, dacă aşi merge cu tine pe această cale. Aşa-i?

— Da, mi se pare că ai ghicit. Incît?...

— Niciodată, pentru nimic în lume!—rosti ea cu hotărîre.

Oblomov se gîndi, apoi oftă.

— Da, e grozavă acea cale, şi trebuie multă dragoste, ca să însoţească o femee pe bărbat, pe acest drum, să se piardă —şi tot să iubească!

Se uită întrebător la faţa ei: ea—nimic, numai cutişoara de deasupra sprîncenii se mişcă puţin, dar faţa—liniştită.

— Inchipue-ți,—urmă el, că Sonicica, care nu face nici degetul tău cel mic—nu te-ar recunoaște la întîlnire!

Olga zîmbi, și privirea-i rămase tot așa de senină. Dar Oblomov era minat de cerința ambiției, vroia jertfă.

— Inchipuie-ți că bărbații n'ar lăsa în fața ta ochii în jos cu respect și sfială, că te-ar privi cu un zîmbet îndrăzneț și viclean...

Se uită la ea: ea mișca mereu cu umbrela o pietricică în nisip.

— ...că ai intrat într'un salon,—urmă Oblomov,—și cite bonete* ar tresări de indignare; că vre-una s'ar depărta de tine... dar mîndria ta ar rămînea aceiași, ai avea conștiința pe de că ești mai presus decît ele, că le ești superioară...

— La ce-mi spui toate grozăveniile astea?—zise Olga liniștit. N'am să merg niciodată pe calea asta.

— Niciodată?—întrebă Oblomov mîhnit.

— Niciodată!—întări ea.

— Da,—zise Ilia Ilici pe gînduri,—tu n'ai avea puterea să privești rușinea drept în ochi. Tu poate nu te-ai speria de moarte, nu moartea înspăimîntă, ci pregătirile pentru moarte, chinuri de toată clipa, tu nu le-ai îndura și te-ai istovi—așa-i?

Se tot uita în ochii ei: ce zice?

Ea se uita vesel: grozăvia tabloului n'o mișca; pe buze îi juca un zîmbet ușor.

— Eu n'am de gînd nici să mă istovesc, nici să mor... Nu nici așa!—zise ea: poți să nu mergi pe acel drum, și totuși iubești; mai tare încă...

— Dece n'ai merge pe acel drum?—întrebă el stăruitor, aproape cu necaz;—dacă nu ți-i frică...

— Fiind-că pe acel drum... totdeauna mai tîrziu vine... despărțirea... și să mă despart eu de tine!...

Se opri, îi puse mîna pe umăr, se uită la el mult și deodată, aruncînd umbrela într'o parte, îl cuprinse cu brațele, îl sărută cu aprindere, se înroși toată, lipi fața de pieptul lui și adăugă încet:

— Niciodată!

Oblomov scoase un strigăt de fericire și căzu pe iarbă la picioarele ei.

(Traducere din rusește de A. Frunză)

(Va urma)

I. Gonciarov

* „Boneta": „cepelul" depe cap,—o modă a epocii.

Personalitatea și activitatea literară a lui Dimitrie Cantemir*

Preliminînd știrile economice înainte de a trata aspectele politice, sociale și culturale ale Moldovei, Cantemir dă fapte nu fără importanță despre produsele solului și condițiile fizice ale acestuia, despre apele Moldovei,[1] scăpînd de uitare numiri, care erau atunci, dar nu se mai găsesc azi, despre munți și minerale, unde utilizează și basmele,[2] despre aurul rîurilor—Țiganii, care îl adună plătesc anual tribut doamnei patru ocale, ceiace făcea 1600 drahme,—despre buburuzele de fier de lîngă Hotin, despre ocne și gropile cu apă sărată, în care se găsesc pești întregi, despre păcura dela Moinești și nitrul de pe șesurile moldovenești, despre cîmpii, despre pometuri—poamele erau în vechime speranța trupelor polone, care intrau în Moldova,—despre vinurile excelente, despre stejerișuri, despre Dumbrava roșie, unde Ștefan cel Mare a bătut pe Poloni și i-a pus să samene ghindă, de unde a eșit frumoasa pădure de lîngă Cotnari,—zice Cantemir—dar adaogă iarăși greșit că aceasta era Bucovina Polonilor, despre stejerișul Chigheciului cam de 30 mile italiene cu copaci așa de deși și înalți că om pe jos nu poate merge decît pe cărări cunoscute locuitorilor. In regiunea Chigheciului erau odinioară peste 12 mii locuitori, care dădeau pe cei mai viteji soldați din întreaga țară, dar în vremea lui Cantemir se puteau scoate abia 2000. In baza unei învoeli Chighecenii furnizau Tătarilor din Bugeac în fiecare an un anumit număr de birne.

Ni se dau multe date istorice, cînd scrie despre ținuturi. Moldova însă a fost împărțită numai în țara de jos și țara de sus, împărțire care după cît știm azi se ridică înapoi în timp până la împăcarea și aranjarea domniilor lui Iliaș și Ștefan în 1435. Basarabia n'a reprezentat niciodată o diviziune administrativă a Mol-

* Vezi „Viața Romînească", No. 7, 8, 9 și 10 din 1924.

1 Cantemir nu-și aduce bine aminte, cînd scrie că Ptolemeu zice Prutului Gerasus. La Ptolemeu Γέρασος este pentru Siret, ca și la Ammian, unde este forma Gerasus. Vezi trad. cit., pag. 21.

2 Pag. 42.

dovei, cum afirmă Cantemir, ci din jumătatea a 2-a a sec. apare ca noţiune geografică în scrieri străine prin interm polonez. Cantemir iarăşi cel dintâiu la noi derivă numele Ba rabi din vechii Bessi. Poate din izvoarele turceşti a luat Ca mir afirmaţia, care se întîlneşte în întreagă opera lui că A Vodă a dat Turcilor Basarabia cu cele două părţi ale Tighine Cantemir ştia că Aron Vodă alungat de boeri a recîştigat Turci domnia făgăduind sultanului că-i va preda cetatea Tigh cu 12 sate. Ori tocmai Aron Vodă a recucerit dela Turci Tigh După Cantemir înainte de Aron Vodă erau în Moldova 23 ţ turi, din care pe vremea se numai 19 le stăpîneau Moldov Din altă parte ştim, că în vremea lui Lăpuşneanu erau 24 ţinut Faţă de expunerea lui Cantemir în vremea lui Lăpuşneanu e în plus ţinutul Agiudului şi Trotuşului, iar regiunea, care o s pîneau în vremea lui Cantemir Turcii, cuprindea atunci ţinut Cetatea Albă, Tighina şi Chigheciu,[2] pe cînd Basarabia descr de Cantemir are ţinuturile: Bugeac, Acherman, Ismail şi Chi Este curios însă că în scrierea polonă în proză a lui Miron Costin e tă încă ţinutul Trotuş şi că Basarabia ajunsă subt Turci n'a luat fizionomie administrativă. După Miron Costin nu există ţ aparte Ismail. Acesta ştie că rămăsese Moldovei o părticică ţinutul Tighinei, că sultanul întorcîndu-se dela Hotin a luat ţinutul Chigheciului, Reni şi mai multe sate dăruindu-le morm tului lui Mahomed, că mai era ţinutul Chiliei, în care este ora Ismail, şi ţinutul Cetăţii Albe.[3] Acelaşi Costin ştia însă în acelaşi număr de ţinuturi caşi Cantemir. Dar pentru Basara luată de Turci cunoştea: ţinutul Cetăţii-Albe, în care ţinut era Tighina, ţinutul Chiliei cu oraşele Cartal şi Şmil, precum şi ju tate din ţinutul Fălciu cu oraşele Chilia şi Traian.[4]

Miron Costin ne spune că în fiecare ţinut trebue să doi pîrcălabi. Cel de Hotin este cel mai de frunte, după gulamente este între cei doi vornici mari după cel de ţara jos şi înainte de cel de ţara de sus. După pârcălabii de Ho vin cei din Neamţ, odată după pârcălabul Sucevei, cel dela C tatea Albă era înaintea celui de Chilia, aşa că Hotinul avea g dul al 4-lea de pîrcălăbie. De mai demult însă hatmanul ţinutul Sucevei, iar Cetatea Albă şi Chilia erau subt Turci,

1 Descriptio Moldaviae, trad Pascu, pag. 25; Istoria imperi otomane, trad. cit., pag. 273, nota 38.

2 I. Bogdan, Vechile cronice moldoveneşti până la Urechia, Bu resci, 1891, pag. 235.

3 Idem, Cronice inedite atingătoare de Istoria Romînilor, Bu reşti, 1895, pag. 198—9. Nici în lucrarea lui Miron Costin nu ţinutul Agiudului, dar este în plus faţă de Cantemir ţinutul Trotuş consiatat şi'n vremea lui Lăpuşneanu. Lipseşte însă la Miron Co ţinutul Bacăului, care se constată însă şi în vremea lui Lăpuşneanu. se explică, dece şi Cantemir şi Costin numără 19 ţinuturi afară regiunea ţinută de Turci.

4 Ed. Urechia, pag. 138 şi urm. Deosebirile dintre datele scri în proză polonă şi poemul polon raportate la Descriptio Moldav dovedesc că scrierea în proză a lui Miron Costin este anterio poemului.

că Hotinul a rămas cea dintâiu pircălăbie. După acelaşi, la Cernăuţi şi Putna sînt stărostii, iar la Botoşani, apanagiu al doamnei, un vornic, cum era şi la Chişinău, cînd şi acest oraş era apanagiul doamnei. În vremea lui Cantemir era însă şi aici pircălăbie.

În textul *Descrierii Moldovei* sînt oarecare contraziceri sau nedesăvîrşiri de expunere. La capitolul despre ţinuturi nu totdeauna specifică, cine le administra, precum la Iaşi, Tutova, Covurlui, Fălciu, Orhei, Neamţ. Din altă parte[1] ştim că postelnicul mare administra Iaşii, doi vornici mici Bîrladul în numele vornicului mare de ţara de jos şi alţi doi vornici mici Dorohoiul în locul vornicului mare de ţara de sus. Intr'un loc ne spune că Hotinul avea un singur şef, iar mai jos că doi pîrcalabi erau la Hotin.[2] In capitolul despre ţinuturi zice, că un pîrcalab era în Cîrligătura, Vaslui, Hotin, Hîrlău, doi pîrcalabi în Roman, Tecuci, Lăpuşna, Soroca, un staroste la Putna, un vornic la Bacău, marele spătar la Cernăuţi şi hatmanul la Suceava. Cînd va fi vorba de organizaţia judecătorească, însă scrie: „sînt cîte doi pîrcălabi de Hotin, de Cernăuţi, de Suceava, de Neamţ, de Soroca, care, fiindcă acele cetăţi ale Moldovei sînt mai mari, au numele chiar de comandanţi; apoi cîte doi de Roman, de Botoşani (tîrg, care stă subt ascultarea soţiei domnului), de Orhei, de Chişinău, de Lăpuşna, de Fălciu, de Galaţi, de Tutova, de Putna. Tîrgurile celelalte de mai mică importanţă, ca Bacău, Tîrgu-Frumos, Covurlui şi Vaslui au fiecare cîte un pîrcălab.[3] Intr'altă parte ne spune că vornicii de poartă administrau ţinutul Romanului.

Contrazicerile acestea par a deriva din împrejurarea că în expunere nu se separă îndeajuns administraţia civilă de cea militară şi de organizaţia judecătorească, precum şi din faptul că *Descriptio Moldaviae* nu este o lucrare, care a fost revizuită de autor pentru tipar.[4]

În capitolul despre ţinuturi era atîta prilej a da amănunte din trecut. Cantemir a saturat aceste pagini cu note arheologice, istorice etc., care totdeauna sînt binevenite, chiar dacă în parte adumbreşte lipsa de informaţii mai bogate. Ştiri din vremea sa se adaogă altor ştiri mai vechi: clişeu respectat de Cantemir în tot cursul lucrării.

Oricît de mult a cetit însă, cînd voia să alunge întuneri-

1 Pag. 98.

2 Pag. 32 şi 130.

3 Pag. 130.

4 Cf. şi N. Iorga, Istoria literaturii romîne în secolul XVIII, vol. I, pag. 410; G. Pascu, op. cit., pag. 55-6. Vorbind de regiunea privilegiată a Chigheciului din ţinutul Fălciului, ne spune că „despre aceasta vom spune mai multe mai jos" (pag. 48). La pag. 150-1 ni se dau puţine amănunte în plus şi găsim trimitere înapoi la capitolul al şaselea. A doua oară aflăm că erau pe vremuri 800 Codreni de aceştia, nu 12000, cum spusese mai înainte. La o revizuire definitivă ni s'ar fi dat cel puţin şi incidentul adoptat în *Istoria turcească*, trad. cit., pag. 96 nota 67.

cul, în care era învelită pentru vremea sa, mare parte din cel vechiu trecut, Cantemir întîlnea piedeci de neinlăturat. Cînd junge la vremea sa cu evoluția diferitelor aspecte ale vieții torice moldovenești, lucrarea are foarte mare importanță, putea zice *unică*, oferindu-ne cristalul atîtor informații auten mai generale sau mai speciale. Activitatea judecătorească vornicilor de poartă, ca și procedura judecătorească înainte reforma lui Constantin Mavrocordat și legiuirile, care au urm sînt știri, despre care regretăm că sînt prea sumare pentru e pocă, în care era și un drept scris. Pravila lui Vasile Lupu întrebuința în vremea lui Cantemir. [1]

Din *Descriptio* știm că pe urmă s'au făcut de regulă purile domnilor îngropați prin mînăstiri, știm atît de multe cruri, că fără ea nu putem înțelege d. e. reformele lui C. M vrocordat. Prețul știrilor crește și prin împrejurarea că, pe despre Țara-Romînească vom avea în sec. XVIII descrierea subt C. Mavrocordat, apoi cartea de geografie istorică, statis etc. a banului Mihai Cantacuzino, memoriile lui Bauer—lăs la o parte cărțile dela sfîrșitul secolului—, fără Dimitrie Can mir n'am fi avut o asemenea lucrare pentru Moldova.

In scrierea aceasta Dimitrie Cantemir dă foarte mult relațiilor de orice fel cu Turcii, ceiace era atunci axa princip a vieții de stat. Meritul lui prin aceasta este mare că ne ar vremurile și împrejurările, în care se introducea la noi epoca nariotă. Astfel pentru cercetător *Descriptio Moldaviae* ajunge c rolarul necesar al Istoriei ieroglifice, căci Cantemir nu neglijea „ziua de eri", cînd este vorba chiar de a o pune în legătu peste zăbranicul multor veacuri cu cele mai vechi vremi ale ex stenței noastre naționale. Miron Costin în operele sale nu tre dincolo de nostalgia trecutului glorios, mulțumindu-se cu impr cațiuni poetice. Scriind despre Bogdan III și despre primul har ciu plătit Turcilor exclamă, cînd amintește că Bogdan a luat ste dela Turci: „dare-ar Dumnezeu să nu-l mai ia, iar țara aceas să aibă altă soarte dela Dumnezeu, ori să piară cea dintăiu în vre murile noastre!" [2] Zilele domniei din urmă a lui Dumitrașcu Can tacuzino se consideră „cele din urmă vremuri ale noastre". A cel Miron se gîndea cu frică că poporul moldovenesc va pie înainte de a-i ceti cronica lui. Miron Costin vede vremea sa a de aspră, așa de nenorocită, încît după dînsul „mai bine să piar

1 Trad. cit., pag. 125. Pentru organizarea judiciară din Moldov sînt interesante însemnările lui Graziani relativ la vremurile de înj jumătatea sec. 16. Cartea lui Graziani a putut-o cunoaște și Dim. Cant mir din ediția operelor lui Dlugosz (Frankfurt 1711), dacă a avut aceas ediție. Graziani știa că în Moldova nu este drept scris, ci obiceiu și ar bitrar. Jurămîntul de trei ori al acuzatorului provoacă condamnare Dacă debitorul jură că nu poate plăti, este lăsat în pace. Cei jefu trebue să fie despăgubiți de oamenii locului, unde s'a comis furtul. Pl tind 12 dinari fiscului, putea oricine fi divorțat pentru cele mai ob motive.

2 I. Bogdan, Cronice inedite, pag. 187.

sau să aibă altă soarte" Moldova, decît să fie așa cum este. [1] Același scriind despre cetățile pierdute de Moldoveni cătră Turci, se adresa regelui Ion (III) Sobieski așa de plecat: „Cît de necesare au fost acele cetăți în acea vreme, cînd bravii lor apărători respingeau de pretutindenea urdiiile tătărești! Cît de necesare mai sînt ele acum, cînd Dumnezeu încredințează mîntuirea noastră brațului tău o rege, Ian cel Mare!" [2] Cantemir însă protestează „că scriitorii poloni și unguri conchizînd dela particular la general afirmă că domnii Moldovei au fost omagialii lor și se silesc să interpreteze legăturile de alianță ca supunere". [3] Și Cantemir constată că dela mărimea, la care Ștefan cel Mare ridicase Moldova „cu încetul a început să descrească, până ce a ajuns la sărăcia, care este acuma". „Azi... mîndria crește cu sărăcia". Autorul n'are nici un menajament pentru boerii vremii sale. Nu intîlnim însă niciodată constatările unui suflet, din care desnădejdea a alungat orice speranță. Tonul observațiilor sale este liniștit. Dojana se manifestă la el în epitete. Crede că din trufie sau indolență Moldovenii consideră nevrednică orice negustorie în afară de vinderea produselor de pe moșiile lor. Din acest motiv nu erau bani, nici tîrgoveți moldoveni bogați, deși țara exportă mai mult decît importă.

Societatea căreia aparținea Cantemir ne-ar interesa cu toate formele, tendințele și temperamentul ei. Diatribele de scurt sbor, care i le aruncă autorul, nu-s nici atîtea, ca să explice nesuccesul carierei politice a autorului. *Descriptio Moldaviae* tinde a fi mai mult o explicare a trecutului: autorul avea mai mult sens pentru hipostasa politică a neamului său: forma socială, economică, culturală a vieții moldovenești îl interesează numai întrucît îi leagă ființa de prezent. Din aceste motive după această lucrare activitatea de cercetător a marelui exilat va fi închinată exclusiv rosturilor politice ale neamului său.

In 1714 se gîndea să-și publice la Berlin *Incrementum aulae Othomanicae*, adică primul volum din Istoria sa turcească. [4] In afară de un avis de formă generală, cum găsim în *Istoria imperiului otoman*, nu avem nici un indiciu că autorul ar fi vrut să-și publice *Descriptio Moldaviae* înainte de *Hronic*. Contrazicerea afirmațiilor din Descriptio în textul Hronicului sînt dovadă că textul celei dintăiu n'a fost niciodată revăzut definitiv pentru tipar. In 1721—am văzut—se gîndea să traducă în romînește *Descriptio*, ceiace însemna și a o pune în concordanță deplină cu concluziile din Hronic, și apoi a o publica. Dar după ce a redactat *Descrierea Moldovei* în forma cum a ajuns până la noi, Cantemir a fost preocupat mult de alcătuirea *Hronicului*, operă de întinsă erudiție, pentru scrierea căreia a trebuit să recurgă la atîtea izvoare și în necesitatea imperioasă mai ales a căreia credea.

1 I. Bogdan, Cronice inedite, pag. 148.
2 Miron Costin, Opere complecte, ed. Urechia, vol. II, pag. 88-89.
3 Trad. Pascu, pag. 82.
4 Revista critică-literară, II, Iași. 1894, pag. 66.

Stăm de multe ori uimiţi înaintea bogăţiei de izvoare, la care Cantemir a recurs, ca să poată scrie *Hronicul*. Cu *Istoria imperiului otoman* şi *Descrierea Moldovei* făcuse o ucenicie folositoare. In ambele lucrări nu odată a avut de a face cu ştiri contrazicătoare. De cîte ori se va repeta acest caz, cînd scria *Hronicul!* Fără a fi avut la dispoziţie ca *Şincai* multele lucrări de istorie ale secolului XVIII—zicem multe în raport cu secolul XVII—Cantemir trebuia să reconstruiască el cel dintăiu vremuri, asupra cărora nu se oprise la noi truda de cercetători, cu rezultate transmise şi urmaşilor. Constantin Cantacuzino stolnicul singur încercase a proecta lumina cetirilor sale asupra celei mai vechi epoci a istoriei romîneşti. Ostenelile lui înainte de 9 Ianuar 1716 se opriseră la invazia Hunilor şi rosturile politice ale lui Attila în legătură cu vicisitudinile pămîntului romînesc, [1] deşi intenţia îi fusese să scrie întreagă istoria Ţării-Romîneşti.

Manuscrisele cunoscute azi arată că în afară de expunerea începutorilor noastre istorice pânăla Attila, acelaşi adăogase interpolînd cronica atribuită azi lui Stoica Ludescu. Constantin Cantacuzino cunoştea însă scrierea lui Miron Costin despre originea neamului moldovenesc, dar relativ la Ţara-Romînească nu a putut afla nici-o lucrare. Letopiseţul ţării i se părea netocmit, încurcat, scurt „cît mai multă turburare şi mirare dă celui ce ceteşte, decît a şti cevaş adevăr dintrînsul", [2] „Spuneri şi poveşti" ale bătrînilor, pe care a-i crede pe deantregul este primejdie ştiinţifică, „cîntecile carile vestesc de vitejii", culese depe la lăutari, rapoarte de călători, hrisoave domneşti etc. n'au scăpat de curiozitatea autorului. Constantin Cantacuzino a recurs apoi şi la scriitorii străini „ce scriu... ca nişte străini ce sînt şişi voitori de rău, unii nu adevăru scriu, ce-i micşorează lucrurile şi pe lăcuitorii ei rău defaimă şi multe hule le găsesc". Nici nu a fost nimeni „nici cu condeiul, nici cu palma a-i sta împotrivă şi a-i răspunde". De multe ori aşezat la răspîntia expunerii diferite a străinilor, aflarea adevărului adevărat îi va pricinui multă grijă. Constantin stolnicul îşi dădea perfect seama că „şi scriitorii mişcaţi de osebite pohtele şi voile lor, unii într'un chip, alţii într'alt chip tot acea poveste o vorbesc: adecă cel ce iubeşte pe unul, într'un chip scrie de dînsul, şi cel ce urăşte, într'alt chip; şi de al său într'un chip şi de străin într'alt chip scrie; şi cel ce este mînios, într'un chip întinde condeiul, şi cel ce nu, într'alt chip îl opreşte". [3] Miron Costin fusese silit a face

1. Operele lui Constantin Cantacuzino, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1901, prefaţa XXVII, pag. 60 şi urm.; în Contribuţii la istoriografia romînească veche (Omagiu lui I. Bianu, Bucureşti, 1916, pag. 227 şi urm). Al. T. Dumitrescu n'aduce nici dovezile suficiente, nici argumentarea necesară, cînd încearcă să atribue mitropolitului *Daniil Panonianul* Istoria Ţării-Romîneşti până la Atila.

2 Ibidem, pag. 63.

3 Ibidem, pag. 109 - 110.

loc în cărţulia sa romînească unei oarecare polemici cu Simion dascălul, Misail călugărul, Istratie logofătul, Ian Zamoyski etc. [1] Constantin Cantacuzino va trebui să urmeze acelaşi drum, iar Cantemir, care ducea povestirea până la 1274, va insera şi mai multă polemică, şi cu mai mulţi scriitori, precum mai tîrziu terenul lui Şincai avea să se lărgească şi într'o parte şi într'alta.

Izvoarele erau atît de multe şi aşa de diferite, încît autorul trebui să-şi stabilească anumite norme pentru chipul în care să le utilizeze. După predoslovia generală a Hronicului şi o înştiinţare către cetitori ni se dă „catastihul istoricilor, gheografilor etc", amintiţi în lucrare şi se încearcă a ne arăta, care e grec, latin, leah, ungur etc. La stabilirea acestei calităţi nu are acelaşi normă. Calificarea se face sau după limba în care e scris izvorul, sau după originea politică a materialului povestit. Bonfini este dat ca istoric ungur, [2] Baronius ca latin, caşi Ditmarus, Scaliger şi Idatie e scriitor latin. Apoi sf. scriptură, cronologiile, opera lui Homer, Ovid, Strabo, Gloverie, Pliniu, se citează alături de Iustin, Sarniţie, Saadi, Xifilin, [3] dicţionarul lui Moréri etc. Cantemir a apelat la tot ce a putut găsi, pentruca adevărul să fie mai complect scos la iveală. 154 autori sînt citaţi în catastiv, a căror listă trebueşte însă adaosă cu alţii, pe care îi întîlnim arătaţi ca izvoare în cursul povestirii, precum: Sambuţie, Ortelius, Calviz, Sfetonie, hronicul bulgăresc, chronologia lui Avram Barclai, Appian, Isocrat, Franţa, (=Phrantzes) Irodian, Lampridie, Pollion, Trivelie, Suida, Valentie, Mathimaticul, Amvrosie, Socrate istoricul bisericesc este confundat cu Socrate filozoful, Petronie, Sozomen, Theodoric, Callimah, Grigore Nazianzianul, Damaschin, Rufin, Sinkie, Marţelin, Ruţie sau altădată Mihail Riţie Neapolitanul cu a sa istorie ungurească, Lemon, Ivonia cu Hronicul Frizilor, hronicul alexandrin, Ebulferrah Manasse, Sansovin, Dolion [4] etc. Arată izvoarele, din care îşi scoate ştirile, fiindcă îl călăuzea principiul că istoricul trebue să arăte „din ce jicniţă au luat grăunţăle, ce împrăştie". [5] Caută ştiri pretutindenea, fiindcă „sufletul odihnă nu poate afla, până nu găseaşte adevărul, carile îl ciarcă, oricît de departe şi oricît de cu trudă i-ar fi a-l nemeri". [6] Se apără faţă de „cleveta affectaţii"; adevărul a fost de multe ori prea schimonosit sau omis cu totul, pentruca autorul nostru să nu simtă nevoia a-şi justifica

1. Ed. cit., pag. 5 şi urm.

2 După Cantemir, Bonfini este de naştere Ungur, pag. 65.

3 Cităm de regulă în forma, pe care o au în Hronic numele autorilor străini.

4 Pag. 66, 69, 77, 79, 139, 144 (în alte părţi îi zice Barsai=pag. 379, sau Bacsai pag. 445, 450, 451) 134, 156, 206, 212, 215, 241, 245, 247, 248, 250 (numele acestuia este copiat de multe ori greşit), 253, 278, 253, 257, 265, 266, 288, 281, 277, 326, 382, 445. Coruperea unor nume de autori citaţi derivă dela copistul, care n'a citit bine şi n'a putut cunoaşte izvoarele Hronicului.

5 Ibidem, pag. 139.

6 Pag. 62.

la fiecare pas scrisul. De nenumărate ori subliniază că el dela sine nu adaogă nimic și fiindcă știe atîtea limbi, putea utiliza prin urmare izvoare inaccesibile priceperii altora și adică în original. Era aceasta o superioritate față de Costinești, față de stolnicul Constantin Cantacuzino, a cărui operă i-a rămas necunoscută, față de mulți scriitori, pe care îi controlează și amplifică. El anunță „scuturînd adeverința istorii noastre nu din pîrîiae abătute, ce din singure izvoarile și fîntîneie ei, cele dinceput scoatem". Și totuși uneori e avizat să recurgă la prelucrările altora pentru a-și sprijini afirmațiile. Sambuție, Petavie, Strijkowski dicționarul lui Moréri îl ajută de multe ori cu citatele lor sau chiar și alți scriitori. 1

Goana nepotolită după izvoare nu totdeauna îl scapă pe Cantemir din primejdia departe de adevăr. Odată spune că autorii Lampridie, Spartian, Capitolin, Vopiscus, Minuție Felix ar fi trăit în vremea lui Constantin cel Mare. 2 În predoslovie pune pe Carol cel Mare în legătură de solie cu Constantin cel Mare „și maică-sa Irina". 3 Și izvoarele pe care le avea la dispoziție conțineau atîtea inexactități! Să amintim numai faptul că în cartea *Lumea Goților* se afirma că Zamolxe a fost hatman al Geților, 4 că Dobrogea ar deriva din Dobera 5 etc. Existau mai multe teorii despre originea Dacilor.

De foarte multe ori trebuia să combată asertiile dușmănoase nouă și neintemeiate. Temperamentul său îl duce uneori la discuții violente, cînd este vorba de o „minciună cu coarne". „Cum se prinde sula în sac și măciuca în pungă" se potrivește după spusa lui Cantemir argumentarea cîte unui scriitor străin. În scrierile străine a dat și de minciună „mai goală decît pilugul piuliței". Interpretările dușmanilor stăruinții noastre în Dacia traiană sînt „slove pe apă scrise". 6 Dușmanii neamului romînesc niciodată nu „vor putea soarele cu tină să lipască și cerul cu palma să căptușască". 7 Cantemir rîde cu hohot față de „stîlpul" de marmură bulgăresc, 8 în explicarea căruia găsește cheia „minciunei" lui Simion Dascălul.

Urmărind neadevărul aruncat în public de scriitori străini, Cantemir are serioase scrupule de conștiință, ca nu cumva să apară părtinitor și acoperitor al adevărului. Cerînd altora obiectivitate și iubire de adevăr, își impune aceleași norme și sieși.

1 Astfel găsim d. e. Chedrinos *list* 204 (pag. 204), Agathos cartea 4 *list* 129 și *list* 132 pag. 175 (pag. 211), sau letopiseț slovenesc *list* 4 (pag. 324), cf. și pag. 338, celace însemnă că sînt citate din cărți slave.

2 Pag. 232.

3 Pag. 18.

4 Pag. 72.

5 Pag. 242.

6 Pag. 260.

7 Pag. 24, 119.

8 Pag. 142.

Înainte de a prezenta mărturiile scriitorilor despre neamul romînesc din Dacia, despre numele Vlah etc., el ne previne: „scriind noi pentru lucrurile patrii, cu totului tot dela noi să ne despărțim, și de toată a sufletului pătimire, carea veri din ură, veri din dragoste a eși iaste obicinuită, dela noi ridicînd, cu curată inimă și cu adevărată credință (precum adevăratului istoric se cuvine)... însă pentru ca nici clevetei pricină să dăm, nici imăciune necurățită și neștiarsă să lăsăm, pus-am în socoteală, ca de lucrurile moșiei dela singuri noi, măcar un cuvînțel să nu izvodim, ce toate ale altora, cît lungă osteneala noastră a le găsi am putut, precum la lucrurile sale sînt așea întregi, nemutate și neschimbate, înnaintea privealii să le punem, carii pentru neamul romînesc (carele și al nostru iaste) veri în potrivă ceva, veri după plăcearea adeverinții ar fi zis, cu o inimă și cu un suflet să le auzim, să le suferim și să le mărturisim." Chiar în „predoslovia" generală a operei ne asigură că totdeauna respectă știrile izvoarelor, firește așa cum trebuesc primite, după ce au fost controlate „ca nu cumva dela vecinii de prin pregiur vre-o vrajbă neinblînzită să ne scorniască; să nu cumva în loc de glumă și de rîs să ne luăm, și ca cum de dulce dragostea patrii nebuniți a fi socotindu-ne, să zică că ceale ce se cad credinții istoricești hotare am sărit". 1)

Mai încolo împarte în cinci categorii pe scriitorii care au scris despre trecutul nostru cel mai depărtat. Unii susțin că Romînii derivă din Italia, dar au venit în Dacia cu multă vreme nainte de Traian împăratul: Flac hatmanul i-a adus în Dacia; de aceia se zic Vlahi.

Alții susțin: este adevărat că Romînii se trag dela Italia și din Romani, dar nu știm cum au ajuns în Dacia. Alții afirmă că Romînii sînt coborîtorii barbarilor Daci, care și-au amestecat cu Romani neamul și limba. Sînt și de aceia, după care Romînii au venit din Italia mult mai tîrziu în Ardeal și de acolo s'a descălecat apoi Moldova și Țara Muntenească. În categoria a cincea intră aceia, care sînt de părerea că Romînii din Dacia, în general toți Romînii oriunde se află sînt adevărați Romani „pre carii Ulpie Traian dela Roma și din toată Italia aducîndu-i, i-au așeat prin toată Dachia, și încă și în Misia, și aceiaș Romani să le lăcuit necurmat întrinsa, precum și până astăzi lăcuesc". Cantemir zice acestei păreri „cea mai de temeiu socoteală". 2 Discuția și sprijinirea acestei păreri este urmărită cu atîta ardoare în întreagă cartea, încît autorul crede necesar a reveni iarăși și iarăși subliniind atitudinea sa de evocator imparțial al vremurilor trecute. „Mai iaste și altă boală, cu carea zic, precum a lucrurilor scriitori, să fie pătimind; adică dragostea slavii neamului său, și dinpotrivă zavistia cinstii altuia, carile adevărat, nu puțin, calea adevărului, spre rătăcirea minciunii a abate poț". 3

1 Pag. 9.

2 Pag. 109—111.

3 Pag. 177.

Unele izvoare şi interpretări ocolesc adevărul. Cantem insă după ce arată drumul, pe care urmîndu-l totdeauna în ast de cazuri, putem intilni adevărul, se intreabă : Ce să facem in cînd pentru oarecare vremuri nu avem ştiri? Cantemir işi comp o manieră silogistică, prin care se pot îndrepta in atari împrej rări rezultatele oricărei cercetări. Ni se dau prin urmare, „cano nele, cum vor putea să se adeveriască lucrurile odinăoară adev rat făcute, insă in istorii tirziu şi rar pomenite". 1 Se stabile două canoane : 1) tăcerea nici pune, nici ridică lucrul, iară zis il şi pune şi-l şi ridică, 2) tăcerea după zisă, adevereşte zi odată : Cantemir şi explică aceste două norme pentru a înţele continuitatea şi întreruperile în viaţa istorică. El zice : „vrind să d vedim şi necurmat traiul aceloraş Romani intr'insa (= în Dacia), pe multe vremi de ani se va vedea, că zicem, precum la istorici ceva se pomeneaşte, şi apoi iarăşi va videa, precum la istorici, iar se pomeneaşte şi tot pe poveastea cea dintii se povesteaşte. De cititorul ţiind în minte canoanele, carele i-am dat, unde videa prin multă vreame tăcearea istoricilor pentru Dachia pentru Romanii dintrînsa, să nu socotească îndată, că pe căci istoricii nu pomenesc pentru aceaia n'au fost (căci aceas socoteală iaste şi in potriva canonului, şi in potriva adevărul ce până nu va videa altă povestire de nou adusă asupra c vechi, tăcearea acea multă a istoricilor, să o ştie din nedes timplării a scrie purcească ; iară nu din nefiinţa, sau rădicare Romanilor din Dachia, că aceasta dea ar fi fost vre-odată, ar trebuit să o pomenească istoricii vreodată ; şi de vor şi fi is torici ca aceia, incăş nu îndată trebue crezuţi, ce cercaţi şi is pitiţi, de sint oameni de credinţă, şi de se va adeveri, precu adevărat Romanii odată in Dachia au fost, ş'au lăcuit, iară m pe urmă s'au ridicat, după dreaptă mărturia acelor scriitori, n iaste să se crează, căci s'au ridicat odată, de ciia nu s'au m pus, cea trebue a cerca innainte a ispiti : oare nu vor fi şi a istorici, caşi aciia vrednici de credinţă, carii şi ridicatul Rom nilor din Dachia, împreună cu ciialalţi povestesc ; şi de izn iarăş inturnarea lor in Dachia adeveresc, carii aflindu-se şi a deverindu-se, poveastea ridicatului Romanilor din Dachia ştearge ; şi poveastea inturnării lor iarăşi în Dachia se pune, că totdeauna poveastea cea mai de pre urmă trebue să se ţiă (fi de oameni vrednici de credinţă poveastită) la adeverinţa istori".

Este adevărat pe de altă parte că „istoricul" Cantemir une nu păstrează norma ce şi-o impusese. Intr'un loc arată greş unei interpretări, care îşi avea temeiul la un izvor mai nou, p cînd lui Bonfini i se acordă nu odată tot atita credit ca istoric lor, geografilor greci şi romani. Considerind însă vremea în ca a seris, mijloacele de informaţie de care dispunea şi absen

1 Pag. 181 şi urm.
2 Pag. 185.

generală a oricărei criticl istorice in operele contemporanilor şi predecesorilor săi, cit de mare apare personalitatea lui Cantemir, care nu numai scotoceşte izvoarele şi găseşte mai multe decit Toppeltin şi Constantin Cantacuzino, ci angajează discuţii, stabileşte formule de lucru faţă de orice material şi chiar de scrieri bine reputate. Constantin Cantacuzino dădea o schiţă ceva mai lungă şi pentru o epocă mai intinsă decit Miron Costin, al cărui fiu Nicolae retuşa doar opera părintească. Principele moldovean hărăzea neamului său lumina, cu care să vadă în cele mai necunoscute faze ale trecutului, deschidea larg poarta, pe care trecind-o cetitorii intrau în panteonul cu feeria originei noastre aşa de strălucitoare.

Neamul moldovenesc avea nevoe să-şi cunoască originea. Iată, cum explica şi înţelegea Cantemir aceasta : „Slujească-se dară cu osteninţăle noastre, niamul moldovenesc, şi ca'ntr'o oglindă curată, chipul şi statul, bătrineaţele şi cinstea neamului său privindu-şi, il sfătuesc, ca nu în trudele şi singele moşilor, strămoşilor săi, să se mindriască ; ce în ce au scăzut din calea vredniciii, chiar înţelegind, urma şi bărbăţia lor rivnind lipsele să-şi pliniască, şi să-şi aducă amente că precum odată, aşea acum, tot aciia bărbaţi sint, carii ca multul mai cu fericire au ţinut cinsteşi a muri, decit cu chip de cinstea şi de bărbăţia lor, nevrednic a trăi". 1 Ce îndemn mai nobil, ce răvaş şi sfat mai preţios putea trimite neamului său, din azilul său rusesc învăţatul principe, care deşi în situaţii aşa de înalte, veşnic era chinuit de nostalgia ţării sale şi necurmat se considera obligat a contribui la refacerea politică a Moldovei. Dulce este dragostea moşiei !— esclama în toiul unei aprinse discuţii ştiinţifice sufletul mare, in care reapărea cu toată forţa eredităţii răzeşul genuin din Fălciu.

Ţinînd samă de motive, care l-au îndemnat pe Cantemir să scrie, considerind tonalitatea generală a *Hronicului* şi avind în vedere scopul, către realizarea căruia năzuia, această operă se poate numi cartea reprezentativă a generaţiei, care se împrăştia şi se pierdea la inceputurile vremurilor fanariote. Prin Hronic se dovedea că Moldova, că neamul romînesc a avut tot dreptul să spere a-şi crea o soartă mai bună atunci cind Europa, căreia aparţineam, se aranja politiceşte pentru 150 ani. Miron Costin, Dosoftei crezuseră in apropierea unor „mai slobode vacuri". Cantemir cu *Hronicul* dovedea că le merităm pe de-antregul.

Refacerea politică a ţărilor romine se putea inchipui numai dimpreună cu triumful creştinilor asupra Turcilor păgini. Devotamentul creştin, care învălue opera lui Cantemir, nu era numai o firească emanaţie a educaţiei făcute de Cacavella şi ce puteam aştepta dela autorul *Divanului*. Refacerea politică pentru generaţia vremii de fier dela sfirşitul secolului 17 şi inceputul secolului 18, care tocmai prin intelectualitatea sa suporta mai greu ju-

1 Pag. 180.

gul apăsător şi ar fi întors vremile înapoi spre epoca de independenţă politică, fiinţa ca un ideal realizabil, dar mijloacele de care dispunea, păreau aşa de insuficiente, încît realizarea apărea ca o misiune dumnezeiască. Cantemir închină lui D-zeu „in loc de jertfă" „sudorile osteninţelor", adică *Hronicul*. Misticismul, care însă nu era resemnarea, se sălăşluise în sufletul aceluia, care cu atîta încredere se avîntase la colaborarea politică cu ţarul. Cantemir nu va omite a spune că şi Isus Christos era cetăţean roman, iar—să dăm şi un alt exemplu de ardoarea creştină a autorului—Antonie Eliogabalus e prezentat ca „ocara lumii, pilda blăstămăţiilor şi decît toţi spurcaţii mai spurcat". 1

Din aceste motive aversia în contra Turcilor, care transpiră din remanierea *Istoriei imperiului otoman*, nu este absentă nici în Hronic. Vreţi o revoltă mai mult gradată decît violenţa din următoarele: „puiul viperii, părintele minciunii, fiul întunericului, înpeliţat chipul Diavolului, silţa satanii, gura Tartarului, ucigaşul sufletelor, vrăjmaşul adevărului, ocara lumii, cinstea musulmanilor, psevdoprofetul Muhammed, carile din suflarea şi şopta satanii, au scornit leagea şi cartea Curanului, căzut-au din pîntecele mine-sa în lună". 2

Tocmai în Rusia a avut prilej Cantemir să cunoască altfel de civilizaţie, pentru ca să înţeleagă tot fiorosul adevăr despre nenorocirea politică a ţărilor romîne prin atîrnarea de Turci. In cuvintele citate nu mai vorbea prietinul lui Saadi Effendi, ci Cantemir europenizatul ca fel de viaţă şi care pricepea şi vedea, cum ţara sa atîrnă la marginea prăpastiei cu barbaria orientală. Pentru Cantemir de acum „Turcii sînt spurcaţi şi nesăţioşi", semiluna este „steaua cea cornorată". 3 Copiii fanarioţi învăţaţi pela şcolile Apusului înaintat nu vor fi capabili niciodată de o atare revoltă!

Violenţa nu era semnul neputinţei momentane de a schimba lumea politică în senzul vederilor sale, ci şi manifestarea obişnuită a temperamentului lui Dimitrie.

Aceloraşi motive este a se atribui caracterul dogmatic al părerilor sale istorice, intransigenţa faţă de cei de altă părere. Cantemir epuizează toate mijloacele pentru a convinge pe cetitor de dreptatea sa: am putea spune că aranjează pentru publicul său cetitor veritabile discuţii publice, mai domoale sau mai vehemente. Nu admite nici o greşală a străinilor, pentru înlăturarea căreia recurge la tot aparatul său de informaţii, priveşte cu neîncredere culoarea fiecărei ştiri, culoare provenind dela origine, se supără foc cînd greşala străinului este pusă în circulaţie cu intenţie duşmănoasă, cu tendinţa de a ponegri neamul romînesc. In cazuri similare faţă de ai săi nu cunoaşte îndurare în expresii şi'n epitete.

1 Pag. 205.
2 Pag. 326.
3 Pag. 20, 23.

Multă supărare i-au făcut lui Cantemir interpolatorii lui Ureche: Simion dascălul, Misail călugărul şi acela, care în mod greşit era dat ca al treilea: Istratie logofătul. Autorul Hronicului îi cunoştea, cum fuseseră trataţi în opusculul lui Miron Costin: De neamul Moldovenilor. Această scriere costiniană reprodusese părerea lui Nicolae Buhuş, care spusese lui Miron că Istratie logofătul a fost pus în circulaţie pentru prima oară „basnele"; dela Istratie le-a luat Simion, dela care Misail apoi le-a împrumutat. Este vorba de acel capitol inserat de Simion dascălul în textul cronicii lui Ureche şi unde se spunea, că Moldovenii se trag într'adevăr dela Maramureşeni, dar aceştia din urmă erau urmaşii unor hoţi daţi de un împărat al Rîmului într'ajutor lui Laslău crai unguresc, ca să poată rezista în contra Tătarilor. Laslău ar fi învins într'adevăr pe Tătari, dar după victorie împăratul dela Rîm, în timpul căruia se adunaseră în temniţi foarte mulţi tilhari, deoarece se jurase că'n viaţa sa nu va fi omorît oameni din poruncă împărătească, a refuzat a-i primi înapoi. Craiul Laslău i-a aşezat apoi în Maramureş şi de aici s'au coborît mai tîrziu Moldovenii. Miron Costin cel dintăiu s'a întrebat în citata sa operă: „de unde sînt aceste basne, cum ca să fie fost moşii ţării aceştia din temniţile Rîmului, daţi într'agiutoriul lui Laslău craiul unguresc?" 1 Nicolae Costin va parafraza, cu tot temperamentu-i domol, mai violent basna lui Simion. Lui Cantemir, care ţinea şi mai mult la „bunul neam", i se va ridica sîngele în obraz. Simion e numit ungurean, fiindcă scrisese că a împrumutat povestea cu originea Moldovenilor dintr'o cronică ungurească. Cît a căutat Cantemir printre izvoarele sale să găsească cronica la care se referă Simion! N'a găsit-o. Simion deci minte, e „măzac Ungurean". „Ce zice băsnuitoriul Simion că Tătarii, carii au scăpat din războiu, cu Laslău cel mincinos să fie descălecat Crîmul, hirişe minciuni, şi poveşti fără nici un temeiu sînt", fiindcă Batie a fost dintr'alţi Tătari 2 —scrie Cantemir. Şi Misail este un „măzac". Dovedind netemeinicia poveştii *infame*, Cantemir îi chiamă înaintea tribunalului său: „vin-o acum aicea, iscusitule în basne Simioane şi teaca minciunilor, Misaile". 3 Despre Istratie logofătul Cantemir credea că a fost logofăt al treilea în vremea lui Constantin Vodă Bătrînul. 4 Principele scriitor ar fi dorit să dea de *hronicul* scris înainte de Urechia, despre care *hronic* scrisese neprecizînd Miron Costin în *Poemul polon*, operă poate rămasă necunoscută lui Dimitrie. Acesta credea că Simion şi Misail au avut acea cronică moldovenească. Luîndu-se după Miron Costin, dar scălciindu-i afirmaţia prin amintiri confuse, Cantemir scrie că Misail călugărul anume ar fi însemnat, că acea cronică

1 Ed. cit., pag. 6.
2 Hronic, pag. 437, 446, 459.
3 Pag. 366—7.
4 Pag. 472.

mai veche decît Ureche ar fi însemnat viaţa domnilor dela goş pânăla Petru Şchiopul. 1 Este concesiv, conciliant faţ Ureche vornicul. Crede că Nestor a fost cronicarul, num baza faptului că cronica se termină în vremea lui Aron V Cînd certa pe papa Piu II pentrucă explicase originea cuvîn Vlah prin Flac hatmanul, arăta toată condescendenţa pentru racul Ureche vornicul", care l-a crezut şi urmat pe acela. necării lui Ureache pre lesne-i scularea şi a greşealii îndată îndreptarea, de vreame ce el nu iaste cel dintîi ibovnicul neasei, pentru carea pilda istorii mincinoasă au adaos... i s'au tîmplat din cei scornitori a auzi sau poate şi a citi de slovele latineşti lipsit să fie fost nu se arată) aşea sămnat.... din mărturiile altora lucrul a dovedi s'au lenevit tulburate vreamile lui mîna nu i-au dat... din amăgială, şală pentru moşiia şi neamul său ceaiea ce nici nu sînt, fost, au scris." 2

De cîteva ori i se oferă prilejul de a discuta opera lui colae Costin: ni se aminteşte *Istorioara de Dachia*, în cap depe urmă al căreia „greşeaşte săracul Neculai Costin (Dum zău să-l iarte)", cînd afirmă că Dacia a fost pustiită în vr lui Attila şi apoi a rămas pustie 600 ani. 3 O notă marg ne trimite la *letopiseţul* lui Nicolae Costin logofăt, cînd Cantemir se întreabă, de unde a luat Bonfini şi ceilalţi că S rus a întemeiat Turnu-Severin. 4 Dar şi prin *letopiseţ* tot culul lui Miron Costin cu adnotaţii se înţelege.

Istorioara de Dachia se dovedeşte a fi scrierea *De* *Moldovenilor*, dar cu anotaţiile lui Nicolae Costin. 5 Altă se întreabă Cantemir, de unde au luat Miron şi Nicolae Co că Traian a făcut *Troianul*. 6 Se constată că pentru *Hronic*, temir a utilizat chiar predoslovia semnată de Miron Costi Cînd Hronicul era considerat de autor gata pentru a fi dat blicităţii, Cantemir după propria-i mărturisire culesese şi hron Moldovei din cronica lui Ureche şi a lui Miron Costin, gindu-le cu ştiri din izvoare străine neutilizate de aceia.

Cu astfel de armatură de informaţie s'a apucat Cante să scrie Istoria Romînilor până în zilele sale. Nimeni înainte dînsul nu-şi propusese un plan aşa de vast. Miron Costin s'a ţumit să scrie despre origini şi să ducă mai departe Cronica

1 Pag. 472.
2 Pag. 113–114.
3 Pag. 290, 321.
4 Pag. 204–5.
5 Coincide şi capitolul din urmă, la care se referă Cante Vezi ed. Giurescu, pag. 54 Cf. şi Hronic, pag. 161.
6 Hronic, pag. 191 Cf. ed.. Giurescu, pag. 30 şi 40–41.
7 Ed. Giurescu, pag. 8 „Zamoskii care orb năvăleşte zicînd sînt Moldovenii, nici Muntenii din Rîmleni, ce trecînd pe aice, ceste locuri Traian împăratul etc." revine aproape cu aceleaşi în Hronic, pag. 113.

Ureche. La aceasta l-au constrîns împrejurările. Fără cartea lui Toppeltin este întrebare, dacă s'ar fi apucat să scrie despre originea neamului romînesc : aşa de comprehensivă era cartea Saului din Mediaş faţă de ceiace se adusese mai înainte ca informaţie colaterală. Cronica lui Paszkowski nu putea să-i ofere materialul suficient pentru vremile dela început, iar celelalte ştiri le putea găsi singur în cronicarii poloni, izvoare ale lui Paszkowski. 1 Miron Costin nici n'a utilizat-o. Nicolae Costin a cunoscut-o.

Cantemir s'a putut de cele mai multe ori dispensa de Toppeltin, deşi nu totdeauna era în astfel de locuri, unde putea găsi tot ce-i trebuia. El însuşi ne spune că fiind la Moscova „unde cărţile de triabă încă tot sînt rari", n'avea pe Bonfini. 2 Hronicul a fost scris latineşte fără ca autorul să aibă opera lui Bonfini pentru a o consulta. Şi aceasta este un indiciu că Hronicul latinesc era mai puţin voluminos, decît Hronicul, cum în 1722 era dispus a-l da la tipar. Răspunsul la invitaţia Academiei din Berlin de a scrie o carte de informaţie asupra Moldovei a fost redactarea în latineşte a *Descrierei Moldovei* şi *Antiquitatis Romano-Moldo-Vlachiae chronicon*. Continua să modifice la *Istoria Imperiului otoman*, cînd socotea—am văzut—bună de tipar *Descriptio Moldaviae*. Cu cît va înainta în prefacerea romînească a Hronicului, cu atît va deveni mai exigent faţă de *Descriptio Moldaviae*. In corpul povestirii din *Hronic* ne spune odată că va trata despre herbul ţării mai mult în „Gheografia Moldovei". 3 Descriptio Moldaviae are cîte ceva despre herb, dar nu aşa şi nu în astfel de dimensiuni, cum se anunţa în Hronic, ceiace însemnează că acel capitol nu s'a scris niciodată. Nici despre titlul domnilor munteneşti şi moldoveneşti nu este atîta, cît ne-am aştepta după *Hronic*. 4 Trecuseră patru ani dela terminarea Descrierii Moldovei, cînd Cantemir scriind ultima carte a Hronicului, cartea a X-a, se gîndea să o traducă şi pe aceasta în romîneşte, ceiace ar fi fost pentru multe părţi ale ei o totală prefacere, 5 aşa cum făcuse cu *Hronicul*.

I. Minea

1 Vezi I. Minea, în Ion Neculce, an , pag.
2 Hronic, pag. 442–4.
3 Pag. 249.
4 Pag. 131.
5 Pag. 472.

Note pe marginea cărților

Scrisorile lui William James.—Am luat în mînă cu se... timente variate și rare aceste scrisori ale unuia din marii înv... tori ai generației mele.

William James este ultimul dintre psihologii care au ven... o concepție proprie în știința sufletului, care au imprimat o dire... nouă întregii psihologii, rezolvind toate problemele ei la lum... acestei concepții,—„refăcînd" toate capitolele psihologiei.

Prin întinderea lor, mai toate capitolele tratatului său *(Pri... ciples of Psychology)* pot alcătui cîte un volum de mărimea cărț... obișnuite la noi. „Psihologia" lui James e suprema sforțare a... stăpîni întregul cîmp al acestei științe.

Obiectul psihologiei e atît de vast, problemele ei atît ... multe și atît de mult desbătute, încît Ribot a putut spune ... drept cuvînt acum zece ani, că de aici încolo, pentru a o tr... cum trebue, nu mai ajunge un singur om. Și, în adevăr, „Tr... tatul de psihologie" de subt direcția lui Dumas, în curs de ap... rire cu colaborarea celor mai de samă psihologi francezi, conf... mă opinia bătrînului psiholog, exprimată chiar în prefața ace... tratat.

Dar caracterul unic al operei lui James stă în faptul c... științifică și mai științifică decît oricare alta, Psihologia lui e t... tuși interesantă pentru orice om de cultură;—și un om de cu... tură, care n'a cetit-o, se poate socoti că are o lacună în c... noștințile sale despre *viață*.

James a știut să dea o așa formă psihologiei, încît s'o in... troducă în literatură, adică s'o facă accesibilă tuturor oamenilor de... cultură.

Aceasta a fost posibil chiar și din cauza concepției lui as... pra sufletului. Psihologia lui nu e rece, pur-teoretică, studi... „natură-moartă" ca a lui Bain, Spencer și chiar Wundt. În ea suf...

tul nu e disecat ca un cadavru. James consideră, *prinde* sufletul în neîncetata lui mișcare fluvială. Concepția și tratarea au oarecum ceva „dramatic".

Dar Psihologia lui ține mai ales de literatură prin însușirile personale, temperamentale ale autorului. Prin *stilul* ei personal, colorat, viu și comunicativ; prin humor și sentiment (pe care, zice el, le-a suprimat în *Text-Book)* și prin puterea incomparabilă de *introspecție*. Bergson spune că înainte de apariția lui James, s'ar fi crezut că introspecția a epuizat tot sufletul, dar că în mînile lui instrumentul acesta a dat astfel de rezultate, că parcă nimene nu-l mai întrebuințase până atunci. O așa putere de introspecție, dar introspecție pentru introspecție, și nu în vederea unor generalizări, nu o mai găsim decît la Marcel Proust.

James și Proust! Aceste nume pot fi alăturate fără nici o sforțare. Ba am putea spune că se cheamă dela sine în mintea oricui s'a oprit mai mult asupra operei acestor doi *psihologi*.

Asemănarea se datorește nu numai puterii lor de introspecție, care deschide perspective necunoscute asupra sufletului; ea se datorește și înrudirii în chipul de a concepe sufletul: mai întâiu ca o continuitate, ca un curent, în deosebire de atomismul asociaționist, care a dominat psihologia veacului XIX; în al doilea rînd ca ceva incoherent și contradictoriu, spre deosebire de concepția sufletului unitar, care și-a găsit formula în cunoscuta „qualité maîtresse" a lui Taine. Stilul lui Proust, cu frazele lui lungi, îmbucate unele în altele, nu este altceva decît sforțarea, victorioasă, de a reda acest curent care e sufletul,—în care stările sufletești nu sînt juxtapuse ci, cum zice James, sînt ca niște valuri ale unui rîu, care trec unul în altul.

Fiecare din acești doi psihologi, trecînd parcă peste limitele *genului* lor, ori poate mai degrabă umplînd tot conținutul genului, merg unul spre altul. James „empiric radical" în fața sufletului, natură de artist (era să fie pictor), atras de ceiace e individual și concret, e cel mai concret și mai colorat dintre psihologii de meserie. Proust, observator precis și realist, are viziunile cele mai genetice ale stărilor sufletești dintre toți artiștii, utilizează pentru a explica și a se explica tot domeniul cunoștințelor umane—și epuizează mai mult decît oricare alt „literat" psihologia unei stări de suflet.

Dacă s'ar aduna din toată opera lui James observațiile de detaliu, vii, pline de frescheță, umede de viață, de experiența autorului, s'ar obține un material proaspăt *literar*. Și dacă s'ar aduna din toată opera lui Proust tot ce se rapoartă la anumite stări sufletești, s'ar putea extrage tot atîtea monografii cu privire la respectivele capitole de psihologie.

James și Proust, la un loc, pot fi considerați ca *Summa* psihologiei, înțelegînd prin psihologie totalitatea faptelor sufletești introspectate și „obiectivate" prin exprimare.

Dar după vre-o douăzeci de ani dela apariția tratatului de psihologie, James declară unui corespondent că acum îi pasă puțin de perioada lui psihologică, care nu l-a pasionat niciodată și că perioada lui actuală, epistemologică și metafizică, i se pare cu mult mai originală și mai importantă!

Dar (și se putea altfel?) filozofia lui e tot psihologie. *Filozofia experienței*, lupta lui împotriva abstracționismului, „empirismul" lui „radical", e o pledoarie pentru observația psihologică; „experiența" lui e imaginea complectă, diversă și vie a sufletului prin introspecție.

Iar faimoasa *Experiență Religioasă* e—cum arată și titlul—operă de psiholog și una din operele lui cele mai profunde și mai ascuțite ca psihologie.

Filozofia lui pe care n'a avut timp s'o construiască în întregime (o etapă însemnată în formularea ei e „Pragmatismul"), este sforțarea unui psiholog de a se înălța pe treptele psihologiei până la marile probleme ale cunoștinței și ale existenței.

Dar să revenim—sau să venim însfîrșit—la tema acestor rînduri, la scrisorile lui James.

Sentimentul, cu care am închis cartea, e decepția. Știindu-l atît de personal în opera lui, credeam că scrisorile au să desvălue intimități ale sufletului mai mult decît corespondența altora.

Dar scrisorile lui sînt—relativ—discrete.

Mai întâiu James nu este un corespondent harnic. El se scuză mereu de tăcerile și întîrzierile sale. „Sînt ani decînd vreau să-ți scriu".—„Sînt un mizerabil! N'am răspuns"...—„E plicticos și adesea penibil să scrii".—„A scrie la timp și e greu".—„Grafofobia mea", etc..—Și oamenii care scriu greu, scriu strictul necesar, se mențin totdeauna *in re*. O fi și puțină abulie cauza acestei „grafofobii" (James se plînge într'un loc de neurastenie), o fi și lipsa de timp a unui om foarte ocupat cu specialitatea sa. Dar poate o mai fi și altceva. Ceva care împiedică și pe Renan să fie un corespondent fecund. Renan spune că n'a cultivat genul epistolar, pentrucă oridecîteori a avut de spus ceva interesant, a preferat s'o spună publicului. E starea sufletească a cuiva care se simte prea scriitor, prea social, ca să irosească în corespondențe particulare lucrurile interesante. Renan mărturisește că nu a cultivat nici „prieteniile particulare", considerîndu-le ca o nedreptate față cu societatea.

James a fost un tip social prin excelență, un om care avea la inimă progresul intelectual și moral al semenilor săi. Și unul din acei oameni, cărora nu le place să facă binefaceri individuale, puțin eficace pentru îndreptarea lumii,—cași compatrioții săi Rockfeller ori Carnegie care dau miliarde pentru cultură, dar nici un ajutor la particulari. Care... fac corectura în zaț, pentru tot tirajul, și nu îndreaptă cîteva exemplare pentru amici.

În scrisorile acestui autor atît de personal, partea de destăinuire este mult mai mică decît, de pildă, în ale lui Flaubert, atît de „impasibil" în opera sa.

S'ar zice că nevoia de expansiune, de exteriorizare a firii și-o satisface fiecare într'un chip sau altul, dar nu în amîndouă.

Cu toate acestea, corespondența lui James ne poate ajuta la întregirea imaginii lui, care reeșea din operă, și la explicarea operei prin om.

James a fost un emotiv. Aceasta se vede și din stilul operei lui. Dar scrisorile și unele amintiri ale celor din jurul său, care complectează scrisorile, pun mai în lumină această trăsătură a sufletului lui.

După mulți ani de profesorat, James încă tot mai simțea sfială, cînd intra în clasă. Intr'un loc vorbește pe sama sa de „prostrația nervoasă, care exasperează iritabilitatea". Pasajul următor ni se pare că e și el caracteristic pentru tipul acesta psihic: „Fericirea nu e un sentiment pozitiv, ci cu totul negativ; trebue ca organismul nostru să se simtă cu totul lipsit de toate acele senzații restrictive, al căror sediu este de obiceiu. Odată cîmpul liber, ușurarea și bunăstarea formează, prin contrast, fericirea. Iată de ce stupefiantele fac pe oameni atît de fericiți".

E interesant că James a fost tipul *acesta*, și nu contrariul. Una din cele mai vestite teorii ale lui este acea a „emoțiilor". Nu emoțiile produc turburările organice corespunzătoare, ci acestea produc emoțiile, zice el. Nu plîngem fiindcă sîntem triști, ci sîntem triști, fiindcă plîngem. Nu batem cu pumnul în masă, fiindcă ne înfuriem, ci ne înfuriem, fiindcă batem cu pumnul în masă,—zice el expresiv și cu humor. Psihologii, deatunci încoace, s'au învîrtit în jurul acestei teorii, și cei care l-au rezistat n'au putut încă s'o răstoarne.

Orice teorie, oricît de științifică, și mai ales în științele sufletului, dacă nu-i numaidecît expresia unui temperament, este condiționată de temperamentul celui care o făurește. Eu nu-mi pot închipui ca un om rece, uscat, abstract, să fi conceput teoria fiziologică a emoțiilor.

Apoi un om înzestrat cu o putere comună de introspecție, iar nu putea concepe această teorie. Cred că la construirea ei pe James l-a ajutat și temperamentul său emotiv și puterea de introspecție. Evident, se pare imposibil de introspectat legătura cauzală dintre procesele fiziologice și emoție. Dar cred că un emotiv, cînd are în grad înalt și puterea de introspecție, poate simți, bănui ceva mai mult decît altul din celace se petrece în intimitatea organismului său. Un emotiv vibrează așa de tare, fenomenul emoție e așa de puternic la dînsul, încît *obiectul* observației lui e mai *mare*, mai vădit, mai frecvent, fenomenele ascunse mai zvicnitoare spre pragul conștiinței.

Prin același putere de introspecție el a putut descoperi acele „stări transitive" (până la el psihologia nu cunoștea decît

„stările substantive"), prin care a desfiinţat categoriile aprioristice ale gîndirii, reducîndu-le la experienţă.

Din cauza acestei acuităţi de introspecţie, el a făcut impresia, caşi Proust, că ar arunca sonda în inconştient. Dar e numai o iluzie, datorită faptului că aceşti oameni au descoperit regiuni şi colţuri din suflet necunoscute pănă la ei. In inconştient nu pătrunde nimene; altfel n'ar fi *in*-conştient. Numai cît, ceiace au văzut ei, pentru alţii a fost în adevăr inconştient, în afară de conştiinţa lor. Din inconştient poate auzi numai muzicantul şi poate căpăta o atmosferă şi un ton poezia.

Şi însfîrşit,—şi urmărind legătura dintre temperamentul omului şi concepţiile lui ştiinţifice,—cred că, spre a rupe cu psihologia asociaţionistă, care considera oarecum sufletul ca ceva static, era mai chemat un suflet viu, tumultuos, complicat, contradictoriu, decît unul rece, uscat şi tranşant. Imi pare că James se defineşte definind pe tatăl său decedat, cu care de altfel biografii spun că sămăna la suflet; „Cu totul deosebit de oamenii reci, uscaţi şi tranşanţi, care mişună astăzi, el avea încă în el toată fumegarea caldă a naturii omeneşti originale (*ursprünglich*;—parantezul acesta e al lui James); muncit în lăuntrul său de atîtea elemente confuze, pe care nu izbutea să le traducă pe toate etc..."

Vivacitatea, spontaneitatea aceasta i-a dictat toată *filozofia*, care are ca principiu generator adaptarea omului la viaţă.

James vede tot răul din lume, dar nu e nici sceptic, nici resemnat. El are încredere în om, respect pentru sufletul omului şi pentru năzuinţile lui morale. Intr'o scrisoare îşi exprimă antipatia pentru Schopenhauer, a cărui filozofie, zice el, dacă ar fi înţeleasă de public şi i-ar inspira, ar distruge „toată simplicitatea afectuoasă şi confientă, care face ca viaţa să fie plăcută". In altă scrisoare zice că scepticismul lui Renan i se pare „o cochetărie pur literară, care lasă o impresie displăcută".—Aiurea zice că nu-i place semi-pesimismul şi fatalismul lui Tolstoi,—pe care, ca creator şi psiholog, îl declară imens şi-l pune deasupra tuturor romancierilor, „copii" pe lîngă el.

Toate problemele din filozofia lui James sînt, cum e firesc, tot atîtea aspecte ale unei singure atitudini în faţa realităţii; aceste probleme se presupun, se condiţionează reciproc; mai mult: se generează una pe alta. Această corelaţie există nu numai între toate problemele filozofiei lui, ci şi între totalitatea lor, adică filozofia lui, şi—psihologia lui.

El se ridică, cum am văzut, împotriva pesimismului şi a fatalismului. Acum, dacă ne-am întreba, care psihologie poate da premise mai favorabile fatalismului şi care liberului-arbitru,—răspunsul nu poate fi îndoelnic: psihologia sufletului-static se împacă mai degrabă cu fatalismul, iar psihologia sufletului-curent cu liberul-arbitru. (Dealtfel, baza psihologică a filozofiei lui morale e în unul din cele mai întinse şi mai importante capitole din psihologia sa, în acela despre *Voinţă*).

James este *meliorist* („Privesc viitorul cu o speranţă agresivă" zice el cu putere într'o scrisoare), pentrucă are încredere în forţele vii ale sufletului omenesc; crede în *liberul-arbitru* (relativ), pentrucă concepţia deterministă, caşi cea fatalistă, ucide încrederea în eficacitatea luptei pentru mai bine; este *pluralist*, pentrucă monismul,—concepînd realitatea ca un tot predestinat fie de fiinţa supremă a spiritualiştilor, fie de fixitatea legilor naturii a materialiştilor,—face inutilă sforţarea omului de a schimba ceva din realitate; este, în definitiv, *pragmatist*, pentrucă adevărul se probează numai prin eficacitatea lui: determinismul şi liberul-arbitru de pildă, sînt, logiceşte, tot atît de greu de susţinut ori răsturnat,—*dar* liberul-arbitru *e* adevărat, fiindcă *el* ne ajută să trăim şi să luptăm ca să facem modificări în univers. Pragmatismul lui James este, din punctul lui de vedere subiectiv, justificarea teoretică a chipului cum rezolvă el problemele capitale ale vieţii omeneşti.

Filozofia lui este, însfîrşit, expresia temperamentului lui de om viu, spontan, sănătos sufleteşte, încrezător în soarta fiinţei umane—şi expresia naturii lui de anglo-saxon, natură morală şi practic-idealistă (căci teoriile cele mai „obiective" sînt adesea condiţionate de psihologia unui popor, ba chiar de „momentul istoric": Nu e o întîmplare că teoria lui Darwin a apărut în ţara cea mai individualistă şi în societatea cea mai industrială, unde deci „concurenţa" era mai pronunţată. Această teorie se zice că a fost influenţată şi de Malthus).

Idealismul acesta moral al lui James apare poate mai bine decît oriunde în următoarele consideraţii dintr'o scrisoare către nevasta sa:

„Scumpa mea, impresia cea mai adîncă, pe care am simţit-o decînd sînt în Germania e poate aceia pe care mi-au făcut-o aceste bătrîne ţărance zbîrcite, adevăraţi castori neobosiţi, cutreerînd străzile ca nişte bărbaţi, trăgînd cărucele ori purtînd panierele lor grele, cu tot gîndul la treburile lor, parcă nebăgînd în samă nimic din luxul şi viţiul cu care se ating, locuitoare îndepărtate ale unei lumi mai bune şi mai curate. Sărmanele lor feţe pustiite şi învîrtoşate, sărmanele lor trupuri uscate de truda neîncetată, sufletul lor răbdător însfîrşit, mă fac să plîng. Sînt „bătrînele noastre", sînt fápturile venerabile care au drept la respectul nostru. Tot misterul femeii pare întrupat în urîţenia lor. Mamele! Mamele! Sînteţi toate la fel! Da, Alisa mea, ceiace iubesc în tine, e ceiace zăresc în toate aceste nepreţuite bune bătrîne; sînt fericit şi mîndru, cînd, cu faţa plină de lacrimi, mă gîndesc la mama mea, să ştiu că e în totul la fel cu acestea". (Să nu se înţeleagă că James era din clasele de jos).

E singurul pasaj din scrisori, unde James e „sentimental". Altfel, e discret, viril, ba uneori prea străin felului nostru de a ne comporta. Aşa, într'o scrisoare către tatăl său bolnav de moarte

şi în alta către sora sa în acelaşi situaţie supremă, James, care-i iubea, le vorbeşte de moartea lor, deadreptul, ca de o afacere, —s'ar zice, de o gravă afacere a vieţii... E suprema virilitate, supremul respect datorit celor care mor şi o dovadă vorbitoare de concepţia lui eroică şi morală a vieţii.

Această concepţie, se vede mai ales atunci, cînd vine în atingere sau în coliziune cu punctul de vedere estetic.

James are o natură de artist. Se zice că e unul din cei mai buni stilişti din literatura americană. In tinereţă, cum am văzut, a şovăit între pictură şi ştiinţă. A şi învăţat pictura. James nu e de loc un filistin. E mai degrabă un revoltat şi un iconoclast. Are toate îndrăznelile. A fost omul cel mai lipsit de pedanterie şi gravitate. Are calitatea eminentă de a se persifla singur. Işi bate joc de el ca conferenţiar şi ca profesor („profesor de comedie") de filozofia lui şi de tratatul lui de psihologie, a cărui apariţie o anunţă cunoscuţilor cu mult humor. Inainte de a începe o serie de conferinţe, zice că a uitat psihologia. Se declară împotriva goanei după opinii personale, „izvorul tuturor aroganţelor şi tuturor nebuniilor"; e împotriva vorbelor mari morale, a predicii moralizatoare. Dar cu toate acestea, natură morală şi anglo-saxon, judecă opera de artă şi din punct de vedere moral, nu numai estetic. James e un amestec interesant de tip artist şi de tip moral. E greu de găsit în lumea latină o asemenea combinaţie sufletească,—o natură atît de estetică (şi lipsită de prejudecăţi morale) şi totuşi atît de morală.

Să vedem cîteva judecăţi literare ale lui. De altfel, e şi în sine interesant ce spune despre scriitori acest ilustru psiholog.

Vorbind de *Pierre et Jean*, zice că acest roman al lui Maupassant e perfect ca artă, „ca acele unelte ori instrumente moderne, minunat de compacte şi de solide, reduse la greutatea lor minimă"; dar, adaugă el, „pompa lui Guy de Maupassant aruncă apă murdară" şi el ar prefera o pompă de lemn cîrpită, numai apa să aibă toată savoarea coastei de munte.—Cu ocazia lecturii romanului *Une Idylle Tragique*, vorbeşte de atmosfera morală a operei lui Bourget, „atît de străină, de un libertinaj atît de abuziv, că nu o poţi lega de nici o „donnée" morală (franţuzeşte în scrisoare), dar îi recunoaşte unele calităţi, care o fac să-ţi placă, măcar că are „subiecte depravate".—Cu privire la Shakespeare: se ridică împotriva „comentatorilor respectuoşi, care-l tratează ca pe un moralist clasic". „Inainte de toate îmi pare că a fost un *amuseur* de meserie, cu fecunditatea unui Dumas sau Scribe,—dar avînd, ceiace nici un alt amuseur n'a avut vreodată, o măreţie lirică întovărăşită de un talent de orator, care a făcut să fie luat mai în serios decît a fost. E un caz de hiperestezie nervoasă şi erotică, dar şi un temperament înzestrat cu o graţie şi cu o vioiciune pe care nimene nu le-a întrecut. El poate să fie profund melancolic, dar fără să piardă din vedere exigenţele publicului

său. Plută luată de şivoae, fără lest, fără ideal religios sau moral, primind fără critică toate convenţiunile dramatice sau sociale, el nu a fost decît o harpă eoliană, care suna pasiv la chemarea scenei. Cine-a văzut vreodată un autor care să facă o parte aşa de mare emoţiei, rămînînd în acelaşi timp perfect insensibil la convenţiile sociale cele mai viţioase?" (Să se observe ce bine defineşte James pe artistul pur!)—Pe Wells îl laudă pentru liberalismul şi simţul lui de justiţie (şi-l prenumără, ca filozof, printre iniţiatorii pragmatismului).—Lui Kipling îi reproşează şovinismul şi oficialismul.

Cred că aceste cîteva păreri despre literatură întregesc fizionomia lui James, şi ne ajută să înţelegem geneza filozofiei lui.

Deşi în afară de chestie, sau poate nu tocmai, voiu transcrie aici părerile lui despre romancierul Henry James, fratele său, despre care se zice (cred că pe nedrept) că ar fi un „Proust" al literaturii engleze. Opinia lui William James despre opera fratelui său conţine în acelaşi timp şi opinia sa despre metoda „modernistă" în literatură. Spuneam mai sus că poate nu e tocmai în afară de chestie această problemă, pentrucă „modernismul" acesta merge aproape întotdeauna în pas cu imoralismul (nu cu imoralitatea!).

„Idealul tău, zice James fratelui său, e să eviţi a numi lucrurile direct, dar tot învîrtindu-te împrejur suflînd şi oftînd, ajungi să faci să se nască în spiritul cetitorului care a avut şansa să simtă ceva analog (dacă nu, D-zeu să-i vie în ajutor!) iluzia unui obiect solid avînd aceasta comun cu „fantoma" „Polytecnicului", că e făcut dintr'o materie impalpabilă, din aer, şi din interferenţe prismatice de lumină dibaciu concentrată de nişte oglinzi, pe un spaţiu vid. Cu toate astea reuşeşti, şi asta e mai straniu! Această complexitate de insinuări şi de aluzii pe o aşa vastă scară, dă cetitorului o ţesătură destul de strînsă, pentruca, din însăşi massa să apară, ca solidificată, impresia primă de unde trebue să plece. După cum aerul, prin volumul său, ajunge să cîntărească ca o massă corporală, tot aşa, mica lui biată impresie iniţială, scăldîndu-se în această enormă atmosferă suggestivă, e ca un germene care creşte şi se umflă nemăsurat. Dar aceasta e metoda cea mai bizară, de care poate cineva uza sistematic." Şi James îl roagă să mai renunţe la metoda asta, măcar... uneori!

Ca exprimare a procedeului „suggestiv", pagina aceasta mi se pare remarcabilă.

In portretul admirativ, pe care i l-a făcut într'o lecţie la Collège de France, Pierre Janet a spus că James era un om chinuit sufleteşte, dispus la melancolie, un „copil al veacului", şi că filozofia lui robustă, morală, optimistă, a fost ca o apărare instinctivă împotriva depresiunii. Se poate. Aşa a fost şi filozofia teribilă a dezarmatului Nietzsche.—Numai cît în astfel de cazuri natura *cealaltă*, a scriitorului, nu e de invenţie; există

în om, latentă. Observați mutra lui Nietzsche, ochii lui, maxilarele lui, chiar și musteţile lui! Ele denunță „bestia blondă" pitită în fundul naturii lui.

Să mai adaog că James era de o simplitate încîntătoare, rîdea de onorurile, care i se propuneau, de decorații, de reclamă —și aceasta nu din modestie ori din orgoliu, ci din cauza orizonului vast al inteligenții sale și din estetică: i se păreau lucruri mici, fără niciun interes și comice.

„Balaurul" d-lui Sadoveanu.—Voiu începe cu o indiscreție. Rog pe d. Sadoveanu să mă erte. Maupassant spunea că scriitorul nu cruță nimic. Pune în opera sa, dacă-i trebue, pe mama sa, pe iubita sa, pe oricine. Să se permită ceva mai inocent și așa numiților „critici".

Așa dar, d. Sadoveanu a văzut astăvară un ciclon trecînd pe-aproape de *manoir*-ul său dela Copou. Lucru rar în țara noastră. Pictorul și poetul naturii care e în d. Sadoveanu, nu putea să nu zugrăvească acest fenomen din natură.

Și mai dăunăzi ne-a adus „Balaurul".

Știind, de data aceasta, de unde a pornit, e interesant să-l surprindem cum a procedat.

A plecat, firește, dela ciclon.

Ciclonul, fantastic, tragic și misterios, cerea o înscenare adecvată.

Natura, mai ales cînd e misterioasă, cheamă de obiceiu în imaginația d-lui Sadoveanu trecutul. Misterul devine mai impresionant. Prin urmare d. Sadoveanu a imaginat „o istorie de demult". Această istorie a pus-o în gura unui zodier, fiindcă un zodier este un personaj de care se leagă lucruri misterioase, mai misterioase încă decît cele care se leagă de morar, personajul enigmatic din concepția populară. Zodierul acesta, care e de altădată, povestește un lucru vechiu și pentru el. Trecut cu două etaje. Istoria, o povestește zodierul la hanul, vestit în toată Moldova, al Ancuței; iar faptul povestit s'a întîmplat pe vremea altei Ancuțe, mama celei deacum (adică de-atunci!).

Eroul întîmplării povestite e un fel de *Barbă-Albastră*, ale cărui fapte trecute sînt abia schițate. Tragediile trecute rămîn în penumbră. E un boer. Il cheamă Bolomir, nume greu, tare—și are o barbă mare care parcă face parte din furtună, adică din tema bucății. Dealul din preajma faptului tragic se cheamă dealul Bolindarilor, cuvînt care evocă ceva enorm și trist și, iarăși, misterios. La d. Sadoveanu numele nu sînt date la întîmplare —ca de altfel la toți artiștii adevărați. Dealul Bolindarilor există în județul Iași; d. Sadoveanu l-a mutat pe malul Moldovei, pentru sonoritatea numelui lui.—Femeia ultimă a boerului Bolomir, eroina bucății, tînără, sprințară—contrastînd pentru ochi cu întunecatul *Barbă-Albastră*,—are ceva drăcesc feminin în ea. Oamenilor din sat li se pare că are cornițe subt părul din frunte. Și 'n adevăr, pe *aceasta* nu o va putea răpune Bolomir, deși, în deosebire de altele, ea va fi vinovată.

Și însfîrșit, două furtuni groaznice care se întîlnesc pe valea Moldovei: ciclonul, care vine din munte și deslănțuirea de patimă ucigașă a boerului, care iese cu o ceată de țigani sălbatici înaintea femeii însoțită de ibovnicul ei.

Iată, cum s'ar zice, „procesul de creație".

Și iată cum d. Sadoveanu supune natura și omul unui sentiment unic, fundamental. Sau, iată cum un sentiment, o vibrație a sufletului, odată provocată, generează două serii, natura și omul,—în realitate un tot unitar, prin care să-și exprime poezia din suflet, de obiceiu o poezie tragică. De aici, acea perfectă contopire a omului și a naturii din opera sa.

In *acest* gen, d. Sadoveanu e un foarte mare scriitor european. Am cîntărit bine cuvîntul.

Dar arta! Recetiți descrierea ciclonului, exactă,—și totuși așa ca să justifice „balaurul" lui Moș Leonte Zodierul... (și pe ăsta,—îl cheamă Leonte, nume rar, subțire, de „intelectual" rustic, pentrucă-i zodier, cărturar în felul lui, astronom și psiholog. Putea să-l cheme Iordache?).

Kyra Kyralina.—O problemă: Cum ar fi fost d. Panait Istrati, dacă ar fi fost un literat de meserie, adică dacă ar fi „îmbrățișat" dela douăzeci de ani cariera de „scriitor", ar fi făcut parte din cercuri „literare", ar fi aderat la o „școală", ar fi urmat anume „modele", și-ar fi cultivat o „manieră", cu alte cuvinte dacă s'ar fi depărtat de viață (de viața fără nici un epitet) și ar fi intrat în viața literară. Problema pare și insolubilă și oțioasă. Și totuși o soluție are, una foarte generală. Scriitorul acesta ar fi fost altfel... Și soluția comportă și o precizione: d. Istrati ar fi fost mai artist, dar mai puțin veridic.

Diferența specifică și calitatea esențială a d-lui Istrati e lipsa lui totală de literaturism. De aici probabil impresia, pe care a făcut-o în Franța, a cărei literatură e cea mai artistică, dar, în bună parte, și cea mai literaturistă din lume, grație culturii literare intense a elitei franceze, din care se recrutează scriitorii și publicul competent. Iar pentru un asemenea public, literatura d-lui Istrati trebuia să fie ca un colț de natură rustic pentru un citadin deprins cu parcurile stilizate.

Exotismul d-lui Istrati nu poate fi o cauză hotărîtoare a succesului său, căci literatura franceză e plină de exotism, autohton ori tradus. Și nici prefața lui Romain Rolland, care, departe de a fi socotit ca un „maître", nu e un scriitor prețuit decît în foarte puține cercuri literare din Franța, iar d. Istrati a fost prețuit în toate cercurile (și-apoi o operă literară nu place sincer,

real, decît prin ceiace e în adevăr). „Les plaisirs et les jours", apărute în 1894, au rămas nevîndute, deşi erau prefaţiate de Anatole France!

Cred că pricina succesului d-lui Istrati e naturalul operei sale, însuşire care trebuia să fie preţuită într'o lume atît de cultivată, de rafinată, obişnuită (şi poate blazată) cu o literatură, în care viaţa e, de obiceiu, mai mult un material pentru probleme, pentru procedee de artă, pentru stil.

Ceiace în adevăr este „exotic" la d. Istrati—şi place prin exotism—şi nu numai în Franţa, dar şi la noi—este impresia de adevăr ce o dă opera sa, de lucru trăit, de lucru „întîmplat". Prin acest caracter, opera d-lui Istrati samănă cu literatura rusească mai veche, cu Dostoevski ori Tolstoi (nu ca putere de talent, fireşte, nici ca „filozofie"), ale căror romane dau atît de mult impresia de lucru întîmplat;—cei mai noi, dela Andreev încoace s'au literaturizat „europeneşte".

Scriitorul francez, de toate gradele, cu gîndul mereu la el, la ipostasul lui de artist, îţi atrage necontenit atenţia, fără să vrei, asupra lui, nu uiţi un moment pe autor, admiri cît de bine scrie, eşti conştient mereu de arta lui,—pentrucă aceasta e principalul în opera lui.

D. Istrati, biograficeşte, n'a ieşit din viaţă. *E* în viaţa reală de toate zilele; e întâiu un om şi apoi un scriitor. Ba, cînd a luat condeiul să scrie Kyra Kyralina, era numai un om şi încă deloc un artist de meserie. A început să scrie *din* viaţă, dacă se poate spune astfel, din mijlocul vieţii. A putut aduce, astfel, spontaneitatea, simplitatea, adevărul vieţii nealterate. Bine înţeles că arta se resimte. D. Istrati e foarte puţin un scriitor artist. Iarăşi, caşi scriitorii ruşi, de care era vorba mai sus.

Dar ceva mai mult.

S'a întîmplat că viaţa, din care s'a ridicat, din care a crescut proza lui, să fie o viaţă excepţional de serioasă, o viaţă grea, o viaţă de suferinţă, de luptă, cu alte cuvinte un maximum de viaţă,—aşa cum e viaţa cînd e supusă în mod elementar legii numită „lupta pentru traiu". De aici accentul serios, se poate spune tragic, al operei sale. Simţi lămurit, că pentru d. Istrati viaţa nu numai că nu e un material pentru artă, dar nici măcar un spectacol pentru contemplaţie; că viaţa pentru el e arena în care luptă. Dela omul din caverne, căruia fiecare răsărit de soare îi punea problema existenţei—un atît de umil, dar tragic „a fi sau a nu fi"—până la burghezul rentier dintr'o societate perfect organizată sînt atîtea stadii, şi d. Istrati a simţit bine problema existenţei, adică gravitatea vieţii.

În opera d-lui Istrati e o tensiune de voinţă dela început până la sfîrşit. O tensiune care dă şi caracterul special al compoziţiei şi al stilului.—E o explozie de energie, care nu vrea să se supună. O explozie, care nu degajează energia catastrofal, ci, ca esenţa într'un motor, stăpînit şi ritmat.

Stilul său limpede, direct („clasic"!) se datoreşte vieţii, care îl domină deaproape, îl presează, nu-i dă răgaz să se lăţească verbal,—vieţii intense şi pline, care dă acestui stil ceva de metal subţire, dens şi elastic.

Dar de cînd a scris Kyra Kyralina, d. Istrati a făcut o evoluţie considerabilă. A ieşit puţin din viaţă şi a intrat mult în „literatură". Ce efect va avea transmutaţia asta? Dar d. Istrati e un om matur. *Pliul* e luat deja. Poate schimbarea nu va avea efecte apreciabile.

G. Ibrăileanu

Formația ideii de personalitate

Studiu de psihologie genetică

E greu de găsit în cultura europeană contemporană o idee mai fundamentală, un concept mai adînc infiltrat în sufletul fiecăruia, decît noțiunea de persoană autonomă. Individualismul subt forma lui socială și mai pe urmă morală ne apare ca unul din polii civilizației moderne.

Conștiința că fiecare din noi formează o unitate specifică și inconvertibilă, reprezentînd o valoare în sine, constitue crezul democrației ca formă politică, cași al moralei occidentale.

Dela teoreticienii dreptului natural, un Grotius, Puffendorf, Rousseau sau Brissot de Varville, care credeau într'un drept la viață și fericire înăscut în fiecare om și consacrat prin ideia de proprietate și libertate, la morala kantiană, care ne prescrie să considerăm pe oricine ca pe un scop și nu ca pe un mijloc, mentalitatea modernă s'a modelat în funcție de ideia eului autonom. Socialismul însuși, după teoreticianii neokantieni, nu pleacă dela alt postulat decît dela respectul persoanei. Deziderat moral și estetic cel mai frecvent e de a deveni o personalitate. Fiecare se simte astăzi, o personalitate și frica de a o perde devine o obsesie. De unde căutarea cu orice preț a originalității, valoare unanim apreciată. In alte epoci se împărțeau oamenii în vițioși ori virtuoși, inteligenți ori proști, curagioși ori fricoși. Astăzi clasificația care tinde să se substitue tuturor celorlalte e aceia de *original* ori *comun*. Frica de a-și pierde originalitatea, deci personalitatea, îi face pe unii rebarbativi la orice influență binefăcătoare. Un scriitor, citat de A. Gide, nu voia să citească pe Goethe și Shakespeare ca să nu-și piardă specificitatea sufletească. Mulți din-

tre aceștia, disprețuind orice influență, disprețuesc însăși cultura.

Pe de altă parte, noțiunea de individualitate pătrunde din ce în ce mai mult în metodologia științelor. Nu mai vorbim de istorie, unde faptul specific a fost apărat dela Rickert încoace de majoritatea filozofilor istoriei contra asimilării lui cu ideia de serie ori de cauzalitate generală. In artă, victoria romantismului cu gustul său pentru individualitate, subiectivism, specific local, a pus capăt demult, omului general, abstract, fără timp și patrie întrebuințat de clasicism. Și această victorie s'a înscris ca o achiziție în istoria artelor și literaturii.

Insăși Psihologia, nu numai că a introdus în conținutul său un capitol care se numește „Psihologia diferențială" ori „individuală", dar chiar în ceiace se numește „psihologia generală" noțiunea de individualitate servește drept criteriu de deosebire între psihismul uman și cel animal. Insăși definiția faptului psihic pleacă dela noțiunea de individualitate. [1]

In medicină, s'a spus încă demult, că nu există boale, ci numai bolnavi, adică că orice maladie variază cu subiectul care o poartă. Se pare astfel că această noțiune diferențială de individ, de specific e în plin succes astăzi.

Alături însă de acest cult al personalității, se face din ce în ce mai evidentă, în psihologie cași în morală, exprimată deocamdată subt forma literară, o criză a noțiunii clasice de individ și persoană. Subt influența lui Bergson, animat veșnic de ideia devenirii, sufletul nostru, unitar în aparență, pare supus la eroziuni continue, mai exact la transformări neîncetate, asemănătoare cu acelea ale nourilor care străbat bolta cerească. Ce am fost eri, nu vom mai fi mine. Eul nostru se preface veșnic în infinite combinații caleidoscopice. W. James ne-a învățat și el, că conștiința nu e o stare substantivă, ci una transitivă, ceiace înseamnă că ea se prezintă subt forma unui curent veșnic curgător.

Literatura, avant garda psihologiei și a moralei, dela Dostoevski la A. Gide, Pirandello sau Proust dezvoltă în permanență același crez. Unul din aceștia a scris aceste pătrunzătoare cuvinte: „Cadrele vechii psihologii după care gîndim și lucrăm vor părea încurînd tot așa de artificiale și perimate ca și cadrele vechii chimii, după descoperirea radiului. Dacă acum, chimiștii ne vorbesc de descompunerea corpurilor simple, cum să nu fim tentați și noi psihologii, de a concepe descompunerea stărilor de conștiință simple? Ceiace ne face să credem în sentimentele simple e un mod simplu de a considera sentimentele. Există față de această forță de coheziune care menține individul consecvent cu sine însuși și prin care, cum spunea Spinoza „individul tinde să persevereze în ființa sa", o altă forță centrifugă, dezagregantă, prin care individul tinde să se

1 C. Rădulescu-Motru, Curs de Psihologie, p. 8.

divizeze, să se disocieze, să se rişte, să se piardă." Beaudelaire înaintea lui Dostoevski, credea că „există în fiecare om, în orice moment, două cerinţe simultane, una către Dumnezeu şi alta către Diavol". Marcel Proust şi Pirandello se ingeniază să ne arăte multiplicitatea eurilor în fiecare din noi, eroziunea lor lentă sau ciocnirea lor violentă.

Marcel Proust ne arată greutatea de a prinde specificitatea personalităţii în variaţia ei continuă: „A n'importe quel moment que nous la considérions, notre âme totale n'a qu'une valeur presque fictive, malgré le nombreux bilan de ses richesses, car tantôt les uns tantôt les autres sont indisponibles, qu'il s'agisse d'ailleurs de richesses effectives aussi bien que de celles de l'imagination... Car aux troubles de la mémoire sont liées les intermittences du coeur. C'est sans doute l'existence de notre corps, semblable pour nous a un vase où notre spiritualité serait enclose, qui nous induit a supposer que tous nos biens interieurs, nos joies passées, toutes nos douleurs sont perpetuellement en notre possesion... En tous cas si elles restent en nous c'est, la plupart du temps, dans un domaine inconnu où elles ne sont de nul service pour nous. (Sodome et Gomorrhe t. I., p. 178). Totuşi pentru acelaşi autor personalitatea există. Căci, pentruce, peste lacuna pe care o înscrie somnul, uitarea sau visul în cursul conştiinţei noastre, ne aducem aminte, în continuitate, tocmai de momentul de unde conştiinţa a fost întreruptă? După concepţia aceasta modernă, complexitatea şi variaţia eului e însă rebelă la orice unificare. Oridecîteori căutăm să-i găsim unitatea „ne lovim de necoordonarea actelor, sentimentelor, gîndurilor noastre. La capătul unei introspecţiuni oricît de aprofundate, nu găsim decît neputinţa de a ne înţelege. Nu ne rămîne de conchis decît că, personalitatea noastră astfel disociată nu e altceva decît neant ori haos. Căutăm în zadar o *constantă* pe care să putem funda propria noastră cunoaştere, căci nu găsim decît variaţie. Dorinţa de a găsi această constantă, de a atinge fondul real al eului nostru".[1]

În faţa acestei variaţii fugitive a eului, cercetarea psihologică devine „un sismograf menit să înregistreze zigzagurile eului." Iată o concluzie care indică perfect criza individualismului modern. Ceiace e curios însă, e că acestei disoluţii a concepţiei despre eu, îi corespunde un veritabil misticism al eului.

Astfel la alt grup de autori, cităm ca cel mai reprezentativ pe filozoful german contele H. Keyserling, o anumită stare de spirit mistică pledează pentru o depersonalizare totală. „Journalul de călătorie al unui filozof" e opera unui spirit care pleacă în jurul lumii să-şi împrospăteze senzaţiile, de frică să nu devie o personalitate, printr'o fixare locală în cadrul unei patrii ori al unei culturi unice.

1) B. Crémieux, Sincerité et Imagination. Nouvelle Revue Française, 1 Noemb. 1924.

Pentru o singură epocă, iată două stări de spirit contradictorii. Pe de o parte exaltarea personalităţii prin căutarea originalităţii, pe de altă parte constatarea unei disoluţii a eului întovărăşită de pledoarii pentru o totală depersonalizare. Criza individualismului modern face astfel problema originei personalităţii, palpitantă şi actuală.

Această stare de spirit contradictorie ne arată foarte simplu că ideile noastre relative la individ şi individualitate sînt în stare de continuă transformare. Urmele adevărului de eri şi începuturile celor de mîne se combat în prezent.

Studiul de faţă îşi propune să arăte care sînt etapele psihologice ale formaţiei acestei idei. El va pleca dela fazele cele mai simple, cercetînd pas cu pas complicaţia pe care o conştiinţă mai complexă o aduce acestei forme psihice. Punctul de vedere genetic e, deci, metoda acestei cercetări.

O asemenea stare sufletească se formează însă numai în societate. După cum vom vedea „individul" este o apariţie tîrzie, pe care societăţile primitive cu bază de clan, nu o cunosc încă. Am introdus deci alături şi înaintea observaţiilor psihologice o întreagă serie de observaţii sociologice.

Pe lîngă sociologie şi psihologie, un studiu al personalităţii procedă dela antecedente biologice. În domeniul acestei ştiinţe, se zăresc începuturile oricărei idei de unitate organică, iar individualitatea psihică se altoeşte direct pe cea fiziologică. Cu aceasta vom începe deci.

I. Condiţii prealabile biologice şi sociologice

Dedesubtul suprastructurii psihice, închegată în unitatea eului, se găseşte infrastructura fiziologică. Încă de acum cîteva decenii, de cînd au început, cu Th. Ribot, primele cercetări asupra personalităţii s'a ridicat ca factor determinant al acesteia cenestezia, sentimentul total al funcţionării viscerelor.

Fiecare individ are, desigur, o cenestezie specifică. Corelatul fiziologic al sentimentului vital e unitatea funcţională a organismului.

Realitatea psihică e altoită pe cea biologică. În natura acesteia din urmă ea înfige puternice rădăcini şi-şi extrage toată seva. La baza conştiinţei de eu trebue pusă o altă conştiinţă de unitate, mai obscură, mai vagă, scăpînd în penumbră de lumina proectată de conştiinţă. Noţiunea biologică de „individ" precedează ca o introducere orice formaţie psihică a personalităţii. Neîndoelnic, „individul" e o realitate pe care biologia trebue să o constate chiar dela cele mai inferioare organisme.

Natural la protozoare, la plastide problema nu se pune încă. Identice între ele, provenind din segmentările succesive ale unei aceleiaşi plastide, aceste organisme rămîn în afară de orice caracter diferenţial, nu pot constitui, una faţă de alta, individualităţi.

„Luaţi o lingură de untdelemn, scrie Le Dantec, şi svirliţ-o cu forţă intr'o soluţie sărată de aceiaşi densitate: ea se va diviza intr'un număr anumit de mase sferice care vor avea fiecare, o dimensiune de echilibru propriu; se poate după aceia diviza mecanic una din aceste sfere, ea va da două sfere de volum mai mic. Dacă se măreşte alcalinitatea apei se poate micşora dimensiunea maximă posibilă pentru o picătură de untdelemn în echilibru, după cum am văzut că dimensiunea limită a plastidelor variază cu condiţiile mediului.

E nevoe oare de a vorbi de individualitatea acestor picături de untdelemn? E un lucru foarte fragil această individualitate a picăturilor, care pot fi împărţite mecanic în două picături mai mici, avind aceleaşi proprietăţi. Deasemeni la plastide, care pot fi tăiate în două bucăţi egale constituind două plastide mai mici cu aceleaşi proprietăţi". 1

Caracterizarea individuală trebue deci păstrată pentru organisme mai complexe. Noţiunea de individ presupune în mod logic un organism pluricelular, fiindcă numai un asemenea organism nu poate suporta o diviziune a părţilor sale componente, fără să-şi piardă viaţa. La metazoare, o tăetură care ar separa părţile corpului una de alta ar aduce, prin desfiinţarea unităţii organice, moartea.

Astfel prima delimitare care trebue făcută e aceia dintre asociaţie şi individ. Din criteriile pe care le vom schiţa mai jos se va putea vedea dece o asociaţie constitue tocmai contrariul noţiunii de individ.

Dar atunci pe ce bază putem stabili diferenţa specifică a acestei definiţii? Vechea biologie credea că poate fixa caracterul de individualitate al unui organism după aspectul său *morfologic*. Insuşi Herbert Spencer în vestitele sale „Principii de Biologie" pleacă dela acest principiu. Dar dacă e adevărat că unitatea fiziologică e, de multe ori, intovărăşită de unitatea morfologică, nu e deloc legitim să tragem concluzia unei identităţi între aceste două aspecte. O simplă coincidenţă—cum se exprimă E. Rabaud,—nu justifică o asimilare.

„Dacă ne-am încurca în consideraţii morfologice ar trebui să descompunem celula în două părţi principale şi aceste două în alte multe; atunci fiecare din cromosomii care constituesc nucleul ar putea trece, de pildă, drept un individ. Citologiştii actuali, de altfel, nu ezită să indice această „individualitate" subt pretext că cromosomii rămîn veşnic identici, cu toate transformările. Aprofundind mai departe această analiză artificială, s'ar putea inchipui, după metoda lui Weismann, nişte particule vii, bioblaştii, care ar putea constitui elementele cele mai simple ale celulei, elemente autonome dotate cu o viaţă proprie. Astfel, celula ar fi un agregat de indivizi infinit de mici.

1 F. Le Dantec, Théorie nouvelle de la vie, p. 175–176, cf. de acelaşi autor: L'individualité et l'erreur individualiste, Paris, 1904.

Toate aceste concepţii derivate din morfologie nu rezistă faptului experienţial, anume că celula formează un bloc de părţi, funcţional inseparabile". 1

Dacă forma ar constitui caracteristica individualităţii, adică, dacă concepţia morfologică ar fi adevărată, ea ar duce, necesar, la o confuzie între asociaţie şi individ, căci dacă celula ar fi —cum pretind morfologiştii,—o aglomerare de elemente mai simple, ce-ar fi atunci organismele pluricelulare? Sint ele „indivizi" sau asociaţii de indivizi?

S'au oferit la această alternativă, două soluţii care mulţumesc în parte fiecare membru. După vechea teorie a coloniilor animale sau a *polyzoismului*, susţinută de Durand de Gros, mai mulţi indivizi unicelulari formeză indivizi pluricelulari, prin simpla multiplicare ori complicaţie a elementelor. Indivizii pluricelulari de ordinul al doilea, cind se multiplică la rindul lor, dau naştere la indivizi pluricelulari de ordinul al treilea. Aceştia la rindul lor... şi aşa mai departe.

După cum se vede ne aflăm în faţa unei concepţii naive şi simpliste. E. Rabaud ne asigură că „aceste consideraţii ating domeniul unor metafizici puerile. Născute într'o epocă, cind cunoştinţele biologice abia depăşeau cadrul morfologiei, ele produc, astăzi, efectul unui deplorabil joc de cuvinte". 2

Mai puţin simplistă şi ţinînd samă mai de aproape de noţiunea de individualitate păstrată şi în organismele pluricelulare, şi nu confundată cu o simplă colonie,—se prezintă teoria lui M. Verworn. Acesta deosebeşte mai multe feluri de indivizi, după cum provine fiecare din etapa imediat precedentă: întâiu celula, apoi ţesuturile, organele, persoanele şi înfine stările. 3

Aspectul ceva mai complicat al acestei teorii nu o face însă mai acceptabilă. Ierarhia indicată e gratuită fiindcă celulele caşi organele sau ţesuturile fac parte dintr'un tot unitar şi sint legate strins funcţional între ele. 4

Se cuvine astfel să părăsim, astăzi, cu totul, concepţia morfologică a individualităţii.

S'a oferit o altă definiţie care pleacă dela ideia de *origine*. Trebuesc considerate ca aparţinind aceluiaşi individ numai plastidele provenind dintr'o plastidă unică şi desprinse din aceasta pe cale de diviziune. Astfel paraziţii nu fac parte din individualitatea organismului... Dar dacă „am face unui cîne o grefă epidermică sau osoasă cu părţi luate dela un alt cîne, celulele acestui grefaj n'ar face parte din individualitatea sa"? 5 Desigur că da. Iată că atunci definiţia individului prin originea plastidelor se arată şi ea inexactă.

1 E. Rabaud, Eléments de biologie générale, Paris, 1920, p.70–71.
1 E. Rabaud, ibid.
5 M. Verworn, Allgemeine Physiologie, p. 71.
4 E. Rabaud, ibid. p. 71.
5 F. Le Dantec, ibid. p. 264.

E. Perrier introduce în mult căutata definiţie un nou criteriu, acela de *continuitate*: „Orice ansamblu capabil de a trăi prin el însuşi, format din plastide avînd origine comună şi unite între ele, fie prin continuitate protoplasmică, fie prin simplu contact, fie înfine, prin intermediul unei substanţe interne produsă de ele". Cu această definiţie, obiecţia grefajului cade, căci partea grefată, fiind desprinsă din organism, nu mai e în continuitate cu el.

Dacă analizăm mai de aproape această continuitate care asigură unitatea individului, găsim că ea prezintă două aspecte mai principale:

1) Dependenţa reciprocă a elementelor histologice.

2) Coordonarea prin manifestări de ansamblu, rezultînd din activitatea tuturor plastidelor.

Realizarea strictă a acestor două condiţii nu e posibilă decît printr'un *mediu intern* comun organismului întreg. Să luăm exemplul indicat de F. Le Dantec, acela de pildă al unui cîine, care nu e altceva decît „un sac închis, străpuns deoparte şi de alta de tubul digestiv, dar totuşi închis. Acest sac, constituit el însuşi din elemente histologice, închide mediul intern. Toate elementele histologice absorb din acest mediu intern substanţele Q care le sînt necesare şi asvîrl substanţele R. Ne găsim în faţa unei solidarităţi între toate plastidele conţinute în sac, fiindcă condiţiile în care se găseşte fiecare din ele, depind de funcţionarea tuturor celorlalte". 1

Mediul interior stabileşte o strictă dependenţă între toate elementele componente. Această dependenţă asigură o coordonare a funcţiilor, astfel încît fiecare element are nevoe de toate celelalte. La organismele mai evoluate continuitatea fiziologică nu e asigurată numai de mediul intern, ci mai ales de sistemul nervos.

Reţeaua nervoasă e împrăştiată pe tot corpul animalului. Fibrele stau în strînsă vecinătate şi în acelaşi timp în legătură cu centrii. O excitaţie sau o comoţie nervoasă e anunţată imediat în tot organismul şi toate elementele sale devin solidare cu o simplă deranjare locală. O impresie periferică se pune imediat în contact cu centrul, iar prin acesta cu restul organismului. Solidaritatea tuturor părţilor componente ale unui organism e asigurată prin sistemul nervos.

Astfel ceiace constitue baza individualităţii biologice e unitatea funcţională. Un „individ" nu e divizibil decît cu puţine excepţii; din el nu se poate îndepărta nici o fracţiune fără să aducă o tulburare a totului, a ansamblului, care constitue un echilibru fiziologic stabil. Deaceia ablaţiunea unei părţi, de pildă coada unei şopîrle, dă naştere de cele mai multe ori la o regenerare care aduce cu sine vechiul echilibru. Atunci cînd regenerarea prin creştere nu e posibilă, ea se efectuiază cum re-

1 F. Le Dantec, op. cit., p. 265.

marcă Felix Le Dantec prin ereditate. O modificare suferită de un organism nu e transmisă prin ereditate, decît după foarte multe repetiţii în speţă. Ereditatea e procesul care asigură unitatea individuală prin îndepărtarea caracterelor recent cîştigate. Specificitatea e astfel apărată contra variaţiilor. 1

Indepărtînd noţiunea de unitate morfologică sau de origină, definiţia individualităţii biologice trebue să ţie samă, ca de criteriul principal, de unitatea funcţională. Dar aceasta nu e numai reunirea mai multor celule cum e cazul unei asociaţii, ca de pildă algele filamentare sau lanţurile de bacterii, ci mai ales o unitate bazată pe „diferenţierea celulelor asociate, fiecare element fiind incapabil să se satisfacă prin el însuşi, fără concursul celorlalte" 2 O comparaţie între trei tipuri de Volvocinee ne va edifica asupra procesului de individualizare crescîndă printr'o unitate funcţională din ce în ce mai mare, bazate pe diferenţierea elementelor. „Celulele Volvocineelor sînt conţinute de o gelatină şi formează în ansamblul lor o cenobie. Cenobia de tipul *Stephanosphoera* conţine opt celule aşezate în cerc, asemănătoare între ele şi avînd aceleaşi proprietăţi. Cenobia *Pandorina* conţine dela 16 până la 24 celule grupate în sferă, dar aceste celule nu se aseamănă, unele au un stigmat mare, altele un stigmat mic şi cenobia polarizată net progresează astfel, încît celulele cu stigmatul mare sînt anterioare şi cele cu stigmatul mic posterioare. Intre aceste diferite elemente există deci o sinergie funcţională indubitabilă; unitatea funcţională totuşi, nu e complect realizată... Diferenţierea şi unitatea funcţională sînt complecte în cenobia *Volvox*, sferă de celule plate unite printr'un punct de substanţă.

Unele au un stigmat şi indică partea dinainte, altele n'au niciunul şi indică partea din spate. Intre ambele grupe există forme de tranziţii. *Volvoxul* se descompune deci într'o serie de celule fiziologic deosebite şi histologic diferenţiate, care n'ar putea trăi şi funcţiona unele fără altele. Această diferenţiere strînsă există la toate organismele pluricelulare, ceiace face unitatea, individualitatea lor." 3

Acelaşi progres în individualizare îl putem urmări şi în exemplul monştrilor dubli, a gemenilor născuţi lipiţi unul de altul. Unii au o regiune comună foarte limitată: doar un punct cartilaginos îi leagă; la alţii regiunea comună se înpunct ... la alţii au toraxul comun, înfine la unii contînde la unele viscere, alţii au toraxul comun, înfine la unii contopirea e aşa de desăvîrşită, încît n'au deosebite decît părţile inferioare ale corpului. In primul caz, în acele ai unei mici părţi comune, individualitatea fiecăruia e aproape complectă. Ea scade pe măsură ce comunitatea funcţională a viscerelor e mai mare.

1 F. Le Dantec, Définition de l'Individu, Revue Philosophique, 1901, p. 13 şi urm.
2 E. Rabaud, ibid p. 72.
3 E. Rabaud, loc. cit., p. 74.

In ultimul caz, in care acelaşi cap şi trunchiu e aşezat pe patru picioare, contopirea e aşa de complectă încît dă naştere unui nou individ". 1

Exemplele s'ar putea înmulţi la infinit. Ceiace e interesant de reţinut e că individualitatea e bazată pe unitatea funcţională. Atunci cînd în locul unor celule perfect asemănătoare, egale, apar grupuri de celule diferenţiate fiecare avînd un rol deosebit, dar totuşi legate printr'o strînsă corelaţie între ele, funcţionînd intr'o coordonare şi o dependenţă de aşa fel, încît eliminarea ori secţionarea unui grup să facă imposibilă viaţa şi funcţionarea totului, atunci sîntem în faţa unui individ biologic.

Celula unui organism însă se schimbă prin regenerare la fiecare şase săptămîni. Singurele celule care rămîn sînt acele ale ţesutului nervos. Acesta e rolul sistemului nervos: de a păstra continuitatea unui organism. El face legătura între toate ţesuturile, între funcţionarea tuturor viscerelor, el totalizează şi prin aceasta asigură echilibrul ansamblului. Sistemul nervos e oarecum termometrul sensibil al tuturor modificărilor fiziologice şi deaceia e şi baza unităţii funcţionale. Ecourile pe care sondagiile sale din toate regiunile corpului le asvîrl în conştiinţă, dau naştere unui sentiment vital propriu, unui sentiment de specificitate, de proprietate fizică, sentimentul cenesteziei.

Iată de ce ne-a fost necesară această mică introducere biologică. Noţiunea de personalitate îşi trage origina din viaţa obscură a funcţionării organice, din unitatea fiziologică a acestui organism. Cenestezia nu e altceva decît reflexul asupra sistemului nervos al totalităţii proceselor fiziologice dintr'un anume organism. Şi vom vedea mai departe că, deşi cenestezia nu joacă rolul excluziv pe care îl atribuiau vechii psihologi în formarea personalităţii, totuşi ea constitue un factor serios în acest proces genetic.

* * *

Cultura contemporană opune, de foarte multe ori, individul societăţii, ca două noţiuni contradictorii una alteia, ca două forţe în veşnic conflict.

Acest proces e o moştenire a individualismului sec. XVIII, o moştenire rămasă mai ales dela Rousseau şi dela contractualismul său. Se ştie că el punea realitatea individului înaintea societăţii şi că istoriceşte deriva societatea din voinţa cîtorva indivizi de a se uni între ei în grup social.

Cercetările etnografice şi sociologice ne arată astăzi cu destulă claritate că individul e posterior societăţii. Acesta nu e decît o simplă invenţie socială. Societatea produce indivizii prin diferenţiare şi nu indivizii compun societatea prin sinteză. Colectivitatea e cadrul şi realitatea din care se desprinde în evoluţia istorică noţiunea de individ. Iată de ce consideraţiile de ordin sociologic care vor urma sînt absolut indispensabile unei

1 E. Rabaud, loc. cit., p. 76.

anchete psihologice referitoare la formaţia ideii de personalitate. Această idee se formează interior, în conştiinţă. Nu e mai puţin adevărat însă, că ea se suprapune deasupra unei realităţi biologice—unitatea funcţională studiată mai sus—şi îşi culege elementele din realitatea socială exterioară unde se formează ca o categorie a vieţii colective noţiunea de individ. Dar aceasta se întîmplă destul de tîrziu. Societăţile primitive sînt, după expresia lui Vidal de la Blache, ca nişte nebuloase umane în care nu s'a produs încă nici un nucleu de condensare.

Aspectul lor e o similitudine perfectă, iar funcţionarea lor corespunde unui desăvîrşit conformism. Toţi membrii componenţi n'au decît individualitate organică. Incolo cu toţii cred în mod uniform în aceleaşi valori, respectă cu sfinţenie aceleaşi datine, sînt supuşi unei religii colective bazată mai ales pe interdicţii (tabu.) Nici o diferenţiere de clase, de putere, de avere: comunism complect. Solidaritatea, legătură socială în această fază e bazată pe asemănarea membrilor între ei, pe atracţia de afinitate, pe ceiace numeşte Giddings „conştiinţa de speţă comună." Astfel de grupuri sînt efectele mecanice ale unor forţe conservatoare ca ereditatea sau imitaţia, ambele excluzînd variaţia de orice fel. Comprimarea socială e aşa de mare încît realitatea individului e nulă, strivită complect de apăsarea exterioară.

Intr'un studiu, publicat acum 27 de ani, care dacă ar fi fost tradus în limbile europene, ar fi însemnat, desigur, o lucrare clasică a sociologiei moderne, precursoare a sistemului durkheimist, d-l C. Stere ajunge la aceste concluzii:

„Adevărul este că în societăţile primitive nu există *individualitate*, cum o înţelegem noi astăzi. Sub apăsarea selecţiunei naturale şi a luptei pentru trai, automatismul psihic — imitativitatea şi suggestibilitatea, — produc nişte grupări sociale de un caracter *gregarist* puternic pronunţat, în care fiecare individ nu e decît copia celuilalt". 1

Ceiace domină într'un asemenea mediu ca o valoare absolută e religia. In aceasta se găsesc înglobate dreptul, economia, arta, morala: religia ţine loc de tot. Dar şi aceasta e de natură impersonală. Cea mai primitivă religie, cum a dovedit-o Durkheim, e totemismul, religie fără divinitate, fără personificare deci, bazată numai pe adoraţia unor forţe impersonale. Există, pentru primitivi, o energie universală, un principiu eficace care poate săvîrşi orice, în orice moment. E ceiace numesc Australienii „mana", fluid de forţă fecundă care poate săvîrşi orice minune, de îndată ce se incorporează în cineva.

Forţa aceasta nu e încă diferenţiată în forme specifice sau

1 C. Stere, Evoluţia individualităţei şi noţiunea de persoană în Drept, Iaşi, 1897 p. 65; cf. Y. Lubbock, Les origines de la civilisation, p. 440.

în personificări divine. Ea curge amorfă, peste tot şi printr'o simplă incantaţiune magică, sălbatecul se poate pune în contact cu ea. „Nu obiecte sau ființe determinate conțin în ele noțiunea de sacru, ci puteri nedefinite, forțe anonime mai mult ori mai puțin numeroase, citeodată contopite într'o unitate a cărei impersonalitate e strict comparabilă cu acela a forțelor fizice cărora ştiinţele naturei le studiază manifestaţiile." 1

Astfel, dacă nici religia care e singura realitate sufletească a primitivului nu e încă diferențiată în elemente specifice, cu atît mai puțin poate fi vorba de conştiinţa lui de sine. Cunoştinţa sa însăşi e tot de natură socială. El îşi ia de-a gata judecățile din mediul social exterior. Cum s'a zis, gîndeşte prin reprezentări colective, reprezentări generale, comune întregului grup şi care se impun individului din afară, cu un fel de putere de constringere exterioară, subordonînd viața mentală a individului la aceia a colectivității. In aceste societăți „conştiinţa individuală a fiecărui membru rămîne strîns legată de conştiinţa socială. Ea nu se degajă în mod net şi nici nu se opune mediului: ceiace domină în ea e sentimentul de participaţie. Abia mai tîrziu, cînd individul are o conştiinţă clară de el însuşi cînd se distinge formal de grupul de care se simte legat, numai atunci ființele şi obiectele exterioare încep să-i apară animate de suflete individuale." 2

După cum ne asigură Levy-Brühl, percepţia primitivului nu poate discerne sau analiza realitatea exterioară în aspectele ei specifice, caracteristice. Reprezentarea i se impune global : obiectele participă unele la altele. Mulajul general al imaginilor e oferit de-a gata, din afară, de către societate. Dar acolo unde nu se pot percepe deosebiri specifice, unde percepţiunea nu prinde particularul din lucruri, noțiunea de individ nu se poate forma nici ea. După cum se vede, teoria cunoaşterii primitive se opune. De aceia animismul, mentalitate religioasă care pune în fiecare obiect un suflet, apare mai tîrziu, cînd se formează şi ideia de suflet individual. Religia totemică, cea mai primitivă e impersonală : ea pleacă dela un *continuum* de forţe vitale comune naturii ca şi omului. Acest continuum de forţe nediferenţiate, anterior oricărui proces de individualizare, îl găsim la populațiile din Australia, America de Nord, Malezia etc. 2

Conformismul e aşa de definitiv şi cunoştinţa aşa de colectivă, încît individul se poate zice că nu există decît biologic, ca o simplă unitate fiziologică. Nici o licărire de ordin sufletesc care să i spue că e independent. In această fază nici *numele* personal nu e cunoscut. Membrul unui clan poartă numele comun al clanului, acel *nomen gentilicium* pe care-l poartau şi mai tîrziu membrii gintei latine. 1 In clanurile totemice, în loc de nume, membrul clanului poartă semnul totemului comun tuturor. Individualizarea formală prin nume nu există astfel.

Pentru toate infracțiunile comise pedeapsa porneşte dela clanul întreg : lapidarea ori sfîşierea. Responsabilitate personală nu există însă cum a aratat-o P. Fauconnet. Dacă cineva e pedepsit e ca să se găsească un țap ispăşitor necesar calmării grupului. O crimă produce o panică care trebueşte potolită. Atunci se găseşte cineva care ispăşeşte păcatul. Dar acesta nu trebue să fie în mod necesar autorul crimei: poate fi oricine. Vina, eşită din concepţia unei conştiinţe subiective neexistînd, se condamnă şi pedepsesc morții, animalele, copiii etc., agenți care nu pot avea intenție, deci responsabilitate individuală. Actul şi agentul nu corespund în aceste societăţi. Abia mai tîrziu se stabileşte, odată cu ideia de individ şi responsabilitatea subiectivă a celui care a comis cu intenţie o crimă.

Pedeapsa e şi ea colectivă: dacă criminalul e exterior clanului atunci tot clanul e solidar la răzbunare. Mai tîrziu cînd clanul se transformă în familii, acest obiceiu devine „vendetta".

Viața economică e şi ea comunitară. Producția e colectivă. Nu există schimb comercial, nu există deci nici contract sau altfel de tranzacție. Regimul juridic e statutar, nu contractual. Libera înţelegere comercială apare cu mult mai tîrziu.

Ne-am putea întreba însă dacă în astfel de societăți nu există totuşi un început de viaţă politică, adică dacă membri ai clanului, mai puternici ori mai influenţi, nu exercită o dominaţie asupra grupului. Aceştia ar putea deveni atunci suprapuşi ; deosibiți prin situaţia lor de ceilalți membri ai grupului, ei ar fi un fel de personalități. Raporturile pe care ni le aduc şi în această privință etnografii ne îndepărtează dela o astfel de interpretare.

Spencer şi Gillen găsesc în Australia un început de şef politic numit „alatunja". Dar acesta nu e decît un fel de delegat administrativ al clanului şi e ales din cei mai bătrîni membri. El n'are o calitate specială şi nici o putere particulară. 2

Viața politică e, dacă se poate spune metaforic, democratică. Adunarea tribală decide despre tot. Howit 3 raportează acelaşi lucru. Şi el observă o putere politică colectivă. Citeodată un membru are delegaţia de simplu administrator. Dar atita tot şi încă în această funcție e asistat de un fel de consiliu de administrație. Astfel el nu are decît o putere reprezentativă. Şeful, ca individualitate nu a apărut încă. 4

1 E. Durkheim, Les formes élémentaires de la vie religieuse, p. 285–286.

2 L. Levy Brühl, Les fonctions mentales dans les sociétés primitives, p. 110. Ca un precursor al acestuia vezi Bastian : Vorgeschichte der Ethnologie p. 83.

1 Durkheim, op. cit., p. 143. Cicero scria despre membrii unei ginte : „Gentiles sunt qui inter se eodem *nomine* sunt".

2 Spencer and Gillen, The native tribes of central Australia. London, 1903. Morgan: Ancient Society p. 117-119.

3 Howit, The native tribes of southeast Australia, p. 52 şi 285.

4 C. Siere, op. cit., p. 129.

Concluzia pe care o trage G. Davy în această privință ni se pare deci justificată: „ceiace ne pare exact, e că indivizii componenți ai societății există desigur, dar numai în senzul *organic* al cuvîntului. Ei nu există decît ca să formeze o masă, dar existența lor singulară și independentă nu e nici recunoscută și nici sancționată de religie și drept. Existența lor nu contează în mod social nici măcar cît aceia a sclavului din societățile sclavagiste". 1 Inexistent din punct de vedere social, în această fază individul e încă o simplă unitate funcțională de natură biologică.

Totuși dacă trecem în societăți ceva mai superioare, de pildă, dela clanurile Australiei centrale la societățile de formă tribală mai dezvoltată ale Indienilor din Canada ori Statele-Unite, observăm un proces de diferențiere, de degajare a individului de subt presiunea colectivă. Subt ce influență și datorită căror factori se efectuiază apariția individului? Durkheim, pe vremuri, susținea că acest proces e determinat de o modificare a muncii sociale. Solidaritatea grupului nu mai e bazată pe asemănare ca în societățile foarte primitive, ci tocmai pe deosebire. Fiecare face altceva și toți depind unul de altul. Munca fiind specializată, indivizii sînt în permanentă interdependență. Această transformare se obține—după el,—prin o modificare cantitativă a grupului. 2 In primul rînd mărimea grupului, creșterea numărului membrilor săi ajută la dezrobirea individului.

In societăți mici, în secte secrete sau religioase de pildă, aservirea fiecărui membru la voința mediului e mai puternică fiindcă putința de control în fiecare moment e cu mult mai mare. In societăți mai mari, acest control se face greu ori devine imposibil.

Deasemeni cu denzitatea socială. Cînd indivizii sînt mai apropiați unul de altul, cînd contactul e mai strîns, schimbul zilnic al ideilor poate rupe conformismul.

Din orașe și din piețele publice unde populația e mai deasă, au pornit toate mișcările revoluționare, toate actele de independență și curaj.

Infine să mai adăugăm la cele două condiții și mobilitatea membrilor grupului. S'a zis că locomotiva e democratică, în senzul că aducînd peste tot aportul ideilor nouă, schimbă mentalitatea învechită a celor mai îndărătnice și mai retrograde colțuri de provincie. In putința de a se mișca dela un punct la altul al teritoriului, locuitorul țării sale poate stabili puncte de vedere variate, poate face comparații între diferite mentalități. Prin aceasta el se deprinde cu orizonturi mai largi, cu perspective mai deschise.

1 G. Davy, Des clans aux empires, p. 91.
2 E. Durkheim, La division du travail social, passim.

Alături de acești trei factori cantitativi indicați de Durkheim, sociologul G. Simmel mai indică un altul, de alt ordin, pe care-l numește: încrucișarea cercurilor sociale. Iată în ce constă acest principiu. Cu cît un individ face parte din mai multe grupuri deodată, dintr'o nație, dintr'un partid politic, dintr'un club, dintr'o asociație sportivă etc., cu atît libertatea lui crește, ca un rezultat al concurenței pe care și-o fac între ele aceste diferite societăți. Influența unui singure asociații e tiranică: ea aservește individul. Cînd însă mai multe grupuri își împart între ele influența exercitată asupra cuiva, independența acestuia cîștigă din această încrucișare de atmosfere sociale. Complicația socială, complexitatea grupurilor mai mici în sînul unei societăți mai mari aduce întotdeauna libertate. Iată cum, pe măsură ce societatea crește și se diferențiază în cercuri mai mici, se degajă simultan și realitatea individului.

Aceste explicații sînt de ordin logic, rațional. Se poate urmări însă procesul degajării individualității prin observație directă, în mod empiric. Din acest punct de vedere vom recurge iarăși la posibilitățile pe care le oferă materialul bogat al etnografiei și va trebui să revenim la societățile primitive unde acest proces are loc.

Evoluția către individualizare se face pe două căi: una religioasă și cealaltă politică. Cînd religia, care ține loc de toate, trece dela forma difuză, vagă, a forțelor supranaturale în felul lui „mana", la o concretizare în forma „sufletelor", a spiritelor sau a demonilor, facultatea de cunoaștere a individului începe să personifice natura, să populeze universul cu acea mitologie, care nu e altceva decît „biografia" unor ființe supranaturale. Incetul cu încetul oamenii încetează de a mai crede că se trag dintr'un animal comun, din totem. Ei încep să creadă că descind dintr'un strămoș comun, dintr'un erou legendar. Noțiunea de suflet cu tot cortejul animist, înlocuește atunci cu totul totemismul. Cultul strămoșilor apare. Cu aceasta însă individualizarea noțiunii de sacru e efectuată căci, după cum remarcă Durkheim „sufletele nu sînt altceva decît forma pe care o iau forțele impersonale atunci cînd se incarnează în corpuri particulare... sufletele strămoșilor sînt totemul fragmentat". 1

Alături de această transformare care personalizează viața religioasă, concomitent cu dînsa, un proces politic creiază personagii mai importante în mediul social, ridicîndu-le la rangul de șef. Pentru prima oară se desprinde din compoziția omogenă a

1 Durkheim, op. cit., p. 365 și 423. „Cu siguranță că la un moment dat primitivii sînt prea cultivați ca să admită, ca în trecut, că oamenii se pot trage dintr'un animal. Atunci înlocuesc animalul-strămoș printr'o ființă omenească... Dar își închipue acest strămoș ca avînd anumite caractere animalice. Astfel, această mitologie tardivă poartă semnul unei epoci anterioare, cînd totemul clanului nu era conceput ca o creațiune individuală".

clanului, un membru care domină viaţa socială. Am văzut mai sus că în clanurile australiene complect primitive nu poate fi vorba de adevăraţi şefi, ci doar de delegaţi reprezentativi ai grupului.

O monopolizare a puterii politice în favoarea unuia singur nu poate avea loc, atîta vreme cît filiaţiunea rămîne uterină, atîta vreme cît mama şi nu tatăl formează baza familiei. Cînd totemismul se transformă în cultul strămoşilor prin evoluţia religioasă, se schimbă şi filiaţiunea din uterină în masculină. Iată cum. Cultul strămoşilor presupune un altar familiar care trebue veşnic întreţinut pentru ca cei ce mor să fie îngrijiţi şi după moarte. Fiecare tată se gîndeşte că numai fiul său îi va putea purta de grijă cînd va trece în lumea cealaltă. Şi atunci filiaţiunea patriarhală se formează. Tatăl devine centrul şi puterea familiei. El e în acelaşi timp şi centrul de autoritate, devenind *persoana* cea mai importantă.

După modelul tatălui în familie, se ridică şi şefii în viaţa tribală. De cele mai multe ori ei sînt magicieni cu multă influenţă după cum susţine Frazer. Autoritatea religioasă a preoţilor devine încetul cu încetul putere politică. In Australia centrală şefii sînt şi magicieni publici. In Noua Guinea caşi în Melanezia la fel. In Africa „mărturiile abundă stabilind evoluţia magicianului în suveran". In regiunea malaeză „insignele regale nu sînt pentru regi decît utilajul de prestidigitaţiune a precursorilor lor, în consecinţă magicianul e umila crisalidă care la un moment dat, s'a sfărmat ca să dea naştere fluturelui care e regele ori rajahul". Folklorul european arată de asemeni la Greci şi la Romani această strînsă alianţă între pontifex maximus şi rege, acesta din urmă fiind derivat din cel dintîiu.[1]

Acum în urmă G. Davy a descris o foarte curioasă instituţie a Indienilor nord-americani, numită *potlatch* şi care ar fi, după el, baza individualizării în societăţile primitive. „Potlatch"-ul e o instituţie extrem de complexă: în acelaşi timp juridică, religioasă şi economică. E o sărbătoare întovărăşită de o ceremonie religioasă, cu ocazia căreia are loc un rămăşag prin care se înfruntă diferiţi membri ai clanului. E vorba de o distribuţie de alimente şi daruri: cel care poate da mai mult „are dreptul de a-şi apropria o parte din blazoanele sau privilegiile rivalilor pe care i-a lăsat în inferioritate cu generozitatea sa şi i-a pus, în mod public, în imposibilitate de a răspunde sfidării sale".[2] Această luptă rivală ajută la diferenţierea socială: cel care învinge se înalţă mai sus pe treapta consideraţiei şi a puterii. E o instituţie care se găseşte la majoritatea triburilor Kwakiutl,

1 Frazer, Les origines magiques de la royauté, p. 94—113, 119, 131.

2 G. Davy, La foi jurée, p. 148 şi urm.; de acelaşi autor, Des clans aux empires, p. 106.

Tlinkit etc., ale Indienilor nord-americani. Ea e semnificativă pentru stadiul începuturilor de individualizare a societăţii. Dela dînsa începe să se formeze deosebirea în clase caracteristică regimului feudal. De aci înainte în uniformitatea grupului încep să se formeze nuclee distincte, să se înfiripeze forme precise într'o materie socială până atunci amorfă şi nebuloasă. Degajarea individului e favorizată în aceiaşi etapă şi de formaţiunea unor grupuri mai mici în societatea mai mare. Aceste grupuri secundare au tot caracterul religios: ele apar ca secte, ca confrerii secrete. Fiecare îşi fixează rolul în ierarhia socială după participarea la una din aceste societăţi, în care pătrunde treptat printr'o serie de iniţieri succesive. Sînt două feluri de membri în aceste secte: cei activi, posedaţi de spirite şi care săvîrşesc serviciul religios, cei onorari care sînt simpli spectatori. Membrii activi sînt acei care deţin puterea dar între dînşii apare de asemenea o erarhie. In capul acestei erarhii, se găseşte „hamatsa", spirit superior tuturor, spirit canibal care posedă secretul măştilor, dansurilor, riturilor, cîntecelor celor mai grele. Posesiunea acestui rang nu se obţine decît prin o serie foarte grea de iniţieri, care durează de multe ori nu mai puţin decît opt ani.[1] Iată deci o primă personalitate superioară formată din cadrul acestor secte.

După fundamentul biologic care serveşte de bază şi după viaţa socială în care se plămădeşte prin diferenţiere individul distinct de masă, putem trece la ecoul interior, psihic, pe care-l aruncă aceste fenomene în conştiinţa noastră, căutînd să arătăm care sînt etapele formaţiei psihice a ideii de personalitate.

(Sfîrşitul în Nr. viitor) **Mihai D. Ralea**

---

1 Davy, Des clans aux empires, p. 120. Din vasta literatură asupra societăţilor secrete la primitivi, cităm aici pe cele mai principale: H. Webster, Primitive secret societies. New-York, 1908 şi Schurtz, Altersklassen und Männerbünde, Berlin, 1902.

Cronica externă

Protocolul dela Geneva

Societatea Naţiunilor trece printr'o nouă dificultate. Odinioară, inconjurată de neliniştea Europei şi de ostilitatea americană îşi căuta, printre întîmplările vremii, drumul către o existenţă neîndoioasă. Hotarul din Silezia, incidentul italo-grec au oglindit în apele dela Geneva figura lor amenințătoare. Sufletul Europei, însîngerat şi sceptic, adia trist împrejurul murmurului de pace. Principiul de violenţă, surescitat de ultimele sforţări ale popoarelor, domina încă viaţa continentului. Judecata se scoborîse la formele ei instinctive, năzuinţele se concentrase într'un pumn de tendinţe materialiste. Ordinea era menţinută cu forţa într'o conştiinţă socială roasă de suferinţele individuale. Transformările revoluţionare într'o parte a Europei, spiritul de răzbunare în centru, voinţa de a trage foloase din tratat în cealaltă parte nu puteau hrăni reacţiunea imediată şi dezinteresată împotriva războiului. Societatea Naţiunilor aştepta timidă o rază de nădejde şi solicita forţele misterioase ale viitorului. Istoria îi oferea spectacolul unui şir de ruine. Antichitatea se împletea cu actualitatea într'o tradiţie de milă şi de distrugere.

Mai tîrziu, golurile lăsate de războiu au luat proporţiile unor dezastre. Puterile Naţiunilor secătuite îşi animau resursele într'un ajutor reciproc. Rezervele slave caşi suflul de viaţă asiatic se întindeau peste occident, amintind istoria lumii antice cucerită de valurile asiatice. Grecia veche, slăbită de biruinţe şi înfrîngeri, fu invadată de Orient şi gîndirea elenă s'a alterat subt influenţa lui. Literatura şi filozofia de astăzi se altoesc pe fondul misterios de sensibilitate inepuizabilă al Slavilor.

Germania caşi Franţa primesc belşugul lui comun. Conştiinţele naţionale se împlinesc într'o tendinţă de toleranţă umanitară şi concepţiile internaţionale se înfiripează pe o bază de patriotism raţional. In marginea unui scepticism sterp, oricine poate desluşi aspiraţiile nouă ale populaţiilor europene.

Conferinţa dela Londra este o dată istorică. Alarma duşmană din jurul ei a fost risipită de credinţa liniştită a tuturor democraţilor. Spiritul Franţei, senin, calm, încrezător, caşi dreptul pe care se sprijină, a fost un izvor de speranţe. Adunarea dela Geneva se deschidea subt auspicii bune. Vechile obiceiuri diplomatice nu erau însă cu desăvîrşire învinse; nici duşmăniile istorice cu totul uitate. Greutăţile financiare ale tuturor statelor dau luptelor economice un puternic relief. Tradiţiile politice nu erau totdeauna un far, ele deveneau cîteodată un obstacol. Oligarhiile consolidate încercau să-şi lege destinele de soarta noilor democraţii tocmai în acest spectacol mondial. Nenumărate greutăţi pe care Societatea Naţiunilor trebuia să le învingă sau să le ocolească delicat. Era prima ocazie cînd îşi putea afirma utilitatea, subt forma categorică a raţiunii sale esenţiale. Dezideratele vagi ale statelor componente se îmbulzeau împrejurul sălii de şedinţe şi, roind pe lîngă teza franceză şi englezească, tindeau către un sens unic. Cei doi premieri, al Franţei şi al Angliei, luînd parte personal la primele desbateri au dat adunării strălucire şi autoritate; dar au sporit diverginţa franco-engleză dînd celor două teze o marcă definitivă. Intre cele două sisteme este nu numai deosebirea trecătoare a celor doi protagonişti sau acea a doctrinelor actuale de guvernămînt, este în fond, distanţa dintre două concepţii diverse sprijinite pe alte situaţii şi pe alte istorii naţionale. Franţa este o ţară periclitată, a fost de mai multe ori invadată, are desgustul militarismului şi nici o veleitate de imperialism sau dominaţie economică. Tărîmul intelectual este singura ei ambiţie cu tot ce comportă el de iluzie şi generozitate. Ea caută o garanţie infailibilă a securităţii şi în liniştea unei vieţi înţelepte ar oferi lumii exemple de civilizaţie fină şi graţioasă şi pilde de transformări sociale ordonate şi democratice.

Franţa este o ţară liberală în care deviza Revoluţiei dela 1789 are prestigiul unui drapel popular. Conştiinţa de cetăţean este aici un element din patrimoniul particular atît de dezvoltat încît naturalul ei fir individualist atinge cîteodată porniri extravagante.

Francezul este un raţionalist care păstrează totuşi un optimism candid. El caută soluţii inteligibile şi crede apoi în eficacitatea lor.

La Geneva, delegaţia franceză a adus o nebiruită logică actuală şi interpretarea cea mai justă a Societăţii Naţiunilor. Vrînd să atribue acesteia o forţă eficace, îi acordă un rol de suprastat. Puterea Societăţii Naţiunilor, în această privinţă, nu e limitată de bunul plac al ţărilor componente, dar e mărginită la un domeniu particular. Suveranitatea naţională, ştirbită mai demult în întinderea ei absolută, consimte o jertfă în folosul colaborării pacifice. Ideia de stat se pleacă demult la o interpretare profană şi substanţa ei insesizabilă s'a transformat într'o raţiune de utilitate. In ultimă analiză, statul caşi toate instituţiile sociale sînt forme ale apărării individuale. In faţa principiului de pace, orice orgoliu regional este zădarnic. Doctrina franceză se inspiră din vechile suggestii naţionale şi dintr'un argument practic. Opera actuală a Societăţii Naţiunilor e premergătoare; situaţia prezentă a lumii nu îngădue organizarea unei morale internaţionale fără obligaţii şi fără sancţiuni.

Dezarmarea totală e condiţia ei definitivă şi această operaţie pretinde atîta entuziasm şi bună credinţă cît nu putem noi concepe. Arbitraj, securitate, dezarmare sînt termenii propoziţiei franceze, cărora adunarea dela Geneva le-a dat adeziunea. Ei indică mijloacele şi scopul vastei întreprinderi de pacificare.

Anglia are avantajul poziţiei ei insulare şi o flotă de războiu care, în orice caz, va rămînea ultima pavăză a Societăţii Naţiunilor. Cu o finanţă publică formidabilă, cu o bogăţie particulară impresionantă, cu o tradiţie de libertate imperială şi de izolare, Marea Britanie a putut susţine la Geneva o teză fundată pe instinctul de dominaţie şi pe spiritul ei religios. Din vechea ocupaţie romană, Anglia păstrează secretul devizei de stăpînire a Imperiului, pe care-l aplică cu un superb egoism. Credinţa mistică a poporului înconjoară întreprinderile guvernului cu un cearcăn de candoare, şi astfel reprezentantul tipic al Angliei internaţionale, Ramsay Macdonald a oferit lumii un sistem ineficace. Doctrina englezească se rezuma la dezarmare. Inutilă actualmente, periculoasă mîne, stearpă pentru totdeauna, fiindcă nu este nici educativă, nici logică, n'a avut succes. Cuprinde însă o însemnătate secundară constituind un stimulent permanent pentru teza franceză în mersul ei spre desăvîrşita realizare. Anglia nu poate avea teama unei agresiuni. Bogată şi liberă, rămîne chinuită de problemele ei coloniale şi de criza industrială. Apoi, Englezul este individualist prin excelenţă şi lipsit de perspective. Acesta este sensul politic al vestitului său simţ practic. Concepţiile sale nu au nici întindere, nici o nobilă ţinută. Răzimată pe această palpabilă realitate cu care şi-a împletit rădăcini profunde, gîndirea engleză este calmă şi onestă.

O veche şi strictă educaţie religioasă îi mlădie cîteodată structura fermă cu o misterioasă graţie. Şi ca să scoborîm explicaţia până în mijlocul contigenţelor ar trebui să adăugăm o vorbă despre noul sentiment de teamă al Englezilor faţă de politica franceză. Este o mare parte în opinia britanică actuală care se teme de dezvoltarea continentală a puterii franceze şi a alianţelor ei. Cum elementul principal al acestei supremaţii este forţa armată, scopul sforţărilor engleze este dintr'odată determinat. Desigur, în Anglia nu gîndeşte nimeni serios la o ofensivă războinică din partea Franţei, dar se visează numai posibilitatea unei dezvoltări paşnice la adăpostul armatei şi la consecinţele europene ale acestei situaţii superioare.

Societatea Naţiunilor a adoptat teza franceză şi-a hotărît convocarea unei conferinţe de dezarmare. Protocolul votat în unanimitate dă o formă juridică aceiei teze. El conţine, pe lîngă cîteva definiţii bune şi simple, o seamă de amendamente particulare, subt care prudenţa şi ambiţia delegaţilor ameninţau să strivească însăşi principiul.

Poate că valoarea lui ar fi sporit dacă ar fi fost formulat în cuvinte scurte şi limpezi ca un articol de credinţă, dacă ar fi avut cadenţa şi ecoul preceptelor biblice. Ar fi putut să devină ori-unde ca un adagiu popular şi să lege de el nădejdea şi bucuria naţiunilor. Ar suna ca poruncile scurte ale unei morale inexorabile şi ar circula fără dificultate în toate ţările lumii. Căci ajutorul şi existenţa lui reală nu pot veni decît din conştiinţa populară. La ce-i poate sluji o controversă juridică? „Daţi-mi puterea, şi jurişti ca să o justifice găsesc"...

Războiul devine o crimă internaţională. Cele 54 de state de la Geneva îi declară o duşmănie permanentă şi eficace. Odinioară, se codificau legile războiului; astăzi, se legiferează contra războiului. Semnatarii protocolului se angajează la măsuri comune în vederea unei sancţionări efective a celei mai mari crime. Agresorul va fi boicotat, blocat, împiedicat chiar de colaborarea armată a membrilor Societăţii. Obligaţia supunerii paşnice la arbitrajul Societăţii Naţiunilor devine deci reală fiind prevăzută cu un sistem de sancţiuni palpabile.

Conferinţa de la Geneva a instituit deci în mod legal şi general principiul arbitrajului obligator şi a supus statele la acelaşi sistem de justiţie la care sînt ţinuţi cetăţenii în orice ţară. In prima parte a protocolului, se garantează aplicaţia pactului în ceiace priveşte competinţa Curţii de justiţie internaţională de la Haga şi se dezvoltă procedura arbitrajului. Apoi, se încearcă o rezolvare a uneia din cele mai delicate chestiuni: definiţia agresorului. Suggestiile unei propoziţii americane au servit de bază şi s'a ajuns în art. 10 la o formulă simplă care poate fi astfel rezumată: este agresor orice stat care recurge la războiu în contra angajamentelor din pact şi protocol, este adică agresor orice stat care nu supune diferendul la arbitrajul organizat de Societate sau nu respectă hotărîrea acesteia.

Formula este clară şi sensul său evident. Situaţiile de fapt pot oferi şi dificultăţi şi cazuri particulare unde interpretarea să fie îndoelnică. Intr'un articol recent, d. Bourgeois indică chiar cîteva: a) este sau nu agresor un Stat care refuză să se prezinte la o convocaţie a arbitrilor, dar rămîne liniştit în graniţele sale?

b) Cum se va putea şti cui aparţine iniţiativa în cazul unui atac intr'o zonă demilitarizată?

c) Nu cumva termenii şi complicaţiile procedurii de arbitraj pot permite unei ţări cu intenţii agresive să-şi facă toate pregătirile de războiu? S'ar putea, desigur, adăuga şi altele dacă din ele ar răsări un folos. De ce să înlocuim însă bunăvoinţa prin toate şicanele imaginaţiei? De ce să punem o meschină prudenţă în locul unui avînt inocent?

Agresorul odată determinat, protocolul se ocupă de sancţiuni. El organizează un vast sistem, încercînd să concilieze autoritatea Societăţii Naţiunilor cu existenţa suverană a fiecărui stat. Principiul colaborării internaţionale este fraged. Abnegaţia şi sacrificiul care trebue să-l însoţească n'au pătruns încă în conştiinţa naţională. Ţările s'ar supune cu greu unor injoncţiuni venite de la acest tribunal suprem şi întinderea ajutorului fiecăreia nu poate fi încă determinată de o autoritate externă. Voinţa lor a rămas încă independentă, poate, mai ales, în vederea colaborării Statelor-Unite, despărţite de restul lumii prin doctrina lui Monroe. Anglia deasemenea a invocat această concepţie hibridă, din motive de politică internă şi cu scopul de a evolua liberă înspre rolul de arbitru.

Articolul 11 al protocolului stabileşte forţa operantă a pactului şi adoptă principiul obligaţiei colective în serviciul sistemului de sancţiuni. In articolul următor însă, se încredinţează consiliului grija să stabilească planul de acţiune în virtutea căruia vor juca sancţiunile economice şi financiare şi să „primească" angajamentele statelor în vederea sancţiunilor militare.

Articolul 17 angajează statele semnatare să ia parte la conferinţa de dezarmare care va fi convocată de Societatea Naţiunilor şi art. 21 leagă existenţa însăşi a protocolului de rezultatul planului de reducere a armamentelor.

Acestea sînt, scurt rezumate, părţile esenţiale ale protocolului de la Geneva. Ele însemnează o nobilă încercare pentru organizarea unei noi etice internaţionale. Sînt o adevărată reacţiune contra valului de materialism care ne ameninţă. Un optimism curajos loveşte în scepticismul care a veştejit ultimele speranţe. Democraţiile biruitoare îşi fac din pace o condiţie de existenţă şi din ideia de justiţie un cult. Chiar ele dau exemplul unei jertfe: legea numărului, care constitue tăria lor, este impiedicată în dezvoltarea extravagantă a ultimelor ei consecinţe. Puterea nu-şi poate nega toate prerogativele, căci altfel s'ar pierde orice criteriu de judecată, dar se supune raţiunii manifestată într'o tendinţă de ordine şi de dreptate. Societatea Naţiunilor îşi popularizează numele şi-şi consacră existenţa. Ea devine naţională prin colaborarea fiecărei ţări şi rămîne internaţională prin sprijinul universal pe care-l acordă. Marile Puteri, în ostilitatea lor surdă, nu-i mai pot pune piedici mortale. Greutăţile de astăzi sînt trecătoare.

Doctrinele deosebite ale curentelor politice din aceiaşi ţară se vor unifica împrejurul unui ideal comun. Atunci, se va vedea că Societatea Naţiunilor trebue să fie un supra-stat pentru ca să poată exercita unitar voinţa colectivă a tuturor statelor. Nu va fi însă un contra-stat, fiindcă, fără să abroge suveranitatea oricărei naţiuni, va fi oarecum un organ naţional de coordonare umanitară; va fi ca una din puterile suveranităţii: manifestîndu-i, parţial, un aspect face posibilă exercitarea celorlalte.

Deocamdată, protocolul, votat de ultima adunare, este periclitat de schimbarea guvernului din Anglia şi de divergenţa dintre concepţiile delegaţilor şi a guvernelor. Primii la Geneva, îşi întregesc perspectivele, cei din urmă, în ţări îndepărtate, îşi cristalizează atitudinile. Apoi, conferinţa de dezarmare, de care este legată existenţa protocolului, constitue un mare obstacol. Cine ştie dacă discuţia împrejurul armatei va putea învinge vestigiile unor suferinţe milenare.

Paris, Noembre 1294

Const. I. Vişoianu

Cronica teatrală

— IAŞI —

Traducerile.—Hero şi Leandru.—Shylock

In afară de „Curierul din Lion", pentru care ne referim la suvenirurile străbunicilor noştri, Teatrul Naţional a mai reprezentat cîteva piese străine, ca „Clopoţelul de alarmă", „Fracul", „Şarlatanul", etc., iar romîneşti „Un Erou" de d. N. Kiriţescu.

Piesele străine—cunoscute şi răscunoscute—s'au reprezentat în traduceri odioase. Nu-i chip de găsit un traducător cum se cade nici măcar din franţuzeşte? Sau, dacă traducerile sînt plătite şi se află în saltarele Teatrului, nu poate pune Direcţia pe cineva să le corecteze în schimbul unui onorar modest—echivalent, să zicem, cu preţul unei cravate? Căci actualele traduceri nu-s numai o ofensă aruncată limbii romîneşti, dar şi o mutilare a originalului, determinînd uneori—prin alterări şi introduceri, halandala, de elemente nouă — căderea unor piese care, pe scenele marilor Teatre din Apus, au înregistrat succese furtunoase.

Care-i pricina acestei avalanşe de piese prost traduse? Chestia-i simplă. Ele nu-s traduse de meşteşugari ai scrisului, ci de actori, de liber-profesionişti, de cucoane din societate...

Actorul, în lunile de vacanţă, descoperind un rol convenabil într'o piesă din „L'Illustration", o traduce printre băi la Ungheni şi chefuri la Perjoaia. In modul acesta atmosfera pieselor pariziene se îmbibă de miros de fleici şi de raţă pe curechi.

Doctori, avocaţi, ingineri... care n'au compus decît reţete, concluzii scrise şi planuri—iată-i dintr'odată traducători teatrali, aplicînd pieselor stilul meseriei lor.

Cucoane din lumea mare sau mijlocie, plictisindu-se pe divan, traduc cu creionul, fără punct şi virgulă, o piesă care le-a tulburat o clipă pravilele de cinste conjugală. După ce piesa a

fost cetită la cîteva ceaiuri, cînd traducătoarea—cu un decolteu odorant—vroia parcă să captiveze auditoriul prin toate resursele persoanei sale intelectuale şi fizice... un om politic sau de litere înşfăca piesa şi o „trecea" Teatrului. Nu facem nici o imputare Comitetului. Aşa-s bărbaţii: nu pot rezista intelectualităţii feminine.

Traducătorii de ocazie de cele mai multe ori nu ştiu să scrie. Ei n'au secretul aşezării cuvintelor într'o frază. Opera lor parcă-i o cutie de cuburi cu frînturi de tablouri, amestecate după un joc de copii. Aştepţi pe cineva care, cercetînd fiecare cub şi pe-o faţă şi pe alta, să pună ordine în figuri. Dar tabloul alcătuit, la urmă, va purta tot o pecetie copilărească. Aceiaşi traducători, cînd sînt cinstiţi (altfel trişează la cuvinte), traduc piesa cuvînt cu cuvînt, neştiind că traducătorul trebue să fie robul înţelesului nu al cuvîntului. Poţi traduce exact o propoziţie fără să întrebuinţezi nici un cuvînt din original. Din pricină că traducătorii nu iau în samă regula aceasta, operele tălmăcite se cunosc chiar dela galerie că-s traduse—celace nu trebue să se întîmple.

Piesele străine jucate la Iaşi au produs un singur bine: au pus în evidenţă două talente tinere, care până acum îşi dibuiau drumul, dar care pare că şi l-au găsit—d-ra Ionak şi d. Miron Popovici. D-ra Ionak, în „Clopoţelul de Alarmă", a creat un tip fin, viu, aparte. Cuvintele-i aveau relief; gesturile, mimica—expresie. O făptură delicată şi inteligentă, care trăeşte pe scenă intens şi variat.—D. Miron Popovici, în „Fracul", ne-a dat o creaţie minunată: un tip de parvenit repugnant, care cunoaşte bine oamenii şi ştie, satisfăcîndu-le interesul, să-i manevreze după voe. D-sa a croit acest tip dintr'o bucată. Dela început până la sfîrşit rolul a avut unitate, concentrare, stăpînire. Nici un gest şarjat. D. Popovici a realizat efecte cu ochii, nu cu picioarele.

Acel care ani de zile asistă aproape la toate reprezentaţiile, admirînd numai doi-trei actori—printre care, în frunte, stă d. Vernescu-Vîlcea ...un septuagenar de criţă—se bucură cînd, din mulţimea actorilor dintre culise, intră în scenă şi actori tineri, călcînd cu siguranţă pe podele ca nişte artişti adevăraţi, neîntinaţi de spiritul en vogue de cabotinagiu.

* * *

Afişul a anunţat „Hero şi Leandru" de Grillparzer. Piesa aceasta am văzut-o, acum un deceniu, cu d-na Agata Bîrsescu.

Primăvara de-atunci, cu anii ei, prin care şerpuia glasul tînăr al celebrei artiste, a aşezat opera „Hero şi Leandru" in galeria celor mai frumoase reprezentaţii pe care le-am văzut.

Cuvintele ni s'au părut magice. Toţi actorii parcă au jucat bine, iar Agata Bîrsescu—cu o mînă crispată de durere—ne-a zugrumat respiraţia. Povestea de dragoste de pe malul Hellespontului, trecut înot de Leandru spre turnul în care-l aştepta Hero—povestea aceasta veche şi pururi nouă, întinerită de Grillparzer, de primăvară, de Agata Bîrsescu, de anii tineri... ne-a rămas în suflet limpede ca o lacrimă.

Cetind acum afişul, am vrut să mergem la reprezentaţie. Şi ne-am temut. Poate trebuiau să joace cei mai buni artişti, poate traducerea-i excelentă... Dar dacă traducerea-i la nivelul celorlalte piese tălmăcite din limbi străine, dar dacă însăşi piesa nu ne va mai plăcea, dar dacă actorii vor masacra-o,—atunci din amintire va pieri o imagine pură din alte vremuri, pe care am purtat-o în suflet ca pe-o moaşte.

N'am vrut să ne atingem de amintirea noastră. De-acela nu ne-am dus la reprezentaţia piesei „Hero şi Leandru".

* * *

Trupa Teatrului Naţional din Bucureşti, subt conducerea d-lui I. Brezeanu, a dat o reprezentaţie la Iaşi: Shylock.

Nu ne-a impresionat nici celebra tiradă: „Signor Antonio şi-a scuipat flegma în obrazul meu, şi m'a izbit cu piciorul cum repezi pe-o javră peste pragul casei", nici şi mai celebra: „Oare Evreul n'are ochi... dacă îl împungi, nu sîngerează.. Şi dacă îi faci rău, să nu se răzbune?" Aceste lucruri care păreau clare acum trei veacuri, au nevoe astăzi de argumentaţii.

Pe noi ne-a impresionat respectul legilor la Veneţia, aşa cum a fost în realitate sau numai cum l-a imaginat Shakespeare.

Shylock, Evreu şi cămătar, în mijlocul unei mulţimi ostile care-i strigă: Cine! păşeşte ferm în faţa Dogelui, căruia-i spune:—Am jurat pe sfînta zi a Sabatului să am o deplină satisfacţie. Dacă mi-o refuzaţi, această injustiţie să cadă asupra republicei voastre şi să fie o lovitură de moarte pentru privilegiile sale! Şi mai departe:—Dacă-mi respingeţi cererea, ruşine legilor voastre! Decretele Veneţiei nu vor avea nici o tărie şi nici nu vor inspira încredere. Sau:—Aştept dreptatea.—Cunoaşteţi legea... vă somez, în numele acestei legi, să începeţi judecata. Ori Portia:—Nu-i autoritate în Veneţia care să poată schimba un decret stabilit. Acest exemplu ar fi citat. S'ar introduce, bazindu-se pe dînsul, mii de abuzuri în stat. Asta nu se poate!

Shylock, în această atmosferă de justiţie, îşi ascute cu convingere cuţitul. Totuşi... legea a fost interpretată altfel—însă cu cîte subterfugii avocăţeşti! Dogele nu face nici o nedreptate: el respectă litera legii în cele mai subtile fineţe ale ei.

Pentru noi viziunea lui Shakespeare de acum trei veacuri ne-a captivat atenţia. Tablele de legi, trecute de Shylock prin faţa noastră, ne-au părut stranii şi inactuale.

Rolul lui Shylock a fost jucat de d. Brezeanu, minunatul

interpret al tipurilor lui Caragiale. Nae Ipingescu nu-i pentru noi personagiul din volum, pe care ni-l reprezentam în linii fugare în imaginație—ci personagiul de pe scenă, cu chipiul boțit, care citea „Vocea Patriotului Naționale". D. Brezeanu nu bîlbîie fiecare cuvînt ca ceilalți interpreți ai acestui rol, ci citește aproape curent, împiedecîndu-se puțin numai de cuvintele străine. Comicul rezultă din intonația falșă a frazei. Un comic nu de suprafață. Dar celelalte creații ale d-sale din comediile lui Caragiale!... Ni se pare că actorul a colaborat cu autorul.

L-am văzut pe d. Brezeanu și'n Ion din „Năpasta", un tip fumuriu. Credeam că d-sa se va mărgini la această incercare numai în parte izbutită. Dar nu. D. Brezeanu a luat vînt.

Interpretarea lui Shylock ne-a decepționat profund. D-sa ne-a redat un tip falș. Talentul d-lui Brezeanu, de alt gen, nu s'a putut mula în caftanul lui Shylock. In zădar a răcnit, a horcăit și s'a zbătut pe podele. Nici un accent n'a semănat cu acel inimitabil: Rezon! Aprob pozitiv! sau—Rușinoasă, mie-mi spui!

Am avut o sară tristă.

M. Sevastos

Miscellanea

De Max

Toate ziarele romînești au considerat ca o datorie patriotică să înregistreze dispariția semi-compatriotului nostru De Max cu laude necondiționale pentru talentul său. S'a făcut din el un egal al lui Irving, Mounet-Sully, Sarah Bernard etc. S'a depășit astfel, cu mult, nivelul de apreciere al criticei pariziene, singura în măsură să judece competent rolul și valoarea artistică a lui De Max.

Fiindcă avea o vagă origine romînă, nu era deajuns ca De Max să fi fost genial. De fapt lucrurile stau cam altfel și prima atenție se cuvine adevărului. Compatriotul nostru făcuse vîlvă la Paris printr'o viață dezordonată și romantică, care făcea idealul de adolescență a oricărui metec detracat. Maniere à la Wilde ori Baudelaire făceau din biografia, dealtfel săracă a lui De Max, un veșnic subiect de scandal monden. Și s'a vorbit mult de el, din acest punct de vedere, de unii cu dezgust și revoltă, de alții cu admirație și entuziasm. Dar aceasta i-a pregătit într'un fel sau altul un început de celebritate.

Se cuvine să mai adăugăm că De Max avea un remarcabil talent. Numai că substanța, calitatea acestui talent era vulgară. Anatole France spunea despre Napoleon, că avea, ca gen, aceiași inteligență ca oricare din soldații săi, numai că o avea într'o abundență neobișnuită.

De Max avea talent din belşug, numai că speţa acestui talent era ordinară. Prin nevoia de a adapta rolurile la el, cu ajutorul a cîtorva formule stereotipe de efect, fără să-şi dea osteneala să se plece el până la roluri, era din tagma cabotinilor. Pentru el, un rol nu era o problemă de rezolvat, o viaţă de ghicit şi reprodus. Era mai degrabă o ocazie de a-şi prezenta superba persoană (era foarte frumos dealtfel) de care avea, se înţelege, o excelentă idee, într'un chip mai avantajos spectatorilor.

Aşa a apărut odată în rolul lui Xerxes din „Les Perses" într'un „chaise à porteurs", luminat de un bec electric, care trebuia să-i pue mai bine în evidenţă!

Şi apoi tot cortejul de mofturi, de gesturi inutile, de schilodiri a textelor, de masacrare a tradiţiei clasice în favoarea sa personală. De Max era orientalul de talent, jumătate tragedie, jumătate music-hall (plecase dela „Chat noir"), pentru uzul metecilor bulevardieri. Cazul său mai are şi o altă semnificaţie. Cu el sfîrşeşte diletantismul romantic în teatru, după cum cu Copeau, Stanislawski sau Gordon Craig începe teatrul conceput cu devotament şi pietate, ca o pioasă sarcină spirituală.—*M. R.*

Anatole France şi civilizaţia

Diferitele „poziţii" faţă cu Anatole France s'au precizat mai bine după moartea lui, în articolele ocazionate de acest eveniment.

Opiniile exprimate se pot grupa în cîteva atitudini bine distincte.

La stînga, stau intelectualii şi oamenii politici, credincioşi ideologiei Marei Revoluţii, care acceptă pe France în bloc, artist şi gînditor.

Imediat, spre dreapta, urmează naturile pur artiste, care îl admiră ca artist, fără a se opri asupra gînditorului social şi politic.

Mai înspre dreapta, se înşiră cei care-l admiră ca artist, dar îl resping cu energie ca gînditor şi mai ales ca om politic. Acestea sînt naturile foarte artiste, şi foarte conservatoare.

Însfîrşit, vin cei care, fără să-i nege talentul, caută să-l reducă, din cauza filozofului şi omului politic din el. Aceştia se găsesc pe deoparte printre naturile intuitive ori „dostoevschiene", şi pe dealta printre naturile politice conservatoare. Cu toate sforţările lor de a separa atitudinea estetică de cea temperamentală ori politică (e vorba doar de o lume cultivată!), ei nu se pot opri de a nu *implica* pe artist în omul moral ori politic.

E interesant—şi profitabil,—să ne oprim la categoria ultimă,

reprezentată, după cunoştinţile noastre, mai ales de Bourget şi de purtătorul de cuvînt al lui *Mercure de France*,—şi mai ales la acest din urmă, care vorbeşte în numele acelei tinerimi, care nu mai „selectează" pe Anatole France; care opune însă maestrului o atitudine mai complicată decît aceia a unui conservator politic ca Bourget; şi care priveşte atitudinea filozofică şi politică a lui Anatole France ca element condiţionînd însăşi *valoarea* estetică a operei acestuia.

Autorul lui *L'Ile des Pingouins* şi al lui *Histoire Contemporaine* are împotriva sa pe bergsonieni şi pe conservatori. Bergsonismul şi conservatismul nu sînt două noţiuni care se suprapun (de bergsonism s'a putut reclama doar şi sindicalismul). Dar oricum,—intuiţie, instinct, misticism, tradiţionalism, religie a subiconştientului sau a dogmelor,—sînt tot atîtea *veto* opuse inteligenţii critice, irespectuoase, „revoluţionare", distrugătoare de idoli veniţi prin tradiţie, ori găsiţi gata în tainiţele sufletului şi dezgropaţi prin „intuiţie".

Şi'n adevăr, ceiace ofensează la France, este oficiul pe care-l face inteligenţa lui lucidă şi necruţătoare. Nu „comunismul" lui îngrozeşte. Acesta nu poate avea trecere—şi efect—decît la cei care nu mai au nevoe de France ca să fie comunişti. Ş'apoi comunismul lui France a fost atît de incidental, de nemilitant, a fost, cum se ştie, atît de *alăturea* de opera lui, o simplă rozetă la butonieră, la zile mari.

Altfel stă lucrul,—alta e primejdia, cînd e vorba de critica lui amară (subt forme atît de vesele, deci atît de atrăgătoare!) a tuturor concepţiilor, pe care stă societatea, ca pe o temelie neclintită. Primejdia cea mare este clintirea acestei temelii, prin critica trează şi greu de parat.

Inteligenţa lui France este în adevăr dinamita care sfarmă conglomeratul august de „prejudecăţi", închegate de-alungul vieţii sociale.

Criticul dela *Mercure de France*, admirînd arta lui France, cu oarecare încercări de rezervă, declară că glasul lui nu are nici un ecou în inteligenţile şi inimile celor pe care „îi exaltă o generoasă dorinţă de acţiune", pentrucă nici o „idee forţă" nu se degajează din gîndirea lui France. Opera lui nu conţine nimic util: e numai frumoasă. Ea nu conţine fructe, ci numai flori. (Din întîmplare, Thibaudet, servindu-se tot de comparaţii botanice, vorbeşte de „fructele" operei lui France. Eterna concordanţă între criticii literari, meniţi să... orienteze publicul!).

Cu toate acestea, criticul dela *Mercure de France* vorbeşte de învăţătura „anarhistă" a lui France. Şi atunci iată că nu e un pur diletant, iată că produce şi fructe—fie şi otrăvite. Căci „anarhismul" acesta nu e nihilism, este eficient. Este iconoclast,—şi de aceia antipatic; de aceia lipsit de virtutea de a provoca „dorinţa generoasă de acţiune".

Este vrednic de băgat în samă, că toţi cei care nu se împacă cu atitudinea lui France, îi reproşează două lucruri contradictorii: diletantismul şi iconoclastia. Criticul dela *Mercure de France* are toate preferinţele pentru „profesorii de energie" şi găseşte unul în Barrès, pe care îl opune lui France. Şi negăsind în France un *astfel* de profesor, îi neagă însăşi calitatea de „profesor", deşi apoi îl taxează drept profesor de lucruri rele.

Contrazicerea—în orice caz lipsa de o poziţie sigură faţă

France apare mai bine atunci cînd îl asimilează, ca atitudine, lui Montaigne și lui Rabelais, care au fost, cum se știe, „profesori" de liberă gîndire și de toleranță.

Criticul dela *Mercure de France* asimilează pe France cu acești doi mari profesori de umanitate, pentru a arăta anacronismul profesurii lui France—căci, zice d-sa, astăzi păcătuim prin exces de indulgență și indiferență, nu ca pe vremea celor doi gînditori ai Renașterii.

Prin urmare *acum* discuția își schimbă obiectul. Nu mai e vorba că France nu are idei-forțe, nu mai e în discuție meseria lui de profesor, ci calitatea învățăturii pe care o profesează și oportunitatea ei.

Să vedem.

Ce „profesează" France? Acest cuvînt ar merita două părechi de ghilimete, fiindcă France nu profesează. El e un artist. E vorba numai de semnificația operei lui, de ceiace se degajează din ea. De ceiace e în ea determinant pentru voința noastră. Cuvîntul „profesor" întrebuințat de criticul francez, admirator al lui Barrès, care-și punea teze, arată el singur că France nu e judecat ca artist, ci ca scriitor favorabil sau nefavorabil unor idealuri, și condemnat ca contravenient la acele idealuri.

Să revenim și să vedem ce „profesează" France, dacă-i vorba de „profesare". El profesează primatul inteligenții, drepturile ei imprescriptibile și (sau: adică) libertatea de gîndire. France e antidotul cel mai puternic al bergsonismului. Și, recunoscînd inteligenții dreptul de a chema la tribunalul ei orice idee consacrată, a-i cerceta validitatea și a o demasca, dacă ascunde, subt forma ei augustă, un instinct, un interes egoist, o prejudecată, este și cel mai puternic antidot al tradiționalismului conservator.

Spre sfîrșitul veacului trecut au apărut mai multe fenomene, care acuzau o debilitare a curajului inteligenții și o tînjire a încrederii în progres—într'un cuvînt, o renunțare la inteligență: „falimentul științei", „budismul" însoțit chiar de ritualuri, la care luau parte somități ale gîndirii franceze (pe-atunci sombra pănă și un Taine), simbolismul, neocatolicismul,—însfîrșit tot felul de simptome ale unei crize morale, recunoscută pe-atunci de toată lumea. Și, ca întotdeauna, a venit și justificarea filozofică a stării morale, justificare ce a fost și mai este încă bergsonismul. Această concepție a îmbogățit știința despre om, căci nici o teorie mare nu vine și nu se duce, fără a aduce un aport la patrimoniul de gîndire al omenirii,—dar cauza ei socială stă în legătură cu criza morală, de care se lamentau pe-atunci moraliștii europeni.

De fapt, criza a început îndată după Revoluția cea mare, care n'a satisfăcut, firește, decît o mică parte din ce se aștepta dela ea, și care ține pănă astăzi, pentrucă „Revoluția" aceia încă nu s'a desăvîrșit, ba încă s'a complicat cu rumorile altor „Revoluții",—subsistînd pe de altă parte, necontenit, un curent reacționar, care suspină încă după ce-a fost înainte de 1789.

In vremea aceasta de misticism, simbolism și „faliment al științei", France a ținut sus drapelul inteligenței suverane și libere.

Fost-a el un anacronism? Un Montaigne întîrziat, inutil?

Dar curentele de idei, cu efect în viața practică, amintite mai sus, nu sînt cauze îndestulătoare pentru apariția unui Montaigne modern?

Ori poate France e un anacronism acum după războiu? Dar a fost vreodată mai multă nevoe de o cruciadă împotriva obscurantismului, instinctualismului, decît în vremea asta de ură, de calomnie, de despotism—de isbucniri atavice?

E de invidiat optimismul contemporanilor noștri, care cred că am progresat atît de excesiv, ne-am desanimalizat atît de mult, comprehensiunea și indulgența sînt atît de complect concetățenele noastre de orice moment, încît, ca să ne mai virilizăm, ca să nu ne stingem din prea mult abstracționism, ar fi nevoe de o doză de gorilism.

De fapt—și chiar cînd pe spirala progresului ne aflăm în ascensiune—sîntem încă la începuturile omenirii... Cele cîteva zeci de mii de ani de cînd sîntem „oameni", sînt puțin lucru în evoluția speciei, dacă soarele ne mai îngădue măcar un milion de ani de existență...

Nu e clar pentru oricine gîndește puțin, că istoricul de peste cincizeci de mii de ani va considera toată istoria omenirii de pănă azi ca o porțiune din preistoria omenirii? Ceva de pe la începuturile omului?

Cînd încă diferendele importante dintre oameni sînt pentru mîncare (fie și subt forma „superioară" de zone de influență, de debușeuri pentru industrie, de colonii, etc.), cînd aceste diferende se soluționează prin ucidere, cînd milioane de oameni sînt instruiți oficial cum să ucidă mai bine, și ocupația asta e înconjurată cu cel mai mare prestigiu, nu sîntem oare încă în perioada primitivă a omenirii? Trăim, *în fond*, altfel Piele-Roșii?

Și atunci să fi trecut oare vremea cînd mai e nevoe de afirmat inteligența contra instinctului? Și indulgența contra urii? Sînt oare atît de debilitate în noi apucăturile bestiale, încît e nevoe să le fortificăm prin înăbușirea intelectualismului, prin cultivarea instinctualității? Sîntem atît de sterilizați de prejudecăți, încît, ca să ne dăm acest balast, zice-se util, trebue să le cultivăm în noi prin cultivarea liric-pioasă a apucăturilor ancestrale? Am ajuns la o atît de primejdios de excesivă intelectualitate și reflexivitate, încît ne trebue intuiționism în doze forțate?

Dar încă la noi? Trebue să punem în discuție și cazul nostru, cînd vorbim de France, pentrucă France este un scriitor cași național, atît de mult e cetit în țara noastră. Altfel, aceste rînduri n'ar prea avea rost, iar „polemica", dusă de aici de pe malurile Bahluiului, cu criticii francezi ar fi deadreptul comică.

Și, la noi, France e inutil, vătămător ori folositor?

Răspunsul e cuprins în cele de mai sus. Și dacă criticul dela *Mercure de France* socoate că acest Montaigne modern, care e France, nu mai e necesar în Franța,—la noi și d-sa l-ar crede poate util, tocmai pentru motivul pentru care crede că, în vremea lui, Montaigne a fost util în Franța.

Biografia

Biografia unui scriitor dă un ajutor apreciabil la *explicarea cauzală* a operei lui. Leopardi a fost pesimist din multe cauze; una este poate și aceia că a fost bolnav, ghebos și deci bătut față cu sexul slab de domnii cu torsul drept și bine antrenați.

Dar, — şi mă gîndesc mai mult la poezia lirică, — pentru plăcerea estetică a cetitorului, biografia mai întotdeauna este dăunătoare. Chiar şi poezia lui Leopardi *pierde*, dacă mă gîndesc că una din cauzele ei este disgraţia lui fizică. E mai puţin impresionantă. „Durerea lumii" atunci atîrnă şi de frigiditatea (faţă numai de el) a sexului frumos din tîrgul lui. Acea durere a lumii din versurile sale nu mai are atunci grandoarea ei. Ba afacerea poate deveni chiar puţin cam comică, prin disproporţia dintre cauză şi efect. E drept că uneori banalul cauzei poate să mă facă să admir prin reflecţiune, ca de pildă măreţia „Luceafărului", *dacă* este adevărat că Eminescu şi-a idealizat o aventură, în care el a fost Hyperion, o cucoană din Bucureşti—Cătălina şi un fecior-in-casă ferches—Cătălin. „Ce putere de idealizare!" „Ce spirit înalt!" „Cum transformă totul în aur!" „O fi fost M-me Ionescu din *Five-o'clock* a lui Caragiale, şi ce-a scos Eminescu!" etc.. Şi totuşi, dacă admiraţia acestei puteri de transfigurare (chestie de reflecţie—şi deci nu impresie directă de artă), mă ajută într'un fel să gust poezia, persistenţa în minte a ideii de M-me Ionescu din *Five-o'clok* şi a unui fecior-in-casă se amestecă inoportun între mine şi „Luceafărul". Trebue să uit... Şi e drept, Eminescu are puterea de a te face să uiţi.

Dar nu întotdeauna poeţii transfigurează aşa, ca să ne pună *pe alt plan* şi să facem abstracţie de „biografie", ori să admirăm din cauza ei.

Lanson spune că Lamartine adnotîndu-şi *Meditaţiile* în ediţiile ulterioare, le-a răpit farmecul. Aşa dar „Lacul" a fost scoborît la întîmplarea amoroasă, circumstanţiată, a unui tînăr fără ocupaţie cu o doamnă mai în vrîstă decît el, soţia unui profesor de fizică („Elvira"). N'a mai fost „femeia", pe care ne-o închipuim liberi cît mai romantic după amploarea imaginaţiei noastre şi în marginile totale ale aspiraţiilor noastre; a rămas, concret şi precis, o femee banală, nevasta unui profesor. Şi nici n'am mai fost atît de liberi ca înainte, să ne însuşim poezia, nouă, afacerilor noastre de sentiment ori previziunilor, aşteptărilor noastre sentimentale. Acum era un incident cunoscut, concret, delimitat: Un tînăr în disponibilitate de ocupaţii şi o doamnă mai în vrîstă, morală, maternelă şi cam bigotă: femeia unui burghez, d-na Charles, care a făcut dragoste pe malul Lacului Bourget, la băi, şi apoi a fost cam respinsă de tînărul care se rugase timpului să-şi suspende „Son vol". S'a dus farmecul... Şi nici măcar transfigurarea mare, „metafizică", ca în „Luceafărul".—Şi chiar în „Luceafărul", ideia aceasta auxiliară, a transfigurării, este o reflecţie de critic. Dar aici vorbim de cetitori, nu de critici. Criticii sînt nişte nenorociţi, care cetesc greşit, cu o conştiinţă în plus, cu gîndul *cum* a scris poetul. De aceia un mare critic a recomandat criticului să se silească a ceti o primă dată ca cetitor simplu, naiv, nu cu teorii în cap, şi apoi a doua oară ca critic.—Şi e mai bine ca cetitorul să nu ştie cine era d-na Elvira.

Şi cine este femeia „cu părul lung bălai" din Eminescu? E Veronica Micle, care-i scria, cînd era supărată pe el: „Domnule", „d-ta", cu acea ironie acră şi intelectualiceşte scurtă a femeilor de o anumită categorie.—S'atunci singura salvare e să uităm toate astea, ori să credem pe Maiorescu că nici o femee reală nu există în Eminescu, că el iubea un ideal de femee, ca să zicem aşa, chiar cu ocazia Veronicăi,—adică să ascundem biografia în fundul saltarului, de unde s'o scoatem cînd facem critică ştiinţifică, adică a cauzelor.

Poezia lirică pierde prin biografie în orice caz, chiar cînd, ca să vorbim tot de poezia erotică, eroina ar fi o fiinţă angelică. Valoarea unei poezii lirice e generalitatea ei, posibilitatea ce o dă cît mai mult şi cît mai multor oameni să-şi trăiască sufletul lor cu ajutorul ei. Orice explicaţie biografică este o limitare, un atentat la generalitatea ei.

De altfel, oricare ar fi genul literar, biografia nu poate da nici un ajutor—nu poate avea nici un rol în critica estetică. E frumoasă sau nu o operă de artă? Răspunsul total e în ea. Şi nici în critica psihologică. Cum e sufletul artistului? Răspunsul e în opera lui şi numai în ea.—Psihologia *omului*, care a mai fost artistul, e altă problemă. Cînd *ajung* la *om*, încep critica ştiinţifică, a cauzelor, *etiologia* operei de artă, cum s'ar prinde.

Şi mai ales poate da un material interesant ştiinţei sufletului. Deosebirea, uneori contradicţia, dintre artist şi omul dindărătul lui, poate forma o problemă de psihologie generală—şi nu de critică literară.

Iar psihologia *omului* uneori ne poate înşela asupra psihologiei artistului. Putem crede că unele facultăţi ale lui sînt operante şi în opera lui de artă şi—să le şi găsim acolo, fără să fie.

In istoria literară însă, biografia este un capitol foarte necesar. Dar cu aceasta am intra în altă ordine de idei.

„Luceafărul"

D. D. Caracostea dă în „Adevărul literar" izvorul „Luceafărului", o poveste, care i-a servit lui Eminescu pentru subiect şi chiar pentru concepţie.

In notiţa noastră de mai sus, vorbim de un incident din viaţa lui Eminescu, care ar fi originea acestei poezii şi care ne-a fost relatat de Vlahuţă.—Vlahuţă spunea că-l cunoaşte dela însuşi Eminescu.

A *inventat* Eminescu, ori Vlahuţă întîmplarea cu cucoana şi cu lacheul? Greu de crezut.

Singura soluţie ar putea fi aceasta: Faptul relatat de Vlahuţă s'a întîmplat şi poetul, dînd peste acea poveste, a găsit în ea întîmplarea sa idealizată şi a utilizat-o.

Că trebuia să-i convină *personal* povestea, e sigur în orice caz. In poveste e simbolul omului de geniu, izolat şi nefericit, din cauza geniului său. Povestea, aşa dar, nu putea fi pentru el un simplu subiect frumos,—ci o expresie a propriei sale soarte.

Dacă a găsit în ea şi mai mult, ceva mai apropiat, mai particularizat,—aceasta e întrebarea! Noi credem că răspunsul la întrebare poate fi afirmativ. In cazul acesta, Vlahuţă n'a inventat ori visat!

Tot Eminescu

In alt număr din „Adevărul literar", un tînăr care arată mult entuziasm pentru Eminescu, citind poezia „De cîte ori, iubito", găseşte un termen nepotrivit în versul:

Oceanul cel de ghiaţă *năzare* înainte.

E drept că termenul e urît. Dar Eminescu nu are nici o vină. In „Convorbiri Literare" şi în toate ediţiile afară de a lui Scurtu, e „*mi-apare* înainte". Scurtu a schimbat, zice el, pentrucă, găsind pe „năzare" într'un manuscris al lui Eminescu, i s'a părut mai *plastic!*

Scurtu, de obiceiu, schimbă cînd crede el că a găsit ultimul manuscris. Aici însă a schimbat, pentrucă i s'a părut mai frumos! Şi n'a băgat de samă că nici nu e corect romîneşte.

Aceasta e nefericirea lui Eminescu: amestecul în opera lui, îmbogăţirea ei cu „postume" (care-s ciorne, nu postume) şi corectarea ei.

Şi—greşelile de tipar. Am auzit cîndva pe un poet de mare talent şi fervent admirator al lui Eminescu, recitînd:

O, tu *erai* cu barba 'n noduri...

Şi cum putea recita altfel, cînd nu cunoştea decît ediţia Şaraga, unde în loc de „crai" e greşala de tipar: „erai"?

Eminescu trebue lăsat aşa cum e în „Convorbiri Literare" şi tipărit cu atenţie.

„Ultimul" manuscris este o utopie, pentrucă e greu de ştiut care e ultimul din cele dela Academie; pentrucă chiar dacă ştii, *acesta* e penultimul, căci ultimul a fost cel dela tipografie,—şi pentrucă „ultimul" manuscris în realitate nu e nici acesta, ci e ultima corectură tipografică. Ce scriitor nu-şi corijă bucăţile şi în zaţ? Coşbuc a schimbat la corectura poeziei „Na Duna", tipărită aici, chiar ordinea strofelor şi a mai adăugat trei strofe (cele mai frumoase). Balzac, France îşi îmbunătăţeau opera în zaţ. France corecta de opt ori, ducînd textul dela unul oarecare până la perfecţia totală, uneori refăcîndu-l în întregime.

Dintre toate nesiguranţele asupra textului lui Eminescu, cea mai mică rămîne atunci cînd respectăm pe cel din „Convorbiri Literare". Bine înţeles, corijînd văditele greşeli de tipar.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

N. Davidescu, *Conservator et C-ia,* (roman), editura „Ancora", 19.4.

D. N. Davidescu, publicist reputat și de talent a dovedit prin noua d-sale lucrare o variată curiozitate care știe să treacă dela preocupările de critică literară la cele de sociologie. Partidul conservator a cărui decadență în țara noastră e înscrisă în destinul său încă dela mijlocul secolului trecut, și-a trăit ultimile zvîcniri de viață imediat după terminarea războiului mondial. La dizolvarea lui s'au asociat felurite cauze: acapararea unui partid istoric de către aventurieri vulgari, eșiți din alte clase, bancrute financiare, oboseala și dezorientarea vechilor membri etc.

Toate aceste fenomene de decadență au fost notate cu conștiinciozitate de istoric al moravurilor sau de reporter cinstit al vremii sale de către d. N. Davidescu. Ultima sa lucrare e tot o operă de publicist. Nu e însă, în niciun caz una de artist. D-sa transcrie direct din viață un tablou de moravuri care e o simplă înregistrare de fapte sociale, legate între ele prin o compoziție binefăcută și animate ici și colo de oarecare patetic în stil. Dar Taine a scris o istorie a vechiului regim din Franța și E. Renan una a poporului evreu unde pagini de adevărată literatură insuflă textelor un remarcabil dramatism epic. Nici unul din ei însă nu s'a gîndit să-și subintituleze operele: „roman". Romanul d-lui Davidescu nu e decît o bucată de onorabilă publicistică. Și numai atît. Ar putea fi istorie dacă ar avea informația riguros exactă; ar putea fi roman dacă ar creia viață. Dar aceste două condiții lipsesc lucrării de care ne ocupăm. Publicistul transcrie, artistul preface. Materialul din „Conservator et C-ia" e brut. Autorul e pasiv: își suportă materialul, dar nu-l desfigurează. Inspirația e așa de directă și opera imaginației așa de nulă, încît aproape toate personagiile, cași evenimentele au chee.

E vorba de dizolvarea partidului conservator în epoca post-belică. Atunci șeful partidului conservator, sceptic elegant, ambițios, posedînd o casă cu o superbă „verandă" (de ce nu s'a scris la urma urmei că e în str. Mercur colț cu Bulev. Colței ?), a făcut politică filogermană și a prezidat guvernul dela Iași. Il cheamă Bărăgan (ce malițiozitate ingenioasă într'o așa de subtilă deghizare !)

Alt stîlp al partidului e prințul Vladimir, dela Bacău (exact dela Comănești) care e extrem de bogat, fundează o bancă, la al cărei fa-

liment se împușcă. Directorul acestei bănci Bănuță Drăgan (iarăși terminația suggestivă a numelui) e un arivist vulgar, care exploatează bunacredință a vechilor boeri — și duce de rîpă banca partidului (din Calea Victoriei).

Rotaru, directorul jurnalului, e un om fin, intelectual și persoana cea mai respectabilă din roman. Mai sînt și alte personaje, mai obscure, care cu puțină bunăvoință și cu mai multe relații bucureștene, decît avem noi cei dela Iași, s'ar putea ușor identifica. Interesul monden și politic al romanului devine astfel punctul central de preocupare al cetitorului. Un fel de șaradă sau de joc de societate, care, nu ne îndoim, va face deliciul multor cercuri distinse din societatea bucureșteană.

Criticii transformați în detectivi vor avea ocazia să facă amuzante pariuri și... toată lumea va fi fericită.

Un temperament artist procedează însă altfel. Din toată experiența vieții el culege impresii din medii și dela persoane disparate, din timpuri deosebite și le grupează în personaje după logica creației și a vieții, nu după aceia a strictei realități. Oscar Wilde obișnuia să spună: „nu numai că arta nu copie natura, dar e mai exact de spus că natura copie arta. Nu vedeți cum, dela o vreme, toate peisajele seamănă cu Corot ?" Iar Marcel Proust, cînd a fost întrebat dacă Baronul Charlus din „A la recherhe du temps perdu" corespunde lui Robert de Montesquiou, a răspuns că niciodată un artist nu ia ca model o singură persoană, ci sute. Culege figura dela unul, cutare apucătură dela altul, cutare obiceiu dela altcineva și din această eterogenă sinteză, creiază viața. Atîta vreme cît d. N. Davidescu reproduce personagii existente, fără să le adauge nimic, face operă de fotograf, dar nu de pictor. Și cum accentul tipic ori specific al artei lipsește, tipurile din „Conservator et C-ia" sînt slab conturate, n'au personalitate și nici viață. Desenul lor e moliu și fugitiv. Și la urma urmei toate personajele seamănă între ele. Nu e deajuns să arăți pe Bănuță Drăgan oferind veșnic tabachera „șefului" mai înainte de oricine, ca să redai figura arivistului cu orice preț.

Un singur personaj e deosebit de celelalte și acela fiindcă e de alt sex. E d-na Torry Clopotaru. Nu știm ce a vrut să facă d. Davidescu din această eroină, fiindcă cetitorului nu-i e dat să pătrundă în intenția autorului. Realizarea e însă de un romanesc adesea vulgar. Pentruce, din care complicație sadică, această persoană rece, voluntară și ambițioasă, se dă inconștient unui hoț care venise s'o fure și care se întîmplă să fie șoferul Mustiriu ? Pentrucă, în baza unei psihologii „Bataille—Bernstein", femeile iubesc cavalerii de industrie exotici ori excrocii impresionanți ? Să se fi lăsat impresionat d. Davidescu de șansonetele apașe în genul lui „Mon homme ?" Ne-am fi așteptat dela un rafinat ca d-sa la o rețetă mai puțin convențională, dar mai ales mai puțin răsuflată. Misoginismul d-sale s'ar fi putut justifica printr'un satanism ceva mai puțin simplist, salvînd de grotesc această figură femenină.

Ferită de un astfel de epizod, această istorie anecdotică a decadenței conservatoare, fără să fie „roman", și-ar păstra interesul ei de document al vremii. Mai ales că e scrisă frumos, cu compoziție și claritate.

M. Ralea

* * *

Albert Thibaudet, *Les princes lorrains.* Grasset, 1924.

Adoptînd forma dialogului de idei reprezentată de Renan odinioară și reluată azi de Paul Valery, distinsul critic și gînditor dela

„Nouvelle Revue Française", discută cu pătrundere, spirit şi adesea scînteetoare vervă, subt variatele ei aspecte, una din problemele capitale ale politicii contemporane: raporturile actuale dintre Franţa şi Germania, caşi marea chestie rhenană.

Prinţii loreni sînt Poincaré şi Barrès, numiţi astfel de unii, în amintirea Guizilor atot puternici, din secolul Renaşterii.

După războiu, scrie Thibaudet, Franţa a fost guvernată temporal şi spiritual de o echipă lorenă. Oamenii dela Est, sînt însă cum e natural, mai esenţial patrioţi decît ceilalţi Francezi şi cînd Poincaré a fost ales la Elizeu, „Le Temps" a aplaudat la faptul că acesta va fi sustras influenţii combismului, jauressismului şi pacifismului.

Cu probitatea, elocvenţa şi cultura lui clasică, Poincaré nu a făcut după războiu, decît să pledeze în faţa lumii drepturile Franţei, cu îndîrjirea unui procuror loren, în care trăia spiritul vechilor legişti ai regelui de altădată.

Politica lui a fost secundată de acţiunea intelectuală a lui Barrès, despre conferinţele căruia, intitulate „Le génie du Rhin", un profesor din Bonn a spus, că în ele, masca lui Chateaubriand ascunde planurile lui Richelieu. Părere, nu lipsită de temeiu susţine Thibaudet, căci dacă Barrès înlătură ideia anexiunii la Franţa a provinciilor rhenane, el încearcă nu mai puţin să provoace şi să favorizeze o ruptură a unităţii germane, ruptură care pentru generaţia de azi germană caşi rhenană, comportă mizerii, umilinţi, devastarea intelectuală şi morală.

„Rhenania" e o zonă de siguranţă pentru Franţa, iată raţiunea noastră franceză spune Barrès, dar îmbrăţişînd acelaşi punct de vedere observă Thibaudet, Germania a vorbit şi poate vorbi despre Lorena, iar Italia lui Mussolini, despre Savoia.

Şi dacă admitem aceasta, harta actuală a Franţei devine o hartă de războiu viitor, în care ea se va afla în faţa a trei duşmani, doi mutilaţi, Germania şi Rusia, şi unul nesatisfăcut, Italia.

Cei doi prinţi loreni au fost desigur împreună cu Clemenceau şi Foch, excelenţi şefi de războiu şi naţionalismul a procurat Franţei o doctrină salutară, dar ei au ignorat Europa şi ea le-a răspuns. Poincaré n'a fost niciodată simpatic dincolo de hotarele ţării lui şi cu tot geniul său, Barrès nu are nimic din reputaţia mondială a unui Anatole France sau Bergson.

În contrast cu ei, Thibaudet evoacă figura meridionalului Jaurès. Prinţ al tribunei şi al pieţii publice de o versatilitate sonoră mai mult decît prinţ al spiritului pur, cuvîntul lui ar fi putut contribui însă să creeze celace a lipsit Franţei în 1918 caşi pe urmă: o opinie de pace.

Spirit european în adevăratul senz al cuvîntului, dacă Jaurès a putut fi considerat de adversarii lui ca un „Anti France", Poincaré şi Barrès sînt nişte „Anti Europe".

Desigur Jaurès, filozof al ideii, plutea ades deasupra contingenţelor istorice şi nu avea ca Barrès, sentimentul profund al trecutului şi al duratei creatoare, totuşi o parte din inteligenţa franceză trebue să reia astăzi formula lui, căci toate ţările depind una de alta şi Franţa nu se poate izola, decît în dauna ei, de marea comunitate europeană.

Atitudinea lui Thibaudet caşi punctul de vedere din care îmbrăţişează realitatea e fără îndoială comprehensiv, senin şi înalt; iar studiile lui de filozofie politică, considerate în lumina alegerilor franceze din Mai şi a recentelor evenimente internaţionale apar profund semnificative.

O. B.

* * *

D. I. Suchianu, *Despre avuţie*, Introducere sociologică în Economie, 78 p., Bucureşti, Tip. „Reforma Socială".

Subt forma unui opuscul intitulat „Despre avuţie", d. Suchianu ne

prezintă rezultatul unei mature reflecţii asupra fenomenelor specific economice.

Lucrarea d-lui Suchianu interesează nu numai printr'o expunere excesiv de subtilă, printr'o logică strînsă şi condusă cu multă abilitate, printr'un spirit combativ şi entuziast, dar mai ales prin concluziile originale ale autorului care fac întotdeauna farmecul studiilor d-sale. De această dată liberat de orice forme tradiţionaliste, ca acelea pe care a trebuit să le păstreze în lucrarea d-sale precedentă: (Le mouvement historique de 1815 et ses enseignements économiques à travers l'oeuvre de David Ricardo"), d. Suchianu dă deplină libertate spiritului d-sale cercetător şi subtil pentru ca printr'un efort de sinteză să ne conducă la concluzii cu totul originale şi mult gîndite.

Autorul porneşte în lucrarea de faţă, întru cercetarea unei definiţii ştiinţifice a fenomenelor economice.

După ce reaminteşte elementele de care e condiţionată o adevărată definiţie (obligativitatea regulei, împărţirea fundamentală şi bipartită în lucruri permise şi nepermise, sancţiunea regulei, precum şi caracterul după care regula e deopotrivă aplicabilă faptelor, ideilor, regimurilor şi doctrinelor), d. Suchianu analizează distincţiile ce au fost date pentru a diferenţia noţiunea fenomenelor economice. D-sa arată că noţiunea de „util-dăunător" sau „principiul minimului efort" precum şi dualitatea „cîştig-pagubă" nu au nimic specific economic, întrucît le întîlnim şi în definiţia altor fenomene, iar deosebirea nu provine decît din diferenţa de dozaj, de grad.

D. Suchianu arată că în afară de această dificultate mai intervine şi faptul că economiştii au privit doctrinele economice ca „preoţi" şi nu ca sociologi, căutînd adevărul veşnic, absolut, fără a conveni că fenomenele sociale au un aspect-rituri şi un aspect-dogme, indisolubil legate. Adevărul doctrinelor economice este relativ şi exprimă traducerea unei mentalităţi colective, vremelnice şi ea la rîndul ei.

Autorul caută apoi a găsi în noţiunile populare şi generale ale ştiinţei economice actuale, noţiunea dominantă care să diferenţieze fenomenele specific economice. D-sa ajunge la concluzia că toate sînt general-sociale şi nu specific-economice.

Astfel ideia de „valoare economică" nu e specifică economiei, întrucît orice valoare răspunde unei utilităţi pe care o simţim ca o trebuinţă şi pe care o întîlnim şi în alte fenomene sociale. Deasemeni noţiunile clasice de producţie, circulaţie, distribuţie, consumaţie, sau împărţirea în agricultură, industrie, comerţ şi profesii liberale convertite de economişti în producţie, muncă şi servicii, sînt proprii şi altor domenii sociale. (D. Suchianu găseşte însă că profesia are ceva specific economic fără a fi suficientă însă pentru a explica cînd celelalte noţiuni din general-sociale devin specific-economice). În sfîrşit „principiul luptei de clasă" sau distincţia prin „raporturile ce se pot exprima în monedă" nu fac parte din domeniul exclusiv al economiei.

Autorul ne semnalează apoi definiţia sociologică a lui Stammler după care „fenomenul economic e un ansamblu, o masă de raporturi juridice asemănătoare", iar fenomenul economic un alt mod de a fi a celorlalţi factori sociali ce nu se poate concepe decît în funcţie de altceva.

După ce aminteşte deasemeni diferenţierea făcută de Spann între valorile morale, religioase, ştiinţifice, estetice, ce sînt *scopuri în sine*, şi valorile economice care nu sînt valori-scopuri, d. Suchianu degajează caracterul *derivat* al fenomenelor economice pe care definiţia d-sale va trebui să-l explice.

Autorul pleacă atunci în căutarea definiţiei fenomenelor economice dela noţiunea centrală a Economiei, dela noţiunea de „avuţie". Şi arătînd că avuţia e un *procesus*, o noţiune de *acumulare*, d-sa ajunge la concluzia că *acumulabilitatea* e funcţia care dă un caracter specific lucrurilor economice. D. Suchianu remarcă foarte just că a-

cumularea în sensul generic poate fi şi de domeniul fenomenelor morale, religioase, juridice, sau politice, dar atunci e vorba de o *acumulare directă de putere socială* pe cînd în cazul bogăţiei, acumularea intervine ca un *semn reprezentativ al acestei puteri*.

In primul caz e vorba de o putere socială, de o energie impersonală şi imaterială pe care sociologii au numit-o „*mana*"; şi bogăţia poate conferi *mana*. De aci analogia între *mana* economic şi celelalte varietăţi ale puterii sociale. Diferenţa însă, e că acumularea economică e diferită, întrucît e o acumulare de semne reprezentative ale acestei puteri şi nu o acumulare directă de putere.

Moneda nu e atît o putere de cumpărare cît prototipul semnului reprezentativ de putere socială. Dar moneda nu e singurul simbol de semne reprezentative de *mana*; diferenţa însă e că celelalte simboluri nu sînt acumulabile.

Concluzia d-lui Suchianu e că oridecîteori un semn reprezentativ de putere socială devine acumulabil, *ipso-facto* se transformă în economic. Natura acestei puteri, fie ea religioasă, juridică, estetică, politică, ştiinţifică, militară sau educaţională, e indiferentă. Calitatea de *acumulabilitate* e suficientă. Autorul nu se mulţumeşte numai a afirma, şi caută în confirmarea faptelor, verificarea ipotezei sale.

Prin faptul că natura puterii ce reprezintă simbolul acumulabil e indiferentă, d. Suchianu arată că forţa economică nu e „primitivă" ci „compusă", adică o rezultantă a unor forţe componente de altă natură. De aci caracterul „*derivat*" pe care autorul îl găsise semnalat în definiţia lui Spann.

Calitatea de acumulabilitate, funcţionează nu numai pentru a transforma un fenomen divers în fenomen economic, dar şi „à rebours". Ridicarea facultăţii de acumulare ridică caracterul de fenomen economic, iar simbolul redevine ce era înainte de a fi fost investit cu această calitate de acumulare.

D. Suchianu arată că profesia e un fenomen economic dat fiind că este „esenţialmente o acumulare de gravitate, o acumulare de anormalitate şi o acumulare de consultaţii". Gravitatea, anormalitatea şi consultaţiile fiind semne acumulabile de *mana*, profesia e o noţiune economică, o condensare de elemente pur economice înăuntrul aceleiaşi funcţii.

Autorul ne arată apoi cum criteriul de separaţie între permis şi nepermis ni-l dă tot ideia de acumulare. Regulele economice constau în *tabu*-uri negative şi obligaţii pozitive de acumulare. Ceiace diferenţiază însă *tabu*-urile economice e că ele nu sînt de *atingere* ca în materie religioasă, ci de *acumulare de semne reprezentative de putere socială*. *Tabu*-urile economice nu au o durată veşnică ci evoluiază în sensul că pot fi ridicate sau chiar inversate.

Obligaţia de a acumula e o realitate, întrucît în materie economică, neacumulînd nu numai că nu se poate progresa dar nici nu se poate menţine. Plecînd dela formula marxistă că „*exploatarea mare expropriază pe cea mică*", d. Suchianu arată foarte suggestiv, cum micul producător, dacă nu devine mare producător riscă să nu mai fie nici mic producător.

Sancţiunea economică a obligaţiei de acumulare nu e o *readucere la statu quo-ante*, ca la celelalte fenomene sociale, ci o *pedepsire*, prin ruinare. Sancţiunea economică are deci rolul menţinerii schimbării, a *conservării devenirii*. Cu un bogat lux de exemple autorul îşi urmăreşte aplicaţiile teoriei sale în lumea contemporană, în societatea medievală, în atmosfera societăţilor primitive, precum şi în viitorul oglindit de doctrina marxistă.

Insfîrşit d. Suchianu arată că în lumea valorilor economice, lucrurile se împart în obiecte indefinit acumulabile, şi obiecte limitat acumulabile. Atunci cînd calitatea de acumulabilitate a încetat, obiectul dispare din lumea valorilor economice pentru a deveni ce fusese înainte de a fi susceptibil de acumulare.

Acumulabilitatea indefinită şi acumulabilitatea limitată sînt pentru autor cei doi poli ai vieţii economice. Valorile sînt în continuă luptă, căutînd a obţine dela „colectivitate" calitatea de acumulabilitate indefinită, de monedă, care reprezintă prototipul acumulabilităţii indefinite. Moneda e rezultatul adeziunii colective la investirea ei cu caracterul specific economic, e rezultatul unui „*succes de opinie*" cum vrea s'o numească d. Suchianu.

Acestea ar fi în rezumat ideile pe care autorul le expune cu mult talent în noua d-sale lucrare. Un rezumat însă al ideilor d-lui Suchianu pierde din verva-i caracteristică, din abilitatea cu care d-sa conduce cetitorul prin toate rigorile stabilite în găsirea definiţiei, precum şi din numeroasele exemple suggestive pe care le arată la fiecare pas. Autorul conduce expunerea ideilor d-sale originale cu multă impetuozitate, cu virtuozitate chiar, lăsînd mereu cetitorului dorinţa de a-l urmări pânăla sfîrşitul studiului cu toată dificultatea ce ar putea-o implica subtilitatea ideilor.

Concluzia autorului e de o prea mare importanţă pentru a fi definitiv tranşată — cum de altfel o spune şi d. Suchianu, — prin acest studiu.

Savel Rădulescu.

* * *

G. Popa-Lisseanu, *Toxaris sau prietenia după Lucian*, Bucureşti, 1924.

Este o lacună a evoluţiei noastre literare că n'avem o serie de opere inspirate şi modelate după capodoperele greco-romane. Imprejurările istorice, în care am trăit, explică această lacună şi dece am avut o şcoală latinistă, fără a fi trecut printr'o epocă de clasicism. Şcolile greceşti dela Bucureşti, Iaşi — şi'n alte oraşe ca'n Botoşani, şcolile la început de romîneşte şi sloveneşte erau să ajungă către sfîrşitul secolului iarăşi şcoli numai de greceşte — n'au putut provoca destul răsunet în societatea romînească, în al cărei suflet era atîta rezervă, ca să nu zic resentiment faţă de Greci, care cu ajutorul Turcilor se instalaseră la noi ca stăpîni. Aceleaşi şcoli greceşti reprezentau o imitare, nu o asimilare a culturii greceşti, apărînd astfel mai mult un capitol de literatură bizantină, decît o epocă de literatură romînească în altă limbă.

Budai-Deleanu, Coşbuc, Al. George sînt apariţii singulare, nu înseamnă că sufletul romînesc a fost frămîntat, modelat, ca să rămînă ceva tradiţie, de idealul clasic. Ceiace n'a fost, se poate suplini azi. Din acest punct de vedere iniţiativa *Culturei Naţionale* şi a Casei şcoalelor merită toată lauda, iar între protagoniştii răspîndirii operelor clasice greco-romane în cercuri cît mai largi ale romînimii d. *G. Popa-Lisseanu* are rol de conducător. Şi este bine că alege opere, care pot găsi mai repede favorul publicului şi sînt pe de altă parte în legătură cu viaţa noastră naţională. „Scitul" din dialogul înalţilor despre prietinie, este zis aşa în acea accepţie geografică, după care într'o vreme tot ce era la Nord şi Nord-Est de Dunăre era Scit.

Toxaris merita să fie tradus şi pentru motivul că reprezintă cea mai de samă operă ce s'a scris despre prietinie. Ni s'a dat o prelucrare liberă şi nu o traducere juxtaliniară, ceiace ridică preţul operei d-lui Popa-Lisseanu.

Lucian de altfel este un autor preferit al publicului romînesc începînd din secolul al XVIII-lea, cînd găsim primele traduceri romîneşti circulînd în principate, întocmai caşi Télémaque, care în sec. XVIII-lea s'a tradus de două ori.

I. Minea.

* * *

Willi Nef, *Die Philosophie Wilhelm Wundts*, Leipzig, 1923, Felix Meiner Verlag, pag. 357.

Observatorul atent poate constata împreună cu R. Zabloudovski „că de vre-o sută de ani nu s'a simţit un interes mai intens pentru filozofie ca în Germania de astăzi". Criza intelectuală europeană, cu întreg cortegiul ei de urmări nefaste pentru cultură, pune pe gînduri cercuri din ce în ce mai largi. Şi nu puţine glasuri se unesc spunînd că boala e veche. Estompînd uşor diferenţele dintre Kayser şi Spengler sau Keyserling, toţi indică aceeaşi origine a răului: Nesocotirea instinctului metafizic, nesocotire inaugurată—după Kayser—de superba reacţiune a Renaşterii împotriva comunităţii medievale bazată pe metafizica creştină. Acest început năvalnic ar fi dispărut, poate. Alimentat însă de către pornirea individualistă a reformelor religioase şi de nădejdea că Ştiinţa va putea răspunde mai satisfăcător marilor semne de întrebare ce frămîntă omenirea, s'a dezvoltat înlăturînd cu totul concepţiile creştine. Tocmai în vremea din urmă s'a văzut că deziluzia e neînlăturabilă. Prins în angrenajul complicat al vieţii contemporane, omul modern s'a trezit sărac sufleteşte, străin faţă de maşinile sale, străin faţă de comunitate; se izolase de veacuri. Tristeţa, care respiră din literatura acestei probleme, reaminteşte - după presupunerea romanticilor—melancolia primului om în mijlocul naturii uriaşe: einsam und verlassen! Incapacitatea oamenilor de ştiinţă, a legiştilor şi reformatorilor sociali de a armoniza viaţa prin indicarea unui ideal, a adus printr'un joc firesc „la căpătâiul Europei bolnave" pe filozofi. De aci interesul pentru filozofie, de aci năvala cărţilor filozofice sosind zilnic de pretutindeni. Intre apariţiile interesante din ultima vreme trebue să remarcăm cartea lui Nef asupra lui Wundt. S'a relevat—şi cu oarecare dreptate—răul ce-l pricinuesc marilor sisteme şi marilor literaţi expunerile monografice: cetitorul—călător grăbit—se dispensează să mai cetească opera. In cazul lui Wundt însă o expunere ca cea de faţă e chiar necesară. Uriaşul gînditor se ştie - a scris imens şi în aşa de felurite domenii încît greu i-ar fi cuiva să-l cunoască în întregime. De aceia multe din studiile ce mişună prin reviste şi broşuri înfăţişează numai unele aspecte din filozofia lui Wundt, care îndeobşte e cunoscut ca psiholog şi sociopsiholog. Unele din aceste studii sînt interpretări inexacte, de pildă studiile lui E. Hartmann sau Gutberlet (acesta din urmă compară sistemul lui Wundt cu o „Kartenhaus"); iar altele sînt prea succinte: König şi Eisler. In limba noastră încă e studiat Wundt: d. P. Andrei scrie despre metafizică în Conv. Lit. 1914 şi despre sociologie în Umanitatea 1921; iar d. O. Antonescu în studii asupra filozofiei germane contemporane. Putem repeta aşa dar că era nevoe de o expunere care să poată evidenţia unitatea şi universalitatea sistemului.

Nef—cu aceiaşi pătrundere, care a determinat pe însuşi Wundt să spue despre un studiu mai vechiu al acestuia că „l-a bucurat sincer erudiţia, obiectivitatea şi claritatea expunerii",—studiază rînd pe rînd felul cum concepe Wundt filozofia „ca o întregire a ştiinţelor, cum îşi întemeiază realismul critic în teoria cunoaşterii, cum înţelege viaţa sufletească şi contribuţiile sale în filozofia naturală şi apără evoluţionismul în etică şi idealismul în metafizică. Rezultatul întregului studiu e că Nef găseşte la temelia întregii filozofii wundtiane următoarele principii:

1. *Ideia actualităţii*, care străbate ca un fir roş dela concepţia actualistă a vieţii psihice „sufletul fiind actualitate, iar raportul dintre suflet şi corp un raport între fenomene: „gîndirea nu e ceva înţepenii, ci într'o veşnică schimbare", la metafizică, unde monadele sînt înlocuite de „mişcări creatoare de substanţă".

2. *Voluntarismul*: „apercepţia e un act de voinţă, fenomenele naturale au la bază acte de voinţă, sufletul e voinţă şi problema ontologică se reduce tot la voinţă. Evoluţia etică şi religioasă este o dezvoltare a voinţei"...

3. *Evoluţionismul* şi 4. *Infinitismul*: procesul de cunoaştere, este infinit, ideile cosmologice la fel, iar evoluţia etică depăşeşte finitul avîntîndu-se în sfera metafizică şi religioasă.

Filozofiei lui Wundt i s'au adus în definitiv următoarele trei obiecţii: 1. de superficialitate 2. de eclecticism nerodnic 3. şi chiar că n'ar avea o metafizică.

Dintre toate aceste obiecţii să ne oprim atenţia asupra ultimei. E punct comun afirmaţia că în metafizică nu este suficientă reflecţia strict-logică, fiind nevoe de fantezia liberă, creatoare. Ori lui Wundt i se reproşează tocmai că şi-a înfrînat fantezia construind un sistem „supra-abstract", „lipsit de sînge". Dealtminteri aceiaşi idee a emis-o d. P. Andrei, afirmînd că filozofia lui Kant e sintetic constructivă, iar a lui Wundt analitic-logică. Explicarea acestui defect, aşa de important încît ar putea răpi lui Wundt titlul de metafizician, er fi lipsa acelui dar minunat al empatiei istorico-psihologice, datorit îndelungatului comerţ al filozofului cu ştiinţele naturale, cît şi în convingerea lui Wundt că din ideia unitară la care ajung sforţările filozofului nu se pot face deduceri, cum fizicianul deduce unele fenomene naturale din anumite presupuneri anterioare. Oricare ar fi explicaţiile, chiar admiratorii lui Wundt trebue să recunoască că filozofia lui nu poate mulţumi nevoile afective, că Wundt nu poate fi o bună călăuză „în enigma existenţii". Revenind la dezvoltările de mai sus se poate spune că Wundt nu va putea captiva masele largi ale omenirii, cum au făcut altădată Schopenhauer şi Hartmann. Se pare că e un consensus în faptul că se aşteaptă în genere scăparea din haosul crizei intelectuale prin idee, printr'un plan de viaţă, care să-i dea unitate şi valoare. „Strigătul după idee—spune Horneffer—a devenit din ce în ce mai stăruitor şi mai puternic". Filozofia va avea datoria „să dea legi, să propue ţeluri, să domine şi să hotărască progresul omenirii" aşa cum cerea Nietzsche: „Adevăraţii filozofi sînt poruncitori şi dătători de legi: ei spun, aşa trebue să fie! ei hotărăsc mai întîiu *unde mergem?* şi *pentru ce?*"

Este Wundt un astfel de filozof? Se pare că îndoiala e generală. Wundt—caşi în trecut va fi gustat de un restrîns public cultivat şi instruit în domeniul ştiinţelor naturii. Judecata lui Léon Robin „că Aristoteles nu e nedreptăţit dacă vom spune despre el că a fost prea şi prea puţin filozof" se potriveşte de minune lui W. Wundt. Va avea un loc de cinste în galeria marilor polihistori ai omenirii, dar nu va fi filozoful vremii acesteia.

Sorin T. Pavel.

Revista Revistelor

Gîndirea, No. 3.

Intr'un fel de manifest tipărit în capul revistei, d. G. M. Ivanov („Europa fără cruce") visează cu nostalgie la instaurarea unei democraţii creştine. Nimic mai legitim, dacă autorul s'ar mărgini la acest deziderat general.

Există şi în Occident puternice partide democratice, care au la bază ideia creştină: e catolicismul şi protestantismul social. Inspirat însă de fraternitatea dulcelui creştin Dostoievski, care voia umilinţă şi înfrăţire subt călcâiul cismei ruseşti (după marele romancier rus, Europa trebue purificată prin flacăra pură a inocentului panslavism.) d. G. M. Ivanov aduce cu d-sa din Rusia spre uzul nostru naţional şi autohton, o doctrină creştină şi face, cu această ocazie, un aspru proces democraţiei occidentale şi neapărat socialismului—care-i repugnă prin materialismul său. Intîlnim şi candide afirmaţii în genul acesta: „Europa a fost amăgită de altă libertate şi a înfăptuit altă democraţie (cea laică!). Se va svircoli în convulsia actuală cît timp nu se va îndruma spre libertatea către care cheamă Hristos, restaurînd Crucea ca semn de acceptare a testamentului Lui, pentru intrarea în *unica* democraţie posibilă — cea creştină". Aşa dar e de ajuns să mergem cu toţii la biserică, să purtăm o cruce la gît (sau o svastică brodată cum e moda) pentruca şomajul, proletarizarea, crizele periodice, subproducţia, valuta să capete imediat o soluţionare automată. Nu ştim cum se poate califica mai bine acest articol. La urma urmei pentru comoditatea d-lui Ivanov să-l luăm drept mărturisirea unui credincios —„credo quia absurdum". Numai că credinţa înseamnă falimentul... gîndirii, şi o discuţie raţională devine inutilă.

Un fragment din romanul „Venea o moară pe Siret...", plin de pitoresc şi de acea psihologie a ţăranului pe care o cunoaşte perfect d-sa, publică d. M Sadoveanu.

Poezii de L. Blaga, Nichifor Crainic şi I. Pillat. Cronici de T. Vianu, I. M. Sadoveanu, etc.

Mişcarea literară, No. 1.

E o gazetă săptămînală, plăsmuită după modelul lui „Nouvelles litteraires", care-şi propune să servească publicului, înainte de toate

informaţie literară şi artistică şi deci foarte bine venită, mai ales că pe frontispiciul ei vedem înscris, la direcţie, numele d-lui Rebreanu. Dar cine zice informaţie se gîndeşte desigur la informaţie exactă şi imparţială. Trăim însă în vremuri excepţionale. Şi atunci acest termen înseamnă cam altceva. Inadevăr. Dela primul număr publicaţia îşi reneagă programul. In rubrica „De vorbă cu..." interviewerul revistei se intervievează singur, luînd ca pretext pe d. C. Rădulescu-Motru. Are aerul că d. Rădulescu-Motru interviewează şi interviewerul răspunde, fiindcă tot timpul d. Rădulescu-Motru adaugă: „...D-ta spui..." şi răspunsul e de multe ori o obiecţie la o opinie de a interviewerului. Şi cu această ocazie, el îşi execută adversarii, oamenii neplăcuţi etc Şi astfel Lucia Mantu a devenit şi ea ţărănistă, cu toate că în romanul său a tratat un subiect din viaţa burgheziei moldoveneşti. Iar ţărănismul este confundat cu poporanismul; poporanismul decretat ca o *şcoală* literară, ba încă foarte exclusivistă (noi nu cetim şi nu admirăm, decît scrieri cu subiect ţărănesc)—şi pe urmă, înţelegeţi ce urmează! Alte condee critice reproşează cu amar „Vieţii Romîneşti" că scoate la iveală şi consacrează scriitori „modernişti" şi că se ocupă prea mult de cultura europeană şi prea puţin de cea locală, că publică studii despre Anatole France, Paul Valery, M. Proust şi nu despre d-nii Dragoslav, Lungeanu, sau mai ştim noi cine.

Propunem confraţilor noştri, pentru împăcarea generală, următorul compromis: să se înţeleagă criticii „modernişti" cu cei „tradiţionalişti" intr'o sfîntă alianţă şi să formuleze odată, din ambele puncte de vedere, o critică contra V. R. Să dea chiar şi un comunicat oficial definitiv. Izgonită din ambele tabere, V. R., va putea fi liniştită, iar confraţii vor găsi o ocazie să-şi întindă mîna, căci vorba ceia: extremele se ajung.

O autobiografie a lui Anatole France

Inainte de a scri „Petit Pierre" şi „La vie en fleur", Anatole France a avut un moment ideia să scrie propria sa biografie, cu date pozitive, istorice, şi nu cu aluziuni literare, mai mult ori mai puţin relative la propria sa persoană, cum a făcut-o în cele două volume menţionate mai sus. „Revue de France" în ultimul său număr publică începutul acestei „Autobiografii". Dar nu e vorba decît de un fragment infim dintr'o operă extraproectată. In total cinci pagini, care nu sînt, desigur, aici definitiv redactate. Aflăm totuşi din ele date precise asupra locului naşterei lui Anatole France—adesea controversat—şi detalii mai simple asupra originii, caracterului şi ocupaţiilor tatălui său. In treacăt sînt presărate cîteva cugetări graţioase aşa cum ştie s'o facă marele maestru în cele mai neînsemnate ocazii.

(*Revue de France*, 1 Noembre).

Anatole France

Trecînd dela literatură la politică, după „Lys rouge" şi mai ales cele patru volume din „Histoire contemporaine", Anatole France renunţă la orice prudenţă. El ia „au pied de lettre", observaţiile lui M. Bergeret şi îndoelile acestuia devin pentru el, nişte argumente imperioase. El nu mai ascultă pe bătrîna servitoare Angelica, dispreţueşte grija repaosului şi recomandă revolta. Observaţiile cele mai vii şi chiar cele mai impertinente ale lui Bergeret, prezentate însă cu o artă fără de pereche sînt obişnuite în literatura franceză, care e departe de a fi timidă. Ele ar fi plăcut lui Montaigne, care nu ar fi aprobat însă transformarea lor, într'o evanghelie a revoluţiei.

E în deobşte răspîndită opinia că îndrăzneţii scriitori ai secolului XVIII au avut o influenţă deter-

minată asupra oamenilor, care au făcut revoluția din 1789. Părere justă, în parte, deși burghezul Voltaire și visătorul Rousseau nu au fost de sigur niște teroriști. In orice caz, în secolul XVIII, nu aceiași oameni au enunțat principiul de îndoială și au formulat negațiunile, punînd apoi în practică consecințele teribil de modificate și scoborîte ale meditației lor. Anatole France a voit însă să reunească în el, cei doi oameni. Cugetătorii au ades în urma lor energumeni care abuzează de gîndirea procurată de dînșii, ducînd-o la exces, sau la absurditate. France a voit să fie el însuși, propriul lui energumen.

Opera lui literară, nu-l obliga la aceasta. De ce a voit-o? Această operă e surîzătoare. Ascunde oare surîsul lui o disperare, pe care sarcasmul literar nu o poate satisface și care izbucnește subit?

In cele patru volume din „Vie littéraire", ideile lui asupra literaturii sînt conservatoare și absolut contrare idealului său politic. Se va spune că ele sînt scrise la tinerețe și opiniile lui France s'au schimbat mai tîrziu. Dar el a arătat, până în ultimile zile a existenței lui aceiași înțelepciune în literatură. In mod constant a refuzat să fie în acest domeniu, un novator și un barbar, rămînînd cu libertatea pe care o lasă și o favorizează exacta cunoștință a regulilor și un gust perfect, tipul încîntător al unui mare scriitor „de chez nous".

(André Beaunier. *Revue des Deux Mondes*, Noembre).

Criza politică a Germaniei

Reichstagul eșit din alegerile din 4 Mai 1924 a fost dizolvat la 20 Octombre. Noile alegeri vor avea loc într'o lună. Prezidentul Ebert și cancelarul Marx au recurs la singurul mijloc ce le rămînea de a rezolvi criza politică în care se sbătea Reichul cași partidele. De la finele lui August situația era foarte confuză și de cîteva zile devenise inextricabilă. Germania va fi dar chemată să se pronunțe în condiții nouă. Acordurile dela Londra, adoptarea planului Dawes, desbaterile de la Geneva sînt tot atîtea cauze care vor putea exercita influența lor asupra opiniei. Un eveniment care va avea importanță e rezultatul alegerilor engleze. Nu e o întîmplare că scrutinul ce va numi noul Reichstag va avea loc o lună după consultația generală engleză de unde va eși noua Cameră a Comunelor. Guvernul și-a rezervat avantajul de a poseda toate informațiile posibile, înainte de a invita Germania să facă cunoscute direcțiile viitoare ale politicii ei.

E greu de știut dacă Cancelarul Marx, convins că nu se poate realiza nimic pozitiv cu un Reichstag divizat în grupe egale în care nici o majoritate solidă nu era posibilă a cerut dizolvarea sau dacă, nu a consimțit la ea, decît în ultima extremitate. Pare dimpotrivă probabil, că prezidentul Ebert a jucat un rol considerabil în această afacere. Deși rămîne între culise, el dispune de o putere mai mare decît a ori cărui monarh din Europa. Ebert a făcut deja mult pentru a împiedeca pe naționaliști să vină la putere toamna trecută cași în urma alegerilor din Mai și va continua același joc sperînd că Reichstagul actual va face loc unei adunări mai democratice și mai ușor de guvernat. Ce rezultat vor aduce alegerile din Decembre? Vor învinge partidele naționaliste sau cele democrate? Răspunsul rămîne nesigur și prezicerile care se pot face, aventuroase. Se pare că restabilirea ordinei, ameliorarea situației financiare, reluarea muncii vor avea ca efect să micșoreze șansele comuniștilor și să favorizeze social democrația. Dar nimic nu arată că naționaliștii vor eși foarte slăbiți din lupta electorală. Ei au chiar șanse de a rupe sufragiile ultra naționaliștilor violenți sau compromiși ca și a populiștilor, care au făcut totul pentru a șterge granițele dintre ei și dreapta. E probabil, că noul Reichstag nu va fi prea diferit de cel vechiu, că va avea cam aceleași tendinți și dacă va permite un guvern mai stabil, va fi totuși animat de același spirit.

Dela începutul campaniei electorale, se remarcă totuși o tentativă de grupare a tuturor partidelor care se opun naționaliștilor.

Există în acest moment în Germania, un sentiment în genere răspîndit, că o mare luptă e angajată, între dreapta și stînga. Și dacă nu se poate vorbi încă de o mișcare democratică profundă, se remarcă nu mai puțin în această direcție, asociații ale tinerimii și unele modeste încercări.

(André Chaumeix. *Revue de Paris*, Noembre).

Stendhal și Molière

Impotriva partizanilor metodei hagiografice, plaga biografiilor literare și istorice, trebue să recunoaștem că Stendhal a fost, datorită educației pe care a primit-o în copilărie, prefăcut și ipocrit. El nu a învins această stare de spirit ca Socrat, nici nu a învins prin ea ca Sixt Quint, ci a utilizat-o ca artist și romancier în „Le Rouge et le Noir".

Care sînt în realitate eroii lui Julien Sorel? Napoleon și Rousseau. Modelul său fictiv e însă Tartuffe. „Rolul lui, spune Julien, îl știu pe de rost". Cînd Matilda îi dă prima întîlnire, el se întreabă dacă ea nu joacă rolul Elmirei și nu-i întinde o cursă.

Se va spune că aceasta însamnă o scoborîre și o depoetizare a lui Julien. Dar Tartuffe despoiat de convențiile grămădite în jurul lui de polemicile religioase și atîtea generații de spectatori, nu e nici bătrîn, nici urît, nici murdar. El are dimpotrivă, treizeci de ani, e robust, roș la față și cu mari apetituri. Cași Julien, el nu e preot, ci se învîrte la frontiera dintre starea laică și cea religioasă. Rolul lui de consilier spiritual pe lîngă Orgon, nu e bine definit, dar e desigur singurul personaj din secolul XVII, care ne anunță „La Nouvelle Heloise" și „Le Rouge et le noir", omul sărac sau declasat, care intrînd într'o casă burgheză subt o mantie intelectuală sau morală, seduce femeia sau fata simbolizînd prin aceasta seducere un curent social al timpului.

Cași Julien, Tartuffe e provincial și a venit la Paris să-și caute norocul, bazîndu-se numai pe abilitatea lui și pe prostia omenească. Departe de a fi un hipocrit mediocru și plat, masca lui e sculptată artistic și el posedă cele trei însușiri ale lui Julien: sîngele rece, caracterul cuceritor și pasiunea. Amîndoi își datoresc înfrîngerea pasiunii de a se răzbuna împotriva unei femei, care a voit să-i piardă.

Pe cînd însă Molière a detestat pe Tartuffe și ipocrizia, Stendhal detestînd și el formele ei inferioare a fost atras de energiile pe care ea uneori le ascunde și pe care le simțea în el.

„Le Rouge et le noir" și aici sîntem departe de Molière, are caracterul unei confesiuni, nu autobiografice ca „La vie d'Henri Brulard", ci psihoanalitice care desvălue ceva din personalitatea și caracterul lui Stendhal.

Acest elev al lui Tartuffe nu mai e totuși vechiul Tartuffe. El e răscumpărat prin conștiința lui de clasă, e plebeianul sărac, care trebue să-și facă drum. Și e reabilitat prin genul însuși al romanului, care are timp să explice și să pledeze circumstanțele atenuante, căutînd să înțeleagă, acolo unde comedia condamna.

Linia ce merge dela Tartuffe la Julien, dela maistru la elev, e o linie vie în care ceva se schimbă în funcție de gen literar (comedia și romanul) de epocă (cronica din 1664 și cronica din 1830), de autori (Molière nevoit să placă publicului în fiecare seară dîndu-se în spectacol în ceasul morții chiar și Stendhal, căruia nu-i pasă de publicul timpului său, scriind pentru el însuși sau pentru cetitorii din 1880).

(Albert Thibaudet. *La Nouvelle Revue Française*. Noembre).

Literatura olandeză și spaniolă

„Il Concilio" revista editorului F. Campitelli din Foligno (Italia), s'a impus atenției publicului din Ita-

lia prin grija specială pe care o arată literaturilor străine mai puțin cunoscute acolo, și prin aceasta s'a făcut demnă de-a fi aleasă de către „Institutul Interuniversitar Italian" ca organ oficial al său. Cu chipul acesta se stabilește o legătură mai vie între tineretul străin ce vine să studieze la Universitățile italiene și aceslea.

In ultimul său număr (15 Iulie 1924), pe lîngă un bogat notițiar (în care se vorbește mult și despre mișcarea culturală dela noi), cetim o recenzie la studiul d-lui Ch. Drouhet „Le Roumain dans la littérature française" din „Mercure de France" și nuvela „Dezertorul" a d-lui L. Rebreanu, ambele publicate de d. Alexandru Marcu și G. Cecchini. Aceasta în privința literaturii noastre.

Ne vom ocupa însă de alte două articole, din care aflăm prețioase știri asupra mișcării literare din Olanda și din Spania.

Primul, datorat lui *G. Antonini* se ocupă de viața și opera marelui romancier olandez *Louis Couperus*, sărbătorit la Haga acum un an de toată Olanda artistică și literară, cu prilejul aniversării a 60 de ani de viață, și mort puțin în urmă.

Couperus, literat, romancier și ziarist, este prețuit ca cel mai de samă romancier național, ca singurul autor olandez cu renume mondial. Celace nu împiedică ignoranța care învălue numele său atît la noi cît și în Italia, cu toate că iubise mult acea țară vrăjită, o locuise ani de-a rîndul și o descrisese în operele sale. Să ne mîngiem așa dar cu ignoranța publicului italian.

S'a născut la Haga în 1863 și a iubit mai presus de orice, orașul său natal. Iată de ce capodopera sa este tocmai ciclul intitulat „De Haagsche Romans" (Romanele din Haga).

Incepu să se afirme ca romancier încă din 1889 cu „Eline Vere care, după părerea criticului italian, este până azi cel mai desăvîrșit, cel mai frumos, cel mai interesant dintre toate romanele olandeze". Psihologie în redarea personagiilor și realism în descriere : orbita romanelor lui Paul Bourget !

Urmară alte multe lucrări (în special romanul „Noodlot" care ar merita tradus în orice limbă), dintre care unele alături de literatura propriu zisă: dar totdeauna pline de multă finețe psihologică și de un desăvîrșit simț al scrisului.

Haga și viața capitalei olandeze se găsește descrisă într'un ciclu de patru romane („De kleine Zielen" care poate fi socotit drept „un adevărat monument în literatura narativă olandeză".

A scris și romane istorice : mai puțin reușite, sau în orice caz, mai puțin apreciabile astăzi, de restul lumii. A fost și ziarist— foiletonist literar mai ales—pe cînd se găsea în Italia, de unde trimetea impresiuni și „scrisori".

S'a declarat discipol al lui Flaubert și Zola, iar criticii îl apropie pe drept cuvînt și de Paul Bourget ori de Gabriele D'Annunzio.

Cel de-al doilea articol menționat, iscălit de Gino Gori, ne informează asupra recentei literaturi iberice.

Autorul distinge în aceasta patru „motive dominante" (este vorba de producția ultimilor romancieri). Unamuno, Ibanez ori Pio Baroja sînt scriitori afirmați și în străinătate, fixați odată pentru totdeauna, astfel că opera lor nu mai poate interesa pe cel ce caută să surprindă viitoarea orientare a literaturii spaniole. Posibilitățile unei noi evoluții se găsesc în schimb, în opera scriitorilor mai mici, nepuși încă în circulația mondială. Acolo le caută și Gori : în opera lui Manuel Machado (pesimist recules), a lui Francisco Willaespesa (încîntat de sonorități verbale), a lui Alberto Insùa (povestitor umorist, preocupat de probleme filozofice), a lui I. M. Carretero (și el tot umorist) ori a lui Ricardo Leon, cel cu „Iubirea Iubirilor" (preocupat de problemele religioase, după o perioadă de scepticism ateu).

In puține cuvinte, noua îndrumare a literaturii spaniole gravitează între muzicalitatea formală, reprezentarea picturală, formalismul sculptural, humorism și sentimentalismul religios.

De fapt (adăogăm noi) cam același lucru se petrece în Italia : D'Annunzio, Pirandello, Panzini și Papini.

(*Il Concilio*).

Problema expansiunii germane și emigrarea

Germania, cu cele 64 milioane de locuitori ai săi și cu o creștere anuală de 500.000 de suflete, se vede pusă azi într'o dilemă tragică : să se prăbușească printr'o moarte lentă, prin subalimentare, slăbire, anemiere, eliminînd pe cei mai slabi, sau să emigreze în masă.

Căci maltusianismul, practicat azi pe o scară tot mai întinsă, colonizarea internă și defrișarea pămînturilor rămase încă nelucrate, nu pot fi remedii suficiente pentru surplusul de 25 milioane de locuitori pe care patria astăzi nu-i mai poate hrăni. Rămîne deci emigrarea ca singura supapă de siguranță

Dar încotro ? In tot cursul veacului trecut Germania a căutat prin emigrare să reverse în deosebite părți ale globului surplusul populației sale. Rusia, țările dela răsăritul Balticei, Statele-Unite, Australia, Africa numără grupuri mai mult sau mai puțin compacte de Germani. Curentul emigrălor n'a slăbit decît în epoca imediat antecedentă marelui războiu, cînd imperiul a cunoscut vremuri de intensă înflorire și devenise chiar o țară de imigrare.

La sfîrșitul războiului însă, din pricina demobilizării grăbite și a marasmului economic, ce au lăsat fără lucru milioane de oameni, Germania a fost cuprinsă de o acută criză de emigrare. Dar multe din porțile, pe unde altădată se strecura prisosul de populații, acum erau închise. Statele-Unite din cauze economice, limitau numărul emigranților ; Rusia care de altfel din pricina convulsiilor sociale, oferea un teritoriu nesigur încă, nu are nevoe decît de tehnicieni, necesari refacerii industriei sale. Africa le este închisă cu desăvîrșire cași toate coloniile engleze și franceze ; Olanda și Elveția oferă un debușeu prea mic.

Perspective favorabile pentru o imigrare în proporții mari oferă Mexicul și, mai ales, Argentina și Brazilia cu teritorii imense nedisțelenite și unde sînt deja colonii germane înfloritoare. In Buenos-Ayres unde Germanii ocupă situații importante în industrie și comerț, este o ligă (Verein), menită să protejeze imigrarea germană ; dela încheerea păcii, ea a reușit să plaseze sute de emigranți.

Celace împiedică însă creșterea masei imigrante este lipsa de flotă germană. Dînșii trebue să utilizeze vasele olandeze sau americane, iar sumele ce trebue plătite în valută forte, fac să devină o imposibilitate călătoria.

In al doilea plan este grija ca imigranții să nu se piardă în masa autohtonă, desnaționalizîndu-se. De aceia osebitele comitete și servicii de emigrare, înființate dela războiu încoace, caută să dirijeze, pe cît posibil, curentele de emigrație și să formeze mase compacte de Germani în țările ce-i primesc : vor ca generațiile viitoare să rămînă în contact național, comercial și politic cu patria mamă. Acesta e un motiv pentru care populația emigrantă e îndreptată spre Brazilia și Argentina, a căror cultură inferioară nu poate fi punct de atracție pentru ea.

Deci America de Sud și Rusia, pot primi surplusul german. Dar aceste țări sînt agricole; ele au nevoe de coloni și lucrători de țară, pe cînd Germania, țară industrializată la exces, cu orașe congestionate, suferă ea însăși de o lipsă de muncitori de pămînt. Acest fapt complică problema europeană. Căci atîta vreme cît Germania va fi înfometată, ea nu va fi liniștită și nu va lăsa în pace nici pe vecinii săi. Pacea europeană e în ultima analiză o problemă demografică.

(Ambroise Got. *Mercure de France*, 15 Noembre, 1924).

Popularitatea lui Anatole France

Pe lîngă prietini și admiratori, Anatole France a avut și mulți dușmani. Aceștia i-au suspectat întotdeauna convingerile și îl acuză mai ales de lipsă de sinceritate. Susțin că France nu a fost democrat; nu putea iubi poporul acela care cu ironia lui și-a bătut joc de lumea întreagă.

Adevărul este că Anatole France a iubit mulțimea muncitoare și a fost iubit de ea. France credea în progres și nădăjduia că va veni o vreme cînd fiecare om va avea putința să-și dezvolte în libertate ființa lui, inteligența, senzibilitatea și puterea de muncă; a luptat prin graiu și prin scris pentru democrație în acest înțeles. A avut însă oroare de luptele electorale și de politica îngustă de club.

Poporul l-a iubit mult. In sindicate i se spunea: „Camaradul Anatole". Intîlnirea lui cu mulțimea avea ceva frățesc și grav. Cînd se arăta la o întrunire mulțimea îl aclama cu entuziasm, iar el devenea foarte palid și tremura. Nu putea improviza un discurs. Citea ceiace avea de spus de pe foi care tremurau în mîna lui lungă și fină. Emoția de care era cuprins îl făcea și mai simpatic mulțimii. Și tovarășii lui umili, cu sufletele îndurerate, l-au petrecut în număr covîrșitor până la locașul de veci.

(Paul Gsell. *Revue Mondiale*, Noembre).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Abel Hermant, *Les fortunes de Ludmilla*, ed. Flammarion, Paris.

Ludmilla, cehă de origină, era bucătăreasă la niște burghezi din Viena. Un inginer american se îndrăgostește de ea și o duce în țara lui. După războiu, inginerul ajunge mare bogătaș, iar Ludmilla devine una din marile doamne de peste Atlantic.

Inima bună a Ludmillei rămîne însă legată de foștii stăpîni. Ea întreprinde o călătorie în capitala Austriei anume pentru a-i revedea și găsindu-i ruinați, e fericită că le poate veni în ajutor.

Mai mult decît analiza sentimentelor fostei servitoare, în acest roman interesează trăsăturile moravurilor cosmopolite, pe care Abel Hermant le pune în lumină cu multă pricepere și meșteșug.

E. V. Odle, *The Clockwork Man*, Heinemann, London.

The Clockwork Man (Automatul) este un adevărat tur de forță în genul romanului.

Inspirat de teoria relativității lui Einstein, autorul povestește aventurile fabuloase prin care trece o ființă ciudată, un om al viitorului, condus, acționat și făcut independent de timp și spațiu printr'un sistem de ciasornic adoptat la creerul lui. Din greșala unui mecanic, pecînd omul trăia la opt mii de ani de timpul nostru, cade din lumea lui multiformă în lumea noastră mărginită la trei dimensiuni. Cînd automatul funcționează normal, el poate merge nu numai oriunde ci și *oricînd, nu importă cînd*. Cum însă mașinăria s'a stricat, omul nostru se vede sclavul timpului și spațiului și constrins să rămînă unde a căzut, în orășelul Great Wynering, pe care-l revoluționează cu prezența lui și unde i se întîmplă o serie de neplăceri extrem de comice.

Romanul d-lui Odle este, sub forma acestei farse metafizice, o pledoarie veselă în favoarea vieții simple.

Henri Duvernois, *Morte la bête*, Monde Nouveau.

Volumul cuprinde trei povestiri:

Morte la bête, La Fugue şi *Un soir de pluie.*

In cea dintâiu e vorba de un negustor, Marcel Ourdinneau. Intr'o sară, un comisar cu musteţi lungi din cartier, i-aduce vestea că soţia lui, credincioasa Valentine, a fost prinsă cu un bărbat intr'un hotel şi impuşcată de soţia acestuia. Marcel, nesimţitor şi prea jignit in amorul lui propriu nu regretă cituşi de puţin. Se duce la morgă, dar mai mult aşa de protocol; se 'ntoarce acasă şi cinează liniştit. Crima nu era decit odreaptă răsplătire a infidelităţii. La juraţi a cerut achitarea asasinei.

După trecere de şase luni abia dela moartea Valentinei, îi veni în minte lui Ourdinneau un gînd: că poate şi fosta lui soţie avea dreptate, poate că fapta ei răspundea instinctiv unor lipsuri din partea lui ca soţ şi la acest gînd, incepe a avea remuşcări şi a suferi. Suferinţa şi ura lui împotriva asasinei devin aşa de puternice că într'o zi cînd aceasta vine să-l viziteze, el o prinde de gît şi o sugrumă.

In celelalte două bucăţi, eroii au o psihologie curioasă şi sînt analizaţi cu aceiaşi pătrundere şi amănunţime.

COOPERAŢIE

Oerne Anders, *Cooperativa ideer och spörsmal,* Kooperativa Förbundets Förlag, Stockholm.

Cu prilejul împlinirii a 25 ani de la infiinţarea „Uniunii cooperative suedeze" d. Anders Oerne, secretarul ei şi membru în comitetul central al Alianţei cooperatiste internaţionale, publică „Principiile şi problemele cooperaţiei". In legătură cu aceste, vorbeşte în genere despre principiile democratice în întreprinderile economice. Inzistă în special asupra problemelor de organizaţie a cooperaţiei.

Intr'un capitol se ocupă pe larg de raporturile dintre monopolurile industriale şi comerciale exercitate de trusturi, libera concurenţă şi sistemul cooperatist, arătînd că este şi va fi ineficace controlul ce se face trusturilor de către stat.

ECONOMIE

Leo Pasvolsky et G. Harold Moulton, *Russian Debts and Russian reconstruction. A Study of the Relation of russian foreign debts to her economic Recovery.*

Autorii analizează întâiu situaţia economică a Rusiei dinainte de războiu, stabilindu-i balanţa comercială şi financiară în raporturile ei internaţionale. Studiază apoi capacitatea de cumpărare şi de plată a Rusiei de azi în legătură cu produsele străine necesare refacerii economice.

Soluţia la care ajung este atragerea într'o largă măsură a capitalului străin. După memoriul prezentat de guvernul Sovietelor Conferinţei din Geneva ar fi nevoe de trei miliarde ruble-aur. Rusia e săracită: ea nu-şi poate plăti deocamdată datoriile vechi. Noile împrumuturi nu se pot face decît cu garanţii de prioritate asupra celor vechi şi cu un control sever asupra izvoarelor de bogăţie ale ţării.

ŞTIINŢĂ

Dr. George Voronoff, *Greffes animales,* Doin, Paris.

Savantul cunoscut se ocupă în această carte de problema altoiului la animale.

Prin altoirea de organe dela animal la animal se obţin succese neaşteptate: se poate mări înălţimea, puterea de muncă şi de reproducere a boilor; se pot crea berbeci cu lînă bogată şi superioară, berbeci care transmit urmaşilor calităţile dobîndite prin altoire, etc. etc..

Autorul insistă asupra serviciilor mari pe care le-ar putea aduce economiei ţării, aplicarea într'o largă măsură a acestei descoperiri.

CHESTIUNI SOCIALE

Marthe Borély, *La décadence de l'amour,* ed. Renaissance du Livre, Paris.

D-na Marthe Borély este antifeministă. Felul cum se emancipează femeia modernă, i se pare

periculos pentru obiceiurile sănătoase.

Femeia se arată tot mai indiferentă faţă de soţ şi de copii. Ea vrea „să-şi trăiască viaţa", adică să se gătească, să se plimbe, să risipească, într'o mie de feluri timpul şi banii. Aceasta este un rău, dacă avem în vedere că femeia, neputind singură să-şi procure toate cele trebuitoare, pentrucă este rău plătită, îşi va căuta un venit de generozitate dela bărbat, care cîştigă mai mult, aşa că pretinsa independenţă nu face decît să înlocuiască căsătoria stabilă şi fecundă prin legături sterile şi nesigure. Această tendinţă provine din slăbirea forţei atractive dintre sexe, din decăderea amorului, pe care d-na Borély o deplînge. Ce este de făcut? Autoarea cere cu o îndrăzneală demnă de vremurile antice, restabilirea monogamiei absolute, revenirea la concepţia romană a căsătoriei şi trecerea femeii *in manu* lui *paterfamilias.*

CRITICĂ LITERARĂ

A. Thibaudet, *Interieurs,* Plon-Nourrit ed., Paris, 1924.

E o reunire a cîtorva studii mai vechi ale cunoscutului critic. Sînt trecuţi în revistă Baudelaire, Amiel, Proust. Titlul se justifică astfel prin preocuparea autorilor studiaţi pentru viaţa interioară. Aceşti trei scrutători pasionaţi ai sufletului constituesc în adevăr o revoluţie în observaţia psihicului omenesc. Dela ei se formează o nouă investigaţie psihologică, cu o atenţie specială pentru subconştient.

Jean Jacques Brousson, *Anatole France en pantoufles,* Crès ed., 1924.

Sînt amintirile secretarului lui Anatole France despre viaţa intimă a marelui scriitor. Nenumărate incidente, anecdote, convorbiri completează fizionomia lui Anatole France. Ceiace apare mai evident însă e rolul imens pe care-l avea în viaţa sa senzualitatea pe care de altfel a păstrat-o până la cea mai înaintată vrîstă. Stilul plăcut al autorului face, în plus, lectura cărţii extrem de agreabilă.

FILOZOFIE

G. Dumas, *Traité de psychologie,* vol. II, Alcan, Paris.

Primul volum din acest monumental tratat a apărut anul trecut. El conţinea elementele primordiale ale vieţii sufleteşti. Acesta al doilea se ocupă cu organizaţiile superioare ale vieţii psihice: judecata, memoria, sentimentele superioare etc..

Colaborează la el fruntaşii psihologiei franceze actuale: Delacroix, Bourdon, Dumas, Blondel, Wallon etc.. Caşi primul, volumul al doilea formează un indispensabil instrument de lucru în ştiinţa psihologică.

COMPILATOR

Bibliografie

Zenoire Piclişanu, *Corsepondenţa din exil a episcopului I. Klein.* Ed. Academiei.
Ramiro Ortiz, *Leopardie la Spagna,* (Memoriile Academiei).
Victor Babeş, *Asistenţa copiilor la sîn* (Mem. Acad.).
I. Al. Brătescu-Voineşti, *O operă de mare valoare,* (Mem. Acad.).
A. Veress, *Pribegia lui Grigoraşcu Vodă,* (Mem. Acad.).
C. Rădulescu-Motru, *Andrei Bîrseanul şi naţionalismul,* (Mem. Acad.).
C. Marinescu, *Infiinţarea mitropoliilor în ţara romînească,* (Mem. Acad.).
N. Iorga, *Comemoraţia lui Jules Michelet,* (Mem. Acad.).
Teofi Sauciuc-Săveanu, *Memnon,*
" " " *Un fragment de ΑΗΚΑΘΟΣ.* (Mem. Academiei).
N. Iorga, *Un cioban dascăl funerar,* (Mem. Acad.).
A. Metzulescu, *Tratamentul cărbunelui prin doze masive de ser anticarbonos,* (Mem. Acad.).
Gh. Gr. Gheorghiu, *Contribuţiuni la climatologia Iaşului,* (Mem. Acad.).
V. Babeş, *Contribuţiuni la diagnosticul şi combaterea cancerului,* (Mem. Acad.).
V. Babeş, *Epidemiile în Transilvania,* (Mem. Acad.).
Tudor Pamfile, *Pămîntul* (Mitologie romînească), Ed. Acad..
I. Rick, *Climatologia cîmpiei dintre Argeş şi Olt,* Ed. Acad..
G. Marinescu, *Viaţa şi opera lui Ramon J. Cajal,* Ed. Acad..
G. Bogdan-Duică, *Viaţa si ideile lui I. Barnuţiu,* Ed. Acad..
I. Petrovici, *Figuri dispărute,* Ed. „Ancora", 1924, Pr. 7 lei.
I. Agîrbiceanu, *Dasamăgire,* Ed. „Ancora", 1924, Pr. 35 lei.
H. Davidescu, *Conservator et Co.,* roman, Ed. „Ancora", 1924, Pr. 50 lei.
Dr. Ygrec, *1001 consultaţii medico-chirurgicale,* Ed. Brănişteanu, Buc., 1924.
Al. Cuprin, *Bordelul,* Ed. Brănişteanu.
Charles Lane Poor, *Sistemul solar,* (Bibl. „Minerva") Edit. „Cartea Romînească", Bucureşti, Pr. 6 lei.
I. Dragoslav, *Povestea Crinului,* (Pagini Alese) Ed. „Cartea Romînească", Bucureşti.
Ion Gorun, N. Pora, etc., *Avram Iancu,* (Pagini Alese) Edit. „Cartea Romînească", Bucureşti.
C. Stamati, *Povestea poveştelor,* (Pagini Alese) Edit. „Cartea Romînească", Bucureşti.
G. Dumitrescu, *Primăveri saturate,* 1924, Bucureşti.
Apuleius, *Amor şi Psyche,* trad. de Popa Lisseanu, ed. Casa Şcoalelor.
Lucian, *Toxaris sau Prietinia,* trad. de G. Popa Lisseanu, edit. Casa Şcoalelor.

Dr. Cardaş, *Originea animalelor domestice.* Chişinău.
M. Pineta, *Apostol Mărgărit.*
E. Haeckel, *Nemurirea Sufletului,* cu un studiu despre autor, de Dr. Gr. Antipa, „Colecţia Probleme şi Idei", Pr. 12 lei.
Imm. Kant, *Religia în limitele raţiunii,* cu un studiu intoductiv de C. Rădulescu-Motru, „Colecţia Probleme şi Idei", Pr. 20 lei.
Henri Bergson, *Sufletul şi corpul,* cu un studiu despre filozofia Bergsoniană de Mircea Djuvara, „Colecţia Probleme şi Idei", Pr. 12 lei.
Jean Jaurès, *Pagini alese—Ideia de Patrie şi altele,* cu articole despre Jaurès de Romain Rolland şi G. Brandes, „Colecţia Probleme şi Idei", Pr. 12 lei.
Ch. Rapport, *Din istoria socialismului,* Libr. Casa Poporului.
N. Cibri, *Războiul nostru,* Buc., Impr. Statului.
E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei romîne,* Ed. „Ancora", Buc., 1923.
Ing. Casetti, *Locomotiva,* (Cunoştinţi folositoare) Ed. „Cartea Romînească", Pr. 9 lei.
C. Brădeţeanu, *Electricitatea atmosferică,* (Cunoştinţi folositoare) Ed. „Cartea Romînească", Pr. 3 lei.
I. Lepşi, *Protozoarele,* (Cunoştinţi folositoare) Ed. „Cartea Romînească", Pr. 3 lei.
Profesor I. Simionescu, *Casa,* (Cunoşt. folosit) Ed. „Cartea Romînească", Pr. 3 lei.
Profesor I. Simionescu, *Bucovina,* (Cunoşt. folosit.) Edit „Cartea Romînească", Pr. 3 lei.
V. Alecsandri, *Poezii populare,* (Pagini Alese) Ed. „Cartea Romînească", Pr. 2.50 lei.
D. Bolintineanu, *Legende istorice,* (Pagini Alese) Ed. „Cartea Romînească", Pr. 2.50 lei.
Ilie Morlova, *Cultura legumelor* ediţia II-a, Ed. „Cartea Romînească", Pr. 40 lei.
Profesor I. Simionescu, *Calendarul gospodarilor pe 1925,* Ed. „Cartea Romînească", Pr. 15 lei.
Stelian Dumbravă, *Filozofia Luceafărului,* „Liga culturală", Bîrlad, 1924.
P. Suciu, *Probleme ardelene,* Cluj, 1924, Pr. 20 lei.

Mercure de France, 1 Octombre—15 Octombre—1 Noembre.
Le Monde Nouveau, 15 Octombre.
La Revue Nouvelle, 15 Octombre.
Nuova Antologia, 16 Septembre 1924.
Bulletin de la Section Scientifique (Academia Romînă), No. 1—2.
Revue Internationale du Travail, Septembre 1924.
Democraţia, No. 9.
Arhivele Olteniei, No. 15.
Ideia Europeană, No. 155.
Peninsula balcanică, No. 5.
Romînia militară, No. 9.
Junimea Literară, No. 7—8.
Gîndirea No. 1 şi 2.
Luminătorul, No. 29.
Roma, No. 8.
Buletinul Cărţii, No. 8.
Revista generală a învăţămîntului, No. 8.
Hasmonea, No. 4.
Năzuinţa, No. 3.
Revista Moldovei, No. 3—5.
Foaia Plugarilor, No. 9—10.
Societatea de mîne, No. 24—30.

Viaţa agricolă. No.—20.
Ramuri, No. 16 - 19.
Natura, No. 10 - 11.
Convorbiri Literare, Septembre şi Octombre.
Flamura, No. 8.
Ţara noastră, No. 42 - 46.
Klingsor, No. 7.
Lamura, No. 12.
Lumea, No. 1 şi 2.
Cîmpul, No. 17.
Arhiva, No. 3 - 4.
Buletinul Muncii, No. 9.
Analele Ministerului Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale. No. 1 - 8.
Revista ştiinţelor veterinare, No. 7 - 8.
Mişcarea Literară, No 1.
Adevărul Literar, 15 Octombre.
Transilvania, No. 8 - 9 şi 10 - 11.
Revista bancară, No. 10.
Botoşanii juridici, No. 2.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoiază ; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii technice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit ; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot celace priveşte redacţia: manuscrise, reviste ziare, cărţi, etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

1924 ANUL XVI. — DECEMBRE. No. 1

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR :

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 300 lei… jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Num… rul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVI

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și annale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele annale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițind suma *prin mandat poștal*.

Reinoirea se face cu o lună inainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 300 lei
Pe jumătate an . . . . 150 „
Un număr . . . . 30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 500 lei
Pe jumătate an . . . . 250 „
Un număr . . . . 50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția.

Administrația.

In Trentin și la Lacurile italiene

Note de călătorie

12 August

Trento, capitala Trentinului, este azi un orășel pașnic de vre-o 35.000 de locuitori, după ce a fost timp de veacuri cetate de strajă pe drumul Adigelui. In acest amurg, turnurile vechi, bătrinele palate încremenite subt perindarea atitor generații, alcătuesc o ambianță potrivită cu oboseala noastră, și calmantă. Poposim aici. Cu un ceas mai devreme am fi vrut să fim la Garda, dar cel din urmă gînd ne sfătuește să ajungem cu lumină la aceste țărmuri mult cîntate.

Un otel modern, cu „ultimul confort", ne solicită prin sutele lui de lumini și acordurile unei orchestre invizibile. Avem tăria să rezistăm, și cițiva pași mai departe urcăm treptele primitoare ale unei „case vechi". Nu e ascensor, nici muzică, nici atita lumină, dar e liniște, și trecutul poleește toate colțurile.

O noapte fără visuri se lasă peste noi.

Cînd deschidem ochii, soarele strigă pe marmura zidului din față. Este o dojană meritată, și ne scuturăm lenea într'o clipă.

Notez cu bucurie această încintătoare senzație matinală, izvorită din exuberanța unei forțe proaspete care se pregătește fără grijă pentru oboseli plăcute. Ce departe sînt diminețile de acasă, care te pun la pagina registrului de eri și te leagă la aceiași ucenicie monotonă. Azi, n'avem înaintea noastră decît curiozitatea atitor lucruri nouă și preocuparea de a le vedea cit mai bine. Mai bun tovarăș de drum, în asemenea împrejurări, decit soarele prietinos al unei dimineți de vară, nu se poate. Și în tovărășia lui, umblăm în sus și'n jos pe străzile adinci și înguste, spre locul lor de întîlnire care e piața Domului. In orașele moderne, străzile sînt inexpresive, ca o foae de hîrtie liniată dina-

inte în şiruri uniforme care-şi aşteaptă slovele. In tîrgurile vechi, casele sînt o familie, sporită cu vremea, şi strada care a crescut odată cu ele nu li e străină, ci intimă şi amicală. Caşi societatea de acum, în toate privinţele mult mai întinsă decît cea de altădată, dar celulară şi eterogenă, tot aşa şi oraşele în care se agită această societate sînt necomunicative şi nu pot depăşi decît cu rari excepţii structura conglomeratelor. Cîtă deosebire în micile cetăţi ale trecutului; ce adorabilă familiaritate uneşte locuinţele acestea care sfătuesc laolaltă şi ce străin e vîntul cînd se rătăceşte printre dînsele.

Dela stăpînirea austriacă, Trento nu păstrează nici o urmă, afară de două-trei clădiri administrative, în stil oficial, dacă stil se poate numi arhitectura care inscrie pe faţade toată rutina sarbădă a biurocraţiei.

Afară de acestea, totul e italian, adorabil italian, până şi castelul Buon' Consiglio, cazarma-fortăreaţă de pe colină, în care s'au strangulat până eri atîtea vieţi captive.

Ne întoarcem spre piaţa Domului, locul cel mai evocator al oraşului. Din toate părţile, mici sau mari, mîndre ori smerite, pe uliţi strîmte, în şiruri strînse, casele se îndreaptă grăbite spre cea dintâiu dintre dînsele: Casa Domnului. Şi în golul cuviincios care se face deodată în preajma acesteia, pricepem ce personaj considerabil a fost biserica; sau, mai exact, a rămas biserica. Orientali superstiţioşi, dar fără credinţă, putem vedea cu mirare cum locul de rugăciune este aici altceva decît un salon de duminică, şi cum largile porţi sculptate stau deschise nu atîta pentru noi, trecătorii unei zile, cît pentru localnicii mai puţin grăbiţi, care nu pregetă să se oprească o lungă clipă spre a-şi pleca nădejdile în faţa ordinei superioare.

Este adevărat că bisericile apusene şi mai cu samă cele de construcţie gotică sau lombardă, cu bolţile lor vaste şi misterioase, cu colţurile lor de umbră, cu capelele tăinuite, sînt mai prielnice reculegerii decît înfloritele noastre bisericuţe răsăritene. Păşind întrînsele, te simţi într'un lăcaş deosebit. Cu mult meşteşug, realitatea ia dintr'odată înfăţişare de mister, şi lumina firavă ridică conştiinţei năzuinţile ei critice. Podoabele, pe care idolatria atît de trainică în sufletele omeneşti le-a ridicat spre icoanele cele adorate, pierd în această taină grosolănia lor; iar trecutul aşază peste toate consacrarea sa milenară.

Căutătorii de senzaţii estetice vor fi cuprinşi de sfială în aceste temple; şi, caşi noi, vor călca spre viaţa obişnuită nemulţumiţi de dînşii.

Dar călătorului totu-i este cu drumul. Şi peste jumătate de ceas, aşteptînd trenul care avea să ne ducă la Mori şi de acolo la Riva, uitasem demult gîndurile acestea.

*

— *Garda, Garda-See...*
— *Lago di Garda!*

Il zărisem, pe geamul vagonului, cu o clipă înainte; dar tăceam. Familia germană de lîngă noi şi o fetiţă cu ochi italieni n'au putut păstra descoperirea pentru ei.

— *Wie blau... o, wie schön.*
— *Che bellezza...*

Prietine călător, îmi iau voia să-ţi dau un sfat: cînd cobori la Mori din expresul de München şi te urci în trenul cel mic care te va duce la Riva, deschide ochii, ciuleşte urechile... Şi dacă ţi-e drag să vezi natura tu singur, s'o descoperi cu grijă, şi s'o priveşti în tihnă, nu intra în vagonul în care s'au aşezat mai înainte oamenii blonzi din Nord. Sau dac'ai intrat şi vin ei peste tine, fugi! Fugi, cît e vreme...

Nemţii pot fi un neam de ispravă şi călători pricepuţi. Dar prea sînt conştiincioşi. Şi prea sînt practici: nu uită acasă nimic din ce le trebue, şi nu lasă să le scape nimica nevăzut. Iar cînd văd ceva, îl împărtăşesc în familie. Şi cum ochii proprii li se par ne'ndestulători, îi ajută la fiece pas cu textul documentat al cărţilor cu scoarţă roşie. Dela Mori la Riva, am auzit astfel din Baedecker, cum se cheamă fiecare deal, fiecare sat, fiecare gîrlă; şi cum cetania mergea cîteodată mai încet decît trenul, am putut vedea totuşi cel dintâiu unda scînteetoare a Lacului. Dar pe urmă, am întors capul pân'am scăpat din vagon.

Şi cînd am scăpat, privind bucuroşi în urmă la tovarăşii noştri ocupaţi să-şi încarce pe umeri toată gospodăria, am dat goana la ţărm; unde am putut murmura, în sfîrşit: che bellezza!

Vaporaşul care merge la Salo aştepta subt presiune. Intr'o clipă am fost pe punte; şi cînd ne despărţeam de mal, în vuetul sirenei răguşite, avurăm mulţumirea să vedem rucksacii teutoni gesticulînd disperat deasupra umerilor care-i purtau. Notez că n'am strigat „wie schön, wie blau", după cum am fi avut dreptul.

Ne dăm samă dintr'odată că sîntem în sud. Culmile pietroase care închid Lacul spre Miazănoapte, până la Arco şi dincolo, sînt calcinate de soare. Chiparoşii negri par femei nemăsurate şi svelte în veşminte de doliu. Multicoloră, Riva ne rîde de pe ţărm. Casele ei pătrate, vii strălucitoare care se oglindesc în Lac, sînt două salbe de mărgăritare într'o gură mică şi rumenă... Ne depărtăm; boabele luminoase se fac tot mai mici, dar rîsul voios rămîne; şi-l avem încă în ochi cînd din Riva n'a mai rămas, colo, în fund, decît o dungă roză în adîncimea zării.

Vaporaşul nostru lunecă iute spre Miazăzi, dar nu pe calea cea mai dreaptă. Graba sa nu e decît o aparenţă. Sate cochete, gătite cu flori roşii, îi fac semn cînd pe un mal cînd pe celalalt, şi el se abate pe rînd spre fiecare, şi după o vorbă şoptită cu 'nţeles pleacă mai departe, în hohotul valurilor. Asistăm amuzaţi la schimbul acesta de aţiţări. Malcesina, Tremosina, Somavilla şi atîtea altele, cu nume tot atît de limpezi, rămîn fiecare la locul lor şi voia bună nu le piere, deprinse ce sînt cu

zig-zagurile infidelului; care se va întoarce, de altfel, pe seară şi va poposi lîngă una din ele.

Nu e rostul nostru să ştim mai mult. Aventurile galante sînt pe aceste ţărmuri calde flori ca toate celelalte: îmbobocite în zori, deschise la amiază, seara ofilite. Ele desăvîrşesc natura şi nu se pot despărţi dintr'însa. Pentru călător, succesiunea lor este doar un amănunt într'un ansamblu armonios. Şi cu cît înaintăm în miezul zilei, ansamblul este tot mai mult o aureolă. Cu braţele-i uriaşe, lumina a izbutit acum să depărteze ţărmurile. Subt puterea nevăzută, Lacul se face tot mai larg. Şi faţa lui nu mai e nici vînătă, nici verzue, cum era sus, la umbra munţilor, ci orbitor aurie. Lunecăm pe o oglindă de metal; de jur împrejur aburi străvezii se ridică în spirale diafane şi contururile de pe mal au pierdut orice consistenţă. Depărtarea nu este însă decît o iluzie. Din timp în timp, visul se destramă, pînzele strălucitoare cad; şi viziunea precisă a unui mic port pescăresc care nu-i decît o curte în apă, deasupra căreia privesc vile, turnuri şi grădini, ne reţine o clipă. O fugitivă clipă, căci cursa în lumină reîncepe.

La o vreme, căpitanul nostru pare a prinde frica soarelui. Il vedem pe puntea de comandă, cu viziera pe ochi, îndreptîndu-ne tot mai mult dealungul malului. Am trecut de Gorgnano şi de Bogliaco; culmile coboară pas cu pas; maslini pitici cu frunza argintie escaladează terasele, chiparoşii ridică din loc în loc exclamaţia lor gravă, şi printre ziduri mijesc tufele de capere. Pe ţărmul celălalt, Monte Baldo ne petrece din depărtări. Spre sud, Lacul se lărgeşte; hotarele lui se îmbină cu zarea. Drumul nostru ne duce către Apus şi plutim acum în lungul Rivierii.

Mai puţin vestită decît cele două riviere marine, cea franceză şi cea italiană, care-şi dau mîna subt începutul ghirlandei alpine, la Ventimiglia, *La Riviera di Garda* este o strălucită cucerire a soarelui în pragul lumii întunecate. Nu izbutim să ne dăm samă cum ne găsim dintr'odată în plină Mediterană, cum munţii aspri şi goi au făcut loc acestor blînde coline, care saltă subt valuri de somptuoasă verdeaţă şi cum Nordul învins s'a decis să-şi retragă rigorile prin alte trepte tot mai depărtate. Ţărmul fuge mereu spre Apus, aşa că tot ce creşte deasupra lui priveşte spre Sud; lumina fierbinte şi umedă se plimbă în această cupă de dimineaţă până seara, şi tot ce cheamă din adîncimea rodnică, tot ce rezistă subt para ei capătă o vigoare, o abundenţă, o exuberanţă incomparabile. Pentru cele mai multe din aceste plante, timpul florilor a trecut. Buchete roşii, albe, galbene, ne spun din loc în loc ce trebue să fie aici April sau Mai. Lanţul grădinilor, în care portocalii, lămîii, laurii stau alături de magnolia, de bambuşi, de camelia şi alţi feluriţi arbori şi arbuşti, ne oferă şi aşa o minunată privelişte. Arhitectura veselă, clară, a nenumăratelor vile şi palate, crescute şi ele

în cea mai graţioasă nepăsare, deopotrivă străină de simetria rece şi de hazardul dezordinii, adaogă acestei naturi tot ce poate să-i aducă nobleţa artei omeneşti. Ţărmul este în partea aceasta mult mai populat, localităţile stau una lîngă alta în şir neîntrerupt, şi dela Toscolano la Maderno, şi mai departe la Fasano, sau Gardone, drumul este o simplă plimbare printre livezi şi grădini. Staţiile din urmă sînt cele mai căutate din Noembre în Mai, cînd clima lor blîndă, ferită de curenţi şi de îngheţ, ispiteşte plăpînzii din toate locurile cu iarnă aspră. In August, iarna pare încă departe şi otelurile sînt mai mult goale. Călătorii vin în amurg, cînd sute de lumini mîngîie Lacul şi pleacă în zori. Soarele-i găseşte în goană, pe vapoare, în trenuri sau automobile. Sînt însă şi unii care se tem de noapte. Aceia îl aşteaptă cu nesaţ, şi-l cheamă în tot trupul lor, prăjindu-se îndelung subt flacăra dătătoare de viaţă.

Riviera se termină în fundul golfului, la Salo, nu numai loc de odihnă dar şi oraşel negustoros. Are biserici frumoase, un teatru, cîteva palate impunătoare şi nenumărate vile ascunse în grădini.

N'avem de gînd să rămînem aici, şi cum drumul cel mai scurt spre Como, trece prin Brescia, ne hotărîm să trecem noaptea în acest oraş. Ne îndreptăm paşii spre staţia Ferovie electrice, care este un tramvaiu obişnuit cu două clase şi mai multe vagoane. Deşi se apropie seara, e cald; nu chiar ca la Bucureşti, dar oricum e cea dintăiu zi caldă decînd am plecat. Iuţeala trenului nostru ne surprinde plăcut, sîntem repede pe culmile care mărginesc Lacul spre Apus. Unda lui este acum albastră intens; vilele rivierii, roşii, galbene, portocalii, strălucesc în verdeaţă şi se repetă la infinit în valuri. Peste o clipă nu le mai vedem. Coborîm panta opusă, printre vii. Oprim des. E cald. In loc de băuturi răcoritoare, harbuji tălaţi în patru, cu miezul roş, aşteaptă pe mese; seminţele sînt muşte.

Intrăm în cîmpie şi peste două ceasuri, odată cu cei dintăi stropi de ploae, ajungem la Brescia.

15 August

A plouat toată noaptea şi dimineaţa e umedă. Spre Miazănoapte, munţii se trudesc să iasă din nouri. Vor izbuti, dar mai tîrziu. Din pricina ploii, n'am putut asculta aseară Carmen, subt cerul liber, în arena Castelului. Brescianii iubitori de muzică, au păţit-o la fel, şi cele două ziare locale deploră intemperia După căldura de eri, ne permitem să fim de altă părere, şi sorbindu-ne ceaiul la una din cafenelele de subt arcadele Teatrului, facem cunoştinţă cu cea dintăiu dintre specialităţile Bresciei: cozonacii. Cu toată mîndria micii mele patrii, trebue să recunosc că sînt mai vaporoşi şi mai parfumaţi decît cei moldoveneşti.

Altă specialitate a Bresciei sînt armele: dela cele de foc până la toate felurile de stilete şi de inofensive bricege. Este în oraş un arsenal, cum este şi o Curte de Apel, dar, avocat şi ofiţer în rezervă, m'am ferit să trec pe lîngă dînsele. Mă tem mai puţin de biserici, de municipii şi de celelalte rămăşiţi ale trecutului. Pe uliţi vechi, am ajuns fără voe în faţa Domului, construcţie aproape modernă începută în 1604 şi sfîrşită la 1825. Alături este Duomo Vecchio, cu coloanele şi bolta sa rotundă, relicvă cu totul preţioasă a unei basilici din primul mileniu. În apropierea Domurilor, găsim Biblioteca Quiriniană, lăsată oraşului către mijlocul veacului 18 de cardinalul Querini. Intre cele 40.000 de volume pe care le adăposteşte, sînt manuscrise de Dante şi Petrarca; între altele, faimosul „Petrarca figurato", ornat cu desenuri şi picturi.

Ocolim catedrala prin partea de sus, şi ajungem la Broletto, veche clădire din veacurile 12 şi 13, cînd servea de reşedinţă magistraţilor republicii. Azi sălăşluesc întrînsa prefectura şi tribunalul.

Pe subt turnul orologiului, ne îndreptăm spre Piazza del Comune, închisă în fund de admirabilul palat al municipiului, construit în cea dintâiu jumătate a veacului 16 de Fromentone şi Sansovino. Faţada de marmură albă, umbrită de vreme, cele două săli de jos şi de sus, sînt de o reală măreţie; mulţimea ornamentelor şi a sculpturilor nu întunecă întru nimic nobleţa liniilor de ansamblu. Şi în acest somptuos cadru, visat de artişti, realizat de artişti, şi ocupat fără jenă de o administraţie prozaică, viaţa continuă azi tot atît de aceiaşi caşi eri, la adăpostul uşilor de stejar cioplit, străjuite de uşieri în uniformă. Mă gîndesc la primăria Bucureştilor şi simt satisfacţia maliţioasă că părinţii celei mai urîte capitale au reşedinţa pe care o merită.

Ezit să notez amănunţit toate bisericile bresciene, în care am căutat frescurile şi tablourile lui Moretto. San Giovanni, San Clemente, Santa Maria, San Nazzaro, au ertat desigur această inofensivă manie; dar cetitorul lipsit de sfinţenie are dreptul să fie mai puţin îndurător.

Aproape de amiază, plecăm spre Lecco.

*

Italienii sînt un popor adorabil. Nu cred în butada ce se reproşează celui mai de frunte dintre bărbaţii noştri politici, care subt forma unui deziderat lapidar ar fi găsit o prea frumoasă provincie cu mult mai plăcută decît cei care o locuesc. Despre italieni se poate spune că sînt tot atît de amabili caşi ţara lor. Aşi adăuga chiar, că fără italieni, Italia ar continua desigur să fie un muzeu, dar n'ar mai fi grădina minunată care e.

Sînt între călători, mulţi pe care nu-i interesează—erte-mi-se cuvîntul pedant—materia vie a ţinuturilor în care se află.

Trecînd din tren în tren şi din otel în otel, aceştia „văd" aceiaşi lume peste tot, venită caşi ei să admire după reţete scrise cutare monument, cutare tablou, sau numai ca să continue pe alte ţărmuri viaţa de petreceri cu care sînt obişnuiţi. Pentru aceştia, cu rezerva sezonului, Scheweningen sau Nizza, Brighton sau Lido, München ori Milano, sînt tot una. Şi cu atît mai mult marile oraşe de artă, cu muzeele lor fastuoase, deopotrivă reci iarna şi vara. N'aşi cuteza să spun că şi călătorii aceştia nu resimt, cît de uşurel, atmosfera particulară a unei ţări generoase; dar o resimt fără ştiinţă, fără să se poată bucura de dînsa conştient şi deplin.

De oriunde ai păşi hotarul ei, prietine drumeţ,—dinspre Răsărit, dinspre Miazănoapte şi chiar dinspre Apus—Italia nu poate să nu-ţi fie o lume nouă. Se munceşte şi aici ca pretutindeni şi lupta pentru pîne e deosebit de grea. O poţi ceti pe multe feţe şi în toate păturile societăţii. Dar omul rămîne prietin omului, şi ochii care se întorc către tine sînt primitori şi afabili. „Cortesia" italiană nu este un simplu cuvînt; călătorul poate judeca dela graniţă: ostilitatea germană, corectitudinea elveţiană, indiferenţa franceză fac loc aici unei politeţe de o nuanţă specială, în care cuviinţa dă mîna simpatiei.

În toate relaţiile sale, italianul este eminamente sociabil; atitudinea sa nu este niciodată defienţa ori superioritatea—dogmatică sau ironică. Interesele, ideile şi le apără cu înverşunare până la violenţă—dar tocmai pentrucă nu sufere impenetrabilitatea adversarului la argumente pe care le socoteşte irefutabile. În raporturile obişnuite, e deschis şi binevoitor; iar şiretenia în afaceri este o însuşire atît de reciprocă—nicidecum slăbiciune, ci virtuozitate—că nu poate fi socotită ca perfidie. Nicăeri pe pămînt, o populaţie omenească prolifică, îngrădită de hotare fixe într'un ţinut restrîns, n'a izbutit prin voioşie şi ingeniozitate să-şi creeze un traiu mai complect şi mai agreabil. Oamenii aceştia, care sînt atît de mulţi în patria lor, primesc străinul cu bucurie—nu numai din interes—şi-şi cată de treburile lor, cu o stăruinţă şi într'un ritm diabolic. Aşa se şi explică, cum ţara în care se cîntă cel mai mult este şi una din cele mai industrioase, din cele mai bine utilitate în toate privinţele, cu toate mijloacele naturale reduse. Din cel din urmă sat până 'n oraşele suprapopulate, viaţa pulsează, generoasă şi liberă, comunicativă, creatoare... Manifestările ei excesive sînt flori meridionale; că dau prilej la glume, nu e decît o însuşire în plus.

Le gîndesc toate acestea, odată mai mult, în trenul care ne duce la Brescia, bucurîndu-ne de voia bună din jurul nostru, privind pe fereastra deschisă a vagonului perindarea atîtor tîrguri în care fabricile şi uzinele de azi stau alături de bisericile şi palatele trecutului. O civilizaţie, artistică între toate, pare a fi făcut loc alteia tehnice, şi înţelegem tristeţa cu care deplînge Ferrero dispariţia aşa zisei culturi calitative. În Italia, pagubele ni

se par totuşi mai mici decît aiurea, tocmai pentrucă poporul italian, fasonat de-o îndelungă tradiţie şi afinat de practica milenară a artelor sociale, păstrează printr'o obişnuinţă ajunsă instinct, deprinderi nobile.

Aceste reflecţii pot părea însă oţioase în apropiere de Como. Iată Adda, sinuoasă şi iute, care duce spre Pad ape strînse la temeliile Ortlerului şi sporite de toate şuvoaele Valtelinei. Pe malul celălalt şerpueşte ferovia electrică a Milanului şi in fund se vede însăşi Lacul Como—sau, mai just, Lago di Lecco, cum se cheamă braţul său de Răsărit. Cetitorului care-şi aminteşte de aceste locuri, din descrierea atît de vie din „Logodnicii" lui Manzoni, denumirile lor îi vor fi familiare. Mă mărginesc să notez pentru ceilalţi că Lacul Como, imens Y aşezat dela Nord la Sud invers de cum îl scrim, are două mari braţe orientale, unul spre Sud Vest, celălalt spre Sud-Est. Cel dintăiu, împreună cu trunchiul comun, se cheamă de localnici Lago di Como, iar cestalalt Lago di Lecco, după numele orăşelului plin de vuet şi de coşuri nalte la care ajungem.

O scurtă plimbare până 'n port, ne dă prilejul să aflăm că am scăpat vaporul. Cu vorbe de cristal, nenumăraţi „battellieri" ne oferă bărcile lor, adevărate nuci de cocos crăpate în două, pe care valurile le aruncă în sus şi 'n jos ca nişte mingi. Vîntul şi Lacul, doi hitri buni de glume, se ceartă pe 'ndelete, apostrofîndu-se vijelios. In împrejurări atmosferice similare, Cesar, pe care-l mîna o stea, a putut să îmbărbăteze barcagiii săi. Batelierii din Lecco n'au putut însufla tot atîta bărbăţie unor călători zvinturaţi, pe care-i mîna ce e drept o simplă curiozitate... Şi am luat de aceia tiptil calea gării înapoi. După o jumătate de ceas, dela fereastra unui tren fără funingină şi fără fum, am putut admira confortabil furia elementelor, felicitîndu-ne că am evitat un naufragiu, ceiace ne-a procurat—explicabil—o minunată dispoziţie pentru tot restul zilei. Am ajuns astfel la Varenna, încîntătoare staţiune aşezată subt munte, puţin mai sus de locul unde cele două braţe ale Lacului s'au unit într'un fluviu uriaş, pe care vîntul îl mînă spre Nord.

Nu e întăia oară cînd constat ficţiunile calendaristice. Poate fi August pe hîrtie, în cer şi pe pămînt e cel puţin Octombre, şi ploaia cade furios. Am decis însă că vom poposi la Bellagio, „mărgăritarul Lacului", crescut din valuri, şi din nefericire, pe ţărmul celălalt, tocmai în punctul unde se 'mpreună Lacurile. De data aceasta putem păşi pe un vapor. „Păşi" trebue priceput de data asta ca un verb static, căci îndată ce translacustrul nostru s'a desprins de mal, paşii ne-au încremenit lîngă cel dintăiu stîlp. N'am fi bănuit atîta zbucium lăuntric într'un vaporaş alb, de înfăţişare aşa de calmă... Clipele trec încet... Lacul e spumos, şi lamele sale lucioase se ciocnesc în scăpărări de argint; dar chipurile din jurul nostru sînt lungi, lungi..., şi verzi. Ce-o fi, Doamne, pe mare, unde bîntue în asemenea clipe un anumit rău...

Gînd afurisit. L-am cetit desigur în ochii doamnei care stă încovoiată în faţa mea. Aşa se propagă stările sufleteşti premergătoare panicii. Am tăria să privesc în depărtări. Ce văd?... Nu mergem direct spre Bellagio, pe ţărmul din mijloc, ci în zig-zag, pe la Menaggio, aşezat colo adînc, pe ţărmul din fund. Vaporul nostru are timp de şotii; asta ne dă curaj. Sau, mai drept, pentrucă nu-l pierdusem niciodată — caşi geniul, curajul nu e uneori decît o lungă răbdare—ne redă o perspectivă mai potrivită a împrejurărilor şi a distanţelor. Văzînd cu cine are aface, vîntul o slăbeşte şi el... Calmul răpeşte orice interes acestui voiaj prin ploae.

Nu prea tîrziu, debarcăm la Bellagio, perla Lacului, crescută din valuri, şi îndată ne găsim într'o odae de otel, capitonată ca un fotoliu.

După odihnă bună, cinăm ca nişte scăpaţi din naufragiu ce sîntem, cu un apetit care 'nspăimîntă doi camerieri şi un maître d'hôtel... Dar aceasta nu mai prezintă decît un interes cu totul trecut.

14 August

Bellagio îşi merită numele şi faima. E într'adevăr un colţ de natură minunat. După noaptea vijelioasă, luminişuri albastre strălucesc peste noi, şi zarea se lămureşte pe fiece clipă. Incetişor, facem ocolul localităţii, întăiu pe ţărm, apoi dealungul colinei, ca să putem lega într'o impresie totală multiplele ei orizonturi.

Putem observa dela început că decorul nu samănă întru nimic cu cel dela Garda. Lacurile italiene au fiecare fizionomia lor proprie. Şi la Bellagio sîntem deopotrivă departe de exuberanţa mediterană a rivierii cît şi de Nordul pietros al Lacului Garda. Incotro priveşti, ţărmurile sînt verzi subt podoaba lor de grădini şi livezi. Munţii care coboară spre noi, în cete strînse, din Miazănoapte îşi ascund stîncile subt pajişti agreste, şi cuşma albă, îndesată pe frunte subt furtuna de astănoapte nu poate fi decît o precauţie trecătoare.

Urcăm către Villa Serbelloni, veche locuinţă seigneurială căzută azi în rîndul otelurilor, ca multe vile şi palate italiene. Parcul care o înconjoară şi care domină tot promontoriul, cu nenumărate perspective spre cele trei braţe ale Lacului, este o adevărată minune din poveşti. Arbori de cele mai felurite speţe—cedri, ficuşi, rododendroni— aduşi din toate părţile pămîntului, şi crescuţi aici în cea mai entuziastă emulaţie—plante şi flori tropicale, erburi graţioase sau ciudate, tot ce poate visa fantezia unui grădinar, toate ce poate găsi priceperea unui botanist, se află laolaltă într'o grădină fără seamăn, ce pare eşită totuşi din pămîntul acesta. Căci soarele, marele conciliator, împacă toate—şi cele mai stranii forme de viaţă vegetală nu pot fi defăimate aici cu denumirea de exotice.

De partea cealaltă a culmii, terasele parcului descind spre Lago di Lecco. Olcio, Sornico, Lierna, Varena, ghirlandă de flori albe şi roze, încunjură dincolo de apă malul răsăritean. Valurile spun fără preget cîntecul lor; străvechiu cîntec de leagăn cu care valurile adorm pretutindeni ţărmurile ce li-s lăsate în grijă. Este un vers adînc, şi veşnic, uneori mai domol, alteori zbuciumat; îl pricepem toţi, dar nu mulţi pot să-l asculte.

Dela un ţărm la altul, fără preocupări, dar nu ştiu dece şi fără veselie, ziua curge pe nesimţite.

15 August

Dac'aşi crede totdeauna ce văd, aşi nota aici cu hotărîre: Italia este o ţară latină, locuită de Anglo-Saxoni.

Trebue să fugim departe de oteluri şi de promenadele obişnuite ca s'auzim şi altă muzică decît guturalul ciripit al insularilor.

Nu cutez să şoptesc că Englezii sînt simpatici; nu pentrucă i-aşi găsi altfel, ci numai din pricină că acest punct de vedere poate părea jignitor corectitudinii lor. N'ai căderea, ca gentleman, să priveşti subt unghiul simpatiei alt gentleman, dacă nu-ţi dă nici un prilej pentru aceasta. Şi nu ţi-l dă. (Excepţie: $1/_{1000}$ din categoria persoanelor tinere de sex femeesc). Mă voiu mulţumi să spun de aceia că Englezii sînt distinşi, perfect distinşi. Anglo-Saxonii de peste ocean se deosebesc prin distincţia lor mai puţin perfectă. Oricum, subt acest cer latin, în ţara aceasta limpede, populată abundent de o plebe aristocratică, şi unii şi alţii sînt de o distincţie indiscutabilă. Ii deosebeşti dintr'odată, tot aşa cum ai deosebi lămîile creţe într'un coş de portocale rumene. Vorbesc fără să deschidă gura, mînîncă fără să vorbească, deschid gura fără să mînînce; dar atunci cînd nu mai au nimic de spus.

Şi la drept vorbind, nu pot avea nimic de spus. Căci toate sînt făcute aicea pentru ei: pentru ei cupeurile moi ale trenurilor de lux, pentru ei automobilele iuţi şi tăcute, pentru ei saluturile galonate pănăla pămînt şi întîmpinările în limba patriei pe toate cheiurile, pentru ei Palace-urile, Bar-urile, Tea-Romu-urile, pentru ei până şi blestemele sonore ale fachirilor înlemniţi subt vînt, pe debarcadere.

Nu ne rămîne decît să mulţumim providenţei că putem fi înţeleşi cînd cerem în graiul locului pita noastră cea de fiecare zi.

*

Trecem la Cadenabbia, pe ţărmul apusean al Lacului. Nu pentru a fugi de Anglo-Saxoni, ci pentru a privi spre Bellagio. Căci este un uz cu putere de lege ca cei din Bellagio să treacă apa la

Menaggio sau Cadenabbia, după cum cei dela Cadenabbia trebue s'o treacă la Bellagio, şi cei din Menagio la Varenna, sau la Bellagio. Acest schimb de vizite interlacustre stă în programul fiecărei zile, şi nu poţi spune c'ai fost la Como dacă n'ai străbătut Lacul în toate sensurile spre şiragul de case albe de peste mal.

Ne îmbarcăm aşa dar pentru Cadenabbia, vecina noastră de cadril. A se îmbarca nu înseamnă însă totdeauna a pleca. Vaporaşul, care face cursa, aduce din Lecco tot soiul de provizii, vii sau împachetate, pentru toate localităţile din centrul Lacului. Aceste provizii trebuesc debarcate. Şi dacă cu cele din cutii ori din saci merge lesne, nu e tot aşa cu cele vii. Trei bouşori, care fac de un sfert de ceas o muzică asurzitoare, nu vor să descindă cu nici un preţ; şi cînd strigătele pasagerilor, unite cu izbiturile mateloţilor îi fac să ajungă însfîrşit pe mal, iată că biletul de voiaj de pe coada unuia scrie Tremezzo, sau Lenno, şi nicidecum Bellagio. Privim acum manevra în senz invers, de două ori sfîşietoare, căci blîndele animale nu vor să se despartă nici pentru a fi făcute biftece, cotlete sau gigot-uri. Omul crunt vichii al lui Dumnezeu pe pămînt, nu se lasă însă înduioşat decît pentru treburi care îl privesc. Şi unul singur dintre viţei pleacă astfel mai departe, întovărăşit de noi ce e drept; dar asta şi cu nimic e pentru el tot una. Doar sirena, duioasă, îşi uneşte mugetul cu al său.

Zguduiţi de această dramă domestică, coborîm la Cadenabbia, jurînd să devenim ierbivori — sau cum se zice vegetarieni — tot restul zilelor noastre. Cu această datorie plătită, ne aşezăm subt platani să privim spre Bellagio: ocupaţie încîntătoare pentru noi, dar ar fi să răpesc timpul cetitorului spunîndu-i cum se vede Bellagio din Cadenabbia, după ce i-am spus cum se vede Lierna, Varenna sau Cadenabbia din Bellagio... E aproape ridicul, şi dureros, să'ncerci a tălmăci cu vorbe senzaţii ca acestea, în care personalitatea fiecăruia intră aşa de mult şi pentru care puterea expresivă a cuvintelor este atît de redusă. Din fiecare colţişor, spectacolul este altul pe aceste ţărmuri unice, şi vorbele rămîn exasperant aceleaşi: apă, marmură, flori, grădini, lumină. Oricît le-ai schimba între dînsele izbuteşti cu penibilă trudă să nu spui nimica nou, în faţa unei naturi care fără a schimba nimic e veşnic alta, jucîndu-se.

Redevin, deaceia, fără ezitare prozaic. Reţin din Cadenabbia palace-urile de pe ţărm, în care se vorbeşte frumos englezeşte, iar cînd ajung la Villa Carlotta, superbă reşedinţă princiară scăldată în grădini, care nu s'a transformat încă în otel, plătesc cele 5 lire pentru intrare comparînd principii de azi, care cer cu cei din alte vremi care dădeau, şi rog cetitorul să întoarcă pagina la rîndurile unde se vorbeşte de villa Serbelloni şi grădinile ei. Pentru mine, notez nobleţa acestei arhitecturi, care cu mijloace aşa de simple a ştiut să creeze atîtea clare frumuseţi.

Cîtă goană aiurea după podoabe, după zorzoane. Aici totul e neted, aşi îndrăzni să zic: gol. Dar clădirea întreagă e prezentată ca o statue, în cadrul cel mai prielnic şi cu cel mai fericit simţ al proporţiilor.

Pe nesimţite, ajungem dealungul ţărmului până dincolo de Tremezzo, în apropiere de Lenno, şi într'un tîrziu luăm iarăşi calea valurilor spre Bellagio, care joacă în ape cu miile sale de lumini.

16 August

Soarele ni-e prietin. Peste noapte, vîntul aduce nouri din ascunzişuri, dar zorii îi alungă într'o clipă. Casele deşartă pe ţărm tot cuprinsul lor: copii, femei şi bărbaţi. Numai oamenii nechibzuiţi, adică cei care au de lucru, pot sta ascunşi pe asemenea timp. La Pasticeria de subt arcade, o întreagă societate britanică soarbe băuturi gazoase. In această scenă de familie, amănuntul principal este paiul, care leagă fiecare englez cu wisky-ul din fundul paharului. Doi localnici, în ţinută modestă şi cu pălăria pe ochi, se îndeletnicesc alături cu vermuthul naţional. Căci bucuriile exterioare n'ajung omului decît arareori.

Bellagio este, dacă laşi cheiurile spaţioase, un orăşel de altădată, cu uliţi mărunte care sue şi coboară în cea mai pitorească învălmăşeală. O puzderie de negustori, de mici meseriaşi, populează nenumărate prăvălii, în care drumeţul găseşte tot ce vrea, şi cea mai afabilă primire chiar dacă nu cumpără nimic. Bijuterii, dantele, statuete şi picturi—care sînt autentic vechi, căci le lipseşte un colţ sau o bucăţică de culoare—vase de toate formele, talere înflorite, nimicuri de bronz verde sau brun, toate ni se par amuzante, am vrea să le avem pe toate, dar cum e greu de ales în grabă, vom mai veni mîne... Un mic Moretto „original", o figurină „autentică" de Della Robia, se pot căpăta „numai aici" pe preţuri derizorii, şi trebue să fii lipsit de focul sfînt al colecţionarului sau de prevederea gospodinei, ca să poţi păşi din aceste muzee „a buon mercatto" fără nici o comoară... Aşi fi vrut să cumpăr o bucăţică din verva colorată şi persuasivă a negustorului, dar această bijuterie n'are preţ şi nu se vinde.

De jur împrejurul Lacului, toate localităţile sînt legate între dînsele printr'o şosea netedă, care urmează cu stăruinţă sinuozităţile coastei. N'aşi putea spune care drum e mai plăcut: pe apă, în barcă sau vapor, ori pe această şosea care dă pietonului cele mai alese bucurii. Chiar pentru drumeţii puţin încercaţi, cursele scurte—între o localitate şi alta de pildă—sînt în aceste regiuni o adevărată desfătare. Numai mergînd pe socoteala dumitale, fără orar şi fără companie, poţi vedea pe îndelete fiecare colţişor; numai aşa poţi descoperi singur lucruri ştiute de atîţia înaintea ta, numai aşa poţi sta o clipă—mai lungă sau mai scurtă, după voe—la umbra pe care ţi-ai ales-o; şi poţi pleca după aceia încotro te 'ndeamnă ochii...

Dela Bellagio, e păcat să nu mergi cu piciorul la Villa Melzi sau la San Giovanni, străjuit de chiparoşi marţiali. Dacă nu poţi birui chemarea valurilor, vei trece de aici cu barca dincolo, La Balbianello, unde se găsea altădată, lîngă ţărm casa lui Piiniu, dedesubtul arcadelor moderne ale vilei Visconti. Piiniu cel tînăr a iubit mult aceste ţărmuri şi amintirea lui se păstrează şi'n alt punct al Lacului, mai în Sud, lîngă Torno, într'un golf de o sălbatecă măreţie, unde izvorăşte şi azi faimoasa sursă intermitentă, care saltă şi coboară de trei ori în fiece zi.

17 August

Parcurgem cu vaporaşul tot braţul de Apus al Lacului, pănăla Como. Drumul nu e prea lung: aproximativ două ceasuri. La dus, îl facem în puterea soarelui. Cum plutim în zig-zag dela un mal la altul, şi cum Lacul însuşi îşi schimbă orientarea de mai multe ori, lumina ni se pare veşnic alta. Inotăm cînd în verde, cînd în albastru intens, dar mai mult într'o pulbere de aur. Către mijloc, apa nu e decît o vastă tavă lucitoare, bătută cu ciocanul. Ea se pleacă la dreapta şi la stînga, svîrlindu-ne cînd la un ţărm, cînd la celălalt. Campo, Lezzeno, Argegno, Nesso, Laglio, ne primesc cîte o clipă, îndemnîndu-ne mereu înainte, şi după o ultimă oprire la Cernobbio, nu departe de grădinile vilei d'Este—otel şi ea—poposim la Como.

Tîrgul fruntaş al Lacului este un oraş în toată puterea cuvîntului, şi se înfăţişează astăzi ca un centru industrial de mîna întâia, în care înfloresc artele şi meseriile, după ce a fost timp de secole una din cele mai vajnice cetăţi ale Nordului italian. Din zidurile bătrîne, o bună parte trăeşte şi acum, respectată de clădirile nouă; şi acest amestec de modern şi de antic ne dă odată mai mult simţimîntul de continuitate, care ne apropie de tainele civilizaţiilor vechi. Privim multă vreme faţada albă a Catedralei, bijuterie de marmură, cizelată în cele mai mici amănunţimi de artişti cioplitori, şi de timp, meşterul neîntrecut. De Catedrală, se razimă Casa Oraşului—*Broletto*—clădită în veacul 13, şi'n piaţa din partea cealaltă a arcadelor se ţine tîrg de legume şi de flori, care pun o notă de culoare pitorească în acest cadru auster. Nenumărate străzi, din care unele mai largi şi luminoase, altele strîmte şi întortochiate, duc spre dealurile dimprejur, pe care cresc livezi de castani şi măslini. Aleele umbroase de pe ţărm merg într'o parte spre Cernobbio, în partea cealaltă spre Torno, mereu pe subt grădini şi locuinţi înflorite.

Ne înturnăm pe seară spre sălaşul nostru, la Bellagio, şi Lacul este în ceasul acesta de reculegere întunecat şi grav. Corabia e supra încărcată, mai ales pe puntea de jos: sînt numai localnici veniţi la Como după tîrgueli, ori la muncă, şi care

se'ntorc spre casă. Totuşi nu s'aude vorbă, şi nu s'aud nici cîntecele care vor saluta la Maggiore ceasul îndrăgostiţilor. Pe Como, cînd apune soarele, bucuria se ascunde. O sumbră măreţie se lasă din seninuri, munţii iau haine cernite; se ridică şi s'apropie ca pentru săvîrşirea unui mister. Lumină e numai deasupra, în ceruri...

18—19 August

Maggiore, ţărmuri prietine iubirii...

Dece vă mîngie lumina cu farmece aiurea neştiute, dece soarele cel mai aprig se face blînd pentru voi, de ce-şi arată noaptea numai vouă trupul fără văluri...

Am început într'o clipă de senin acest poem în proză— îndrăznesc, cel puţin, să-l numesc aşa—şi l-am dus pân' aproape de sfîrşit. Dar s'a pornit ploae şi furtună peste ţărmurile cîntate şi peste poemul meu. Furtună cumplită. Maggiore este o boltă sură, iar proza mea poetică, scrum. Dela boltă mi-am întors privirile, iar poemul mi l-am ars la para luminării. Şi două zile, până s'a potolit urgia, am stat în sala de lectură cetind povestea insulelor Borromee şi gazetele venite cu întîrziere dela Milano. Din cele scrise într'însele subt titlul de o şchioapă *„La Buffera fa strage nel Verbano“* Furtuna face ravagii în regiunea Verbanului, numele roman al Lacului), aflăm proporţiile dezastrului: vijelia a dat jos garduri, stîlpi de telegraf, a smuls arborii şi parapetele, a rupt cheiurile, a pornit din munţi şuvoae şi cascade de bolovani, care au culcat la pămînt împrejmuiri, ziduri, case mai şubrede, astupînd drumurile şi potecile, barînd şoselele. Între Stresa şi Domodossola, nu se poate merge nici cu trenul, nici cu căruţa. Livezile sînt praf, grădinile mormane de crengi sfişiate. Turme s'au prăpădit în munţi, iar în lac au pierit vieţi omeneşti.

Maggiore, ţărmuri prietine iubirii...

Prăpăd de avuţie, agonisită cu greu,—mormînt de suflete tinere. Vis urît...

O clipă, şi soarele spulberă totul. Cu neputinţă primăvară mai radioasă decît cea care se lasă din ceruri, într'acest sfîrşit de August, peste malurile pustiite. Ce comèdii scriu gazetele, cînd grădinile scînteie 'n splendoare şi palatele arată spre uliţă faţadele lor înviorate. E adevărat că trenurile nu merg şi că şoseaua pare scormonită de bombardament. Dar pentru atîta, nu se mîntue lumea.. Dela Pallanzo la Baveno. din Laveno la Stresa, ţărmurile verbane cîntă, şi cîntarea lor se revarsă peste noi ca un imn de slavă tinerească. Vom plimba iarăşi peste tot neastîmpărul nostru entuziast, şi nu vom fi o clipă surprinşi cînd vom găsi în ochi, în glasuri sau în gesturi, efervescenţa intimă care pluteşte şi în aer.

20 August

Cea din urmă zi în Italia. Franţa apropiată ne atrage: mîine seara vom fi la Chamonix. Dar sîntem încă la Maggiore. Coborîm mai de timpuriu din odaia noastră, hotărîţi să întrebuinţăm timpul cît mai bine. Pe banca din faţă, de pe cheiu, un italian scund, brun şi zgomotos între dantelele unei cucoane, pare un bondar într'o floare. S'a nemerit să poarte şi-o vestă galbănă, vărgată cu negru.

Admirăm mersul falnic al unui englez bătrîn. E nalt, spătos numai atîta cît trebue, are părul şi mustaţa ca zăpada. Pe faţa sa rumenă, nici o urmă a vremii, nici o emoţie. Un englez reuşit mi-a părut întotdeauna un superb spectacol al naturii.

Păşind fără grabă, ajungem totuşi devreme la Stresa. Ne prăjim la soare, aşteptînd ora prielnică pentru a trece la Isola Bella. Vaporaşele vin şi pleacă dela ponton unul după altul. O femee gătită de sărbătoare, vrea să păşească tocmai cînd se trage puntea. Se prăbuşeşte în apă. Ţipete sfîşietoare... După luptă grea cu valurile, un tînerel o scoate la liman, înfrigurată, despletită, cu hainele lipite de trup. Gloata care vocifera adineoarea, îi face loc înduioşată.

Peste un sfert de ceas, întîmplarea a trecut cu totul. Bărci, vapoare, duc toată lumea către insule, şi'n special spre cea mai frumoasă din ele, pe care au împodobit-o Boromeii cu palatul lor neterminat şi cu grădinile etajate în terase.

Seara se apropie pe nesimţite. Lumini izbucnesc în globuri dealungul malului şi pîlpîe domol în insula Pescarilor. O blîndeţă nespusă coboară pe ape. Din întuneric, de pretutindeni, glasuri sonore prind a cînta. Şi cîntul lor se cufundă tîrziu în noapte, spre a se ridica din nou pe aripile zorilor.

Maggiore, ţărmuri prietine iubirii...

Eugen Crăciun

Cîntec urît

Sărmane om,
De vrei să faci cîndva un vers,
De vrei ca 'n urma greului tău mers,
Să crească resemnarea și tăcerea,
Iubește umilința și durerea,
Și crede 'n Cel ce pe pămînt n'a fost:

Dă-ți seamă 'n orice clipă că ești prost.
Că 'nțelepciunea asta pămîntească —
Simbol de neputință omenească —,
E-o biată jucărie,
Prin care-și pierde timpul oarba Veșnicie,
Cînd obosită-și lasă-adînca ei simțire
S'adoarmă 'ntr'o idee,—
Cînd tainica-i iubire
Din ceruri se coboară,
Cu vîntul lin de sară,
Să moară 'ntr'o femee...

Iubește visul, vagul și neștirea,
De vrei să-ți risipești Nemărginirea
In clipe și cuvinte...

Să treci fără de scop, să treci tot înainte...
Și 'n drum sărută urma bunului pribeag,
Care-a trecut neînțeles ca tine;
Și fii nebun, și lasă pe oricine
Să-ți svîrle 'n față, piatră după piatră
Din fiecare prag.

Să cazi subt cerul mut, să cazi ca un sărac
Și umilit ca raza de lumină,
Ce moare blînd în apa unui lac,
Să taci ertînd, să taci ca un copac
Tăiat adînc, tăiat din rădăcină...

Să-ți amintești de Cel ce-a suferit pe cruce,
Cînd ziua 'ncet spre 'ndepărtări se duce,
Cu trupu 'nsîngerat,
Cu fața istovită,
Cu inima rănită,
Cu gîndul aplecat...

Da, omule, așa să faci,
De vrei s'auzi cum plînge Dumnezeu în tine
De vrei ca 'n urma greului tău mers,
Să crească resemnarea și tăcerea —
Ca 'n urma unui vers...

Alexandru N. Nanu

LA MEDELENI

HOTARUL NESTATORNIC

PARTEA I-a

Cap. II

Căsuța albă și rochița roșie

Moș Gheorghe, mai-marele grajdului, avea locuință la curtea boerească: încăpere înaltă, bine văruită, cu pat curat înfățat, ferestre cît icoana cea mare a bisericii din sat, și mîncare adusă de Anica dela masa boerilor.

Dar Moș Gheorghe avea și gospodăria lui. Căsuța cea mai la o parte de sat—nu tare—și cea mai apropiată de curte—nu mult: cît poate cumpăni un cîne ciobănesc intre turmă și păstor, era a lui Moș Gheorghe.

— Ce-ți trebue, Moș Gheorghe, casă?... Copii n'ai; mama Anica, Dumnezeu s'o ierte; caii ți-s aici; aici-s și eu *și Olguța*, —îl dojenea cu bunătate, doamna Deleanu. Ia-ți beleaua de pe cap!

Moș Gheorghe încrețea fruntea, c'un zîmbet viclean în ochii micșorați.

— Si hie.. Știe el moșu'!

In dosul casei, cam pe deal, se întindea livada cu prunii și vișinii care coboară primăvara din cerul albastru în strae mirositoare; devale se lărgea ogorul în care iesă grîul verii ca o înviere din biserică.

— Moș Gheorghe, nu mai ai putere. Să trimet oamenii să-ți are.

— Ferească Dumnezeu coconiță! Să-ți ajute Cel-de-sus, da' să-mi dai numai boii și plugul.

In casa lui Moș Gheorghe intra numai preotul la zile mari, vre-o nuntă cînd era nevoe de-o casă mai încăpătoare, și Olguța

oricînd vroia. Nepoftită însă, Olguța nu venea: asta nu înseamnă că nu venea des.

Moș Gheorghe n'avea cine—„La ce? Eu șăd la boeri; cine să vadă de el?"—dar în vîrful casei era un cuib de cocostîrc cu toaca de asfințit a pliscului în el.

— Fiindcă are inimă bună moșul,—își tălmăceau sătenii prieteșugul cocostîrcului cu o casă mai mult nelocuită.

De aceia pesemne, în gospodăria fără cine a veteranului dela șaptezeci și șapte, făcători de rele nu intrau.

* * *

— Mamă dragă, ce sărbătoare-i azi?

— Azi?... Nu-i nici o sărbătoare! Ce ți-a mai venit, Olguța?

— Eu credeam că-i sărbătoare, mamă dragă!

— Mamă dragă—mamă dragă! Grozav mă mai iubești! Spune mai bine ce vrei dela mine?

— Eu?? Nimic!... Aș vrea numai să văd cum îi șade Monicăi cu rochia albastră...

Doamna Deleanu iscodi în zădar ochii Olguței. Ochii nu destăinuiau mai mult decît vorbele,—adică mai lămurit, fiindcă ochii Olguții!...

— Monica, tu vrei să 'ncerci rochița albastră?

— Sigur că vrea!—comentă imperativ Olguța, roșeața Monicăi, înainte de-a o vedea.

— Vreau, tante Alice, îngînă Monica porunca Olguței, încîntată că i se împlinea o vinovată dorință nu din vina ei.

Rochița albastră o aștepta pe Monica dela începutul vacanței. Doamna Deleanu i-o făcuse deindată, dar Monica o încercase numai. Pe-atunci, Monica își iubea rochița de doliu nu ca o datorie ci ca o amintire dela bunica.

Intr'o zi, Dănuț, Olguța și Monica se jucau de-a culorile: născocire de-a Olguței.

— Ce culoare ai vrea să fii tu?... Spune repede că altfel spui minciuni și mă supăr!

Luat din scurt, pe neașteptate, de glasul și ochii Olguței, Dănuț se zăpăcise. Nici nu-i trecuse prin cap una ca asta! Ce-avea el cu culorile!

— Albastru, Olguța, se hotărîse el, scos din încurcătură de culoarea cerului.

— Și de ce-ai vrea să fii albastru?

— Fiindcă-i frumos.

— Daa?!

— Sigur, se înverșunase Dănuț.

— Foarte frumos?

— Foarte frumos.

— Cel mai frumos?

— Cel mai frumos.

— Nu-i adevărat. Roşul e mai frumos, foarte frumos, cel mai frumos.

— Ba albastrul e şi mai frumos.

— Spui minciuni. Spune şi tu, Monica?

— ..Eu nu ştiu!

— Atunci şi tu spui caşi mine şi *noi* avem dreptate, biruise Olguţa.

...Vrasăzică *şi* lui Dănuţ îi plăcea albastrul... De-atunci, Monica începuse se aştepte rochiţa de culoarea lui Dănuţ. Doamna Deleanu nu mai îndrăznea să i-o dea, de teamă să n'o mîhnească. Monica nu se încumeta s'o ceară... şi tare se temea Monica să n'o supere pe bunica ei!... Şi nici pe Olguţa n'ar fi vrut s'o trădeze.

Monica urmă în etac pe doamna Deleanu. Olguţa intră o clipă după ele şi dădu să iasă.

— Olguţa, unde te duci?

— Vreau să vorbesc cu papa.

— Olguţa, azi nu-i lucru curat cu tine!

— De ce?

— Bine, Olguţa, n'ai spus tu că vrei să vezi cum îi şade Monicăi cu rochiţa albastră?

— Ba da, eu am vrut.

— Atunci de ce te duci?

— Fiindcă...

Zîmbi.

— Mamă dragă, eu am mai văzut-o pe Monica în pantaloni! Pînă ce se îmbracă eu mă întorc.

*

Cînd făcea vizite, Olguţa nu intra niciodată într'o odae înainte de-a bate la uşă. O singură uşă făcea excepţie dela acest tratament: uşa odăii lui Dănuţ, în care Olguţa bătea cu piciorul cînd nu vroia să intre dar vroia să-l scoată pe Dănuţ,—şi pe care o deschidea pe tăcute cînd vroia să-l surprindă.

Olguţa bătu o toacă discretă în uşa biuroului domnului Deleanu.

— Intră.

Am venit să te văd, papa.

— Bine, dragu' tatei... Poate vrei ceva?

— Nuu, papa! Am venit să te văd.

— Uite un scaun, Olguţa. Aşa, stai jos.

— Ca o clientă, papa!

— Dragu' tatei... De-aşi avea clienţi ca tine aşi cîştiga toate procesele.

— Tu pierzi procese, papa?

— Sigur. Pierd şi eu ca oricare altul!

— Papa, dac'aşi fi eu judecător tu n'ai pierde nici un proces.

— De ce, Olguţa? Tata n'are dreptate întotdeauna.

— Da... numai mama are!

Domnul Deleanu privi spre fereastră, ferindu-şi faţa de ochii Olguţei; se întoarse la loc din cale-afară de serios.

— Papa, eu ştiu întotdeauna cînd rîzi tu.

— ...?

— Fiindcă şi mie-mi vine să rîd.

Începură să rîdă amîndoi.

— ...Şi-l iubeşti tu pe tata?

Olguţa se încruntă.

— De ce mă întrebi? Parcă tu nu ştii!

— Ştiu-ştiu! Da'-mi place să mi-o spui tu.

— Mie nu.

— De ce, Olguţa?

— Aşa... Nu ştiu... Mi-e ruşine, şopti Olguţa înroşindu-se.

— Vrei bomboane?

— Merci... Papa, de ce nu fumezi tu? Fiindcă-s eu aici?

— Nu, Olguţa. Uitasem... Vrei tu să fumez?

— Da, papa. Ţie-ţi stă bine cînd fumezi.

Domnul Deleanu înşurubă ţigara răsucită în ţigaretă. Olguţa aprinse un chibrit, oferindu-i cu băgare de samă flacăra conică.

— Fuuu... Papa, de ce-i mai frumoasă o lulea decît o ţigaretă?

— Fiindcă-ţi place ţie.

— Eii, papa! Asta-i altceva! Da' ţie nu-ţi place luleaua?

— Ba îmi place.

— Atunci de ce nu fumezi cu luleaua?

— M'am deprins cu ţigareta... şi nu fac bine! Cu luleaua numai pufăi; nu tragi în piept cum fac eu,—pildui cu voluptate domnul Deleanu.

— Şi luleaua o mai ai?

— Sigur. Am mai multe.

— Şi ce faci cu ele?

— Le ţin şi eu degeaba.

— Degeaba?

— Adică mai dau cîte una la vre-un prietin.

— Papa, tu mă iubeşti pe mine?

— Nuu!

— Ba da.

— Cum vrei tu!

— Papa, da' mă iubeşti mai mult decît pe prietinii tăi?

— Mai încape vorbă!

— Atunci dă-mi şi mie o lulea.

— O lulea?

— Dacă mă iubeşti, papa!

— Şi ce vrei să faci tu c'o lulea?

— S'o am eu la mine... aşa, de frumuseţă.

— Bine, Olguţa... Uite... Alege-ţi tu una pe placul tău.

Deschise un saltar ticsit cu felurite unelte de-ale fumatului.

— Uite, Olguţa: asta-i frumoasă şi-i mică; de spumă de mare. Numai bună pentru tine. Iţi place?

— Imi place, papa. Da' eu vreau una mare.

— Alege-ţi una mare atunci!

— Asta-i bună, papa?—întrebă Olguţa, punînd mîna pe cea mai mare.

— Bună, cum nu! Asta... asta o am eu dela un franţuz care acorda piane la Iaşi... A murit, saracu'! Ce om cumsecade!.. Escelentă pipă!

— Atunci o iau pe asta. Merci, papa. Am să ţin minte.

— Lasă, dragu' tatii. Toate-s ale tale. Tu nu ştii că tata-ţi dă orice?

Olguţa îi dezmierdă fruntea şi părul.

— Ce păr frumos ai tu, papa. Parcă-i matasă!... De-acuma mă duc.

— Ascultă, Olguţa, hai şi tu cu tata la pădure. Il iau şi pe Dănuţ; poate vine şi mama. Facem o plimbare cu docarul.

Olguţa-şi trecu mîna pe frunte.

— Merg altădată, papa. Azi îi fac o vizită lui Moş Gheorghe, cu Monica... Ştii, el ne-a poftit,—plecă ea capul.

Domnul Deleanu îşi resfiră musteţile... o măsură pe Olguţa... şi deschise din nou saltarul cu lulele.

— Olguţa, mai ia-ţi o lulea: să ai şi tu una.

Olguţa îi privi fruntea, zîmbind.

— Papa, tare eşti tu deştept! Merci. Mie nu-mi trebue.

După ce plecă Olguţa, domnul Deleanu îşi luă fruntea în mîni, şi se gîndi îndelung, cu inima strînsă, întovărăşindu-şi copilul peste pragul vremii, departe...

— Cînd te gîndeşti că 'ntr'o zi Olguţa va fi mare... Biata Olguţa.

*

Monica pornise din salon îmbrăcată cu rochiţa neagră, urmînd-o încetişor—de bucurie stăpînită—pe doamna Deleanu.

Din etac se întoarse ea în frunte, cu rochiţa albastră. Insă Monica cea care intrase în etac nu mai eşise la loc. Atîrna în cuerul rochiilor, cu rochiţa neagră. Monica nu schimbase o rochiţă ci un anotimp. Şi ochii, şi părul îi luceau altfel.

Cînd cerul e albastru toate lacurile limpezi ar fi numai albastre dacă n'ar fi soarele atît de despletit.

Dar părul Monicăi, împletit în două cozi, atîrna pe spate. Aşa că Monica era îmbrăcată în rochiţă de olandă albastră, decoltată cît trebue ca să rămie copil şi ca să aibă capul cu ochii şi gura—tulpina gîtului întreagă.

Rochiţa se oprea deasupra genunchilor—doamna Deleanu nu făcea hăinuţe pentru evoluţia copiilor, ci numai pentru împodobirea unei vrîste—fiindcă genunchii copiilor pot fi sinceri caşi obrazul lor şi tot frumoşi rămîn şi vii.

Şi Dănuţ era îmbrăcat la fel... Dănuţ creştea repede. Doamna Deleanu avea mult de lucru ca fiecare vrîstă să-şi aibă zestrea ei cochetă pentru toate anotimpurile anului. Totuşi dulapurile nu erau ticsite cu hăinuţe strîmte sau cu rochiţe prea scurte. Hăinuţele şi rochiţele rămase pe loc în urma copiilor, îmbrăcau în case nevoiaşe, alţi Dănuţi, alte Olguţe.

Monica nu era altă Olguţă. Monica era caşi Olguţa. De aceia, rochiţa albastră răsărise întîia, pe o nouă dumbravă la începutul căreia trecuse umbra unei rochiţe negre.

— Monica, ia uită-te 'n oglindă, o pofti doamna Deleanu la vernisajul rochiţei, ridicînd storul unei ferestre din salon.

Lumina amiezei suflă cu aur în oglindă iconiţa dimineţelor de primăvară. Monica plecă ochii în jos.

— Tante Alice, nu-i păcat?—tresări teama în bucuria ei.

— Pui mic, nu-i păcat! Şi dac' ar fi, l-ar lua tante Alice asupra ei.

— Ce bună eşti, tante Alice!

Clanţa zvîcni.

— Am venit!

— Nu trînti..

— ...nu bufni, nu pocni! Mamă dragă, tare te iubesc!

— Olguţa!

— Am spus o obrăznicie?

Doamna Deleanu începu să rîdă.

— Vezi, mamă dragă!

— Ia astîmpăre-te! Uită-te mai bine la Monica.

— Ia să te văd, o luă în primire Olguţa întorcînd-o spre ea... Foarte bine! Imi place! Grozav îmi place!... Mamă dragă, bine mai lucrezi tu!

— Slavă Domnului! Am auzit şi eu o laudă din gura ta!

— Azi sînt bine dispusă, mamă dragă!

— Ia te rog! Lasă-l pe tata să fie *bine dispus* cînd vrea. Tu trebue să fii totdeauna.

— De ce?

— Fiindcă eşti copil.

— Poate... da' azi sînt foarte bine dispusă! Şi tu, mamă dragă?

— Şi eu, dacă nu mă năuceşti.

— Iţi spun eu, mamă, că azi îi sărbătoare.

— Olguţa, ţi-am mai spus odată că nu-i!

— Cred... da' parcă ar fi!.. Monica, tu te dezbraci acuma, sau rămîi aşa?

— Las-o 'n pace, Olguţa! De ce vrei să se dezbrace?

— Eu nu vreau! Tocmai, m'aşi fi mirat... Mamă dragă, uită-te la mine?

— Ce vrei?

— Eu? Nimic. Numai să te uiţi.

— Bine, mă uit.

— Nu în ochi! Uită-te la mine, aşa, ştii tu: cum te uiţi cînd mergem la teatru... *Inspectează-mă.*

— Ei, şi?

— Şi nu vezi nimica?

— Ba văd că ţi-ai pătat rochiţa! Cînd ţi-ai pătat-o?

— Ai văzut?.. Cînd mi-am pătat-o?... Tu ştii, Monica?

— ...

— Nici eu!... Mamă dragă, nu-i păcat să am eu o rochiţă pătată?

— Păcat de rochiţă!

— Şi de mine nu?

— De ce ai pătat-o?

— Eu?

— Da' cine?

— Ea singură. Adică supa.

— Olguţa!

— Vrei să mă pedepseşti, mamă?

— Lasă-mă, te rog!

— Atunci nu vrei să mă pedepseşti.

— Te rog, spune-mi, ce vrei?

— Şi-mi dai?

— Spune ce?

— Eu nu cer nimic. Da' de ce să am eu rochiţă pătată? Eu nu vreau să am rochiţă pătată.

— Taci, te rog! Am înţeles... Ai văzut în şifonieră rochia cea nouă.

— Da, cînd ai scos-o pe-a Monicăi,—ademeni Olguţa dialogul, spre biruinţă.

— Olguţa, de ce spui minciuni?

— Eu nu spun minciuni.

— Taci... Tu nu ştiai că ţi-am făcut o rochie nouă?

— Ba da, ştiam.

— Atunci de ce spui c'ai văzut-o acuma?

— Sigur. Acuma am văzut că-i gata.

— Şi vrei s'o îmbraci?

— Eu?... S'o'ncerc numai... caşi *Monica.*

— Bine. Ai dreptate. Te rog numai să-mi răspunzi drept la ce te-oi întreba.

— Da, răspund.

— Tu ai vrut să te 'mbraci cu rochia cea nouă: aşa-i?

— Da, consimţi cu precauţiune Olguţa.

— Atunci de ce nu mi-ai spus, ca un copil cuminte: „Mamă, te rog frumos, să-mi pui rochiţa cea nouă"?

— Fiindcă nu mi-ai fi pus-o.

— De unde ştii?

— Ştiu eu. Mi-ai fi răspuns că azi nu-i sărbătoare şi c'am s'o pătez.

— Olguţa! Olguţa! Spune-mi drept de ce eşti tu aşa de şireată?

— ...

— Taci, Olguţa?

— Nu tac, da' nu ştiu!

— Vezi, Olguţa!

— Poate că ştii mata, mamă dragă!

— Hai să te 'mbrac.

— Aha!

Dănuţ închise uşa salonului, uşurel, rămînînd afară. Monica nu băgase de samă.

— Hm!

Prin gaura broaştei o văzu din nou uitîndu-se în oglindă.

— Frumos!

A treia oară la fel.

— Bravo!

Şi a patra oară.

Vrasăzică Monica se uita în oglindă! Monica-cea-cuminte, Monica-cea-ascultătoare, Monica... se uita în oglindă. Se uita şi Dănuţ, dar el era băiat! Vrasăzică Monica...

„Dar şi tu te uiţi pe borta cheii!"

— Asta-i altceva! —răspunse Dănuţ cu vorbe mute, gîndului obraznic.

Şi ca să i-o dovedească, intră în salon, brusc. Monica se uita pe fereastră.

— Hm!

— Nu ţi-i prea cald, Dănuţ? îl întîmpină Monica, gata să-l slujească în haine de împărăteasă.

— De ce să-mi fie prea cald?—o îngînă el arţăgos.

— Eşti năduşit!

— Ce-ţi pasă?

— Vrei să te şterg, Dănuţ?

— Ce-s eu, copil?

— Nu, Dănuţ, n'am vrut să te supăr! Da' tu n'ai niciodată batista.

— Treaba mea!

— Ţi-am făcut ceva, Dănuţ?

— Fă-mi numai!

— Nu-ţi fac nimic, Dănuţ.

— Ţi-i frică!

— Nu mi-i frică, Dănuţ... „mi-i milă de tine fiindcă te persecută Olguţa", urmă în gînd, şi pe obrajii tot mai roşi Monica.

— Nu ți-i frică?—o sfidă el.
— Nu.. De ce să-mi fie frică?
— Atunci de ce nu sari la bătae?
— Eu nu mă bat, Dănuț!
— Fiindcă ai mînca bătae!
Monica oftă... Păcătuise... Păcat de rochița cea neagră!.. De ce-o mai îmbrăcase pe cea albastră?... Păcat! Da! Păcat!
— Taci?
— N'ai dreptate, Dănuț!—dădu din cap Monica.
— Bine că ai tu!
— Dănuț, nu vorbi așa urît!
— Du-te și mă spune!
— Eu nu pîrăsc.
— Da' te uiți în oglindă!—replică victorios Dănuț, arătînd cu degetul oglinda goală.
— M'am uitat, ai dreptate... Tante Alice mi-a spus să mă uit, și eu m'am uitat... Ai dreptate, Dănuț, m'am uitat.
— Hee! Știu eu ce spun!... Mai zi ceva!
— ...
— Spune de ce te-ai uitat?
Ochii Monicăi cerură ajutor rochiței,—erau umezi.
— Nu știu.
— Da' știu eu.
Capul Monicăi se plecă mai tare,—și inima-i bătu... Poate știa.
— Fiindcă nu era nimeni, fiindcă te-ascunzi, fiindcă te prefaci!
Cum ar mai fi vrut Dănuț să-l audă și Olguța, vorbind așa de mult și de bine.... Ce mare fericire!... Poate asculta la ușă. Olguța.
— Mai spune ceva. Cred și eu! Îmi întorci spatele! Așa-i ușor să vorbești!
Monica plîngea, cu ochii închiși, ascultînd.
Dănuț se îndreptă spre ușă... Nu mai avea ce face... Mai zăbovi puțin în prag, așteptînd o provocare. Se despărțea de Monica așa cum te desparți de un succes fără aplauze: cu melancolie.

„S'a dus supărat pe mine!"
Din ochii Monicăi porniră alte lacrimi după cele dintăi, mai îmbelșugate.
„Dănuț e supărat pe mine!... Bine, dacă-i așa..."
Mînia plînsului o înăspri. Își strînse batista cu severitate, pedepsindu-și rochița să fie pătată de lacrimi.

Doamna Deleanu se dădu îndărăt doi pași..
— Olguța, stai liniștită.

Olguța nici nu clinti, cașicum rochița nouă, în acea clipă solemnă, s'ar fi putut scutura ca o tufă de măceși suprem înfloriți. Cu fruntea încordată și ochii micșorați, doamna Deleanu avea privirea pe care-o au numai generalii tineri, pentru oștile lor, în preajma atacului; sculptorii pentru statui, înainte de-a și le trimete la Salon; îndrăgostiții pentru întâiul plic, înainte de-al încredința destinul, cutiei de scrisori; și femeile coapte în oglindă, înainte de-ași pune mantoul de bal...
— Poți să-mi mulțumești!
— Merci, mamă dragă!—răsuflă Olguța, mulțumind mai mult pentru vorbă decît pentru rochiță.
Un cusur numai, și rochița ar fi trecut pe masa de operație!
— Vin' să te sărut, Olguța.
Olguța era a doamnei Deleanu. Asta era răsplata.
— Du-te să te vadă și tata.
Asta pe deasupra.

Se încrucișară în antret. Olguța privi compătimitoare pe Dănuț.
— Credeai că eu nu știu?
— Ce să știi?—se cutremură Dănuț.
— Cum, ce să știu? Că mergeți la pădure cu docarul.
— Și ce? Merg!—isbucni Dănuț, antrenat de întâia victorie.
— Du-te!.. Eu am refuzat!—replică sarcastic, Olguța.
— Ai refuzat?—nu-și crezu urechilor, Dănuț.
— Eu nu mă rog să mă ia—ca tine.—Eu refuz să merg, fiindcă așa vreau!
„Bravo ție, Olguța!"—o aclamară gîndurile lui Dănuț. „Merg singur! Merg singur!..."
— Sigur! dacă vrei tu așa!—vorbi el ceremonios.
— Lasă-lasă! Crezi tu c'ai să mîi? Tata ține hățurile. Mi-a spus *el mie!* Pune-ți pofta 'n cui!
— Aa! De asta ai refuzat!
— Ba de loc! Dacă mergeam eu, eu mînam. Eu știu să mîn. A spus și Moș Gheorghe.
— Atunci de ce nu mergi?
— Fiindcă nu vreau!
— Nu vrei!?—zîmbi sceptic, Dănuț... Și pentru ce?
— Asta-i treaba mea!
— Nu zic!... Da' eu vreau.
— Ce vrei?
— Să merg.
— Tuu? Vrea tata, și asta-i altceva!
— Și pe tine nu te ia: sic!
— Pe mine!?.. Hai să ți arăt eu! Și să nu mai spui sic... Apucîndu-l de mînă, îl zmunci spre ușa biuroului.

— Ce-i, copii? Mergem?

— Papa, spune tu dacă nu m'ai poftit la pădure şi eu am refuzat?

— Aşa-i, Olguța. Tu faci vizite azi. Te ia tata altădată. Bre-bre! Da' frumoasă mai eşti!

— Vezi!

Dănuț era în prag.

— Acuma du-te cu docarul.

Dănuț se văzu afară, în fața uşei izgonitor închise.

— Lasă! Am să-ți arăt eu ție!

Fețî-Frumoşii din Turbinca lui Ivan îşi pregătiră paloşele ca să retuşeze umilirea lui Dănuț.

* * *

Moş Gheorghe se gătise ca pentru horele din tinerețăă,— hore care-i mai jucau în amintire uneori cînd bucuria nu-şi găsea astîmpăr nici tovarăş în trupul îmbătrînit. Se gătise fiindcă era în casa lui, şi fiindcă în casa lui avea să vie duduița moşului. Acoperi cu o năframă strachina plină de pere busuioace culese una cîte una din vestita livadă a Oțălencii. Luă strachina, trecu prin tindă, şi o aşeză deasupra unei bîrne de sus. Ca dintr'o cățue rustică, tămîia aprinsă de soarele verii, umplu încăperea...

— Hm!... Miroase bine a nu ştiu ce!... Unde le-ai ascuns, Moş Gheorghe?

— Ce s'ăscund, duduița moşului?

— Ia nişte pere busuioace dela Oțăleanca.

— Oare?

— Ba că da!

— Ba că nu!

— Iacătă-le, Moş Gheorghe! Cum le dăm noi *gios?*

— Oare cum?

— Sus, Moş Gheorghe, că mata n'ajungi.

Moş Gheorghe vorbea singur. Cu Dumnezeu şi cu Olguța putea vorbi oricînd; glasurile lor țineau tovărăşie singurătății moşului.

O singură amărăciune avea Moş Gheorghe: că nu va ajunge s'o vadă mireasă pe duduița moşului. Hei!—atunci ar fi îmbrăcat Moş Gheorghe hainele de mire şi numai ce-ar fi chiuit el de pe capră:

— Hii-hii, băeții Moşului.

Şi-ar fi întins băeții un trap drăcesc să-i crească inima duduiței. Şi numai ce s'ar fi întors duduița moşului spre mire şi i-ar fi spus:

— Aista-i Moş Gheorghe. El m'o învățat să mîn caii.

Şi moşu' ar fi zîmbit pe capră îndrepîndu-şi spinarea: „Hei-hei! Şi pe tine are să te mîe, că ştie duduița moşului să ție hățu'"!

Dar mai avea Moş Gheorghe, tot într'ascuns, şi-o bucurie mare; că după moartea lui...

— Iar, Moş Gheorghe?—îl mustra doamna Deleanu, văzîndu-l cu banii într'o mînă şi pălăria 'ntr'alta.

— Dă!... Iar...

— Şi ce vrei să-ți cumpăr, Moş Gheorghe?

— Lucru ales, cuconiță, ca pentru fată boerească.

— Cît, Moş Gheorghe, că-i bun şi eftin.

— Ba, matasă, sărut mîna, că-i scumpă şi frumoasă.

— Şi pentru ce, Moş Gheorghe? Că doar fată de măritat n'ai!

— Şi hie... Ştie el, Moşu'.

În fiecare toamnă, asupra plecării la oraş, se întîmpla la fel. Doamna Deleanu nu se dumirea. Dar nu se dumirea nici Oțeleanca, gospodină de frunte, ageră la minte şi iscoditoare. Din casa ei porneau spre casa lui Moş Gheorghe valuri-valuri, pînzeturi albe de tot soiul, plătite fără tocmeală.

— Pentru cine strîngi zestre, Moş Gheorghe?

— Are el Moşu' pentru cine!

— Pentru cine, Moş Gheorghe?

— Măi, fimei, măi, pacat că nu faci tu pînză cu limba aiasta... că multă ai mai face!

Sipetul braşovenesc—dar dela boerul cel bătrîn—era aproape plin. De asta Moş Gheorghe nu ştia că mătăsurile dela fund se tăiaseră. Nu cuteza el, să umble în sipet, cu mînile dela grajd. El umplea, privea, şi-atît! Din pricina sipetului, Moş Gheorghe nu mai mîna caii la Iaşi, de doi ani.

— Se poate, Moş Gheorghe! Dai caii pe mîna lui Ion?!

— Aşa-i, oftase moş Gheorghe... Dă iaca-s bătrîn! Să mă găsească moartea la mine-acasă.

Două erni, moş Gheorghe oftase după cai, făcînd foc în vatră pentru sipet.

Căci după moartea lui...

Moş Gheorghe îşi pieptănă părul alb cu mînile, îşi potoli musteții, eşi afară şi se aşeză pe prispă cu ochii îndreptați spre poartă, ca cel care ştiu că în curînd vor eşi pe ea, pentru vecie...

* * *

Docarul se opri în pragul porții deschise de Ion. Ali porni înainte cu limba scoasă.

— Anica! Unde-i Anica?—strigă doamna Deleanu.

— A-nii-caaa răcni Ion, urcîndu-se la spatele docarului.

— Unde eşti, Anica? — vociferă Olguța de pe scara pridvorului.

— Unde-i Anica?—se întrebă placid, Profira, dindărătul Olguței.

— Du-te şi-o caută!—se încruntă Olguța.

— Iacătă-mă-s, coniță!—țipă Anica năvălind din casă ca un vînat speriat de răcnetele gonacilor.

— Uită-te la mine.

— Mă uit, coniță!—se alintă din șolduri și grumaji Anica, oprindu-se din fugă.

— Ascultă bine. Ai să te duci cu duducile pănăla Moș Gheorghe. Să le păzești de cîni pân' acolo, auzi?

— Da, sărut mîna, așa am să fac.

Docarul porni. De pe scări, Olguța îl petrecu până ce colbul il mistui dealbinelea, ironică... Monica încă mai departe, cu ochii logodnicelor de pescari norvegieni.

— Hai, Monica!

— Hai!—oftă Monica.

— Să mergem!—se amestecă Anica.

— Da' tu ce vrei?

— Să vă duc la Moș Gheorghe!

— Să mă duci *tu* pe *mine?*

— Așa a poruncit conița...

— Și eu iți poruncesc să ștergi colburile în casă...

— Hai, Monica.

— Sărut mîna!

Ochii Anicăi ascultară pe doamna Deleanu, zîmbind după rochița rumenă în soare, dar trupul Anicăi țintuit pe scări, se pregăti să facă celace poruncise duduița cu ochi de drac.

— De-acuma hai să ne culcăm, căscă Profira.

Două priviri se încrucișară în poartă asupra celor două rochițe colorate: privirea Anicăi de pe scări, cu-a lui moș Gheorghe de pe prispă.

Rochița albastră și rochița roșie înfloriră drumul alb dealungul, cînd iată ca rochița roșie se opri. Cea albastră șovăi pe loc. Rochița roșie lăsase drumul și apucase pe cîmp.

Rochița albastră fîlfîia, arătînd că era mai aproape spre casa lui moș Gheorghe, pe drum decît pe cîmp.

Moș Gheorghe zîmbi.

Și deodată, rochița albastră aleargă după cea roșie, ca un fluture albastru ademenit de un mac.

Moș Gheorghe porni într'un suflet, spre livadă. Știa el din tinerețǎ că la poartă niciodată nu răsar rochițe roșii.

Moș Gheorghe se tupilă în iarbă subt gardul nalt din fundul livezii, și așteptă.

— Amarnic are să se mînie!—mormăi el, zîmbind... Aha! Se auzea glasul Olguței.

— Ție-ți place să intri pe poartă?

— Da, Olguța, de ce să nu-mi placă?

— Da' de ce să-ți placă!

— Știu eu! Așa m'am deprins!

— Foarte rău!

— De ce, Olguța?

— Fiindcă numai moșnegii intră pe poartă. Eu nu intru!

— Tu sari gardu'?

— Sigur... Da' acuma nu vreau, fiindcă-mi stric rochia.

— Atuncea cum facem?

— Lasă că știu eu.

Moș Gheorghe se posomorî.

— Ei!.. Nu se poate!!

— Ce-i Olguța?

— A astupat-o.

— ...?

— Borta dela gard.

— Aa!... Vezi, Olguța! Dacă mergeam pe drum!

— Da! Sigur! Ca să ne umplem de colb!... Da' de ce-a astupat-o?

— Nu știu, Olguța!

— Da știu eu!

— De ce?

— ... Saracu' Moș Gheorghe! Dădeau porcii în livada lui! Sigur! Trebuia s'o astupe.

— Duduița moșului! Nu s'a supărat!—mormăi încet, moșneagul.

— Și-acuma ce facem?

— Mergem pe dincolo.

— Și intrăm pe poartă, zîmbi Monica.

— Ei! Pe poartă... Intrăm și noi pe unde putem!

— Bine-ai făcut Moș Gheorghe, c'ai astupat borta! I-am arătat și Monicăi pe unde intrau porcii!

Ridicîndu-se de pe prispă, moș Gheorghe le întîmpină gîfîind.

— Lasă c'o face moșu' la loc!... Da' poftim în casă, să vă răcoriți.

Rochița roșie intră după cea albastră, cum se cuvine la oaspeți.

— Vezi tu, Monica, asta-i dulceață de nuci verzi...

— Vad!

— Vezi! Mănîncă mai întâiu, ș'ai să vezi!... Lasă, Moș Gheorghe, eu țin tablaua.

— Nu se poate, duduiță! Mata ia și mănîncă și te răcorește cu apă...

— Și mata n'ai să iei?

— Mulțumesc, duduița moșului! Eu îs bătrîn... Ce-mi trebue mie!

— Vrei să mă supăr, Moș Gheorghe?

— Iaca iau!

— E! Ai văzut?—se încruntă Olguța la Monica.

— Foarte bună! Mulțumesc, Moș Gheorghe.

— Așa dulceață nu mai este!—hotărî Olguța, tot cu ochii la Monica.

— Și tante Alice face foarte bună!

— Da! Parcă tu te pricepi! Ca asta nu face nimeni! Spun eu!

Moș Gheorhe își trecu palma peste musteți... Tot bucătăreasa dela curte îi făcea și lui dulceață.

— Acuma stai jos, pofti Olguța pe Monica... Asta se cheamă laviță. Așa-i Moș Gheorghe?

— Așa-i! Ce nu știe duduița moșului!

— Vezi, Monica!

— Olguța, ce bine miroase!

— Sigur. Miroase foarte bine... Aha!... Unde-s, Moș Gheorghe?

— Ce să fie, duduița moșului?

— Nu spune, că știu!

— Ce să spun?

— Dela Oțăleanca?

— Oțăleanca?

— Sigur că-s dela Oțăleanca!

Suită după vechiul obiceiu, în brațele lui moș Gheorghe, Olguța luă strachina de pe grindă.

— Olguța!—exclamă Monica, îmbătată de aromă... miroase ca niște flori. Nici nu-ți vine să le mînînci!

— Sigur! Numai Moș Gheorghe are așa pere.

— Moș Gheorghe le are?

— Nu-ți spun!

— Da' tu spuneai că-s dela Oțăleanca.

— Ce-are-a-face!—se supără Olguța... La Oțăleanca se coc numai!

— Ia să vă dea moșu' un prosop... să nu vă feșteliți... că tare-s zămoase!

— Și bune-s!—adăugă Monica, mușcînd din pară cu batista dedesubt.

— Și coapte!—le preamări Olguța, privind cu mîndrie lacrimile picurate pe prosopul așternut peste rochiță.

— Le-a ales el moșu'!... Păcat numai că-s a Oțălencei, oftă încetișor moș Gheorghe.

— Moș Gheorghe, da' nu-i arăți cărțile?... Monica nu le-a văzut!... Să vezi tu ce are Moș Gheorghe!

— Ia niște vechituri, duduiță, zîmbi moșneagul, luînd cu evlavie bucoavnele rînduite pe masa de subt icoană.

— Olguța, asta-i dela mine!—se bucură Monica descoperind zălogul de matasă dintre foile deschise.

— Da... Lui Moș Gheorghe îi trebuia pentru carte!

— Și bunica tot așa avea!

— Sigur... cași Moș Gheorghe.

Olguța și Monica se strînseră alături pe laviță. Pe rochița roșie și pe rochița albastră, deopotrivă, biblia veche își desfăcu scoarțele afumate... Moș Gheorghe se așeză pe un scăunel ro-

tund la picioarele fetițelor. Mirosul busuioacelor plutea firesc deasupra bibliei și a tăcerii. Olguța întoarse o foae cu băgare de samă. La începutul celei următoare, întâia slovă ardea roșie într'un chenar negru, ca o garoafă în pioasa ferestruică a unei mănăstiri...

— Vezi tu, Monica. Cetește dacă poți.

— Tu poți?

— Ei!... Numai Moș Gheorghe poate.

— Chiar știi, Moș Gheorghe?

— Știe moșu'. Aieste-s chirilice... Nu-i greu.

— Daa, chirilice?

— Sigur, chirilice. Foarte greu,—dădu din cap Olguța, cu respect.

Vorbeau cu glas scăzut, ca la gura sobei.

— Moș Gheorghe, s'aud și eu cum cetești?—îl rugă Monica, scuturîndu-și cozile pe spate.

— Sigur. Arată-i Moș Gheorghe.

— Numai să-mi pun ochelarii.

— Și bunica avea ochelari.

— Sigur, cași Moș Gheorghe.

— Olguța, tare-i bine la Moș Gheorghe!

— Sigur că-i *foarte bine*.

Moș Gheorghe își drese glasul, oftă, și cuprinzînd biblia în palmele despărțite, își dădu capul îndărăt cu solemnitate.

— Așa-i că-i frumos Moș Gheorghe?

— Da, Olguța, răspunse tot în șoaptă, Monica... S'ascultăm pe Moș Gheorghe.

„Și se duceau părinții săi în fiecare an la Ierusalim, la sărbătoarea Paștelor. Și cînd el a fost de doisprezece ani, suindu-se ei la Ierusalim, după datina sărbătoarei, și sfîrșindu-se zilele, cînd s'au întors ei, a rămas pruncul Isus în Ierusalim, fără ca Iosif și muma lui să știe"...

Cu mînile încrucișate pe genunchi, fetițele ascultau povestea...

„Și neaflîndu-l, s'au întors la Ierusalim, căutîndu-l. Și după trei zile l-au aflat în templu, șezînd în mijlocul învățaților, ascultîndu-i și întrebîndu-i. Și se mirau toți cei ce-l auzeau, de priceperea și de răspunsurile lui".

— Dragu' lui copil!—oftă moș Gheorghe cu ochii la Olguța.

— Moș Gheorghe, și învățații aveau bărbi lungi?

— Și albe, duduița moșului.

— Și ei îl întrebau?

— Îl întrebau.

— Și la toți le răspundea?

— Le răspundea și-i întreba și el.

— Sigur, Moș Gheorghe... Și-i încurca.

— Îi încurca, duduița moșului, cum nu.

— Și nu-i trăgea de barbă?

— Nu-i trăgea, duduița moșului, zîmbi moș Gheorghe.

— De asta l'au ucis.
— Da, l-au ucis, —se posomori moşneagul.
— Moş Gheorghe, spune mai departe,—şopti Monica.
„Şi văzîndu-l, s'au uimit, şi a zis către el muma lui: Fiule de ce ne-ai făcut aşa? Iaca, părintele tău şi eu, îngrijiţi fiind, te căutam.. Şi a zis către dînşii: Pentru ce mă căutaţi? Au nu aţi ştiut că mi se cade să fiu în cele ce sînt ale părintelui meu? Dar ei nu au înţeles graiul care le-a vorbit"...
— Sigur... Moş Gheorghe, nu l-au pedepsit?
— Nuu, duduiţa moşului. Pe fiul lui Dumnezeu?—se spăimîntă moş Gheorghe, făcîndu-şi cruce.
— Da' ei nu ştiau, Moş Gheorghe.
— Da' ştia Dumnezeu!
...*„Şi Isus creştea în înţelepciune şi în vrîstă şi în har înaintea lui Dumnezeu şi-a oamenilor"*.
Moş Gheorghe îşi ridică ochii de pe biblie, asupra fetiţelor. Fericirea îi umplea sufletul. In căsuţa moşului, subt ochii lui, trei copii creşteau împreună înaintea lui Dumnezeu, dar feriţi de oameni... Şi dintre ei numai unul, săracu', avea să moară pe cruce: Copilul Domnului.

*

— Moş Gheorghe, da' fesul nu l-ai arătat!
— Iacă-tă şi fesul turcului.
— Vezi, Monica, asta se cheamă fes, îi explică Olguţa.
— Ştiu, Olguţa! Cum să nu ştiu!... Avea şi bunica dela bunicu'.
— Nu se poate!
— Ba da, Olguţa! Tot aşa era: roş, cu canaf negru...
— Eii! Acela era cumpărat dela Constanţa. Aşa am avut şi eu. Da' fesu' lui Moş Gheorghe e chiar dela Turci.
— Dela Turci?
— Sigur. Din bătălie.
— Adevărat, Moş Gheorghe?
— Adevărat, duduiţă. Dela Plevna îl am.
— Ai fost la Plevna, Moş Gheorghe?
— Sigur c'a fost. Dacă-ţi spun eu. Moş Gheorghe are şi decoraţii.
— Adevărat?
— Are moşu'.
— Şi-i frumos la războiu, Moş Gheorghe?
— Eii!... Ducă-se pe pustii!.. Mor bieţii cai—mai mare jalea—şi oamenii, săracii... Ducă-se pe pustii!
— Şi mata n'ai murit, Moş Gheorghe.
— Cum să moară, —se indignă Olguţa. Vrei să mă supăr?
— Iaca-s viu... Nu te supăra, duduiţa moşului!... Ia mai bine să mergem in livadă.

— Moş Gheorghe, dac'aşi fi eu fata matale, şi dac'aşi face obrăznicii,—m'ai bate?
— Ferească Dumnezeu!
— Vezi, Monica!... Da' de ce nu tragi din luica, Moş Gheorghe?
— Fac miros urît.
— Ba-i frumos. Imi place mie... şi Monicăi.
— Fie ş'aşa. Da' hai să vă arăte moşu' ceva in livadă.
— Hai, Monica... Ce vrei să faci, Moş Gheorghe?—se alarmă Olguţa, văzîndu-l că întinde mîna spre pălăria ei.
— Să-ţi dau pălăria, duduiţă.
— Nu pune mîna pe pălărie, Moş Gheorghe!
— Iaca am lăsat-o!... Da ce-i foc in pălărie?
— Foc, Moş Gheorghe, chiar aşa!—se încruntă viclean, Olguţa.
— Mergem, Olguţa?
— Moş Gheorghe, arată-i drumul. Eu vin acuşi.
Moş Gheorghe aruncă o privire spre lacata sipetului...
— Nu-i descuet, Moş Gheorghe, n'ai grijă. Cînd ai să-mi arăţi şi mie?
— Nu mai e mult pân' atunci, duduiţa moşului, zîmbi el departe.
Olguţa-i aşteptă să plece.
— Inchide uşa, Monica.
Rămînînd singură, luă din fundul pălăriei luleaua învălită într'o sugătoare, o mai lustrui cu rochiţa cea nouă, şi începu să caute prin odae... La loc de cinste, subt icoană, alături de bucoavnele sfinte, Moş Gheorghe aşezase darul Olguţei: cutia cu Bectimis. Deschizînd capacul, Olguţa desfăcu hîrtia roşie şi sonoră, înfundă în aromatul aşternut, luleaua, şi închise capacul la loc.

— Moş Gheorghe, chiui Olguţa, ajungîndu-l din urmă,— acum ştiu de ce-ai astupat borta.
— ...?
— Nu te preface, Moş Gheorghe. Uite-l după nuc. Ai vrut să-mi faci o bucurie!... Ştiam eu că n'ai astupat borta din pricina porcilor!
— Ce spui tu, Olguţa?
— Nu vezi, Monica! Uite scrinciobu'! Scrinciob, Monica! Hai să te dau în scrinciob! Merci, Moş Gheorghe!
Avea Oţăleanca pere busuioace, da' scrinciob n'avea... Moş Gheorghe aprinse luleaua şi porni spre fundul livezii să destupe borta.
— Olguţa!
— Sst!
— Olguţa!
— Ţi-i frică?
— Nu mi-i frică, da...
— Ţine-te de mine.

Olguța se suise în picioare pe banca zburătoare, cu mînile încleștate de barele de lemn. Toate vioarele stridente ale scrinciobului mieunau aprig subt mînile ei. Monica vedea cînd cerul, cînd pămîntul, cînd albastru, cînd verde. Îmbrățișă picioarele Olguței... Și scrinciobul: scîrț-scîrț... Cînd sus, cînd iar sus... c'un îngeraș albastru la picioarele unui drăcușor roș.

— Vai, Olguța.

— N'ai frică.

— Olguța, cădem!

— Nu te las eu!

— Olguța!

— Monica!

Monica închise ochii. Obrajii Olguței ardeau.

— Stai, duduița moșului, că amețește, o potoli moșneagul, aducînd scrinciobul din cer, în puterea brațelor.

— Moș Gheorghe, vreau să merg călare, strigă Olguța, bătînd cu piciorul în scrinciobul oprit.

— Te 'nvață el moșu', da' odihnește-te oleacă.

— Uf! Tare-i bine, da' nu mai pot! răsuflă Monica, învîind din noaptea valurilor la lumina portului.

— M'am odihnit, Moș Gheorghe. Iar încep! — Hai și mata, Moș Gheorghe.

— Stai, că mă dau jos, țipă Monica.

— Ș'acuma să mă vedeți pe mine, îi vesti Olguța ridicîndu-se la loc în nourii de asfințit, de culoarea lor.

— Rău te-ai înfierbîntat, duduița moșului.

Culcată pe lăicerul întins dealungul prispei, Olguța zîmbea și gîfîia cu capul pe genunchii Monicăi.

— Nu mai pot! Uf! Nu mai pot! Moș Gheorghe, să-mi aduci aminte... am să-ți spun ceva. Monica, pune mîna aici.

— Vai, ce tare-ți bate inima!

Ar fi putut scutura un mănunchi de bujori cu bătăile inimii. Mîna Monicăi fugi spre frunte.

— Dă-mi apă, Moș Gheorghe.. Multă.

— Vai de mine! Vrei să cazi la pat, duduiță?

— Dă-mi, Moș Gheorghe, nu mă lăsa.

Moș Gheorghe intră în casă oftînd.

— Tu ești teribilă, Olguța!

— Ei!

— Da. Mie-mi vine amețeală.

— Nu se poate. Așa crezi tu... Eu aș vrea un scrinciob mare-mare-mare, un scrinciob de aici pînă la Iași. Știi ce-aș face?... L-aș lua pe Moș Gheorghe și dintr'o dată l-aș lăsa la Iași.

— L-ai lua de aici?

— Cînd începe școala, nu acuma. Și după asta aș lua școala și aș zvîrli-o în iaz, și 'n locul școlii aș aduce casa lui Moș Gheorghe...

Tăcură, urmărindu-și gîndurile... Monica își închipui un scrinciob care ar duce-o în cer, la bunica.

„Fără Dănuț?..." Melancolie.

„Fără de bunica?.."

Monica privi spre curtea boerească. Acuși trebuia să vie și Dănuț... În sufletul Monicăi, bucuria năvăli ca o roșeață pe obraji... Scrinciobul pornise gol în cer.

Vocea Olguței răsună energică.

— Ascultă, Monica, eu aș vrea un scrinciob din Romînia până în America. Tu știi că în America e cel mai mare fluviu din lume. Eu îl aduc în Romînia.

— Și dacă-i mai mare decît Romînia?

— Nu-i nimic. Aduc și America... Și peste țara mea, îl pun împărat pe Moș Gheorghe.

— Și tu?

— Eu îs împărăteasă... Da' eu mă dau în scrinciob.

— Și cu regele Carol ce faci?

— Nu știu... Îl fac statue și gata!.. Moș Gheorghe, m'ai lăsat! Moș Gheorghe, mi-i sete!

— Iaca și moșu'.

Ascuns după ușă, tot zăbovise, tot așteptase, dînd răgaz Olguței să se mai potolească puțin.

— Nu-i bună apa, duduița moșului. Am uitat cofa descoperită și-au dat muștele în ea. O spurcat apa.

— Moș Gheorghe!

— Zău, duduița moșului!

— Moș Gheorghe, nu mă lăsa.

— Niște busuioace, duduița moșului.

— Mai ai?

— Are' moșu' un paneraș.

— Să le mîncăm, Moș Gheorghe.

— Așa zic și eu.

— Bune-s!

— Dulci-s!

— Mai bune decît apa, duduițelor.

— Bună-i și apa, Moș Gheorghe, *da cică au* intrat muștele!

— Dacă îți spune Moșu'.

— Le-ai prins mata de-afară, că 'n casă nu-s, Moș Gheorghe!

— Ba zău!

— Hai să te cred, Moș Gheorghe, că bune-s busuioacele cînd ți-i sete de apă.

— Toate le știe duduița moșului.

— Moș Gheorghe, ce s'aude?

— Îs niște copii... S'o încăerat. Copii, dă!

— Se bat, Moș Gheorghe?

— Ei! Se hîrjonesc ei așa.

Olguța sări drept în picioare, privi, și se repezi la poartă.

— Ce-l bați, măi, nu ți-i rușine?

Mai năltuți decît Olguța, cei doi băeți de țăran, se băteau cu destoinicie, pe tăcute, icnind numai. Alături de ei însă, un copilaș mărunt în cămeșuică, țipa și se văicăra ca un lăutar tocmit pentru bătaia celorlalți.

— Și tu ce țipi?

Cel mic amuți, trecîndu-și dosul palmei peste nas.

— Acuși v'arăt eu vouă! De ce vă bateți?

— ...

Amîndoi băețașii îndreptară o căutătură cruntă spre Olguța, —ca doi taurași în fața muletei toreadorului.

— Măi, da' voi n'aveți gură—cînd vă 'ntreabă duduița? interveni Moș Gheorghe.

— Ia l-am găbjit!

— L-am trîntit oleacă!

In același timp, cei doi biruitori, proclamară întunecați, cu vorbă lătăreață, înfrîngerea celuilalt.

— Cum îți zice ție?

— Ionică.

— Și ție?

— Pătru.

— Și tu de ce plîngeai?—se întoarnă Olguța către cel mărunt.

— Ei îi frati-meu, lămuri, tot mohorît, Pătru.

— Și ce i-ați făcut?

— ...

— Spuneți, că mă supăr!

— Olguța, spune să-i șteargă nasul. Uite ce ochi frumoși are, —șopti Monica, arătînd doi ochi albaștri și un năsuc tare necăjit.

— Auzi măi, șterge nasu' lui frati-tău!

— Da' di ci?

— Da' di ci-i frati-tău?—se îmbufnă Olguța, îngînîndu-l.

Cămeșuica celui mic, devenind batistă, descoperi o goliciune pîntecoasă...

— Măi broscoiule, să nu mai plîngi! Și voi veniți cu mine.

— Parcă am făcut ceva!—se înspăimîntară băeții, codindu-se în fața porții și-a poruncii.

— Hai-hai! Cînd spune duduița!

— Moș Gheorghe îi luă de după gît pe fiecare, cu blîndeță aducîndu-i înăuntru. Monica după ei, de mînă cu cel mic. Se opriră cu toții în fața prispei. Olguța așezată turcește pe lăicer, se încruntă, și vorbi apăsat.

— Moș Gheorghe, acuma lasă-i cu mine.

Moș Gheorghe îl slobozi, împingîndu-l binișor spre Olguța. Cel mic începu să țipe.

— Tu să taci odată! Monica dă-i o pară... Acuma am să vă judec pe voi.

Băeții plecară capetele, încrucișind în treacăt, priviri dîrze. Mai nalt decît toți, Moș Gheorghe zîmbea în mustățile albe.

— Cine-a sărit întîi la batae?

— ....

— Măi Pătru, tu ai sărit, îl ținti Olguța.

— Parcă numai eu!

— Spune de ce-ai sărit la batae?

— Să spue el!

— Ba tu să spui, că pe tine te-am întrebat.

— M'o făcut porcule, mormăi Pătru cu pumnii strînși.

— Da' tu di ci m'ai făcut jidan?—izbucni Ionică.

— Fiindcă m'ai prădat de bunghi!

— De unde-ați furat voi bunghi?—se oțărî Olguța.

Pătru se uită la Ionică. Ionică-l măsură pe Pătru... Amîndouă capetele se îndreptară spre Moș Gheorghe... Moș Gheorghe întîlni ochii Olguței, și plecă fruntea în pămînt.

— Aha!... Vrasăzică voi vă jucați în bunghi în loc să faceți treabă.

— ....

— Cîți bunghi aveți?

— Eu n'am; m'o prădat!—se răsti Pătru la Ionică, răgușind deodată.

— Cîți bunghi ai tu?

— Parcă i-am numărat!

— Măi Pătrule, da' tu cîți bunghi ai avut?

— El știe, că m'o prădat!

— Scoate bunghii!

Ionică întoarse capul înspre poartă, gata s'o ia la fugă.

— Fă cum poruncește duduița, măi Ionică. Asta-i stăpîna ta, îl sfătui moș Gheorghe.

Ionică ofă din greu, săltă din umeri subțiindu-și mijlocul încins cu brîu roș și scoase o legăturică plină de noduri și sunătoare de bumbi, ca un chimiraș copilăresc.

— Mai mulți n'am!

— Dă-i 'ncoace!

Fruntea lui Ionică îmbătrîni...

— Monica, ia deznoadă tu...

Ochii lui Ionică n'o slăbeau pe Monica. De fiecare nod desfăcut, pumnii lui Ionică se strîngeau mai tare fără folos pentru nodurile batistei și cele din gît... Pătru se dădu mai la o parte.

— Hă... hă... hhh; Hă... hă... hhh! începu din nou frățiorul lui Pătru.

— Moș Gheorghe, mai dă-i o pară... dă-i două să tacă, — auzi tu?

Monica întinse Olguței, în palmele alăturate, legătura desfăcută, cu bumbii tarcați.

— Monica, du-te 'n casă și împarte-i în două.

— N'o lăsa Moş Gheorghe, strigară intr'un glas băeţii, gata să se răpeadă după Monica.

— Ia!

Olguţa se ridică în picioare, privindu-i de sus.

— Vrasăzică Moş Gheorghe v'a dat bunghi...

— Nouă ni i-o dat, se scuturară ei.

— Vouă, vouă! Da' de ce vi i-a dat?...

— Ca să ne giucăm noi!—se bătură ei peste piept.

— Şi voi aşa aţi făcut?

— Da' cum?

— Da' cum?... Eu m'am bătut, sau voi? Ia să văd...

Călcăile goale ale lui Ionică sfredeleau pămîntul... Degetul cel mare dela piciorul lui Pătru se ridică în sus, nedumerit.

— Vrasăzică, în loc să vă jucaţi cu bunghii lui Moş Gheorghe, voi v'aţi bătut şi v'aţi prădat.

— El m'o prădat!

— Is bunghii mei! Zi măi, ci stai!

— M'ai prădat.

— Ei, acuma vorbesc eu.... Vrasăzică v'aţi prădat şi v'aţi bătut.... Şi Moş Gheorghe, fiindcă nu l-aţi ascultat, vă ia înapoi bunghii. Aşa-i, Moş Gheorghe?

Privit din trei părţi, moş Gheorghe clipi.

— Dă!—oftă el, cu ochii la Olguţa.

— Acuma să vă văd!

Pătru oftă. Ionică se scărpină după ceafă.

— Vrasăzică aţi tăcut. Bine. Acuma să vorbesc eu... în ce clasă eşti tu, Pătru?

— Parcă eu mai ştiu!

— Nu ştii. Atunci bunghii tăi îi dau eu lui Ionică. Spune tu, măi Ionică, în ce clasă eşti?

— Intr'a patra, se iuţi el cu răspunsul.

— Şi eu parcă nu-s!—sări Pătru.

— Vrasăzică intr'a patra, ca şi mine. Bun. Acuma eu am să vă pun o intrebare: cine răspunde îndată, capătă bunghii lui Moş Gheorghe. Aţi auzit?

Băeţii se incordară ca pentru o întrecere la fugă.

— Gata, Olguţa,—o vesti Monica, arătîndu-i pumnii închişi.

— Acuşi is şi eu... Ia să-mi spuneţi mie, voi băeţi din clasa patra, cît face... cît face cincizeci şi trei înmulţit cu şaptezeci şi unu. Poftim.

Monica, Pătru şi Ionică rămaseră cu ochii mari şi gura căscată în faţa Olguţei. Moş Gheorghe dădu din cap, minunat.

— Unu ori trei face trei. Unu ori cinci face cinci—începură în gura mare Pătru şi Ionică, intorcîndu-şi spatele şi scriind în aer cifrele.

— Tu ştii, Olguţa?—şopti uşurel, Monica.

— Da' tu?

— Nu ştiu.

— Nici eu.

— Vai, Olguţa!

— Parcă ei ştiu! Da's proşti! Uite cum îşi bat capul!

— Dacă n'am tablă şi plumb!—se tingui Pătru, cu amărăciune.

— Mă duc în sat, şi-aduc socoteala gata,—se oferi Ionică.

— Vrasăzică nu ştiţi. Voi băeţi din clasa a patra nu ştiţi să faceţi o inmulţire—De ce nu v'a lăsat repetenţi?

Băeţii o ascultau cu teamă şi supunere.

— Vrasăzică numai eu ştiu. Ia spuneţi voi a cui-s bunghii?

— ...., oftară ei amar.

— Ai mei, fiindcă numai eu ştiu. Monica, dă-i încoace.

— Nici legătura nu mi-o dai?—întrebă cu spaimă şi sfială, Ionică.

— Dă-i-o, Monica.... De-acuma plecaţi! Ce mai aşteptaţi?

— Hai măi!

— Hai!

— Măi Pătrule, ai să te mai baţi?

— La ce?

— Da' tu, măi Ionică?

— Hheii! oftă el hurducat.

— Ia veniţi încoace... Hai, că mă supăr.

Băeţii se apropiară cu capul în pămînt.

— Ia intindeţi fiecare cîte-o mînă.

Pumnul lui Pătru înghiţi bumbii. Ionică îi privi pe-ai săi cu mai mult „rămas bun" decît „bine-aţi venit", purtîndu-şi privirile cînd spre palma lui, cînd spre pumnul lui Pătru.

— Monica, dă-mi şase pere.

Monica alese, făcu un buchet din cozi, şi le întinse Olguţei.

— Pătrule, na două pere, şi să nu mai fii prost să-ţi pierzi bunghii la Ionică,—şi ţie, măi Ionică, iţi dau eu patru pere busuioace cum n'ai mîncat tu niciodată. Pune-ţi bunghii la loc—nu ţi-i iau înapoi—şi mînîncă perele... Şi să te-astîmperi, că mă supăr!

— Mulţumiţi duduiţei, măi urşilor.

— Sărut mîna.

— Săr... mna!

— Sărutaţi-o, măi, că ea v'o făcut dreptate.

Mînile Justiţiei de pe prispa casei lui moş Gheorghe primiră sărutul împricinaţilor.

— Monica, dă-mi batista.

— Uite-o. Pentru ce?

— Mi-au încleiat mînile,—zîmbi modest Olguţa, coborîndu-se de pe piedestal.

— Duduiţă, vine Anica să vă cheme.

— Iar Anica!

— Vă pof...

— Ştiu. Ce cauţi aici?

— Vă pof..

— Ştiu. Vino cu mine.

Anica intră în casă după Olguţa.

— Mi-am pierdut batista. Pune-te şi-o caută.

Olguţa trînti uşa lăsînd-o pe Anica înlăuntru.

— Pune lacata, Moş Gheorghe.

— Cînd să-i dau drumu'? se veseli Moş Gheorghe.

— Cînd om ajunge 'n poarta casei.

— Aşa oi face.

— Moş Gheorghe, vezi c'ai uitat să-mi aduci aminte!

— ....

— Vezi!... De ce nu pui mata, Moş Gheorghe, felii de morcov în tutun, cum pune şi papa?

— Oi pune, duduiţa moşului.

— Să pui, Moş Gheorghe, că morcovul ţine umezeală, îi explică ea serios.

— Duduiţelor, da' cînd mai veniţi la moşu'?

— Cînd ni-i pofti, Moş Gheorghe.

— Iaca vă poftesc.

— Atunci venim mîne.

— Duduiţă, am *dres* gardu' la loc!—clipi cu înţeles Moş Gheorghe.

— Or să intre porcii în livadă!

— Să intre sănătoşi. De-acuma are moşu' scrinciob.

— Dudue Olguţă, nu-i batista,—vociferă Anica din casă.

— Caut'o.

Din pragul curţii boereşti, rochiţa roşie şi cea albastră făcură semn către moş Gheorghe.

— De-acum pleacă, zîmbi moş Gheorghe dînd drumul Anicăi.

— Da' unde-s duduele?

— Du-te şi le caută că asta-i treaba ta!

În urma tuturor porni moş Gheorghe. Se înserase limpede. Luceafărul dintâiu lucea curat şi zîmbitor, la fel cu-acel care lucise deasupra ieslelor din Betleem.

Moş Gheorghe întoarse capul îndărăt. Pe poarta caselor de ţară, pe 'nserat, intră doar carele cu boi, şi oamenii cu seceri, sape, sau securi.

Pe poarta casei lui moş Gheorghe, intrase şi eşise o poveste.

Deasupra casei lui moş Gheorghe, un înger sau un cocostîrc se închina.

*

— Cum aţi petrecut, Monica?

— Foarte bine, tanie Alice... Păcat numai că n'a fost şi Dănuţ...

(*Va urma*)

Ionel Teodoreanu

Multe şi mărunte despre Eminescu

III. Vara anului 1868.

Se ştie că în anul 1868 Mihail Eminescu era sufleur al trupei lui M. Pascaly. O dovadă nouă (şi de prisos, dealtfel) se va găsi mai la vale. Viaţa lui de-atunci era legată de a trupei. Istoria trupei devine, deci, material şi sufleteşte—în acest caz, mai ales sufleteşte—parte din viaţa poetului; din fericire devine şi parte însemnată din desluşirea cauzală a vieţii lui, a ideilor lui, a sentimentelor lui. Orice biograf al lui Eminescu trebue să se ocupe, deci, deaproape cu faptele trupei lui Pascaly, care făcură parte din mediul determinant al poetului.

Deocamdată eu am căutat să fixez, zi cu zi, drumul făcut de trupă în Transilvania, în anul 1868. Acest drum a fost un triumf al artei romîneşti; a fost *întâia excursie de mare propagandă artistică şi naţională* prin Ardealul amorţit; a avut un efect extraordinar;—şi Mihail Eminescu era acolo, în mijlocul celor ce întâia oară duceau în Ardeal dovada că principatul romîn are artă, graiu fermecător şi mari talente, care se puteau înfăţişa şi Ungurilor, şi Saşilor fără nici-o teamă de critica lor.

De astădată M. Eminescu a cunoscut o parte pentru el nouă din Ardealul sudic şi din Banat; a simţit căldura cu care populaţia primea pe solii artistici ai principatului, s'a încălzit însuşi şi a pus o temelie nouă, poate cea mai hotărîtoare, e bine cunoscuta lui predilecţie pentru Ardeleni, a căror viaţă a urmărit-o apoi cu deplină atenţie, a discutat-o adeseori în studii şi articole, a primit-o (discret) şi în poezia lui.

Să lămurim, aşadar, drumul lui prin Ardeal în vara anului 1868.

I. **Braşovul.**—Trupa a descins întâiu în Braşov.

Gazeta nemţească a oraşului (*Kronstädter Zeitung*) nu a tipărit niciun rînd despre această descindere şi despre jocul trupei. In schimb *Gazeta Transilvaniei* şi-a făcut datoria, care şi-ar fi putut-o împlini însă, şi mai serios.

In numărul dela 4 | 16 Maiu *Gazeta* tipăreşte primele veşti despre teatrul ce ne sosea din „Ţară". Le tipăreşte într'un articol de fond, în care: aduce aminte că, până la o vreme, în Ardeal au jucat numai *diletanţi* (1833—1837, în Blaj; seminarişti; şi 1838—1853, dar cu întreruperi, în Braşov, subt conducerea profesorilor de atunci); că în anii 1863—1864 a călcat în Ardeal — însă *numai* în Braşov! — societatea d-nei Fany Tardini. Acum, în 4 | 16 Mai Mihail Pascaly se află sosit în Braşov, cu toată trupa, deci şi cu Mihail Eminescu. *Gazeta* scrie: „pe temeiul documentelor de drum produse de d. Pascaly pentru sine cu soţia sa şi pentru toţi ceilalţi membri, autorităţile locali îi deteră concesiunea fără nici-o dificultate pe un termen de două luni, adică îndoit mai mult decît crede d. Pascaly că va petrece în Braşov". Deci, îndată o primire bună.*

Faptul că Pascaly avea intenţia să joace şi în alte oraşe, îndemnă *Gazeta* să dea o listă a pieselor cu care venea şi să avizeze lumea că trupa va juca demn. *Gazeta* scria: „Nainte de toate premitem, că artistul nostru a depărtat din repertoriul său tot ce se numeşte farsă şi burlesc, sau aşa numite piese locale, frivolităţi adunate din proza cea mai ordinară a vieţii. Frumosul şi patrioticul său scop este: *a înfăţoşa publicului dramaturgia după toate regulele artei şi mai mult din punctul de vedere al omenimei întregi*, decît din altele particulari şi provinciali, pentrucă ceiace este morală, virtute şi adevărată nobilitate la alte popoare, *trebue* să fie şi la Romîni, iară ceiace este contrariul virtuţii, adică viţiul, crima şi toate neajunsurile omeneşti şi pe care teatrul are chemarea de a le descoperi şi corege, vor fi şi vor rămînea tot acelea în toate timpurile şi la toate popoarele. Renumele de artist şi serioasele studii de dramaturgie, pe care le făcuse d. Pascaly în Paris, în curs de cîţiva ani, garantează publicului nostru ajungerea sus atinsului scop, spre deplină mulţămire a tuturor cîţi ştiu preţui *arta*" (sublinierile sînt ale *Gazetei*). Tot Ardealul era, astfeliu, înştiinţat că-i soseşte arta demnă. S'o vedem!

In 5 | 17 Mai (*Duminică*) s'a jucat *Orbul* şi *Nebuna*, dramă în 5 acte, tradusă de M. Millo şi M. Pascaly (din limba franceză).

In 7 | 19 Mai s'a jucat *Gărgăunii sau necredinţa bărbaţilor*, comedie în 3 acte, tradusă de M. Pascaly (din limba franceză).

* Am căutat, la poliţia din Braşov, actul de concesiune şi cererea, dar *încă* nu le-am găsit.

Gazeta din 8 | 20 Mai informează că a asistat un public „foarte numeros", că exactitatea jocului a încîntat; că în deosebi d. şi d-na Pascaly pot rivaliza cu actorii scenelor celor mai mari din Europa. In special: „Eram încîntaţi de frumuseţea sonorităţii *limbii romîne* din vocea delicată şi pronunciaţiunea cea curgătoare şi maestatică a d-nilor actori, *proprietatea limbii acesteia divine*".

Exclamaţia: „Ce daună că această oficină a culturii limbii şi a inimii, scena romînă, încă nu s'a putut încuiba cu permanenţă în sinul romînimii din Transilvania, Ungaria şi Bucovina etc.", puse în discuţie tema despre teatrul romînesc în Ardeal, despre care mai tîrziu va scrie şi M. Eminescu.*

Era în ajunul *Gărgăunilor* (6 Mai), după care era să urmeze într'o Joi *Ştrengarul din Paris*, comedie în 2 acte (din limba franceză) şi *Femeile care plîng*, comedie în 1 act (din limba franceză, jucată la Vaudeville şi în Viena!).

O notiţă scurtă scrisă în 12 | 24 Mai, arată că publicul „precumpănitor numai romînesc" asistă numeros; şi că nu se poate admite notiţa din afişul dela 21 Mai, că adică, Pascaly va da numai zece reprezentaţii.

In 2 | 14 Iunie *Gazeta* anunţă că Duminică se va reprezenta *Mihaiu Viteazul după lupta dela Călugăreni*, tablou naţional în versuri, de Dimitrie Bolintineanu şi *Doi profesori procopsiţi*, comedie într'un act (cu cîntece), în beneficiul lui Pascaly; şi adaogă: „Credem că sala va fi prea mică, fiindcă piesa e naţională!." La *Mihaiu Viteazul* a şi fost public mult.**

In 5 | 17 Iunie *Gazeta* anunţă că la 15 Iunie trupa dase o reprezentaţie, cea din urmă, în beneficiul şcoalelor romîne din Braşov; şi că „mîne dimineaţă", în 17 Iunie, ea pleacă la Sibiu, unde va juca Sîmbăta viitoare.

Trupa se grăbea, de oarece avea de gînd să ajungă la Lugoj, Timişoara, Arad, Cluj şi Gherla, unde în acel an se ţinea adunarea generală a Asociaţiei transilvane.

Acest ultim articol al *Gazetei* mai însemnează că trupa a luat cu sine „multe cununi şi buchete de flori în tricolorul naţional".

M. Pascaly făcu o vizită la redacţia *Gazetei*, prin care trimise publicului un „adio plin de graţie şi de părere de rău", promiţînd că va reveni, atunci cu mai multe piese naţionale.

* La tema aceasta *Gazeta* mai reveni şi în 6 Iunie (25 Mai): „Cînd vom fi şi noi în stare a serba aici punerea pietrei fundamentale la un teatru romîn, cum făcură mai eri Boemii?!" Turneul Pascaly influenţă, deci din capul locului, evoluţia teatrului ardelenesc.

** Pentru a indica scurt cum unde se află atunci literatura romînă, citez din *Gazetă* Bibliografia (subt anunţul teatral): *Archiva* lui Ciparîu; *Brises d'Orient* de D. Bolintineanu; *Alecsandru Lăpuşneanu* şi *După bătălia dela Călugăreni* de Bolintineanu; *Curs de poesie generală* de I. Eliade-Rădulescu; şi Harta Daciei moderne de Laurian!

Dorința ca piesele naționale să fie mai multe o exprimase și corespondentul din Brașov al *Familiei* din 14 | 26 Mai, p. 201.

Deci, *revenind la Eminescu, hotărîm că din 4 | 16 Mai până la 4 | 16 Iunie el a trăit în Brașov*, ca sufleur; nu zic ca actor, deși, precum vom vedea, un ziar al vremei îl socotește și actor. In 17 Iunie stil nou a plecat la Sibiu.

Toată luna Mai în Brașov—va fi fost și pentru el o frumusețe, de care poate numai Brașovenii își dau bine samă.

II. **Sibiiul.**—Datele plecării din Brașov și sosirii în Sibiiu nu se potrivesc exact, deoarece *Hermannstädter Zeitung* din 16 Iunie (No. 142) spune că, în Sibiiu, trupa a sosit eri dimineață (15 ?) și va juca poimine. In realitate, trupa și-a început jocul într'o Sîmbătă, 20 Iunie, cu piesele:

Este nebună, dramă în 2 acte (tradusă din franțuzește) și *Nevasta trebue să-și urmeze bărbatul*, comedie în 1 act.

Sala teatrului comunal i se dase lui M. Pascaly gratuit; în schimb, i se ceruse ca o reprezentare să se dea în folosul săracilor din Sibiiu. Sașii din Sibiiu au fost, deci, chiar foarte amabili.

In 9|21 Iunie (Duminică) s'au dat piesele: *Ștrengarul din Paris*, comedie în 2 acte; și *Femeile care plîng*, comedie într'un act.

Aceasta (a doua) este singura reprezentare al cărei afiș l-am găsit în colecția de afișe teatrale a Bibliotecei museului Bruckenthal. Rețin din afiș ceiace mi se pare interesant. Trupa sa Pascaly și-o numește „Societatea dramatică a artiștilor superiori din București". La *Ștrengariulu din Parisu sau poporu și nobleite (sic)* se însemnează că s'a dat în teatrul „Gymnase", în Viena, Berlin etc.; *Femeile care plengu*, că-i tradusă de Pascaly și că s'a jucat la „Vaudeville" din Paris și în Viena. Aceleași lucruri și titlurile pieselor se spun și în limba germană, și în cea maghiară! In *Ștrengariul* au jucat: d. M. Pascaly (Iosif), Ion Gestianu (Generalul Marcu), d-na C. Dimitreasca (d-na Marcu), d. P. Velescu (Amedei), d. V. Fraiwald (Hiler), d-ra Mari Vasilescu (Eliza). In *Femeile*, d. M. Pascaly (Sambly), d-na Mat. Pascaly (Delfina), d. P. Velescu (Albert de Rieux), d-ra Mari Vasilescu (Clotilde), d. S. Bălănescu (Jean, servitor de hotel). O invitare specială spunea (tot în afiș): „Artistu Pascaly și societatea sa contîndu pe concursu tutuloru iubitoriloru de arte frumoase, se adresa la totu publiculu din acestu orasiu de oarece arta și frumosu sunt proprietatea inimilor culte și iubitoare de cultură". (!). *

Mă întreb, ce va fi gîndit M. Eminescu cetind astfel de grandiloqvente rînduri bătute în ziduri sibiene?!

* Se plătea: Loja rangul I, 3 florini; rangul II, 2 florini; loje de parter 2 florini 50 cruceri; „sperrsitu" 60 cr.; „stehplatu" 30 cr.; parter 35 cr.; galerie 10 cr.—Cortina se ridică la 8 ore fix.

Să revenim la piese. *Hermannstädter Zeitung* (No. 147) face întîia dare de samă. In *Este nebună* jucaseră Pascaly (Sir Harleigh), Matilda Pascaly (Lady Anne), Maria Vasilescu (Nelly), care era *eine sympathische Erscheinung*, Gestian (Doctorul), Velescu (Maxwell), Bălănescu (Vilchius) și Fraiwalt. Jocul lor impuse recensentului părerea că nu are aface cu o trupă ambulantă, ci cu o societate compusă din forțe destoinice care și-a făcut o problemă din înaintarea artei *(aus tüchtigen Kräften; zur Förderung der Kunst)*.

La *Ștrengariul* și *Femeile* asistase și comandantul feldmareșal Freiherr von Ramming!

Urmară în 25 (st. n.) *Gărgăunii*.

In 27 Iunie se dete *Voinicosul și fricosul*, o comedie franceză, cu Pascaly (Don Bovadilla), Matilda Pascaly (Elisabeta Farnese), imposantă, și în toaletă mîndră (zice criticul aceluiași ziar, No. 154) și Vasileasca, foarte drăguța domnișoară (*niedlichst*).

In 28 Iunie a fost o zi foarte caldă. Totuși *Mihaiu Viteazul după lupta dela Călugăreni* atrase multă lume. Pe Mihaiu îl juca Pascaly, care și aici a fost primit cu aplauze nesfîrșite și cu buchete tricolorate. Criticul laudă costumele romînești-vechi; și dicțiunea frumoasă, ritmică a dialogului. In *Doi profesori procopsiți* de Scribe (în aceiași zi) jucase Pascaly, Vasileasca (Janeta) și Gestian (Dr. Senglam).

Ultima reprezentare s'a dat în 30 Iunie; piesa: *Un poet romantic* de Millo; cu Bălănescu; și *Sărmanul muzicant* dramă în 1 act (din l. franceză), cu Pascaly și Vasileasca (Amelie).

Scriind chiar din acea zi (30 Iunie) în *Familia* din 23 Iunie sau 5 Iulie st. n. (No. 22) Nicolae Densușianu (istoricul de mai tîrziu) nu adaoge nici un fapt deosebit; dar laudă și el deosebita putere artistică a trupei; iar data reprezentării piesei lui D Bolintineanu o scrie: 27 l. c., o Duminecă; și *Sărmanul muzicant* este la el *Sărmanul Jac*.

Pentru complectarea tabloului mișcării produse în Sibiiu mai însemnez, după Nic. Densușianu, că în 29 Iunie st. n. Romînii au dat în onoarea trupei un banchet, la „Imparatul Romanilor", și, după *Hermannstädter Zeitung*, că în loji s'au văzut țărani din Rășinar, Boița și Săliște, semn că dorul de cultură și de sprijinirea ei pătrunsese în popor.

Ochii lui Eminescu vor fi oglindit fericirea de-a vedea conștiința națională deșteptată.

III. **Lugojul.**—Popasul următor trupa l-a făcut în Lugoj. *Familia* din 1 | 13 Iulie (No. 23) are un raport iscălit de viitorul academician A. M. Marienescu. Până în 7 Iulie (data raportului) se jucase: *Ea este nebună* și *Nevasta trebue să-și urmeze bărbatul* (4 Iulie); apoi *Gărgăunii* (5 Iulie). Marienescu luase contact cu trupa, anume cu „regisorul" și informa dela izvor; el lăuda morala pieselor, scuza lipsa pieselor naționale, pentru a căror reprezentare trupele ambulante nu pot duce cu

sine mijloace de montare suficiente; naţionale rămîn unele piese mici şi—limba; pe temeiul lor el afirmă că „arta teatrală romînă s'a ridicat la o înălţime cu a popoarelor culte". Şi Lugojul era, aşadar, foarte mulţumit.

Alte precizări—una însemnată—se găsesc în corespondenţa din provincie a *Albinei* (No. 70; 3 | 15 Iulie). Trupa sosise în Lugoj în 4 Iulie; jucă piesele indicate de Marienescu; iar afară de acestea: *Voinicos, dar fricos* (9 Iulie), *Femeile care plîng* şi *Nu este fum fără foc* (11 Iulie), *Mihaiu Viteazul* (12 Iulie). *Corespondentul „Albinei" este singurul care pomeneşte pe Mihail Eminescu ca prezent în trupă şi anume ca actor.* Corespondenţa aceasta este un document la viaţa lui Eminescu; deacela îl reproduc întreg:

Lugoj, 10 Iulie 1868

«D-lu Mihaiu Pascaly, director de teatru din Bucureşti, avu o idee prea frumoasă ca să treacă cu o parte din societatea dramatică şi în părţile noastre. După ce se fini reprezentările romîne în Braşov şi Sibiiu, ajunse şi la Lugoj şi aci în 4 Iulie dădu „*Ea este nebună*", dramă, şi „*Nevasta să-şi urmeze bărbatul*", comedie; în 5 Iulie „*Gărgăunul*", comedie, în 9 Iulie „*Voinicos dar fricos*", comedie.—În 11 se va da „*Femeile care plîng*" şi „*Nu este fum fără foc*", iar în 12 Iulie „*Mihaiu Viteazul*". Sperăm că societatea dramatică va rămînea aci încă până cătră 25 Iulie, pe urmă va trece la Timişoara pe o săptămînă,— de aci la Arad, şi mai departe.

«Societatea stă din damele: Matilda Pascaly, Maria Gestianu, Catinca Dumitrescu şi Maria Vasilescu; şi din domnii: Mihaiu Pascaly, I. Gestianu, I. Sapeanu, I. Balanescu, P. Velescu, **M. Eminescu**, şi V. Fraivald.

«În Lugoj se făcu deocamdată un abonament pe 6 reprezentări. Societatea e solidă şi *cultă*.

«D. Pascaly până acum în toate reprezentările a jucat, şi putem a-l cunoaşte de un adevărat artist pe scenă pentrucă în toate rolele sale excelează, ori e dramă, ori e comedie. D-na Pascaly în rolele sale principale de dame declamează foarte bine şi dexteritatea-i dă testimoniu de artistă bună. D. Gestianu şi-a cîştigat conoştinţe frumoase în această artă.

«Domnişoara Vasilescu pronunţă limba cea dulce romînă cu afect plăcut, şi e o mărgea preţioasă a societăţii dramatice.

«Încă nu a ajuns rîndul pentru toţi pe scenă, sau încă nu-şi avură toţi rolele de a-i putea cunoaşte mai de aproape, şi pentru aceasta e greu, de a spune opiniune despre fiecarele. Preste tot societatea dramatică are membri apţi, sîntem mulţumiţi cu prestaţiunile ei, ne face onoare şi înnaintea streinilor, aşa cu arta precum cu garderobul elegant, şi *purtarea în public*.

«În cele două reprezentări prime, teatrul a fost plin de nu mai era loc; a treia reprezentare fu cam spartă de o ploaie mare în acea zi.

«Din etichet invitarăm şi pe streini şi le oferirăm şase loje; însă numai unul a primit invitarea. Străinii acuma avură întâia ocaziune ca să arate de voesc şi progresul artei noastre, şi se arătară reci. Dar noi, de vine societatea germană sau maghiară pe aici, noi cercetăm şi teatrul lor. Avem să învăţăm.

«Unii şi din streini se cam strecurară prin parter, şi văzînd că ei doară nu avură pe aici aşa societăţi bune, scîrîcesc şi după locuri mai bune».

Ultimele ştiri (din 28 Iulie) despre Lugoj le dă însăşi A. M. Marienescu, în *Familia* din 25 Iulie (6 August). Deoarece între raportori există o mică deosebire, culeg ordinea şi titlurile pieselor date de Marienescu:

4 | 16 Iulie: *Frica e din rain*; comedie naţională.
6 | 18 „ : *Sterian păţitul*; comedie naţională.
7 | 19 „ : *Ştrengarıul din Paris*; comedie.
11 | 23 „ : *Orbul şi nebuna*; dramă.
14 | 26 „ : *Doi profesori procopsiţi*; *Un amic supărător*; *Coconul Bîrzoiu*, comedie naţională.

Marienescu caracterizează pe scurt pe fiecare actor remarcabil (soţii Pascaly, Gestianu, Bălănescu). Despre d-ra Mariţa Vasilescu se însemnează că „în urmarea unei cauze straordinare a plecat la Bucureşti şi piesele cu cîntece naţionale au de a suferi".

Şi cum Banatu-i „fruncea", Lugojenii serbară pe artişti la un banchet dat într'o grădină. Vre-o 60 de Lugojeni romîni erau de faţă la banchet; „candele" ardeau prin copacii grădinii ca nişte „stele"; muzica naţională cînta; discursurile au fost frumoase; la sfîrşit s'a danţat; iar în zori de zi muzica plecă să cînte subt ferestrele doamnelor Pascaly şi Dimitrescu, subt ale d-rei Maria Vasilescu. Aşa se petrecu în ziua de 8 | 20 Iulie.

Mare răsunet trebue să fi avut teatrul în tinerimea şcolară; aceasta fusese admisă gratuit la reprezentări; în folosul ei Pascaly plănuise o reprezentare, care nu s'a mai dat, din cauză că trupa era chemată cu nerăbdare la Timişoara şi Arad; totuşi tinerimea şcolară, se adună, după teatru, subt ferestrele maestrului, îi cîntă un concert şi-i ţinu o cuvîntare, la care Pascaly răspunse; aceasta se făcu în 26 Iulie.

Turneul lui Pascaly devenea prilej de unificare sufletească, la care M. Eminescu asista cu inima sa mare şi cu acel creer care numai peste cîţiva ani (1871), în scrisoarea către Dimitrie Brătianu, avea să scrie teoria acestei unificări izvorîte din adîncimile secolelor!

IV. Timişoara.—Despre *Timişoara*, *Familia* din 17 | 29 Iulie ne informează (din 20 Iulie) că, încă înainte de ziua aceasta, Pascaly fusese în oraş, ca să pregătească cele trei reprezentări ce-avea de gînd să le dea acolo. Aceiaşi *Familie* anunţă (din 21 Iulie) că Pascaly fusese şi în *Arad*, învoindu-se cu directorul teatrului să dea mai multe reprezentări (în 1, 4, 6, 11 şi 14 August st. nou). Pascaly era activ. Zilele dela Arad au fost, însă, schimbate, din cauza „stărei valetudinarie" a d-nei Matilda Pascaly, care'n loc să joace în ele a mutat reprezentările 3, 4, 5 şi 6 în zilele de: 8, 11, 14 şi 18 st. nou.*

Despre teatrul din *Timişoara* a scris, în *Familia* (25

* Afişul-apel (din 16 Iulie) al lui M. Pascaly, pentru Arad, se află în *Federaţiunea*, 1868, No. 106.

Iulie | 5 August), G. Trăilă, un scriitor stimat din acel timp. In *Albina* din Pesta (No. 77 şi 79) a scris un corespondent anonim. Din cele două izvoare reese că s'au jucat:

28 Iulie: *Ştrengarul de Paris*.

30 „ : *Frica e din raiu*, piesă naţională, cu cîntece, de M. Pascaly.

31 Iulie: *Mihaiu Viteazul, Doi profesori procopsiţi şi neprocopsiţi*.

Corespondentul *Albinei* ştie şi de ce în 30 Iulie s'a jucat *Frica din raiu*, comedie în 3 acte, în loc de *Sermanul muzicant* şi *Nevasta trebue să-şi urmeze barbatul*:

Doamna Pascaly purta in pîntece un copil care se apropia de naştere; şi nu putu să joace; l-a şi născut în Timişoara; un băiat!

Artiştii au fost sărbătoriţi şi în Timişoara. Scriitorul, ca să nu zicem chiar poetul, Iulian Grozescu comise o poezie de 32 de versuri, care 'n 28 Iulie se împărţi publicului care asista la reprezentare, mărturisind, între altele!

Temişoara cea bătrînă
Pare c'a întinerit,
Căci azi Thalia romînă
Prima dată a sosit.

Ce va fi zis Eminescu despre proza aceasta rimată?!

Se oferi şi aici un banchet adică o „cină" în parcul Coronini; despre trupă corespondentul spune că „*toţi au luat parte*"— deci şi Mihail Eminescu—şi că, afară de trupă, au mai cinat (cu ea) alte 50 de persoane.

Binecuvîntarea pe care G. Trăilă o trimete din urmă lui Pascaly, plecat spre Arad, a fost binemeritată.

V. Aradul.—Ştirile despre Arad se găsesc în *Familia* (25 Iulie | 5 August), in *Albina* (No. 71, 73, 76, 79, 80, 85) şi în *Federaţiunea*.

Pascaly fusese chemat la Arad; hotărîse zilele; le schimbase; şi începu Sîmbătă în 1 August, în teatrul oraşului: „O zi mare", scrie *Familia*, căci „eri *întâia oară* răsună de pe scena Aradului limba noastră dulce şi sonoră". Romîni mulţi erau de faţă; dar şi străini!

S'au jucat:

1 August: *Poetul romantic*; *Doi profesori procopsiţi şi neprocopsiţi*.

Balul dela palat (cîntîndu-se *Astăzi este zi de sărbătoare, să ne veselim!*)

Inainte de teatru s'a declamat poezia lui At. M. Marienescu: *Adu-ţi aminte, Romînie!* O declamă Pascaly insuşi.

4 August: *Frica din raiu* (piesă naţională).

8 August: *Sterian păţitul* de Pantazi Ghica.

11 August: *Mihai Viteazul*; *Bărbatul ninerat* (desmerdat),

comedie tradusă de Pascaly; *Nenorocirea cuconului Bîrzoiu, bărbatul cucoanei Chiriţa*.

Corespondentul *Familiei* (2 | 14 August, No. 27) spune că la aceste reprezentări a văzut şi „cîţiva plugari de frunte". Vestea se răspîndise, însă, iute şi în 8 August, zice acelaşi corespondent (*D. G.* sau *un iubitor de arte*), „văzurăm pre mai mulţi din comitatul Zarandului, cari făcuseră *cale de două zile, numai ca să poată auzi cel puţin odată limba romînă de pe scenă*".

Autorii locali ar fi voit ca Pascaly să le joace piesele lor. At. M. Marienescu oferea comedia *O glumă* (1 act), iar Iosif Vulcanu tot o comedie: *Nu vătămaţi fetele bătrîne* (3 acte). Dăcă nu intervenea lăuzia d-nei Pascaly, comedia lui Vulcan s'ar fi jucat, explică *Familia*. Se mai jucară, deci, numai piesele cunoscute. Şi anume:

18 August: *Sermanul muzicant*; *Femeia trebue să-şi urmeze bărbatul*.

D-na Pascaly apăru acum întâia oară înaintea publicului aradan, care o primi cu mari ovaţiuni. Intre cele două piese, maiestoasă cum era, şi îmbrăcată în port naţional, Matilda declamă poezia lui Vulcan *Copila romînă*. Vulcan fu chemat la rampă, alături cu marea artistă!

Ţăranii continuau să asiste.

19 August (Mercuri): *Nu e fum fără foc*; *Un pahar de ceaiu*.

D-na Pascaly avu prilej să arăte ce este limba romînească de salon şi cît de „acomodată" este ea pentru salon. Corespondentul *Familiei* însemnează: „Mi-ar fi plăcut să fi putut şopti aceasta fiecărei dame dintre cele prezente; şi erau de faţă prea multe şi frumoase dame romîne"—care, aşa reesă, în saloanele lor nu prea vorbeau romîneşte.

La reprezentarea aceasta asistară doi fraţi Mocsonyeşti, deputaţii Borlea şi Vincenţiu Babeş.

Voinicos, dar fricos ar fi fost (după *Albina*) a şaptea reprezentare.

27 August (Joi): *Ştrengarul de Paris*.

28 August (Vineri): *Orbul şi nebuna*.

Aşa ar reeşi seria pieselor după ziarele romîneşti. Cu ajutorul ziarului unguresc local stabilim însă că *Ştrengarul* s'a jucat şi în 14 şi 18 August; iar *Orbul şi nebuna* şi în 19 August.*

* Ziarul unguresc (cotidian) din Arad *Alföld*, care privea cu multă simpatie pe Pascaly şi trupa sa, înregistrează următoarele date şi piese: 1 August: *Poetul romantic* (Millo) şi *Doi profesori procopsiţi, neprocopsiţi* (Scribe), comedii în cîte 1 act (cu dare de samă în No. 178, p. 3, coloana 3); 4 August: *Frica e din raiu* (Pascaly), comedie în 3 acte; 8 August: *Sterian păţitul* (P. Ghica), comedie în 3 acte (cu o dare de samă în foiletonul n-rului 184); 11 August: *Mihai Viteazul după bătălia dela Călugăreni* (D. Bolintineanu) 1 act şi *Bărbatul desmerdat* (Traducere de Pascaly), 1 act (cu dare de samă în

După *Familia* ultima reprezentare ar fi fost Vineri, în 21 August; ceiace nu poate fi exact, ci numai o greșală de tipar sau un calcul dela care Pascaly se abătu din cauza nașterii soției sale. Sîmbătă ar fi fost în 22 August, pe-atunci era să aibă loc banchetul Arădanilor, cu care prilej ei aveau să-i ofere lui Pascaly un pocal de argint, spre suvenire. Corespondentul *Familiei* (p. 333) mai anunță, că din „cauze supravenite" (soția și băiatul, desigur) trupa nu va mai pleca la Gherla, unde în curînd se adună Asociațiunea.

Aradul primise pe Pascaly ca pe un fermecător venit să deslege vrăji care țineau în amorțire limba romînă. Tot ținutul tremură de venirea lui. Pentru Eminescu va fi fost o nouă fericire! *

Despre M. Eminescu trebue să notez anume, că, precum se știe, aici, în Arad, s'a intîlnit cu Iosif Vulcan—cel mai tîrziu—în 18 August, cînd Matilda îi declamă poezia. Din înțelegerile cu Pascaly, privitoare la reprezentarea piesei sale despre fetele bătrîne, reesă că Vulcan nu va fi stat numai o zi în Arad, că, deci, va fi vorbit mai des și cu poetul al cărui nume îl prefăcuse din Eminovici în Eminescu. În 18 | 30 August *Familia* publică apoi poezia lui Eminescu *La o artistă*. Din textul poeziei reesă că artista era o bună cîntăreață. Bună cîntăreață în trupă, era gingașa Maria Vasilescu, cum reesă din notele culese mai sus. Nu va fi fost *ea* artista *lui*? **

VI. **Oravița.**—Dela Arad trupa a plecat la *Oravița*. *Familia* raportează în 26 August | 7 Septembre. Aici se jucă:

31 August: *Ștrengariul de Paris*.

1 Septembre (Marți): *Doi profesori procopsiți și neprocopsiți; Mihai Viteazul*.

Și, aici, un entuziasm nebun. La gară, în 30 August, 12

No. 184, p. 4): 14, 18 și 27 August: *Ștrengarul de Paris* (Traducere de Pascaly), 2 acte; 19 și 28 August: *Orbul și nebuna*, dramă în 5 acte. Ziarul unguresc aminti (apreciind) pe Pascaly și soția lui, Gestianu și soția lui, Sapeanu, Velescu, Bălănescu. S'au dat, așa dar, 9 reprezentații într'o lună (1 28 August).

Afară de *Alföld*, despre trupa romînească au mai scris *Arader Zeitung* (citată de *Albina*, No. 79).

* În Arad Pascaly a fost și în anul 1871. Știri despre teatrul din acest an am găsit în *Gura Satului* (1871: No. 25 și 27).

În 1871 Pascaly a fost și la Oradea Mare, unde a jucat în 13 și 14 Iulie: *Păcatele bărbaților*, comedie în 2 acte (originală) de Pascaly; *Nevasta trebue să-și urmeze bărbatul* (comedie în 1 act, traducere de Pascaly) și *Patria și domnitorul*, dramă originală în 3 acte, de Pascaly. Despre acestea vezi ziarul *Nagyvárad*, 1871, No. 158 și darea de samă din No. 161.

** Seduși de o exclamație înregistrată de Stefanelli, unii cred că artista ar fi fost Eufrosina Popescu. O. Popescu se afla în trupa Pascaly în 1867 („unică în piesele naționale-populare", cu „studiu extraordinar", zice Iulian Grozescu în *Familia*, 1867, p. 260). Dar lămuriri sigure nu a dat nimeni. Deci loc de conjecturi este. Eu am apropiat de poezie o realitate, asupra căreia nu insist.

carete așteptaseră trupa (scrie corespondentul *Albinei*—No. 91; 1 | 13 Septembre). Era într'o Duminică. O ploae de flori și ghirlande căzu în scenă îndată ce cortina se ridică. Ivindu-se, în port național, să declame și aici *Copila romînă*, doamna Pascaly a fost acoperită de flori. Și aici „un număr foarte frumos de plugari" se iviră în sală. Și aici se dete un banchet, la „Coroană", în 1 Septembre.

În 2 Septembre trupa plecă spre Baziaș și de aici spre „Țară".

VII.—Trupa părăsise Banatul, cînd *Familia* din 19 Septembre | 1 Octombre publică încă o poezie, *Amorulu unei marmure*, al cărei cuprins trebue pus în legătură cu al poeziei *La o artistă*. Aceasta este o realitate cîntată cu deplină transparență; acea învăluire a sentimentului, în fantasticul atît de caracteristic pentru Eminescu cel tînăr. Poeziile—chiar de-ar fi de inspirație mai veche,—în prelucrarea lor din 1868, adică în forma lor din *Familia*, sînt mici hîrburi din oglinda sufletului său în timpul migrației artistice prin Ardeal și Banat.

Mai departe: Nici o îndoială nu poate încăpea, că migrația aceasta din Mai, Iunie, Iulie și August 1868, a pus temelii serioase la cunoașterea vieții romînești, a poporului și a păturii culte. Cu cunoașterea vieții acesteia Eminescu s'a mîndrit totdeauna. Era, deci, cu dreptul ca fragmentul vieții sale: Maiu-Septembre 1868 să fie dezgropat din izvoarele—atît de ușor accesibile cercetătorului! *

G. Bogdan-Duică

* Cred că din anul 18 8 trebue să datăm o descriere a Banatului, despre care d. dr. V. Braniște mi-a vorbit cînd i-am comunicat pe scurt conținutul acestui articol. D-sa a primit-o dela un nepot a lui Eminescu, un Drogli. D. dr. V. Braniște ar face bine să nu mai aștepte sfîrșitul perdut al descripției și să publice fragmentul care poate fi caracteristic pentru poet.

Oblomov

PARTEA III

I

Oblomov radia, mergînd spre casă. Sîngele îi fierbea, ochii îi străluceau. I se părea că-i arde chiar părul depe cap. Aşa şi intră în odae—şi deodată lumina dispăru; ochii, într'o displăcută nedumerire, se opriră nemişcaţi locului: în fotoliul lui şedea Tarantiev.

— Dar unde ai zăbovit atîta timp? Pe unde tot hoinăreşti?—îl întrebă Tarantiev cu un ton aspru, întinzîndu-i mîna sa păroasă.—Şi dihania ta cea bătrînă îşi face de cap: întrebai de o zacuscă—nu-i; rachiu—nu-i nici rachiu.

— M'am plimbat pe aici, prin crîng,—răspunse Oblomov în silă, neputîndu-şi încă reveni, şi abia învingîndu-şi neplăcerea de a-şi vedea *zemleacul*,—şi încă în ce moment!

Uitase atmosfera întunecoasă în care a trăit atîta timp, se dezvăţase de aerul ei înăbuşitor. Tarantiev îl trase parcă deodată, din cer, din nou în mocirlă. Oblomov se chinuia cu întrebarea: la ce a venit Tarantiev? Pentru mult timp? Se chinuia cu presupunerea, că musafirul rămîne poate să stea la masă, şi atunci cum are să meargă el la Iliinschii? Cum să-l scoată, —fie şi cu oarecare cheltueli,—iată singurul gînd, care-l preocupa. Aştepta tăcut şi posomorît, să audă ce are să spue Tarantiev.

— Dar bine, zemleac, de ce nu vii să-ţi vezi cel puţin locuinţa?—întrebă Tarantiev.

— Acuma nu-i nevoe,—zise Oblomov, căutînd să nu se uite la el.—Nu mă... mut acolo.

— Ce-e? Cum nu te muţi?—întîmpină Tarantiev ameninţător.—Ai închiriat-o şi nu te muţi? Dar contractul?

— Ce contract?

— Ai şi uitat! Ai iscălit contractul pe un an de zile. Plăteşte opt sute de ruble, şi pleacă unde-ţi place. Patru persoane au văzut-o, vroiau s'o închirieze: toţi au fost refuzaţi. Unul vroia s'o închirieze pe trei ani.

Oblomov îşi aduse aminte abia acuma, că chiar în ziua mutării la ţară, Tarantiev i-a adus o hîrtie, pe care el a iscălit-o, fără s'o citească.

„O, Doamne, ce-am făcut!"—se gîndi Oblomov.

— Nici n'am nevoe de locuinţă,—zise,—eu plec în străinătate.

— In străinătate!—îl întrerupse Tarantiev.—Cu Neamţul? Atîta rău, cît pleci tu...

— Cum nu plec? Am şi pasport: iată-l, ţi-l arăt. Mi-am cumpărat şi geamantan.

— Nu pleci!—repetă Tarantiev cu sînge rece.—Ia dă mai bine banii înainte pe o jumătate de an.

— N'am bani.

— Ia-i de unde ştii; lui Ivan Matfeici, fratele cumătrei, nu-i plac glumele. Indată—la *upravă*: ai să zici lehamite. Afară de asta, am plătit dela mine; dă-mi-i.

— Tu de unde ai luat atîţia bani?—întrebă Oblomov.

— Ce-ţi pasă? Am primit o datorie veche. Dă banii. Pentru ei am venit.

— Bine, vin zilele astea şi transmit locuinţa altuia, acuma mă grăbesc...

Incepu să-şi închee haina.

— Dar ce locuinţă îţi mai trebue? Mai bună decît asta nu găseşti în tot oraşul. Nici n'ai văzut-o!—zise Tarantiev.

— Nici nu vreau s'o văd,—răspunse Oblomov.—Ce să caut acolo? Mi-i departe...

— De ce?—întrebă Tarantiev, îngroşînd vocea.

Dar Oblomov nu răspundea de ce.

— De centru, adăugă apoi.

— De care centru? Ce-ţi trebue ţie centru? Ca să stai tologit?

— Nu, acuma nu stau tologit.

— Cum aşa?

— Aşa. Eu... azi...—începu Oblomov.

— Ce?—întrerupse Tarantiev.

— Nu mînînc acasă...

— Dă banii şi du-te dracului!

— Ce bani?—întrebă Oblomov, plictisit.—Zilele astea vin acolo şi vorbesc cu proprietăreasa.

— Ce proprietăreasă? Cu cumătra? Ce ştie ea! O muere! Nu, poftim de vorbeşte cu fratele—ai să vezi!

— Bine, am să vin şi am să vorbesc.

— Şi eu să aştept! Nu. Dă banii, apoi du-te.

— N'am bani, trebue să împrumut.

— Atunci plătește-mi cel puțin birja, stărui Tarantiev:— trei ruble.

— Unde ți-i birja? Și pentruce trei ruble?

— I-am dat drumul. Cum pentruce? Și așa nu vroia să meargă: „prin nisip", zice. Și de aici alte trei...

— De aci diligența merge pentru un poltinnic,*—zise Oblomov;—iată, poftim.

Scoase patru ruble. Tarantiev le puse in buzunar.

— Mai datorești șapte ruble,—adăugă.—Mai dă și pentru masă!

— Ce masă?

— Până in oraș e tirziu: are să trebuiască pe drum... in vre-o locantă... Aici totul e scump; iți storc vre-o cinci ruble.

Oblomov scoase in tăcere o rublă și i-o aruncă. De nerăbdare, nu se așeză pe scaun, doar o pleca Tarantiev mai degrabă; dar Tarantiev nu pleca.

— Spune să-mi dea ceva să gust.

— Parcă vroiai să stai la masă in locantă?

— La masă! Dar acuma ceasul e abia două! **

Oblomov porunci lui Zachar să-i dea ceva.

— N'avem nimic; nu s'a gătit,—răspunse Zachar rece, uitîndu-se întunecat la Tarantiev. — Dar cind aduceți cămașa și vesta boerului, Mihei Andreici?

— Ce cămașă, ce vestă?—răspunse Tarantiev. De cind le-am adus!

— Cind?—zise Zachar.

— Nu ți le-am dat in mină in ziua mutatului? Ai băgat-o undeva, in vre-o legătură, și mă întrebi...

Zachar rămase încremenit.

— Doamne! Dar ce batjocură e asta, Ilia Ilici!

— Cîntă, cîntă cîntecul vechiu!—intîmpină Tarantiev.—Le-i fi băut, și acuma intrebi...

— De cind sint, n'am băut încă lucru boeresc!—hirîi Zachar.—Iaca, dumneata...

— Incetează, Zachar!—il întrerupse Oblomov cu asprime.

— Tot dumneata îi fi luat și peria de frecat podelele, și cele două cești?—întrebă Zachar.

— Ce perie?—tună Tarantiev.—Auzi, pehlivanul bătrîn! Adu mai bine zacusca!

— Auziți, Ilia Ilici, cum latră. — Nu-i zacuscă, nu-i nici pine in casă, și Anisia a eșit,—adăugă el și plecă.

— Dar unde stai tu la masă?—întrebă Tarantiev.—Ciudat, zău: Oblomov se primbă prin cring, nu mănîncă acasă... Atunci cind vii la noua locuință? Afară-i toamnă. Vino de o vezi.

— Bine, bine, zilele astea...

* O jumătate de rublă, 1 fr. 85 bani, după cursul vechiu.—N. trad.

** In Rusia se stă la masă mai tirziu.—N. trad.

— Și nu uita să aduci banii.

— Da, da, da... numaidecît,—zise Oblomov nerăbdător.

— Ei, nu-ți trebue ceva pentru casă? Acolo au boit pentru tine și podele, și tavan, ferestre, uși—totul: costă mai mult de o sută de ruble.

— Da, da, bine... A, iată ce vroiam să-ți spun,—și-aduse aminte Oblomov deodată,—treci, te rog, pela tribunal, trebue autentificată o procură...

— Dar ce, sint omul tău de afaceri?—răspunse Tarantiev.

— Iți adaug pentru masă.

— Stric mai mult ghetele, decît dai tu.

— Da-te numai, plătesc.

— Nu pot să merg la tribunal,—răspunse Tarantiev posomorît.

— Dece?

— Am dușmani, au ură pe mine, imi pun curse, nu știu cum să mă piardă.

— Bine. Mă duc singur,—zise Oblomov, și-și luă șapca.

— Iaca, de îndată ce vii la locuința cea nouă, Ivan Matfeici face totul: om de aur, băete, nu un venetic de Neamț. Rus adevărat, deșcă veche, de treizeci de ani stă pe același scaun. Invirtește tot tribunalul. Are și parale, dar birjă nu ia; fracul—nu-i mai bun decît al meu; tăcut, smerit—chitic; vorbește—abia il auzi; nu vintură străinătățile, ca ăsta al tău...

— Tarantiev!—strigă Oblomov, lovind cu pumnul în masă;—cind nu înțelegi—taci!

Tarantiev holbă ochii in fața acestei porniri ne mai pomenite a lui Oblomov și uită chiar să se supere, că a fost pus mai prejos decît Stolz.

— Mare comedie cu tine, frate... bolmoji el, luîndu-și pălăria: cum te-ai iuțit...

Iși netezi pălăria cu mîna, se mai uită la ea și la pălăria lui Oblomov, așezată pe etajeră.

— Iaca, pălăria asta n'o mai porți, ai șapcă,—zise, luind pălăria lui Oblomov, și vrînd s'o încerce,—dă-mi-o mie pentru vară...

— Oblomov îi luă, in tăcere, pălăria depe cap și o puse la locul ei, apoi își încrucișă brațele pe piept și aștepta să-l vadă eșind.

— Atunci, să te ia dracu',—zise Tarantiev, strecurîndu-se afară cu stingăcie;—tu, dragă, văd că... să te văd vorbind așa cu Ivan Matfeici, și să n'aduci banii...

II

Plecă, iar Oblomov, rău dispus, se așeză într'un fotoliu și stătu mult, căutînd să scuture această impresie brutală. Insfîrșit își aduse aminte de dimineața de azi, și uricioasa apariție a lui

Tarantiev îi zbură din cap; pe față i se arătă din nou zîmbetul.

Se opri dinaintea oglinzii, își îndreptă mult timp cravata, mult timp zîmbi, se uită, nu-i pe obraz vre-o urmă din sărutarea aprinsă a Olgăi.

Două „niciodată",—zise Oblomov, într'o ușoară și fericită tulburare;—„și ce deosebire între ele: una s'a și veștejit, alta înflorește cu atîta strălucire..."

Apoi căzu pe gînduri tot mai adînci. Simțea că luminoasa sărbătoare, sărbătoarea fără nouri a iubirii, a trecut, că iubirea devine de bună seamă o datorie, se contopește cu întreaga viață, face parte din funcțiile ei zilnice și începe să piardă din culorile ei strălucitoare.

In dimineața asta a trecut poate cea din urmă rază a ei trandafirie; încolo n'are să mai strălucească, ci are să încălzească viața numai în chip nevăzut; viața are s'o absoarbă, iar ea se înțelege, va fi tainicul, dar puternicul resort al vieții... De aci încolo manifestările ei vor fi așa de simple, de obișnuite...

Poemul trece, începe istoria severă: tribunalul, apoi plecarea la Oblomovca, construcția casei, ipotecarea *la consiliu*, facerea drumului, descurcarea nesfîrșită a afacerilor cu țăranii, întocmirea muncilor, secerișul, treeratul, țăcănitul mașinii de socoteli, fața îngrijorată a însărcinatului de afaceri, alegerile nobilimii, ședința în tribunal...

Numai ici-colo strălucește o privire a Olgăi, a răsunat *Casta diva;* o sărutare grăbită; apoi iar la treabă, la oraș, iar însărcinatul, țăcănitul socotelilor...

Ți-au sosit musafiri—puțină bucurie: unul povestește cît rachiu a fabricat la velniță, altul—cîți arșini* de stofă a dat statului... D'apoi asta a visat el? Viață-i asta?.. Și totuși, așa trăește lumea: parcă în asta ar sta viața... Lui Andrei îi place chiar!

Dar însurătoarea, nunta e, oricum, poezia vieții, e o floare gata, deschisă... Iși închipuia cum are să ducă pe Olga la altar: ea—cu o ramură de lămâiță pe cap, cu un voal lung. In mulțime—șoapte de admirație. Ea, rușinată, cu pieptul ușor agitat, cu capu-i mîndru și grațios aplecat, îi dă mîna, și nu știe cum să se uite la toți. Cînd îi strălucește zîmbetul, cînd îi apar lacrimi, cînd un gînd parcă răsare în cutișoara de deasupra sprincenei...

Acasă, după plecarea musafirilor, ea, încă în găteala-i splendidă, se aruncă la pieptul lui, ca astăzi...

„Nu, alerg la Olga, nu pot gîndi și simți singur"—visa Oblomov. „Spun tuturora, lumii întregi... nu, întâiu mătușii, apoi baronului; îi scriu lui Stolz,—ce are să se mai mire! Apoi spun lui Zachar! Are să se închine până în pămînt, are să ridice un strigăt! Ii dau douăzeci și cinci de ruble. Vine Anisia,

* *Arșinul* = 0 m. 71 N. trad..

are să caute să-mi prindă mîna, s'o sărute: îi dau zece ruble; apoi... apoi de bucurie am să strig așa, că toată lumea are să zică: „Oblomov e fericit, Oblomov se însoară". Acum alerg la Olga; mă așteaptă șoapte îndelungate, înțălegerea tainică de a contopi două vieți într'una!..

Aleargă la Olga, care ascultă cu zîmbet visurile lui; dar cînd Oblomov sări, ca să alerge la mătușa, să-i facă cunoscut, ei așa i se strînseră sprincenele, încît Oblomov se sperie.

— Nimănui nici o vorbă!—zise Olga, punînd un deget la gură, și oprindu-l de a vorbi tare, ca să n'audă mătușa din cealaltă odae.—Incă nu-i timpul!

— Atunci cînd e timpul dacă între noi totul s'a hotărît?—întrebă el nerăbdător,—acuma ce-i de făcut? Cu ce să începem? N'o să ședem doar cu brațele încrucișate. Incepe datoria, viața serioasă...

— Da, începe,—repetă ea, uitîndu-se la el fix.

— De aceia vroiam să fac întâiul pas, să merg la mătușa..

— Acesta e pasul cel din urmă.

— Dar cel dintâiu?

— Cel dintâiu... la tribunal. E doar vorba de scris nu știu ce hîrtie?

— Da... mîne am să și...

— Dece nu azi?

— Azi... Azi, în asemenea zi să plec de la tine, Olga!

— Bine, atunci mîne. Dar pe urmă?...

— Apoi spun... mătușii, scriu lui Stolz..

— Nu, apoi trebue să mergi la Oblomovca... Andrei Ivanovici a scris doar că trebue făcut ceva la țară: nu știu ce construcții, sau așa ceva?—întrebă ea, privindu-l în față.

— Doamne!—zise Oblomov.—D'apoi, dacă-i asculta pe Stolz, până la mătușa nu mai ajungi nici peste un veac! Stolz spune că trebue construită casa, apoi drumul... să fie școli. Nu le isprăvești toate astea într'un veac. Noi, Olga, plecăm împreună și atunci...

— Dar unde sosim? E acolo casă?

— Nu-i; cea veche e proastă; cerdacul s'a dărâmat, cred, cu totul..

— Atunci unde mergem?

— Trebue căutată aici o locuință.

— Pentru asta trebue iarăși să mergi în oraș,—observă ea:—asta e al doilea pas..

— Apoi...—începu el.

— Tu fă mai întâiu acești doi pași, apoi...

„Ce-i asta?"—se gîndi Oblomov cu tristeță: „nici șoapte îndelungate, nici înțelegere tainică de a uni amîndouă viețile într'una! Ese tot altfel, după alt model. Cît de ciudată e Olga asta! Nu se oprește într'un loc, nu se cufundă în visul dulce al unei clipe pline de poezie; parcă n'ar avea nici un vis, nu simte ce-

rința de a cădea pe gînduri. Indată—la tribunal, îndată la noua locuință! Ca Andrei! Parcă s'au ințeles cu toții să se grăbească a trăi!"

Adouazi luă o birjă și plecă cu o coală timbrată in oraș, intâiu la tribunal; dar mergea in silă, căscind și uitindu-se in toate părțile. Nu știa bine unde-i palatul, și trecu pe la Ivan Gherasimovici, să intrebe in care secție trebue să facă autentificarea.

Ivan Gherasimovici se bucură la vederea lui Oblomov și nu-l lăsă fără zacuscă. Mai trimise și după un prietin, ca să afle cum se face autentificarea, căci rămăsese in urmă și el cu chestiile astea.

Dejunul și consfătuirea se isprăviră pela ceasurile trei, la palat era tirziu, iar a doua zi se dovedi că-i Simbătă—nu-i ședință; trebue aminat până Luni.

Oblomov plecă in cartierul Viborg, la noua sa locuință. Mult timp călători printre zaplazuri lungi, prin hudiți. Insfirșit dădu de gheretă unui paznic polițienesc: paznicul îi spuse că trebue să meargă in alt cartier, alături,—pe strada asta,—și mai arătă lui Oblomov încă o stradă, fără case, cu zaplazuri, cu iarbă și hăugașuri uscate de trăsuri.

Oblomov plecă din nou, privind urzicăria depe lingă zaplazuri și virfurile de sorbi depe garduri. Insfirșit paznicul îi arătă intr'o curte, o căsuță veche, adăugind:

— Asta-i.

„Casa văduvei secretarului colegial Pșinițin".—ceti Oblomov pe poartă, și porunci birjarului să intre in curte.

Curtea nu era mai mare decit o odae, incit trăsura lovi cu oiștea intr'un colț și sperie o gramadă de găini, care se aruncară in fugă, cotcodăcind, in toate părțile,—unele chiar in zbor. Un cine mare, începu să se zmuncească din lanț in dreapta și in stinga, cu un lătrăt disperat, căutind să ajungă boturile cailor.

Oblomov stătea in trăsură, la nivel cu ferestrele, și nu știa cum să se dea jos. In ferestrele pline de rezedă, de garoafe, de gălbinele, se mișcară capete. Oblomov reuși să se coboare; cinele începu să latre și mai tare.

Urcă pe scăricica unui antreu și se ciocni cu o bătrînă, cu fața plină de zbircituri, îmbrăcată in sarafan,* cu o poală in briu.

— Pe cine căutați?

— Pe doamna Pșinițina, proprietara casei.

Bătrina lăsă capul in jos, in nedumerire.

— Nu căutați cumva pe Ivan Matfeici?—intrebă ea.—Dumnealui nu-i acasă; încă n'a venit dela slujbă.

— Im trebue stăpina casei,—zice Oblomov.

In timpul acesta, in casă, turburarea continua. Cînd la o

* Un fel de rochie fără minici. N. trad..

fereastră, cînd la alta, se arăta cite un cap; in dosul bătrinei o ușă se deschise puțin și se închise: se arătau felurite fețe.

Oblomov se întoarse: în curte doi copii, un băețaș și o fetiță îl priveau cu curiozitate.

Se arătă de undeva un mujic somnoros, in cojoc: umbrindu-și ochii cu mina, mujicul se uita alene, cînd la Oblomov, cînd la trăsură.

Cinele lătra mereu, răgușit și întrerupt; și cum se mișca Oblomov, sau se clintea copita unui cal, începeau săriturile din lanț și un lătrăt necurmat.

Peste gard, la dreapta—o grădină nesfirșită, cu varză; la stinga peste alt gard—cițiva arbori și un chioșc verde, de lemn.

— Căutați pe Agafia Matfeevna?—întrebă bătrina.—La ce vă trebue?

— Spune stăpînei,—zise Oblomov,—că vreau s'o văd;—am închiriat aici un apartament.

— Atunci dumneavoastră sinteți chiriașul cel nou, prietinul lui Mihei Andreici. Așteptați, îi spun.

Bătrina deschise ușa, din dosul căreia citeva capete se dădură cu grabă îndărăt și dispărură in fugă prin odăi. Oblomov apucă să zărească o femee cu gitul și coatele goale, fără bonetă, albă, destul de grasă, care rise că a văzut-o un străin, rupînd-o și ea la fugă.

— Poftim in casă,—zise bătrina, întorcindu-se, introduse pe Oblomov, printr'o sală mică, intr'o odae destul de încăpătoare, și-l rugă să aștepte.—Stăpîna vine îndată,—adaogă ea.

„Dar cinele tot latră", se gindi Oblomov, inspectind odaia.

Ochii i se opriră deodată asupra unor obiecte cunoscute: odaia era plină de lucrurile lui. Mesele pline de praf; scaunele, îngrămădite pe pat; saltele, vase, dulapuri—in dezordine.

— Ce-i asta? Nearanjat, negrijit: ce infecție!...

Dela spatele lui scirții deodată o ușă, și în odae intră tocmai femeia cu gitul și coatele goale.

Era de vre-o treizeci de ani; foarte albă, obrajii plini,—încit roșeața parcă nu putea pătrunde până in față. Sprincene aproape n'avea; în locul lor—ceva ca două dungi, puțin umflate și lucioase, cu niște rari perișori blonzi. Ochii—cenușii și simpli, ca toată expresia feței; minile albe, dar aspre, cu mari noduri de vine, eșite înafară.

Imbrăcămintea—strinsă pe corp: se cunoștea că nu recurge la nici un meșteșug, nici măcar la fuste de prisos, ca să mărească volumul șoldurilor și să micșoreze talia. Din pricina asta bustul, chiar acoperit, dar fără șal, putea servi unui pictor, sau sculptor, ca model de piept zdravăn și sănătos, fără a-i jigni modestia. Rochia, în raport cu șalul și boneta de sărbătoare, părea destul de veche. Nu se așteptase la musafiri, și cînd Oblomov își exprimă dorința de a o vedea, aruncă peste îmbrăcămintea de toate zilele, șalul de Duminecă, iar pe cap puse o

bonetă. Intră nehotărîtă şi se opri, uitîndu-se cu sfială la Oblomov.

Oblomov se sculă şi salută.

— Am plăcerea de a vedea pe doamna Pşiniţina?

— D-da. Dar vreţi să vorbiţi poate cu frăţiorul?—întrebă ea cu nehotărîre.—E la slujbă; dumnealui înainte de cinci nu vine.

— Nu, pe dumneata am vrut să te văd,—începu Oblomov, după ce doamna Pşiniţina se aşeză pe divan, cît se poate mai departe de el, privindu-şi colţurile şalului, care o acopereau până jos, ca o pătură de cal, şi ascunzîndu-şi mînile tot subt şal.

— Am închiriat apartamentul, acuma însă, din pricina împrejurărilor, trebue să-mi caut locuinţă în altă parte a oraşului; de aceia am venit să vorbesc cu dumneata.

Doamna Pşiniţina îl ascultă aiurită şi rămase pe gînduri.

— Acuma frăţiorul nu-i acasă,—zise însfîrşit.

— Dar casa e a dumitale?—întrebă Oblomov.

— A mea,—răspunse ea scurt.

— De aceia am crezut că dumneata poţi hotărî singură...

— D'apoi nu-i frăţiorul; la noi dumnealui îngrijeşte de toate,—răspunse ea cu o voce monotonă, uitîndu-se pentru întâia dată drept la Oblomov, şi lăsînd din nou ochii pe şal.

„Are o faţă simplă, dar plăcută",—hotărî Oblomov îngăduitor; „trebue să fie o femee bună!"

In timpul acesta capul fetiţei se arătă în uşă. Agafia Matfeevna îi făcu din cap pe ascuns un semn de ameninţare, şi fetiţa dispăru.

— Dar unde slujeşte frăţiorul dumitale?

— La cancelarie.

— La care?

— Unde se scriu mujicii... nu ştiu cum se cheamă. Zîmbi cu naivitate, şi în aceiaşi clipă faţa-i luă din nou expresia ei obişnuită.

— Dumneata nu stai numai singură cu frăţiorul?

— Nu, eu am doi copii dela răposatul bărbat: un băeţaş de şapte ani împliniţi şi o fetiţă de şase,—începu gazda destul de desgheţat, şi faţa i se mai înviorá;—mai e bunica, care-i bolnavă, de abia umblă,—şi încă numai la biserică; mai înainte se ducea la piaţă cu Aculina, dar dela Nicola a încetat: i se umflă picioarele. Şi în biserică stă mai mult pe trepte. Atîţea. Uneori mai vine de stă pe la noi cumnata mea, ori Michei Andreici.

— Dar Michei Andreici vine deseori pe la dumneavoastră? —întrebă Oblomov.

— Uneori stă cîte o lună; e prietin cu frăţiorul, tot împreună...

Şi tăcu, sleindu-şi toată rezerva de idei şi cuvinte.

— Ce linişte e aici la dumneavoastră!—zise Oblomov.—Dacă n'ar lătra cinele, ai zice că nu-i suflet viu.

Ea zîmbi.

— Eşi adesea?—întrebă Oblomov.

— Vara cîteodată. Mai dăunăzi, în ziua de Sf. Ilie, am fost la Pulberărie.

— Şi ce, vine lume multă acolo?—întrebă Oblomov, uitîndu-se prin şalul desfăcut, la pieptul ei înalt, tare ca perna unui divan, şi nemişcat.

— Nu, anul ăsta au fost puţini; de dimineaţă a plouat, apoi se însănină. Altfel vin mulţi.

— Şi încă unde vă mai duceţi?

— Rar cînd eşim... Frăţiorul cu Michei Andreici umblă la pescuit, fierb acolo *ucha*; * noi—tot pe acasă.

— Se poate? Tot acasă?

— Zău aşa. Anul trecut am fost la Colpin, cîte odată mai mergem ici, în crîng. La 24 Iunie frăţiorul are patron, se face masă, stau la masă toţi cinovnicii dela cancelarie.

— Dar vizite faceţi?

— Frăţiorul se duce, dar eu cu copiii numai la rudele bărbatului: stăm la masă, la Paşti şi la Crăciun.

N'aveau ce să mai vorbească.

— Aveţi flori: vă plac?—întrebă Oblomov.

Ea rîse.

— Nu, noi n'avem cînd ne ocupa de flori. Copiii şi cu Aculina au fost la grădina contelui: le-a dat grădinarul; dar muşcatele şi aloii îi aveam încă depe cînd trăia bărbatul.

In timpul acela în odae năvăli deodată Aculina, în mîna ei se zbătea din aripi şi ciriia disperat, un cucoş mare.

— Pe ăsta să-l dăm băcanului, Agafia Matfeevna?—întrebă.

— Ce faci, ce faci? Pleacă!—zise gazda ruşinată.—Vezi că-s musafiri!

— Numai să întreb,—zise Aculina, ţinînd cucoşul de picioare, cu capul în jos:—dă şaptezeci şi cinci de copeici.

— Du-te, du-te la bucătărie,—repetă Agafia Matfeevna.—Pe cel sur, cel porumbac, nu pe ăsta,—adăugă în grabă şi se ruşină, ascunse mînile subt şal şi rămase cu ochii în jos.

— Gospodărie!—zise Oblomov.

— Da, noi avem multe găini; vindem şi ouă şi pui. Aici, pe strada asta, dela vile, dela casa contelui, iau tot dela noi,—răspunse ea, uitîndu-se la Oblomov şi mai îndrăzneţ.

Şi faţa ei luă o expresie mai pricepută, mai înviorată; îi dispăru tîmpenia, cînd începu să vorbească despre lucruri cunoscute şi ei. La orice întrebare însă, care nu atingea vre-un scop pozitiv, mai familiar, răspundea prin tăcere.

— Astea ar trebui descurcate...—observă Oblomov, arătînd avutul său, aruncat claie peste grămadă.

— Noi am fi vrut, dar nu dă voe frăţiorul,—îl întrerupse

* Ciorbă de peşte proaspăt. N. trad..

cu vioiciune gazda, și se uită la Oblomov de tot liber. „Dumnezeu știe ce are acolo prin mese și dulapuri..." — zice : — „dacă se pierde, se leagă de noi..."

Se opri și rise.

— Cît e de bănuitor fratele dumitale ! — observă Oblomov.

Ea rise puțin din nou și-și luă din nou expresia obișnuită. La ea risul era mai mult o formă adoptată, prin care se ascundea îndoiala, ce-i de făcut sau de zis într'un caz sau altul.

— Nu pot aștepta până o sosi, — zise Oblomov, — poate i-i transmite dumneata că, din pricina împrejurărilor, n'am nevoe de apartament, că rog să-i dea altui chiriaș ; de altfel voi căuta și eu un amator.

Ea îl ascultă tîmpită, clipind regulat din ochi.

— In privința contractului îi vei spune...

— D'apoi nu-i acasă, — repetă ea ; — mai bine poftiți mine : mine-i Sîmbătă, dumnealui la slujbă nu se duce...

— Sînt grozav de ocupat, n'am o clipă liberă, — zise Oblomov ; — dumneata să-i spui că arvuna rămânînd in folosul dumneavoastră, iar eu însărcinîndu-mă să vă găsesc... prin urmare...

— Nu-i frățiorul, — repetă ea monoton ; — nu știu dece nu vine... și se uită spre stradă. — Iaca, pe aici trece, pe lingă fereastră : se vede cînd vine, dar nu vine !

— Ei, eu plec... — zise Oblomov.

— Dar ce să spun, cînd vine frățiorul ? Cînd vă mutați ? — întrebă ea, sculîndu-se depe divan.

— Transmite-i că l-am rugat, — zise Oblomov, — că din pricina împrejurărilor...

— Ar fi bine să veniți singur mine și să vorbiți cu dumnealui... — repetă ea.

— Mine nu pot.

— Atunci poimine, Duminecă : după masă dumnealui obișnuește să aducă rachiu, zacuscă... Vine și Michei Andreici.

— Adevărat că vine și Michei Andreici ? — întrebă Oblomov.

— Zău așa.

— Nu pot nici poimine, — căută Oblomov să scape.

— Atunci săptămîna viitoare... Dar cînd începeți să vă mutați ? Ași pune să spele podelele și să șteargă praful...

— Nu mă mut, — zise Oblomov.

— Cum așa ? D'apoi unde punem noi lucrurile ?

— Dumneata să ai bunătate să spui frățiorului, — începu Oblomov rar și apăsat, înfigîndu-și ochii drept în piept, ci, că din pricina împrejurărilor...

— D'apoi iaca nu vine, nu știu de ce, — zise ea monoton, uitîndu-se la zaplazul care despărțea strada de curte. — Il cunosc și pașii. Pe podul de lemn se aude care cum merge... Pe aici puțini umblă...

— Atunci îi transmiți ce te am rugat eu ? — zice Oblomov, salutînd și plecînd.

— Peste jumătate de ceas dumnealui are să fie și singur de față... — zise gazda cu o îngrijorare neobișnuită, căutînd parcă să reție pe Oblomov cu vocea.

— Mai mult nu pot aștepta, — hotărî Oblomov, deschizînd ușa.

Cînele, observîndu-l la eșire, începu să latre din răsputeri și să se zmuncească din lanț.

Birjarul care adormise, răzămat pe un cot, începu să tragă caii îndărăt ; găinile, speriate din nou, se împrăștiară în toate părțile ; în fereastră se arătară cîteva capete.

— Atunci am să spun frățiorului că ați fost, — adăogă îngrijorată gazda, cînd Oblomov se așeză în trăsură.

— Da, și spune-i că din pricina împrejurărilor, n'am să pot reține apartamentul, că-l las altuia, sau să... caute dumnealui...

— La vremea asta dumnealui vine totdeauna... — zise ea, ascultîndu-l distrată. Am să-i spun că vroiți să veniți.

— Da, zilele astea am să trec, — zise Oblomov.

In lătratul desperat al cînelui trăsura eși din curte și începu să se legene prin hăugașele hudiții nepavate.

La capătul ei se arătă un om, de o statură mijlocie, îmbrăcat într'un palton ponosit, cu un pachet de hîrtii subsuoară, cu un băț gros și în galoși de cauciuc, cu toată uscăciunea și arșița zilei.

Mergea iute, se uita pe delături și pășea așa fel, că parcă ar fi vrut să spargă trotuarul de lemn. Oblomov se uită după dînsul și observă că a intrat în poarta doamnei Pșinițina.

„Iaca, trebue să fi venit și frățiorul", — se gîndi. „Să-l ia dracu. Mai pierzi vre-un ceas cu el, și mie mi-i foame și cald. Mă mai așteaptă și Olga..."

„Pe altădată".

— Mergi mai iute ! — zise birjarului.

„Dar celălalt apartament pe cînd ?" — și-aduse aminte deodată, uitîndu-se pe delături la zaplazuri. „Trebue îndărăt spre strada Morscaia, sau Coniușnaia... Dar pe... altădată !".

— Mergi mai iute !

III

Pe la sfîrșitul lui August dădură ploi, și pe la vile coșurile începură să fumege, — pe unde erau coșuri, pe unde nu erau, locuitorii umblau cu fălcile legate ; însfîrșit, încetul cu încetul vilele se goliră.

Oblomov nu se mai arătă prin oraș, și într'o dimineață pe lîngă fereastra lui trecu, dusă pe căruți și pe brațe, mobila dela Ilinschii. Deși acuma nu i se mai părea o mare ispravă să se mute din apartament, să stea la masă undeva în trecere, și să nu se culce o zi întreagă, nu știa totuși unde și cum să se aciuiască măcar pentru o noapte.

Să mai rămînă singur la țară, cînd parcul și cringul erau pustii, cînd obloanele dela locuința Olgăi erau închise, i se păru peste putință.

Cutreeră odăile ei goale, cutreeră parcul, cobori depe deal, și i se strînse inima.

Porunci lui Zachar și Anisiei să meargă în cartierul Viborgului, unde se hotărî să rămînă până la găsirea unei noi locuinți, iar el plecă in oraș, mîncă în fugă într'o ciainărie, iar seara o petrecu la Olga.

Dar serile de toamnă din oraș nu se asemănau cu lungile, luminoasele seri din parc și crîng. Aici n'o mai putea vedea de cîte trei ori pe zi; aici nu mai aleargă Catea, nu mai trimete nici el pe Zachar cu bilețelul la depărtare de cinci verste. Și toată această poemă de vară,—înfloritoarea poemă a dragostei,—parcă s'ar fi oprit, merge mai alene,—parcă-i lipsea un conținut.

Uneori tac cîte o jumătate de ceas, Olga se adîncește în lucru, numără în minte, cu acul, punctele desenului, iar el se cufundă în haosul de gînduri și trăește în viitor, cu mult mai departe decît momentul de față.

Numai din cînd în cînd, uitîndu-se la ea lung, tresare pătimaș, sau aruncă ea asupra lui o privire fugară și zîmbește, surprinzînd în privire-i o rază de supunere duioasă, de fericire.

Trei zile de-a rîndul veni în oraș și stătu la masă la ele, subt pretext că la el, acolo, încă nu s'a aranjat, că săptămîna asta are să plece, și de aceia la noua locuință nu dispune de toate, ca acasă.

Dar a patra zi se jenă să vie și, după ce rătăci cîtva timp în jurul locuinții lor, plecă acasă oftînd.

A cincea zi ele nu dejunară acasă.

A șasea zi Olga i-a zis să vie la cutare magazin, că ea are să fie acolo, că poate s'o petreacă până acasă pe jos, iar trăsura va merge din urmă.

Toate astea îl jenau; întîlneau cunoștinți, și de ale lui și de ale ei, care salutau, iar unii îi opreau și le vorbeau.

— Doamne! Ce chin!—zicea Oblomov, asudînd de frică, și stingherit de asemenea situație.

Îl privește și mătușa cu ochii ei obosiți și mari și-și mirosă spirtul îngîndurată, parcă ar durea-o capul din pricina lui. Și să tot vie—cîtă depărtare! Vii, vii din cartierul Viborgului, iar seara îndărăt—trei ceasuri cu trăsura!

— Să spunem mătușei,—stăruia Oblomov;—atunci pot rămînea la voi de dimineață, și nimeni n'are să vorbească...

— Dar la palat ai fost?—întrebă Olga.

Pe Oblomov parcă tot îl împingea ceva să zică „am fost și am făcut totul", dar știa că Olga are să-l privească așa de fix, încît are să înțeleagă minciuna îndată, după față. Drept răspuns oftă.

— Ah, dacă ai ști tu cît e de greu!

— Dar cu fratele gazdei ai vorbit? Ai găsit locuință? —îl întrebă ea apoi, fără să ridice ochii.

— Dimineața niciodată nu-i acasă, iar seara eu sînt tot aici,—zise Oblomov, bucuros că a găsit o desvinovățire.

De data asta Olga oftă, dar nu zise nimic.

— Mîne am să vorbesc numaidecît cu fratele gazdei,—o liniștea Oblomov;—mîne-i Duminecă, nu se duce la slujbă.

— Până nu se aranjează toate astea,—zise Olga pe gînduri,—nu se poate vorbi cu ma tante, și trebue să ne vedem mai rar...

— Da, da... adevărat, adăogă Oblomov, speriat.

— Stai la masă la noi Duminica, în ziua noastră, apoi cel puțin Miercurea, cînd ești singur,—hotărî ea.—Apoi ne putem întîlni la teatru; ai să afli cînd mergem noi: vii și tu.

— Da, adevărat,—zise Oblomov, bucurîndu-se că Olga a luat grija regulelor de întîlnire asupra-și.

— Iar dacă se întîmplă o zi frumoasă,—închee Olga,—eu mă duc să mă plimb în Grădina de Vară, și tu poți veni acolo; are să ne amintească parcul... parcul!—repetă ea oftînd.

Oblomov îi sărută mîna în tăcere și-și luă ziua bună până Duminecă. Ea îl petrecu cu ochii mîhniți, apoi se așeză la pian și se cufundă în sunete. Inima-i plîngea după ceva, plîngeau și sunetele. Vru să cînte, dar nu putu..

Adouazi Oblomov se sculă și îmbrăcă ciudata sa hăinuță, pe care o purtase la țară. Dela halat își luase ziua bună demult și porunci să fie pus în dulap.

Zachar, clătinînd tablaua, ca de obiceiu, se apropie stîngaciu de masă, cu cafeaua și covrigeii. La spatele lui Zachar se arătă pe jumătate in ușă, după obiceiu, Anisia, uitîndu-se, dacă Zachar a ajuns cu ceștile la masă, și ascunzîndu-se îndată, fără zgomot, dacă Zachar punea tablaua în bună stare, sau sărind iute,—dacă depe tabla cădea vre-un lucru,—ca să le salveze pe celelalte. În asemenea împrejurări Zachar începea mai întâiu să înjure lucrurile, apoi nevasta, amenințînd-o cu cotul în piept.

— Ce cafea minunată! Cine a făcut-o?—întrebă Oblomov.

— Chiar gazda,—zise Zachar,—de șase zile tot ea. „Voi, zice puneți prea multă cicoare și n'o fierbeți destul. Ia s'o fac eu!"

— Minunată,—repetă Oblomov, umplînd altă ceașcă.—Să-i mulțumiți.

— Iat-o și pe dînsa,—zise Zachar, arătînd spre ușa pe jumătate deschisă a odăiei de alături.—Trebue să fie un fel de bufet; acolo se lucrează, acolo și ceaiul, și zaharul, cafea, vase...

Lui Oblomov i se vedea numai spinarea; gazdei, ceafa, o parte din gîtul ei alb și coatele goale.

— Ce învîrtește ea acolo așa de iute cu coatele?—întrebă Oblomov.

— Naiba știe. Trebue să fi călcînd niscaiva horbote

Oblomov urmărea cum se învîrteau coatele, cum se îndoia spinarea și iar se îndrepta.

De jos, cînd se îndoia, se vedea fusta curată, ciorapii curați și niște picioare rotunde și pline.

„Femee de cinovnic, dar coatele s'ar potrivi și unei contese; ba încă ce gropiți!" — se gîndi Oblomov.

La amiază Zachar veni să-l întrebe dacă binevoește să guste din plăcinta dumnealor: a rugat gazda.

— Azi e Duminică: se coc plăcinte.

— Mi-închipui ce plăcinte, — zise Oblomov cu dispreț. — Cu ceapă, cu morcovi...

— Nu-s mai rele decît ale noastre dela Oblomovca, — zise Zachar: — cu carne de puiu și cu bureți proaspeți.

— A, trebue să fie bune: adă! Cine le coace? Baba cea nespălată?

— Da de unde! — zise Zachar disprețuitor. — De n'ar fi stăpîna, n'ar fi în stare să așeze nici aluatul. Stăpîna e totul la bucătărie. Plăcinta au copt-o amîndouă cu Anisia.

Peste cinci minute din odaia de alături se arătă brațul gol, deabia acoperit cu șalul, pe care-l mai văzuse Oblomov, cu o farfurie, în care fumega, scoțînd aburi fierbinți, o bucată enormă de *pirog*.

— Mulțumesc, mulțumesc, — rosti Oblomov cu amabilitate, luînd pirogul și, prin ușă, își opri ochii în pieptul înalt și umerii goi ai gazdei.

Ușa se închise în grabă.

— Rachiu nu poftiți?

— Nu beau; mulțumesc din suflet, — zise Oblomov și mai amabil; — dar ce fel de rachiu?

— De-al nostru, de casă: îl facem singure cu foi de coacăză.

— N'am băut niciodată de foi de coacăză; dați-mi voie să încerc.

Brațul gol se întinse din nou cu o farfurie și un păhăruț de rachiu. Oblomov bău: îi plăcu foarte mult.

— Vă mulțumesc foarte mult, — zise Oblomov, căutînd să se uite prin ușă, dar ușa se închise îndată.

— Dece nu te lași văzută, să-ți zic bună dimineața?

Gazda rîse în dosul ușei.

Sînt încă în hainele de lucru — tot la bucătărie. Mă îmbrac acuș: vine încurînd frățiorul dela biserică, — răspunse ea.

— A, à propos despre frățior, — observă Oblomov: — vreau să-i vorbesc. Să-l rogi să vie la mine.

— Bine, cînd o veni, îl spun.

— Dar cine tușește acolo la dumneavoastră? A cui e tusea așa de seacă?

— Bunica; al optulea an decînd tot tușește.

Și ușa se închise.

„Cît e de... simplă", — se gîndi Oblomov. „Dar e ceva la ea... Și se ține curat".

Până acuma cu „frățiorul" încă n'apucase să facă cunoștință. Vedea numai, — și încă rar, din pat, — cum desdedimineață se zărea prin zăbrelele gardului un om, cu un teanc mare de hîrtie subsuoară, — care pierea în hudiță, iar la cinci ceasuri trecea din nou pe lîngă fereastră cu același teanc, același om, și dispărea după cerdac. În casă nu se auzea.

Cu toate astea se vedea că acolo trăesc oameni, mai ales dimineața; la bucătărie bocănesc cuțite, se aude prin fereastră cum o femee spală ceva în colț, cum tae lemne rîndașul, sau duce pe două roate un butoiaș cu apă; din dosul păretelui plîng copii, sau răsună tusea încăpățînată și seacă a unei bătrîne.

Oblomov avea patru odăi, adică tot rîndul din față. Stăpîna cu familia ei stătea în două odăi din dos, iar frățiorul stătea sus, în așa zisa „sfetiolcă".

Biuroul și dormitorul lui Oblomov aveau ferestrele spre curte, salonul — spre grădiniță, iar sala spre grădina cea mare, cu varză și cartofi. În salon ferestrele erau garnisite cu niște perdele destul de spălăcite de indiană.

Pe lîngă păreți se înghesuiau scaune simple, acoperite cu nuc; subt oglindă — o masă de joc. Pe ferestre se îngrămădeau niște ulcele cu mușcate și garofe, și atîrnau patru colivii cu scatii și canari.

„Frățiorul" intră pe vîrful degetelor, și la salutul lui Oblomov răspunse prin trei închinăciuni. Vițmundirul lui era încheiat la toți nasturii, încît nu se putea vedea, dacă e pe el vre-o lenjerie, sau nu; cravată — îndoită simplu, iar capetele ascunse în jos.

Era de vr'o patruzeci de ani, cu un moț drept așezat deasupra frunții, și alte două moțuri la fel, pe tîmple, lăsate în voia vîntului, și asemănătoare cu urechile unui cîne de o mărime mijlocie. Ochii suri nu se uitau deodată la un lucru, ci se furișau întâiu pe dedesubt, — și se opreau pe obiect numai la a doua oară.

De mîni parcă se rușina, și cînd vorbea, căuta să le ascundă, — sau pe amîndouă la spate, sau pe una în haină, iar pe alta la spate. Cînd dădea șefului o hîrtie și-i lămurea ceva, ținea o mînă în jos, îi arăta cu băgare de seamă un rînd, sau un cuvînt, și după ce arăta, ascundea mîna îndată îndărăt, — poate din pricină că degetele îi erau cam groase, cam roșii și-i cam tremurau, și i se părea poate nu tocmai cuviincios să le scoată des la iveală.

— Ați binevoit, — începu el, aruncînd privirea sa dublă spre Oblomov — a porunci să viu la dumneavoastră.

— Da, vroiam să vorbesc cu dumneata în privința apartamentului. Șezi te rog! — răspunse Oblomov politicos.

Ivan Matfeici, după a doua invitație se hotărî să se așeze pe scaun, plecîndu-se cu tot trupul înainte și ascunzîndu-și mînile în mîneci.

— Din pricina împrejurărilor trebue să-mi caut altă locuință, — zise Oblomov — de aceia aș vrea s'o cedez pe asta — altuia.

— Acuma e greu de subînchiriat,—zise Ivan Matfeici, tușind în degete și ascunzîndu-le îndată în mînecă;—dacă ați fi poftit la sfîrșitul verii, atunci mulți veneau s'o vadă...

— Am fost, dar nu erai dumneata acasă,—îl întrerupse Oblomov.

— Sora mi-a spus,—adăugă cinovnicul.—Dar dumneavoastră să nu vă îngrijiți: aici are să vă fie bine. Poate vă deranjează paserile?

— Ce paseri?

— Găinile.

Oblomov auzea mereu, desdedimineață cloncănitul greoiu al cloștii și piuitul puilor, dar nu de asta îi ardea lui. Pe dinaintea lui plutea chipul Olgăi: Oblomov abia observa cele din juru-i.

— Nu, asta nu-i nimic; credeam că vorbești de canari: încep să trosnească desdedimineață.

— O să-i scoatem,—răspunse Ivan Matfeici.

— Nu-i nimic nici asta, dar din pricina împrejurărilor nu pot să rămîn.

— Cum veți crede de cuviință,—răspunse Ivan Matfeici.—Dar dacă nu găsiți chiriaș, cum rămîne cu contractul? Dați despăgubiri?... O să păgubiți.

— Dar cît se cuvine?—întrebă Oblomov.

— Am să vă aduc socotelile.

Aduse contractul și socotelile.

— Pentru apartament opt sute de ruble; o sută de ruble s'au primit ca arvună, rămîn șapte sute.

— Dar bine, vrei să-mi iai pe tot anul, cînd eu n'am stat la dumneata nici două săptămîni?—îl întrerupse Oblomov.

— Dar cum?—răspunse Ivan Matfeici blînd și sincer; sora păgubește pe nedrept. E o sărmană văduvă, care trăește numai din ceiace primește dela casă; doar din pui și ouă dacă mai capătă ceva pentru îmbrăcămintea copiilor.

— Ce vorbești dumneata? Nu pot,—începu Oblomov:—gîndește-te, n'am stat nici două săptămîni. Cum așa, pentru ce?

— Poftim, în contract spune,—zise Ivan Matfeici, arătînd două rînduri cu degetul din mijloc și ascunzîndu-l în mînecă:—poftim de citiți: „Iar dacă eu, Oblomov, voi dori să plec înainte de vreme din cvartiră, sînt dator s'o transmit altui chiriaș, cu aceleași condiții, sau în cazul contrar, s'o despăgubesc pe ea, Pșenițina cu plata întreagă pentru tot anul, pănă la 1 Iunie anul viitor",—citi Oblomov.

— Cum se poate? E nedrept!

— Așa-i după lege,—observă Ivan Matfeici.—Singur ați iscălit: iată iscălitura dumneavoastră!

Degetul se arătă din nou subt iscălitură și se ascunse din nou.

— Atunci cît?—întrebă Oblomov.

— Șapte sute de ruble,—începu să pocnească Ivan Matfeici pe mașina de socoteli, cu același deget, îndoindu-l iute de fiecare dată, în pumn;—iar pentru grajd și șură o sută cincizeci de ruble.

Și pocni încă odată.

— Dar bine, eu n'am cai, nu țin: ce-mi trebue grajd și șură?—înt ebă Oblomov cu vioiciune.

— Este în contract,—observă Ivan Matfeici, arătînd cu degetul, rîndul cu pricina.—Michei Andreici a spus că o să aveți cai.

— Minte Michei Andreici!—zise Oblomov necăjit.—Dă încoace contractul.

— Iată copia, poftiți; contractul aparține surorii,—zise Ivan Matfeici cu blîndeță, luînd contractul în mînă.—Afară de asta, pentru grădină și zarzavaturile din aceasta, ca varză, ridiche și celelalte legume,—socotind ca pentru o persoană,—cam două sute cinci zeci de ruble.

Și vru să pocnească din mașină.

— Ce grădină? Ce varză? Nici nu vrau să știu. Ce este asta?,—obiectă Oblomov aproape amenințător.

— Iată-le în contract: Michei Andreici a zis că dumneavoastră închiriați cu..

— Ce va să zică asta? Dispuneți fără mine, de masa mea? Nu vrau nici varză, nici ridiche,—zise Oblomov, sculîndu-se.

Se sculă depe scaun și Ivan Matfeici.

— Mă rog, cum se poate fără dumneavoastră: iată iscălitura.

Și degetul cel gros tremură din nou pe iscălitură, și toată hîrtia tremură în mîna lui.

— Cît socotești dumneata în totul?—întrebă Oblomov nerăbdător.

— Încă pentru zugrăvirea tavanului și ușilor, pentru repararea ferestrelor la bucătărie, pentru noile belciuge dela ușă—una sută cincizeci și patru de ruble, douăzeci și opt de copeici în hîrtie de bancă.

— Cum, și astea pe socoteala mea?—întrebă Oblomov cu nedumerire.—Astea se fac întotdeauna pe socoteala proprietarilor. Cine se mută într'o locuință nereparată?...

— Poftim, în contract se spune că: pe socoteala dumneavoastră,—zise Ivan Matfeici, arătînd de departe cu degetul pe hîrtie, unde era scris. În total: una mie trei sute cinci zeci și patru ruble, douăzeci și opt copeici în *asignații*,—închee cu blîndeță Ivan Matfeici, ascunzînd la spate amîndouă mînile împreună cu contractul.

— D'apoi de unde să le iau? Eu n'am bani!—obiectă Oblomov, umblînd prin odae.—Îmi trebue mie ridichea și varza dumitale!

— Cum poftiți!—adăugă încet Ivan Matfeici.—Dar să nu vă îngrijiți, aici are să vă fie bine. Iar banii—sora mai așteaptă.

— Nu pot, nu pot din pricina împrejurărilor. Auzi?

— Ascult. Cum vă place,—răspunse cu supunere Ivan Matfeici, dîndu-se un pas îndărăt.

— Bine, am să mă gîndesc și am să caut să trec apartamentul altora!—zise Oblomov, făcînd cinovnicului semn din cap, să plece.

— Greu; de altfel cum vreți!—închee Ivan Matfeici și, închinîndu-se de trei ori, eși.

Oblomov scoase portmoneul și numără banii: în total trei sute cinci ruble. Rămase înlemnit.

„Dar ce am făcut eu cu banii?"—se întrebă cu nedumerire, aproape cu groază. La începutul verii mi-au trimis dela țară o mie două sute de ruble, și acuma-s numai trei sute!"

Începu să socotească, să-și amintească toate cheltuelile, și-și aduse aminte numai două sute cincizeci de ruble.

„Dar unde s'au dus banii?"—își zise.

— Zachar, Zachar!

— Ce poftiți?

— Dar unde s'au dus toți banii noștri? Știi că n'avem bani?..

Zachar începu să caute prin buzunare, scoase un poltinnic, un grinnenic*, și le puse pe masă.

— Am uitat să vi-le dau; au rămas dela mutare.

— Ce-mi bagi mărunțișuri? Spune ce s'a făcut cu opt sute de ruble?

— De unde să știu? Știu eu unde cheltuiți dumneavoastră? Birjarului cît plătiți?

— Da, iaca pe trăsură s'a cheltuit mult,—își aminti Oblomov, uitîndu-se la Zachar.—Nu ții minte cît am dat noi la țară birjarului?

— De unde să le mai ții minte! Odată mi-ați poruncit să dau treizeci de ruble, pe astea le țin minte.

— Mare treabă era să le însemnezi! Rău e să nu știi carte!

— Am trăit o viață întreagă și fără carte. Slava Domnului, n'am dus-o mai rău decît alții,—zise Zachar, uitîndu-se într'o parte.

— Bine zice Stolz că trebue făcută o școală la țară,—se gîndi Oblomov.

— Iaca, la Iliinschii a fost cică unul cu carte,—urmă Zachar,—dar a șters argintăria din bufet!

„Poftim"!—se gîndi Oblomov cu frică. „De bună seamă cărturarii ăștia... o rasă așa de imorală: prin ciainării, cu harmonici, tot ciaiuri... Nu, e devreme cu școala!"

— Ei, unde s'au mai dus banii?—întrebă Ilia Ilici.

— De unde să știu eu? Iaca lui Michei Andreici i-ați dat la țară...

—De bună seamă,—se bucură Oblomov, aducîndu-și aminte de acești bani. Așa: treizeci birjarului și, mi se pare, lui Tarantiev douăzeci și cinci de ruble... Unde încă?

* Grinennicul=10 copeici=25 bani după cursul vechiu. N. trad.

Se uită îngîndurat și întrebător la Zachar. Zachar se uita la el posomorit.

— Oare nu ține minte Anisia?—întrebă Oblomov.

— Unde să ție minte o proastă? Muerea ce știe?—zise Zachar cu dispreț.

— Nu-mi aduc aminte, și pace!—zise Oblomov.—Oare n'au fost hoți?..

— Dacă veneau hoții, luau totul,—zise Zachar, plecînd.

Oblomov se așeză pe fotoliu și căzu pe gînduri. „De unde să iau bani?"—se gîndi el pănăla sudori reci.—„Cînd au să trimită dela țară și cît?"

Se uită la ceasornic: ceasul e două, e timpul de plecat la Olga. Azi e ziua stabilită pentru masă. Se însenină încetul cu încetul, porunci să vie o birjă, și plecă la Morscaia.*

(Va urma)

(Tradus din rusește de A. Frunză)

I. Gonciarov

* Strada „Marinarilor". N. trad..

Mortul

De cînd şi-a stins un suflet ostenit,
Se odihneşte 'n el tăcerea ca 'ntr'o noapte;
Şi azi, cu toamna limpede, pe lingă vînt,
Din casa lui străină a pornit
Pe drumul care duce la mormînt.

Dealungul străzilor stropite 'n orice an
Cu frunze de salcîm şi de castan,
Bisericile ies pe la răspîntii reci
Şi oamenii aleargă dinspre margini, toţi,
Să vadă mortul. legănat pe roţi,
Cum trece către linişte de veci.

Impră̆ştiind săgeţi de vînt amare,
Deasupra lui, văzduhul de cristal răsună
Şi-i toarnă parcă 'n ochi şi în urechi
Veninul plînsetelor veşnic vechi,
Din larma clopotelor de subt soare
Şi-a muzicilor militare...

Pe drumul surd şi zdruncinat mereu,
Se poticneşte mortul şi se duce
Asemeni unui trunchiu de întuneric, greu,
Călăuzit spre ţintirim de-o cruce.

Flori albe spun de pe sicriu,
Din mers cînd se înclină.
Că'n trupul care-a fost odată viu
S'a zbuciumat un zîmbet de lumină.

Dar mortul nu-şi aduce de nimic aminte
Şi trece peste gropi şi pe subt zgomot, înainte...

La ţintirim, la poartă-i ies în cale
Cruci veştede cu braţe goale
Ca nişte mucenice răstignite; — şi pe cînd
Mulţimea şi cu goarnele uscate
Rămîn s'aştepte-afară suspinînd,
Păşeşte mortul singur în cetate,—
Şi 'ntr'un mormînt etern şi fără fund,
Zăvoare mari de piatră îl ascund.

G. Bărgăuanu

Formaţia ideii de personalitate*

II

Evoluţia psihologică

Ceiace am putut obţine din observaţiile introductive de mai sus a fost degajarea a două elemente primordiale in orice idee despre individ: unul biologic, unitatea funcţională, formînd oarecum *materia*, substratul natural al acestei noţiuni şi, în al doilea rînd, un altul sociologic, realizind investirea acestui substrat de către mediul ambiant cu o *formă* exterioară. Din interferenţa realităţii biologice şi a celei sociale porneşte orice consolidare individuală.

Totuşi, oridecîteori ne gîndim la o individualitate, efectuăm un proces mental. Fie că ne gîndim la noi sau la alţii, ne prezentăm conştiinţei o imagine ori o idee conţinînd ceva specific, ireductibil. Conştiinţa de sine, de eul propriu e un fenomen psihologic. Fie că se formează în ambianţa socială, fie că e un rezultat al funcţionării biologice, ea se oglindeşte in viaţa sufletească, se organizează interior ca un proces al vieţii mentale. Acolo va trebui să-i urmărim şi noi curba formaţiei.

Metoda acestei cercetări e cea genetică. In viaţa sufletului nu există fenomen dat, format de-agata. Din contra, dibuiri încete, deviaţii lente, complicaţii imperceptibile schimbă permanent sufletul omenesc. Lumea interioară, dacă nu e veşnic creatoare cum crede Bergson, e în orice caz in continuă schimbare. E naiv să crezi într'un progres rectiliniu aşa cum credeau progresiştii sec. XVIII, un Condorcet ori Turgot şi adeseori Spencer.

E totuşi legitim să considerăm fenomenele psihice subt aspectul evolutiv al diferenţierii şi complicaţiei crescînde. Putem admite decadenţa şi regresul. Nu putem nega însă că într'o curbă de evoluţie dată, nu există început, apogeu şi apus. In

* Vezi „Viaţa Romînească" No 11, 1924

ceiace ne preocupă, nu putem determina punctul precis al traectoriei in momentul actual. Ne putem permite însă istoria acestui fenomen psihic. Am văzut că primitivul nu are nici o conştiinţă de sine. Iată o probă că au existat şi alte organizaţii sufleteşti unde ideia de individ, de eu, sau de personalitate era alta decît la noi. O a doua vom lua-o din psihologia infantilă. Copilul se priveşte pe sine, în diferite vrîste altfel de cum ne considerăm noi. In fine in domeniul psihiatriei vom găsi bolnavi ale căror noţiuni despre personalitate sînt ori profund modificate ori dizolvate cu totul.

E greu, desigur, să identifici primitivul, cu copilul sau cu bolnavul. Dar aceste organizaţii sufleteşti se asamănă de multe ori. Tot aşa, după cum în sociologie ne permitem analogii între preistoria şi etnografia societăţilor primitive, în psihologie, putem emite ipoteza că, stări anterioare mai simple au precedat pe cea actuală. A arăta formaţia unei stări de conştiinţă, însamnă în definitiv a-i indica elementele, deoarece nimic nu se perde în evoluţia psihică. Imbogăţirea e treptată. Metoda genetică expune istoric, ceiace s'ar putea face static printr'o simplă descriere a părţilor componente. Ea are însă avantajul seriei dela simplu la complex, dela omogen la heterogen şi complicat. Ea urmează de aproape pulsul realităţii în veşnică schimbare.

Despre diferitele forme ale eului avem numeroase contribuţii. Unele din cercetări se apropie de a noastră prin aceia că stabilesc tipuri principale din infinitele aspecte ale individualităţii sufleteşti. Cităm pe cea mai principală, pe aceia a lui William James cu celebra clasificare în „le moi" şi „le je", cel dintâiu avînd ca subdiviziuni „le moi materiel, social et spirituel". [1]

Din aceiaşi clasificaţie se inspiră Ch. Blondel in Manualul de Psihologie al lui G. Dumas, vol. II. O încercare mai completă subt punctul de vedere evolutiv e schiţată de P. Janet în cursul său dela Collège de France, anul 1921, rezumată în „Annuaire du Collège de France" în acelaşi an.

Reluăm subiectul cu alt material, încercînd in cele ce urmează degajarea unei serii a gradelor de individualizare, dela cele mai simple la cele mai complicate.

Cenestezia şi conştiinţa de corp propriu. Cînd a publicat Th. Ribot în 1884, celebra sa lucrare „Les maladies de la personnalité", cenestezia nu era încă destul de cunoscută.

Cîţiva autori încercaseră o definiţie a acestui fenomen. Incă din 1840 Henle căuta să explice cenestezia astfel: „e suma, haosul nelămurit al senzaţiilor ce sînt transmise fără încetare din toate punctele corpului". E. H. Weber dădea o definiţie ceva mai precisă: o senzibilitate internă care ne dă ştiri asupra situaţiei mecanice şi chimico-organice a pielei, mucoaselor, viscerelor,

1 W. James, Précis de Psychologie, p. 227 şi urm.

secrețiunilor, mușchilor etc.. Vechea psihologie vorbise demult de importanța corpului și a senzațiilor organice în formarea conștiinței. Vechea clasificație a temperamentelor avea încă dela Greci o semnificație fiziologică. Kant și-o însușise. Herbart observase cu adîncime că: „omul separă cu greutate eul de corp: dovadă sînt dispozițiile pe care le ia în vederea morții: face deobiceiu cunoscută dorința sa de a fi îngropat în cutare fel și loc". Cercetările fiziologice, în special acelea ale lui Claude Bernard au făcut posibile concluziile asupra senzațiilor organice. Cînd a apărut cartea lui Ribot, entuziasmul pentru științele biologice era în atmosfera secolului. Bichat profesa că în ce privește caracterul moral, acesta nu e altceva decît fizionomia temperamentului fizic. De fapt s'a observat ușor că modificările organice aduc deobiceiu cu ele modificări sufletești de individualitate ori caracter. Revoluțiile fiziologice care însoțesc diferitele vrîste sau cum s'a zis „perioade climaterice": pubertatea, menopauza, etc., sînt însoțite de schimbări profunde în conștiința subiectului. S'a zis pe urmă, că eul are sexul corpului său.[1] Patologia mentală a oferit și ea un bogat material. Indivizii atinși de anxietate își modifică felul de a fi subt influența unor schimbări organice. In fine cazurile de personalități multiple ori de depersonalizare, bazate pe alterații organice probează acelaș lucru.

Toate acestea l-au determinat pe Ribot să scrie: „Individualitatea organică e baza celor mai înalte forme de personalitate, acestea din urmă nefiind altceva decît perfecționări ale celei dintâiu".[2] Deasemeni pentru Meynert conștiința unității corpului e eul primitiv din care derivă celelalte.

Și ca să terminăm odată cu citația textelor, să reproducem unul ultim, cel mai caracteristic în această privință: „Celace ni se pare indiscutabil e că sentimentul organic (acela pe care animalul il are despre corpul său și numai despre corpul său) se bucură în cea mai mare parte a animalității de o preponderanță enormă; că ea merge în raport invers cu dezvoltarea psihică superioară, că pretutindeni și totdeauna această conștiință a organismului e baza pe care se formează individualitatea. Prin ea totul există, fără ea nu există nimic. Contrariul nici nu s'ar putea pricepe căci nu oare prin organism ne vin impresiile exterioare, materia primă a oricărei vieți mentale; nu oare în organism sînt înscrise cu o soliditate temeinică și sînt fixate prin ereditate instinctele, sentimentele, aptitudinile proprii fiecărei spețe?"[3]

Teoria lui Ribot, care făcea din totalul senzațiilor organice baza personalității, a avut răsunet. Ea s'a bucurat cîteva de-

1 Ch. Blondel, La personnalité in „Traité de psychologie", de G. Dumas, vol. II, p. 535.

2 Th. Ribot, Les maladies de la personnalité, p. 96.

3 Ribot, op. cit., p. 31.

cenii de majoritatea sufragiilor savante. Aceasta desigur fiindcă cuprindea mult adevăr. Oricine poate observa că de la zi la zi eul nostru se schimbă după cum avem stare organică bună sau rea. Bunele dispoziții, euforiile, bucuriile, cași deprimările ori tristețele au la bază o digestie, o circulație ori o respirație normală sau anormală. O tenziune nervoasă puternică subt impresia alcoolului ne dă o personalitate exaltată și exuberantă. Oboseala, din contra ne schimbă dispoziția în tristeță și amărăciune. Bolnavii cași neurastenicii sînt pesimiști, văd viața în negru. Cutare agricultor ori militar viguros nu cunoaște o clipă deprimarea. Dealungul vieții organismul se schimbă. Atunci schimbăm și noi de individualitate, căci vrîsta nu e altceva decît o transformare de personalitate.

Și nici n'ar putea fi altfel. Singura condiție a unității noastre e complexul acela de senzații vagi pe care ni-l trimete corpul nostru, dar care păstrează veșnic aceiași tonalitate, aceiași savoare personală. Identitatea noastră primitivă nu poate ieși din altceva decît din deprinderea pe care ne-o formăm în raport cu senzațiile organice de un anumit specific, pe care le avem. Ecoul vag al tuturor modificărilor din corpul nostru, modificări care au totdeauna un ritm obișnuit, o deprindere permanentă de a funcționa la fel sau după o normă constantă, cunoscută nouă, ne dă sentimentul individualității noastre. N'avem de opus altceva lumii exterioare decît aceiași melodie organică, auzită de noi totdeauna la fel, fiindcă e rezultatul unui corp cu o anumită organizație biologică, cu o anumită lege de funcționare și coordonare.

Totuși, astăzi, teoria lui Ribot, după care cenestezia e baza eului, ne poate apărea, din multe puncte de vedere insuficientă.

Cenestezia nu poate forma ca singură începutul cunoștinței de sine. Ideia de eu se afirmă prin opoziție contra unui non-eu. S'a definit realitatea, celace *rezistă* eforturilor noastre. Ca să ne putem măsura și lua deci conștiință de noi, ne trebue un obstacol exterior. Mă simt ceva propriu și ireductibil numai prin contrast cu celace mă înconjoară și care e *altceva* decît mine. Imi trebue o serie de relații cu lumea exterioară din care să poată eși acea comparație între celace sînt și celace nu sînt. Pentru ca să mă pot deslipi din haosul înconjurător, sentimentului vital, organic, care-mi indică firul roș al identității și continuității mele, îi trebue un cadru și un mediu, din care să se desprindă, după cum unui tablou, într'un muzeu îi trebue anumite condiții de lumină și de perspectivă ca să se poată evidenția. Conștiința de corpul nostru propriu, în care cenestezia nu determină decît o parte, are nevoe de o a doua condiție care e contactul cu realitatea exterioară, mediu de opoziție și rezistență. Nu ne putem defini decît *contra* lumii exterioare. Eul, oricît de primitiv presupune o clasificație duală: întâiu corpul meu, indisolubil, cu toate că înecat în haosul extern și apoi acest haos amorf al fenomenelor din afară a căror rezistență voesc s'o înving.

Această afirmare prin contrast nu se poate face însă numai cu ajutorul senzaţiilor organice. Mai trebue ceva. Acel ceva sînt senzaţiile de efort şi mişcare, senzaţiile musculare, kinestezice.

Orice mişcare implică doi termeni: un factor cauzal, activ şi o rezistenţă care i se opune. Maine de Biran, care a fost un precursor în multe capitole de psihologie modernă, a întrezărit cel dintâiu, rolul senzaţiilor kinestezice în formaţia eului: „nu putem să ne cunoaştem ca persoană individuală fără să ne simţim cauze relative a unor efecte sau mişcări produse în organism". Cabanis arăta şi mai clar acest lucru, cînd scria că eul se achiziţionează prin sentimentul efortului şi că el e determinant exclusiv în voinţă.

Senzaţiile de mişcare ne dau noţiunea de raport dela noi la lumea exterioară şi acea caracterizare proprie în raport cu realitatea. Nu ne simţim bine corpul decît atunci cînd se loveşte de ceva. [1] D. C. Rădulescu-Motru rezumă perfect acest proces: „Inainte de a se opune subiectiv naturii, omul se opune ei prin atitudine corporală. In forma sa rudimentară, eul este simţirea mişcării corpului. Urmele acestei prime faze le avem mărturisite şi azi în viaţa popoarelor sălbatece. Nimic nu ne face să pătrundem mai adînc în cunoaşterea sufletului acestor popoare, decît studierea mişcărilor. Prin mişcări corporale sălbatecul comunică cu semenul său; prin mişcări rituale se apără de spiritele rele; prin mişcări de vrajă el are credinţa că schimbă cursul evenimentelor. Un om cult se reculege în faţa divinităţii; sălbatecul sare şi se învîrteşte până ce cade jos istovit. Această mare importanţă pe care o au mişcările în viaţa sălbatecului, vine din strînsa lor legătură cu proiectarea în afară a eului. Viaţa copilului, o reproducere a vieţii filogenetice, confirmă deasemenea această ipoteză. Nimic nu-i este mai natural copilului decît supunerea subiectivităţii eului la atitudinea corpului. Fără această supunere nici n'ar putea să se joace; şi se ştie cît de mare este rolul pe care il are jocul în viaţa copilului. La copil, eul şi simţirea atitudinei corporale sînt aproape identice". [2]

Se poate considera astfel cenestezia, ca cea mai rudimentară formă de eu, cu condiţia ca să fie complectată cu senzaţiile musculare, de mişcare şi efort care ne pun în relaţii de contrast şi opoziţie cu ambianţa. Senzaţiile organice, singure nu ne pot da conştiinţa de corp propriu, prima fază a formaţiei personalităţii, faza în care organizaţia mentală poate fi foarte redusă.

Unii psihologi indică, ca un element special al personalităţii, simţul de proprietate, de achiziţie, de posesiune, ceiace am putea numi *meu!* (le mien, der meine). Astfel Ch. Blondel, atunci cînd distinge diferitele forme ale personalităţii, pe lingă „corps", „moi" şi „je", distinge şi „le mien". [3] Credem că meul nu e altceva decît o dezvoltare a conştiinţei de corp propriu. E extinderea ei în afară la obiectele fizice, inanimate, dar indispensabile bunei funcţionări a corpului nostru. Ele sînt o prelungire a organelor noastre. Dacă animalele au blană, oamenii au haine. Dar acestea au acelaşi rol, ne sînt tot aşa de apropiate şi în aceiaşi strictă dependenţă de viaţa noastră fiziologică. Instrumentele de lucru şi tot materialul tehnic nu sînt decît o prelungire a braţelor. E ştiut că proprietatea la primitivi nu se întinde decît la lucrurile mobile de strictă necesitate. Deasemeni în relaţiile cu fiinţele vii. Copilul e viaţa mamei dusă mai departe.

1 Th. Lipps, Einheiten und Relationen, Bln., 1902.
2 Rădulescu-Motru, Curs de Psihologie, p. 215.
3 Ch. Blondel, op. cit., p. 524.

Natural, acest sentiment se complică cu timpul. Dela o simplă extenziune a sentimentului de corp propriu, prin abstracţie, el poate deveni un sentiment de sine stătător. Dar pentru aceasta trebue ca însăşi ideia de personalitate să devie mai complexă.

Individuaţia. Primul stadiu al ideii de personalitate reese din senzaţiile organice, care ne dau impresia identităţii noastre fizice şi din cele kinestezice, care opun corpul nostru, prin mişcări, mediului exterior. Unele formează polul pozitiv al afirmaţiei fizice, celelalte pe cel negativ. Amîndouă sînt însă experienţe interne.

Materialul necesar formaţiei personalităţii poate fi luat nu numai din ceiace se petrece înăuntrul nostru. Cînd percepţia devine mai complexă, începe să deosebească, în realitatea exterioară, deosibiri caracteristice, trăsături specifice. Analiza începe să funcţioneze. La sălbatec percepţia e globală, amorfă. Atenţia voluntară nu intervine ca să facă distincţii şi atunci percepţia realităţii e un haos amorf, fără puncte distincte, fără calităţi speciale. Sălbatecul suportă pasiv tabloul exterior în mod integral. Cu încetul însă, atenţia voluntară apare în percepţie. Din ceiace se prezinta mai înainte într'un nedefinit amestec, încep să se tae porţiuni caracteristice, cu însuşiri proprii ireductibile. Percepţia efectuiază o împărţire individualizată a universului. Aceasta are loc odată cu apariţia percepţiei de spaţiu. Putinţa aşezării variate a lucrurilor în spaţiu aduce şi o caracterizare a lor. Prima operaţie e acela de discriminare, de izolare a obiectelor deosebite de mediul general în care sînt înecate; de a le aşeza, cum spune W. James, unele alături de altele fără a le confunda.

Pentru ca discriminarea aceasta disociativă să poată funcţiona, e nevoe ca obiectele să prezinte calităţi senzoriale puternice: de culoare, sunet etc.. Ele trebue să provoace procese nervoase diferite prin contrast, aşa cum se prezintă de pildă o dungă neagră pe o foae albă, un zgomot într'o tăcere etc.. E nevoe după acela ca impresiile să se serieze succesiv. E mai uşor de înregistrat două sunete produse unul după altul, decît dacă sînt produse simultan. Astfel acea funcţie de comparaţie, pe care Höffding

distinge în orice percepţie, poate funcţiona mai uşor stabilind deosebirile necesare. Ea poate da naştere unor *senzaţii de diferenţă.*

Afară de aceasta, pentru a putea analiza elementele unui tot sintetic, e nevoe ca să le experimentăm în mod izolat sau în combinaţii diferite. Ca să întrebuinţăm iarăşi un exemplu oferit de W. James, „dacă toate obiectele umede ar fi reci şi toate obiectele reci umede, cum am putea deosebi frigul de umiditate?

Dacă toate lichidele ar fi transparente şi toate solidele opace, ne-ar trebui multe secole ca să putem avea două cuvinte deosebite pentru a exprima transparenţa şi starea lichidă". [1]

Odată discriminarea făcută, e nevoe de o nouă regrupare a diferitelor senzaţii eterogene într'un singur obiect. Trebue ca diferitele senzaţii de văz, de tact, de miros să fie grupate în acelaşi obiect. Ca să pot identifica un lucru, e necesar ca să-l investesc numai pe el cu diferitele senzaţii pe care le capăt; adică să adun relativ la acel obiect senzaţii oferite de organe deosebite.

Operaţia următoare constă în ceiace numeşte W. James „exterioritatea obiectelor unele în raport cu altele". Printre primele calităţi ale percepţiei spaţiale e aceia de a aşeza obiectele unele lîngă altele, dar nu unele peste altele, de a le ordona, de a le seria astfel ca fiecare din ele să rămie exterior celorlalte. Cînd voim să găsim un obiect printre altele similare, îl considerăm ca centrul unui grup de alte obiecte care-l înconjură din toate părţile. [2] Astfel încetul cu încetul ajungem să putem localiza în mod precis obiectele, să le putem determina forma, aspectul, calităţile. Fiecare din ele devine, încetul cu încetul, ceva specific, individual. Percepţia unui lucru neasimilabil celor care-l înconjură ne duce încetul cu încetul la percepţia individualităţii. Celace se întîmplă cu lucrurile inanimate, se întîmplă şi cu distincţia diferitelor persoane în mediul social.

Numim această operaţie mentală cu un termen medieval *individuaţie.* Am putut constata din observaţiile introductive de ordin sociologic care au precedat această cercetare, că primitivii deosebesc cu greu noţiunea de persoană.

Acelaşi lucru trebue remarcat şi la copil şi, putem adăuga, într'o anumită măsură la fiecare din noi. Să ne închipuim o adunare, un congres ori o reunire mondenă în care percepem un grup de oameni pe care nu-i cunoaştem încă, despre care nu ştim nici un detaliu biografic, despre care nu ştim nici o trăsătură de caracter.

La început vom percepe o masă amorfă de fiinţe vii care se mişcă. Cu timpul însă, începem să deosebim costume diferite, pe urmă figuri mai caracteristice, altele mai banale, mai pe urmă, după ce cunoaştem mai bine pe fiecare, trăsături de

1 W. James, Précis de Psychologie, p. 325.

2 Toate aceste operaţii sînt descrise magistral de W. James, op. cit., p. 448 - 454.

caracter particulare, apucături, gesturi caracteristice care ne permit să asociem la un nume o anumită persoană. Vom distinge din grupul confuz, tăind diferiţi indivizi pe Petre, Paul, Alexandru etc. etc.

De fapt individuaţia aceasta cu caracter social e tot o localizare spaţială. Acelaşi proces caşi la obiecte: întâiu o discriminare bazată pe calităţi mai frapante, după aceia o grupare a diferitelor senzaţii în acelaşi individ, în fine o aşezare a persoanelor una alături de alta, una exterioară celeilalte, putînd astfel să le localizăm în spaţiu.

Copilul procedează în modul acesta cînd distinge dintr'un grup persoanele izolate una de alta. Ca să putem avea o noţiune de personalitate, ne trebue în primul rînd concursul percepţiei şi al discriminaţiei, care ne permite caracterizarea persoanelor cu care intrăm în relaţii şi deosebirea lor de mediul social. Prin această analiză perceptivă, nu facem altceva decît să divizăm grupul în diferite bucăţi şi să acordăm fiecărei bucăţi o calitate şi un nume.

Astfel la ceiace ne oferă experienţa internă prin senzaţiile organice se adaugă datele experienţei externe procurate de percepţia spaţiului. Individuaţia exprimă contribuţia stadiului perceptiv la formarea ideii de personalitate.

Personagiul sau auto portretul. Cu ajutorul funcţiilor mai superioare, ideia de personalitate cîştigă şi ea în amploare. Percepţia nu poate decît să distingă forme caracteristice în lumea înconjurătoare. Ea disociază ceiace e contopit, indicînd puncte ireductibile în clar-obscurul înconjurător. Cînd la celelalte funcţii sufleteşti se mai adaugă *credinţa* ca fenomen sufletesc dominant, individualitatea capătă un nou sprijin, o nouă contribuţie. Se insistă destul de puţin în studiile psihologice asupra actului de credinţă. In schimb în ultimul timp, psihiatrii au arătat rolul său imens în domeniul bolilor mentale.

Teoria lui Babinski, care arată că isteria nu e decît o boală a credinţii, un acces pitiatic (dela πειθώ ἰατός remediabil prin convingere), tinde să devie clasică. Multe din bolile mentale sînt asimilabile la turburări ale actului de credinţă. Pierre Janet a arătat că ceiace îi lipseşte mai ales psihopatului e încrederea în realitate. „Funcţia realului", credinţa supremă, aceia care organizează toată viaţa noastră mentală e deranjată la nevropaţi. Nu mai vorbim de importanţa formidabilă a credinţii în viaţa primitivului.

Cercetările lui Levy Brühl relativ la primitivi au arătat-o din belşug. Sălbatecul crede, nu judecă. Viaţa lui e exclusiv religioasă. Ori e greu de conceput relîgie fără credinţă. Adevărul e că omenirea a trăit multă vreme, avînd ca singură funcţie mentală credinţa. A trecut milenii până să apară gîndirea propriu zisă. Dovadă e că, deprimaţii, nevropaţi îşi pierd întâiu funcţiile mai superioare mai recente şi abia în urmă pe cele mai fundamentale, an-

cestrale. Credinţa se confundă cu însuşi subiectivitatea noastră, cu atitudinea intimă, conservatoare a eului faţă de mediul ambiant. Ea e ipoteza primă pe care o zvîrlim asupra lumii exterioare, răsunetul, reacţiunea imediată a sufletului nostru în raport cu evenimentele, şi fără de care orice cunoştinţă e imposibilă. Rămîne, ca abia mai pe urmă să verificăm prima ipoteză cu datele realităţii oferite de reprezentări. Fiindcă e vorba de o funcţie aşa de primitivă şi de fundamentală, de aceia copilul e aşa de credul. Tendinţa firească a fiecărui om e în spre afirmaţie. Insuşi negaţia trebue privită ca o credinţă afirmativă. Elanul vieţii noastre sufleteşti tinde către creaţie ori cel puţin către conservare. Şi aceste tendinţi îşi găsesc realizarea lor numai în credinţă. Natural vine după aceia confruntarea cu realitatea, din care reese un compromis.

Cum se modifică ideia de individ subt presiunea credinţii? Până în faza perceptivă, a individuaţiei externe, ceiace se putea cunoaşte era existenţa unor indivizi desprinşi din masă.

Cînd apare credinţa se întîmplă următorul proces: unul din aceşti indivizi, detaşaţi de grup, e identificat cu propria noastră persoană. Din diferiţii indivizi pe care îi cunoaştem şi care formează diferite personagii cu biografii şi caractere speciale, alegem unul, care trebue să aibă misiunea specială de a ne reprezenta. In conştiinţa de sine intră totdeauna credinţa că reprezentăm un anume portret.

Orice proces mental se desfăşură mai întâiu în afară. Distingem acolo diferite personajii, pe sama cărora brodăm adevărate mituri. Petre e omul curajos, voinic, eroic. Paul e omul fricos, slab, laş. Cutare e tipul inteligent, vioiu, vorbăreţ. Celait e din contra monoton, tăciturn, ursuz. Şi aşa mai departe. Din această cantitate de portrete, cred, că unul din ele sînt eu. Şi faţă de propria mea persoană, port atitudinea unui spectator faţă de un portret. Pentru mine nu sînt decît un personagiu în care cred, şi despre a cărui aptitudini nu mă îndoesc, nu variez în încredere, nu schimb de atitudine.

Cînd zic: am încredere în mine, înseamnă că sînt convins de portretul pe care-l reprezint, de personagiul care mă cred că sînt. Respect în mine un tip dat, după cum respect în fiecare din cunoscuţi caracterul pe care li-l bănuesc. Această funcţie de a creia personagii din oamenii cu care intru în relaţie o aplic la mine şi-mi creez o mască oarecare *în care-mi propun să cred.*

După care criterii şi cum se alcătueşte acest personagiu care cred că sînt eu? Natural, aci intervine o serie de factori. In primul rînd experienţa mea internă, cenestezia. Sînt omul bine sau rău dispus, bolnav ori sănătos, violent ori flegmatic, după cum mă simt. Ceiace influenţează însă mai ales la creaţiunea portretului pe care ni-l facem e ceiace cred alţii despre noi, ceiace crede mediul social în care trăim. In primul rînd

succesul acţiunilor noastre, recompensa socială care le încoronează ne dă exuberanţă ori deprimare, încredere ori îndoială în noi. Sînt puţine acţiuni care se fac fără gîndul unei aprecieri sociale. Orice facem, se adresează în ultima instanţă unui public, mai mare ori mai mic, după împrejurări. Credem încetul cu încetul despre noi ceiace se crede că sîntem. 1 Anatole France povesteşte undeva despre un erou al său, că a ajuns să-şi schimbe temperamentul în urma ideii pe care şi-a făcut-o lumea despre el. Anume, el poseda o pereche de superbe mustăţi galice. Cum în credinţa populară bogăţia mustăţilor apare în strînsă legătură cu aptitudinile sexuale, a început să circule o serie de svonuri asupra asiduităţilor sale pe lîngă sexul frumos. Deşi de fire potolită, el însuşi a început să creadă cu timpul că are un temperament deosebit de senzual. Şi de aci o serie de consecinţi care i-au modificat cu totul personalitatea.

E adevărat că personagiul care credem că sîntem variază după diferiţii indivizi sau grupuri cu care sîntem în relaţie în societate. Astfel W. James a putut spune că un om are atîtea euri sociale cîţi indivizi cunoaşte, care-şi fac o anumită idee despre el.

Altfel ne purtăm cu copiii noştri, altfel cu subalternii, altfel cu camarazii, altfel cu amicii intimi. Un singur eu social are o importanţă deosebită: e acela care ţine samă de ideia pe care şi-o face de noi persoana iubită. Fiecare se preferă falşificat în bine şi pentru nimic în lume n'ar strica o iluzie de acest fel.

In general ceiace ne interesează mai mult e opinia mediului social din care facem parte, cum se zice „l'opinion de son monde". Imbrăcăm în această privinţă o serie de *scheme* sociale de clasă, de profesie ori de club. „Un om privat poate părăsi un oraş atins de holeră: un preot sau un militar va considera această dezerţiune ca incompatibilă cu onoarea sa. Onoarea unui soldat îi cere să se bată în duel în cutare circumstanţă în care un civil poate să se eschiveze. Un judecător, un om de stat datoresc onoarei lor de a nu se amesteca în anumite afaceri de bani compatibile cu cinstea unui om privat. Nimic mai obişnuit decît de a auzi pe oameni deosebind diferitele lor euri sociale: „ca om am milă de d-ta, ca funcţionar trebue să-ţi refuz orice milă"; „ca politician pot vedea în el un aliat, ca om îl dispreţuesc" etc. etc.. Ceiace se numeşte „opinia clubului" e una din cele mai puternice forţe din viaţă. Hoţul nu trebue să fure pe hoţi; jucătorul trebue să plătească datoriile de joc, în timp ce nu plăteşte un ban din celelalte datorii. Peste tot şi totdeauna codul onoarei, al „bunei societăţi" a fost plin de prescripţii relativ la „ceiace se face" şi la „ceiace nu se face". 2 Din toate aceste scheme sociale ne alcătuim un portret pe care-l modelăm cît mai aproape de morala grupului din care facem parte. Th. Carlyle a încercat să arăte în romanul său „Sartor

1 O. Külpe, Vorlesungen über psychologie, 1920.
2 W. James, op. cit., p. 233.

Resartus" influența pe care o are haina asupra individualității noastre. Ar fi mai exact de spus uniforma. Un om îmbrăcat în militar ori preot, capătă ceva din mentalitatea profesiei.

Autoportretul nu e însă exclusiv determinat de opinia socială. El e, mai degrabă, un compromis între aspirațiile egoismului nostru și corectivele pe care le aduce societatea. Astfel, se intîmplă de multe ori să plăzmuim despre noi un portret care nu ne samănă, să ne închipuim altfel decît cum sîntem. Tipul clasic al iluziei exagerate despre sine e eroina lui Flaubert, M-me Bovary. Bazat pe acest caz, un filozof Jules de Gaultier a construit o întreagă doctrină numită *bovarysm*.

Această tendință e mai degrabă contrariul influenței sociale. E oarecum revanșa noastră personală, prin care căutăm să impunem mediului o altă părere decît aceia care o are despre noi. Bazat pe o iluzie asupra sa, iluzie care corespunde destul de vag realității, individul caută să o impue societății. Autoportretul, de data aceasta nu mai e furnizat de mediul social, ci e construit de imaginația individului și impus grupului.

Fiecare din noi se concepe de obiceiu altfel de cum este. In aceasta intră o perfectă bună credință. Nu e vorba aici de o anumită poză ori mască, care apare numai în fața societății pentru a-i da o altă idee despre noi și de a putea exploata mai tîrziu această minciună. Individul atins de bovarysm e sincer. Natural există o mulțime de specii și de varietăți. Unul, încîntat de cutare model literar ori istoric își preface într'atît conduita după model încît sfîrșește prin a crede el însuși în asemănarea sa perfectă cu acela pe care îl imită. Alții sînt constrînși de împrejurări să-și dea o altă personalitate. Figaro al lui Beaumarchais trebuia să facă veșnic pe clownul deși fondul său era trist. „El rîdea ca să nu plîngă". La sfîrșit crede și el că e de fond trist.

Bovarysmul poate fi moral: ne credem mai virtuoși decît sîntem; estetic: ne credem mai talentați; științific: ne credem mai aproape de adevăr decît sîntem. Alteori ne acordăm calități fictive care ne schimbă complect atitudinea față de societate și viață. Snobismul, „filistinismul culturii", ne poate oferi un bogat material de iluzii de sine. Natural, bovarysmul variază cu temperamentele și cu imaginația. Cîteodată intervine și mediul geografic și poate chiar etnic. „Tartarin de Tarascon" e un sudic înflăcărat. In lumea spaniolă cazurile de autoiluzionare sînt mai frecvente ca aiurea. „Don Quichote" e cel mai caracteristic caz de bovarysm și în acelaș timp primul: un bovarysm înaintea lui M-me Bovary.

Trebue însă să ne ferim de a crede că aceste cazuri nu reprezintă o expresie naturală a personalității, că n'ar fi altceva decît ficțiuni imaginative lipsite de bază reală. Orice autoiluzie, are din contra un fundament natural. El se bazează, fie pe o serie de afinități naturale, fie pe dorinți refuzate, pe inhibiții

repetate ale unor tendinți nesatisfăcute. Acel „refoulement" al lui Freud poate fi cauza multor schimbări de caracter. In orice caz el e de cele mai multe ori începutul imaginației bovaristice.

In rezumat, fie subt forma schemelor sociale oferite de alții, fie subt forma închipuirii eronate pe care o avem despre noi, actul de credință din noi, aderează la un portret, la un tip psihologic, pe care și-l apropie și prin care se crede definit. Pentru noi nu sîntem altceva decît un personagiu ca oricare altul, văzut în afară, în cadrul social.

După aceste prime forme, ideia de personalitate va primi contribuția rațiunii și a sentimentelor superioare. In etapele viitoare ea ne va apărea subt forma *eului*, a *individualității* și în fine a *personalității*. Aceste trei forme le vom studia în No. viitor, în ultima parte a studiului nostru.

(Sfîrșitul în numărul viitor)

Mihai D. Ralea

O inspecţie

Clopotul sunase pentru a doua oară şi cele din urmă eleve, la braţ sau ţinîndu-se de talie, două cîte două, intrau în şcoală. Numai în dosul magaziei de lemne, sub comanda vigilentă a domnişoarei Margareta Ghindoc din a VI-a, un grup de patru eleve îmbujorate şi sprinţare, cu toată căldura dupăamiezii de sfîrşit de Mai, continua hora deslănţuită în jurul babei Catinca, bucătăreasa pensionului, petrificată locului cu lemnele în braţe. Lunecînd pe lîngă zid ca o umbră de carton, decupată şi trasă cu aţa, domnişoara Strihan, pedagogă la cursul superior, îşi arătă deodată capul uscăţiv şi extra plat, ca un miner de „coupe-papier" eşit din romanul pe care îşi sprijini bărbia. In faţa acestei apariţii insolite, grupul se opri consternat. Incadrat de salcîmul de lîngă şura de lemn putred şi zidul acoperit cu muşchi, din dosul căruia se zăreau, ca pe pînza unui decor, secţiuni cărămizii de acoperişuri, părea un expresiv tablou vivant de balet rus. In calitatea ei de primă balerină, domnişoara Margareta Ghindoc îşi continua dansul grotesc, considerîndu-şi colegele cu dispreţ.

— Mi se pare că a sunat de intrare, domnişoară Ghindoc, afirmă pedagoga cu o calmă severitate.

— Numai de două ori, domnişoară.

— Cred că vi s'a spus că a treia oară sună pentru profesori, nu pentru eleve.

— Nu mi s'a spus.

— Uite, iţi spun eu.

— Mulţumesc.

Intregul stol îşi luă vînt spre uşa de intrare, pe cînd domnişoara Margareta Ghindoc ţipa cît o ţinea gura : Braica, Braica!

Domnişoara Strihan îşi muşcă buzele.

— Domnişoară Ghindoc!

Eleva se răsuci în călcăe cu o sfidător prefăcută amabilitate.

— Pe cine strigai te rog ?

— Pe Braica !

— Unde-o vezi dumneata pe Braica ?

— Mi s'a părut că era la uşă !

— Biine domnişoară. Eşti liberă.

Braica era o căţea din neamul ogarilor, aparţinînd directoarei.

Elevele tupilate lîngă uşă, pentru a nu pierde nimic din conversaţia care se anunţa interesantă, năvăliră în clas una peste alta, întrecîndu-se să comunice cu gesturi şi mimică noua ispravă a Margaretei. Margareta intră liniştită, părînd a nu da prea mare importanţă manifestaţiilor de simpatie ce i se făceau. Işi reluă locul în banca de lîngă geamul din fundul clasei, îşi scoase din servietă cartea cu semnul la lecţie şi, ridicînd arătătorul dela mîna dreaptă, comandă tăcere. Absentă la tot ce se petrecuse, vecina Margaretei, domnişoara Lizica Vasilescu-Predeal, cu degetele înfipte în urechi, repeta cu voce tare aceiaşi strofă, pe care se căznise zădarnic s'o reţie şi seara acasă şi în precedenta oră de istorie (d. Vararu, profesorul de istorie, e bun ca o pîine şi surd ca o gheată) şi în toată recreaţia. In tăcerea complectă care urmă semnalului Margaretei, alecsandrinul lui Alecsandri spus repede şi monoton dar cu îndîrjire, avu efectul unui pumn de halice svîrlit într'o darabană:

> S'atuncia colonelul dă mîna cu sergentul
> Pe loc iot regimentul.

Atît s'a putut auzi.

Ultimul avertisment, pe care autoritatea şcolară îl trimetea electric prin al treilea sbîrnîit de clopot, potoli spiritele. Foile se întorceau febril şi la fiecare titlu cetit cu nervozitate, pe toate figurile se putea verifica întreagă, emoţia jucătorului de bacara.

Profesoara de ştiinţi naturale, domnişoara Eleonora Bîrcă, terminase materia şi, cum examenele la stat se apropiau, cerea elevelor pe lîngă cunoaşterea ultimelor lecţiuni, o revizuire generală a cursului, împărţit pe capitole mari.

Domnişoara Bîrcă dăduse un strălucit examen de capacitate şi avea reputaţia unei profesoare foarte instruite. Era prea tînără însă pentru a se impune elevelor de curs superior, cu toate că la note era destul de severă. Mai cu samă clasa a VI-a, cea mai diochiată din toate, o intimida deabinelea. Cît despre domnişoara Margareta Ghindoc, a fost în mai multe rînduri nevoită să se plîngă directoarei că o terorizează. Nu faptul că Margareta Ghindoc e fata prefectului o impresiona. De asta nu se sinchisea nici cît de narghileaua lui Abdul-Hamid, domnişoara Bîrcă. Dar Margareta Ghindoc se bucura în şcoală de-un prestigiu humoristic în faţa căruia avusese slăbiciunea să cedeze. Se vede din asta că domnişoara Bîrcă era departe de a fi atins

maturitatea experiențelor profesionale. Cînd făcea haz de năzbitiile Margaretei, nu se gîndise de loc că hrana din gura leului și libertățile acordate inferiorilor noștri sînt greu de reluat. Cu intervenția directoarei însă, se stabilise între profesoară și elevă un fel de armistițiu. Domnișoara Bîrcă fu nevoită să se mulțumească și cu atît, cu toate că avea intuiția clară a provizoratului acestei suspendări de ostilități. De altfel, domnișoara Ghindoc era întotdeauna întîia în clasă.

Cu părul cărămiziu, cu fața ovală și puțin pistruiată, cu nasul ei cîrn dar în armonie cu restul feței, dădea impresia unei impertinente dar simpatice sincerități.

Colegele o înconjurară.

— Margareto, la tine e salvarea.

— Ce doriți?

— Mai ține-o de vorbă pe Maica Precista (porecla domnișoarei Bîrcă) să mai treacă din oră, c'ascultă toate Cryptogamele, azi.

Domnișoara Bîrcă intrase.

Cu părul negru și strălucitor, despicat în două jumătăți perfect egale printr'o cărare a cărei linie prelungită ar fi căzut perpendicular pe vîrful de ceară al nasului ei fin, cu ochii enormi și albaștri tăiați în migdală, cu tenul de-o paloare spectrală și străveziu într'atîta încît albăstrimea vinelor subțiri ar fi părut pe pînză neverosimile trăsături de penel stilizate, părea o sintetică pastișă a madonelor prerafaelite.

— Ce-i sgomotul acesta, domnișoarelor, începu ea cu stială, nu s'a auzit clopotul?

— Discutam o chestiune de botanică, inventă Margareta Ghindoc cu un deconcertant aplomb.

— Nu vă cunoșteam această nobilă pasiune pentru știință. Ea vă onorează desigur, domnișoară; aș fi curioasă totuși să aflu de ce era vorba.

— Domnișoară, începu Margareta pe tonul cel mai firesc posibil, pe cînd celelalte eleve schimbau priviri întrebătoare, știind-o nepregătită, Lizica Vasilescu-Predeal pretinde că nu se zice plantă ci *plîntă*.

În toată clasa ghionți, chicoteli și rîsete pe 'nfundate.

Domnișoara Bîrcă își înălță capul aplecînd gene lungi și cu ochii închiși pe jumătate privi spre acuzată.

— Pe cine ai auzit dumneata zicînd plîntă, domnișoară?

Lizica Vasilescu-Predeal își perduse cu totul firea. Îngăimă zăpăcită:

— Eu?... Eu n'am spus nimica, domnișoară... Eu învățam la romînă.

— Învățai la romînă în ora de științi naturale?

— Minte, domnișoară, protestară mai multe eleve. Și noi am auzit-o cînd spunea că se zice plîntă.

— Și noi, interveniră altele.

— Toată clasa a auzit-o, rezumă Margareta Ghindoc.

Domnișoarei Lizica Vasilescu-Predeal îi tremurau buzele și două lacrimi mari îi lunecară pe obrajii maslinii.

— Stai jos, domnișoară, o invită profesoara, dar nu uita că ipocrizia e unul din cele mai urîte defecte. Iar dumneavoastră să știți că se zice plantă, nu plîntă, cum vă spunea domnișoara Vasilescu-Predeal (tatăl domnișoarei Vasilescu-Predeal, domnul Napoleon Temistocle Vasilescu-Predeal, era profesor de științi naturale la gimnaziul de băeți). În toate limbile latine cuvîntul e asemănător. V'am mai spus mi se pare că în limba noastră majoritatea numelor de plante provin din latinește, precum și toate denumirile organelor anatomice, afară de (domnișoara Bîrcă roși deodată), cîteva excepții, continuă ea, amintindu-și singura excepție asupra căreia îi atrăsese atenția la Universitate, în chiar ora de curs, un student mult prea îndrăzneț. Dealtfel așa e și în manualele oficiale.

Și cu asta începem lecția.

— Domnișoara Lizica Vasilescu-Predeal.

Eleva se ridică bosumflată și timidă, clipind des și trăgînd cu degetul pe bancă linii abracadabrante.

— Ai putea dumneata să ne spui ceva despre *protococus viridis*?

Domnișoara Lizica Vasilescu-Predeal fixă un punct imaginar din părete.

Și, după un scurt ăă preliminar, din buzele ei cărnoase în accent circomflex, punctat de tăceri aspiratorii intervenind la intervale simetrice, textul cărții se desfășură fără greș, ca o panglică de hîrtie dintr'un aparat telegrafic.

— Bine, domnișoară, zîmbi profesoara. Ai văzut vreodată vre-un protococus?

— Da.

— Unde?

— La microscop.

— Foarte bine. Acuma ai putea să-mi spui cam cît de mare să fie el în natură.

Lizica Vasilescu-Predeal își apropie sprîncenele, închipuind o omidă tăiată 'n două. Nu-și amintea să fi întîlnit nicăeri în carte soluția acestei întrebări neașteptate.

— Gîndește-te bine, domnișoară.

Cineva șoptise imperceptibil. Lizica Vasilescu-Predeal auzise.

— Cît un bob de mazere, reproduse ea mașinal.

Domnișoara Bîrcă participă din toată inima la sgomotoasa veselie a elevelor.

— Bine, domnișoară, crezi dumneata că se poate introduce un bob de mazere în microscop?

Domnișoara Margareta Ghindoc! Explică te rog domnișoarei Vasilescu-Predeal cît de mare poate fi un corp microscopic.

— Cît un cantalup, replică interogata în explozia de hilaritate a întregei clase.
— Te rog, domnișoară, acum nu glumim.
— Cum e colega așa-i și explicația. *Suum cuique.*
— Ce spui?
— Am zis: *suum cuique.*
— Ce-i asta, domnișoară?
— Latinească!
— Ajunge!
— E un adagiu de drept roman.
Profesoara nu-și putu stăpîni un zîmbet imprudent.
— Dumneata înveți drept roman?
— Nu eu, fratele meu Culai. Totdeauna mă amețește cu definiții la masă, ca să-i ceară bani tatei după.
— Destul! Acestea-s chestii care n'au ce căuta aici.
Domnișoara Bîrcă lovi autoritar cu creionul în catedră.
Examinarea elevelor o nemulțumi. Erau insuficient pregătite. Se gîndea cu groază la examene și la reputația institutului amenințată.
Ceiace ar fi vrut mai mult să obție dela ele, era să nu se zăpăcească.
Cu toată zburdălnicia lor din școală, în fața comisiei examinatoare cele mai multe se intimidau ca băeții. Socoti util să le ție acest logos:
— Domnișoarelor, constat cu mare părere de rău că sînteți foarte, foarte slab preparate. In curînd încep examenele. E de prisos să vă spun că, dacă nu vă siliți să vă puneți în curent cît mai e timp, multe din dumneavoastră sînt serios amenințate să nu obție nota de trecere.
Acelora care au dispoziții la desen le mai rămîne o șansă. Veți fi examinate probabil, de domnul Titeanu. Știți de anul trecut că domnul Titeanu pentru o bună reproducere după examenul microscopic dă nota maximă, chiar dacă răspunsurile candidatei lasă de dorit. Această probă practică e cu atît mai apreciată de domnul Titeanu cu cît ea e benevolă. Regulamentul nu prevede experiențe la microscop.
— Lizica Vasilescu-Predeal credea la început că microscopul e un instrument muzical. Sufla'n el ca'n ocarină, interveni Margareta Ghindoc.
— Lăsați vă rog! Ca să vă mai familiarizați cu aparatul, vom face o nouă încercare. Să poftească domnișoarele: Craioveanu, Dolejan, Vasilescu-Predeal și Ghindoc.
Domnișoara Bîrcă făcuse tot ce-i supra-omenește imposibil pentru a face elevele să se uite în acest instrument optic cu atenție și fără spaimă. Mai nici una nu izbutea să vadă ceva. Aproape toate se pronunțau înainte de a privi.
— Domnișoara Craioveanu, poftim. Imi spui întâiu ce vezi și pe urmă cauți să desenezi pe tabelă.

— Văd un cerc punctat, se grăbi să răspundă eleva.
— Nu există nici un cerc punctat. Următoarea. Tot cerc punctat vezi?
— Nu, eu văd bastonașe.
— Domnișoara Vasilescu-Predeal.
Domnișoara Vasilescu-Predeal, de emoție, închisese tocmai ochiul cu care ar fi urmat să privească:
— Eu văd patrat.
Venise rîndul domnișoarei Ghindoc.
Domnișoara Ghindoc se apropie cu îndrăzneală de aparat, se îndoi pe lentilă și-și aținti ochiul deasupra, fără să scoată un cuvînt.
— Ei, așa vezi!—aprobă profesoara. Domnișoara Ghindoc e singura care a înțeles ce vroiam. Dumneavoastră nu vă dați samă, că după atîtea explicații și osteneală n'ați reușit încă să vedeți în cîmpul microscopic? Aș fi arhi-mulțumită dacă ați ajunge măcar aci. De ce vă perdeți capul? Vă temeți de aparat? Vă asigur că nu conține dinamită.
Și către domnișoara Ghindoc:
— Uite-te bine, domnișoară. După ce vei vedea ce simplă e figura pe care v'am pus-o, te asigur că o vei reproduce cu cea mai mare ușurință.
Domnișoara Margareta Ghindoc se încruntă într'o atenție exemplară. Celelalte fură trimise la loc. Domnișoara Bîrcă se plimba prin clasă, așteptînd rezultatul experienței. In cele din urmă își perdu răbdarea. Până și în tăcerea domnișoarei Ghindoc bănuia ceva suspect. Rîsul înăbușit din ultimele bănci se propagase până în cele din față. Trecuseră șapte minute decînd Margareta Ghindoc nu scotea o vorbă.
— Ei, domnișoară, cred că te-ai uitat destul. Acuma ai putea să-mi spui ce vezi?
Domnișoara Margareta Ghindoc o privi candid:
— Drept să-ți spun, domnișoară, eu tot ce nu-i în regulament văd ca prin ceață.
Ușa s'a deschis la timp, pentru a scuti domnișoarei Bîrcă o nouă reprimadă infructuoasă și potolirea unui nou val de rîsete.
Locul ușei date la părete îl ocupase o clipă în întregime, însăși doamna directoare a pensionului, urmată de un domn pe care numai domnișoara Ghindoc îl cunoștea. La vederea domnișoarei Ghindoc, doamnei directoare i se zburli o musteață de grosimea sprîncenei și în poziție normală paralelă cu ea. Procedă apoi la prezentări cu un frumos timbru de bariton.
— Domnișoară, îți prezint pe domnul inspector școlar Aurelian Păunescu.
Domnișoara Eleonora Bîrcă, titulara catedrei de științi naturale.
Domnul Aurelian Păunescu dejunase la prefect. Margareta nu prea putuse să-l vadă în timpul mesei. Erau prea mulți invi-

taţi şi ea fusese aşezată în partea opusă. Il zărise o singură dată în treacăt, băgîndu-şi cuţitul în gură până'n plăsele, gest pe care nu-l putea vedea fără să simtă un fior rece în spate. De auzit îl prea auzise însă, căci mai mult el vorbise. Faptul că intenţiona să inspecteze şcoala şi nu i-a spus şi ei, i-l făcea şi mai antipatic. Nu vorbise decît de inspectarea gimnaziului de băeţi. Dacă ar fi ştiut că vine şi la pension, nu i-ar fi spus nimic desigur nici directoarei, nici pedagoagelor, căci s'ar fi bucurat să le ştie surprinse pe neaşteptate, dar şi-ar fi prevenit colegele, ceiace-ar fi ridicat-o şi mai mult în stima lor.

Asemenea vanităţi mici frămîntă doar şi minţi mai coapte.

Cei trei educatori discutau ceva în şoaptă la geam. Domnişoara Bîrcă făcuse mai multe semne discrete Margaretei Ghindoc, indicîndu-i să treacă la locul ei. Dar Margareta se făcuse că nu înţelege. De acolo unde se găsea putea să examineze mai bine pe noul venit.

Inspectorul era cam de aceiaşi statură cu domnişoara Bîrcă.

Ce nostimă păreche, gîndi Margareta Ghindoc: Eleonora Păunescu!—şi zîmbi. Ii vedea cu cununa pe cap în faţa altarului. Ea o madonă, el un cap de Crist ratat. Ratat desigur, cu toată asemănarea mai mult caricaturală, căci e greu să-ţi imaginezi pe Mîntuitorul omenirii cu barbişonul mîncat de molii, cu pantaloni cu genunchi, redingotă cenuşie, ochelari auriţi şi servietă de marochin. Directoarea, reflectă Margareta, ar putea figura în această alegorie în calitate de menajeră a raiului sau poate de mamă a lui Dumnezeu.

Dar directoarea se retrase.

Inspectorul îşi potrivi ochelarii.

— Domnişoara era la lecţie?

— Da, domnule inspector: domnişoara Ghindoc (Margareta reverenţă).

Şi mai în surdină: fiica prefectului.

— A! da!—păru a-şi aminti înaltul funcţionar.

Şi după ce se interesă de materie:

— Imi daţi voe să pun domnişoarei cîteva întrebări.

— Vă rog, domnule inspector.

— Domnişoară, ai auzit dumneata vorbindu-se de *fucus vesiculosus?*

— *Fucus vesiculosus* este o plantă marină...

— O plîntă.

— Da, *fucus vesiculosus* este o plantă...

— Plîntă!

— Plantă.

— Am zis *plîntă*, domnişoară.

Domnişoara Margareta Ghindoc zîmbi nedumerită:

— *Plîntă?*

— Plîntă!

— De ce *plîntă?*

— Pentrucă aşa zic eu, apăsă omul şcoalei.

— Eu zic *plantă*, domnule inspector.

— Daa? Şi ai putea dumneata să-mi explici domnişoară, pentruce zici *plantă?*

— Pentrucă aşa scrie'n carte!

Inspectorul nu păru mulţumit cu răspunsul dîrz al elevei. Se adresă în şoaptă profesoarei:

— Dumneata le-ai învăţat să spue aşa?

Poate că în altă atmosferă, domnişoara Bîrcă, şi-ar fi învins timiditatea susţinînd felul ei de-a pronunţa cuvîntul în litigiu cu argumentele ştiute. Se mulţumi să răspundă şi mai încet:

— N'am dat prea multă atenţie chestiei. Unele spun într'un fel, altele altfel.

Şi ca să-şi întărească afirmaţia cu o pildă domnişoara Bîrcă îşi aminti deodată de Lizica Vasilescu-Predeal.

— Domnişoară, întrebă profesoara, dumneata cum erai deprinsă să spui: plantă sau plîntă?

Profitînd de faptul că atît profesoara cît şi inspectorul îi întorceau spatele domnişoara Margareta Ghindoc mimă răspicat: plîntă. Dar Lizica Vasilescu-Predeal care o mai păţise, nu se potrivi. Răspunse fără ezitare:

— Plantă!

Sunase de eşire.

La un pas în urma domnişoarei Bîrcă inspectorul părăsi clasa, tîrîind pe luciul podelelor cerulte ghetele sale încovoiate ca patinele olandeze, avînd aerul unui trist patinor debutant.

Fetele respirară uşurate şi buna dispoziţie reapăru pe feţele lor. Dar domnişoara Margareta Ghindoc care nu ridicase chestia *decît* pentrucă în tot timpul mesei îl auzise pe inspector zicînd plîntă şi plînte, avea tot dreptul să se bucure mai mult.

Al. O. Teodoreanu

Note pe marginea cărţilor

Gligoraşcu-Vodă *

Foarte frumos povesteşte Ion Neculce în *O samă de cuvinte*, începutul Ghiculeştilor, celor care au fost domni în ţările romîneşti. Ghica-Vodă bătrînul, zice el, de neamul lui a fost Arbanaş, şi a purces din satul lui, dela Kiupri, copil fiind, ca să caute pită şi stăpîn la Ţarigrad, în tovărăşia unui prunc de Turc tot săriman ca el şi sărac. Umblînd pe cale, l-a întrebat Creştinul pe Turc: Ce mă vei face, cînd vei ajunge om mare? Căci tu eşti Turc şi poţi ajunge.—De voiu fi eu om mare, i-a răspuns tovarăşul de drum, te voiu face pe tine mai mare în Kiupri, giudecător.—Şi s'a întîmplat că copilul de Turc a ajuns vestitul mare vizir Mehmet Kiuprliul; şi 'ntr'o zi, tîrzii ani după aceia, a cunoscut pe tovarăşul său creştin între boerii veniţi dela Moldova la Stambul cu afacerile obişnuitelor schimbări de domnie. L-a cunoscut, şi-a adus aminte de legămîntul din pruncie şi l-a făcut domn.

Acest Ghica-Vodă este tatăl lui Gligoraşcu, despre pribegia căruia vorbeşte aşa de amănunţit şi de documentat, d. dr. Andrei Veress. Din istorisirea lui Neculce, care poate fi o simplă legendă, se vede că puiul de Albanez dela Kiupri a avut o minte

* Pribegia lui Grigoraşcu-Vodă prin Ungaria şi aiurea de dr. Andrei Verres, profesor. Din memoriile secţiunii istorice a Academiei Romîne, 1924.

foarte ascuţită de vreme ce a ajuns boer mare în Moldova. Nici Gligoraşcu n'a fost un om mai puţin destoinic: asta ne-o arată întreaga-i carieră aventuroasă şi ciudată, zbuciumele şi pribegiile lui la Viena şi 'n Ţara Ungurească. D. dr. Andrei Veress îi judecă însă actele cu o îngăduinţă pe care ne îndoim c'o merită acest rod specific al intrigăriilor localnice şi al perfidiei levantine.

Printr'o inadvertenţă probabil, d. Veress dă ca mamă a lui Gligoraşcu pe Maria Sturza. Această Marie, din neam sturzesc, copilă de casă şi nepoată a lui Gheorghe Ştefan-Vodă, a fost soţia lui Gligoraşcu, cum arată însuşi autorul într'altă parte a broşurii sale. Sîngele feciorului era oriental, după cum educaţia i-a fost grecească. Inteligenţa, fineţa şi falşitatea pe care le-a dovedit toată viaţa lui, întovărăşindu-le c'o rafinată cruzime, sînt o dovadă pentru aceasta.

Atunci, la începutul jumătăţii a doua a veacului XVII, s'a deschis o epocă de greutăţi şi nenorociri pentru toate provinciile romîneşti. Dealtminteri nici în alte vremuri treburile ţării n'au fost liniştite. Cum arată însă autorul chiar în primele foi ale broşurii sale, pe la 1658 pacostele veneau una după alta „cu asupra de măsură". Se potrivesc pentru acest timp versurile blîndului Iosif:

Turci, Tatari, războiu şi ciumă
Bîntue în ţara toată.

Cum vine Ghica-Vodă cel Bătrîn domn în Moldova, se pornesc războaiele în Ardeal şi Ţara Ungurească; Tatarii trec peste ţinuturile romîneşti; domnii sînt siliţi să se oştească şi ei subt tuiurile Semilunii. Turcii voiau să pedepsească pe Gheorghe Rákóczy II pentru veleităţile lui de neatîrnare şi împing tabunuri şi ortale prin strîmtoarea Buzăului. Ardealul e prădat în lung şi în lat până la Alba-Iulia de Tatari, Cazaci, Munteni şi Moldoveni. Alte încurcături şi amestecuri urmează apoi în Moldova, între Ghica şi Constantin Basarab. Ghica, biruit întâiu, fuge la Tatari şi la Cazaci; de-acolo se întoarce cu putere şi bate şi el la rîndu-i pe Constantin-Vodă. Turcii, făcînd o nouă orînduire, trec pe bătrînul Ghica la Munteni şi tronul Moldovei îl dau lui Ştefăniţă sin Vasile Vodă; pe cînd Constantin Basarab şi Gheorghiţă Ştefan, competitori îndărărnici şi neastîmpă-

rați, stau pribegi în Ardeal, pîndind vreme cu prilej ca să bată alte războae și să pună iar mîna pe domnii. In primăvara lui 1660, într'adevăr, Constantin-Vodă intră în Muntenia cu haiduci de-ai lui Rákóczy și răstoarnă pe Ghica. După cîteva săptămîni însă, Ghica, cu Turci și Tatari de peste Dunăre, se întoarce și-și alungă iar potrivnicul în munți și 'n țara Bîrsei. Apoi, la Tîrgoviște, atît domn cît și boeri, sînt atacați și jăfuiți de Tatari care nu erau mulțămiți de simbria ce li se dăduse. In aceiaşi vreme, Rákóczy se bate cu Turcii la Gilău; este rănit și i se trage din asta și moartea. Cînd să se așeze și să se liniștească Ghica, după atîtea burzuluiri, iată, în Septemvrie îl calcă Tatarii, îl ridică din porunca Porții și-l duc în fiare la Stambul, împreună cu familia și comorile.

Oamenii acelor vremi aveau liniștea apelor și hodina vîntului... cum spune așa de frumos poporul.

La Poarta împărăției bătrînul nu crută cheltuiala și bacșișurile, pănă ce izbîndește să așeze în Muntenia pe fiul său Gligorașcu, în Noemvrie 1660. Domnul nou își începe oblăduirea în oarecare liniște, care însă e prevestitoare de furtuni.

O domnie și-un program administrativ al acelui timp, în țările romîne, însămna organizarea fiscalității. Birarii, dăbilarii și calarașii în slujba domniei încep a jăcui norodul ca să umple haznalele a două lăcomii: cea turcească și cea domnească. Neamurile, partizanii și creditorii se înfruptă larg din jaful organizat, opoziția e prigonită, e scurtată de capete și i se confiscă bunurile. Fără lege, fără judecată. Și țara rabdă despoierea și sila, căci alte moravuri îi sînt necunoscute. Școli, drumuri, administrație, justiție, erau noțiuni ascunse în taina și negura unor veacuri viitoare.

Pe cînd Gligorașcu se deda la aceste îndeletniciri asiatice, furtuna veni.

In vara anului 1663, Poarta răpède porunci domnilor Moldovei și Munteniei și voevodului ardelenesc să iasă la războiu lîngă oștile tînărului Vizir Kiuprulizadè Ahmed împotriva împăratului nemțesc. Gligorașcu trece în Ardeal printr'o parte. Istrati-Vodă Dabija vine prin alta. După ce se răspund cu Apafi, voevodul Ardealului, merg să se împreune cu Kuciuk Pașa și

cu feciorul Hanului. Străbătînd Transilvania nu fără răutăți și prădăciuni, ies în Ungaria și se adună cu oastea cea mare a vizirului, la asediul cetății Ersekujvár, pe toamnă. După ce s'au oștit la cuprinderea cetății creștine, voevozii se 'ntorc la ernatic în țările lor. Și Gligorașcu își începe iar rînduelile în Muntenia, tăind pe marele postelnic Constantin Cantacuzin, crestînd la nas pe Șerban, feciorul lui Constantin, îngrozind mulțime de alți boeri ca să-i facă să-și răscumpere viața cu bani, și lăsîndu-se greu mai ales asupra bordeelor norodului. Țara se bucură și răsuflă cînd, odată cu iucirea primăverii, vizirul cheamă iar la oaste pe domni, în Țara Ungurească.

In campania anului 1664 Gligorașcu s'a înfățișat c'o strălucire de costume, de cai și de arme care au pus în uimire pe tovarășii lui de oaste. Barba și frumusețea lui păreau tot așa de războinice cași armele-i și podoabele-i aurite. Turcii au suferit atunci, la Leva, o mare înfrîngere. Și cel dintăiu din oastea măritului Padișah, care a dat semnalul fugii, stîrnind panică, a fost Gligorașcu-Vodă. Oștenii și boerii i-au pierit în cea mai mare parte. Dar celor care voiau să știe, Vodă le lămurea în taină că a făcut această jertfă pentru izbînda creștinătății. Totuși nu s'a sfiit a se întoarce în scaunul său. Poarta căutînd să stabilească răspunderi, Gligorașcu trimite daruri pe lîngă justificări, și printre intrigi și trădare, izbutește să-și salveze capul, fugind la urma urmei din țară și luînd drumul pribegiei.

Din anul acesta 1664, Noemvrie, începe odiseea lui Gligorașcu-Vodă.

Doamna și-o trimete în Ardeal, unde, protejată de Apafi, găsește adăpost la Rocoșul de Jos, întreținută cu hrană de scaunul săsesc din Cohalm. El însuși trece numai, fugar, prin părțile ardelene, fără să-și poată vedea soția și ajunge în Polonia, cugînd să treacă la Viena, pentru a reclama dela Leopold împaratul o răsplată a purtării lui creștinești în bătălia dela Leva.

In Viena ajunge în Mart 1665 și, dupăce bate la ușile împărătești și cu glas mare arată urbi et orbi ce-a cîștigat creștinătatea depe urma faptei sale, i se rîndueşte sălaș lui și oamenilor săi în Moravia, la Budweis, c'o rentă de 3000 de florini. Acolo, prin îngrijirea prințului Apafi, îl ajunge și doamna Maria.

Pribeagul acesta oriental nu era însă un om care să se

liniştească uşor şi să se mulţămească lesne. Dela Budweis trebue să se strămute la alt sălaş, lîngă Olmütz; de aici e mutat în Neustadt în Moravia. Nu poate sta nici aici şi i se orîndueşte o altă reşedinţă pe teritoriul dintre Kojetik şi Tobicov. De-aici se strămută la Löcse. Dela Löcse la Caşovia, şi-apoi iarăşi la Löcse. Necontenit, în aceste peregrinări întretăiate de drumuri la Viena, domnul pribeag se arată nemulţămit de soarta sa, reclamă mereu recunoştinţă şi dă proporţii nouă jertfei sale. Imaginaţia lui aprinsă clădeşte din împrejurarea îndoelnică dela Leva o faptă cu proporţii omerice. Priveşte cu mîndrie în jur şi nu înţelege cum lumea nu se mişcă pentru un salvator al creştinătăţii. Un asemenea prinţ cu numeroşi curteni, şi ei oameni ai jertfei însă cam necioplîţi, e pretutindeni pe unde trece o povară pentru bieţii cetăţeni împărăteşti. Plîngerile curg necontenit spre Viena din toate tîrgurile prin care se opreşte Gligoraşcu. „Tîlharii de Romîni" sînt scandalagii, iubitori de vin şi bătăuşi, mănîncă mult şi nu fac nimic. Odată cu aceste jalbe sosesc şi plîngerile pribeagului pentru nedreptatea care i se face, pentru nerecunoştinţa ce i se arată, pentru puţina atenţie ce i se serveşte; şi cancelaria împărătească stă, chibzueşte, îl mută de ici colo, îi sporeşte renta şi nu prea înţelege cum are să se poată isprăvi această ciudată încurcătură.

Gligoraşcu caută să dovedească importanţa jertfei şi persoanei sale nu numai Vienezilor. În răgazurile pe care i le dau schimbările de reşedinţă şi drumurile la Viena, adresează o înflorită scrisoare republicei veneţiene, oferind preţioasele-i servicii ca general al creştinătăţii şi duşman mare al necredincioşilor. Neprimind răspuns dela Veneţieni, se îndreaptă către regele Franţei. Activitatea lui pentru a forţa admiraţia lumii şi compătimirea este neistovită.

Dar în acest răstimp, mai găseşte cu cale să făptuiască ceva şi mai important. În zilele Sfintelor Paşti a anului 1667, trece la catolicism cu deosebită pompă şi începe să manifesteze o pietate cu atît mai neobosită cu cît găsea mai zeloşi apărători şi susţinători între Iezuiţii dela curtea împăratului.

Părăsirea aceasta a ortodoxiei, d. Veress o explică prin graţia divină. D-sa respinge poveştile cronicarilor noştri care vorbesc despre nişte pîri ce l-ar fi ajuns la Viena din partea boerilor stropşiţi, obijduiţi şi sărăciţi cu cîţiva ani în urmă, în Ţară. Explicaţia aceasta din urmă e totuşi mai logică.

Dar ferventul catolic mai are şi altele de făcut. La 1668, pe cînd se afla iar în Viena, oblicind despre moartea, la Stettin, a lui Gheorghiţă-Vodă Ştefan, îndată râpede acolo un emisar ca să dobîndească averea mobilă a răposatului, arătînd că, după dreptul moldovenesc, averea domnului mort o moşteneşte domnul urmaş. În afară de asta are şi un drept europenesc, deoarece e însoţit cu o nepoată a răposatului. Şi tot în acelaşi timp, pe cînd cerea un sălaş nou în Ungaria de Sus şi-şi valorifica iarăşi la împăratul, cu tînguiri şi reproşuri, vechile drepturi, îşi face loc în el, ca un oaspete viclean, ideia că s'apropie ceasul cînd se va putea iarăşi întoarce spre Turci, ca să dobîndească iertarea.

Totuşi încă nu-i hotărît. Pregătindu-şi terenul unei eventuale întoarceri, anunţă dorul lui nespus de a face o pioasă călătorie la Roma. Întru acest scop adresează colegiului de propagandă a credinţei o scrisoare grandilocventă. Şi mai cercetează în juru-i să vadă dacă cu toate acestea nu s'ar putea să găsească şi 'n împărăţie o situaţie vrednică de poftele şi aspiraţiile lui. Intr'un alt drum la Viena cere să i se dea măcar o moşie în părţile acele ungureşti dela Löcse, unde sălăşluia acum, ca o dreaptă răsplată pentru slujbe trecute, pentru vechi drepturi de salvator al creştinătăţii şi al împărăţiei etc.. Răspunsul întîrzie şi pribeagul e grăbit. În 1670 vine cu altă cerere: o cuvenită răsplată pentrucă ar fi refuzat să se pue în fruntea unor rebeli, care iscaseră tulburări în Ungaria de Sus. Slujbaşii împărăţiei ştiau, se'nţelege, cît adevăr este în această poveste. Totuşi, după obiceiu, îl purtau cu făgădueli, amînau, îl îmblînzeau cu vorbe politicoase. Înţelegînd Gligoraşcu această nouă zădărnicie, dete la lumină alte combinaţii din nesfîrşitul lui arsenal. Oferi consiliului de războiu al împărăţiei să-i servească ştiri dela Turci, prin spioni proprii. În sfaturile cu Nemţii necontenit cearcă să se pue în valoare faţă de Montecuccoli şi alţi generali, argumentînd asupra pierderii ireparabile pe care ar încerca-o monarhia dacă un om ca el ar fi nevoit să se'ntoarcă iar la necredincioşi! Era o ameninţare pe care încearcă s'o speculeze şi cînd

moare Francis Czaky, gazda lui în Ungaria de Sus: pe loc Gligorașcu își manifestă dorința să fie el așezat căpitan al țării în locul răposatului, ca o răsplată a slujbelor etc. etc..

Nemții însă n'aud nici de data asta. Sătul de trăgăniri și vorbe, aprigul Livantin ia hotărîrea cea mare. Cu înalt duh creștinesc își anunță plecarea la Roma. Oamenii împărăției îl înțeleg unde vrea să se ducă în realitate, și se grăbesc a-i procura pașapoarte, bani, înlesniri de transport. Zîmbind se despărțesc și fiecare parte crede c'a picilit pe cealaltă. Astfel, în Iulie 1671, Gligorașcu-Vodă părăsește Viena,—„sătul de binele Nemților".

Către aceste fapte se închee expunerea d-lui profesor Veress. Socot că oamenii cu educație europeană de pe acele meleaguri vor fi fost deosebit de impresionați de trecerea pe la ei a acestui erou sui generis. Zbaterile și finețele lui în politiceștile trebi dovedeau o primejdioasă măestrie, față de care Europenii, subțiri în altfel de manifestări în viață, nu erau decît niște naivi, și nu puteau opune alte arme decît încetineli și tergiversări biurocratice.

In August, Gligorașcu e la Padova. Aici puțin năcaz: un secretar al său îl denunță că vrea să treacă la Turci, spre a lupta apoi contra împărăției creștine! E cu putință să se creadă așa ceva despre un creștin fierbinte ca dînsul? Se înțelege că asemenea născociri mișelești le respinge cu indignare. Și urmîndu-și drumul la Veneția, dobîndește o galeră cu care trece la Durazzo. Socotelile lui sînt așa de sigure, așa de bine cunoaște pe Turci, cu tembelismul, buna credință și ticăloșia lor, încît, după ce-și pregătește suficient calea, cu intrigi și bacșișuri, în Decemvrie se înfățișază la Adrianopole marelui vizir și izbutește să dobîndească iertare. Tot mai bine la mila împărăției și 'n raiul țărilor dunărene decît între niște iritici nerecunoscători și cărpănoși! In Fevruarie 1672, boerii munteni vin la Poartă, jăluindu-se împotriva lui Antonie Ruset și cerînd alt domn. Cînd vizirul le dă pe Gligorașcu, nenorociții rămîn cu ochii holbați. Pe loc Arbanașul le-a pus mîna 'n grumaz și a și început vechile asupriri și prigoane.

Solia acestei vieți ciudate, însă, încă nu era isprăvită.

Intîmplîndu-se să aibă Turcii alt războiu în acest răstimp cu Leșii, Gligorașcu-Vodă a trebuit sa iasă iarăși la hotar, cu oaste, alături de Petriceico-Vodă dela Moldova, în ordia păgînă. Și dîndu-se mare bătălie în preajma Hotinului,—cum s'au arătat husarii Leși în rîndurile Turcilor, Gligorașcu-Vodă a și trecut în partea lor, încît s'a făcut mare risipă și cruntă tăiere în oastea lui Serasker-Pașa, și „umplutu-s'au—zice cronicarul—Leșii și Moldovenii și Muntenii de cai turcești, și de arme, și de haine, și de bani, și de alte lucruri bune".—După această nouă ispravă, Gligorașcu-Vodă știindu-și doamna și copiii la Țarigrad în mîna Turcilor, a lăsat pe creștini și, purcezînd degrabă în jos, a trecut Dunărea la Galați și a răpezit știre marelui vizir la Oblucița, „că el a scăpat cum a putut și vine la poala împărăției".

Mult minunîndu-se vizirul de sosirea lui Gligorașcu, pe care-l știa închinat Leșilor, s'a grăbit să-l primească și l-a întrebat: cum a fost, bre, cu prăpădul dela Hotin?—Prea mărite stăpîne și întocmai ca soarele, a răspuns cu mare durere Gligorașcu, sărutîndu-i pulpana, pleacă-ți către mine urechile și îndură-te a asculta să-ți povestesc cum n'a vrut Husein-Pașa Seraskerul să m'asculte pe mine și să dee bătălia la loc deschis. A ridicat chiar brațul să mă omoare pentru sfatul cel bun. Și într'un asemenea chip a prăpădit toată oastea împărăției!

Și dînd multe lămuriri a povestit întocmai cum s'au petrecut lucrurile și a adus și martori drepți care au jurat în fața înălțimii sale vizirul că așa este după cum spune Vodă,—căci numai un Dumnezeu stă în cer, după cum numai un adevăr este pe pămînt. Ceiace înțelegînd cu grozavă mînie vizirul, — pe loc a trimes slujitori ai săi de au tăiat capul lui Husein Pașa.

Trecînd apoi Gligorașcu-Ghica la Stambul după această frumoasă ispravă, acolo a dat peste o oaste întreagă de pîrîși ai săi, veniți și din Moldova și din Țara Romînească ca să arăte împărăției fărădelegile și jacurile, lăcomia și răutățile lui. Ci Gligorașcu, „era un om harnic tare și sumeț,—cum zice tot cronicarul în altă parte,—și gata la răspuns și la toate socotelile; și se pîrau ei față înaintea divanului împărătesc, cu Postelniceștii, cu Șăităneștii, cărora le zic și Cantacuzinești, și mai virtos giupînesele lor îl pîrau înaintea divanului împărătesc, că le-au fost puind pe giupînese de au fost cărînd var și piatră, împreună cu Țiganii cei de dîrvală, la curțile domnești"...

Ci Gligoraşcu-Vodă a mijlocit cu prietinii săi şi bacşişurile şi iar i-a dovedit pe toţi,—şi i-a pus la popreală şi i-a asuprit şi surghiunit, şi a făcut o dreptate după inima sa, ca un bun creştin ce se afla.

Aşa fel şi-a încununat viaţa acest om plin de agerime şi viclenie, prototip al veacului şi-al Ţării, ostaş al unei legiuni străine, care venea cu arme nouă şi necunoscute aici, să cucerească moşia bunilor, proştilor şi ingăduitorilor pămînteni. Urmele acestei cuceriri le simţim până astăzi.

„Numai Dumnezeu este mult milostiv, încheе Neculce; iar apoi de sirg întoarce mila Sa; că îndată s'au războlit Gligorie-Vodă şi-au murit. Norocul Cantacuzineştilor. Zic unii să se fi ajuns Cantacuzineştii c'un doftor şi să-l fi otrăvit".

Celace ar demonstra intr'adevăr imanenţa justiţiei.

Mihail Sadoveanu.

Cronica şcolară

Sau poate mai bine: cronica socială, căci rîndurile care urmează vreau să pună mai degrabă o problemă socială decît una pedagogică. Problemele de pedagogie sînt acum un lux, pe care-l cultivă cîţiva interesaţi ori cîţiva naivi,—pentrucă problema pedagogică se pune cind ai şcoli, şi, dacă avem şcoli sau nu, aceasta e încă o problemă.

Fără îndoială, cînd avem patru universităţi—şi se mai vorbeşte încă de cel puţin două (cu ce profesori? cînd nu există specialişti măcar pentru ocuparea tuturor catedrelor la universităţile existente?), cînd avem licee ori măcar gimnazii până şi în unele reşedinţe de plasă şi chiar la sate; s'ar părea un paradox de rău gust întrebarea noastră dacă avem şcoli sau nu.

Odată, în vremea unui guvern atot puternic, a fost numit medic de judeţ un căpitan de infanterie pensionar. „Medic de judeţ", în budget, era în acel ţinut, dar medic al judeţului, fireşte, nu exista.

La liceele şi gimnaziile, mai ales din provincie, funcţionează tot felul de „profesori", recrutaţi printre advocaţi, preoţi, silvicultori ş. a.. Aceştia nu sînt profesori. Şi este o primejdioasă iluzie, aceia de a crede că elevii unor astfel de şcoli *fac* şcoala secundară.

Dar nici profesorii adevăraţi, cîţi există, nu sînt puşi în condiţia de a face treabă serioasă, fiindcă nu au ce mînca. Un profesor, după ce dă concurs de două obiecte, încasează lunar 2915 lei, care nu-i ajung nici pentru birt.

Imaginaţi-l pe acest om că e profesor de un obiect, pentru care are nevoe de cărţi *mai eftine*, profesor de limba romînă. Poate el să-şi cumpere cel puţin volumele de literatură romînă bună care apar în cursul anului? Acest profesor de romîneşte nu va putea cunoaşte nici măcar literatura romînă în curs. Dar încă

operele literaturii romîne anterioare, şi literatura auxiliară: cărţi de literatură franceză, de istorie şi critică literară străine, reviste!

Apoi mizeria aceasta materială şi intelectuală se mai complică şi cu un sentiment de amară nedreptăţire şi umilire, cînd profesorul îşi compară starea lui cu a altor categorii sociale, care, fără meritele, munca şi utilitatea lui socială, au un cu totul alt loc la banchetul vieţii (Ba adesea fără nici o muncă şi nici un merit).

Aşa dar, corpul didactic e compus pe deoparte din incompetenţi (militari pensionari=medici de judeţ) şi pe de alta din oameni care nu au cu ce trăi, nu au cu ce-şi cumpăra o carte şi sint munciţi de sentimentul umilinţii şi al nedreptăţii.

Se zice că starea asta e fatală, că „statul nu are de unde". Să admitem că e aşa. Că statul a făcut tot ce poate face, a desfiinţat sinecurele, misiunile inutile, abuzurile etc.; că a repartizat capitolul budgetar al salariilor fără nici o inferiorizare a corpului didactic. Să admitem totul. Atunci să ne intoarcem în altă direcţie. Să ne închipuim că am avea mai puţine gimnazii şi licee. In cazul acesta nevoia de „profesori" care sînt veterinari ori apicultori ar fi mult mai mică; şi atunci *acelaşi* budget, de azi, repartizat *numai* la liceele care ar rămînea, ar putea îngădui un traiu mai omenesc profesorilor adevăraţi. Am avea mai puţine „licee", dar ar fi licee. In loc de o sută de şcoli, în care se destrăbălează inteligenţa copiilor, am avea cincizeci, în care se disciplinează. In scurt: am avea profesori adevăraţi, cu tragere de inimă şi mijloace să se ţină la curent cu materia obiectului lor; am avea *şcoli*.

Şi, dacă şcolile înfiinţate deja nu se mai pot desfiinţa (şi de ce nu s'ar desfiinţa cele care sînt adevărate parodii?), cel puţin să nu se mai înfiinţeze de-acum. (Că e bine să avem cît mai multe şcoli, cine ar putea nega? Dar *şcoli!* Nu parodii! Căci e mai primejdioasă parodia culturii decît incultura. Adevărul acesta e à la Palisse...).

Oare nu au guvernanţii alte mijloace să se facă plăcuţi în reşedinţele de plasă, decît înfiinţarea de gimnazii?

„Forme fără fond" s'a strigat cincizeci de ani. Dar fost-a vre-odată o mai deşănţată orgie de „formă fără fond"?

Şi lucrurile se vor agrava tot mai mult.

Din cauza chipului cum sînt trataţi profesorii secundari, la facultăţile care dau numai profesori, nu mai vin studenţi. La Iaşi, dintr'o sută de inscrişi, nouăzeci la sută sînt femei şi zece la sută bărbaţi... (De ce s'or fi inscriind şi aceştia?). De unde urmează că nu o să mai fie din ce să se recruteze profesorii. Dar probabil, gimnazii o să se înfiinţeze şi la Pocreaca! (Nici nu-i greu: cu leafa profesorului, care e mai mică de cîteva ori decît cîştigul unui chelner, ori, a profesoarei, decît tratamentul total al unei bucătărese, e uşor de făcut licee!).

Dar mai este ceva: Viitorii profesori, adică studenţii actuali, (cîţi se mai înscriu la litere şi ştiinţi) se recrutează din elevii produşi de liceele actuale. Şi Universitatea, nu poate să nu se resimtă, şi ea, *în nivelul ei cultural*, de starea liceelor. Profesorul universitar lucrează cu ce material are. Invăţătura în universităţi a scăzut. Şi vinovaţi nu sînt nici profesorii nici studenţii.

Iar din cauza, pe de o parte, a preparării insuficiente a candidaţilor la profesorat şi a numărului lor restrîns (uneori mult mai puţini candidaţi decît locuri) şi pe de alta din cauza nevoii urgente de profesori pentru liceele existente şi cele în curs de înfiinţare,—comisiile examinatoare dela concursurile de profesori sînt extrem de indulgente.

Credem că nu exagerăm, dacă vom spune că cultura naţională e compromisă. Şi compromisă pentru multă vreme, *chiar dacă* cei în drept s'ar trezi.

Chiar dacă s'ar trezi, pentrucă, *deja*, sînt atîtea serii de profesori slabi, atîtea serii de elevi slabi, viitori studenţi şi viitori profesori. Până ce se vor scurge toate seriile acestea, vor trece cîteva zeci de ani.

Curios e cum de s'a ajuns aici, cum de nu şi-au dat samă cei în drept că se pregăteşte cea mai mare primejdie naţională cu putinţă, incultura ţării.

Cu şcoli, care nu sînt şcoli, nu vom avea nimic bun.

Căci învăţătura din liceu e aceia care condiţionează calitatea întregii pături culte a unui popor: profesori, magistraţi, advocaţi, medici, oameni politici, etc..

Suferim de multe rele. Dar toate se pot îndrepta relativ repede cu voinţă, sacrificii şi pricepere. Incultura însă nu poate fi remediată decît în zeci de ani. Cîţiva ani de neatenţie (ca să ne exprimăm blînd de tot) produc efecte de decenii.

Şi în complicaţia teribilă a vieţii de azi, în concurenţa dintre popoare, se poate trăi, se poate persista fără cultură?

Până acum, de bine de rău, se răspîndea o cultură apreciabilă măcar într'o pătură subţire a ţării. Burghezia era relativ înarmată.

Acum s'a renunţat la cultura ţării întregi. E greu de găsit analogii aiurea pentru acest fenomen curios şi dureros.

Sînt ţări, care n'au ajuns la cultură; sînt altele unde cultura a putut da puţin înapoi din cauze de forţă majoră.

Dar a renunţa la cultură din uşurinţă de inimă...

Căci credem că e vorba de uşurinţă de inimă, şi nu, cum s'a zis, de gînduri obscurantiste. Tendinţele obscurantiste duc la o anumită cultură, la o anumită organizare a ei—la o repartizare egoistă a culturii, dar nu la desfiinţarea ei. Tendinţile obscurantiste nu pot determina o clasă să desfiinţeze cultura chiar şi pentru ea.

Din chiar interes de clasă, o clasă dominantă are nevoe de cultură pentru ea şi pentru o pătură, care să o servească.

O clasă dominantă ştie că, fără cultură, o ţară e dezarmată şi, cine poate avea un interes mai mare, mai imediat ca ţara să fie inarmată decit clasa care domină o ţară?

Celace se mai poate face încă, e să se înceteze cu înfiinţarea de şcoli secundare, să se trateze mai omeneşte corpul didactic şi să se ajute şi să se încurajeze în toate chipurile studenţii buni.

Un profesor

Cronica teatrală

— IAŞI —

Heidelbergul de altădată.—Scampolo.—Prieteşug la toartă.—Baba Hîrca

Teatrul Naţional işi continuă programul „reluărilor". A reluat printre altele şi „Heidelbergul de altădată". Reprezentaţia a avut succes.

Cunoaşteţi povestea acelui prinţ evadat din atmosfera de temniţă a unei Curţi germane, şi petrecerile lui în tovărăşia studenţilor care beau bere, cîntă şi poartă pe braţe o păpuşică blondă: Kätte, de care se amorezează însuşi prinţul şi cu care face multe nebunii. Peste patru luni prinţul este chemat în ţară. El nu vrea, protestează... Cînd i se pune însă dilema: tronul sau berăriţa,—prinţul dă ordin să i se facă bagajele. Prinţul se însoară cu „una de sama lui"... berăriţa, cu un geambaş din Viena—poezia berei, a lampioanelor, a cîntecelor studenţeşti, cu aventura aceia blondă, rămînînd în sufletul prinţului ca un vag parfum de flori moarte.

Acum paisprezece ani, un recenzent işi bătea joc de poezia eftenă a lui Meyer Förster, autorul „Heidelbergului de altădată".

„E rău, spunea recenzentul, cînd Nemţoaice noduroase, cu picioare mari şi coate ascuţite, se apucă de stîrnesc risul publicului de *variété* prin mişcările lor stîngace şi accentele lor guturale".

Recenzentul nu prea are dreptate. „Heidelbergul de altădată" trăeşte de atîţia ani. El place într'o oarecare măsură,—nu numai vînzătoarelor de magazin care, închizîndu-şi ochii, se trezesc caşi Kätte o clipă în braţele unui prinţ,—ci şi intelectualilor. Aceştia însă au alte motive. Intelectualii nu-s captivaţi de sentimentalismul prinţului neamţ, cu bere şi cu scrijelituri de spadă. „Heidelbergul de altădată" le aduce în minte tinereţa lor, trăită caşi de eroii piesei sau altfel—o tinereţă petrecută în cîntece, într'o mansardă friguroasă. Zbenguirea studenţilor după Kätte, cîntecele care se aud în fund: iată esenţa „Heidelbergului de altădată". Piesa „Nemţoaicei noduroase" nu-i bună prin ceiace prezintă pe scenă, ci prin ceiace suggerează.

Dar viaţa dela Heidelberg, cu bere, cu fete şi cîntece, oare nu-i un ideal de viaţă studenţească? Ce vreţi să facă studenţii? Să cînte, să bea un pahar de bere şi s'o ducă în braţe pe Kätte cîntînd *ergo bibamus*... Doar acum îşi alcătuesc tinerii trecutul: şi-s aşa de poetice, văzute în perspectiva vremii, lampioanele de hîrtie atîrnate de bolta berăriei din Heidelberg.

Piesa a fost jucată cu vioiciune. Bine d. Miron Popovici în Lutz: un rol jucat cu prestanţă şi demnitate, şi d. Boldescu într'un personagiu incidental. Remarcăm pe un începător: d. Sava.

În Kätte a apărut, la primele reprezentaţii, d-na Maria Giurgea: suplă, vioae, cu vervă... O mimică mobilă, gesturi sprinţare, expresive... Ingenuă în a doua tinereţă.

Marele succes al d-nei Giurgea pe scena eşeană ne-a bucurat mult. Un astfel de talent, cu fiecare succes de rampă, realizează şi o victorie împotriva timpului. O ingenuă trecută de patruzeci de ani, care dă pe scenă iluzia unei minore, are desigur o putere divină. Ingenuele de-obiceiu rămîn pe scenă până la sfîrşitul carierei: unele schimbîndu-şi dela o vreme genul, altele persistînd în ingenuitate până la decadenţa desăvîrşită. O singură ingenuă a eşit la timp din scenă: Suzette Reichenberg care, după patruzeci de ani, a părăsit teatrul la cel dintâiu succes şovăelnic, lăsînd o amintire de tinereţă eternă.—Tragedienele pot juca până la adînci bătrîneţe. Durerea înalţă şi sanctifică. Durerea-i imaterială. Plînsul artistei opreşte surîsul de pe buzele spectatorilor. O ingenuă bătrînă însă face impresia unei babe care zburdă—lucru profund ridicol.—D-na Maria Giurgea a învins până acum anii, şi'n „Heidelbergul de altădată" şi'n „Scampolo"—un rol, de ştrengăriţă vagabondă. Ne gîndim însă cu tristeţă la timpul cînd Scampolo îşi va pierde cei peste patruzeci de ani de acum...

„Scampolo", comedie de Dario Nicodemi, cuprinde viaţa unei vagabonde—deprinsă să doarmă pe treptele palatelor, să rătăcească pe străzi unde oamenii par buni. Oamenii numai în casă se dau de gol: aici se chinuesc unii pe alţii. Pe stradă însă nu vezi decît figuri senine. Vagabonda intră într'o casă: Un om cum-se-cade o reţine. Se îndrăgosteşe de dînsa. Scampolo—aşa se numeşte vagabonda—nu se adaptează societăţii „bune": sinceritatea ei, învăţată la soare, dă pe faţă multe adevăruri ce trebuesc tăcute. Urmează o serie de năzbîtii, pe care eroina le face sărind într'un picior—cîte-odată cu o lacrimă de duioşie în ochi.

D-na Giurgea a pus în acest rol expansivitate meridională. Replicele d-sale cădeau repede, dar nu erau prinse şi svîrlite îndărăt de parteneri—ca mingile la *tennis*. Comedia săltăreaţă a lui Nicodemi a fost jucată în tempo de slujbă religioasă. După replica vioae a d-nei Giurgea, o tăcere funebră se întindea pe scenă. Se auzea apoi răspunsul sufleurului. Publicul se declara mulţumit şi.. aştepta resemnat. Dar partenerul nu prindea totdeauna răspunsul. Atunci sufleurul mai striga odată.. Parcă piesa se juca între d-na Giurgea deoparte şi sufleur de alta, acesta avînd drept ecou neclar vocea actorului de pe scenă. Nu se joacă aşa comediile sprinţare. Efectul nu-i cuprins totdeauna în răspuns, ci în promptitudinea cu care este svîrlit răspunsul. Am avut impresia că d-na Giurgea era supusă la o tortură sistematică.

Celelalte roluri n'au fost fericit distribuite: un actor fleşcăit sau altul cu burtă mare cu greu ne pot da iluzia de cuceritori...

Ultima scenă: despărţirea duioasă dintre Scampolo şi iubitul ei, cînd eroii vorbesc încet, chiar în şoaptă, a fost stricată de un actor cu o grimă de paiaţă, care juca rolul profesorului clandestin şi care-şi pipăia veşnic buzunarul cu bacşişul,

provocînd risul galeriei și desființînd astfel rolurile personagiilor principale.

Scampolo, deși vagabondă, purta o rochie acătării: in Apus lumea are o jenă de genunchiul gol. La noi numai, și la Ruși, golanul nu-și cîrpește haina. Apoi nici o artistă nu primește să apară la rampă intr'o rochie ruptă și cu pete. La Iași, cînd Direcția a pus pentru întăia oară în repetiție „Azilul de noapte" al lui Gorki,—nici un actor n'a acceptat rolul: nimeni nu vroia să se îmbrăce în zdrențe... ca golanii.

Incă o piesă italiană: „Prieteșug la toartă", adaptare după Alfredo Testoni. Cîteva familii se duc, în toiul căldurilor, într'un sat unde un maior maniac își închipuia că are un izvor de apă minerală. Acolo—o mulțime de încurcături între amanții actuali sau în spe ai eroinelor. Ba piesa are și o „femee cinstită" care plictisește publicul un act întreg cu lecții de morală: aceasta îl hotărăște pe bărbatu-său, prin persuasiune, să renunțe la amantă. El renunță... mai ales că, odată cu porția de morală, nevastă-sa îi dovedise că amanta îl „traduce". Piesa n'a izbutit. Unii spun că vinovat este autorul, alții — că actorii. Noi credem că amîndouă taberele au dreptate. Cel mai bine a jucat d. Vernescu-Vîlcea, care a interpretat rolul maiorului. D. Vernescu a fost, ca totdeauna, de-un naturalism desăvîrșit. A avut o vervă!... A purtat pe umere piesa...

Succes a avut reprezentația piesei „Baba Hirca". Această feerie cu muzică, draci și îngeri, cu o vrăjitoare care aduce patul Vioricăi pe scenă prin puterea farmecelor, cu o droae de țigani tăbăriți într'un codru, cu o nuntă țărănească: un car cu boi veritabili intră în scenă, cu săteni în port național, cu cîntece populare, cu horă, cu șotii, cu uncheși—feeria aceasta ce se isprăvește cu un tablou vivant: apoteoza cununiei, are toate elementele cerute de o feerie națională. Mîna șovăelnică a autorului de-abia a schițat opera. Rămîne ca un adevărat poet s'o desăvîrșească. Acel poet nu credem să fie d. Victor Eftimiu care, în „Inșir'te Mărgărite", a compromis chestia...

Am văzut „Baba Hirca" demult, cînd eram copil: cînd credeam că dracii, care se ivesc din podele la un semn al vrăjitoarei, sînt diavoli adevărați. Acum sala teatrului era plină de copii. Aceiași ochi în panică. Aceleași țipete de spaimă. Aceleași interjecții de mirare. Un copil al vecinei, cînd răsăriră din podele două cornițe roșii, se lipi strîns de mine:—Mi-i frică!, —și începu să scîncească... Un bătrîn dela spate, într'un antract, povestea cum pe la o mie opt sute și nu știu cîte venea la reprezentațiile piesei „Baba Hirca" pentru o actriță. Bătrînul vorbea răsuflînd greu și, după fiecare propoziție, clămpănea de cîteva ori în sec...

Baba Hirca a fost bine jucată: d. Boldescu și-a făcut mai mult decît datoria. Piesa a fost corect cîntată: d-na Braeschi are glas frumos. Orchestra s'a agitat subt dușamele. A fost, cum se spune, o reprezentație reușită.

Am avut impresia, uneori, că sîntem la operetă. Direcția ar trebui să se oprească mai mult asupra pieselor cu dans și muzică... Acestea au succes. Și succesu-i criteriul repertoriului.

Unii nu-s mulțumiți de Teatrul din Iași. Aceștia pomenesc de subvenția de vre-o trei milioane a Artelor, de subvenția care se urcă la suma de vre-o șapte sute mii de lei, a Finanțelor... de subvenția Primăriei: casă, luminat, încălzit... In aceste condiții, Teatrul trebue să fie un îndreptar al gustului public. A început din veacul trecut: a jucat „Baba Hirca", „Mătușa lui Carol", „Curierul din Lion". Ajunsese până la „Azilul de Noapte", „Invierea", „Crimă și pedeapsă"... Incheiase o jumătate de cerc. Speram că Teatrul va încheia cercul. De unde! Noua Direcție ia astăzi evoluția *da capo:* dela „Baba Hirca". Există și o explicație: s'a ivit, după războiu, o nouă categorie de spectatori. Aceștia n'au asistat până acum decît la reprezentațiile panoramelor din iarmaroace. Ce vreți să facem cu dînșii? Să le dăm piesele lui B. Shaw? Vor fi băncile goale. La urma urmei am admite, spun aceiași spectatori circotași, ca Teatrul să reprezinte și „Baba Hirca", și „Două Orfeline"—dar numai ca ilustrații a genului respectiv, fiind încadrate de piese bune. Ce Teatru-i acesta însă cu „Baba Hirca", încadrată de „Mătușa lui Carol" și de „Curierul din Lion"?

Alții însă, mai rezonabili, se resemnează în fața realității. Așa trebue să fie! Asiști la „Baba Hirca",—dar te gîndești la

copilărie, la bunica... și lacrimi mari îți cad pe genunchi. Asiști la „Prieteșug la toartă",—și îți amintești de-o întîmplare din adolescență c'o fată și cu toarta unei ceșcuțe de cafea. Asiști la „Heidelbergul de altădată", etc...

Ca să te distrezi la teatru, trebue să colaborezi cu autorul și cu actorii—punind la contribuție cultura, experiența și amintirile tale. Numai așa reprezentația esă bine. Ar trebui ca Direcția să facă publicului o reducere la bilet...

M. Sevastos

Scrisori din Paris

— O patologie a literaturii —

Cind e vorba de fenomene complexe ca cele psihologice și cele sociale, a face distincții absolute între „sănătos" și „bolnav", între „normal" și „anormal" e lucru riscat, căci e foarte greu, dacă nu imposibil, de probat ceva. Starea de dezvoltare actuală a psihiatriei nu îngădue ridicarea unor bariere calitative între „normal" și „anormal". Distincția e menținută fiind impusă de considerații de natură practică, dar e convențională, arbitrară și mobilă. Operația e și mai grea în sociologie. Școala lui Durckheim a demonstrat cu evidență constringătoare că categoriile de „normal" și „anormal" nu pot fi deocamdată aplicate în mod științific în sociologie. Aplicarea e extrem de riscată și pretențioasă mai ales cind e vorba de fenomene sociale care au loc în sînul unor societăți aparținînd unui tip de structură complexă, cum sînt societățile noastre europene. Literatura, rezultat al unei colaborări intime între societate și individ, este un fenomen social complex. A spune de o literatură că e bolnavă, e a afirma un lucru gratuit, căci e imposibil de demonstrat.

Și, dacă azi, cu'n oarecare optimism se poate vorbi de o sociologie a religiei, a dreptului, a economiei,—sociologie embrionară, bineînțeles,—nu se poate vorbi de o sociologie a artei sau a literaturii. Teoria mediului lui Taine reprezintă o obscură tendință spre înjghebarea unei sociologii a artei. Incercarea, cu tot spiritul metodic al lui Taine, n'a reușit. N'a reușit, nu numai fiindcă problema e extrem de grea, ci și fiindcă a fost pusă greșit, nefiind destul de limitată. Spirit sistematic și constructiv, Taine a pus chestiunea în tot ansamblul ei, dîndu-i o soluție vagă căci e generală și grăbită. Așa cum a fost pusă de Taine, chestiunea, pentru a putea fi rezolvită, necesita deslegarea prealabilă a o mulțime de probleme de detaliu și pe care Taine le-a scăpat cu desăvîrșire din vedere. Chestiunea a fost pusă în mod mult mai lămurit și mai pozitiv de Burckhardt și de Nietzsche. Nietzsche a înțeles printre cei dintâiu că tradițiile literare se nasc și mor subt influența unor factori sociali determinați. Că rolul creator al publicului este decisiv. Și diferit cind publicul gustă creațiunea literară fiind grupat în masă și stăpînit de o emoție religioasă (serbări religioase), sau cind acest public este

dispersat luind contact cu opera poetului în cabinetul de lectură. Altul va fi genul literar pe care-l va cere, şi deci, creia, publicul cel dintâiu,—va fi tragedia, ne spune Nietzsche—şi iarăşi altul în cel de al doilea caz. Precum şi sensibilitatea publicului va fi diferită în cele două cazuri. Genul literar, la rîndul său, va determina alegerea subiectelor, natura problemelor literare pe care şi le va pune poetul. Dispariţia unei emoţii, pasiuni, etc. sociale date va atrage după sine dispariţia genului literar care i-a corespuns, va schimba natura problemelor literare pe care şi le vor pune poeţii, scriitorii. Iată o mulţime de chestiuni de detaliu pe care ar avea să le rezolve o sociologie literară, dacă ar exista această sociologie.

Incercarea lui Nietzsche a rămas izolată, probabil, din cauza complexităţii problemelor pe care le suggera. Din anticipaţiile generale ale lui Taine şi din încercările lui Nietzsche s'a desprins însă o idee clară: anume că arta şi literatura, întocmai caşi morala, sint expresia necesară a unei epoci anumite, a unei societăţi anumite. Inainte de a se face distincţii între „normal" şi „morbid" să se determine fenomenul literar în funcţie de societate şi de timp şi de loc. Iată obiectul unei sociologii literare pe care nu o avem încă. Numai cînd această sociologie ar deveni o realitate se va putea pune, cu multă prudenţă, problema distincţiei „normalului" de „anormal", „sănătosului" de „bolnav" în literatură. Şi numai atunci, eventual, se vor indica direcţii normative, dacă ar fi nevoe. Iar o ultimă şi aventuroasă problemă ar fi explicarea, cel puţin parţială, a personalităţii artistice prin categoria socialului. Problema poate să va dovedi rău pusă, căci se ştie că, până azi, încă nici o ştiinţă n'a reuşit să explice individualul în întregime.

Mai puţin pretenţioasă decît această sociologie, critica secolului XIX s'a mulţumit să fie critică literară pură, să ne descrie (a descrie nu înseamnă a explica) personalitatea artistului, să ne analizeze determinînd în funcţie de această personalitate opera. Fără pretenţii deplasate de a da reţete, această critică s'a mărginit, foarte inteligent, să înţeleagă şi să constate. Neamestecind categorii străine naturii operei literare, a determinat valoarea ei după criterii pur estetice. Astfel înţelegerea unei însemnate creaţiuni omeneşti s'a lărgit, prăbuşindu-se în acelaşi timp erarhia genurilor literare considerate ca bariere peste care nu se putea trece fără pedeapsă. Cu'n cuvint, convinsă că nu există facultate de a judeca care s'ar putea în mod legitim suprapune facultăţii de a cunoaşte, critica literară modernă s'a mulţumit să cunoască.

Cu totul altă concepţie are despre natura şi rolul criticii literare d. Henri Massis. Şi s'o spunem dela început, d-sa are o concepţie ambiţioasă. Tot ce am înşirat mai sus despre o sociologie care nu există—şi mai mult decît atît,—d. Massis atribue—gratuit, mai e nevoe s'o spun?—criticii. Critica trebue să facă „la police des lettres", ne spune d-sa în al doilea volum al d-sale intitulat „Jugements". Medicină care nu are nevoe de anatomie, de fiziologie, de chimie, etc., critica, aşa cum o înţelege d-sa, este de-adreptul patologie şi terapeutică. Critica d-lui Massis, face să intervină la fiecare pas criterii de judecată străine materiei obiectului, şi astfel falşifică obiectul asupra căreia se aplică. Intr'un număr mai vechiu al „Vieţii Romîneşti" am expus pe larg criteriile după care judecă d. Massis. Ele sînt de natură morală, religioasă, nu estetică. Dar, în definitiv, d. Massis, în cele două volume de critică (1923, 1924) a voit să ne dea mai mult decît o simplă critică literară. D-sa nu contestă talentul scriitorilor de care ne vorbeşte. Pe nenumăratele d-sale pagini, scrise foarte frumos, în zădar am căta o singură analiză sau apreciere pur estetică. Ceiace vrea d-sa să ne demonstreze este că scriitorii pe care ni-i prezintă, şi-au exercitat talentul în direcţie nesănătoasă, luindu-şi inspiraţia din rău, morbid, etc.. Intocmai ca într'un tratat de morală, cuvintul rău şi sinonimele lui se întîlnesc aproape pe fiecare pagină. După consideraţiile înşirate în fruntea acestui articol, risc să mă repet, spunînd că patologia literară pe care ne-o dă d. Massis e anticipaţie neprobată, iar terapeutica, pe care mai mult ne lasă s'o ghicim, este inutilă. Căci scopul mai îndepărtat al d-lui Massis este de a impune o disciplină curiozităţii talentelor de mîne şi de a le indica o direcţie. Acest lucru mai mult în mod indirect decît direct: influenţă directă asupra publicului şi, prin el, asupra producţiei literare. Influenţă directă nu asupra publicului, ci asupra concepţiei lui de viaţă. Gustul se va schimba apoi în mod necesar, crede d. Massis. Toate problemele răscolite de Taine şi atacate, cu atîta prudenţă, de Nietzsche, d. Massis le trece cu vederea. D-sa e credincios, şi ştie că credinţa mută munţii!

Se vedem acum cum procedează d. Massis? Am spus că pentru d-sa criticul literar trebue să fie profesor şi pedagog (v. vol. II, p. 240—250). Dar rolul astfel înţeles nu poate fi îndeplinit cu succes dacă cel ce şi-l ia asupra-şi nu-l exercită cu pasiune şi cu tărie. Orice spirit, oricît de larg ar fi el, este parţial. D. Massis o ştie aceasta. Dar mai ştie că un spirit, numai fiind parţial, e tare. Ne va servi deci, cu talent viguros, o extrem de lucidă dar parţială analiză a structurii sufleteşti a lui Renan, France, Gide, Rivière etc.. Credinţa religioasă şi filozofia d-sale —şi, ascunsă undeva în întunericul subconştientului, credinţa d-sale politică—vor veni, toate, şi ele, în ajutorul psihologului. Iar portretele psihologice ale scriitorilor pe care ni-i prezintă, vor fi nişte impresionante caricaturi. Nu caricaturi care să stirnească zîmbet, ci monştri care să sperie. Renan şi Gide mai ales. D. Massis ştie că sentimentul fricii este un sentiment pedagogic... Un prietin de convingeri politice al d-sale face acelaşi lucru în politică. Dar Leon Daudet şi-a desemnat caricaturile rîzind. D. Massis nu rîde niciodată. Sectar pătimaş, d-sa e obsedat pururea de opera pe care vrea s'o îndeplinească. Totuşi, cetitorul regretă adesea că d. Massis nu ştie să rîdă. Doar şi ironia poate fi, cîteodată, excelent instrument pedagogic.

Caracter imperios, tonul în care vorbeşte d. Massis e adesea un ton de comandă. Absolutul tezelor pe care le susţine îi permite să-şi acorde în discuţie, prealabil, o mulţime de avantaje pe care un critic fără doctrină preconcepută şi cu mai multă pudoare, de obiceiu, şi le refuză: d. Massis îşi tratează adversarii de vinovaţi şi de perverşi. „Vina" le e relevată cu o expresie severă de educator şi cu o putere de convingere care înlătură orice posibilitate de îndoială sau de şovăială. Convingerile sînt totdeauna nete—de aci precizia expresiei; ele sînt totdeauna tari—de aci vigoarea raţionamentelor, care se sprijinesc pe ele. Totul e înlănţuit într'o dialectică ingenioasă şi exprimat într'un stil de o frumuseţă rară; spiritele nehotărîte sînt aservite de voinţa imperioasă a d-lui Massis, iar spiritele desorientate seduse de talentul său bărbătesc.

Ideia dominantă a d-sale e ideia de ordine; în literatură, în politică, pretutindenea. Şi pentru a salva această ordine, d. Massis interzice curiozitatea intelectuală prea mare, ca periculoasă. Păcatul strigător la cer al lui Gide este tocmai această „concupiscence de l'esprit, plus dangereuse que celle de la chair". D. Massis e consecvent: Biserica, în evul mediu, nu cerea oare acelaşi lucru, tot pentru salvarea ordinei? În frumosul capitol întitulat: „Le romantisme de l'adolescence", predilecţia literaturilor moderne pentru analiza psihologică a sufletului copilului e taxată de „morbidă" căci „adolescenţa este climatul tuturor posibilităţilor demoniace". Ceva mai departe, judicioasa observaţie: „Persoană liberă, morală, responsabilă de actele sale, iată omul clasic, şi iată, probabil, de ce copilul ocupă un loc aşa de mic în literatura secolului XVII": d. Massis voeşte să limiteze până şi alegerea subiectelor!

Dar, pentru cine nu iscăleşte filozofia d-lui Massis, critica d-sale, operă a unui spirit viguros, prezintă totuşi o utilitate imediată: aceia,—şi numai aceia,—pe care o prezintă orice teorie ingenioasă: ea îngădue clasarea unui mare număr de fapte subt un singur unghiu de vedere. Aplicată ca principiu de cercetare ea s'a dovedit fecundă. Personalitatea atîtor talente mari ale literaturii franceze contimporane apare subt o lumină nouă. Calităţi şi defecte devin vizibile, care, poate altfel, ar fi rămas ascunse. Citez acest pasagiu: „Cu *Histoire contemporaine* şi *Jean Chrisophe*, aceste două «Summe» ale istoriei morale din aceşti treizeci de ani din urmă, ţinem cele două capete ale lanţului: aci o viziune îngustă despre univers care strîmtează şi uscă sufletele, dincolo o noţiune haotică a lumii unde raţiunea ni se pierde şi ni se destramă. Idei deopotrivă de înşelătoare, idei lipsite de forţă şi virilitate". Sau admirabila pagină unde ni se face o paralelă între literatura engleză şi cea franceză: „...Se poate oare vorbi, de exemplu, de geniul tradiţional al literaturii engleze? Geniul aci nu e decît individual. El ţîşneşte în personalităţi îndrăzneţe, excentrice prin excelenţă, şi tocmai de aceia de o varietate deconcertantă; exemplare disparate de aceiaşi

rasă, fără îndoială, dar unde totul pare început dela capăt, stilul, compoziţia, până chiar şi limba. Fiecare operă răsare ca o aventură care nu putea fi prevăzută, anormală, cam monstruoasă... De aceia literatura engleză n'are *critică*; ea are *biografii*. Singure individualităţile o interesează... Cu totul altfel se petrece lucrul cînd e vorba de literele franceze, sociale prin excelenţă, unde subt libertatea infinită a stilurilor se ascunde o reţea admirabilă de discipline, şi care nu poate fi niciodată ruptă fără perdere dezastruoasă. Cutare talent, care, născut englez, ar fi un geniu de primul ordin, nu va fi niciodată subt cerul nostru decît un geniu poticnit"...

În general, tot capitolul dedicat criticei d-lui Pierre Lasserre este bogat în observaţii judicioase, iar capitolul dedicat lui André Gide e, pe cît de pătimaş şi de parţial, tot pe atît de penetrant. Spiritul „îndrăcit"—cuvîntul e al d-lui Massis—al lui André Gide şi-a găsit inchizitor subtil şi fără de milă...

Dar, cu toată convingerea absolută pe care d. Massis vrea s'o pună în adevărul tezelor pe care le susţine, asemenea Marelui Inchizitor al lui Dostoievschi, inchizitorul lui André Gide pare muncit însuşi de o conştiinţă agitată, căci, în fond e speriată şi de aceia aşa de intolerantă. Oare nu s'ar putea aplica d-lui Massis însuşi ceiace d-sa spune aşa de frumos despre Peguy, Claudel: „Epoca noastră crează fanatici. Totul e luptă, dispută, lovitură de forţă. La bază găsim totdeauna un act de violenţă. Certitudinea este mult mai calmă!" Şi citind dimpreună cu d-sa, pe Pierre Lasserre: „...Ce qui s'empare de l'intelligence et du coeur par la libre pénétration de la vérité, de la bonté, de la beauté, lumineusement connues ou ressenties, ne rend pas fanatique, avec quelque chaleur qu'on y adhère..."

Şi, admiţînd, cu d. Massis că doctrina catolică—cînd e vorba de d. Massis, chiar de d. Massis criticul, aici trebue să revenim. Toată cugetarea d-sale fiind inspirată şi pusă în serviciul unui grandios pragmatism religios şi politic—admiţînd, zic cu d. Massis, că doctrina catolică ar pune capăt anarhiei mentale şi morale de care d-sa se plînge atîta, dînd spiritelor unitatea, care,—crede d. Massis,—este suprema lor necesitate, ne întrebăm dacă această restauraţie universală e posibilă? Şi, presupunînd că istoria s'ar putea reface, că restauraţia ar fi posibilă, cine ne garantează durabilitatea ei? Cauzele naturale care au produs „anarhia" de care vorbeşte d. Massis, n'ar interveni din nou, reproducînd-o? „Omul clasic" al d-sale ar reapărea pe pămînt numai pentru ca să dispară iarăşi, în scurtă vreme?

D. D. Roşca

Miscellanea

„Prăbușirea" poporanismului

Cetitorii noștri știu că nu prea cultivăm genul polemicii agresive. Unii din ei chiar ne reproșează lipsa acestui sport din paginile *Vieții Romînești*. Cetitorii noștri ne vor acorda, apoi, că nu prea obișnuim să ne apărăm de atacurile încercate asupra noastră.

Și dacă luăm acum condeiul ca să restabilim unele lucruri, o facem mai mult pentrucă întimplarea ce voim să povestim e plină de haz. Ese din domeniul rece al ideilor și intră deadreptul în literatură.

Cuvîntul Liber a descoperit într'o carte a d-lui Lovinescu cîteva idei mari, care l-au încîntat și pe care simte nevoia să le cînte. Până aici nimic de obiectat.

Cuvîntul Liber, pe de altă parte, are un dispreț suveran pentru poporanismul *Vieții Romînești*. Aici, iarăși, nimic de obiectat. Ba poate ar fi ceva: că domnii dela *Cuvîntul Liber*, cum se va vedea imediat, duc disprețul pentru poporanism până la ignorarea lui. Și, oricum, e cam curios să disprețuești enorm ceiace nu cunoști...

Cuvîntul Liber se extaziază în fața *legii* descoperită de d. Lovinescu numită „necesitatea interdependenței materiale și morale a veacului", după care țările înapoiate și deci a noastră trebuiau să intre, fatal, în orbita țărilor civilizate.

Intr'o postură și mai admirativă rămîne *Cuvîntul Liber* în fața corolarului *legii* de mai sus, care sună astfel: „Creșterea dela formă la fond e *normală*".

„Consecințele unui asemenea fel de a privi cazul revoluției bur-„gheze sînt mari" zice *Cuvîntul Liber*.

„In primul rînd—urmează *Cuvîntul Liber*—se **prăbușesc** toate „școlile întemeiate, în cultură și politică, pe obscurantism: sămănăto-„rismul, **poporanismul**, tradiționalismul".

Așa dar este vorba de *prăbușirea poporanismului* din cauza legii descoperită de d. Lovinescu.

Vom observa deocamdată că se aduce o ofensă d-lui Sanielevici, care pretinde că a „prăbușit" d-sa demult poporanismul. Ori poate, poporanismul omorît de d. Sanielevici (nu mai punem la socoteală alte asasinate mai mărunte) a fost înviat acum de *Cuvîntul Liber*, numai pentru ca același *Cuvînt Liber* să-l asasineze „prăbușindu-l" cu ajutorul *legii* descoperită de d. Lovinescu?

Și cînd ne gîndim că acum șase ani în cea dintâiu revistă apărută după războiu *(Insemnări Literare)* poporaniștii au spus că, odată cu schimbările sociale și politice, care au șters iobăgia sau neoiobăgia cum o numea Gherea, din poporanism nu mai poate rămânea de actualitate decît una din preocupările lui de altădată: accentuarea importanței caracterului specific în literatură (atît de scump *modernistului* André Gide, admiratorul germanului Goethe, rusului Dostoevschi și polonului englez Conrad),—cînd ne gîndeam la toate acestea, asasinatele consecutive comise împotriva poporanismului-reacție la iobăgie apar ca tot atîtea acte de macabru sadism.

Dar să vedem ce e cu „prăbușirea" poporanismului prin filozofia d-lui Lovinescu.

Declarăm din capul locului că dacă legea „descoperită" de d. Lovinescu ar fi ucis poporanismul, faptul tragic nu ar fi fost un asasinat ci o sinucidere,—sinuciderea poporanismului,—căci, cu *legea* „descoperită" de d. Lovinescu, menită după *Cuvîntul Liber* să „prăbușească" poporanismul, noi am plictisit lumea în *Viața Romînească* vreme de cincisprezece ani. 1

Cel mai important aspect, poate, al activității *Vieții Romînești* a fost lupta ei împotriva dușmanilor *formelor nouă*,—împotriva sămănătorismului, a tradiționalismului, a Junimii, a d-lui Iorga, a lui Alecsandri ca tradiționalist junimistizant, a lui Eminescu și Caragiale ca sociologi (pentru lupta împotriva reacționarismului lui Caragiale ne-am certat acum doi ani cu d. Zarifopol), a lui Aurel Popovici (împotriva căruia am apărat Revoluția Franceză, democrația elvețiană, liberalismul romîn), a d-lui Mehedinți, a d-lui Motru (ca cel din urmă exponent al junimismului) și chiar împotriva reacționarismului socialist din *Revista Socială*.

Acum doi ani scriam în *Viața Romînească*:

„Această importare a unor *forme* într'o țară nepregătită a „găsit mulți critici. Necorespondența formei cu fondul a fost „tema de predilecție a Junimii.

---

1 Cîteva ziare s'au extaziat foarte tare în fața unei alte descoperiri a d-lui Lovinescu: că ortodoxismul a împiedecat poporul romîn dela îndeplinirea menirii lui în aceste părți ale Europei.— Extazul în fața acestei „descoperiri" dă pe față o îngrijitoare scădere a culturii în vremurile acestea post-belice. *Descoperirea* aceasta a d-lui Lovinescu e un loc comun în cultura noastră. Descoperirea aceasta au făcut-o alții scriitori de vre-o patruzeci de ani încoace! Chiar și unul din cei „prăbușiți" de *Cuvîntul Liber*, ba încă un șef al unei categorii „prăbușite", șeful „sămănătorismului", d. N. Iorga.

Lațco, zice d. Iorga, „chiamă în reședința sa un episcop catolic, „pe vremea cînd ortodoxia, de care se țineau cei mai mulți dintre su-„pușii săi, n'avea decît bisericuța din Rădăuți, unde se îngropară ră-„mășițele lui Bogdan... Dacă biruința așteptată [a legii catolice] s'ar fi „săvîrșit, mințile Moldovenilor ar fi fost mai repede și mai deplin lu-„minate; între Apusul, de unde a pornit așezarea noastră în aceste „părți ale barbarilor slavi și turci, și noi, ramură răzleață, s'ar fi sta-„tornicit nouă și trainice legături. Așa ager cum este poporul nostru, „*am sta astăzi în rîndurile dintâi ale popoarelor de cultură*".

Aceasta o spune d. Iorga în 1904, în toiul „sămănătorismului"! (Facem grație cetitorului de citații din alți autori).

Am spus'o și noi. Am spus că, dacă am fi fost catolici în veacurile trecute, poate am fi produs și un... Copernic!

„Junimii *i s'a răspuns* că această premenire cu haine croite „pe alte trupuri, dacă s'a întîmplat, a fost fatală și lamentația e „inutilă. I s'a mai răspuns *că acele forme, odată introduse,* „**vor crea și fondul, provocîndu-l.** In *Viața Romînească* „*noi am dezvoltat pe larg aceste considerații*".

Acum patru ani scriam în *Viața Romînească*:

„După 1800 a trebuit și de voe și de nevoe să transplantăm în „*doză forțată* în societatea noastră feudală tot ce se crease în „Apus într'un întreg ev". „Introducerea *formelor nouă* în prima „jumătate a sec. XIX a fost *fatală*". „Dacă formele dinainte de „războiu erau pentru criticii lor prea înaintate, atunci ce orgie „de «înaintare» trebue să fie pentru naturile timorate și reacțio- „nare formele introduse după războiu. Și in adevăr asistăm la „apariția încă dezorientată a unei nouă ediții a junimismului. „Nivelul cultural al țării, și ne gîndim mai ales la masele pro- „funde, nu este, fără îndoială, apreciabil mai ridicat decît pe vre- „mea criticii junimiste. Și dacă pe atunci colegiile restrînse erau „o haină prea nepotrivită pentru noi, se înțelege dela sine cum „poate fi privit votul universal egal și direct din punctul de ve- „dere al unei astfel de critice. Evident votul universal nu a răsă- „rit la noi din evoluția noastră. Nu este față cu organismul nostru „social ca pielea unui trup, ci ca o haină de împrumut, croită „pe alt corp. *Dar introducerea votului universal este o fatali-* „*tate istorică*. Chiar dacă nu ne era impus de împrejurări „auguste, încă ar fi trebuit să-l introducem de bună voe, *pentrucă,* „*rămași în urma Occidentului* trebue *(nu se poate altfel)* să „**introducem în indefinit toate formele sociale și politice** „**pe care le îmbracă Occidentul.** Și cum vegnic vom fi în „urma Occidentului și **veșnic va trebui să introducem tot** „**ceiace se va fi produs în Occident,** urmează că vom fi „etern în perioadă de tranziție acută până atunci cînd evoluția „socială va ajunge la termenul ei—*până cînd nu se va mai pro-* „*duce nimica aiurea, pe care să avem apoi nevoe să-l transpor-* „*tăm la noi*".

Am ales cîteva citații din numerele *de după războiu* ale *Vieții Romînești*, pentrucă aceste numere *puteau fi cetite și de tinerii* dela *Cuvîntul Liber*, mai ales că unii din ei au colaborat în acest timp la *Viața Romînească* și credem că ei nu cetesc într'o revistă numai propriul lor scris.

Articolele din care am făcut citațiile de mai sus, ar fi fost de ajuns, ca acești domni să cunoască atitudinea noastră față cu problema. Iar rîndurile dintr'un număr al „V. R." din 1922, citate mai sus: „în *Viața Romînească* noi am dezvoltat pe larg aceste considerații",—puteau să le dea indicații asupra trecutului acestei reviste.

Domnii dela *Cuvîntul Liber* erau datori să cunoască toată *Viața Romînească*. Cînd vrei să definești un obiect, trebue să-ți înăbuși desgustul pe care-l ai pentru el și să-l cercetezi. Dacă totuși nu-ți poți înăbuși dezgustul, atunci taci, nu mai filozofezi asupra lui.

Dacă ar fi căutat întâiu să cunoască ceiace definește, *Cuvîntul Liber* ar fi aflat că noi am vorbit pe larg de

„*fatala presiune a Apusului* asupra țărilor romîne, care, „*cum s'a zis*, sînt ca niște provincii ale *Europei* în imposibilitate „de a rămînea în afară de mișcările sociale ale continentului".

Aceasta este faimoasa *lege*,—de unde urmează, cum vedeți, că ne-am „prăbușit" înșine acum aproape douăzeci de ani.

Am subliniat mai sus cuvintele „*cum s'a zis*", fiindcă această lege, „descoperită" în acest sezon, a fost descoperită de Gherea acum patruzeci de ani și a fost utilizată de el mereu în toate scrierile și polemicele sale (Cuvîntul „orbita", care face atîtea furori azi, l-a scris Gherea de cinci sute de ori).

Ar mai fi aflat *Cuvîntul Liber* că noi am învinuit Junimea, pe Maiorescu, pe Eminescu, pe Caragiale, că:

„n'au înțeles fatalitatea lucrurilor, n'au înțeles că Romînia „trebuia să îmbrace *acele* forme nouă" și insistînd că

„e o copilărie aerul țifnos cu care conservatorii doctrinari „privesc așa numitele „forme nouă" și „pervertirea" mentalității „romînești de către cugetarea străină";

că, luînd taurul de coarne, am susținut, în special contra Junimii, că:

„binele va veni *tocmai* prin ducerea mai departe a constitu- „ționalismului liberal".

Iar cu privire la satirizarea junimistă a instituțiilor fără substrat real, am susținut că:

„trebuia să se creeze întâiu teatre și apoi piese de teatru, actori; întâiu universități și apoi știința națională, etc.".

Am dovedit, *pragmaticește*, că Junimea n'a avut dreptate în lupta ei contra formelor nouă, prin considerația că aceste forme au dat rezultate bune pe lîngă fatalele dureri și ridicole ale unei perioade de tranziție.

Această transplantare a formelor nouă am preamărit-o, recunoscînd meritul Munteniei de a o fi înfăptuit („munteanul I. Brătianu" al d-lui Lovinescu,—altă „descoperire" a sa):

„*Muntenia* face o operă mai necesară (decît Moldova); ea „își cheltuește energia în lupta pentru schimbarea ordinei sociale, „*caută să transplanteze din Apus formele sociale*".—„Muntenia „și-a plătit tributul către romînism prin marea ei luptă pentru „crearea Romîniei moderne".

Cuvîntul Liber găsește și el o formulă pentru *legea* cea nouă: „De sus în jos". Ar fi și acest „de sus în jos" menit să „prăbușească" poporanismul!

Dar, ca de obiceiu, poporanismul, dintr'un zel suprem de autoasasinare s'a „prăbușit" complect, căci, nemulțumit cu simpla idee că formele provoacă fondul „de sus în jos", el a tras concluzii ex-

treme pentru „de sus în jos". In adevăr, din teoria formei *„provocătoare"* de fond, el a tras concluzia că liberalii au guvernat atît de mult—și chiar din opoziție,—*pentrucă reprezentau formele nouă, care trebuiau mereu introduse și în chip fatal (Legea!)*; a mai tras concluzia că la noi guvernele au menirea *de a face educația europeană a publicului*; că guvernele sînt mai bune decît publicul, *pentrucă ele sînt formele nouă, iar publicul e tradiția*. Ce orgie de „sus-în-jos"!

Dar *Cuvîntul Liber* a mai descoperit ceva impresionant împotriva noastră și tot, desigur, în d. Lovinescu: Că Romînii au trebuit să creeze totul din nou în contra tradiției, că tot ce avem bun e importație occidentală, etc., „descoperiri" menite, firește, să *prăbușească* poporanismul.

E, iarăși, autoasasinare.

Noi am spus foarte demult că, din împrejurări istorice nenorocite, poporul romîn, atît de bine înzestrat,

„care n'a creat aproape nimic, a introdus aproape tot", că

„noi nu ne-am dezvoltat în voe după firea noastră, căci „am fost subt Turci (și un timp și subt Ruși). Tot ce-a fost, a „fost mai mult sau mai puțin în funcție de această tristă situa„ție a noastră".

Că:

„cei care se ridică împotriva celor dela 1848 se fac, fără să „vrea, *apărătorii fanariotismului și ai rusismului*, căci înainte „de influența europeană dela începutul veacului XIX, țara era „fanariotizată și o urîtă influență rusească se accentua".

Că:

„era nu numai fatal, dar chiar necesar ca țările romîne „*să lepede haina fanarioto-turcă* și să se organizeze europe„nește"

Că:

„*Influența apuseană și creșterea culturii romînești* națio„nale sînt două *fenomene concomitente*".

Că (băgați de samă până unde am mers noi în cîntarea ditirambică a formelor nouă):

„bogăția limbii populare și a spiritului popular au rămas „un subsol neexploatat cîtă vreme cultura apuseană nu și-a în„deplinit rolul ei salutar".

Că chiar *naționalismul* (în înțelesul bun al cuvîntului) se datorește influențelor străine *(ideologiei Revoluției Franceze)*.

Aceste lucruri le-am spus mai ales în contra d-lui Rădulescu-Motru, căruia vedem că acuma i se servesc din nou, mai debil—ca o *noutate!*

Această luptă a *Vieții Romînești* pentru apărarea formelor nouă și în contra obscurantismului social, politic și cultural (luptă purtată în tot timpul apariției *Vieții Romînești*, prin articole și polemici, care ar alcătui mai multe volume) am început-o într'o vreme cînd toată cultura noastră era reacționară: cînd reviste ca „Sămănătorul", „Convorbiri Literare", „Luceafărul" și oameni ca Maiorescu, d. Iorga, Aurel Popovici reprezentau cu tărie și cu prestigiu reacționarismul: cînd partide întregi aveau o ideologie contradictorie ideologiei Revoluției Franceze; cînd universitățile și Academia erau dominate de acest spirit, hrănit de concepțiile reacționare ale Germaniei.—Și cînd în această atmosferă *Viața Romînească* a luptat cu tărie și fără preget împotriva tuturora, este *onorabil* a o muta în cîmpul *adversarilor* ei, din nevoia de a o asasina?

Cuvîntul Liber e adoratorul formelor nouă și al culturii apusene. De ce nu introduce aceste forme nouă și această cultură în procedeele lui publicistice? S'ar putea imagina în vre-o țară din Apus o astfel de mistificare a publicului cetitor?

Pentru desfătarea cetitorilor noștri trebue să mai adăugăm că, pe vremea cînd noi luptam împotriva dușmanilor formelor nouă, cînd această luptă avea cu totul alt rost și altă greutate decît astăzi, cînd încă era, cum s'ar zice, stare de războiu și nu venise vremea „voinicilor care se arată după războiu"—d. Lovinescu, colaborator al *Convorbirilor Literare*, făcea pe tradiționalistul subt direcția d-lui Mehedinți, aplauda lupta junimistului Costache Negruzzi împotriva răspîndirii culturii la sate („armă primejdioasă"), se declara împotriva „exodului satelor la orașe", împotriva primejdiei „proletariatului intelectual", deplîngea desrădăcinarea, citînd pe Barrès,—cu alte cuvinte aplauda lupta lui Costache Negruzzi împotriva burghezirii țării (atît de scumpă *Cuvîntului Liber*): se asocia la teoria lui Negruzzi că nu „boerescului" (adică iobăgiei) și „subprefecților" (adică regimului de-atunci) se datora starea rea a țărănimii, ci „lenei" și „beției" țăranului. Și glumea pe socoteala apărătorilor formelor nouă dela mijlocul veacului trecut, care protestau împotriva ideilor lui Negruzzi, numindu-i „poporaniști" ai vremii aceleia!

*

Cuvîntul Liber, după ce ne prăbușește cu legea „descoperită" de d. Lovinescu, ține să ne mai prăbușească încă odată cu descoperirea sa proprie că atitudinea noastră față cu „spiritul critic în cultura romînească" e reacționară. *Cuvîntul Liber* insinuiază că noi am aderat la „critica" făcută formelor nouă dealungul veacului trecut.

Dar noi am spus că aproape toți reprezentanții „spiritului critic" au fost împotriva *formelor nouă* și *i-am combătut* din cauza aceasta! Nu știe acest lucru *Cuvîntul Liber?* Dacă nu știe, de ce scrie? Intrebăm și noi așa degeaba...

Am combătut pe Alecsandri (în care noi, cei dintăi, am descoperit un junimistizant). Am combătut pe Costache Negruzzi (pe care l-am numit „primul junimist"). Am combătut pe Maiorescu, pe Eminescu, pe Caragiale (pe care, în contra lui Gherea, care-l trata drept spirit indiferent în politică, l-am taxat reacționar). Am combătut până și pe vechii socialiști, pentru antiliberalismul lor. Și am regretat că atîtea capete eminente n'au aderat la formele nouă, ajutînd pe introducătorii lor să le adapteze mai bine.

Și cînd noi am căutat cu luminarea să descoperim spirite reacționare, și reacționarism în spiritele care treceau drept liberale—spre

a le combate,—este *cinstit* să fim taxați de reacționari tocmai din cauza, și cu ocazia, *acestei* atitudini a noastre?

Dintre „spiritele critice", de care ne-am ocupat, am aprobat *numai* pe Kogăliniceanu, A. Russo și Odobescu, pentrucă ei au fost partizanii formelor nouă.

Ori poate *nevoia, pur și simplu*, a spiritului critic, adică a *spiritului de discernămînt*, pe care l-am recunoscut noi ca necesar la introducerea și adaptarea formelor nouă,—acesta este reacționarism?

Dar se poate face ceva in lumea aceasta—afară de actele habituale și cele reflexe—se poate măcar mobila o casă fără *alegere?* „Spiritul critic" e implicit in orice act de voință conștientă.

De fapt, s'a introdus ceva la noi *fără alegere?* S'au tras la sorți formele europene? (Căci nu erau numai de un fel!). Nu s'a *ales* constituția (cea belgiană)? Nu *s'a ales* codul (cel napoleonian)? Nu s'a ales tipul de universitate (cel francez și pe urmă ceva din cel german)? Nu s'a ales tipul de armată (cel prusac)? Și dacă nu se alegea, era bine? Și, dacă *s'a ales* rău, a fost... bine? Și, dacă *s'a ales* bine, a fost... rău? Și, intrucit nu s'a ales, ci s'a luat la intimplare, a fost bine?

Și, in constituția belgiană, in codul Napoleon, etc., nu s'au făcut alegeri? Și, dacă nu s'au făcut, a fost bine? Și, intrucit nu s'au făcut de ajuns, a fost bine?

Și numai dacă ni se va dovedi că toate formele introduse au fost exact cele care trebuiau introduse; și că felul cum au fost adaptate a fost exact felul cum trebuia să fie adaptate;—numai atunci regretul nostru, că atitea capete eminente au stat deoparte, sterpe, in atitudine negativă și dușmănoasă, față cu formele nouă, in loc să le îmbrățișeze, numai atunci acest regret al nostru va fi zădarnic.

A fost nevoe de atita spirit de discernămînt și cunoaștere clară a realităților noastre, incit chiar in vremea cind spiritele conștient critice nu stăteau deoparte — in vremea lui Kogăliniceanu—tot nu se poate spune că s'a făcut tot celace era posibil de făcut.

Cine nu știe că formele nouă se puteau introduce mai bine, mai eficace?

Fără să mai vorbim de constituție, cod, organizare administrativă, etc., să ne oprim la o *formă nouă*, asupra căreia discuția e mai ușoară și cu sorți de a fi înțeleasă de toată lumea.

Take Ionescu spunea că la crearea universităților ar fi trebuit să aducem profesori străini (cum au făcut Japonezii cind s'au europenizat). Cine nu vede că Take Ionescu avea dreptate, și că, dacă entuziasmul creator ar fi fost temperat de timiditatea spiritului critic și am fi avut o generație, două de profesori străini, s'ar fi creat încă demult o pepinieră de Romîni europenește-învățați și că azi cultura noastră ar fi mai serioasă? Iată deci o *formă nouă*, care putea să fie mai bună.

Cit privește problema *limbii literare* romîne și a *literaturii naționale*, nimene nu va susține, sperăm, că ar fi trebuit să se latinizeze, italienizeze, „pumnizeze" ori francizeze limba romînă, nici că literatura națională ar fi trebuit să fie o pastișare a lui Lamartine și Hugo. *Aici*, „spiritele critice" au avut, toate, dreptate. *Aici*, novatorii extremi n'au avut dreptate,—cum dovedește dezvoltarea ulterioară a limbii literare și a literaturii naționale.

Literaturile și chiar limbile *se influențează* unele pe altele, dar

nici un popor nu *împrumută* limba și literatura dela alte popoare,—cum împrumută formele politice și sociale.

Dar ajunge!...

Bine înțeles, că tot ce-am spus aici nu va însemna nimic pentru *Cuvîntul Liber*. Amorul și ura sint impermeabile la argumente.

*

Inainte de a isprăvi, nu putem uita pe oamenii serioși, pe cei care cugetă științific, adică sociologic.

Pentru aceștia vom aminti că, dacă am susținut legitimitatea introducerii formelor nouă și teoria că formele *provoacă* fondul,—aceasta nu însemnează că le-am socotit venite așa din senin, aduse aici de niște tineri idealiști.

Noi am arătat că, pe lingă alte cauze, in Principate exista o clasă căreia îi convenea ideologia Revoluției Franceze: boerinașii in luptă cu protipendada și cu „suzeranii" și mai ales „protectorii" Principatelor; că in Muntenia la boerinași s'a aliat și burghezia—de unde a urmat că „revoluția" a fost mai serioasă in Muntenia; că burghezia mare s'a creat mai ales in Muntenia; și că cultura a fost reprezentată in perioada aceia in Muntenia mai mult de burghezi, pe cind in Moldova mai mult de boerinași.

Așa dar n'am făcut raționalism și idealism eften.

Altă... polemică

Ce să facem? Sîntem atacați din toate părțile. Cetitorii noștri ne vor erta că-i întreținem cu acest gen literar, in loc să le dăm lucruri mai profitabile.

Iată despre ce e vorba acum.

La atacurile violente și din senin ale d-lui Sanielevici, îndreptate împotriva noastră, in articolul d-sale despre Panait Istrati (unde d. Sanielevici se ocupă și de toaleta noastră) a răspuns, cum și-or mai fi aducind aminte cetitorii noștri, unul dintre noi, d. Ralea. Articolul d-lui Ralea era provocat, arhiprovocat, așa dar cu totul defensiv.

Acestui răspuns, îi răspunde in *Adevărul Literar*, după două luni, un domn care iscălește Alexandru Claudian, de care până acuma n'am avut onoarea să auzim și pe care, dar, nu am avut onoarea să-i atacăm nici măcar in gind.

Evident, într'o discuție publică se poate amesteca oricine. Dar tonul acestui domn, intrat *ex abrupto* in discuție, e atit de enervat și de minios, incit până și redacția *Adevărului Literar* a simțit nevoia să facă rezerve și să dezaprobe. Și dacă d. Claudian nu e un frate ori un fiu al d-lui Sanielevici, starea de suflet, de care dă dovadă, rămîne un mister. Iar faptul că și-o dă pe față,—o curiozitate rară, căci chiar un fiu trebue să se comporte într'o discuție publică ca un scriitor, și nu in calitate de rudă.

Adevărul Literar își justifică publicarea insultelor la adresa noastră și a altora, prin considerația că d. Sanielevici „și-a cîștigat de mult dreptul de a spune ce crede in orice publicație". Dar acest drept și l-a cîștigat și d. Claudian? Ori poate d. Claudian participă prin ereditate la dreptul d-lui Sanielevici? A delegat d. Sanielevici pe d. Claudian să răspundă? Și odată cu delegația i-a dat prin procură și „dreptul" de care vorbește *Adevărul Literar*?

Adevărul Literar zice că „se înţelege dela sine că nu-şi însuşeşte aprecierile" d-lui Sanielevici şi ale procuristului său. Desigur, o publicaţie poate, la urma urmei, dessolidarizîndu-se de aprecieri, să le publice (de ce le-o fi publicînd, totuşi, dacă nu le crede adevărate?), dar poate o redacţie să publice insulte, pe care nu le crede meritate?

De *lipsa de simţ moral* al unuia dintre noi, de *arivismul* şi *diploma bună pentru Orient* a altuia, de sălbătăcia unui al treilea, şi de alte gingăşii ale d-lor Sanielevici şi Claudian direcţia *Adevărului Literar* nu se simte răspunzătoare? Atunci ce rol are *direcţia* unei publicaţii? Şi nici măcar de ridiculizarea *Iaşului* făcută în numele *Bucureştilor*? Căci ofensiva Sanielevici-Claudian împotriva noastră s'a transformat în una împotriva Moldovei şi a Iaşului!

Să vedem cum apără d. Claudian pe d. Sanielevici.

Ca să salveze pe d. Sanielevici de *ruşinea* că altădată aderase la „poporanism" (aderare, pe care d. Sanielevici a mărturisit-o înainte de a o fi relevat şi noi), d. Claudian zice că d. Sanielevici a scris numai *un singur* articol poporanist... Unul sau o sută, nu e acelaşi lucru? *Unul* se scrie fără adeziune, fără convingere? Cîte articole trebue să scrii ca să arăţi că eşti convins de ceva? Dar d. Claudian spune singur imediat mai departe, cît de zelos „poporanist" a fost d. Sanielevici: „D. Sanielevici, zice d. Claudian, îşi exprima (în acel articol) speranţa că după scriitorii poporanişti fără talent vor veni poate alţii cu talent". Dacă-şi exprima această *speranţă*, însamnă că ţinea mult la poporanism şi voia să-l vadă strălucit! Altfel şi-ar fi exprimat *teama* că poporaniştii vor avea cîndva talent şi *astfel* vor răspîndi cu brio tendinţile lor „reacţionare". Să nutreşti *speranţa* că răufăcătorii au să procedeze cu talent! (De altfel d. Sanielevici nu a spus că scriitorii poporanişti n'au talent. E aproape de mintea oricui—şi a celui mai prost om—că nu putea spune acest lucru în *Viaţa Romînească*).

Tot aşa de inteligent îl apără d. Claudian pe d. Sanielevici şi mai departe.

Ca să-i glorifice, d. Claudian face un mic istoric al meritelor ştiinţifice ale d-lui Sanielevici (lucruri toate în afară de chestie, de altfel) şi începe cu „magistrala" explicare ce a dat d. Sanielevici „takismului", ca un produs al „nemulţumirii funcţionărimii şi micii burghezii *urbane* pe vremea economiilor de după 1900".—Dar această explicare „magistrală", *exact aşa*, a fost dată de poporanişti cu zece ani mai înainte. Relevarea unei idei a d-lui Sanielevici identică şi posterioară *aceleiaşi* idei emisă de poporaniştii „mici burghezi" fără frizură, proşti şi încuiţi, şi eşeni pe deasupra,— este un serviciu adus d-lui Sanielevici?

Apoi d. Claudian rezumă broşura d-lui Sanielevici „Poporanismul reacţionar".

La acea broşură n'am răspuns. Mai întîiu, pentrucă nu am crezut că atacurile acele puteau fi luate în serios de oamenii imparţiali (pentru ceilalţi orice discuţie e inutilă) şi al doilea dintr'un sentiment de pietate pentru o veche prietinie, cimentată odinioară şi printr'o luptă comună în favoarea „poporanismului reacţionar".

Am ţinut numai să facem, atunci, două rectificări, pentrucă era vorba de fapte, şi, cum *acum* erau cetitori tineri, care nu cunoşteau trecutul revistei noastre—ne-am temut să nu se creadă că am fi cul-

tivat cîndva nişte idei stupide, pe care ni le atribuia d. Sanielevici.

D. Sanielevici scrisese că noi am profesa psihologia de rasă, conform căreia am explica ideile şi sentimentele scriitorilor romîni prin urmele de sînge grecesc sau chinezesc pe care le-ar avea în vinele lor. Trebuia să protestăm şi să dovedim că e un neadevăr.

Al doilea neadevăr era cu privire la *protecţionismul* poporaniştilor. Cum pentru noi protecţionismul în Romînia mică a însemnat crearea unei industrii rele şi scumpe cu banii statului, luaţi din munca noastră—şi fără nici măcar speranţa, necum existenţa unei industrii *adevărate* naţionale—afirmarea că am fost *protecţionişti* (cînd noi combătusem protecţionismul) ni s'a părut o învinuire gravă, şi am ţinut să protestăm.

Şi trebue să adăugăm ceva. Pentruce d. Sanielevici şi apărătorul său, care se pun în slujba creării burgheziei naţionale, se ridică împotriva protecţionismului liberal? Există un alt mijloc de a crea o burghezie naţională?—Dar însfîrşit asta e treaba d-lor şi a d-lui Vintilă Brătianu!

D. Claudian, ca să arate şi alte descoperiri „magistrale" ale d-lui Sanielevici, desgroapă descoperirea maestrului său că poporaniştii sînt vinovaţi de răscoalele din 1907,—în complicitate cu liberalii.

Nu-i face un serviciu d-lui Sanielevici această exhumare. Dacă noi sîntem vinovaţi de acele răscoale, dacă am avut sufletul aşa de mişel să înebunim pe ţărani, atunci pentruce d. Sanielevici a venit la noi, *după răscoale*, a colaborat, s'a făcut poporanist, a intrat în redacţia revistei, şi a fost mereu prietinul şi colaboratorul nostru?

D. Sanielevici e un om, erte-ne expresia, hărţăgos—şi cînd a scris „Poporanismul reacţionar" era în toane rele. E *singura* d-sale scuză onorabilă pentru afirmarea că poporaniştii sînt vinovaţi de răscoale. Ce Dumnezeu, ne ştie bine cine sîntem!

D. Claudian mai reeditează *învinuirea (?)* d-lui Sanielevici că poporaniştii au susţinut exproprierea şi votul universal, ca să înece pe takişti şi să distrugă pe conservatori,—deci au fost reacţionari. Dar d. Sanielevici a fost în contra votului universal şi a exproprierii? N'a fost şi d-sa pentru ele, adică... reacţionar?

Însfîrşit, atitudinea d-lui Stere în politica externă—alăturea de Germania—d. Sanielevici a explicat-o (şi d. Claudian admiră din răsputeri) prin dorinţa sa ca Germania să învingă şi să fie, deci, în stare a ne împiedeca să facem o industrie naţională (atunci de ce d-lui Sanielevici îi trebue—şi deci inventează că d. Stere era protecţionist al industriei romîne naţionale?)

D. Sanielevici găseşte un argument în faptul că şi *boerul* Carp era cu Germania. Boer=duşman al burgheziei, deci al industriei. *Quod demonstrandum erat*...

Boerii au fost cu Germania? Dar boer era şi Nicu Filipescu şi d. Mişu Cantacuzino! Ei de ce au fost contra Germaniei? Şi cîţi alţi boeri! Marea majoritate a boerilor. Şi apoi atîţia „reacţionari", „mici burghezi", „ţărănişti", d. Iorga şi tot partidul său, cu d. Cuza cu tot!

Admirabil! D-nii Stere, Patraşcanu, Arghezi, Galaction, aceşti reacţionari înapoiaţi, duşmani ai occidentalismului, se temeau să nu se burghezifice ţara, iar Filipescu şi mai toată boerimea, şi d-nii Iorga, Cuza, şi partidul şi curentul lor etc., doreau burghezirea ţării, caşi d. Sanielevici, şi probabil cu gîndul, caşi d. Sanielevici, ca prin burghezie să-şi vadă realizat şi visul lor socialist!

De ce nu vă ajunge, domnilor, oroarea de Rusia, pentru explicarea atitudinii d-lui Stere—de Rusia, care era să ne înghită în 1917, punînd cruce oricării „burghezîri" și „occidentalizări" a Romînilor, de Rusia, care, dacă nu ne înghițea, dar venea la Versailles, țaristă, ar fi împiedecat formarea Romîniei Mari și ar fi luat Constantinopolul, împiedecînd „burghezirea", etc.?

Pentru d-voastră *interes național* nu există? Există numai *interes de clasă?* Și apoi ce interes de clasă împiedeca pe d. Stere să se teamă de industria adevărată? Al clasei sale?—Iar interesele țărănimii (sau ale micii burghezii *rurale*, cum spuneți d-voastră) îmbrățișate de d. Stere, aveau să fie periclitate de industria adevărată? Și poate mai mult de industrie decît de latifundiu? De latifundiul, care ar fi găsit un sprijin în Germania iunkerilor victorioasă? (Germanii, în vremea ocupației, au interzis d-lui Stere orice cuvînt în publicitate în favoarea exproprierii și a votului universal.)

Dar mai putea fi vorba de interese de clasă, cînd *existența țării și chiar a neamului* era în primejdie? Mai putea fi vorba de *așezat* gospodăria, cînd trebuia de apărat cu orice preț *casa?*

Dealtmintrelea, dacă e ertat la urma urmei unor băeți literari să tot vorbească de antioccidentalismul nostru, acest lucru nu-i este ertat unui bărbat literar ca d. Sanielevici. D. Sanielevici știe că toată ideologia *Vieții Romînești* purcede din ideologia Revoluției Franceze, d-sa știe că noi am apărat, de cînd scriem, această ideologie, d-sa știe că, în cultura romînească, dela 1900 încoace, noi am fost singurii reprezentanți ai acestei ideologii (prin *noi*, îl înțelegem și pe d-sa), cu toate concluziile ei practice.

Cît despre eternul refren al „micii burghezii", în slujba căreia s'ar fi pus poporanismul *Vieții Romînești*—cum să ne explicăm perseverarea „diabolică" a d-lui Sanielevici?

Pentru *cine* am luptat noi? Oare despre interesele „micii burghezii" a vorbit d. Stere în toate *cronicile* sale *interne* din *V. R.?* Iar, în critica literară, cînd am vorbit cu aversiune despre mica burghezie rurală (de pildă cu privire la proza d-lui Sandu-Aldea) făceam noi servicii „micii burghezii?"

D. Sanielevici nu poate ataca pe țărani (e la noi încă o psihologie țăranofilă, rămășiță a țăranofilismului de altădată a tuturor intelectualilor romîni, pe care e neoportun s'o jignești) și atunci îi transformă în „mici burghezi" pentru... ușurința discuției.

De altfel, mica burghezie, *politicește*, trebue să fie revoluționară și deci utilă ca aliată în luptă. Oare socialiștii occidentali nu s'au adresat și ei întotdeauna și la mica burghezie, în lupta lor cu burghezia?—Reforma cea mai importantă a fost votul universal și mica burghezie trebuia să-l susție, din interes de clasă.

Din acest punct de vedere greșeam, făceam pe esteții în *V. R.* cînd atacam în critica literară mica burghezie. Dar așa făceau și socialiștii din toată lumea; huleau mica burghezie, dar îi cereau voturile.

Să răspundem la toate contorsiunile d-lui Claudian? Și la insultele sale?

Fie!—Pe scurt.

D. Claudian susține, și dumnealui, că socialiștii dela noi trebue să lucreze pentru crearea burgheziei, pentruca apoi s'o darme...

Nenorocirea este că nici un lucrător nu vrea să se dedea la acest sport caraghios. Lucrătorul *în fiecare moment* e în luptă cu burghezia, și nu are timp cînd s'o ajute!—A zidi o casă zi cu zi și a o dărma în același timp zi cu zi, nu se poate. Un fel de Meșter Manole, care ar clădi ziua și, singur, ar dărma noaptea.

Ca *filozof* poți să *constați* că trebue întîiu o burghezie, pentru ca să poată exista apoi un socialism. Ca *socialist* nu ai de făcut altceva, decît a lupta împotriva burgheziei, multă, puțină cît există. Și d. Ralea a vorbit de „*Socialismul* sui-generis" al d-lui Sanielevici, *nu* de „*marxismul* sui-generis", cum, falsificînd, citează d. Claudian. Marxismul era în altă ordine de idei.— Și *dacă* d-nii Sanielevici și Claudian sînt socialiști, trebue să se înscrie imediat în clubul socialist și să lupte la dărmarea burgheziei *existente*.

D. Istrati.

D. Claudian vrea să probeze cu argumente sentimentale că d. Istrati e scriitor romîn: „Omul care a trăit 40 de ani în Romînia". „Care ne face cinste." Sînt în zădar toate aceste „argumente." O operă face parte din literatura țării în limba căreia e scrisă. Acum Kyra Kyralina a fost tradusă în romînește. A auzit cineva vreodată de un scriitor englez tradus din franțuzește?

Istrati, zice d. Claudian, e reprezentantul proletariatului calificat, pentrucă în viața sa a avut discuții cu proletari calificați și *pentrucă scrie pentru proletarii calificați din Apus.*

Noi am fi crezut că o operă literară e așa sau altfel după *conținutul* ei. Și până nu ni se va dovedi că *conținutul* operei d-lui Istrati arată *ei*, psihologie de proletar adică viață văzută și tratată de un proletar—și poate încă chiar viața socială contemporană din societățile capitaliste văzută de un proletar,—până atunci ne vom îndărătnici a nu vedea nici o legătură între proletariatul calificat și opera d-lui Istrati.

Sîntem siguri că, dacă d. Sanielevici nu știa de cine e scrisă Kyra Kyralina, nici prin gînd nu-i venea noțiunea de *proletar calificat.*—Oricine însă dacă ar ceti un exemplar din *Une idylle tragique* fără copertă, ar vedea că are de-aface cu un Francez parizian și snob.

Și dacă d. Claudian zice că d. Istrati a scris *pentru o clasă*, atunci pentruce i se pare că atribuim o absurditate d-lui Sanielevici, cînd afirmăm că d-sa a spus că d. Sadoveanu a scris pentru „mica burghezie" rurală?

Da, *așa* a spus și spune d. Sanielevici de douăzeci de ani. Și teoria asta curioasă că scriitorul scrie anume pentru o clasă, e, cum se vede, teoria comună a școlii Sanielevici, teorie după care Vlahuță și Eminescu, Brătescu-Voinești și Alecsandri nu ar avea în opera lor caractere de clasă, pentrucă fac parte din anumite clase, ci pentrucă au scris pentru acele clase, care nu erau ale lor și pentrucă au discutat cu oameni din acele clase străine lor.

D. Claudian zice că „d. Ibrăileanu" știe ce influență are clasa asupra scriitorilor. Sperăm că știe. Dar știe altfel decît d. Claudian. A spus'o pe larg de multe ori.

D. Claudian (conform reţetei maestrului său) laudă pe d. Istrati, înjosind în dreapta și'n stînga tot felul de literaturi. Acum i-a venit rîndul și realismului rusesc, care e „mai puțin artistic ca al lui Istrati" Cine-o fi acel realism rusesc?—Și apoi iarăși și iarăși d. Sadoveanu... Fiindcă Unchiul Anghel e *crîșmar* și fiindcă d. Sanielevici și-a adus aminte de titlul unei nuvele a d-lui Sadoveanu de

acum douăzeci de ani, care are in ei cuvintul *crîșmă*,—apoi școala Sanielevici se dedă de jumătate de an la comparații, ca să distrugă pe d. Sadoveanu.

A cetit d. Claudian *Crîșma lui Moș Precu* ? S'o cetească și va vedea ce aversiune îi va inspira d. Sadoveanu pentru popii bețivi și răi și pentru eroul nuvelei, care-și torturează femeia; va vedea ce compătimire îi va inspira d. Sadoveanu pentru victime. Va vedea că *Crîșma lui Moș Precu* e cu mult mai morală decît literatura d-lui Istrati,—celace nu scade talentul d-lui Istrati.

Va mai vedea în *Crîșma lui Moș Precu* și o satiră virulentă a lipitorilor satelor.

Dar d. Sanielevici zice că în *Crîșma lui Moș Precu*, *fostul* haiduc (sublinierea cuvintului „fostul" ar fi din partea noastră un răspuns suficient!) Moș Precu e luminat simpatic—și că cineva care a fost haiduc în Bucovina... n'a fost haiduc, ci hoț, căci în Bucovina, țară cu administrație europeană, nu era teren pentru haiducie, ci pentru hoție!...

Vă place?

In loc să spună că d. Sadoveanu nu știe istorie, sociologie, mai știm ce, că greșește cînd imaginează un haiduc *bucovinean*,—îl învinuește de imoralitate! Ori d. Sanielevici crede că Moș Precu a existat? Că l-a văzut d. Sadoveanu în Bucovina pela 1840? Și a luat pe acest *hoț* drept haiduc, fiindcă d. Sadoveanu, imoral cum e, confundă pe hoți cu haiducii?

Sînt lucruri, care trebue lăsate baltă, cînd aperi inteligent pe cineva. Dar d. Claudian nu știe să apere.

Așa, de pildă, la mirarea noastră că d. Sanielevici, făcînd *istoricul* țărănismului reacționar și al descoperitorilor de genii naționale, n'a citat pe d. Iorga, șeful acestui țărănism și cel mai fecund descoperitor de genii—d. Claudian, deși nu poate răspunde nimic, în loc să tacă, se dedă la exclamații, care nu conțin nici o substanță. Rămîne și mai în picioare faptul că d. Sanielevici, vorbind de epoca napoleoniană, a tratat pe larg despre Murat și Ney, dar n'a spus un cuvînt despre Napoleon...

Cu privire la însumarea d-lor Lovinescu, Dragomirescu etc. etc., la „poporanism", d. Claudian zice că d. Sanielevici nu a spus că acei domni sînt poporaniști, ci că au creat genii *„odată cu apariția poporanismului"*.—Ce mai apărare! Dacă acei creatori de genii nu *sînt* poporaniști,—atunci ce răspundere are poporanismul de prolificitatea lor în genii? „Odată cu poporanismul" a apărut și takismul, și sanielevicismul. E vina ori meritul poporanismului? „Odată cu poporanismul" s'a năruit Messina de cutremur, s'a scufundat Titanicul în Ocean și împărăteasa Germaniei a născut o fată. E vinovat poporanismul de cele două sinistre și merită hiritisiri pentru fericitul eveniment?

Adică d. Sanielevici nu ponegrea poporanismul și *prin* d-nii Dragomirescu și Lovinescu?

Ș'apoi pentruce, din aversiune pentru poporanism, Blasco Ibanez, mai ales cel de-acum, care *confecționează* literatură, trebue să fie un mai mare scriitor decît Proust și Valéry? Și pentruce a admira pe acești doi scriitori, este a fi ieșean înapoiat de pe malurile Bahluiului? Și cum se împacă Valérysmul, de care sîntem *acuzați*, cu mic-burghezismul crîșmăresc, de care sîntem acuzați *în același timp?* Niște *snobi* ca noi ar trebui să ne prefacem că nu putem suferi

„Crîșma lui Moș Precu"!—Și cum, apoi, se împacă afirmarea că d. Ralea (cași noi toți) reprezintă *le dernier cri* al snobismului parizian—cu afirmarea faptului (infamant, după socoteala d-lui Claudian!) că același d. Ralea a stat degeaba la Paris, dacă s'a întors tot ieșan, tot moldovan, tot plin de spiritul țării și al poporului său?

Urmează insultele adresate d-lui Ralea. Din delicateță față cu el, nu răspundem. Afară decît la una.

Ne folosim de faptul că d. Ralea lipsește de multă vreme din Iași și că va mai lipsi, pentru a-i face puțină... biografie.

Procuristul d-lui Sanielevici afirmă (cu ce scop?) că d. Ralea posedă o „diplomă bună pentru Orient". Aceasta se cheamă „polemică" occidentală. (Școala Sanielevici este foarte occidentală, cum se știe).

D. Ralea este doctor în drept și doctor în filozofie. E doctor de *Stat*. Foarte puțini Romîni posedă astfel de diplomă. A luat doctoratul cu cea mai mare „notă" posibilă. Teza sa de doctorat în filozofie a fost premiată. E prefațiată de d. Bouglé, care îl tratează acolo ca pe un „învățat". Cînd a fost în Romînia, în interviewul pe care i l-a luat *Adevărul*, d. Bouglé a ținut să vorbească cu elogii de învățatul Romîn Ralea. Atunci cum stăm cu „diploma bună pentru Orient"?

Așa se „polemizează"?

Curiozități.

Am cetit undeva că punîndu-se „Oameni din lună" pe masa Clinicii, unde d. Mihail Dragomirescu își învață ucenicii cum să disece literatura, s'a ajuns la concluzia că d. Sadoveanu *a vrut* să iasă din genul său și n'a reușit.

Cu atît mai puțin ar fi reușit, adăogăm noi, dacă cu *Oameni din lună* d. Sadoveanu și-ar fi pus în gînd să scrie o bucată dadaistă sau o odă lui Ștefan cel Mare.

Metoda aceasta e foarte comodă. Imprumuți un gînd cuiva și apoi îl combați că nu l-a realizat.

In realitate lucrurile s'au petrecut mult mai simplu și mai umil.

A fost vorba de o mică farsă, mai ales pentru prietinii din redacție. In complicitate cu direcția acestei reviste—și în bună parte după instigația ei—d. Sadoveanu și-a pus în gînd să iscălească o bucată cu pseudonim, ca să se creadă că e vorba de apariția unui nou scriitor romîn.

E atît de simplu!

Rezultatul însă a întrecut... așteptările.

Nefiind iscălită de „tradiționalistul" Sadoveanu, bucata a plăcut unor domni, care altfel strîmbă urît din nasul lor fin, cînd e vorba de acest scriitor. Și s'a dovedit, astfel, că o anumită atitudine „critică" este un moft.

Și, cum și alții decît d. Dragomirescu au văzut în *Oameni din lună* „literatura nouă" dar au aplaudat—s'a mai dovedit că moderniștii nu prea sînt bine definiți asupra „literaturii noui".

Iar dacă cumva ei au avut dreptate, și *Oameni din lună* corespunde definiției lor a „literaturii noui",—atunci urmează că e de ajuns ca d. Sadoveanu („înapoiatul"), să vrea numai, și poate scrie un ro-

man „modernist",—așa, jucindu-se. De unde mai urmează că degeaba sperie domnii aceștia lumea cu literatura lor „nouă"..

Dar nu, încă odată, d. Sadoveanu a scris *încă* o bucată de-ale sale, și atita tot.

Recensentul *Mișcării literare*, se pare ucenic al d-lui Dragomirescu, descopere conform cu același metod critic, al maestrului, că „Cucoana Olimpia" e o imitație, și încă nereușită, a „Floarei ofilită" a d-lui Sadoveanu.

Recensentul, om detreabă, vorbește cum trebue de „țigănia" (cuvîntul e al lui) concurenților la premiul „Dimineții, care „critică" romanul Luciei Mantu, fiindcă n'au luat ei premiul, (dar nu bagă de samă că un coleg al său comite într'un număr anterior al *Mișcării literare* această... „țigănie").

Recensentul, apoi, dă dovadă chiar de bunăvoință pentru autoarea premiată, cind zice că lectura romanului, în bucăți, din foiletonul „Dimineții", a dăunat operei. Dar...

Recensentul *decretează* că *Cucoana Olimpia* nu e romanul Cucoanei Olimpia, ci al Margaretei, nepoata cucoanei. Și, firește, dacă e al Margaretei, romanul nu e reușit.

Luînd ca *erou* un tip episodic dintr'un roman, și judecind din *acest* punct de vedere romanul,—firește că *nici un* roman din lume nu poate fi reușit...

Margareta este o elevă, nepoata cucoanei Olimpia, pe care o vedem la mătușa ei într'o vacanță și apoi, într'o zi de toamnă, la pensionul din oraș. Atita tot. Dacă a isprăvit sau nu școala, dacă s'a făcut dactilografă ori poetesă simbolistă sau țărănistă, dacă s'a măritat ori a devenit șanteză la București; dacă a trăit pănăla 25 de ani sau pănăla 70, dacă etc., nu știm nimic. Și dacă e vorba să fim deștepți cu orice preț, pentruce n'a ales recensentul ca eroină pe sora primarului, despre care autoarea ne spune mai *mult* decit despre Margareta?

Recensentul a voit să fie foarte original. Și a fost!

Dar ce e cu imitarea „Florii ofilite" a d-lui Sadoveanu?...

Iată ce:

Tinca din „Floare ofilită" se mărită cu un tînăr stricat, putrezește în viața fără bucurii și evenimente a Pașcanilor, bărbatul o înșeală, ea sufere, se topește, se „ofilește" și moare.—Margareta stă în vacanță la țară, e alintată, dar se plictisește fără colegele ei și fără cinematograf, *atita tot*. Cum pățesc atiția copii în vacanță. Recensentul nu a pățit niciodată așa? Și dacă da, se simte el o *floare ofilită?*

Ținînd cu tot dinadinsul ca romanul acesta să fie romanul Margaretei și părîndu-i-se că Margareta a murit de „ofilire", pentrucă s'a plictisit puțin în Iulie și August din anul 1912,—recensentul *descopere* că Lucia Mantu a imitat pe d. Sadoveanu și că, *firește*, n'a reușit. Că era și greu să reușească, să ne inspire un sentiment tragic pentru plictiseala unei fete în vacanță că n'are cinematograf, și să ne convingă că a murit de ofilire,—cind o vedem sănătoasă, vioae și plină de speranțe juvenile la țară și, peste două luni, veselă la pension în oraș!...

Dar, însfîrșit, asta e critică literară. Ce să zicem însă de concurenții la premiu care, fără să cunoască nici un manuscris *(decît fiecare concurent pe al său!*—hic jacet...) au umplut lumea cu strigătele lor că comisia concursului a premiat pe „Cucoana Olimpia" fără să merite?

In fiecare din accesele lor de indignare țipa ideia că cel mai bun roman pus la premiu a fost *al lor*. Ce subiect de nuvelă humoristică în genul lui Anatole France!

Pentru „Mișcarea Literară"

Martor ne e cerul că am fi voit să stăm în termenii cei mai buni cu d. Rebreanu. Dar nu vrea el! Chiar din capul locului, adică din primu-i număr, *Mișcarea Literară* a ținut numaidecit să fim țărăniști, să scriem pentru țărani,—noi toți, împreună cu Lucia Mantu.

Cu toate că nu era nevoe să mai răspundem (Ce Dumnezeu! *Viața Romînească* nu e o publicație clandestină!), totuși i-am atras atenția că confundă poporanismul cu țărănismul și am spus că nu sintem *țărăniști*. Ei bine, *Mișcarea Literară* spune cetitorilor ei că noi am răspuns că nu sintem „țărăniști, *poporaniști*". Așa dar ea strecoară cuvîntul „poporanist" între ghilmelele ei, alături de cuvîntul „țărănist"—și prinde pe d. Ralea că nu știe trecutul revistei, că e ingrat cu noi, etc..

Pentruce anume d. Ralea? Era iscălit d. Ralea subt răspunsul nostru? Răspunsul nostru era neiscălit. Ori e pus d. Ralea pe frontispiciul revistei ca *director?* Atunci?... Răspunsul era al „*V. R.*" și nu al d-lui Ralea. *Mișcarea Literară* intră apoi în „polemică": Constată că, după 15 ani de neînțelegere a poeziei moderne franceze, însfîrșit avem cuvinte omagiale pentru Valéry. Dar ce să facem dacă Valéry n'a scris pe vremea celor 15 ani? Și chiar dacă scria, eram numaidecit datori să-l lăudăm? Am fi putut să nu-l lăudăm nici acum, dacă nu ne plăcea, ori dacă ne era lene... Am avut însă cuvinte omagiale pentru zeci de scriitori francezi de toate școlile, care nu sint țărăniști romîni. Apoi *Mișcarea Literară* ne pune și în contradicție: că lăudăm pe Valéry, dar nu și pe d. Minulescu. De unde datoria de a lăuda pe d. Minulescu, *fiindcă* lăudăm pe Valéry, că doar nu sint nici tot atît de talentați, nici nu aparțin aceleiași școli literare. Valéry este culmea intelectualismului, pe cind d. Minulescu, vorba maiorului Busdrugovici, nu pretinde... Ș'apoi ce are aface declarația noastră că nu sintem țărăniști cu faptul că n'am lăudat pe d. Minulescu? Ce, noi am spus că sintem simboliști? Noi am spus că nu sintem țărăniști. D-nealor trebue să ne probeze că sintem țărăniști și *nu* că nu sintem simboliști. Dacă am lăudat pe Valéry, Proust, France, facem *mea culpa* față cu simbolismul? Sint acești scriitori simboliști? Nu-i vorbă, îi lăudam și dacă erau simboliști, căci sint scriitori mari. *Dar* noi am spus că i-am lăudat, ca să dovedim că lăudăm scriitori, care nu-s țărăniști.—*De fapt* însă, nu numai că am spus vorbe bune despre d. Minulescu în acești „15 ani", dar i-am și tipărit o mulțime de poezii.

Și ce sint fasoanele astea, că d. Ralea cind respinge „țărănismul", e ingrat față cu d. Ibrăileanu; că d. Ralea trebue să cetească colecția *Vieții Romînești*, ca să nu contrazică programul și pe d. Ibrăileanu; că d. Ralea trebue să probeze că Anatole France e poporanist, etc.? Las' că toate astea n'au nici un rost oricui ar fi adresate, dar răspunsul nostru a fost scris de cineva care cunoaște mai bine decit oricine trecutul și programul revistei și care a lăudat pe Anatole France, nu pentrucă e poporanist, ci pentrucă are talent.

—Dar agresivi şi ironici, cum sînteţi, vroiţi „poporanism" la France! *Poporanism*, nu celace credeţi, halucinatoriu, că e poporanismul, vă putem servi şi la France! Dar asta e altă vorbă. E ceva mai serios şi deci nu poate fi în chestie acum şi aici.

Şi ce idee curioasă că noi sîntem *ţărănişti*, dar ascundem! Dacă am tipări literatură ţărănească pentru ţărani, am putea ascunde? Am putea ascunde că propagăm *această* literatură, dacă am propaga-o? Şi cu ce scop am ascunde? E ţărănismul în literatură pedepsit de Curţile marţiale? Ori, dacă *pentru noi*, ţărănismul e un lucru ruşinos, atunci de ce am mai fi ţărănişti? Ne *plăteşte* cineva să fim ţărănişti? Şi, dacă ne plăteşte, dar nu-l facem din cauză că ne e ruşine, mai putem primi simbria? Şi, dacă n'o mai putem primi, de ce am fi mai departe pe gratis ţărănişti, adică ceva socotit ruşinos de către noi înşine? Căci cum poate fi cineva *altfel* ţărănist în literatură decît scriind opere ţărăniste şi propagînd ţărănismul?—Veniţi-vă în fire, domnilor!

Şi dacă ne trimiteţi la colecţia *Vieţii Romîneşti*, se pare că o cunoaşteţi. Atunci n'aţi cetit chiar în primul Nr. din 1906 declaraţia noastră că nu sîntem ţărănişti? Spuneam acolo că un scriitor poate să-şi ia subiectul nu numai din viaţa oricărei categorii sociale naţionale, dar şi din viaţa unui popor *străin*, şi scriitorul va rămînea romîn şi reprezentant al spiritului specific naţional, dacă în scrisul său se va vedea chipul de a gîndi şi simţi specific naţional. Asta e ţărănism? In Hamlet (viaţă daneză) nu vedem psihologia *englezului* Shakespeare? In Salammbo (viaţă cartagineză) nu vedem psihologia francezului Flaubert?

Cît despre *neadevărul* că d. Ralea s'a înscris într'un partid... Chiar dacă ar fi fost aşa, polemică literară e asta? Ori balcanism sadea—într'o revistă atît de occidentală şi de „franţuzească"... Căci toţi sînt acuma Occidentali dela Paris!

Pentru cetitorii noştri

Cînd am dat la tipar prima bucată din această rubrică, nu ştiam că... o să mai urmeze. Dar de-atunci au venit şi alte „atacuri".

Văzînd că nu prea obişnuim să polemizăm, adversarii noştrii ne-au luat, cum s'ar zice, la sigur. Cu prilejul acestui sfîrşit de an—al bilanţurilor—ni s'a părut că n'ar fi rău să punem la punct cîteva idei foarte răstălmăcite de aceşti adversari. Şi-am cam lungit-o...

Dar polemica, la care sîntem condamnaţi, nu e acea ciocnire de idei, din care iese lumina, şi care este întotdeauna profitabilă cetitorului,—şi aceasta din cauză că adversarii noştri nu combat ideile noastre, ci ne atribue idei, pe care nu le avem.

Sportul acesta e născocit de călugării medievali, care împrumutau *diavolului* păreri din oficiu, ca să le răstoarne apoi cît mai uşor spre cea mai mare glorie a lui Dumnezeu.

„Diavolul" a ţinut de data asta să protesteze. Fără a făgădui că va reintra cu totul în rezerva lui obişnuită, speră, totuşi, că va avea din nou tăria să ignoreze cît mai mult atacurile călugărilor medievali.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

I. Agîrbiceanu, *Desamăgire*, Nuvele, Editura „Ancora", Bucureşti.

Nuvelele d-lui Agîrbiceanu, nu vorbesc de încercările sale de roman, au fost odinioară comparate cu unele tablouri ale pictorilor primitivi ai Renaşterii, în care stîngăcia execuţiei nu exclude o intensă viaţă interioară. Cele mai bune din ele îmi aduc mai degrabă aminte de unele pînze ale lui François Millet, care fără a încînta ochiul prin farmecul culorilor sau frumuseţa atitudinilor, în factura lor sobră şi severă, lasă totuşi în sufletul nostru o emoţie simplă şi gravă, în care trăeşte ceva din misterul lucrurilor eterne.

Realist şi rural caşi marele pictor din Barbizon, d. Agîrbiceanu nu-şi ia de obiceiu subiectele decît din mediul său originar, care e acel al satelor ardelene, zugrăvind figuri de ţărani şi ţărance, de preoţi săteşti şi doctori de cerc, a căror viaţă e strîns legată de acea rurală.

Ţăranii săi nu sînt brute crude şi sîngeroase, dar nici personaje idealizate şi poetice, ci oameni simpli, năcăjiţi, muncitori, luptînd din greu cu viaţa, însufleţiţi de unele idei generale şi de sentimente elementare, de credinţă şi resemnare, ba chiar cîteodată în faţa adversităţilor de un umil şi calm eroism.

Spre deosebire de alţi prozatori ai noştri, la care predomină realismul anecdotic şi care nu se ridică mai presus de transcrierea subt o formă artistică a unui fapt divers, scenele şi momentele evocate fără de poezie şi fără de umor de d. Agîrbiceanu, au totdeauna o semnificaţie spirituală şi o valoare reprezentativă, căci izvorăsc dintr'o emoţie adîncă şi sinceră.

Un aspect al vieţii ardelene, care a impresionat mult pe d. Agîrbiceanu, e tulburarea şi dezechilibrul pe care războiul şi în urma lui unirea, l-au provocat în moravuri.

Titlul ultimului său volum „Desamăgire" e în privinţa aceasta semnificativ.

Războiul a făcut după d-sa pe ţărani mai egoişti, mai aspri şi a adus o slăbire a credinţei, iar clasa conducătoare din regat reprezentată prin îmbogăţiţii de războiu şi juisori, a adus într'o atmosferă patriarhală de cinste, de muncă continuă şi ordonată, preocupări materialiste, frivole şi imorale.

Dacă cele mai bune bucăţi ale volumului (Adăpost de noapte,

Mașina, Moștenirea lui Gheorghiță, Licărire), care se inspiră din acest dramatic conflict ne aduc aminte de minunata lui „Fefeleaga" și nu sînt cu mult inferioare acesteia, prin adîncimea fondului și prin puterea lor emotivă, în altele din nefericire defectele compoziției, neglijența formei, banalitatea stilului cu deosebire, ne izbesc în mod displăcut. (Cu o candoare de preot, dar cu fraze de gazetar, d. Agîrbiceanu ne vorbește de pildă despre o fată „care visa la ofițeri în uniforma armatei romîne" sau „la triumful tinereții sale splendide")

Un alt cusur al nuvelelor d-lui Agîrbiceanu, alături de nesocotirea aproape totală a elementului formal și plastic, e monotonia, lipsa lor de variație, repetițiile dese, orizonul limitat și închis al viziunii sale.

Lipsuri explicabile în parte prin slăbiciunea simțului autocritic (cele mai bune din nuvele îți lasă impresia că departe de a fi produsul unei arte conștiente și sigure, sînt reușite din întîmplare), dar mai ales prin absența unui mediu intelectual prielnic evoluției artistice a scriitorului.

Dacă ne gîndim că d. Agîrbiceanu a debutat acum douăzeci de ani, posibilitatea unei reînoiri viitoare apare din acest punct de vedere îndoelnică.

Constatare gravă și mai ales regretabilă, căci în literatura noastră, d-sa e unul din puținii prozatori care știu să cetească în inimile simple și, asemeni unuia din eroii săi, posedă într'un grad înalt nu numai conștiința tragicului intim și cotidian al existenții umane, dar întrezărește uneori chiar uimit și îngrozit posibilitatea desăvîrșirii ei în veșnicie.

Octav Botez.

* * *

Eugen Relgis, *Petru Arbore,* (I. Întăile năzuinți. II. Izvoarele interioare. III. Prăbușiri creatoare.). Editura „Umanitatea", București, 1924.

D. Relgis face parte dintre puținii intelectuali a căror nobilă conștiință a fost adînc tulburată de războiul mondial. Fire messianică, temperament mistic de vizionar și de apostol, în efuzii de un lirism naiv, vag, diluat și monoton, d-sa a căutat să propage fără mult succes, de altfel, într'o atmosferă supra saturată de imperialism șovin, de brutale instincte atavice și de ură, evanghelia unui umanitarism generos și utopic.

Discipol al lui Nicolai, a cărui „Biologie a războiului" a tradus-o și admirator al lui Romain Rolland, d. Relgis ne dă acum sub influența nemărturisită, dar destul de vizibilă a acestuia, o trilogie de romane ale vieții interioare.

În ele, autorul încearcă să analizeze evoluția sufletească a unui tînăr, între nouăsprezece și douăzeci și unu de ani, perioada furtunoasă a trecerii dela adolescență la bărbăție...

Primul volum ne evocă pe Petru Arbore la Piatra, în ultima clasă de liceu, un visător, naiv, timid, neadaptat, în luptă cu un mediu care nu-l înțelege, dar mai mult cu el însuși. Pornirile senzuale, invincibile ale vrîstei îl fac să seducă pe Floarea, o fată de plutaș care venise la tîrg servitoare. Simțul lui moral exagerat și un ascetism precoce provoacă în el remușcări, cînd victima devine o pradă a destrucoce provoacă în el remușcări, cînd victima devine o pradă a desfrîului. Tînărul Arbore se consacră educației sufletești și renașterii morale a fetei, înălțînd-o prin sfaturi și apoi îndemnînd-o, cam fără voia ei, să se căsătorească cu un flăcău din același sat. „Ascultă-mă îi spune el, sînt doar în sufletul acestuia". În volumul II, Arbore e la București, atras de chemarea vieții creatoare. „Pleacă, i-a spus ea.

Du-te și îndeplinește-ți menirea de om în această omenire pe care n'ai înțeles-o deplin". Pleacă. În capitală, el are senzația că îndură „fenomenul endosmozei și exosmozei" și rătăcește mereu, „barcă fără de cîrmaciu pe marea capricioasă, încercînd să se regăsească pe sine".

Studiind architectura, se împrietenește cu studenta în litere Nora, trecînd repede dela emoții metafizice la dorinți senzuale, care devin delirante porniri de posedare, în fața refuzului Norei, cînd aceasta-i mărturisește că iubește pe un altul.

Vindecat de criza erotică prin care trecuse și revenindu-și din starea lui de visare maladivă și egoistă, Arbore primește un post la un depozit de fermentare a tutunului la țară. Aici devine conștient de rostul muncii creatoare. „Marele rău de azi e filozofarea pasivă în bibliotecă". Și admiră „gîndurile vaste și adînci ale lucrătorilor" „umila existență umană ce devine măreață prin contopirea fraternă a forțelor vitale". Deși în sufletul lui „nu s'a potolit încă febrilul antagonism dintre materie și infinit, ideal și real", Arbore rezistă farmecelor țigancei Vira și tentațiilor ce duc „spre prăpastii fascinante", aspirînd numai la „înfrățirea spirituală" „la comuniunile sociale și cosmice ce eliberează omul de strimta lui închisoare de carne".

În ultimul volum, îl urmărim, revenit în Capitală și tot mai pătruns de crezul umanitar. În făptura energică a medicinistei Adina Miron, el găsește în fire prietina „în care-și recunoaște propria omenie".

Dar războiul a izbucnit și crimele lui revoltă întreaga lui fire. „Totuși diamantul pur inalterabil al omenirei sale începe să iradieze și în cele din urmă țîșniră din adîncimile sale încinse acele cîteva adevăruri imperative, simple și mărețe care luminează ca și harul divin pe credincioșii apropiați în extasul lor de inima Domnului ; umanitatea trebue căutată în omul solitar și liber, să-și păstreze omenia menținîndu-se deasupra acestei vremi apocaliptice. El crede în această iluminare supremă".

Încercare îndrăzneață în ceiace privește concepția, simpatică și interesantă prin starea de spirit din care izvorăște, romanul d-lui Relgis e cu totul nereușit ca realizare artistică. Reacțiune legitimă împotriva naturalismului, care reducea literatura la viziunea exterioară și superficială a realității, romanul de auto-analiză, chiar atunci cînd nu e dramatic și abundă în disertații savante, trebue totuși să îndeplinească anumite condiții. Păstrînd o atitudine obiectivă și critică un romancier, care e în adevăr psiholog, evită subiectivismul și lirismul romantic și disecînd stări sufletești, rămîne înainte de toate un animator de personaje și un creator de viață.

Fire naivă, candidă, poetică, dacă d. Relgis izbutește să exteriorizeze uneori în eroul său Petre Arbore, mai ales în primul volum, unele sentimente și preocupări care au sbuciumat propriul lui suflet, el nu reușește aproape niciodată să iasă din el însuși, și celelalte figuri ale romanului, cele feminine cu deosebire, tradează o uimitoare lipsă de experiență directă. Ele nu sînt decît niște fiice ale imaginației lui nebuloase și psihologia lor e construită, problematică și convențională.

Dar chiar cînd se oprește asupra desfășurărilor spirituale și a conflictelor de conștiință ale lui Petru, d-sa e departe de a fi un analist obiectiv, lucid și rece, căci are o adevărată oroare în fața „cunoștinței raționale" și a „îndoelii satanice". Frazele lui se termină aproape în totdeauna cu semne de exclamație și starea lui obișnuită e entuziasmul liric, „contopirea extaziată cu ascenziunea și efluviile vitale".

În asemenea condiții, prielnice uneori poetului, în nici un caz romancierului, era natural ca d. Relgis să idealizeze la orice pas realitățile colorîndu-le cu afectivitatea și visurile lui proprii și să-și toarne, după propria-i expresie, „gîndurile în stări sufletești confuze și necomplecte".

Un alt defect, constituind pentru romanul d-lui Relgis o funda-

mentală eroare estetică sînt ideologia şi interminabilele predici pacifisto-umanitare de o desesperantă monotonie, care fac atît de dificilă lectura ultimului volum, şi ucid interesul dramatic.

In interesanta şi chiar frumoasa prefaţă în care d. Relgis a ţinut să dea cetitorului lămuriri asupra concepţiei sale, d-sa ne lămureşte că romanul său tinde „la luminarea şi înfrăţirea omenirii". Atitudine de un tezism primejdios şi fals. Arta adevărată se dezinteresează complect de efect şi gratuitatea ei nu e desigur un cuvînt zădarnic.

Cetind trilogia d-lui Relgis, m'am convins încă odată de adevărul profund al reflecţiilor pe care subtilul Gide le-a descoperit în opera atîta vreme uitată a poetului mistic englez William Blake; „Il n'y a pas d'œuvre d'art sans la collaboration du démon. C'est avec les beaux sentiments qu'on fait de la mauvaise littérature".

Octav Botez

* * *

C. Rădulescu-Motru, *Andrei Bîrseanul şi Naţionalismul* (Discurs de recepţie), Analele Academiei, „Cultura Naţională", 1924, Bucureşti.

Problema naţionalismului, la ale cărei extreme figurează în stînga internaţionalismul umanitarist, iar în dreapta şovinismul, n'a fost nici odată mai discutată ca în zilele acestea, care au urmat războiului mondial. Şi dacă internaţionalismul în ţară la noi s'a bucurat de un credit moral veşnic descrescînd, şovinismul a avut norocul unei curbe veşnic crescînde. Feluriţi factori au contribuit la aceasta. Războiul a schimbat graniţele. Alte configuraţii etnice şi teritoriale au apărut. Statul nostru a căpătat o altă înfăţişare. Numeroase şi variate elemente minoritare au fost sortite să ia o parte comună la viaţa acestui nou organism politic.

Deprinşi cu unitatea compactă a vechiului nostru regat, sîntem înclinaţi să o impunem şi noii formaţii a Romîniei întregite, considerînd elementul nostru majoritar ca pe acela care trebue să dicteze nediscutat. Noua unitate trebue să iasă din ascultare şi supunere şi nu din cooperaţie, această posibilitate din urmă, zădărnicită de altfel de o politică de neînţelegere reciprocă şi mai ales de suspectare şi reavoinţă respectivă. Afară de aceasta, dificultăţile economice au strecurat suferinţă şi ură în rîndurile populaţiei. Economia de după războiu puţin productivă, dar puternic colorată de speculaţia comercială dădea preponderanţa unei clase care se întîmpla să fie de o altă religie. Intelectualii, funcţionarii, micii rentieri plătiţi în salarii derizorii, priveau cu ură la cîştigurile normale, evaluate în aur, ale comerţului şi erau înclinaţi să-i considere ca pe unicul duşman. Pe de altă parte anii de violenţă trăiţi subt arme, au simplificat ca mai mentalitatea comună, accentuînd rolul pasiunii şi al sentimentelor în dauna judecăţii şi a intelectualităţii. Iată cîteva numai din cauzele psihologice şi sociale care au favorizat naţionalismul de extremă dreaptă.

D. C. Rădulescu-Motru, european ca mentalitate, intelectual ca mod de a vedea lucrurile, se ridică contra acestui fel de naţionalism. D-sa arată că sînt două feluri de naţionalism. Unul sentimental: acela al urii şi al spiritului distructiv. Un altul raţional: acela al colaborării, al creaţiei, al spiritului constructiv. Primul e impulsiv, instinctiv. Metoda lui e violenţa necugetată. Al doilea nu e orb: ştie să aleagă, să combine, să găsească mijloacele cele mai potrivite de îndreptare.

Cultura europeană a ultimului secol a afirmat două principii fundamentale: cultul personalităţii şi corolarul său, progresismul.

Europeanul crede în progres, fiindcă crede în persoană şi menirea sa. In baza acestui optimism progresist, el luptă şi crede că viaţa se poate ameliora, că mediul se poate transforma. In urmărirea acestui ţel, el favorizează cooperaţia şi caută colaborarea. „Naţionalismul viitor va fi pentru popor acelace este caracterul moral pentru individ: va fi voinţa luminată de conştiinţa morală, iar nu gestul plămădit în subconştientul obişnuinţei". Sentimentul de patrie nu va mai fi astfel un automatism tradiţional. Va fi, din contra, un sentiment luminat de raţiune, obiectiv şi cumpănit. Nu mai au senz întrebările care se puneau acum cîteva decenii asupra originei noastre. Nu ne mai întrebăm asupra trecutului, ci asupra viitorului, nu de unde sîntem, ci încotro mergem. Nu mai e vorba de sentiment defensiv, ci de unul ofensiv. Menirea noastră în viitor e cultura. Dar la aceasta sentimentul nu e numai inutil, dar şi periculos. Raţiunea ştiinţifică singură ne poate călăuzi şi îndrepta. Să ascultăm mai mult de ea, decît de pasiunile oarbe, de sentimentele necugetate, de entuziasmul improvizat şi nelămurit.

Cuvintele autorizate ale unui gînditor ca d. C. Rădulescu-Motru capătă o deosebită şi semnificativă valoare mai ales în aceste momente.

M. R.

* * *

Lucian Blaga, *Filozofia stilului*. ed. „Cultura Naţională".

Despre concepţiile d-lui L. Blaga am mai vorbit în această revistă cu ocazia ultimului său volum de versuri. Am arătat atunci liniile mari ale concepţiei d-sale. Ele se rezumă la două tendinţi: antiraţionalism şi antinaţionalism.

Mistic ca concepţie filozofică, împreună cu un întreg curent contemporan, d-sa neagă raţiunii putinţa unei imagini juste despre universul nostru şi individului dreptul de a se considera drept măsură a lucrurilor. In analiza acestor idei, am anticipat, luînd ca pretext un articol din „Arhiva pentru ştiinţa socială", care formează tocmai o parte a acestui volum. Astfel am anticipat critica, care trebue să vină abia azi.

„Filozofia stilului" e o aplicaţie în estetică a principiului mistic. D. Blaga distinge trei stiluri fundamentale: individualul, tipicul, absolutul. Cele două dintîiu nu-l satisfac, fiindcă preferinţele subiective ale autorului merg către al treilea: confundarea în absolut, în marele tot prin anonimat, printr'un fel de colectivism spiritual, care nu diferenţiază, nici nu distinge. In sprijinul acestei preferinţe d. L. Blaga aduce observaţii ingenioase, cîteodată argumente, totdeauna o distinsă ţinută intelectuală. Nu e vorba aici de o operă de ştiinţă obiectivă, ci de un eseu plin de personalitate. Poţi fi sau nu de opinia d-lui Blaga. Lectura lucrării d-sale hrănită de o fină cultură şi de independenţă intelectuală, e în orice caz extrem de plăcută

M. R.

* * *

Victor Slăvescu, *Creditele funciare din Romînia*, ed. „Cartea Romînească", Bucureşti.

Dintre tinerii noştri economişti, d. Victor Slăvescu s'a îndrumat către o serie de monografii descriptive şi istorice, care vor forma împreună o istorie complectă a organizaţiei de credit a Romîniei moderne. Lucrarea de faţă e o continuare a unei alteia mai mari: „Organizaţia de credit a Romîniei", publicată anterior şi despre care

am vorbit la timp în revista noastră. De data aceasta se studiază formația, evoluția și situația actuală a celor mai vechi instituții de credit la noi în țară: creditele funciare. Inceputurile acestor instituții sînt contemporane cu însăși începuturile capitalismului în țara noastră. Cu ajutorul unei documentații bogate, d. V. Slăvescu ne arată eforturile eroice făcute la începutul economiei noastre pentru a înfiripa organe de credit național. In alte capitole se arată modul de funcționare și utilitatea economică a acestor institute. Ele au salvat proprietatea rurală de specula cămătărească și de grelele sarcini care apăsau asupra ei, oferindu-le un credit pe termen lung, comod și ușor de suportat. Prin aceasta a contribuit la micșorarea dobînzilor, „transformînd creditul—cum spune autorul—în element ajutător, iar nu spoliator și ruinător cum era până la înființarea acestor instituții". In fine, a creat primele valori mobiliare romînești, dînd prin aceasta unei țări complect înapoiate un început de organizație capitalistă.

Din cifrele prezentate de d. V. Slăvescu se poate vedea rolul și extinderea crescîndă a acestor organe de credit. Aceste rezultate sînt desprinse de d. Slăvescu cu claritate și logică din bogatul material pe care l-a întrebuințat.

Autorul anunță în prefață și o „Istorie a Băncii Naționale a Romîniei" pe care specialiștii cași marele public ce se interesează de economia națională nu o pot aștepta decît cu nerăbdare.

M. R.

* * *

Th. Zielinsky, *La Sibylle*, trois essais sur la religion antique et le christianisme, F. Rieder & Co., Paris, 1924, 125 pag.

Formează No. 4 dintr'o colecție nouă de lucrări asupra creștinismului, ce apar subt direcția d-lui Couchoud.

Cum se explică că creștinismul, născut în sînul judaismului, a fost primit de toată lumea, cu excepția tocmai a acelora care l-au zămislit? Nu se poate spune că convertirea gentililor era făcută cu forța și, deasemeni, cei ce-l propagau nu aveau prestigiul unei civilizații superioare. Și totuși creștinismul s'a impus cu o putere care și azi ne uimește.

Explicația nu poate fi decît aceasta: creștinismul a prins acolo unde terenul era favorabil și, dimpotrivă, acolo unde lipsea o stare de spirit potrivită, el n'a putut avea nici o înrîurire.

Prepararea aceia prielnică a sufletelor nu putea fi decît religioasă: cu alte cuvinte, avem o „preparație a creștinismului în religia antică" (cum se și numește prima parte a studiului d-lui Th. Zielinsky).

Dovezile despre aceasta sînt multe. Mai întîiu, greșesc acei care socotesc că între religia creștină și cea antică există deosebirea cea de neînlăturat că una ar fi politeistă iar cealaltă monoteistă. Dogma creștină a Trinității putea fi prea bine adoptată de un păgîn, nu însă și de cineva crescut în credința monoteistă a judaismului.

Deasemeni, e de tot naivă credința acelor care ne arată pe cei vechi stăpîniți de o idolatrie neghioabă: Ateniamul adorator al Atheneï Polias resimțea exact aceleași sentimente „cași catolicul de azi, credincios și luminat, față de Maica Domnului din Lourdes". Deci, nici în privința aceasta nu poate fi vorba de vre-o deosebire între religia cea nouă, a creștinismului.

Unde se vădește mai mult încă apropierea, e cînd vom considera prăpastia ce despărțea judaismul de creștinism: pe cînd cel dintâiu socotea divinul cu totul separat de omenesc, găsind că nici o legătură nu este cu putință între Dumnezeu și om, creștinismul—dimpotrivă—

admite o legătură între cele două naturi, din moment ce admite existența unui Dumnezeu-om sau om-Dumnezeu. Și credința aceasta putea prinde peste tot afară de Iudea, fiindcă religia celor vechi pregătise sufletele în sensul acesta. Credința în Isus, Dumnezeu-om, a Creștinilor corespundea aceleia a Grecilor în Apollo, fiu al lui Zeus.

Continuînd ingenioasele sale aprecieri, d. Zielinsky găsește asemănări între cultul Maicei Domnului și acela al Grecilor pentru Alcmena, mama lui Herakles, născut din îmbrățișarea lui Zeus, și prin aceasta atît de apropiat de Isus. Dacă Evreii, în așteptarea Mesiei, nu pomenesc niciodată de mama lui, e fiindcă religia lor disprețuește femeia: altfel este la Greci, care întotdeauna i-au dat o mare importanță. Deaceia, era foarte natural ca cultul Fecioarei Maria să capete o atît de mare răspîndire (se știe că în țările catolice, aproape toată evlavia se reduce la o exaltată iubire pentru Madona.

Aceiași legătură între cele două religii—cea veche și cea creștină o găsim și în cultul sfinților, necunoscut Evreilor, dar familiar celor vechi, care vedeau în ei un fel de intermediari între zei și oameni.

Mai mult; chiar ceiace formează spiritul cel nou al creștinismului—faptul că e religia iubirii—era deja cunoscut religiei antice; pe cînd judaismul mai mult e *teama de Dumnezeu* (Grecii îi numeau pe Evrei „phoboumenoi ton theon", cei ce se tem de Dumnezeu), religia așa zisă păgînă propovăduește *iubirea de Dumnezeu*, ceiace avea să facă și creștinismul.

Studiul ce urmează e consacrat „fondatorului religiei elenistice", care ar fi, după Zielinsky, Timoteu Eumolpidul, un Atenian care îngrijea de cultul zeițelor Eleusiniane în templul din Alexandria al acestora. Insărcinat fiind de Ptolemeu I cu organizarea unui cult unificator egiptiano-grec, Timoteu cree—după poruncă religia elinistică, chemată a se răspîndi peste tot imperiul greco-roman; astfel Grecul acela obscur capătă un rol foarte important printre marii reformatori ai omenirii „căci elenismul e trăsura de unire între religia Greciei antice și sincretismul imperiului roman care, el, e trăsura de unire între elenism și creștinism.

Ultima parte a cărții, dela care se trage și titlul, se ocupă cu prevestirea Sibylei: „teste David cum Sibylla" cum spune catolicul „Dies irae". Și încă odată, ingeniosul cercetător poate ajunge la concluzia că originile creștinismului trebuesc căutate în religia păgînă.

Incheierea aceasta, care vrea să ne prezinte religia lui Isus ca o sistematizare a credințelor răspîndite în tot cuprinsul lumii vechi, neavînd aproape nimic comun cu judaismul, ne apare curioasă: ea nu ne poate însă surprinde dacă știm că autorul e profesor de literatură greacă și deci înclinat a da o deosebită importanță obiectului studiilor sale. Fără îndoială, dacă în loc de elina d. Zielinsky ar fi studiat limbile semitice, părerile sale ar fi fost cu totul altele: ne gîndim la Renan care găsea sîmburele nouei credinți încă în profețiile lui Isaia.

Și închizînd cartea, nu putem decît constata că taina cea minunată a originilor celei mai mari revoluții morale din istoria omenirii nu este încă dezlegată.

M. Menicovici

Revista Revistelor

Gîndirea, No. 5.

Intr'o notă măruntă, direcția revistei își arată disprețul său pentru opera lui André Gide. Firește, în artă și în critica literară, care la urma urmei nu e decît o specie a acesteia, orice opinie se legitimează numai pe gustul personal. Că André Gide nu e cine știe ce creator de viață în genul Tolstoi ori Maupassant, lucrul e neîndoelnic. Dar doctrina critică și morală a acestui șef de generație inspiră direct ori indirect toate eforturile tineretului francez contemporan de la Marcel Proust la Paul Morand. Executarea aceasta neașteptată și sumară, la noi, în București, ni se pare, oricum, curioasă. Ceiace ne surprinde mai mult însă e, că această critică se fundează pe atitudinea grupului de tineri din jurul revistei „Philosophies". Dar aceștia susțin dadaismul și literatura de avantgardă pe care „Gîndirea" o denunță în fiecare număr ca artificială, ridiculă și chiar periculoasă. Pe de altă parte André Gide e un clasic, care apără tradiția vechii literaturi franceze. Pentru aceasta chiar îl urmăresc liceenii de la „Philosophies".

Societatea de mîne, No. 36 și 37.

Număr de sărbători, mai bogat ca de obiceiu. Articole de N. Ghiulea (Gînduri răzlețe din carnetul unui sociolog) Victor Stanciu (Problema manualelor universitare); G. Bogdan-Duică (Nechifor Crainic). D. Radu Dragnea discută interpretările la care a ajuns „V. R." asupra lui „Cousine Bette" a lui Balzac.

D-sa e un conservator: îi displace modernismul în literatură și atunci apără patrimoniul clasic de interpretări, care i se par o impietate: „dar în orice caz noțiunea de modern nu poate fi extinsă asupra trecutului fără a se ține samă de valorile cîștigate și demult valorificate conform cu acele principii care rămîn permanente la baza judecății literare". Astfel d-sa pleacă dela un principiu preconceput, dela un parti-pris „a priori". Argumentația n'are alt scop decît să-l evidențieze. Ar fi putut atunci să dovedească și contrariul, dacă ar fi avut principiul opus. Ce nu se poate face în critica literară, dacă ai credințe morale ori politice? Mai greu e să ajungi la concluzii „a posteriori", numai după lectura romanului, citit din pură plăcere, fără nici un alt scop. Dar nu acesta pare să fi fost situația d-lui Dragnea. D-sa n'a observat însă că articolul publicat în „V. R." apără pe Balzac contra moderniștilor „à outrance", că în fond ceiace voia să se dovedească acolo era că noua concepție a caracterului nu e așa de nouă cum se crede, fiindcă se poate găsi și în Balzac. Preocupat să „combată" cu orice preț, d. Dragnea a uitat că articolul din „V. R." abundă citeodată în același senz cu d-sa. Se și deosebește. De pildă atunci cînd d-sa declară: „Cousine Bette e o operă pe jumătate reușită... un roman descusut", etc. etc. Dar aceasta e o chestie de pricepere și gust care nu ne privește.— In numărul următor, vorbind de bazarul „Lumea", *Societatea de*

mîne se întrebă în toate felurile cine este Otilia Cazimir, pentru scrisul căreia are toată admirația, și ajunge la concluzia că trebue să fie un cunoscut poet, „cel mai bun de zece ani încoace". Curios! Căci d-ra Otilia Cazimir a scris în „Viața Romînească", vreme de aproape zece ani, materialul unui volum de versuri, pe care l-a și tipărit acum doi ani... E drept că „critica" a fost mută, cași cu Hogaș, cași cu Alice Călugăru, cași cu d-na Papadat-Bengescu (cît a scris în „V. R."), cași cu alții. Da, d-ra Otilia Cazimir este o poetă de mare talent, foarte apreciată de publicul iubitor de literatură.

Adevărul Literar conține aproape în fiecare număr „foiletoane" remarcabile, de filozofie, scrise de d. Lucian Blaga — Cu privire la beletristică, *Adevărul literar* a luat bunul obiceiu să traducă. Ar putea să renunțe încă și mai mult la proza originală, căci o foae de popularizare nu trebue să fie mai puțin atentă la formarea gustului public decît o revistă de alt soiu. Cu privire la versuri, după sumarul acestei reviste literare, s'ar părea că anul acesta avem o recoltă extraordinară de poeți... E prea multă „poezie" în *Adevărul literar*. Remarcăm versurile iscălite Simona Basarab. Numai cît autoarea să nu confunde prozaismul poetic cu prozaismul prozaic, cum face uneori.

Punct este o „revistă de artă constructivistă internațională". In adevăr, are bucăți scrise în nemțește, în franțuzește, în romînește și într'o limbă, pe care n'o putem identifica, dar care samănă întrucîtva cu limba romînă. „Punct" fiind ultramoderaist, muritorii de rînd nu pot înțelege decît unele bucăți, ale unor colaboratori rămași mai în urmă; celelalte au aerul inscripțiilor egiptene, înainte de Champollion. Dar acestea au marele merit de a ne arăta, ca la microscop, ce este modernismul. Ultramoderniștii dela „Punct" demască maniera moderniștilor dela celelalte reviste. Dar poate că în încercările acestea (minus cele ieroglifice, pe care le cunoaștem demult din cărțile lui Lombroso), să fie ceva. Se poate. Baudelaire privea odată cu înfiorare la un idol de lemn adus din Africa, hidos și mic cît un deget, zicîndu-și: „mai știi? poate ăsta e adevăratul Dumnezeu"... — Nu putem trece fără să ne oprim asupra desenelor, în adevăr expresive, semnate Dida Solomon.

Omagiu lui Joseph Conrad

Marea revistă pariziană închină numărul său de Decembre operei romancierului englez Joseph Conrad. Diferiți colaboratori ca I. Galsworthy, André Gide, Paul Valéry, Edmond Jaloux etc., scriu pagini de critică ori amintiri despre marele romancier. Spicuim din amintirile lui J. Galsworthy următoarele asupra personalității lui Conrad: El a fost totdeauna, mai totdeauna cu literatura franceză decît cu cea engleză. Îi plăcea Anatole France, Maupassant, Daudet, Balzac și Merimée. Dintre Englezi se inspira din Henry James dar iubea mai ales pe Dickens. Dintre Ruși prefera pe Turgheniew. Tolstoi îi apărea ca mare scriitor. Personalitatea lui însă îi displăcea. Pe Dostoewski îl detesta. In aceasta intra probabil și ura polonezului care era Conrad, contra naționalismului imperialist al lui Dostoewski.

Până către sfîrșitul vieții Conrad a fost lipsit de mijloace materiale. Cărțile sale îi raportau foarte puțin. Intr'o scrisoare către doamna Galsworthy scrie că după regularea conturilor cu editorii săi, n'a primit drept cîștig decît 5 lire. Abia tîrziu a ajuns să aibă oarecare succes material.

Experiența și călătoriile sale îl pusese în contact direct cu viața. Astfel disprețuia emfaza, vorbăria, pedanteria, dar mai ales teoriile hazardate și paradoxale. Iubea acțiunea, sinceritatea și bravura. Temperamentul său era aristocratic. Disprețuia demagogia și democratismul excesiv.

Din amintirile lui André Gide vedem că prețuia, pe lîngă autorii citați mai sus, pe Jules Lemaître ca critic. Nu putea suferi pe Maurice Barrès. Vorbea rar de călătoriile lui pe mare, cu toate că trăise atît în voia valurilor.

„Marea era pentru el ca o a-

mantă părăsită. Singură imaginea unei superbe bărci cu pînze, atîrnată în odaia sa, mai evoca o nostalgică amintire".

Rîsul său era viril, franc şi cordial. Se simţea însă undeva în el o posibilitate de pasiune care clocotea.

Intr'o seară, discuţie literară la J. Conrad acasă. D-na Conrad ridica în nouri pe Georges Ohnet. André Gide şi Conrad erau indignaţi. Insă d-na Conrad se entuziasma din ce în ce mai mult de „strălucirea temperată", de „bogăţia surdă" a picturilor sale. Cei doi scriitori nu mai înţelegeau nimic. Abia la urmă au aflat că era vorba de pictorul venețian Giorgione, pe care d-na Conrad, din cauza accentului englez îl pronunţa cum se pronunţă numele scriitorului francez.

Paul Valery ne povesteşte subiectul unei conversaţii cu Conrad asupra posibilităţilor de dominaţie maritimă a Franţei. Conrad cunoştea bine Franţa — debuturile sale de marinar le făcuse pe coastele Provenţei şi ale Langue-docului. El declara că marinarul francez e primul din lume prin anume virtuţi. P. Valéry se întrebă însă de ce Franţa n'a fost niciodată putere maritimă. Conard observă că oridecîte ori a văzut o luptă individuală dela vapor la vapor, Francezii au învins. In schimb în luptele de escadre colective, Francezii erau mai slabi. Cauza era probabil lipsa de sentiment solidarist şi individualismul excesiv al Francezilor. Asupra operei lui Conrad mai scrie Ramon Fernandez, E. Jaloux, Lenormand etc. La urmă se publică şi o parte a autobiografiei sale.

(Nouvelle Revue Française, Decembre).

Anatole France comis-bibliotecar la Senat

Anatole France a fost numit comis supraveghetor la biblioteca senatului la 1 Iulie 1876. Dar ambiţia sa, pe care noi o judecăm de la distanţă aşa de modestă, a avut nevoe de zece ani ca să se realizeze. In 1866 ceruse Marelui Referendar, marchizul d'Hautpoul, un post de im legat. Cererea era sprijinită de baronul de Barante, membru al Academiei; totuşi în locul solicitat de France, fu numit secretarul particular al Marelui Referendar. Dînsul nu se descurajă şi în anul următor reveni cerînd să fie numit cel puţin ca supranumerar. Cu toată recomandaţia călduroasă a lui de Barante, Davilliers şi a şefului bibliotecei senatului, Etienne, primul ministru Troplung refuză numirea. Abia în 1876, sub republică, prezentat de Leconte de Lisle sub-bibliotecar şi Lacaussade bibliotecar lui Charles-Edmond, bibliotecar şef, fu numit comis supraveghetor. Biblioteca senatului avea deci, în 1867 Iulie, pe Leconte de Lisle, pe Lacaussade fost secretar al lui Sainte-Beuve, pe Ratisbonne executorul testamentar al lui Alfred de Vigny, pe Anatole France, deja celebru şi pe Charles-Edmond romancier şi dramaturg.

Anatole France nu era însă un funcţionar model: foarte neglijent în împlinirea sarcinei ce-i incumba şi care cerea un maximum de două-trei ore de lucru pe săptămînă, dînsul se expuse la multe avertismente din partea şefului său Charles-Edmond. Asta fu pricina că în 1888 Anatole France nu fu numit în postul vacant de comis principal, cum se aştepta şi se văzu învins de un tînăr coleg René Samuel. El adresă chesturii senatului o protestare indignată; petiţia transmisă spre referire şefului bibliotecar provocă un răspuns necruţător din partea acestuia, care sfîrşea ameninţîndu-l cu ultimele rigori ale regulamentului dacă continuă a-şi îndeplini aşa de prost îndatoririle. Se înţelege că marele scriitor înţepat nu dă atenţie feluritelor injoncţiuni ale şefului, care avînd de partea sa regulamentul manifestă printr'o adresă trimisă chesturii intenţia sa de a cere numirea unui alt comis. Lucrul era însă foarte greu. Faima literară a lui Anatole France creştea pe fiece zi: două cel puţin din scrierile sale treceau drept capodopere; ministerul instrucţiei îl făcuse ofiţer al legiunii de onoare.

Cum se putea exclude fără motive serioase, după doisprezece ani de serviciu, un astfel de om? Chestorii hotărăsc să facă un apel la bunavoinţa lui Anatole France care răspunde dînd asigurări formale, cerînd însă o interpretare inteligentă şi liberală a regulamentului. Anul 1889 nu aduse potolirea sperată de chestori; Charles-Edmond îi reproşă într'un ton inacceptabil inexactitatea sa la serviciu şi Anatole France îşi prezintă în 1890 demisia, ce fu primită fără greutate. Conflictul se termină deci cu victoria lui Charles-Edmond şi a regulamentului. Anatole France răspunse publicînd *Thaïs* scrisă pe hîrtie cu antetul senatului iar după şase ani fu ales membru al Academiei.

(Louis Barthou. *Revue de Paris*, Decembre).

Puvis de Chavannes
(Cu ocazia centenarului)

Tinerii pictori cubişti şi post cubişti de azi consideră pe Puvis ca un rece continuator al lui Ingres, pe cînd el a fost în realitate renovatorul tradiţiei lui Poussin şi iniţiatorul marei mişcări decorative franceze. Cu o tehnică voluntară şi săracă, influenţat de tonurile gris şi argintii ale lui Corot, între academismul ce apunea şi aurora impresionismului, Puvis de Chavannes a avut cunoştinţa aprofundată a necesităţilor picturii murale.

Valoarea religioasă a operei lui nu e datorită numai sentimentului inteligenţii, credinţei care apar în măreţele interpretări ce le-a dat subiectelor creştine în „Inspiraţia" din Lyon şi în „Sainte Geneviève" de la Pantheon, ci mai ales în umilitatea meşteşugului său, în austeritatea şi sobrietatea mijloacelor, în nobleţa ordonanţelor, în hieratismul ţinutei prin simplicitatea observaţiei, în caracterul figurilor şi elocvenţa lor lipsită de orice efect teatral ca şi de mievrerie. Lecţia lui Puvis pentru un pictor creştin, o găsim deasemeni în simbolismul, adică strînsa corespondenţă pe care a căutat-o totdeauna între formele, semnele plastice, armoniile colorate şi gîndirea ce a voit să exprime. Acest limbaj plastic, această forţă de suggestiune, el nu le-a cerut convenţiilor fixate, ci le-a găsit în el însuşi, în natura şi viaţa lui, în arta timpului său, în propria lui sensibilitate ca şi în sforţarea pe care a făcut-o de a concretiza, generaliza şi a face mai clare formele acestei sensibilităţi întrevăzute de privirea lui interioară.

Metoda psihologică, contactul cu natura, austeritatea mijloacelor în opera lui Puvis de Chavannes dovedesc preocupări intime pe care le putem califica drept mistice. Nevoia lui de certitudine, echilibrul facultăţilor, îl predestinau să considere pictura ca o funcţie a inteligenţii, al cărui scop era o plăcere de ordin intelectual.

Concepţia lui idealistă a artei mergea până acolo, încît atribuia picturii misiunea de a propaga adevărurile spirituale. Acest mare pictor, avea în el stofa unui mare orator creştin.

Maurice Denis. *Revue Hebdomadaire*, Decembre).

Sinceritate şi imaginaţie

Cultul sincerităţii către sine însuşi care, de douăzeci şi cinci de ani ocupă atîta loc în literatura franceză, n'a reuşit să ne facă să vedem mai clar în noi. Nevoia de sinceritate a dat la lumină toate josniciile, slăbiciunele, incoherenţele şi laşităţile fiecăruia, a împins scriitorul să nu exprime decît emoţiile încercate şi controlate de el însuşi, dar să le exprime pe toate, să pue propriile amintiri în romane autobiografice, să uzeze de monologul interior pentru a surprinde printre asociaţiile de idei liberul joc al inconştientului, — n'a dus la o noţiune mai precisă şi mai completă a personaei omeneşti, ci a făcut să ne îndoim mai mult de noi.

Freud, Proust, Pirandelo au adăogat infirmităţii noastre morale, infirmitatea psihologică, arătîndu-ne neputinţa sincerităţii, mobilitatea vieţii spirituale. „Eul" nostru fracţionat în atîţia „eu" succesivi cîte minute trăeşte, imposibil de

comunicat altuia, neînțeles sie-înșuși, cearcă în zadar să-și unifice atomii împrăștiați.

In loc să „centreze" omul, acest subiectivism relativist n'a făcut decît să-l fărîmițeze din ce în ce mai mult. La capătul introspecției dusă până la fund nu găsim decît neputința de a ne înțelege. Nu găsim o constantă pe care să fondăm cunoașterea noastră înșine.

Acestei disoluții a „eului" corespunde, prin o curioasă contradicție, un veritabil misticism al „eului".

Eșuăm deasemeni dacă în loc de a căuta o constantă statică, fondul permanent al personalității noastre, căutăm o constantă dinamică, motrice. Freud ne oferă „*libido*" al său. Libido însă analizat e numai chipul unei impulsii vitale, un pseudonim dat vieții, o tautologie pur și simplu.

Critica moralistă denunță în subiectivismul relativist o teorie psihologică ce condamnă pe om la pasivitate, îl face jucăria „eurilor" succesive, distruge însăși noțiunea de om.

Care's consecințele literare a acestei psihologii în roman și arta dramatică ?

Discontinuitatea eului va elimina din literatură studiul „caracterelor" și orice subiect ar implica progresul spiritual al unui personagiu ? Conflictele de inteligență vor lua locul celor de voință, romantismului de acțiune i se va substitui un romantism al cunoștinței ?

Asemenea artă se va baza pe observație, introspecție, memorie, experiență, pe tot ce jalonează scurgerea personalității în timp. Literatură pozitivă, istorică. Artă nu de creație, ci copie și reproducere. Viața considerată ca un spectacol nu ca un obiect viu. Artă pur cerebrală. Opera cea mai reprezentativă a acestei tendințe este acea a lui Proust.

Mulți văd un impas în acest psihologism integral.

Se pare însă că nu toată literatura s'a îndreptat spre acest impas, care face din artă un sismograf psihologic. Subiectivismul relativist n'a putut să suprime sentimentul personalității noastre și al permanenței dealungul tuturor transformărilor posibile. Subiectivismul relativist ne lasă să întrevedem dincolo de ceiace facem sau credem că sîntem o rezervă disponibilă, un fond stabil de care sîntem conștienți grație sentimentului permanent în noi, că putem să fim alții de cît ceiace sîntem.— Nu numai dorim să ne schimbăm (Baudelaire, Mallarmé cu acel: fuir là bas, fuir...) dar nu avem conștiință de noi înșine decît avînd conștiința permanentă de schimbarea care este în noi.

Nu e memoria cum credea Proust, acea care ne dă sentimentul identității noastre în timp, ci imaginația. Ordinea pe care introspecția nu ne permite s'o descoperim în noi, imaginația noastră ne permite să o concepem.

Dar această imaginație menită să facă o sinteză a omului dispersat prin analiza introspectivă cum va proceda ? Ce suport va avea pentru a nu fi arbitrară și factice. Acesta-i punctul decisiv: dela răspunsul acestei chestiuni depinde în parte orientarea întregei literaturi de mîine.

Pentru clasicii tradiționali imaginația găsește toate elementele unei ordine în schemele religioase, naționale, familiare și psihologice consacrate de experiența Occidentului greco latin. Literatura va avea de subiect acceptarea sau refuzul de către om a acestor scheme, luptele pe care ele le provoacă în sufletul lui.

Pentru moderni imaginația va găsi elementele unei ordini nouă în condițiile actuale ale vieții ambiante, în scheme umane adaptate la acest secol.

Pentru toți literatura consistă încă în a exprima nu indivizi ci „échantillions d'humanité" în care se joacă (literatura clasică) sentimentele și pasiunile, sau (literatura modernă) sentimentele și pasiunile unei epoci sau loc, grefate pe sentimentele și pasiunile elementare ale umanității.

Proust a contribuit mult la marea descoperire a psihologismului: că arta n'a studiat niciodată pe „individ" ci s'a mulțumit să încarneze noțiuni mai mult sau mai puțin bogate de umanitate. Proust

spune că nu sînt sentimente, ci numai indivizi care să le simtă. Sentimentele nu se tratează ca corpuri simple ce s'ar găsi în natură. Sentimentul e o compoziție instabilă ce variază dela individ la individ. Această combinație nu are decît o valoare individuală, și e indiferent dacă e reală sau imaginară căci ea coincide neapărat cu un caz real sau virtual, trecut, prezent sau viitor.

La limita sincerității prousțiene e autorizarea de a da liber curs imaginației. El ne liberează de teroarea de a fi nesinceri. Exploatării inconștientului prin sinceritate și introspecție nu i se substitue astfel exploatarea lui prin imaginație ? Literatura de imaginație devine scopul logic al perfecțiunii literaturii introspective.

Această artă-imaginație pentru a fi comunicabilă va trebui să capete o semnificație universală.

Artistul ar fi un demiurg care ar crea o lume a lui, cu o ordine și legi de ale lui, inconștientul jucînd în culise un rol de animator furnizînd materialele de construcție. Cel mai mare artist ar fi acel ce ar fi cel mai capabil să dea formă oricărei realități imaginare. Arta în loc de a copia viața ar face totul ca să-i servească de model.

(Benjamin Crémieux, *La Nouvelle Revue Française*).

Alegerile engleze și relațiile anglo-franceze

In Anglia există două partide puternice: cel conservator sprijinit de populația rurală și cel travaillist sprijinit de lucrătorii industriali. Partidul liberal care reprezintă burghezimea e slab. In alegeri, fiecare partid își are — sigure — voturile membrilor săi. Dar pe lîngă cetățenii înscriși într'o organizație politică, mai există o masă de cetățeni independentă, variabilă, care-și dă voturile cînd unui partid cînd altuia și de care depinde soarta în alegeri. Această masă a adus la putere anul trecut pe travaillişti iar acum pe conservatori. Ceiace face ca această forță electorală să acționeze într'un fel sau altul e o chestie economică. Au votat pe travailliști ca fiind partizanii liberului schimb și ai concurenței sîră ine, cu nădejde că viața se va eftini. Dar cum sistemele lui Ramsey Macdonald n'au adus remediul dorit, masa flotantă și-a dat voturile de data aceasta conservatorilor, deci protecționiștilor, pentru a-i pune la încercare.

După experiența făcută altădată, avem credința că Baldwin va continua în ceiace privește relațiile cu Franța, politica inaugurată de Macdonald, cu atît mai mult, cu cît politica Franței nu vine în conflict cu interesele britanice. Numai o schimbare a politicei economice engleze, cum ar fi un tarif protecționist, ar da naștere la neînțelegeri, căci s'ar îndrepta fatal în contra Franței.

Cu Rusia, care oferă 1(0 milioane consumatori—se vor relua desigur relațiile comerciale; de altfel chiar partidul conservator proeciase dinioară o politică de expansiune comercială ca singurul remediu contra șomajului.

Dar mai mult, s'ar putea, și ar trebui organizate între cele trei mari puteri occidentale Anglia, Franța și Germania tratate de comerț căci au multe interese economice comune. Alegerea d-lui M. Austen Chamberlain ca secretar de stat la Externe — care cunoaște bine finanțele și economia internațională — este o garanție și o nădejde că după atmosfera împăciuitoare creată în Occident de Macdonald și Herriot, va ajuta în mod pozitiv restaurarea comerțului și industriei engleze.

(Sir Thomas Barclay. *Le Monde Nouveau*, Decembre).

Bolșevicul, Revistă bilunară, politico-economică, a comitetului central al partidului comunist rus, Moscova, 1924, ediția „Pravda", No. 12-13, 20 Octombre 1924.

Dacă în acest număr nu găsim o oglindă a vieții actuale rusești,— avem cel puțin un reflex puternic al preocupărilor cercurilor guvernante din uniunea republicelor socialiste sovietice.

Patru articole: 1) „despre produc-

tivitatea muncii", 2) „Inaintea noului an de gospodărie", 3) „productivitatea muncii şi schimbarea contractelor colective de muncă" şi 4) „problemele partidului (comunist) la sate", adică partea cea mai mare şi mai importantă a revistei este consacrată problemei grave a raporturilor actuale între proletariatul industrial, partidul comunist şi guvernul comunist din toată Rusia pe deoparte şi ţărănimea de acolo, de alta. Autorii constată unanim o creştere excesivă a salariilor în toate industriile (aproximativ cu 90%) şi creşterea mică a producţiei (aproximativ 23%); de aici urcarea preţurilor mărfurilor, imposibilitatea de desfacere, nemulţumirile ţărănimii, transformarea prin aceasta a chestiei acesteia pur economice într'o importantă chestie politică pentru regimul dictaturii proletariatului şi pentru partidul comunist. Autorii în neputinţă (politică) de a reduce salariile, recomandă organizarea tehnicei de producere, îmbunătăţirea organizării, revizuirea contractelor colective cu muncitorii pentru a le impune mărirea şi intensificarea muncii şi a producţiei. Numai pe calea aceasta (cred autorii), eftinind mărfurile, se poate face legătura politică cu ţărănimea; aceasta începe să manifesteze neîncredere în lucrători, îi socoate privilegiaţi ai partidului comunist şi paraziţi pe contul producerii agricole. Din această mentalitate rezultă un mare „pericol pentru partid, dacă burghezimea sătească va pune mîna pe comitetele ţărăneşti; acest pericol există şi este inevitabil pentrucă burghezia sătească nu poate fi distrusă; cel mult i se pot limita tendinţele de exploatare a sărăcimii şi tendinţele contra-revoluţionare".

Un mare (relativ) articol este consacrat împrejurărilor interne şi internaţionale, care împiedică pe membrii marcanţi ai partidului comunist de a se ocupa de doctrină, din această cauză autorul constată, „că partizanii decad în empirism şi se ivesc o mulţime de autori, care simplifică şi denaturează marxismul".

Tot chestiei interne de partid sînt consacrate două articole de polemică între Troţky de o parte — şi Vardin, în dosul căruia se află redacţia revistei: Camenev Buharin de alta. Vardin făcuse o critică aspră lucrării lui Troţky despre Lenin, găsindu-i greşeli; punerea în relief a personalităţii sale proprii, tăcerea asupra altor personalităţi importante din mişcare, tăinuirea divergenţelor sale profunde şi principiale în diferite epoci Lenin. Troţky, ca de obiceiu, răspunde violent în articolul său „exces de zel", primeşte însă imediat răspunsul redacţiei care îl învinovăţeşte „că nu înţelege bine" unele părţi ale doctrinei şi tacticei. Evident, polemica quasiliterară în jurul cărţii lui Troţky „este mai mult o ocazie pentru a manifesta profunde disensiuni personale şi politice între diverse coterii comuniste".

Trei articole („colonizarea Europei prin capital american", „atacul capitalului anglo-american", „intervenţia în China") sînt consacrate conferinţei de la Londra, planului Dawes, efectului intrării capitalului anglo-american în Germania şi China asupra tendinţelor sovietismului de a produce revoluţia mondială. Autorii, partizani ai lui Troţky, cred că intrarea capitalului american în Europa şi China va face să scoboare unda revoluţionară; autorii grupului advers cred că se vor provoca mai repede conflicte acute de clasă, iar acestea vor grăbi revoluţia mondială.

Un „articol" scurt, nedocumentat, mai mult articol de gazetă, decît de revistă serioasă *este consacrat ţării noastre.*

D. S. Timov subt titlul: „Criza financiară, lupta de eliberare naţională şi lupta de clasă în România", semnalează micşorarea exportului nostru, starea rea a căilor ferate, inflaţia monetară, scăderea leului, apoi reducerea emisiei monetare, criza de credit, restrîngerea producţiei, şomajul, apoi într'un capitol special intitulat „mişcările revoluţionare ale ţărănimii", spune fără a preciza locul şi timpul, că ar fi fost răscoale ţărăneşti intinse în vechiul regat, dar că au fost înăbuşite; răscoala dela Tatar-Bunar (Sept., 1924), organizată, după cum s'a stabilit, de agenţi bolşevici de peste Nistru, după autor ar fi căpătat formă de războiu civil şi războiu de eliberare naţională; acestei mişcări i-ar fi urmat alta în Dobrogea; toate acestea ar fi simptome de acuitate a luptei de clasă în România. Autorul regretă că mişcarea proletariatului urban, din cauza stării de asediu, este extrem de redusă şi nu poate veni în ajutorul ţărănimii. Totuşi speră, că oricît s'ar apăra burghezia prin legi draconice, în viitor, lupta de clasă va deveni mai acută prin introducerea capitalului străin, care va da o mai vie mişcare industrială şi o mai mare contrazicere a intereselor de clasă. „Lupta de clasă în România, după autor, în provinciile nou unite ar avea în acelaşi timp şi caracter de luptă pentru eliberarea naţională". „Este de notat interesul pe care îl manifestă societatea burgheză de aici pentru Republica moldovenească, „pe care noi" (bolşevicii) „o creiăm" Din punct de vedere „a politicii naţionale a partidului nostru" (comunist) separarea populaţiei moldoveneşti, care populează regiunea Nistrului, într'o unitate de stat independentă — nu reprezintă nimic extraordinar. „Totuşi crearea acestei republici, în perspectiva ei istorică, vrînd nevrînd este legată de problema Basarabiei şi oligarhia guvernantă romînească din primul moment a întrevăzut această legătură". Cercurile oficiale îşi dau aerul de a fi mulţumite de acest fapt, văzînd în el o recunoaştere indirectă a drepturilor ei asupra Basarabiei. Ele îşi exprimă speranţa — prin gura guvernului, — că crearea republicei va servi pentru stabilirea de relaţii amicale între U. R. S. S. şi România. „Dar presa neoficială nu îşi ascunde neliniştea"; după părerea ei, U. R. S. S. creînd republica moldovenească, pune o cursă stăpînirii romîneşti în Basarabia, mai mult, tinde la anexarea întregii Romînii. Ce dovedeşte aceasta? —„că politica noastră naţională — în realizările ei pe malurile Nistrului nelinişteşte pe satrapii din România". Făcînd propagandă pe acest teren împotriva U. R. S. S. presa romînească propagă ideia autodeterminării, pentru care „partidul nostru comunist din România a plătit aşa de scump în timpul conferinţei de la Viena".

Autorul îşi termină articolul declarînd: „căile revoluţiei sociale în România vor fi duble: lupta de clasă şi lupta naţională, ele se vor completa reciproc".

Nu ne puteam aştepta într'o revistă a cercurilor conducătoare actuale militante de peste Nistru la un studiu obiectiv.

Ca aspect exterior, tehnic: hîrtie, copertă, tipar, revista se prezintă foarte bine. Preţul ei însă este excesiv de mare 60 cop. aur adică circa 75 lei pe banii noştri pentru un număr.

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Henri Clouard, *La poésie Française moderne* (des romantiques à nos jours), Gauthier-Villars, Paris.

O operă de erudiție și o clasificație înțeleaptă a senzibilităților poetice dela Baudelaire încoace.

Se obișnuește, observă d. Clouard — să se dateze poezia modernă dela Fleurs du Mal; in realitate nu există poezie franceză modernă, există numai o poezie care evoluiază reinoindu-se pentru a menținea temperatura lirismului ei, adaptându-se vieții. Din lipsa unui spirit conducător — poezia a devenit un artificiu. Totuși cursul poeziei moderne trece peste atîtea bogății și rarități uimitoare încît gîndirea contemplatorului trebue să înlăture orice prejudecăți doctrinale, clasice sau romantice.

Jacques Rivière, *Etudes*, Nouvelle Revue Française, Paris.

Studii critice în legătură cu mișcarea artistică contemporană asupra lui Baudelaire, Claudel, André Gide, Rameau, Bach, Wagner.

Alexandre Baillot, *Emile Zola*, Société française de l'imprimerie et de librairie, Paris.

Un studiu de ansamblu asupra părintelui naturalismului. Zola e studiat în trei înfățișări: *omul*, *gînditorul* și *criticul*. Autorul inzistă mai ales asupra laturii din urmă care pănă acum a fost cam neglijată.

ROMANE

Maurice Brillant, *L'amour sur les tréteaux ou la fidélité punie*, 2 vol., Bloud et Gay, Paris.

O aventură de dragoste din sec. XVIII. Un tînăr burghez iubește fata unui nobil. Acesta nu aprobă asemenea legătură. Tînărul Jacques Papavoine pleacă la Paris cu gîndul ce a deveni celebru celace. socoate el, va indupleca și voința tatălui.

Eroul se duce la Paris, se introduce în lumea teatrelor și cunoaște personalitățile dramatice și literare din timpul său. Odată, se angajează intr'o trupă de actori, cu care pleacă în turneu. Trece și prin regiunea locului său de naștere unde nădăjduește să-și vadă iubita. Dar în zădar, ea dispăruse. In cele din urmă Jacques Papavoine o intîlnește la Paris printre femeile decăzute. Deși ea îi păstrase credința și ar fi răspuns acum cu prisosință amorului său, Papavoine, care o idealizase prea mult, o respinge.

Suzanne de Callais, *Lucienne et Reinette*, Fasquelle, Paris.

Autoarea prezintă două tipuri de femee: femeia de eri pentru care totul în viață e amorul și femeia de mine care trăește singură, independentă, intr'o societate nouă.

Lucienne e o fată orfană; cunoaște arta decorativă cu care își duce existența. Intr'o zi întîlnește pe Reinette, o femee de moravuri ușoare dar cu o inimă de aur, pe care vrea să o convingă să-și schimbe mentalitatea și felul vieții. La început reușește și o strînsă prietinie se leagă între ele. In urmă apare un bărbat care vrea să se căsătorească cu Lucienne— să-i dea situații și bogății, dar cînd aude că e prietina intimă a unei femei „ușoare" renunță la proectul lui și pleacă.

Mizeria desparte dela o vreme pe cele două prietine. Reinette pleacă în Orient. Intîmplarea face să se întîlnească iarăși mai tîrziu. Reinette se inloarce din Orient măritată cu bărbatul care părăsise la început pe Lucienne. Aceasta reușise și ea în felul ei. Era artistă mare—și conducea o mișcare socială pentru înălțarea muncii femeilor.

Subiectul este dezvoltat pe larg cu multe detalii.

POEZIE

Maurice Pierre Boyé, *Le Cortège rustique*, poèmes, ed. du Croquis, Paris.

Poeme în care se slăvesc muncа cîmpului, frumusețea odihnitoare a pădurilor sau viața liniștită din sate în intimitatea unei grădini. In peisajele redate trec bătrîni, femei, cîte-un cioban, un bețiv, cîte o vacă, capre etc., cu mersul lor mai grăbit sau mai domol — peste cîmpuri și prin sate. In ultima parte a volumului, poetul amestecă în evocarea frumuseților naturii și visurile sale

Marius André, *Emé d'arange au cargamen*, poeme, Ed. du Cadran, Paris.

Poemele strînse sub titlul „Cu o incărcătură de portocale" sînt opera unui poet din Provence scrise în limba muzicală a lui Mistral. Sînt scurte, adevărate cîntece de extaz imnuri înălțate vieții. Poetul cîntă soarele, florile, bucuria de a trăi și de a iubi, călătorind de pe țărmurile cu portocali ai Andaluziei până la marea și palmierii Indiilor.

Cităm la întîmplare:

Sur l'ampleur de la mer l'aube
blanchit, ses rayons y font courir de petits tremblements; de
sa fraîcheur tiède naît un délice qui enveloppe les choses et
les hommes.

Allons, réveille-toi, et viens à la
proue avec moi au devant de
l'aube, viens! sinon j'ai peur
qu'une sirène dressant ses seins
m'attire aux profondeurs bleus.

O nuits, nuits de la mer des Indes, combien vous étiez claires,
nuits suaves! Mon amie semblait plus jolie et plus bleus paraissaient ses yeux.

ȘTIINȚĂ

Georges Mattise, *La mouvement scientifique contemporain en France*, II, collection Payot.

Volumul al 2-lea care a apărut acum se ocupă de științele fiziologice. Autorul se oprește asupra savantului experimentator Marey. Acesta a inventat încă pe cînd era intern la medicină sismograful cu aj torul căruia a precizat ritmul și forma pulsului. De atunci s'a ocupat mereu cu experiențe de fiziologie și mai ales cu aparatele de inregistrare care arată prin curbe expresia clară a fenomenelor organice. Tot el a imaginat cronofotograful, forma primitivă a cinematografului. Marey a arătat că există o armonie între forma și structura ființei vii și funcțiile ei organice.

Vorbind de electro-fiziologie, d. Matisse arată importanța curenților de înaltă frecvență a lui Arsonval și natura fluxului nervos.

Deasemenea arată că este un echilibru între substanțele chimice constituante ale fiecărei celule, citind pe A. Mayer și A. Schaeffer; arată și importanța secrețiilor interne după Gley. Ajunge la concluzia că pentru a înțelege evoluția este nevoe să se țină samă de stabilitatea sistemelor chimice care constitue deosebitele organisme.

ETNOGRAFIE

Colonel T. C Hodson, *The primitive culture of India*, Royal Asiatic Society, James G. Forlong, Londra.

Cercetînd deaproape multe populații primitive ale Indiei și folosindu-se și de lucrările anterioare de acest fel, autorul încearcă să dea aspectul cultural al întregii Indii.

Se spune că Englezii n'au făcut nimic în India, decît numai au exploatat-o. Specialiștii francezi cunosc și aspectul cultural al activității engleze. D. Hodson descrie formele indiene primitive de cultură. Arată acțiunea factorilor civilizatori în viața economică și socială. Din această lucrare se vede mentalitatea primitivă a unei populații de aproape 150 milioane oameni care nu era cunoscută până acum decît de specialiști.

CĂLĂTORII

Georges-Marie Hoardt et Louis Audouin-Dubreuil, *La première traversée du Sahara en automobile*, Plon.

Casa Citroën a organizat în 1922 o călătorie în automobile prin Sahara, cu scopul de a se mai căuta o legătură practică între Algeria și Africa occidentală franceză.

Autorii descriu acest drum făcut dela Tugguri la Tombuctu cu automobilele în 23 zile.

Primele încercări de a trece Sahara s'au făcut în 1916, și s'au repetat de multe ori fără rezultat. In 1922 s'au organizat din timp automobile speciale. Fiecare automobil avea trei locuri, hărți, arme, muniții și cite un cort demontabil. La roți s'au adaptat lanțuri ca la tancuri, pentru înălțimi. La 17 Decembre 1922, au plecat din Touggurt, în curind au ajuns la Tamassine, apoi la Uargla—cu casele albe, cu palmieri și minarete, cu ziduri crenelate, oraș ocupat de Francezi la 1853. La 21 Decembre misiunea ajunge la In Salah marea oază a regiunii—unde e primită cu entuziasm de populație.

Trecuse pustiul de nisip venea cel de pietre. Automobilele trec ținutul Hoggar, locuit de Tuar gi—triburi războinice și jefuitoare, pe care misiunea îi supune și-i ia în serviciul ei. La 31 Decembre ajunge la frontiera Sudanului de unde începe să apară vegetația—și la 7 Ianuar—misiunea ajunge la Tombuctu.

Autorii dau relații detailate asupra orașului, povestesc excursiile făcute prin împrejurimi și vînătorile făcute în timpul voiajului. Misiunea s'a întors înapoi tot pe același drum.

Abel Bonard, *En Chine*, Foyard.

O carte în care autorul își adună impresiile din China subt noul regim. Aspectul orașului Peking cu polițiștii îmbrăcați în haină caki ca europenii, cu templul cerului unde venea împăratul la Solstițiul de iarnă să oficieze el însuși, cu muntele de cărbune (care nu e altceva decit dărîmăturile adunate de apele iazurilor imperiale cînd s'au deschis), cu părul salbatic de care a fost spînzurat ultimul împărat al dinastiei Ming.—este redat cu sentiment și culoare.

Vorbește de influența bolșevismului, de foametea care s'a întins asupra populației care mănîncă coajă de copac. Țăranii năvălesc în orașe și-și vînd copiii cu cite 7 10 dolari, de foame. Volumul mai conține detalii interesante asupra calităților rasei, asupra literaturii, asupra universității catolice și studenților chinezi—și asupra mormintelor împăraților Ming. Deși există un președinte al Republicei, totuși împăratul își păstrează titlul, garda și o pensiune. N'are voe să călătorească în străinătate.

CHESTIUNI SOCIALE

J. Swinburne, *Population and the social problem*, George Allen and Unwin, London.

Mizeria și suferințele lumii întregi au o singură cauză: creșterea excesivă a populației. Pentru rezolvirea tuturor greutăților sociale și politice autorul propune limitarea nașterilor. Condus de aceste idei fundamentale, analizează un număr de probleme în care le aplică: repartiția bogăției, raporturile între capital și muncă, sindicalismul, patriotismul, socialismul, războaele și prevenirea lor.

B. T. Miles, *Industrial Unrest. Its cause and suggested Cure*, Heath Cranton, London.

Muncitorii și capitaliștii sînt totodată asociați și rivali pentrucă, pe de-o parte nu pot unii fără ceilalți, iar pe de altă parte se luptă veșnic pentru împărțirea cîștigurilor; de aceia autorul crede că ar exista o soluție împăciuitoare: mîna de lucru să închirieze ea capitalul, nu să fie închiriată. Intr'o astfel de intervertire a rolurilor, s'ar realiza o producție care să împace interesele tuturor celor întrebuințați în industrie — stîrpind astfel cauzele multiplelor conflicte.

EDUCAȚIE

Leopold Goiraud, *Lettres sur l'éducation*, 2 vol., Alcan.

Cîteva sute de scrisori, pe care autorul le-a scris vreme de vre-o 30 de ani, soției sale, fiului și fiicelor sale, profesorilor și prietenilor, pentru educarea fiului său. Scrisorile au fost recetite acum, corijate și îmbogățite cu multe idei pedagogice, profesionale și de ocazie pe care tatăl le-a adunat din lecturile lui. Pentru noua generație aceste scrisori poate nu spun prea mult, dar ele alcătuesc o istorie vie a unei familii cu adevărat burgheză dela sfîrșitul sec. XIX.

COMPILATOR

Bibliografie

D. D. Patrașcanu, *In fața Națiunii*, București, Prețul 60 lei.

In Editura „Cultura Națională" București, au apărut:

Matei Caragiale, *Remember*, 1924. Prețul 60 lei.
L. Blaga, *Filozofia stilului*, 1924, Prețul 35 lei.
G. Tarde, *Legile sociale*, traducere. Prețul 80 lei.
Saint-Simon, *Catehismul industriașilor*, traducere, 1924, Prețul 100 lei.
Eshil, *Prometeu și Perșii*, Prețul 35 lei.
N. Firu, *Oradea Mare*, Prețul 35 lei.
A. Russo, *Cîntarea Romîniei*, Prețul 15 lei.
G. Trancu-Iași, *Organizarea internațională a muncii*.

In Analele Academiei:

N. Iorga, *Note polone*.
N. Iorga, *Comemorația lui Jules Michelet*.
Teofil Sauciuc-Săveanu, *Memnon*.
A. Marcu, *Romanticii italieni și Romînii*.

In Editura „Cartea Romînească" București:

M. Lungianu, *Insăilări*, Prețul 32 lei.
Prof I. Simionescu, *Finlanda*, (Cunoșt. folos.), Pr. 3 lei.
„ „ *Bucovina* „ „ Pr. 3 lei.
„ „ *Casa* „ „ Pr. 3 lei.
Ing. A. Casetti, *Locomotiva* „ „ Pr. 3 lei.
Anton Pann, *Cîntece de stea*, (Pagini Alese), Pr. 4 lei.
D. Bolintineanu, *Sorin*, „ „ Pr. 2.50 lei
G. Dem. Teodorescu, *Toma Alimoș*, (Pag. Alese), Pr. 2.50 lei.
Ion Adam, *Mărire și Cădere*, „ „ Pr. 2.50 lei.

Din „Bulet. Asoc. pentru cultura poporului romîn" Sibiu:

Dr. H. Petra-Petrescu, *Cehi și Romîni*, Sibiu, 1924.
Pe pămînt udat cu sînge, Sibiu, 1924.
Dr. Gh. Preda, *Rasele din Europa și Romînia*, „ „
„ „ *Cum trebue privită lupta*, „ „
„ „ *Conștientul și inconștientul nostru*, „ „
„ „ *Din problemele originei și evoluției viețuitoarelor*, „ „
„ „ *Probleme de actualitate*, „ „
„ „ *Problema responsabilității sociale și individuale*, „ „
„ „ *Muncitorul*, „ „

In diferite edituri şi tipografii:

Eugen Constant, *Galerii de ceară* (Poezii), „Scrisul romînesc", Craiova, 1924.
Panait Istrati, *Oncle Anghel*, 1924, Rieder, Paris, Preţul 6.75 frs.
O. Tăslăuanu, *Statele unite ale Europei*, Tg. Mureş, 1924.
Kiss Piroska, *Átültetett Virágok* (Poezii romîneşti traduse in ungureşte), Cluj, 1924, Preţul 30 lei.
A. Steuerman Rodion, *Cartea Băiatului meu*, Iaşi, 1924.

Reviste primite la redacţie:

Revue Mondiale, 15 Noembre 1924.
Mercure de France, 15 Noembre şi 1 Dec..
Revue Internationale du Travail, Noembre, 1924.
Sic Cogito, No. 6 7.
Erdelyi irodalmi Szemle, No. 9 - 10.
Gîndirea, No. 3-4.
Lamura, No. 13.
Convorbiri Literare, Noembre, 1924.
Revista Ştiinţelor Veterinare, No. 10.
Viaţa Agricolă, No. 22.
Ideea Europeană, No. 157.
Ramuri, 15 Noembre.
Invăţătorul, No. 8-9, Cluj.
Lumea, Bazar săptăminal, No. 5 şi 6.
Mişcarea Literară, No 4.
Adevărul Literar, No. 210.
Acţiunea romînească, No. 3.
Gîndul Nostru, Octombre şi Noembrie.
Buletinul cărţii, No. 9.
Cuvîntul liber, No. 45-47.
Revista Moldovei, No. 6-7.
Peninsula balcanică, No. 7.
Slove, No. 11.
Societatea de mîni, No. 31-34.
Punct, No. 3-4.
Ideia No. 5-6.
Năzuinţa, No. 4-5.
Ţara de jos, No. 9-10.
Romînia militară, Octombre.
Mioriţa, Noembre.
Anuarul Institutului de Istorie Naţională (publicat de N. Lepadatu şi I. Lupaş), Bucureşti, „Cartea Romînească", fără preţ.
Comoara satelor, No. 7-8.
Lanuri, No. 10.
Daruri, No. 1-4.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LX

(Anul XVI, Numerele 10, 11 şi 12)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate.

III.—Note pe marginea cărților

IV. Cronici

V. Miscellanea.

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii technice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot celace priveşte redacţia: manuscrise, reviste ziare, cărţi, etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**